

Sociální procesy a osobnost, 2017

LOOKING BACK, LOOKING FOR...

Sborník příspěvků
Conference Proceedings

18. - 20. září 2017, Brno

Marek Blatný Martin Jelínek Petr Květon Dalibor Vobořil (Eds.)

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i. 2018

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST 2017

Sborník příspěvků mezinárodní konference

18. - 20. září 2017, Brno

Editoři:

Marek Blatný, Martin Jelínek, Petr Květon, Dalibor Vobořil

Recenzenti:

Marek Blatný, Miroslava Bozogánová, Iva Burešová, Oleg Czop, Marek Dobeš, Denisa Fedáková, Anna Fiřová, Matúš Grežo, Peter Halama, Jana Havigerová, Anton Heretik, Lucia Ištoňová, Martin Jelínek, Marek Jurkovič, Vojtěch Juřík, Michal Kentoš, Veronika Koutná, Lenka Krajčíková, Sylvie Kropáčová, Daniela Kurečková, Petr Květon, Iva Maarová, Katarína Millová, Kamil Morong, Lukáš Pitel, Alena Pučelíková, Martin Sedlár, Dana Sidorová, Pavel Szotkowski, Kamila Šustrová, Dalibor Vobořil, Jozef Výrost

Pořádající instituce:

Psychologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i.

Psychologický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Ústav experimentálnej psychológie SAV

Spoločenskovedný ústav SAV

Vydavatel:

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., Brno, 2018

ISBN 978-80-86174-22-8

Publikace neprošla jazykovou korekturou.

OBSAH

PRÍBEHY AKO NÁSTROJ ZMIERŇOVANIA PREDISUDKOV	10
Simona Andraščíková, Jana Fúsková, Barbara Lášticová	
VPLYV VÝSKYTU ATENUOVANÝCH PSYCHOTICKÝCH PRÍZNAKOV NA MIERU ÚZKOSTI U PACIENTOV S REZIDUÁLNOU SCHIZOFRÉNIOU	15
Aziriová S., Vrbová G.	
MODIFIKÁCIA SLOVENSKEJ VERZIE DOTAZNÍKA ŠKOLSKÉHO SEBAPŇATIA PRE STREDOŠKOLÁKOV (ASCQ).....	20
Miroslava Balážová, Marta Popelková	
DOSAHOVANIE CIEĽOV: MEDIAČNÝ EFEKT SEBAÚČINNOSTI A ZÁVÄZNOSTI VO VZŤAHU MOTIVÁCIE A CIEĽOVÉHO POKROKU.....	25
Marcela Bobková, Ladislav Lovaš	
SOCIÁLNO – PSYCHOLOGICKÝ MODEL VNÍMANÉHO BEZPEČIA A JEHO EXPLANAČNÁ SILA V POROVNANÍ S INÝMI MODELMI.....	30
Miroslava Bozogánová	
SKÚMANIE DVOCH KOMPONENTOV BULLSHITU: (NE)PRAVDIVOSŤ A OBSKÚRNOSŤ	38
Ivan Brezina, Vladimíra Čavojová, Marek Jurkovič	
PSYCHOLOGICAL TESTING OF MINORITIES: INSPIRATION FROM METHODOLOGY OF CROSS-CULTURAL PSYCHOLOGY	43
Jiří Čeněk, Tomáš Urbánek	
MLUVÍME (V TÝMU) ČASTĚJI S MUŽI NEBO ŽENAMI? SROVNÁNÍ FREKVENCE KOMUNIKACE MEZI MUŽI A ŽENAMI V TÝMU.....	49
Ivana Fabianová, Radvan Bahboub	
SÚ CHARAKTERISTIKY CIEĽOV PREDIKTORMI VYNAKLADANÉHO ÚSILIA NA DOSIAHNUTIE CIEĽA?.....	55
Nikola Fabiny, Ladislav Lovaš	

ENTREPRENEURIAL INTENTIONS OF UNIVERSITY STUDENTS. AND WHAT DOES THE FAMILY SAY?.....	60
Denisa Fedáková, Ivana Studená	
MOŽNOSTI IDENTIFIKÁCIE A ŠPECIFIKÁCIE KLÚČOVÝCH MANAŽÉRSKÝCH KOMPETENCIÍ	68
Miroslav Frankovský, Zuzana Birknerová	
PERSONALITIES OF PARENTS AND THEIR BONDING TO INFANTS	74
Katarína Greškovičová, Eva Szobiová	
MÝLIŤ SA JE NEBEZPEČNÉ ALEBO POTREBUJE MEDICÍNA PSYCHOLÓGIU?	80
Jitka Gurnáková	
TAXONOMY OF SITUATIONAL CHARACTERISTICS IN THE DIAMONDS MODEL. THE FIRST EXPERIENCES WITH THE SLOVAK VERSION OF S8-I SCALE FOR MEASURING SITUATIONAL CHARACTERISTICS	86
Peter Halama	
TĚLESNÉ SEBEPOJETÍ MLADÝCH ŽEN S OHLEDEM K PŮSOBNÍ MÉDIÍ.....	93
Lucie Hartmannová, František Baumgartner	
ZHODA MEDZI SEBA-POSÚDENÍM ADOLESCENTA A POSÚDENÍM JEHO TEMPERAMENTOVÝCH A CHARAKTEROVÝCH ČŔT RODIČOM S POUŽITÍM TCI-A.....	100
Anton Heretik, Zuzana Gavláková, Michal Hajdúk	
VZŤAH TEMPERAMENTU, CHARAKTERU A TEMNEJ TRIÁDY OSOBNOSTI.....	106
Anton Heretik, Adam Fronc, Jakub Šrol	
JAK NEJLÉPE POZNAT ZLOČINCE - PŘEHLED NEJČASTĚJI POUŽÍVANÝCH TESTŮ OSOBNOSTI U PACHATELŮ TRESTNÉ ČINNOSTI.....	112
Daniela Hodurová, Marek Blatný	
SEBAREGULÁCIA A DODRŽIAVANIE ZDRAVOTNÝCH CIEĽOV	117
Monika Hricová	

VZŤAH KARIÉROVÝCH ZÁUJMOV A ŠTRUKTÚRY OSOBNOSTI	123
Miriama Hudáková, Tomáš Sollár	
KULTURNÍ ORIENTACE ČESKÝCH VIETNAMCŮ S ODLIŠNÝM GENERAČNÍM STATUSEM	129
Petra Chvojková, Martina Hřebíčková	
SÚVISLOSTI MEDZI VZŤAHOVOU VÄZBOU, ALEXITÝMIOU A ÚZKOSŤOU U JEDNOTLIVCOV ZÁVISLÝCH OD ALKOHOLU	141
Mária Jančiarová, Marta Popelková	
STUDIJNÍ ASPIRACE JAKO MOTIVAČNÍ FAKTOR PRO STUDIUM: PŘEHLEDOVÁ STUDIE	147
Josef Kasal, Lucie Špráchalová, Zuzana Zapletalová	
SOCIÁLNE A OSOBNOSTNÉ FAKTORY VNÍMANIA BEZPEČIA	154
Michal Kentoš	
UNIFORMNÉ ODLIŠNÉ FUNGOVANIE POLOŽIEK PODĽA TYPU BYDLISKA V REVIDOVANOM EYSENCKOVOM OSOBNOSTNOM DOTAZNÍKU EPQ-R. 160	
Michal Kohút, Peter Halama	
VZŤAHOVÁ VÄZBA A VYBRANÉ OSOBNOSTNÉ PREMENNÉ U PACIENTOV S DIABETES MELLITUS TYPU 1 V KONTEXTE REZILIENCIE.	167
Ľubica Konrádová	
ANCHORING AND TIME FRAME EFFECTS IN ASSESSMENT OF HEALTH RISKS	175
Lenka Kostovičová	
JA A PODNIKANIE? PREČO NIE?	181
Zuzana Kožárová	
EFEKT NADMERNEJ SEBADÔVERY VO VZŤAHU K PREFERENCII KOGNITÍVNEHO ŠTÝLU V ROZHODOVACOM PROCESSE MANAŽÉROV	188
Robert Krause	

VLIV SDÍLENÉ VIDEOHERNÍ ZKUŠENOSTI NA KVALITU TRANSGENERAČNÍCH VZTAHŮ	194
Petr Květon, Martin Jelínek	
PREDSUDKY VOČI RÓMOM NA SLOVENSKU: PREHĽAD VÝSKUMOV S POUŽITÍM PRIAMEHO, SPROSTREDKOVANÉHO A PREDSTAVOVANÉHO KONTAKTU	199
Barbara Láštiová	
VYUŽITÍ ŘIDIČSKÝCH SIMULÁTORŮ V SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGII A PSYCHOLOGII OSOBNOSTI.....	204
Václav Linkov	
KOMPARÁCIA STRATÉGIÍ ZVLÁDANIA STRESU VZHLADOM NA VYBRANÉ SOCIO-DEMOGRAFICKÉ CHARAKTERISTIKY ZAMESTNANCOV	208
Tatiana Lorincová, Anna Tomková, Daniel Kopko	
MOTIVÁCIA DOSAHOVANIA CIEĽOV A REZISTENCIA VOČI RUŠIVÝM VPLYVOM	214
Ladislav Lovaš, Andrea Mikulová	
DYNAMIKA PROCESOV REZILIENCIE – KONCEPTUALIZÁCIA PRÍPADU ADOLESCENTA S ATOPICKOU DERMATITÍDOU.....	220
Katarina Ludrovská	
SOCIOEKONOMICKÉ A PSYCHOLOGICKÉ ČINITELE AKO PREDIKTORY SUBJEKTÍVNEHO HODNOTENIA CHUDOBY: SÚ OBJEKTÍVNA A SUBJEKTÍVNA CHUDOBA TOTOŽNÉ?.....	227
Marcel Martončík, Matúš Adamkovič	
NÁZEV PŘÍSPĚVKU: REZILIENCIA AKO PREDIKTOR KOPINGOVÝCH ŠTÝLOV U DIABETIKOV	233
Barbora Mesárošová	
OPAKOVANIE SLOV A PSEUDOSLOV AKO NÁSTROJ HODNOTENIA JAZYKOVÉHO VÝVINU V PREDŠKOLSKOM VEKU	240
Marína Mikulajová, Iveta Bónová, Alojz Ritomský, Veronika Boleková	

GENERATIVITA V MLADÉ DOSPĚLOSTI V KONTEXTU HĚDONICKÉ A EUDAIMONICKÉ OSOBNÍ POHODY	247
Katarína Millová, Šárka Strýčková	
GENERATIVITA A STAGNACE U LIDÍ VE STŘEDNÍ DOSPĚLOSTI V SOUVISLOSTI S CHARAKTERISTIKAMI RODINY PŮVODU	254
Katarína Millová	
EMPATIE JAKO PREDIKTOR SEBETRASCENDENCE	260
Zdeněk Mlčák	
OSOBNOSTNÍ VLASTNOSTI A SUBJEKTIVNÍ HODNOCENÍ VLASTNÍ PRÁCE	266
Karel Paulík	
PSYCHOLOGICKÉ FAKTORY ZAKORENENOSTI MEDZI VYSOKOŠKOLÁKMI	271
Eva Paulisová, Oľga Orosová, Lucia Hricová	
VYBRANÉ FAKTORY ŽIVOTNÍHO STYLU U SENIORŮ 65 ⁺	277
Stanislav Pelcák, Renáta Pelcáková-Čermáková	
OBČIANSKA PARTICIPÁCIA ONLINE U MLADÝCH SLOVENSKÝCH RÓMOV A RÓMIEK	282
Magda Petrijánošová, Romana Medved'ová	
VPLYV INTERAKČNÉHO ŠTÝLU TRÉNERA NA MIERU PRETRÉNOVANIA U VRCHOLOVÝCH ŠPORTOVCOV V ADOLESCENCII	287
Viola Pirová, Iva Burešová	
THE ASSOCIATION OF SELECTED PERSONALITY AND SITUATIONAL FACTORS WITH ALCOHOL CONSUMPTION AS A MEANS OF MOOD REGULATION IN SLOVAK HEALTHCARE PROFESSIONALS	296
Lukáš Pitel, Jitka Gurňáková	
HODNOTY AKO PREDIKTORY POSTOJOV K SOCIÁLNEMU ZABEZPEČENIU	302
Ivana Piterová	

OSOBNÉ HODNOTY VYSOKOŠKOLÁKOV V R. 2007 A 2017 – PRVÉ POROVNANIA.....	309
Vladimír Poliach, Vladimír Salbot	
PROBLÉMY ŽIAKOV V RANEJ ADOLESCENCII VO VZŤAHU S KLÍMOU V ŠKOLSKEJ TRIEDE	315
Marta Popelková, Dunja Balaban	
INTEGRITA V KOSTCE: OD VÝVOJE TESTU PO MODEL.....	320
Tereza Příhodová, Marek Preiss, Veronika Juričková, Jana Maliňáková, Eva Bolceková	
MOTÍVY, VZDIALENOSŤ MOCI A ORGANIZAČNÉ OBČIANSKE SPRÁVANIE.....	326
Eva Rošková, Mária Mušínská	
PLÁNOVANIE LEKÁROV ZÁCHRANNEJ ZDRAVOTNEJ SLUŽBY PRED PRÍCHODOM K PACIENTOVI	332
Martin Sedlár	
OSOBNOSTNÉ CHARAKTERISTIKY ŽIEN VO VZŤAHU K PREFERENCII DOMINANTNEJ/SUBMISÍVNEJ ALEBO EXTRAVERTNEJ/INTROVERTNEJ MUŽSKEJ TVÁRE.....	338
Lenka Selecká, Slávka Démuthová	
VZÁJOMNÝ VZŤAH EMOCIONÁLNEJ INTELIGENCIE A SEBAÚČINNOSTI U ADOLESCENTOV	344
Eva Szobiová, Katarína Polónyiová	
ZVLÁDANIE VYSOKEJ TRÉNINGOVEJ ZÁŤAŽE BALETNÝCH TANEČNÍKOV V OBDOBÍ ADOLESCENCIE V KONTEXTE PERFEKCIONIZMU A OSOBNOSTNÝCH CHARAKTERISTÍK.....	351
Júlia Tkáčová, Helena Klimusová	
HODNOCENÍ POČÍTAČOVÉHO KOGNITIVNÍHO PROGRAMU COGNIPLUS SE ZAMĚŘENÍM NA SELEKTIVNÍ POZORNOST U OSOB S POŠKOZENÍM MOZKU	359
Veronika Tomečková, Pavel Humpolíček	

TENDENCIA K VYHLÁDÁVANIU NOVÉHO A POHYBY OČÍ	364
Daniela Turoňová, Milica Schraggeová	
TESTOSTERON A KOGNITÍVNY VÝKON	369
Daniela Turoňová, Petra Soláriková, Igor Brezina, Jakub Rajčáni, Silvia Blahunková	
VYBRANÉ OSOBNOSTNÉ CHARAKTERISTIKY A EMOCIONÁLNY KONTEXT (NE)DÔVERY V ANTIVAKCINAČNÉ INFORMÁCIE	374
Ivana Václaviková, Lenka Selecká	
ZVÝŠENIE ZVAŽOVANIA BUDÚCICH NÁSLEDKOV PROSTREDNÍCTVOM INTERVENČNÉHO PROGRAMU NA STREDNEJ ŠKOLE	380
Dominika Vajdová, Radomír Masaryk	
VZŤAH MEDZI EMOCIONÁLNYM STAVOM A FARBOU	386
Štefan Vendel	
OSOBNOSTNÉ PREDIKTORY PREVENTÍVNEHO SPRÁVANIA.....	393
Jozef Výrost, Ivana Piterová	

PRÍBEHY AKO NÁSTROJ ZMIERŇOVANIA PREDISUDKOV

Simona Andraščíková^{1,2}, Jana Fúsková^{1,2}, Barbara Láštiová¹

¹ Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, v.v.i.² Pedagogická fakulta, Trnavská Univerzita

simona.andrascikova@savba.sk, jana.fuskova@savba.sk, barbara.lasticova@savba.sk

STORIES AS TOOLS FOR REDUCING PREJUDICE

Abstrakt

Príbehy môžu byť efektívnym nástrojom zmiernovania predsudkov. Viacerí autori dokazujú tento efekt pomocou rôznych typov príbehov z oblasti medziskupinových vzťahov, kde sa hlavní hrdinovia stretávajú s predstaviteľmi nečlenských skupín v pozitívnom kontexte. V príspevku sa formou prehľadovej štúdie venujeme rôznym typom týchto príbehov ako efektívnej a dostupnej metóde, používanej v intervenciách na zmiernovanie predsudkov, ako aj psychologickým mechanizmom ich pôsobenia.

Kľúčové slová: príbehy; medziskupinový kontakt; predsudky

English abstract

Stories can be a useful tool for prejudice reduction. Several authors have shown this effect using various stories focusing on intergroup relations, where the main character of a story interacts with members of an outgroup in a positive context. In this review paper, we focus on various types of these stories, as effective and available tools for prejudice reduction in schools and the psychological mechanisms that are involved in this process.

Key words: stories; intergroup contact; prejudice

Práca na tomto texte bola podporená z projektu APVV-14-0531 Agentúry na podporu výskum a vývoja.

Čo s nami robí čítanie?

Naše poznanie a postoje pochádzajú z rôznych zdrojov, vrátane kníh či filmov - hoci často nie je ich cieľom učiť nás o svete, ale „len“ pobaviť. V posledných rokoch sa príbehy využívajú i ako nástroj na zmenu presvedčení čitateľov. Ich použitie je široké od zmeny zdravotných návykov (Shen, Sheer & Li, 2015), až po oblasť zmierňovania predsudkov (Vezzali et al, 2014). Rôzne príbehy si dávajú za cieľ vplývať na presvedčenia (Appel & Richter, 2007), názory (Cameron & Rutland, 2006) či behaviorálne intencie (Slater, Rouner & Long, 2006).

Kontakt čitateľa s rôznymi skupinami a situáciami, ktorý mu poskytujú príbehy, nazývame sprostredkovaným kontaktom. Ak je príbeh dobre spracovaný a pôsobí, ako keby sa situácia skutočne diala, tak sa čitateľ cíti ako hlavný hrdina, „opúšťa“ svoje okolie a vstupuje do sveta príbehu. Green a Brock (2002) to vysvetľujú procesom ponorenia sa (transportation)¹ do toku príbehu. Dochádza k dočasnému prijatiu hodnôt prezentovaných v príbehu (Gerrig, 1993; Slater & Rouner, 2002) a ponorenie sa má emocionálne a kognitívne dôsledky. Čím viac je čitateľ ponorený do príbehu, tým viac príbeh vplýva na otvorenejšie a citlivejšie vnímanie témy príbehu (Green & Brock, 2000; 2002).

Čitateľ sa stáva súčasťou príbehov a prijíma poskytované informácie ako fakty, pričom prehliada nepresnosti či chyby (Eslick, Fazio & Marsh, 2011; Gerrig & Prentice, 1991); dáta nespracováva logicky a počas čítania nemá motiváciu ani kapacitu na vnútornú protiargumentáciu (de Graaf, Hoeken, Sanders & Beentjes, 2009).

Vnímanie podobnosti čitateľa s hrdinom príbehu a identifikácia s hrdinom môže byť aspoň dočasne sprevádzaná snahou o posun svojich vlastných vlastností smerom k tým, ktoré prejavuje hrdina². Opakované vystavenie sa hrdinovi môže viesť k chronickej aktivácii týchto vlastností a teda k zakoreneniu zmeny v celkovom sebaobraze (Sestir & Green, 2010). Viacnásobné čítanie príbehov z rovnakej oblasti vedie pomocou kumulatívneho efektu k väčšiemu vplyvu na názory ako len v prípade ojedinelého príbehu (Bilandzic & Busselle, 2008).

Kľúčové pre identifikáciu je zvoliť si takú postavu, ktorá je podobná čitateľovi (Baezconde-Garbanati et al, 2014); persúázia bude menej úspešná, ak je priveľká sociálna vzdialenosť medzi čitateľom a knižným hrdinom (So & Nabi, 2013). Identifikácia s hrdinom vplýva na vnímanosť čitateľa a prežívanie príbehu (Basil & Brown, 1997; Moyer-Gusé & Nabi, 2010) - v úryvkoch pre deti sú preto volení rovesníci. Rovesník pôsobí menej autoritatívne a kontrolujúco než dospelý a vytvára menší dojem tlaku na zmenu postojov. Čím menej príbeh pôsobí ako snaha o persúáziu, tým je čitateľ otvorenejší byť príbehom ovplyvnený (McGrane, Allely & Toth, 1990).

Aké typy príbehov?

Metódu „behaviorálneho žurnalizmu“ - reálnych príbehov, v ktorých sa mení postoj hlavnej postavy k nečlenskej skupine, využíva vo svojej práci K. Liebkindová a kol. (2014). Hlavný hrdina je napríklad imigrant popisujúci skúsenosti s preňho novou majoritnou skupinou, z ktorej sa cíti vyčlenený. Je presvedčený, že všetci predstavitelia majority sú rovnakí a nemá s nimi nič spoločné. Na konci príbehu sa objavuje prvotný pozitívny kontakt s príslušníkom majoritnej skupiny a prenos tejto skúsenosti na ďalšie kontakty s majoritou. Intervencia prostredníctvom príbehov založených na metóde behaviorálneho žurnalizmu bola najúčinnnejšia v prípade

¹ Táto skúsenosť môže byť meraná Škálou ponorenia sa (Transportation scale; Green & Brock, 2002).

² Ak hrdina prejavuje pozitívny a otvorený vzťah voči menšinám, čitateľ sa vďaka identifikácii snaží podobat' knižnému hrdinovi a prejavovať kladný postoj voči minoritám.

mladších účastníkov (z rozmedzia 13-19 rokov) a dievčat; po intervencii vyjadrili účastníci a účastníčky silnejšie behaviorálne intencie vo forme budúceho kontaktu s imigrantmi.

L. Cameronová s kolegami (2006 a 2011) vykonali sériu štúdií, kde sa zamerali na deti vo veku 5 až 11 rokov, ktoré čítali krátke príbehy o medziskupinovom priateľstve. Tieto vyústili do pozitívnejších názorov na utečencov a postihnutých ľudí. Vezzali, Stathiová a Giovannini (2012) používali na mieru napísané príbehy, v ktorých hrdinovia z rôznych kultúr zažívali bežné interakcie. Študenti vo veku 11 až 13 rokov, ktorí sa zúčastnili štúdie, mali pozitívnejšie postoje ako aj behaviorálne intencie a znížila sa miera stereotypizovania imigrantov. Pozitívne dôsledky nepriameho kontaktu boli mediované nižšou identifikáciou s členskou skupinou (*ingroup*) a nárastom v oblasti inklúzie iných do seba.

Mágia Harryho Pottera

Vyššie spomenutí autori pracovali s príbehmi napísanými priamo za účelom zmierňovania predsudkov voči konkrétnym skupinám. Aj literárna fikcia sa však venuje medziskupinovému vzťahom. Príkladom sú populárne príbehy Harryho Pottera (Rowling, 2000), kde sú vo fantazijnom svete prítomné stigmatizované minority (škriatkovia, nečistokrvní čarodějníci...). Vďaka efektu sekundárneho transferu (Vezzali & Giovannini, 2012), kedy zlepšenie postojov k jednej nečlenskej skupine sprostredkovane pôsobí aj na zlepšenie postojov voči inej nečlenskej skupine, tak príbehy Harryho Pottera môžu vplývať na postoje voči menšinám aj v reálnom svete.

V nadväznosti na to L. Vezzali a kolektív (2014) preukázali zlepšenie medziskupinových vzťahov medzi deťmi z majority a stigmatizovanými minoritami a to pomocou čítania 6 literárnych úryvkov z Harryho Pottera. Jedným z hlavných mechanizmov, prostredníctvom ktorých príbeh Harryho Pottera pôsobil na predsudky, bola identifikácia s hlavným hrdinom. Žiaci diskutovali o vhodnosti opisovaného správania čo vyústilo do miernejších postojov k nečlenskej skupine (imigranti; *ibid*); efekt silnel s vyššou mierou identifikácie s hrdinom. Čítanie pomocou sekundárneho transferu vyvoláva citlivejšie vnímanie stigmatizovaných menšín aj mimo tých, ktoré boli priamo spomenuté v úryvku.

Výhody a nevýhody intervencií založených na príbehoch

Tak ako u iných foriem nepriameho kontaktu je limitom takýchto intervencií trvácnosť ich efektu. Krátkodobý efekt príbehov na zmenu presvedčení okamžite po prečítaní je preukázaný (Gerrig & Prentice, 1991; Strange & Leung, 1999), v prospech trvácnejšieho efektu sa vyjadrujú M. Appel a T. Richter (2007). Čitateľ je sústredený na príbeh a informácie vníma, ale spätne si nespomína, kde ich informácie získal a po istom čase ich prijíma za svoje. Vďaka tomu znalosti o reálnom svete dokonca silnejú časom, v experimente sa potvrdil intenzívnejší efekt - silnejšie presvedčenia s časovým odstupom dvoch týždňov (*ibid*).

Sú diskutované aj možnosti existencie stálych individuálnych dispozícií³, ktoré predurčujú stupeň, do akého je jedincovi možné prežiť zážitok ponorenia sa a tak byť ovplyvnený príbehom (Green, 2004). To by vysvetľovalo nestálosť v predošlých výskumoch, doteraz vysvetľované situačnými faktormi a charakteristikou textov.

Čitatelia môžu mať na určité témy predchádzajúci názor, ktorý môže ovplyvniť zážitok z príbehu a ich nesúhlas s prečítanými názormi vyústi do neponorenia sa do príbehu; ale naopak do sústredenia sa na vnútorné odporovanie myšlienke textu (Mazzocco, Green, Sasota & Jones, 2010).

³ Napríklad *transportability* (Mazzocco, Green, Sasota & Jones, 2010).

Mnohé príbehy, používané v intervenciách na zmiernenie predsudkov, boli vytvorené autormi výskumu a nedosahujú kvality krásnej literatúry. Čítanie pre experiment nie je totožné s tým v bezpečnom prostredí, kde má čitateľ potešenie z dobre napísaných úryvkov s emocionálnym nábojom a s napätím držiacim v deji.

Záver

Vzhľadom k existencii už napísaných kvalitných príbehov krásnej literatúry sa jedná o dostupnú a jednoduchú metódu s univerzálnym použitím. Čitatelia tak majú možnosť príjemného zážitku v bezpečnom prostredí, kde sa stretnú s predstaviteľmi nečlenských skupín. Jedná sa o relatívne novú metódu testovanú v zahraničí (predovšetkým Taliansko a USA), ktorá zatiaľ na Slovensku nebola skúmaná plošne. Pre mnohé deti a mládež je možnosť stretnutia sa s minoritami na Slovensku problematická alebo obmedzená, avšak čítanie príbehov je lacná a efektívna metóda, na ktorú má priestor a čas napríklad škola. Na druhej strane, experimentálne výskumy doposiaľ pracovali s relatívne malými vzorkami, a preto by bolo potrebné efekt krásnej literatúry na zmiernenie predsudkov preskúmať na väčších vzorkách a aj v iných kultúrnych a spoločenských kontextoch. V generácii súčasných žiakov a žiačok slovenských ZŠ je však mnoho takých, ktorí pred čítaním príbehov uprednostňujú ich sledovanie prostredníctvom audiovizuálnych médií. Preto je potrebné budúce intervencie s použitím literárnych príbehov štrukturovať tak, aby boli prítiahľivé aj pre týchto žiakov a žiačky.

Literatura

- Appel, M., & Richter, T. (2007). Persuasive Effects of Fictional Narratives Increase Over Time. *Media Psychology*, 10, 113-134.
- Baezconde-Garbanati, L. A., Chatterjee, J. S., Frank, L. B., Murphy, S. T., Moran, M. B., Werth, L. N., Zhao, N., de Herrera, P. A., Mayer, D., Kagan, J., & O'Brien, D. (2014). Tamale Lesson: A case study of a narrative health communication intervention. *Journal of Communication in Healthcare* 7(2), 82-92.
- Basil, M., & Brown, W. (1997). Marketing AIDS prevention: The differential impact hypothesis versus identification effects. *Journal of Consumer Psychology*, 6, 389-411.
- Bilandiz, H., & Busselle, R. (2008). Transportation and Transportability in the Cultivation of Genre-Consistent Attitudes and Estimates. *Journal of Communication*, 53, 508-529.
- Cameron, L., & Rutland, A. (2006). Extended Contact through Story Reading in School: Reducing Children's Prejudice toward the Disabled. *Journal of Social Issues* 62(3), 469-488.
- Cameron, L., Rutland, A., Hossain, R., & Petley, R. (2011). When and why does extended contact work?. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(2), 193-206.
- de Graaf, A., Hoeken, H., Sanders, J., & Beentjes, H. (2009). The role of dimensions of narrative engagement in narrative persuasion. *Communications*, 34, 385-405.
- Eslick, A. N., Fazio, L. K., & Marsh, E. J. (2011). Ironic Effects of Drawing Attention to Story Errors. *Memory* 19(2), 184-191.
- Gerrig, R. (1993). *Experiencing Narrative Worlds: On the Psychological Activities of Reading*. New Haven: Yale University Press.
- Gerrig, R. J., & Prentice, D. A. (1991). The representation of fictional information. *Psychological Science*, 2, 336-340.
- Green, M. C. (2004). Transportation Into Narrative Worlds: The Role of Prior Knowledge and Perceived Realism. *Discourse Processes*, 2, 247-266.
- Green, M. C., & Brock, T. C. (2002). In the mind's eye: Transportation-imagery model of narrative persuasion. In M. C. Green, J. J. Strange, & T. C. Brock (Eds.), *Narrative impact: Social and cognitive foundations* (pp. 315-341). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Green, M. C., & Brock, T. C. (2000). The role of transportation in the persuasiveness of public narratives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 701-721.

- Liebkind, K., Mähönen, T. A., Solares, E., Solheim, E., & Jasinskaja-Lahti, I. (2014). Prejudice-reduction in Culturally Mixed Classrooms: The Development and Assessment of Theory-driven Intervention Among Majority and Minority Youth in Finland. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 24, 325-339.
- Mazzocco, P. J., Green, M. C., Sasota, J. A., & Jones, N. W. (2010). This Story Is Not for Everyone: Transportability and Narrative Persuasion. *Social Psychological and Personality Science* 1(4), 361 – 368.
- McGrane, W. L., Allely, E. B., & Toth, F. J. (1990). The use of interactive media for HIV/AIDS prevention in the military community. *Military Medicine*, 155(6), 235-240.
- Moyer-Gusé, E., & Nabi, R. L. (2010). Explaining the effects of narrative in an entertainment television program: Overcoming resistance to persuasion. *Human Communication Research*, 36, 26–52.
- Rowling, J. K. (2000). *Harry Potter a Kameň mudrcov*. Bratislava: Ikar.
- Sestir, M., & Green, M. C. (2010). You are who you watch: Identification and transportation effect on temporary self concept. *Social influence*, 5(4), 272-288.
- Shen, F., Sheer, V. C., & Li, R. (2015). Impact of narratives on persuasion in health communication: A meta-analysis. *Journal of Advertising*, 44(2), 105-113.
- Slater, M. D., & Rouner, D. (2002). Entertainment-education and elaboration likelihood: Understanding the processing of narrative persuasion. *Communication Theory*, 12(2), 173-191.
- Slater, M. D., Rouner, D., & Long, M. (2006). Television dramas and support for controversial public policies: Effects and mechanisms. *Journal of Communication*, 56, 235-252.
- So, J., & Nabi, R. L. (2013). Reduction of social distance as an explanation for media's influence on personal risk perceptions: An initial test of the risk convergence model. *Human Communication Research*, 39, 317–338.
- Strange, J. J., & Leung, C. C. (1999). How Anecdotal Accounts in News and in Fiction Can Influence Judgments of a Social Problem's Urgency, Causes, and Cures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(4), 436-449.
- Vezzali, L., Stathi, S., Giovannini, D., Capozza, D., & Trifiletti, E. (2014). The greatest magic of Harry Potter: Reducing prejudice. *Journal of Applied Social Psychology*, 45(2), 105 -121.
- Vezzali, L., Stathi, S., & Giovannini, D. (2012). Indirect contact through book reading: Improving adolescents' attitudes and behavioral intentions toward immigrants. *Psychology in the Schools*, 49, 148–162.
- Vezzali, L., & Giovannini, D. (2012). Secondary Transfer Effect of Intergroup Contact: The Role of Intergroup Attitudes, Intergroup Anxiety and Perspective Taking. *Community & Applied Social Psychology*, 22(2), 125-144.

VPLYV VÝSKYTU ATENUOVANÝCH PSYCHOTICKÝCH PRÍZNAKOV NA MIERU ÚZKOSTI U PACIENTOV S REZIDUÁLNOU SCHIZOFRÉNIOU

Aziriová S.^{1,2}, Vrbová G.¹

¹Psychiatrická nemocnica Hronovce, ODL muži, Hronovce, SR,

²Lekárska fakulta Univerzity Komenského, Ústav patologickej fyziológie, Bratislava, SR

silvia.aziriova@pnh.sk, gabriela.vrbova@pnh.sk

THE EFFECT OF PREVALENCE OF ATTENUATED PSYCHOTIC SYMPTOMS ON ANXIETY IN PATIENTS WITH RESIDUAL SCHIZOPHRENIA

Abstrakt

Atenuované psychotické príznaky sa môžu vyskytovať vo všetkých štádiách schizofrénie, pravdepodobne však majú v rozdielnych štádiách ochorenia pre jednotlivca iný význam a sú aj inak prežívané. Ich detekcia sa dáva do súvislosti s možnosťou preventívnych opatrení zameraných na vznik psychózy. Cieľom bolo zistiť, či sa atenuované psychotické príznaky vyskytujú s väčšou mierou úzkosti a distresu. Výskumu sa zúčastnilo 20 pacientov s diagnózou reziduálna schizofrénia a 16 duševne zdravých ľudí. Boli použité dotazníky PQ-16, BAI a zoznam najčastejších situácií vyvolávajúcich úzkosť. U pacientov s diagnózou reziduálna schizofrénia bol vyšší výskyt atenuovaných psychotických príznakov a spôsobili viac distresu ako u kontrolnej skupiny. Pacientov najviac zúzkostňovali situácie sociálnych interakcií a režimových obmedzení a zdravých participantov situácie sociálnych interakcií a sebahodnotenia. U oboch skupín vyšší výskyt atenuovaných psychotických príznakov súvisel s vyššou mierou úzkosti. Sociálne interakcie zvyšovali úzkosť v skupine pacientov, aj v skupine zdravých participantov, čo naznačuje dôležitosť psychoterapeutických intervencií zameraných na sociálne dysfunkcie.

Kľúčová slova: atenuované psychotické symptomy; PQ-16; BAI.

English abstract

Attenuated psychotic symptoms may occur at all stages of schizophrenia. Their detection is related to preventive measures aimed at the development of psychosis. They can cause significant discomfort, anxiety or occurring in times of increased stress. The aim was to find out whether attenuated symptoms occurred with an increased level of anxiety in patients with schizophrenia. 20 patients with diagnoses of residual schizophrenia and 16 male healthy adults were participated in the study. PQ-16 questionnaire, BAI and list of the most common situation of anxiety were used. The average incidence of symptoms in the PQ 16 questionnaire was 5.9 in patients and 3.6 in healthy participants. The mean score of distress from the symptoms present was 8.2 in patients with schizophrenia and 2.6 in healthy subjects. In the BAI questionnaire, the average score was 14.7 and 14.2. In patients diagnosed with schizophrenia was a higher incidence of psychotic symptoms and more discomfort and stress than in the control group.

Key words: attenuated psychotic symptoms; PQ-16; BAI.

Úvod

Atenuované alebo oslabené psychotické príznaky sa môžu vyskytovať vo všetkých štádiách schizofrénie. Dajú sa definovať aj ako bazálne symptómy, čiže ako subjektívne prežívané poruchy v rôznych doménach (vnímanie, myslenie, reč, pozornosť), ktoré sa odlišujú od klasických psychotických príznakov, okrem iného aj tým, že náhľad zostáva zachovaný (Trokanová, 2016). Sú expresiou neurobiologických korelátov ochorenia a predstavujú subklinickú bázu pre rozvoj psychotickej symptomatiky (Forgáčová, 2014). V minulosti ich definoval Huber ako základné symptómy blízke substrátu, čiže fenotypové prejavy poruchy, ktorú považoval za primárnu (Huber & Gross, 1989). Ide o symptómy, ktoré sa vyskytujú pred prepuknutím psychózy a ostávajú ako postpsychotické reziduum. Sociálne stiahnutie a úbytok motivácie vzniká sekundárne, ako následok primárnej poruchy v prijímaní a spracovaní informácii (Gross & Huber, 2010). Tento sekundárny autizmus (ako zvládacia stratégia) má mať autoprotektívnu funkciu proti nadmernému podráždeniu (Boleloucký et al., 1993, s. 232).

Ich detekcia sa dáva do súvislosti s možnosťou preventívnych opatrení zameraných na vznik psychózy, no ich predikčná hodnota nie je celkom jasná. Môžu sa vyskytovať u disponovaných jedincov v období zvýšených nárokov a distresu, bez prepuknutia psychózy v ďalšom priebehu. Môžu byť následkom poruchy mentalizovania pri zvýšenom arousele a/alebo byť súčasťou predklinické štádia schizofrénie, ako bolo uvedené vyššie.

Práve pre uvedené, sme v prieskume zisťovali prítomnosť týchto príznakov v skupine ľudí s diagnózou reziduálna schizofrénia a v skupine ľudí bez psychiatrickej diagnózy v období zvýšených nárokov.

Zistenie, ako prežívajú atenuované psychotické príznaky pacienti s reziduálnou schizofréniou a v akých situáciách zažívajú úzkosť, ktorá môže viesť k ich zosilneniu, prípadne k relapsu, by mohlo byť nápomocné pri fókusovaní psychoterapeutických stratégií.

Metódy

Výskumu sa zúčastnilo 20 pacientov s diagnózou reziduálna schizofrénia (3 bludová porucha a 1 schizoafektívna porucha) s priemerným vekom $51,88 \pm 2,65$ rokov, mužského pohlavia a 16 duševne zdravých ľudí (študenti medicíny v období záťaže) s priemerným vekom $22,18 \pm 0,3$, mužského pohlavia. Boli použité dotazníky na zisťovanie prítomnosti atenuovaných psychotických príznakov PQ-16 (Ising et al., 2012), na zisťovanie miery anxiety BAI, na zistenie situácií, ktoré najčastejšie vyvolávajú príznaky úzkosti sme vytvorili zoznam záťažových situácií, s ktorými sa pacienti stretávajú a rozdelili ich do kategórií: sociálne interakcie, frustrácia, dodržiavanie režimu, atenuované psychotické symptómy, sebahodnotenie.

Výsledky boli štatisticky spracované pomocou SPSS 16.0. Na zistenie normálneho rozloženia dát bol použitý Shapiro-Wilkov test. Dáta boli normálne rozložené v parametroch PQ16 skóre, sociálna interakcia a atenuované psychotické symptómy ako zdroj úzkosti. Na zistenie rozdielov medzi skupinami bol použitý T-test pre dva nezávislé výbery. Neparametrický Mann-Whitney U test bol použitý na zistenie rozdielov v parametroch BAI skóre, režimové opatrenia ako zdroj úzkosti, sebahodnotenie ako zdroj úzkosti a frustrácia ako zdroj úzkosti. Výsledky sú vyjadrené priemernou hodnotou $\pm$ SEM. Reliabilita dotazníkov v našom výskume u danej vzorky bola u PQ 16 $\alpha=0,872$; u BAI $\alpha=0,837$ a v zozname záťažových situácií $\alpha=0,838$.

Cieľom bolo zistiť, či sa atenuované psychotické príznaky vyskytujú u oboch skupín. Akú mieru distresu spôsobujú a aké situácie sú spojené s väčšou mierou distresu u oboch skupín.

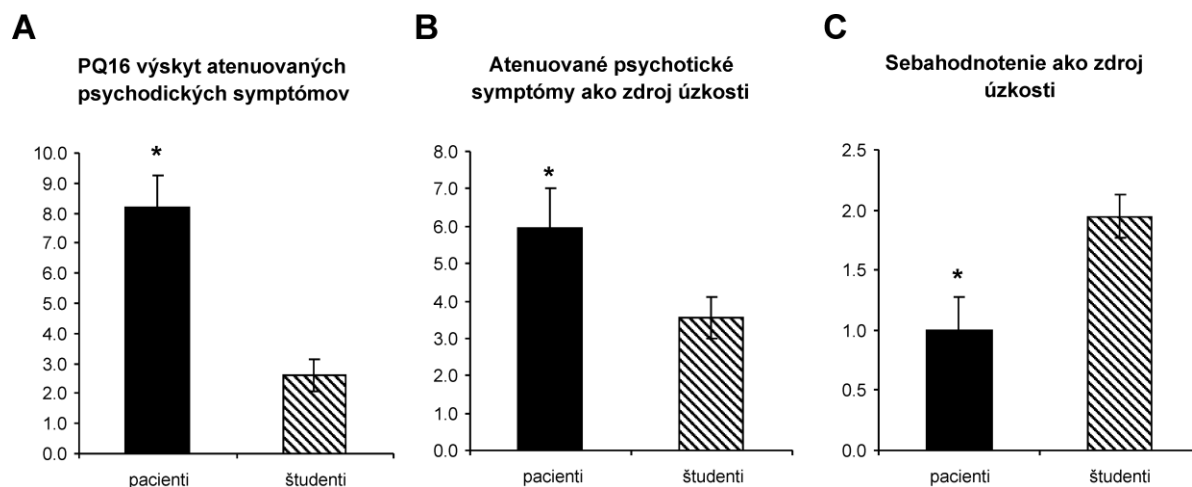
Výsledky

U pacientov s diagnózou reziduálna schizofrénia bol vyšší výskyt atenuovaných psychotických príznakov ($M=8,19$, $SEM=2,1$) ako u kontrolnej skupiny ($M=2,61$; $SEM=0,62$; $T(32)=2,709$; $p<0,05$; graf 1A) a spôsobovali viac nepohody a distresu pacientom ($M=5,94$, $SEM=1,1$) ako kontrolnej skupine ($M=3,51$; $SEM=0,6$; $T(32)=1,962$; $p<0,05$; graf 1B).

Globálna miera úzkosti, nezávisle od situácie, ktorá ju spôsobila, bola v oboch skupinách približne rovnaká (pacienti $Mdn=9$, kontrolná skupina $Mdn=11$; $U=133,5$; $p=0,721$; $r=0,06$).

Pacientov najviac zúskostňovali situácie sociálnych interakcií ($M=2,75$; $SEM=0,5$) a režimových obmedzení ($M=1,5$; $SEM=0,3$) a zdravých participantov situácie sociálnych interakcií ($M=1,22$; $SEM=0,3$) a sebahodnotenia ($M=1,94$; $SEM=0,2$). Sebahodnotenie ako zdroj úzkosti bol výraznejší v kontrolnej skupine ($Mdn=2$) v porovnaní s pacientmi ($Mdn=0,5$; $U=77,00$; $p<0,05$; $r=0,41$).

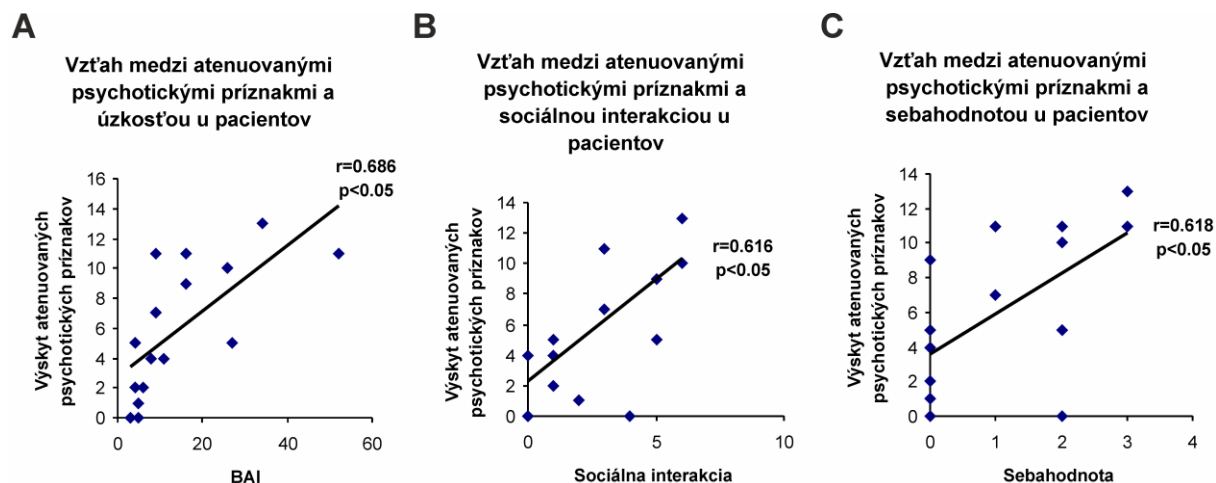
Graf 1 Štatisticky významné rozdiely medzi pacientmi s reziduálnou schizofréniou a študentmi v záťažovej situácii na výskyt atenuovaných príznakov (A), na ich pôsobenie ako zdroj úzkosti (B) a na znížené sebahodnotenie ako zdroj úzkosti. * vs. študenti, $p<0,05$; štatistická analýza pomocou T-testu pre dva nezávislé výbery pre A a B; Mann-Whitney U test pre C.

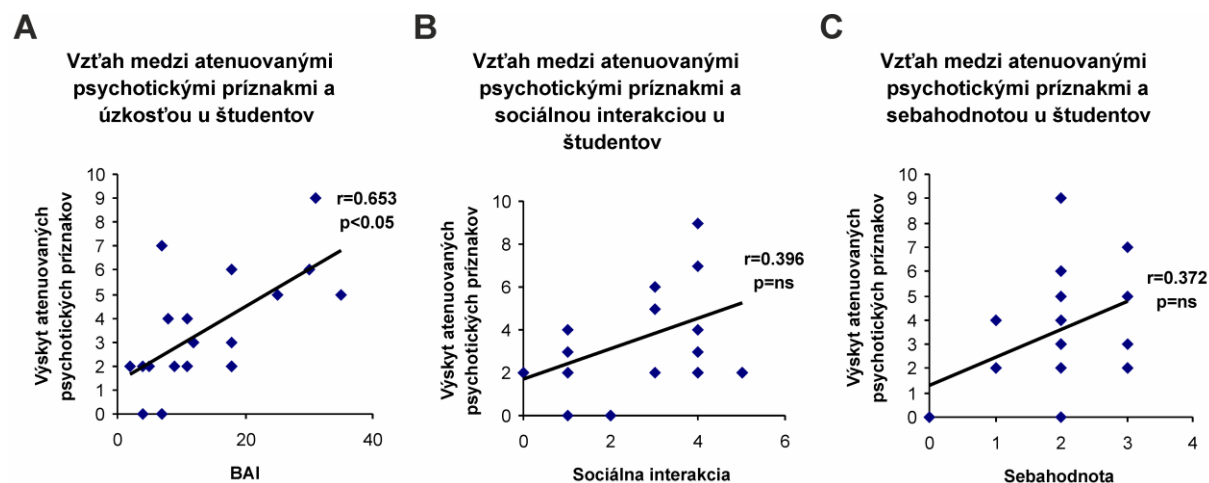
U oboch skupín vyšší výskyt atenuovaných psychotických príznakov súvisel s vyššou mierou úzkosti ($r=0,686$; $p<0,05$ u pacientov a $r=0,653$; $p<0,05$ u študentov; graf 2A a 3A).

U pacientov s reziduálnou schizofréniou štatisticky významne pozitívne koreloval výskyt atenuovaných psychotických symptómov s úzkosťou v situáciách sociálnej interakcie ($r=0,616$; $p<0,05$) a pri zníženom sebahodnotení ($r=0,618$; $p<0,05$; graf 2 B a C).

Graf 2 Vzťah medzi atenuovanými psychotickými symptómami a úzkosťou (A), sociálnou interakciou (B) a sebahodnotením (C) u pacientov s reziduálnou schizofréniou. Spearmanov korelačný koeficient pre A a C, Pearsonov korelačný koeficient pre B.

Graf 3 Vzťah medzi atenuovanými psychotickými symptómami a úzkosťou (A), sociálnou interakciou (B) a sebahodnotením (C) u študentov. Spearmanov korelačný koeficient pre A a C, Pearsonov korelačný koeficient pre B.

Diskusia

Výsledky nášho prieskumu poukazujú na to, zhodne s predpokladom, že výskyt atenuovaných psychotických príznakov je vyšší u pacientov s diagnózou reziduálna schizofrénia, ako u ľudí bez psychiatrickej diagnózy. Tiež je pochopiteľné, že pacientov s diagnózou reziduálna schizofrénia, čiže s možnými kognitívnymi deficitmi, sociálnou dysfunkciou a minusovou symptomatikou, najviac zúskostňujú režimové opatrenia a sociálne interakcie, kým sebahodnotenie môže mať, pri emočnej plochosti, pre nich menší význam ako u zdravých ľudí.

Napriek tomu, zistenia z literatúry, že bezpečná vzťahová väzba alebo jej zlepšenie bolo spojené so zotavením alebo zlepšením negatívnych príznakov u schizofrénie po 12 mesiacoch liečby (Harder, 2014) naznačujú význam

a dôležitosť prijatia zo strany okolia a pocitu bezpečia u ľudí s psychózou alebo práve u nich. Dôkazy o pozitívnom vplyve intervencií zameraných na rodinu a opatrovníkov, z pohľadu klinického priebehu a sociálneho fungovania ľudí s psychózou, sú tiež istým dôkazom toho, že pacienti, ktorí sa cítia bezpečne, lepšie chápaní a prijatí opatrovateľmi, môžu mať väčšiu schopnosť mentalizovať a fungovať vo svete (Ising et al., 2012).

Sociálne interakcie patrili medzi najviac zúzkostňujúce situácie u oboch skupín. Zameranie psychoterapeutických intervencií práve na sociálne dysfunkcie vyplýva aj z výsledkov randomizovaných klinických štúdií, ktoré preukázali výrazné dlhodobé zlepšenie sociálnych funkcií u pacientov so schizofréniou po kognitívnej terapii, ktorá obsahovala techniky zamerané na sociálne kognitívne deficity (Brent, Holt, Keshavan, Seidman, & Fonagy, 2014). Patria sem programy ako Tréning sociálnej kognície a interakcie, Terapia na zlepšenie kognície, Metakognitívny tréning, Integrovaná neurokognitívna terapia, Tréning rozpoznávania afektov, Tréning imitácie emócie a teórie mysle (Pavelková & Hajdúk, 2015).

Limitácie prieskumu: malá vzorka, ktorá nezaručuje štatistickú významnosť. Pacienti boli medikovaní, kým medikácia v druhej skupine nebola zisťovaná, rovnako ako užívanie psychoaktívnych látok. Rozdiely medzi skupinami vo veku, prostredí a situácii (chránené prostredie vs. obdobie zvýšených nárokov na psychický výkon a pod.), ako aj použitie neštandardizovaného dotazníka situácií najčastejšie vyvolávajúcej úzkosť. Tieto nedostatky môžu viesť ku skresleniam, na druhej strane potvrdenie, že sa atenuované príznaky za určitých okolností môžu vyskytovať u tak rozdielnych skupín, v takých rozdielnych prostrediach a že sú spojené s úzkosťou, by mohlo byť užitočným podnetom na zameranie ďalších štúdií.

Literatura

- Brent, B. K., Holt, D. J., Keshavan, M. S., Seidman, L. J., & Fonagy, P. (2014). Mentalization-based treatment for psychosis: linking an attachment-based model to the psychotherapy for impaired mental state understanding in people with psychotic disorders. *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences* 51(1), 17-24.
- Boleloucký, Z. (Ed). (1993). *Hraničné stavy v psychiatrii*. Praha: Grada Avicenum.
- Forgáčová, L. (2014). Huberove bazálne príznaky v kontexte včasnej detekcie psychóz. *Psychiatria-psychoterapia-psychosomatika*, 21(2), 7-12.
- Gross, G., & Huber, G. (2010). The history of the basic symptom concept. *Acta Clinica Croatia* 48(Suppl. 2), 47-59.
- Harder, S. (2014). Attachment in schizophrenia--implications for research, prevention, and treatment. *Schizophrenia Bulletin*, 40(6), 1189-93.
- Huber, G., & Gross, G. (1989). The concept of basic symptoms in schizophrenia and schizoaffective psychoses. *Recenti Progressi in Medicina*, 80, 646-652.
- Ising, H. K., Veling, W., Loewy, R. L., Rietveld, M. W., Rietdijk, J., Dragt, S., van der Gaag, M. (2012). The validity of the 16-item version of the Prodromal Questionnaire (PQ-16) to screen for ultra high risk of developing psychosis in the general help-seeking population. *Schizophrenia Bulletin*. 38(6), 1288-96.
- Pavelková, L., & Hajdúk, M. (2015). Tréningy sociálnej kognície u pacientov so schizofréniou – perspektívne postupy na zlepšenie psychosociálneho fungovania. *Psychiatria pre prax*, 16(4), 147-149.
- Trokanová, Z. (2016). Syndróm atenuovanej psychózy v DSM-5 a kognitívno-behaviorálna terapia. *Psychiatria pre prax*, 17(1), 8-13.

MODIFIKÁCIA SLOVENSKEJ VERZIE DOTAZNÍKA ŠKOLSKÉHO SEBAPŇATIA PRE STREDOŠKOLÁKOV (ASCQ)

Miroslava Balážová, Marta Popelková

Katedra psychologických vied, FSVaZ, UKF v Nitre

miroslava.balazova@ukf.sk, mpopelkova@ukf.sk

MODIFICATION OF THE SLOVAK VERSION OF ACADEMIC SELF-CONCEPT QUESTIONNAIRE FOR SECONDARY-SCHOOL STUDENTS (ASCQ)

Abstrakt

Cieľom výskumnej štúdie bolo skúmať faktorovú štruktúru a reliabilitu slovenskej verzie Dotazníka školského sebapŇatia (Academic Self-Concept Questionnaire; ASCQ). Výskumnú vzorku tvorilo 239 žiakov stredných škôl z gymnázia, obchodnej akadémie, strednej priemyselnej školy a strednej odbornej školy vo veku 15 – 20 rokov ($AM=17,13$; $SD=1,19$). Na základe výsledkov exploračnej faktorovej analýzy sme z pôvodných 20 položiek dotazníka vylúčili 3 položky. Následná analýza potvrdila existenciu pôvodných 2 faktorov dotazníka – školská dôvera a školské úsilie. Rozdelenie položiek v rámci faktorov bolo podobné ako v pôvodnej verzii dotazníka. Miera vnútornej konzistencie dotazníka bola uspokojivá ($\alpha = 0,70 - 0,79$). Pred použitím dotazníka v praxi odporúčame overiť navrhnutú štruktúru prostredníctvom konfirmačnej faktorovej analýzy a ďalších zdrojov validity.

Kľúčové slová: ASCQ; reliabilita; faktorová štruktúra; adolescencia.

English abstract

The aim of research was focused to exploration of the factor structure and reliability the Slovak version of Academic Self-Concept Questionnaire (ASCQ). The research sample was made of 239 secondary-school students from grammar school, trade academy, secondary industry school and secondary vocational school in the age 15 – 20 years ($AM=17.13$; $SD=1.19$). Based on results of exploratory factor analysis we excluded 3 items from original 20 items in the questionnaire. The subsequent analysis confirmed the existence of 2 original factors – academic confidence and academic effort. The items were divided to factors, which are similar to factors in the original version of the questionnaire. The internal consistency of the questionnaire was satisfactory ($\alpha= 0.70 - 0.79$). We recommend verify the proposed structure by confirmatory factor analysis and another sources of validity before using it in practice.

Key words: ASCQ; reliability; factor structure; adolescence.

Grantová podpora: UGA IX/1/2017: Self-koncept a kvalita interpersonálnych vzťahov u adolescentov.

Úvod

Školské sebapoňatie predstavuje jednu zo špecifických oblastí sebapoňatia. Jeho význam pre jednotlivca narastá po nástupe do školy (Du Plessis, 2005; Liu, 2009), kedy sa stáva mediátorom pri získavaní ďalších pozitívnych výsledkov v škole, ako je lepší prospech žiaka či prežívanie väčšej spokojnosti a pohody nielen v prostredí školy (Craven & Marsh, 2008; Yorke, 2013). Napriek tomu, že výskumné štúdie z oblasti pedagogickej psychológie opakovane potvrdzovali dôležitosť skúmania školského sebapoňatia ako významnej premennej v kontexte školského prostredia, doposiaľ nemá tento pojem jasnú definíciu. Podobne meracie nástroje, využívané vo výskumoch po celom svete, sa navzájom líšia. Vo všeobecnosti odkazuje na jednotlivcove vnímanie seba, vlastných úspechov a kompetencií v kontexte školského prostredia (Meshkat & Hosseini, 2015). Shavelson, Hubnerová, & Stanton (1976) ho vnímali ako jeden zo špecifických aspektov celkového sebapoňatia, odrážajúci popisný i hodnotiaci aspekt seba percepcie. Uvedení autori ho členili podľa jednotlivých predmetov na verbálny, matematický a pod. Podľa hierarchického modelu sebapoňatia od autorov Song & Hattie (in Du Plessis, 2005) je školské sebapoňatie tvorené jednotlivcovým vnímaním aktuálneho úspechu v škole (achievement self-concept), jeho vnímaním vlastných schopností dosiahnuť niečo (ability self-concept) a jeho sebavedomím, prejavovaným v rámci školských aktivít (classroom self-concept). Odlišné ponímanie priniesli autori Liu, Wang, & Parkins (2005), ktorí chápali školské sebapoňatie ako jednotlivcove pocity a vnímanie vlastných školských kompetencií a jeho záväzok, zapojenie a záujem o prácu v škole.

Pravdepodobne najrozšírenejším a najpoužívanejším meracím nástrojom na posúdenie sebapoňatia je sebahodnotiaci dotazník Self-Description Questionnaire (SDQ), merajúci verbálne, matematické a celkové školské sebapoňatie jednotlivca. Viacerí autori zastávajú názor, že školské sebapoňatie žiaka nie je tvorené len jeho vnímaním vlastných schopností v rámci jednotlivých predmetov, ale tiež jeho záujmom o školu, motiváciou učiť sa a vynakladať energiu na dosiahnutie lepších výkonov v škole (Liu, 2000; Liu, Wang, & Parkins, 2005). V tomto príspevku vychádzame z chápania školského sebapoňatia podľa Liu (2000), ktorý na základe svojej teórie vytvoril dotazník na meranie školského sebapoňatia dospievajúcich Academic Self-Concept Questionnaire (ASCQ; Liu & Wang, 2005). Ide o dotazník skonštruovaný a testovaný na vzorke singapurských žiakov, validizovaný na vzorke vietnamských stredoškôľakov. Pre singapurskú i vietnamsku kultúru je charakteristické kladenie dôrazu na ochotu tvrdo a usilovne pracovať, kým západné kultúry sa vyznačujú kladením dôrazu na schopnosti, vzťahujúce sa k výkonom v škole (Yorke, 2013). Podobne Nishikawa (2009) na základe výsledkov svojho výskumu poukazuje na existenciu medzikultúrnych rozdielov v sebapoňatí i jeho jednotlivých zložkách. Naším cieľom bude prostredníctvom exploračnej faktorovej analýzy skúmať pôvodnú štruktúru dotazníka, vytvoreného a overeného na výpovediach žiakov z východnej kultúry, a zistiť, či je táto štruktúra adekvátne pre slovenských stredoškôľakov.

Metódy

Výskumná vzorka

Výskumná vzorka pozostávala z 239 žiakov stredných škôl, konkrétne z gymnázií (Gymnázium v Detve, Gymnázium sv. Cyrila a Metoda v Nitre, Gymnázium sv. Vincenta de Paul v Leviciach), strednej odbornej školy (Stredná odborná škola technická Zlaté Moravce), strednej priemyselnej školy (Stredná priemyselná škola v Leviciach) a z obchodnej akadémie (Obchodná akadémia v Nitre). Zastúpení boli žiaci všetkých 4 ročníkov strednej školy vo veku 15 – 20 rokov ($AM_{vek}=17,13$; $SD=1,19$). Celkovo sa výskumu zúčastnilo 139 chlapcov ($AM_{vek}=17,31$; $SD=1,25$) a 100 dievčat ($AM_{vek}=16,88$; $SD=1,07$).

Výber výskumnej vzorky bol kombinovaný. Na základe štatistických údajov zo školského roku 2016/17 sme vybrali tie druhy stredných škôl, na ktoré nastúpilo najviac absolventov základných škôl, konkrétne gymnáziá (29,25% žiakov), odborné školy (18,91% žiakov) a obchodné akadémié (6,88% žiakov); (www.svs.edu.sk). Následne sme metódou príležitostného výberu vybrali konkrétne školy, zastupujúce jednotlivé druhy stredných škôl. Zber dát prebiehal v mesiacoch apríl a máj 2017.

Merací nástroj

Pôvodnú verziu Dotazníka školského sebaponaťia (Academic Self-Concept Questionnaire; ASCQ) vytvorili autori Liu & Wang (2005) na skúmanie školského sebaponaťia u žiakov v Singapore. Dotazník vychádzal z vybraných položiek niekoľkých už existujúcich dotazníkov (Academic Self-Esteem subscale; School Subjects Self-Concept Scale; General and Academic Status scale; Academic Self-Concept Scale). Pôvodná verzia ASCQ pozostávala z 20 položiek, rozdelených do dvoch 10-položkových subškál. Subškála školská dôvera (academic confidence) predstavuje žiakove pocity a vnímanie, týkajúce sa jeho školských kompetencií (napr. „Som dobrý vo väčšine predmetov v škole.“). Subškála školské úsilie (academic effort) predstavuje žiakov záväzok, zapojenie, snahu a záujem o prácu v škole (napr. „Tvrdo sa učím na testy.“); (Meshkat & Hosseini, 2015; Qalavand et al., 2013; Tan & Yates, 2007).

Autori Liu & Wang (2005) uskutočnili overovaciu štúdiu, na základe ktorej vylúčili položku 13 a potvrdili adekvátnu validitu a reliabilitu upravenej 19-položkovej verzie dotazníka ($\alpha=0,71-0,89$). Yorke (2013) vo svojej validizačnej štúdii na vzorke vietnamských žiakov potvrdil dvojfaktorové riešenie pôvodného 20-položkového dotazníka, avšak jednotlivé položky boli do faktorov zaradené inak ako v pôvodnej verzii a položka 4 bola z dotazníka vylúčená. Napriek týmto modifikáciám považoval autor podobnosť medzi pôvodnou škálou a škálou zavedenou vo Vietname za dostatočnú, preto zachoval rozdiel medzi subškálami školská dôvera a školské úsilie a škálu odporučil používať vo Vietname.

V tejto štúdii sme vychádzali z pôvodnej 20-položkovej verzie dotazníka ASCQ, ktorá bola preložená metódou dvojitého spätného prekladu do slovenčiny. Škála bola distribuovaná žiakom stredných škôl, úlohou ktorých bolo vyjadriť sa k jednotlivým položkám na 3-bodovej stupnici (nie – neviem – áno).

Metódy analýzy dát

Na skúmanie faktorovej štruktúry dotazníka sme použili exploračnú faktorovú analýzu. Na posúdenie faktorovosti bol použitý Barlettov test sféricity a na meranie adekvátnosti vzorky Kaiser-Meyer-Olkin (KMO). Z predošlých výskumných štúdií vieme, že jednotlivé subškály navzájom korelujú, preto sme použili rotáciu Oblim. Pre odhad reliability meracieho nástroja sme sa rozhodli posúdiť vnútornú konzistenciu dotazníka a jeho jednotlivých subškál prostredníctvom Cronbachovej α .

Výsledky

Najskôr sme vykonali exploračnú faktorovú analýzu. Index KMO naznačil adekvátnosť veľkosti vzorky ($KMO=0,806$). Na základe hodnoty Barlettovho testu sféricity sme zamietli nulovú hypotézu ($p=0,000$), z čoho vyplýva, že je vhodné vykonať exploračnú faktorovú analýzu. Kaiserove kritérium identifikovalo 3 komponenty, vysvetľujúce 37,81% rozptylu. Rotácia Oblim naznačovala, že najčistejšie je 2-faktorové riešenie, vysvetľujúce 30,83% rozptylu. Vylúčili sme položky, sýtiace v porovnateľnej miere oba faktory (položky 3 a 4) alebo bolo ich sýtenie nižšie ako 0,30 (položka 13). Toto riešenie bolo podobné pôvodnej verzii dotazníka, okrem položky 9

(v pôvodnej verzii zaradená k subškále školská dôvera, v našich výsledkoch viac sýtila subškálu školské úsilie). Výsledné hodnoty sýtenia pre jednotlivé položky prezentujeme v Tab.1.

Tabuľka 1 Faktorové sýtenie položiek dotazníka ASCQ

	SUBŠKÁLA	
	Školské úsilie	Školská dôvera
ASCQ_2	,626	
ASCQ_6	,649	
ASCQ_8	,421	
ASCQ_9	,527	
ASCQ_10	,733	
ASCQ_12	,339	
ASCQ_14	,399	
ASCQ_16	,408	
ASCQ_18	,357	
ASCQ_20	,644	
ASCQ_1		-,654
ASCQ_5		-,487
ASCQ_7		-,636
ASCQ_11		-,404
ASCQ_15		-,752
ASCQ_17		-,415
ASCQ_19		-,678

Následne sme overili vnútornú konzistenciu nami vytvorenej modifikácie dotazníka ASCQ na vzorke stredoškôľakov. Koeficienty Cronbachovej alfy potvrdili adekvátnu vnútornú konzistenciu celej 17-položkovej škály ASCQ ($\alpha=0,79$), aj subškály školské úsilie ($\alpha=0,73$) a subškály školská dôvera ($\alpha=0,70$). V Tab.2 uvádzame porovnanie výsledných koeficientov vnútornej konzistencie s výsledkami pôvodnej verzie dotazníka (Liu & Wang, 2005) a validizačnej štúdie vo Vietname (Yorke, 2013).

Tabuľka 2 Koeficienty vnútornej konzistencie dotazníka ASCQ

Cronbachova α	Aktuálna štúdia	Liu & Wang (2005)	Yorke (2013)
Školské úsilie	0,73	0,76	0,70
Školská dôvera	0,70	0,71	0,65
Školské sebapoňatie	0,79	0,82	-

Diskusia

Faktorová štruktúra slovenskej verzie dotazníka ASCQ, určeného na meranie školského sebapoňatia žiaka, je porovnateľná so štruktúrou pôvodného dotazníka od autorov Liu & Wang (2005), ktorý bol vytvorený a validizovaný na vzorke singapurských žiakov. Výsledky exploračnej faktorovej analýzy ukázali, že je potrebné vylúčiť položku 13 s nízkym faktorovým sýtením („Zl'aknem sa, keď mi učiteľ položí otázku.“). Túto položku označili vo svojich štúdiách ako problematickú, a následne ju z dotazníka vylúčili, aj Liu & Wang (2005) a Yorke (2013). Zároveň sme vylúčili položky 3 („Viem pomôcť spolužiakom s ich úlohami do školy.“) a 4 („Často robím svoje domáce úlohy bez zamyslenia.“), pretože sýtili oba faktory v porovnateľnej a nízkej miere. Nami navrhnutá štruktúra dotazníka sa od pôvodnej líšila tiež v zaradení položky 9 („Moji učitelia majú dojem, že slabo pracujem.“) do subškály školské úsilie, kým v pôvodnej verzii dotazníka bola položka zaradená do subškály školská dôvera. Významovo položka meria skôr učiteľom vnímaný záujem žiaka o prácu v škole, nie jeho schopnosti či dôveru vo vlastné schopnosti. Podobne Yorke (2013) vo svojej validizačnej štúdii zaradil túto položku do subškály školské úsilie.

Výsledné koeficienty Cronbachovej α potvrdili adekvátnu vnútornú konzistenciu nami navrhnutej modifikácie dotazníka. Vyššie hodnoty v našej verzii dotazníka, podobne ako vo verzii pre singapurských žiakov (Liu & Wang, 2005) a pre vietnamských žiakov (Yorke, 2013), dosahovala subškála školské úsilie v porovnaní so subškálou školská dôvera. Výsledné hodnoty Cronbachovej α boli porovnateľné s hodnotami, zaznamenanými v predchádzajúcich štúdiách (Liu & Wang, 2005; Yorke, 2013).

Literatúra

- Craven, R.G., & Marsh, H.W. (2008). The centrality of the self-concept construct for psychological wellbeing and unlocking human potential: Implications for child and educational psychologists. *Educational & Child Psychology*, 25 (2), 104–118.
- Du Plessis, A.B. (2005). *The Academic Self-Concept of Learners with Hearing Impairment in Two South African Public School Contexts: Special and Full-Service Inclusion Schools*. Pretoria: University of Pretoria.
- Liu, H.J. (2009). Exploring Changes in Academic Self-Concept in Ability-Grouped English Classes. *Chang Gung Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(2), 411-432).
- Liu, W.C., & Wang, C.K.J. (2005). Academic self-concept: A cross-sectional study of grade and gender differences in a Singapore Secondary School. *Asia Pacific Education Review*, 6(1), 20-27.
- Liu, W.C., Wang, C.K.J., & Parkins, E.J. (2005). “A Longitudinal Study of Students’ Academic Self-Concept in a Streamed Setting: The Singapore Context”. *British Journal of Educational Psychology*, 75(4), 567-586.
- Liu, W.C. (2000). A longitudinal study of academic self-concept in a streamed setting: home environment and classroom climate factors. Dizertačná práca. Nottingham: University of Nottingham.
- Yorke, L. (2013). Validation of the Academic Self-Concept Questionnaire in the Vietnam School Survey: Round 1. Dostupné z http://younglives.qeh.ox.ac.uk/files/questionnaires/school-survey/vietnam-school-survey/justification-documents/VN_SSR1_Technical%20Note_%20Academic%20Self%20concept.pdf
- Meshkat, M., & Hosseini, S.M. (2015). The Relationship between Academic Self-concept and Academic Achievement in English and General Subjects of the Students of High School. *International Journal of Language and Applied Linguistics*, 1, 1-6.
- Qalavand, M., Sarvazad, S., Kalanzadeh, G., Bakhtiarvand, M., & Roshani, A.A. (2013). The Study of the Correlation Between EFL Students' Self-Concept and their Academic Achievement in EFL Classrooms. *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics World*, 4 (2), 331-341.
- Nishikawa, S. (2009). Japanese Adolescents’ Self-Concept and Wellbeing in comparison with other countries. *Department of Clinical Sciences Divisions of Psychiatry and Child and Adolescent Psychiatry*, Umeå : Umeå University.
- Shavelson, R.J., Hubner, J.J., & Stanton, G.C. (1976). Self-Concept: Validation of Construct Interpretations. *Review of Educational Research*, 26 (3), 407-441.
- Školské výpočtové strediská. Dostupné z <https://www.svs.edu.sk>.
- Tan, J.B.Y., & Yates, S.M. (2007). A Rash analysis of the Academic Self-Concept Questionnaire. *International Education Journal*, 8 (2), 470-484.

DOSAHOVANIE CIEĽOV: MEDIAČNÝ EFEKT SEBAÚČINNOSTI A ZÁVÄZNOSTI VO VZŤAHU MOTIVÁCIE A CIEĽOVÉHO POKROKU

Marcela Bobková, Ladislav Lovaš

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

bobkova.marcela@gmail.com, ladislav.lovas@upjs.sk

GOAL ATTAINMENT: THE MEDIATING EFFECT OF SELF-EFFICACY AND GOAL COMMITMENT IN THE RELATIONSHIP BETWEEN MOTIVATION A GOAL PROGRESS

Abstrakt

Cieľ: Cieľom štúdie bolo preskúmať mediačný efekt sebaúčinnosti a záväznosti vo vzťahu medzi sebakonkordanciou a cieľovým pokrokom.

Metóda: Participanti ($n = 156$) posudzovali dôvody motivácie uskutočniť zvolený cieľ starostlivosti o seba (4 položky) a zhodnocovali mieru vnímanej sebaúčinnosti (1 položka), záväznosti (3 položky) a pokroku k nemu (2 položky).

Zistenia: Výsledky ukázali signifikantný nepriamy efekt sebakonkordancie na pokrok cez sebaúčinnosť ($b = .061$, $SE = .022$, 95 % CI [.025, .113]) a záväznosť ($b = .138$, $SE = .035$, 95 % CI [.079, .218]). Priamy efekt sebakonkordancie na pokrok nebol štatisticky významný ($b = -.047$, $SE = .053$, 95 % CI [-.152, .057]).

Záver: Ukázalo sa, že väčší cieľový pokrok pri vnútorne motivovaných cieľoch môže byť dosahovaný v prípade, ak veríme svojim schopnostiam a ciele považujeme za dôležité.

Kľúčové slová: sebakonkordancia, sebaúčinnosť, záväznosť, cieľový pokrok

Abstract

Purpose: The purpose of the study was to investigate the mediating effect of self-efficacy and goal commitment in the relation between self-concordance and goal progress.

Methods: The participants ($n = 156$) reported their motivation for pursuing selected self-care goal (4 items), assessed the degree of perceived self-efficacy (1 item), commitment to goal (3 items) and perceived progress towards it (2 items).

Findings: The results indicated significant indirect effect of self-concordance on goal progress through self-efficacy ($b = .061$, $SE = .022$, 95 % CI [.025, .113]) and goal commitment ($b = .138$, $SE = .035$, 95 % CI [.079, .218]). The direct effect of self-concordance on goal progress was not statistically significant ($b = -.047$, $SE = .053$, 95 % CI [-.152, .057]).

Conclusion: It was evidenced that greater progress in internally motivated goals is achieved if we believe in our capabilities and consider goals to be important.

Key words: self-concordance, self-efficacy, goal commitment, goal progress

Úvod

Podľa súčasných teórií a výskumných zistení sa pokrok v dosahovaní cieľa a pravdepodobnosť úspešného dosiahnutia cieľov významne zvyšuje, ak sú ciele, ktoré si stanovíme autonómne (Sheldon & Elliot, 1999; Koestner, Lekes, Chicoine & Powers, 2002). Cieľom našej štúdie je preskúmať kedy, za akých okolností, môže byť pri autonómne motivovaných cieľoch dosahovaný väčší cieľový pokrok. Predpokladáme, že ak si vyberieme cieľ, ktorý je pre nás osobne dôležitý, zvýši sa cieľová záväznosť (commitment) a sebaúčinnosť (self-efficacy), ktoré následne regulujú dosahovanie cieľa. Záväznosť možno jednoducho definovať ako odhodlanie dosiahnuť cieľ a sebaúčinnosť ako presvedčenie človeka o tom, že efektívne zvládne dosiahnuť uvažovaný cieľ (Lovaš, 2017).

Východiská pre náš predpoklad nám poskytlo niekoľko štúdií. Sue-Chanová a Ong (2002) zistili, že sebaúčinnosť a cieľová záväznosť úplne mediujú vzťah medzi stanovenou úlohou a výkonom v nej. Downes, Kristof-Brownová, Judge a Darnold (2017) dospeli k záverom, že sebaúčinnosť mediuje efekt motivácie na dosiahnutie cieľa – autonómna motivácia je pozitívne spätá s cieľovou účinnosťou. Monzani et al. (2015) uvádzajú zistenie mediačného efektu záväznosti vo vzťahu očakávania/hodnota a cieľový pokrok.

Sebaúčinnosť definuje presvedčenie o vlastnej kompetencii, o schopnosti mať veci „pod kontrolou“, o tom, že môžeme dosiahnuť ciele, ktoré sme si stanovili. Otvplyvňuje vykonávané aktivity, mobilizáciu snahy, vytrvalosť, myslenie či množstvo prežívaného stresu pochádzajúceho z požiadaviek prostredia (Bandura, 1986). Záväznosť označuje stupeň odhodlanosti dosiahnuť stanovený cieľ aj napriek prekážkam. Na základe nej dokážeme pri náročných cieľoch podávať ešte lepší výkon (Latham & Locke, 1991). Sebakonkordancia (self-concordance) reflektuje mieru do akej vybraný cieľ korešponduje so záujmami a hodnotami jedinca, mieru do akej jedinec pociťuje autonómiu v dosahovaní cieľa (Sheldon & Elliot, 1998).

Cieľová záväznosť bola zvyčajne chápaná ako moderujúca premenná, napríklad vzťahu medzi cieľovou náročnosťou a výkonom (Klein, Wesson, Hollenbeck & Agle, 1999) alebo vzťahu medzi pokrokom a subjektívnou spokojnosťou (Brunstein, 1993). Latham a Locke (1991) však upozorňujú, že cieľová záväznosť môže operovať ako moderujúca, ale aj ako kauzálna premenná.

Mediačný efekt sebaúčinnosti a záväznosti vo vzťahu medzi sebakonkordanciou a cieľovým pokrokom budeme skúmať v kontexte cieľov starostlivosti o seba. Starostlivosť o seba označuje vlastnú starostlivosť jedinca o seba (Godfrey et al., 2011) za účelom podpory, dosiahnutia alebo udržania optimálneho zdravia (Richard & Shea, 2011).

Metóda

Participantí a procedúra

Výskumný súbor tvorilo 156 študentov (79 žien a 77 mužov) vysokých škôl vo veku od 18 do 26 rokov – priemerný vek bol 22,03 roka (*SD* 2,04). Konkrétne sa jednalo o 84 študentov (70 žien a 14 mužov) Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a 72 študentov (9 žien a 63 mužov) Technickej univerzity v Košiciach. Použitý bol nenáhodný príležitostný spôsob výberu.

Participantí mali za úlohu vybrať v štruktúrovanom zozname cieľov jeden, ktorý je pre nich dôležitý. Následne tento cieľ posudzovali prostredníctvom škál merajúcich jednotlivé cieľové charakteristiky. Najviac respondentov malo cieľ zlepšiť si telesnú kondíciu (29,5 %), druhý najčastejší bol cieľ zdravo sa stravovať (18,6 %) a tretí nábrať svalovú hmotu (4,1 %).

Premenné

Merali sme štyri cieľové premenné – sebakonkordanciu, sebaúčinnosť, záväznosť, cieľový pokrok – ktoré nájdeme vo výskume osobných cieľov Koestnera et al. (2002) a Monzaniho et al. (2015). Na začiatku bola uvedená inštrukcia: „*V rôznych oblastiach svojho života nepochybne sledujete určité osobné ciele, ktoré máte v úmysle realizovať. Reprezentujú zámery, plány a projekty. Zaujíma nás, aké charakteristiky majú Vaše ciele v oblasti starostlivosti o seba.*“

Participantí posudzovali svoju motiváciu – dôvody prečo si vybrali vybraný cieľ. Prostredníctvom jednej položky bola meraná externálna („*pretože to od teba niekto vyžaduje alebo tým niečo od niekoho získaš*“), introjektovaná („*pretože ak sa o to budeš usilovať, budeš sa cítiť bez hanby, viny a úzkosti – cítiš, že by si sa mal(a) o to usilovať*“), identifikovaná („*pretože naozaj veríš, že je dôležité mať takýto cieľ – želáš si ho a zo srdca ceníš*“) a integrovaná regulácia („*kvôli radosti a potešeniu, ktoré ti tento cieľ prinesie – primárnym dôvodom je jednoducho tvoj záujem o samotnú skúsenosť*“) na škále od 1- „vôbec nie z tohto dôvodu“ po 7- „úplne z tohto dôvodu“. Podľa Koestnera et al. (2002) bolo skóre sebakonkordancie vypočítané odpočítaním sumy externalizovanej a introjektovanej regulácie od sumy identifikovanej a integrovanej regulácie.

Sebaúčinnosť bola meraná jednou položkou („*Nakoľko si presvedčený(á), že si schopný(á) dosiahnuť tento cieľ?*“) na škále od 1- „vôbec nie“ po 7- „veľmi“.

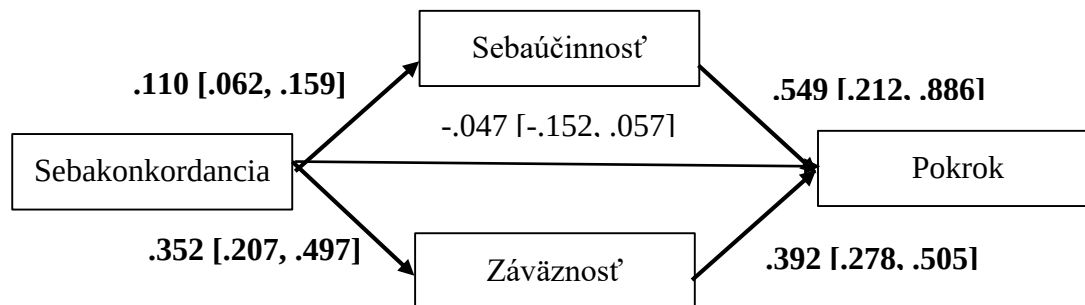
Záväznosť bola meraná tromi položkami („*Bez ohľadu na to čo sa stane, budem sa usilovať o tento cieľ*“; „*Mám naliehavý pocit pracovať na tomto cieľi*“; „*Aj keď si to bude vyžadovať veľa námahy, urobím všetko potrebné na dosiahnutie tohto cieľa*“) na škále od 1- „vôbec nesúhlasím“ po 7- „úplne súhlasím“. Vnútoraná konzistencia položiek bola $\alpha = 0,784$.

Pokrok bol meraný dvoma položkami („*Urobil(a) som veľký pokrok ohľadom tohto cieľa*“; „*Dosiahol(a) som značné úspechy v usilovaní sa o tento cieľ*“) na škále od 1- „vôbec nesúhlasím“ po 7- „úplne súhlasím“. Vnútoraná konzistencia položiek bola $\alpha = 0,849$.

Výsledky

Testovaný bol mediačný model na Obrázku 1 v Process Macro for SPSS. V prípade, že sa v 95 % intervale spoľahlivosti nenachádzala 0, efekt bol považovaný za štatisticky významný. Totálny efekt sebakonkordancie na pokrok bol štatisticky významný ($b = .151$, $SE = .060$, 95 % CI [.033, .270]).

Obrázok 1 Mediačný model cieľového pokroku. Zobrazené sú hodnoty regresných koeficientov, intervaly spoľahlivosti a priamy efekt motivácie na cieľový pokrok. Hodnoty zvýraznené tučným písmom sú štatisticky významné (95 % CI, $p < 0.001$).

Priamy efekt štatisticky významný nebol ($b = -.047$, $SE = .053$, 95 % CI $[-.152, .057]$). Nepriamy efekt sebakonkordancie na pokrok cez sebaúčinnosť ($b = .061$, $SE = .022$, 95 % CI $[-.025, .113]$) a záväznosť ($b = .138$, $SE = .035$, 95 % CI $[-.079, .218]$) bol štatisticky významný.

V Tabuľke 1 uvádzame výsledky deskriptívnej a korelačnej analýzy premenných. Medzi premennými existujú štatisticky významné pozitívne vzťahy. Vyššia miera cieľovej sebakonkordancie súvisí s väčšou sebaúčinnosťou, záväznosťou a cieľovým pokrokom. Čím je väčšia sebaúčinnosť, tým je väčšia záväznosť. Väčšia sebaúčinnosť aj záväznosť sú asociované s väčším pokrokom.

Tabuľka 1 Priemery, štandardné odchýlky a Pearsonové korelačné koeficienty.

Premenná	M	SD	1.	2.	3.	4.
1. Sebakonkordancia	4.51	3.84	–	.339**	.361**	.199*
2. Sebaúčinnosť	5.71	1.25		–	.460**	.446**
3. Záväznosť	15.37	3.75			–	.589**
4. Pokrok	8.81	2.92				–

* < .05, ** < .01

Diskusia

Ukázalo sa, že väčší cieľový pokrok pri vnútorne motivovaných cieľoch je vnímaný v prípade, ak veríme svojim schopnostiam a k cieľom máme vytvorenú záväznosť.

Sue-Chanová a Ong (2002) v ich výskume dospeli k podobným záverom, a teda, že sebaúčinnosť a cieľová záväznosť úplne mediujú vzťah medzi stanovenou úlohou a výkonom v nej. Downes et al. (2017) zistili, že autonómne motívy boli pozitívne späté a kontrolované motívy negatívne späté s cieľovou účinnosťou, ktorá mediovala ich efekt na dosiahnutie cieľa. Zistenie mediačného efektu záväznosti vo vzťahu očakávania/hodnota a cieľový pokrok uvádzajú vo svojej štúdii Monzani et al. (2015).

Za limity výskumu považujeme meranie premenných prostredníctvom sebaopisných škál, ktoré sú značne subjektívne a závisia od schopnosti introspekcie. Navyše sebaúčinnosť bola meraná len jednou položkou. Ďalším limitom je, že vzťahy medzi premennými neboli skúmané experimentálnym spôsobom, ktorý predstavuje najvhodnejší spôsob skúmania kauzality. V ďalšom výskume preto odporúčame overiť tento vzťah experimentálne. Z vyššie uvedených dôvodov odporúčame merať reálne dosahovaný pokrok a nie vnímaný.

Za silnú stránku výskumu považujeme snahu vysvetliť a lepšie porozumieť vzťahu medzi sebakonkordanciou a pokrokom.

Záver

Cieľom našej štúdie bolo preskúmať mediačný efekt sebaúčinnosti a záväznosti vo vzťahu medzi sebakonkordanciou a cieľovým pokrokom. Predpokladali sme, že vnímaný cieľový pokrok je asociovaný so sebakonkordanciou, pričom vzťah medzi nimi mediuje sebaúčinnosť a cieľová záväznosť. Výsledky ukázali štatisticky významný nepriamy efekt sebakonkordancie na cieľový pokrok cez cieľovú sebaúčinnosť a záväznosť. Naš výskum teda prispieva k poznaniu modelom, ktorý vysvetľuje vzťah medzi sebakonkordanciou a cieľovým pokrokom prostredníctvom dvoch mediujúcich premenných.

Literatúra

- Bandura, A. (1986). From Thought to Action: Mechanisms of Personal Agency. *New Zealand Journal of Psychology*, 15(1), 1-17.
- Brunstein, J. C. (1993). Personal Goals and Subjective Well-Being: A Longitudinal Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(5), 1061-1070.
- Downes, P. E., Kristof-Brown, A. L., Judge, T. A., & Darnold, T. C. (2017). Motivational Mechanisms of Self-Concordance Theory: Goal-Specific Efficacy and Person-Organization Fit. *Journal of Business and Psychology*, 32, 197-215.
- Godfrey, Ch. M. et al. (2011). Care of self – care by other – care of other: the meaning of self-care from research, practice, policy and industry perspectives. *International Journal of Evidence-Based Healthcare*, 9, 3-24.
- Klein, H. J., Wesson, M. J., Hollenbeck, J. R., & Alge, B. J. (1999). Goal Commitment and the Goal-Setting Process: Conceptual Clarification and Empirical Synthesis. *Journal of Applied Psychology*, 84(6), 885-896.
- Koestner, R., Lekes, N., Chicoine, E., & Powers, T. A. (2002). Attaining Personal Goals: Self-Concordance Plus Implementation Intentions Equals Success. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(1), 231-244.
- Latham, G. P., & Locke, E. A. (1991). Self-Regulation through Goal Setting. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 212-247.
- Lovaš, L. (2017). Dosahovanie cieľov v kontexte sebaregulácie. In Lovaš, L., Ráczová, B. a kol., *Procesy sebaregulácie v dosahovaní cieľov* (pp. 9-43). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. ISBN 978-80-8152-570-4.
- Monzani, D. et al. (2015). Effective pursuit of personal goals: The fostering effect of dispositional optimism on goal commitment and goal progress. *Personality and Individual Differences*, 82, 203-214.
- Richard, A. A., & Shea, K. (2011). Delineation of Self-Care and Associated Concepts. *Journal of Nursing Scholarship*, 43(3), 255-264.
- Sheldon, K. M., & Elliot, A. J. (1998). Not All Personal Goals Are Personal: Comparing Autonomous and Controlled Reasons for Goals as Predictors of Effort and Attainment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(5), 546-557.
- Sheldon, K. M., & Elliot, A. J. (1999). Goal Striving, Need Satisfaction, and Longitudinal Well-Being: The Self-Concordance Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 482-497.
- Sue-Chan, Ch., & Ong, M. (2002). Goal assignment and performance: Assessing the mediating roles of goal commitment and self-efficacy and the moderating role of power distance. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89, 1140-1161.
- Wrosch, C., Scheier, M. F., Carver, Ch. S., & Schulz, R. (2003). The Importance of Goal Disengagement in Adaptive Self-Regulation: When Giving Up is Beneficial. *Self and Identity*, 2, 1-20.

SOCIÁLNO – PSYCHOLOGICKÝ MODEL VNÍMANÉHO BEZPEČIA A JEHO EXPLANAČNÁ SILA V POROVNANÍ S INÝMI MODELMI

Miroslava Bozogánová

Katedra pedagogiky, Ústav pedagogiky, andragogiky a psychológie, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita v Prešove

miroslava.bozoganova@unipo.sk

SOCIO - PSYCHOLOGICAL MODEL OF PERCEIVED SAFETY AND ITS EXPLANATORY POWER COMPARED TO OTHER MODELS

Abstrakt

Premenné ako vek, rod, príjem domácnosti, sieť priateľov a známych, dĺžka bývania v mieste bydliska a pod. sú považované za kľúčové vo vysvetľovaní úrovne vnímania bezpečia. Sústredením sa na sociologické premenné výskumníci vo veľkej miere prehliadali sociálno-psychologické a psychologické faktory, ktoré môžu byť pri objasňovaní úrovne vnímaného bezpečia dôležité. Cieľom výskumu bolo overiť explanačnú silu sociálno – psychologického modelu Van der Wurffovej et al. (1989) na respondentoch SR (pozostával zo štyroch faktorov: atraktivity, sily, zlého zámeru a kriminalizačného priestoru), porovnať jeho explanačnú silu so sociodemografickým modelom (kombinácia premenných Van der Wurffovej et al. (1989) a Farralla et al. (2000)) a modifikovaným modelom. Výskumnú vzorku tvorilo 316 respondentov z populácie SR. Zistili sme, že sociálno – psychologický model Van der Wurffovej et al. (1989) vysvetľuje určitú úroveň vnímaného bezpečia jedincov ($R^2=,219$), ale nie je takým silným vysvetľujúcim nástrojom ako prepracovanejší sociodemografický model ($R^2=,304$). Sociálno – psychologický model je rodovo senzitívny a vysvetľuje väčšiu variáciu úrovne vnímaného bezpečia u žien (17,6%) ako u mužov (13,2%). Napokon sme vytvorili „holistický“ model vysvetľujúci 32,9% úrovne vnímaného bezpečia, ktorý pozostáva tak z premenných sociálno – psychologického modelu ako aj sociodemografického modelu.

Kľúčové slová: vnímané bezpečie sociodemografické premenné sociálno - psychologický model overenie

English abstract

Variables such as age, gender, household income, network of friends and acquaintances, length of residence at the place of residence, etc. are considered key in explaining the level of perceived safety. By concentrating on sociological variables, researchers have overlooked the socio-psychological and psychological factors that may be important in clarifying the level of perceived safety. The aim of the research was to verify the explanatory power of the socio-psychological model of Van der Wurff et al. (1989) on the SR respondents (consisting of four factors: attractiveness, strength, evil intent, and criminalization), the comparison of its explanatory power with the sociodemographic model of the SR (comprised of the variables Van der Wurff et al. (1989) and Farralla et al. (2000)) and a modified model. Research sample consisted of 316 respondents from the SR population. We found that the socio-psychological model of Van der Wurff et al. (1989) explains a certain level of perceived safety of individuals ($R^2=,219$), but is not such a powerful explanatory tool as a more sophisticated sociodemographic model ($R^2=,304$). The socio - psychological model is gender sensitive and explains

the greater variation of perceived safety in women (17,6%) than in men (13,2%). Finally, we have created a "holistic" model explaining 32,9% of the level of perceived safety, which consists of both the socio-psychological model and the sociodemographic model.

Key words: perceived safety; socio-demographic variables; socio-psychological model; verification

Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA, projektu č. 2/0172/15 s názvom „Vnímanie bezpečia v kontexte osobnosti a práce“.

Úvod

Téme vnímaného bezpečia je venovaná pozornosť na empirickej úrovni. Mnohí výskumníci sa pokúšajú tento konštrukt vysvetliť. Premenné ako vek, rod, príjem domácnosti, sieť priateľov a známych, dĺžka bývania v mieste bydliska a pod. sú považované za kľúčové vo vysvetľovaní úrovne vnímaného bezpečia. Sústredení sa na sociologické premenné výskumníci vo veľkej miere prehliadali sociálno-psychologické a psychologické faktory, ktoré môžu byť pri objasňovaní úrovne vnímaného bezpečia dôležité (Farral et al., 2000; Van der Wurff et al., 1989).

Van der Wurffová et al. (1989) vytvorili sociálno-psychologický model vnímaného bezpečia, ktorý bol replikovaný Farralom et al. (2000). Van der Wurffová et al. (1989) vytvorili sociálno-psychologický model na predpoklade, že úroveň vnímaného bezpečia súvisí so štyrmi sociálno-psychologickými faktormi:

Atraktivita – faktor je zameraný na určenie rozsahu, v ktorom ľudia vidia seba ako obeť alebo svoj majetok ako prítiažlivý cieľ pre kriminálne aktivity. Jedná sa o prisúdenie charakteristík vlastného majetku a majetku iných.

Zlý zámer – faktor sa vzťahuje k úlohe kriminálnika v tomto fenoméne. Je reprezentovaný rozsahom toho, do akej miery osoba prisudzuje kriminálne zámery vzhľadom na iného jedinca alebo konkrétnu skupinu.

Sila – tento faktor referuje o stupni sebaistoty a vnímanej kontroly, ktorú jedinec má, s rešpektom k možnej hrozbe alebo napadnutiu iným/i jedincami. V princípe je to otázka dvoch súvisiacich komponentov: vlastná sila a sila iných.

Kriminalizačný priestor - dôraz je kladený na charakteristiky miesta a času a tiež prítomnosť iných. Otázkou je miera, do ktorej sa konkrétna situácia hodí pre kriminálne aktivity v očiach potenciálnej obete – ako veľmi situácia facilituje kriminálny čin alebo kriminálnika (Farral et al., 2000; Van der Wurff et al., 1989).

Primárna pozornosť pri konštrukcii modelu bola venovaná vnímaniu jednotlivca. V súvislosti s navrhnutím a testovaním sociálno-psychologického modelu ho Van der Wurffová et al. (1989) porovnali so sociodemografickým modelom, aby sa ukázalo, čo sa dá získať zavedením psychologických konceptov. Do sociodemografického modelu boli zahrnuté tieto premenné – rod, vek, úroveň vzdelania, príjem, veľkosť okruhu známych v susedstve, kompozícia domácnosti (jedna osoba/viac osôb) a participácia v aktivitách mimo domova (práca, štúdium). Zistili, že sociálno-psychologický model vysvetlil 24% variancie strachu z kriminality, zatiaľ čo sociodemografický model vysvetlil 18% variancie. Tento výsledok brali ako potvrdenie, že sociálno-psychologický model má vyššiu vysvetľujúcu silu.

Farral et al. (2000) replikovali výskum Van der Wurffovej et al. (1989). Sociodemografický model kritizovali za chýbajúce premenné – viktimizáciu, vlastníctvo obydli, zdravie a čas strávený v danej lokalite. Farral et al. (2000) zistili, že dôkladnejší sociodemografický model ako prezentovala Van der Wurffová et al. (1989) redukuje „vyššiu vysvetľujúcu silu“ sociálno-psychologického modelu.

Ciele

Hlavnými cieľmi nášho výskumu boli:

- 1 - Replikácia sociálno – psychologického modelu vysvetľujúceho úroveň vnímaného bezpečia Van der Wurffovej et al. (1989) na respondentoch Slovenskej republiky;
- 2 - Overenie explanačnej sily sociálno – psychologického modelu úrovne vnímaného bezpečia v porovnaní so sociodemografickým modelom a modifikovaným sociodemografickým modelom;
- 3 - Vytvorenie holistického modelu (kombinácia komponentov sociálno – psychologického modelu a sociodemografických premenných) vysvetľujúceho úroveň vnímaného bezpečia.

Vzorka

Výskumnú vzorku tvorí 316 respondentov z populácie Slovenskej republiky. Vzorku tvorilo 63,6% (201) žien a 36,4% (115) mužov. Priemerný vek respondentov vo vzorke je $M=35,38$ ($SD=15,84$) rokov (15 – 83 rokov). 10,4% (33) respondentov malo najvyššie ukončené vzdelanie základné, 55,7% (176) stredoškolské a 33,5% (106) respondentov má ukončené vysokoškolské vzdelanie. V meste nad 50 000 obyvateľov býva 22,8% (72) respondentov, 24,7% (78) respondentov žije v meste od 10 000 do 49 999 obyvateľov, 22,2% (70) v meste od 2 000 do 9 999 obyvateľov a v obci do 1 999 obyvateľov žije 29,7% (94) respondentov.

Zber dát

Respondenti do výskumnej vzorky boli vyberaní dostupným výberom v rámci územia Slovenskej republiky. Zber dát prebiehal od mája do októbra 2014 prostredníctvom anketárov, podarilo sa nám ale pokryť všetky kraje Slovenskej republiky.

Výskumné metódy

Sociodemografický profil respondenta

Zisťovali sme sociodemografické charakteristiky respondentov (vek, rod, vzdelanie, rodinný stav, bydlisko, dĺžka bývania, zamestnanie, názor na príjem).

Sociálno - psychologický model – Van der Wurff et al. (1989) (14 položiek)

Dotazník obsahoval opis šiestich scenárov (domový zvonček, auto, oslava, autobusová zastávka, telefón, kaviareň), za ktorými nasledovala otázka týkajúca sa ich vnímaného bezpečia.

Cronbachova alfa má pre našu vzorku hodnotu ,786. Scenáre boli kombinované rôznymi spôsobmi – s kontaktom/bez kontaktu s potenciálnym agresorom; počas dňa/v noci; so s/bez sexuálnej konotácie; vo vlastnom susedstve/v cudzom prostredí. Scenáre boli tvorené tak, aby boli reálne, alebo aspoň predstaviteľné a mali určitú úroveň neurčitosti. V žiadnom nie je explicitne spomenuté nebezpečenstvo. Ide o respondentovu perspektívu, ktorá rozhoduje o tom, či nebezpečenstvo je alebo nie je vnímané.

Dotazník obsahoval štyri faktory (atraktivita, zlý zámer, sila, kriminalizačný priestor) sociálno – psychologického modelu (Van der Wurf et al., 1989; Farrall et al., 2000).

Výsledky

Prvým cieľom bola replikácia sociálno – psychologického modelu vysvetľujúceho úroveň vnímaného bezpečia na respondentoch Slovenskej republiky. Van der Wurffová et al. (1989) a Farrall et al. (2000) testovali šesť scenárov vzhľadom na distribúciu odpovedí, reliabilitu a jednodimezionalitu. Tieto testy sme zopakovali, aby sme zistili mieru porovnateľnosti našich dát s dátami Van der Wurffovej a Farralla s kolektívami. Rovnako ako v ich štúdiách, aj v rámci našich výsledkov bol extrahovaný jeden faktor (exploratórna faktorová analýza, metóda hlavných komponentov), čo potvrdzuje jednodimezionalitu scenárov úrovne vnímaného bezpečia. Slovenskí respondenti boli vo všeobecnosti „ustráchanejší“, ale rozdiely v priemernom skóre úrovne vnímaného bezpečia medzi jednotlivými štúdiami boli minimálne. Reliabilita bola naprieč štúdiami podobná. Na základe týchto zistení nám náš výskumný súbor umožnil replikáciu štúdií. Model Van der Wurffovej et al. (1989) a Farralla et al. (2000) sme neoverovali jednotlivo, ale jednotlivé premenné sme zlúčili do komplexnejšieho sociodemografického modelu, odkiaľ boli vylúčené niektoré premenné (neaktuálnosť, nedostatočné zastúpenie vo vzorke, kultúrne a spoločenské odlišnosti). Naším cieľom bolo doplniť model aj o premenné, ktoré na základe výskumných zistení súvisia s úrovňou vnímaného bezpečia – vnímané problémy v susedstve a veľkosť bydliska (Ferraro, 1995; Franklin, Franklin, 2009; Bozogánová, 2014).

Druhým cieľom bolo overenie explanačnej sily sociálno – psychologického modelu úrovne vnímaného bezpečia v porovnaní so sociodemografickým modelom a modifikovaným sociodemografickým modelom. V tabuľke č.1 prezentujeme zistenia vo forme výstupov lineárnej regresie.

Tabuľka 1 Výsledky lineárnej regresie pre testované modely (všetci respondenti)

	Sociálno - psychologický model			Sociodemografický model			Modifikovaný sociodemografický model		
	b	Beta	SEb	b	Beta	SEb	b	Beta	SEb
Atraktivita									
Cieľ	,269	,057	,300						
Žiarlivosť	,130	,028	,298						
Zlý zámer									
Dôvera	-,029	-,007	,248						
Nedôvera	-,343	-,071	,291						
Sila									
Útočník	-,970	-,252*	,231						
Hádky/spory	,565	,122*	,272						
Kriminalizačný priestor									
Prekážka	,310	,083	,225						
Bezpečná cesta	1,017	,239*	,266						
Vek				-,011	-,042	,021	-,011	-,042	,021
Rod				2,990	,334**	,526	3,100	,346**	,528
Názor na príjem				-,040	-,007	,342	-,080	-,014	,342
Pracovná aktivita				,240	,027	,507	,409	,047	,513
Kontakt s ľuďmi				,430	,112	,255	,447	,117	,255
Priatelia v lokalite				,115	,031	,233	,091	,025	,234
Pobyt v lokalite (rok)				,012	,046	,019	,007	,025	,019
Zdravotný stav				-,456	-,094	,318	-,405	-,084	,319
Prechádzka po zotmení				-1,468	-,253**	,347	-1,283	-,221**	,361
Viktimizácia				,532	,056	,530	,747	,079	,542
Bydlisko							-,885	-,101*	,506
Susedstvo							-,047	-,063	,044
R-Square		,219			,290			,304	

N= 248; **p<0,01; *p<0,05

Sociálno – psychologický model vysvetľuje 21,9% variancie úrovne vnímaného bezpečia. Naznačuje, že tí jedinci, ktorí si myslia, že sú schopní naháňať potenciálneho útočníka (Útočník) ($p<0,05$) majú vyššiu úroveň vnímaného bezpečia. Jedinci, ktorí sa vo všeobecnosti vyhýbajú hádkam/sporom ($p<0,05$) majú nižšiu úroveň vnímaného bezpečia ako tí, ktorí sa hádkam/sporom nevyhýbajú. Bezpečná cesta ($p<0,05$) signifikantne prispieva k vysvetleniu úrovne vnímaného bezpečia. Tí, ktorí sa pri ceste von ubezpečujú o tom, že pôjdu bezpečnou cestou majú nižšiu úroveň vnímaného bezpečia ako tí, ktorí sa tomu nevenujú.

Sociodemografický model vysvetľuje 29% variancie úrovne vnímaného bezpečia. Rod a prechádzka po zotmení ($p<0,01$) signifikantne prispievajú v k vysvetleniu tejto variancie. Muži majú vyššiu úroveň vnímaného

bezpečia ako ženy; jedinci cítia sa bezpečne pri prechádzke v mieste bydliska po zotmení majú vyššiu úroveň vnímaného bezpečia.

Modifikovaný sociodemografický model vysvetľuje 30,4% variancie úrovne vnímaného bezpečia. Okrem rodu a prechádzky po zotmení ($p < 0,01$) signifikantne prispieva aj bydlisko ($p < 0,05$) jedincov. Respondenti z menších miest majú vyššiu úroveň vnímaného bezpečia ako tí, ktorí žijú vo väčších mestách. Môžeme konštatovať, že sociálno – psychologický model Van der Wurffovej et al. (1989) vysvetľuje úroveň vnímaného bezpečia jedincov, ale nie je takým silným vysvetľujúcim nástrojom ako prepracovanejší sociodemografický model.

Kombinácia sociálno – psychologického a sociodemografických modelov

Ďalším cieľom bolo vytvorenie „holistického“ modelu vysvetľujúceho úroveň vnímaného bezpečia. Do modelu boli zaradené len tie premenné, ktoré sa preukázali v rámci regresných modelov ako signifikantné. Výsledky analýzy sú uvedené v tabuľke č.2.

Tabuľka 2 Holistický model vnímaného bezpečia

Holistický model	Všetci respondenti			Muži			Ženy		
	b	Beta	SEb	b	Beta	SEb	b	Beta	SEb
Sila									
Útočník	-,517	-,134*	,228	-,592	-,150	,380	-,408	-,113	,286
Hádky/spory	,540	,117*	,251	,876	,199*	,423	,265	,065	,313
Kriminalizačný priestor									
Bezpečná cesta	,725	,170*	,240	,616	,151	,388	,793	,206*	,308
Rod	2,426	,271**	,523						
Prechádzka po zotmení	-1,157	-,200**	,336	-2,132	-,316**	,662	-,820	-,171*	,387
Bydlisko	-,868	-,099*	,472	-,374	-,042	,854	-1,035	-,139*	,569
R-Square		,329			,241			,163	
** $p < 0,01$; * $p < 0,05$		N=248			N=96			N=156	

Holistický model vysvetľuje 32,9% variancie úrovne vnímaného bezpečia. Vnímaná kompetencie naháňať potenciálneho útočníka, vyhýbanie sa hádkam/sporom a ubezpečenie sa o bezpečnosti cesty ako komponenty sociálno- psychologického modelu v spojení s premennými sociodemografického modelu (rod, prechádzka po zotmení a bydlisko), ktoré sú signifikantné, tvoria schopný model úrovne vnímaného bezpečia.

Diskusia

Cieľom výskumu bola replikácia sociálno – psychologického modelu vysvetľujúceho úroveň vnímaného bezpečia Van der Wurffovej et al. (1989) na respondentoch Slovenskej republiky, overiť jeho explanačnú silu v porovnaní so sociodemografickým modelom (sociodemografický model Van der Wurffovej et al. (1989) a Farralla et al. (2000) a modifikovaným sociodemografickým modelom a vytvoriť „holistický“ model vysvetľujúci úroveň vnímaného bezpečia jednotlivcov. Priemerné odpovede v rámci scenárov vnímaného bezpečia, reliabilita

a jednodimenzionalita scenárov a vnímaného bezpečia v rámci nášho výskumu, tak ako u autorov Van der Wurffovej et al. (1989) a Farralla et al. (2000) nám umožnili replikáciu sociálno – psychologického modelu na respondentoch Slovenskej republiky. Hrubé skóre týchto scenárov meralo úroveň vnímaného bezpečia u respondentov. Vzhľadom k tomu, že scenáre mali určitú úroveň neurčitosti a nebezpečenstvo sa v nich nespomína explicitne, ide skôr o kognitívne hodnotenie rizika, t.j. kognitívnu dimenziu vnímaného bezpečia.

Sociálno – psychologický model úrovne vnímaného bezpečia naznačuje, že tí jedinci, ktorí si myslia, že sú schopní naháňať potenciálneho útočníka (útočník) majú vyššiu úroveň vnímaného bezpečia. Jedinci, ktorí sa vo všeobecnosti vyhýbajú hádkam/sporom majú nižšiu úroveň vnímaného bezpečia ako tí, ktorí sa hádkam/sporom nevyhýbajú. To referuje o stupni sebaistoty a vnímanej kontroly, ktorú jedinec má s rešpektom k možnej hrozbe, alebo napadnutiu iným/i jedincami (Van der Wurff et al., 1989; Farrall et al., 2000). Komponent Bezpečná cesta v rámci faktoru Kriminalizačný priestor signifikantne prispieva k vysvetleniu úrovne vnímaného bezpečia. Jedinci, ktorí sa pri ceste von ubezpečujú o tom, že pôjdu bezpečnou cestou majú nižšiu úroveň vnímaného bezpečia ako tí, ktorí sa tomu nevenujú. Dôraz je kladený na charakteristiky miesta a času – otázkou je ako veľmi situácia facilituje kriminálny čin alebo kriminálnika.

Rod, prechádzka po zotmení a bydlisko prispievali signifikantne k vysvetleniu úrovne vnímaného bezpečia v rámci modifikovaného sociodemografického modelu. Z výsledkov vyplýva, že muži majú vyššiu úroveň vnímaného bezpečia ako ženy (konzistentné so zisteniami autorov napr. Ferraro, 1995; Pain, 2001; Jackson, 2009; Franklin, Franklin, 2009; Bozogánová, 2014; Kentoš, 2014); jedinci cítiaci sa bezpečne pri prechádzke v mieste bydliska po zotmení majú analogicky vyššiu úroveň vnímaného bezpečia. Respondenti z menších miest majú vyššiu úroveň vnímaného bezpečia ako tí, ktorí žijú vo väčších mestách. Model sociálnej dezorganizácie (Shawa, McKaya, 1972) môže byť nápomocný pri interpretácii tohto zistenia, keďže v oblastiach s menším počtom obyvateľov nie je obyvateľstvo také heterogénne a anonymné ako vo väčších mestách, čoho dôsledkom môže byť nižšia miera kriminality a delikvencie v lokalite (Sun a kol., 2004). Norrissa a Kaniasty (1992) uvádzajú, že typ bývania je spojený s vedomím rezidentov o stratégiách prevencie kriminality. Ich výsledky ukázali, že „ochranné spolužitie susedov“ bolo častejšie u starších obyvateľov, dlhodobých rezidentov rodinných domov. Naopak tí, ktorí sa zamykajú sú vo väčšine prípadov krátkodobí obyvatelia viacbytových jednotiek a necítia sa bezpečne vo svojom susedstve. Rodinné domy sa vo väčšej miere nachádzajú v oblastiach s nižšou hustotou obyvateľstva (dediny) a viacbytové jednotky v rámci oblastí s väčšou hustotou obyvateľstva (mestá).

Limitom tohto výskumu je menšia vzorka respondentov ako u Van der Wurffovej et al. (1989) a Farralla et al. (2000) a nepomer žien a mužov vo vzorke. Overenie modelu na väčšej vzorke by mohlo priniesť validnejšie výsledky.

Prínosom nášho výskumu je replikácia a overenie funkčnosti sociálno – psychologického modelu na vzorke slovenských respondentov. Zistili sme, že sociálno – psychologický model Van der Wurffovej et al. (1989) vysvetľuje úroveň vnímaného bezpečia jedincov, ale nie je takým silným vysvetľujúcim nástrojom ako prepracovanejší sociodemografický model. Vytvorili sme aj holistický model úrovne vnímaného bezpečia, kde pomocou šiestich premenných vysvetľujeme 32,9% úrovne vnímaného bezpečia respondentov. Tieto položky by mohli slúžiť na rýchlu orientáciu týkajúcu sa úrovne vnímaného bezpečia u jedincov. Zaujímavým je aj meranie úrovne vnímaného bezpečia pomocou scenárov, ktoré sú istým spôsobom neurčité a neobsahujú explicitne prvky nebezpečenstva. Aj tento spôsob merania úrovne vnímaného bezpečia sa javí ako reliabilný nástroj.

Literatúra

Bozogánová, M. (2014). Sociodemografické faktory vnímaného bezpečia. In KENTOŠ M. et al. (2014). *Psychologické súvislosti vnímania bezpečia*. Prešov: Universum-EU.

- Farral, S., Bannister, J., Ditton, & Gilchrist, J. (2000). Social Psychology and the Fear of Crime. *British Journal of Criminology*, 40, 3, 399-413.
- Ferraro, K. F. (1995). *Fear of crime: Interpreting Victimization Risk*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Franklin, C. A., & Franklin, T. W. (2009). Predicting Fear of Crime: Considering Differences Across Gender. *Feminist Criminology*, 4, 1, 83-106.
- Jackson, J. (2009). A Psychological Perspective on Vulnerability in the Fear of Crime. In *Psychology, Crime & Law*, 15, 4, 365-390.
- Kentoš, M. (2014) Kontexty vnímania bezpečia. In Kentoš, M. et al. (2014). *Psychologické súvislosti vnímania bezpečia*. - Prešov:Universum-EU.
- Norris, F. H., & Kaniasty, K. (1992). Social Support and Victims of Crime: Matching Event, Support, and Outcome. *American Journal of Community Psychology*, 20, 2, 211-241.
- Pain, R. (2001). Gender, Race, Age and Fear in the City. *Urban Studies*, 38, 5-6, 899-913.
- Shaw, C. R., & Mckay, H. D. (1972). *Juvenile Delinquency and Urban Areas: A Study of Rates of Delinquency in Relation to Differential Characteristics of Local Communities in American Cities*. University of Chicago Press.
- Sun, I. Y., Triplett, R., & Gainey, R. R. (2004) Neighborhood Characteristics and Crime: A Test Of Sampson and Groves' Model of Social Disorganization. *Western Criminology Review*, 5, 1, 1-16.
- Van Der Wurff, A., Van Staalduinen, L., & Stringer, P. (1989). Fear of Crime in Residential Environments: Testing a Social Psychological Model, *Journal of Social Psychology*, 129, 2, 141-60.

SKÚMANIE DVOCH KOMPONENTOV BULLSHITU: (NE)PRAVDIVOSŤ A OBSKÚRNOSŤ

Ivan Brezina, Vladimíra Čavojová, Marek Jurkovič

Centrum spoločenských a psychologických vied – Ústav experimentálnej psychológie, SAV

ivan.brezina@savba.sk, vladimira.cavojova@savba.sk, marek.jurkovic@savba.sk

EXAMINING TWO COMPONENTS OF BULLSHIT: (UN)TRUTHFULNESS AND OBSCURENESS

Abstrakt

V príspevku sa zameriavame na dôkladnejšiu teoretickú konceptualizáciu bullshitu (blábolov) v porovnaní s prelomovou prácou Pennycooka, Cheyneho, Barra a kolegov (2015). Cieľom je verifikovať dva hlavné komponenty bullshitu: (ne)pravdivosť a obskúrnosť a následne vytvoriť novú škálu na meranie receptivity voči bullshitu, ktorá by bola nezávislá od hodnotovej orientácie a spirituálneho kontextu (resp. „pseudo-hlbokého bullshitu”, ktorý merajú Pennycook et al). Na to sme použili definície rôznych pojmov (N), ktoré sme následne systematicky modifikovali tak, aby sme menili len ich formu (F, obskúrnosť), len ich obsah (C, pravdivosť), zároveň obsah aj formu (FC, obskúrnosť aj pravdivosť). Takto sme získali 96 výrokov, pričom štvrtina z nich predstavuje bullshit (FC). Výroky necháme hodnotiť na troch škálach podľa ich (a) pravdivosti, (b) pochopiteľnosti a (c) „páčivosti“, čo nám umožní vytvoriť a validizovať novú škálu zisťovania obskúrneho bullshitu (NBSR).

Kľúčová slova: bullshit; (ne)pravdivosť; obskúrnosť; pochopiteľnosť.

English abstract

The paper focuses on more thorough theoretical conceptualization of bullshit in comparison with seminal work of Pennycook, Cheyne, Barr, Koehler, & Fugelsang (2015). Our aim is to verify the two major components of bullshit: (un)truthfulness and obscureness; and eventually create a new scale focusing on bullshit receptivity which would enable us to investigate obscure bullshit independently from value orientation and spiritual context („pseudo-profound bullshit“), as measured by Pennycook and co-authors. For this purpose we employed definitions of various concepts in four categories. Each neutral definition (N) was further systematically varied so that we modified exclusively its form (F, obscureness), only its content (C, truthfulness), and both form and content (FC, obscureness and truthfulness). This procedure provided us with 96 statements, with a quarter of those representing bullshit (d). Statements are then rated in parameters of (a) truthfulness, (b) understanding, and (c) likeability, thus enabling creation and validation of obscure bullshit scale (NBSR).

Key words: bullshit; (un)truthfulness; obscureness; understanding; likeability.

Príspevok bol podporený grantovou agentúrou VEGA 2/0085/17: „Kognitívne limity efektívneho spracovania a komunikovania informácií“.

Introduction

Bullshit is one of those terms most people have functional understanding of, yet they are unable to properly define. Commonly understood as information that may sound appealing to many but lacks on adequate relation to truth, bullshit occupies a solid place within the long evolution of human interactions. Yet, it has enjoyed a history of very limited scientific interest (mostly of philosophical character) until the first empirical paper on the topic was published. Pioneering work of Pennycook, Cheyne, Barr, Koehler, & Fugelsang (2015) perhaps together with the recent technological progress and its effect on rising amount of human exposure to bullshit⁴ have both triggered recent research activity in the topic.

This paper is broadly divided into two main parts. In the first part we present several conceptualisations of bullshit, which inform our own approach to empirical investigation to bullshit, which differs from the use of pseudo-transcendental bullshit used in the seminal work of Pennycook et al. Then we introduce our approach in designing and creating our own instrument for bullshit detection.

What is bullshit?

One of the first elaborate academic definitions of bullshit was proposed by Postman (1969) who described taxonomy of bullshit within the context of four categories: pomposity, fanaticism, inanity and superstition. In context of the following paper pomposity steps out as the most relevant; being characterized by the use of fancy titles, terms and sentences with the purpose of obscuring the bullshitter's insufficiencies. In more general terms, Postman is also credited for demonstrating how bullshit is ubiquitous in human communication, as there is always a profound hidden agenda, the uppermost level can be considered bullshit of some variety. Moreover, given that „almost nothing is about what we believe it to be, ourselves included“ (p.6), the author suggests we represent the main source of bullshit which requires confrontation at any point in time (Postman, 1969).

With a less metaphoric diction but still within the field of philosophy, Frankfurt (2005) – a vital source of inspiration for Pennycook's first psychological study of bullshit a decade later – concludes that the essence of bullshit consists of a “lack of connection to a concern with truth” (p. 8), and that it “is not about being false but about being phony” (p. 12). For the bullshitter, according to the author, there is no concern regarding the accuracy of what is being transmitted as long as the desired effect is obtained.

Consistent with these assumptions, Pennycook et al. (2015) define bullshit information that (a.) is designed to impress but (b.) that was constructed without direct concern for the truth⁵. In contrast, pseudo-profound bullshit – the exclusive focus of all the empirical investigations of bullshit so far – adds the attribute of being intentionally vague as to inspire profoundness, a sense of “deep meaning” (Pennycook et al., 2015). In line with the definition of obscurantism, and not opposing the definition of general bullshit in this aspect, its goal is to impress and not to inform.

In the research, as opposed to previous works which focused on the bullshitters and their intentions, Pennycook et al. (2015) examined bullshit receptivity and individual differences that are associated with it. Two mechanisms

⁴ According to Barr (2015, p.1) „every invention that brings along the possibility to spread information also favours the dissemination of misinformation. And while the traditional channels (e.g. television, radio, newspapers, face-to-face communication) are no strangers to bullshit, the internet offers unparalleled access to unreliable information and can be considered to have “ushered in the Age of Bullshit”“.

⁵ This characterisation distinguishes bullshit from lying, which entails a deliberate manipulation and subversion of truth (as understood by the liar).

were proposed in order to explain how “general” bullshit receptivity works in context of: (1) increased initial expectance for meaning or profundity (high response bias towards accepting something as true, based on Gilbert, Tafarodi, Malone, & MacArthur, 1993), and (2) the failure to realize the need for scepticism or deliberate reasoning regarding the presented information (conflict monitoring fails - De Neys, 2014). The first mechanism is termed bullshit reception and the second, bullshit detection (Pennycook et al., 2015).

The Bullshit Receptivity Scale (BSR) was developed containing twenty randomly generated syntactically correct sentences which were formed by combining buzzwords extracted from Deepak Chopra’s tweets and ten actual tweets from Deepak Chopra. As suggested in Pennycook, Cheyne, Barr, Koehler, & Fugelsang (2016), by including randomly generated sentences assured that there was no concern for truth involved in their creation and no unambiguous meaning.

The task associated with it asks the participants to rate the profundity of the statements on a scale from 1 (not at all profound) to 5 (very profound). Scores are obtained by summing the ratings of each item, high scores indicating that the person is receptive towards pseudo-profound bullshit.

The scale was first administered in several studies to varied samples of undergraduate students demonstrating a satisfactory level of the scale’s internal consistency and an above average mean profoundness rating, indicating that it successfully evoked a sense of profoundness. In results, performance variables such as verbal intelligence, numeracy and analytic thinking presented significant negative correlations while significant positive correlations were observed in the case of ontological confusion and religiosity. Each correlation had a medium effect size.

Two additional ten-item scales were developed; the first containing traditional motivational quotes (e.g. “A wet person does not fear the rain”) while the second presented mundane statements (e.g., “Newborn babies require constant attention”). The latter was employed in assessing whether a person presents a general response bias, considering even mundane statements as being profound, while the former is used in evaluating the ability to detect bullshit, by presenting the difference in ratings between sentences that are generally considered as profound and randomly generated sentences.

Results showed negative correlations between bullshit receptivity and variables such as cognitive ability, verbal intelligence, analytic thinking, ontological confusions, and epistemically suspect beliefs. Later studies documented that the propensity to judge bullshit statements as profound was associated with such variables as a preference for conservative presidential candidates in US election (Pfafftheicher & Schindler, 2016) and free market economy (Sterling, Jost, & Pennycook, 2016).

However, despite an intuitive appeal of results found by Pennycook et al. (2015), the used method is not without its critics (Dalton, 2016). Random generated statements do not guarantee that all the statements the machine created will be without sense; moreover, Dalton (2016) argues that as beauty is in the eye of beholder, the meaning of any utterance is in the mind of recipient. Thus, it is rather difficult to determine whether what researchers consider as bullshit cannot be perceived as meaningful and profound by somebody else. Furthermore, it is quite evaluative to label someone deep spiritual feelings as being bullshit.

On the other hand, Pennycook’s et al. (2015) study was the first empirical examination of the phenomenon of bullshit, which is certainly prevalent and interesting to study in our “post-factual” era. This inspired us to move ahead and create a bullshit scale in other than spiritual context.

Development of New (Non-transcendental) Bullshit Receptivity Scale (N-BSR)

While the topic of bullshit has been approached from different theoretical perspectives (e.g. Buekens & Boudry, 2015; Frankfurt, 2005; Postman, 1969), much of recent scientific debate stems from the work of Pennycook et al.

(2015). Similarly, all methodology implemented so far in bullshit research originates from the same theoretical framework elaborated by Pennycook et al. Although bullshit research has gained considerable popularity in recent years (Bolton, 2015), pseudo-profound bullshit still remains the only variety and the context of transcendent/spiritual discourse the only domain in which the subject is empirically investigated.

The current massive human exposure to bullshit is in vital part fabricated for the use in social media, targeting public opinion, political campaign and advertisement. That was one of the reasons why we aimed our efforts to developing a scale designed to measure general bullshit receptivity in broader contexts (as compared to the method used so far, BRS). Our aspirations based on Frankfurt's definition and inspired by Pennycook's approach and findings, where in coherence with the critical arguments of Dalton.

Therefore, in the first step we collected 24 vocabulary definitions⁶ of common and widely used terms in the following four categories of knowledge: health, politics & economy, relationships & sex, and emotions. Based on theoretical premises of Frankfurt (2005) and Pennycook et al. (2015) we modified the selected definitions creating three new versions of each, where:

(F) the form of neutral vocabulary definition was changed while the content was preserved; referring to quality of *impressiveness*;

(C) the content was changed and the form was kept the same; referring to *lack of concern for the truth*;

(FC) both form and content were altered; combining both aspects of bullshit as defined by Frankfurt (2005) and Pennycook et al. (2015).

The transformation of the form of a definition was composed in a way that „obscured“ the original definition by the use of complicated words and/or sentence structures, obfuscating its meaning. This strategy has been applied both with definition F, which kept the original quality of truthfulness, and FC that having no direct relation to truth and obscure form at the same time, represented a prototype of bullshit.

We provide definitions of adultery as an example of these modifications:

(N) *Adultery is voluntary sexual intercourse between a married person and a person who is not their spouse.*

(F) *Adultery is the voluntary penetration of the vagina by an erect penis for sexual pleasure or reproduction between a married person and someone other than his or her lawful spouse.*

(C) *Adultery is the betrayal of trust where greater importance is placed on physical attraction than spiritual commitment.*

(FC) *Adultery is the formation of a relationship especially suitable for individuals who cling to physical manifestations of reality and/or who have failed to achieve a higher stage of moral development.*

The task of participants in pilot testing of the instrument is to rate each definition on a 5 point scale in dimensions of (1) *truthfulness*, (2) *understanding*, and (3) *likeability*. In the following steps we plan to administrate the scale on large sample and validate the FC definitions (bullshit) on the grounds of comparison between N, F, C and FC in ratings of Understanding, Truthfulness and Likeability.

Next steps instead of conclusion

We believe our more conceptually grounded construction of N-BSR will yield short and valid instrument that will help us to address mechanisms underlying bullshit reception in other than transcendental realms, which is

⁶ Elaborated by either Wikipedia, Merriam-Webster or Oxford dictionary.

highly subjective and speculative. Our approach should allow us to pinpoint what qualities make bullshit bullshit – and whether people “fall for bullshit” because of being overwhelmed by obscurity of the form or is it rather the matter of the subject being discussed (in our case the four categories of politics & economy, health, emotions, sex and relationships). Further research activities aim to experimentally investigate obscure bullshit in relation to source of information (official authority, internet, relative, etc.) and other aspects such as emotional component of bullshit, or personality of the recipient (openness, conscientiousness, etc.). Because only when we understand what makes bullshit so attractive, are we able to help people detect it and not to fall prey to various bullshitters in everyday life.

References

- Barr, N. (2015, December 13). *Most of the information we spread online is quantifiably “bullshit”*. Retrieved from <https://qz.com/572269/most-of-the-information-we-spread-online-is-quantifiably-bullshit>
- Bolton, D. (2015). Scientists find a link between low intelligence and acceptance of “pseudo-profound bulls****” | The Independent. Retrieved September 23, 2017, from <http://www.independent.co.uk/news/science/scientists-find-a-link-between-low-intelligence-and-acceptance-of-pseudo-profound-bulls-a6757731.html>
- Buekens, F., & Boudry, M. (2015). The dark side of the loon. Explaining the temptations of obscurantism. *Theoria (Sweden)*, 81(2), 126–142. <https://doi.org/10.1111/theo.12047>
- Dalton, C. (2016). Bullshit for you ; transcendence for me . A commentary on “ On the reception and detection of pseudo-profound bullshit .” *Judgment and Decision Making*, 11(1), 121–122.
- De Neys, W. (2014). Conflict detection, dual processes, and logical intuitions: Some clarifications. *Thinking & Reasoning*, 20(2), 169–187. <https://doi.org/10.1080/13546783.2013.854725>
- Frankfurt, H. G. (2005). *On Bullshit*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1080/10584600701641920>
- Gilbert, D. T., Tafarodi, R. W., Malone, P. S., & MacArthur, C. T. (1993). You Can’t Not Believe Everything You Read. *Journal of Personality and Social Psychology Psychological Association August*, 65(2), 221–233. Retrieved from [http://www.danielgilbert.com/Gilbert et al \(EVERYTHING YOU READ\).pdf](http://www.danielgilbert.com/Gilbert%20et%20al%20(EVERYTHING%20YOU%20READ).pdf)
- Pennycook, G., Cheyne, J. A., Barr, N., Koehler, D. J., & Fugelsang, J. A. (2015). On the reception and detection of pseudo-profound bullshit. *Judgment and Decision Making*, 10(6), 549–563.
- Pennycook, G., Cheyne, J. A., Barr, N., Koehler, D. J., & Fugelsang, J. A. (2016). It’s still bullshit: Reply to Dalton (2016). *Judgment and Decision Making*, 11(1), 123–125.
- Pfafftheicher, S., & Schindler, S. (2016). Misperceiving bullshit as profound is associated with favorable views of Cruz, Rubio, Trump and conservatism. *PLoS ONE*, 11(4), 1–7. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0153419>
- Postman, N. (1969). Bullshit and the art of crap detection. In *National Convention for the Teachers of English [NCTE]*, November 28 (pp. 1–3). Washington, D.C.
- Sterling, J., Jost, J. T., & Pennycook, G. (2016). Are neoliberals more susceptible to bullshit? *Judgment and Decision Making*, 11(4), 352–360. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>

PSYCHOLOGICAL TESTING OF MINORITIES: INSPIRATION FROM METHODOLOGY OF CROSS-CULTURAL PSYCHOLOGY

Jiří Čeněk¹, Tomáš Urbánek²

¹Mendel University in Brno, FRRMS, ²Institute of Psychology, The Academy of Sciences of the Czech Republic,

jiri.cenek@mendelu.cz, tour@psu.cas.cz

Abstract

This presentation is focused on the problematics of psychological testing and the adaptation of psychological methods in Czech Republic. The emphasis is placed on the testing of Czech minorities. The goal of the presentation is to summarize the current state of psychological testing in Czech Republic, to indicate certain limits in the quality of Czech psychological tests, and to propose steps that could be used to improve the state. Cross-cultural psychology offers a set of principles and methods, both of qualitative and quantitative nature, which can be used not only for the evaluation of the existing psychological tests with respect to the tested populations (e. g. minorities), but also for the successful creation or adaptation of new tests.

Key words: adaptation of psychological methods, cultural bias, emic/etic, equivalence

This research was supported by RVO: 68081740 (Tomáš Urbánek).

Introduction

Czech psychodiagnostics encounters several perpetual quality-related issues summarized e.g. by Urbánek (2010, 2013). There are several mutually-related reasons for the imperfect state of Czech psychodiagnostics such as the lack of funding of public institutions that conduct psychological assessment that hinders their ability to create and adapt or buy good-quality testing methods, common absence of validity and reliability indicators and appropriate norms, and insufficient training of psychologists in using assessment methods.

The above-mentioned problem is even more pronounced if we consider the suitability of the assessment methods for Czech ethnic minorities testing. The answer of the question, whether or not we have suitable methods for the diagnostics of our ethnic minorities such as Slovak, Polish, Ukrainian, Vietnamese, or Roma minority must be necessarily negative. The available methods are standardized (with few exceptions) for the general Czech population only, the methods are lacking norms for minorities, their reliability and validity for the minorities is questionable. The goal of this paper is to introduce several concepts and techniques common in the field of cross-cultural psychology, and to discuss their usability in the process of adaptation of psychological assessment methods. The application of these techniques in the process of test creation and adaptation might increase the probability that the resultant psychological test will be more valid and reliable for the target population (e. g. ethnic minority).

Concept universality and test equivalence

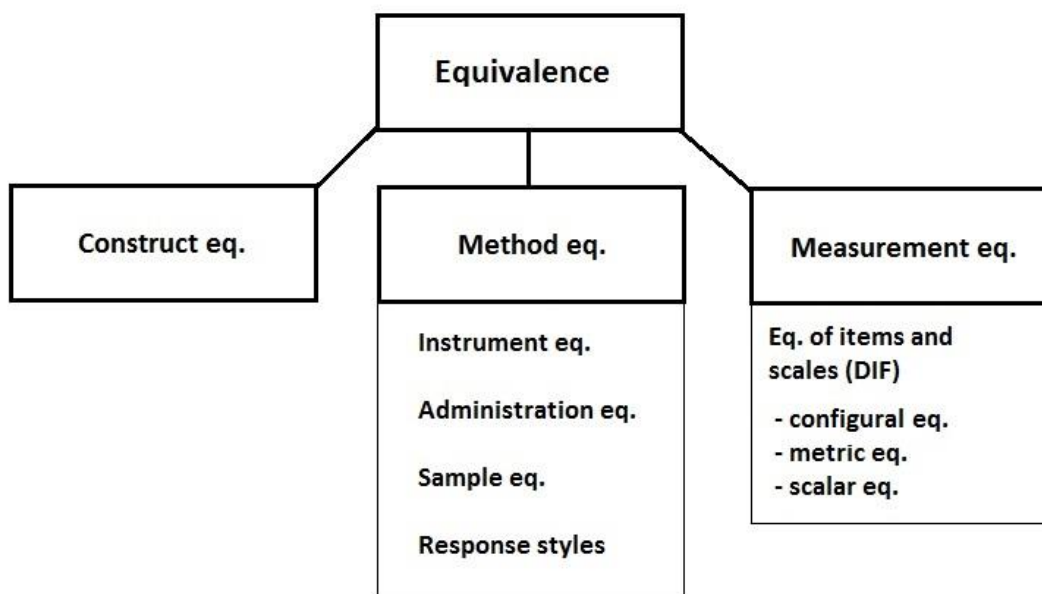
The first question we need to ask before adapting a test is the degree of universality of the underlying constructs and their facets among the populations of interest. In other words, whether or not the psychological phenomena share the same meaning and characteristics in both population from which we adapt the tests and population(s) for which we adapt it. At this point we can distinguish three approaches to the research of cultures: emic, etic, and combined emic-etic.

According to the emic approach the psychological phenomena are so qualitatively different across cultures that it makes no sense to transfer them from culture to culture, or to compare the cultures on the basis of these phenomena. In emic approach the cultures are studied separately, the formulation of the constructs comes from within each culture, and the findings of emic researches cannot be generalized to other cultures. On the other hand, the researches based on the etic tradition assume the universality of psychological phenomena and tend to compare the given construct in multiple cultures (Malhotra, Agarwal, & Peterson, 1996). Both approaches are combined in the emic-etic approach, according to which some aspects of the construct are considered to be culturally universal, while others are considered to be culturally specific (Schaffer & Riordan, 2003). Most of the tests (originally created mostly in Britain, Germany or USA) routinely used in the Czech Republic were adapted with the underlying construct universality assumption without any real universality evaluation (see pseudo-etic approach, Watkins, 2010).

The emic-etic approach, which is often considered as the best-practice approach was successfully demonstrated by Cheung (Cheung, van de Vijver, & Leong, 2011), who combined MMPI items translated to Chinese (etic approach) with culturally specific items that were generated by experts from within the Chinese culture (emic approach). This relatively complicated procedure resulted in the creation of Chinese Personality Assessment Inventory (CPAI) that should capture both culturally universal and culturally specific aspects of Chinese personality. Interesting examples of emic researches were provided by Sternberg and associates (Sternberg, 2004). In Sternberg's concept of practical intelligence the intelligence is defined as an ability of an individual to live and prosper in his environment and to successfully solve problems he encounters. Sternberg and his associates conducted a study of practical intelligence of inhabitants of Usege village in Kenya. The local population of farmers and herders generally lacks any formal education or with only several years of elementary schooling. On the basis of careful observation of locals they operationalized intelligence as an ability to be able to treat parasitic illnesses by application of healing herbs. Subsequently, they designed an emic test of practical intelligence that measures the ability to distinguish among various herbs and the knowledge of their healing effects.

Another concepts of cross-cultural psychology that are useful when thinking about the testing of Czech minorities are the concepts of test *equivalence* and test *bias*. Bias can be defined as a systematic measurement error, or a systematic difference in scores of two or more populations (cultures, ethnics) that is not caused by differences in an underlying construct (van de Vijver & Tanzer, 2004). Equivalence is defined as an absence of bias. Bias (or a lack of equivalence) is a threat to the validity and reliability of the test (Leung & van de Vijver, 2008). More than 50 types of equivalence were identified in the past (see Ægisdóttir, Gerstein, & Çinarbacs, 2008; Davidov, Meuleman, Cieciuch, Schmidt, & Billiet, 2014; Green & White, 1976; Leong, Leung, & Cheung, 2010). Probably the most comprehensible typology of equivalence distinguishes three main types of equivalence: 1) construct (or structure) equivalence, 2) method equivalence, and 3) measurement equivalence (Byrne et al., 2009; Malhotra, Agarwal, & Peterson, 1996; van de Vijver & Tanzer, 2004). The three types of equivalence can be further divided into additional subtypes (see Picture 1).

Picture 1 Types of equivalence

Construct non-equivalence occurs in the case, when construct (e. g. intelligence, or personality) differs across cultures (van de Vijver & Leung, 2001). In the context of minorities testing we can ask questions such as: Is the concept of intelligence of Roma people in socially disadvantaged areas the same as the majority concept of intelligence? Can we use the available intelligence tests to successfully differentiate within this population? Method non-equivalence can be caused by multiple factors that are related to the process of test creation and administration such as improper formulation of items, unsuitable response format, inapt administration, or incorrect research sample selection. Both construct and method biases are subsequently manifested in psychometric qualities of items and scales that can show differential functioning (van de Vijver & Poortinga, 2005). The next two sections are concerned with the various causes of non-equivalence and procedures that can be applied in order to avoid mistakes in the process of the test adaptation. The whole process can be roughly divided into two parts: a) procedures conducted before and during the data collection (*a priori procedures*), b) statistical data analysis (*a posteriori procedures*; Malda et al., 2008).

A priori procedures

The first aspect that should be considered is the construct equivalence and the most suitable type of adaptation of the test. Various types of adaptation can be distinguished based on the amount of changes between the original and adapted version of the test (van de Vijver & Tanzer, 2004). *Application* is the literary translation of the test that is conducted in the case, when we assume or know that the construct is the same in all cultures involved. On the other end of the spectrum of the types of adaptation is *assembly*, which is a creation of new method. We assemble the test, when we assume that the construct differs in both cultures. Test *adaptation* lies between the two poles: we need to change the content of some items, response format, test instructions, etc., but we don't need to create a new method. Several methods can be used in the case, when we are not certain whether or not the construct is equivalent, or when we know that the construct is different in the minority group. *Decentring* is defined as parallel creation of the method by the expert of all cultures involved. The method subsequently contains both culturally universal and specific items (Green & White, 1976; Leong, Leung, & Cheung, 2010). Other suggested

procedures to determine and provide construct equivalence are *focus groups* and consultations with experts from the target minority group (Davidov, Meuleman, Cieciuch, Schmidt, & Billiet, 2014).

After the decisions about the type of adaptation have been made, we need to choose the method of translation with the goal of the maximization of psychological similarity of the test in both cultures (van de Vijver & Poortinga, 2005). The quality of the translation usually increases with the number of translators involved (Byrne et al., 2009; for more specific procedures see Ægisdóttir, Gerstein, & Çinarbacs, 2008; Malda et al., 2008; Watkins, 2010; for the general linguistic rules of test translation see ITC, 2017; Malhotra, Agarwal, & Peterson, 1996). Method pretests and pilot studies are generally considered to be essential in order to assure the adequacy of the items for all cultural groups (Malda et al., 2008). Pretests and subsequent changes in the test should be conducted until the point, when we eliminate all linguistic and psychological non-equivalencies (Ægisdóttir, Gerstein, & Çinarbacs, 2008).

Administration non-equivalence can be caused by any inconsistencies in administration of the test. To avoid them a detailed administration manual should be created and the administrators should be properly trained (ITC, 2017). Certain level of test reactance can be expected in the cases, when administrator and respondent are from different cultures. In this case respondents show tendencies to either answer questions with accordance to what they think an administrator expects. They can voluntarily belittle or strengthen perceived differences between their culture and the culture of the administrator (Leong, Leung, & Cheung, 2010). Van de Vijver & Tanzer (2004) describe so called interviewer effect, when a mere presence of the administrator influences the test responses. The interviewer effect doesn't need to be facilitated only by differences in ethnicity, but also by differences in perceived social status (Schaffer & Riordan, 2003) or different gender (Malhotra, Agarwal, & Peterson, 1996).

Another type of equivalence that is traditionally counted under method equivalence is the sample equivalence. Samples are non-equivalent, when the differences in performance among groups are not caused by differences in the latent trait, but by other systematic differences among groups (Leung & van de Vijver, 2008). To achieve a perfect comparability among samples of different cultures or ethnicities is usually a relatively complicated task. Researchers should match the samples according to sex, age, socioeconomic status (social class) and size of municipality (Green & White, 1976). Additionally, in the case of cognitive tests, the effects of the system of education (or quality of a certain school), experience with testing, or motivation to be tested should be checked (van de Vijver & Tanzer, 2004). These variables can be used in the statistical analysis as covariates with the test results (Schaffer & Riordan, 2003). For a brilliant execution of qualitative procedures during the adaptation of KABC-II for Indian population see Malda et al. (2008).

A posteriori procedures

Traditional validity and reliability statistical tests (see Urbánek, Denglerová, & Širůček, 2011), such as factor structure (tested by factor analysis, stability in time (test-retest), or internal consistency (parallel forms, split-half, Cronbach α), are now routinely employed in Czech psychological tests. When adapting a test for minorities these tests are not considered to be sufficient (Leung & van de Vijver, 2008). As mentioned above, various biases and lapses in the process of test adaptation may result in differential item functioning (DIF). Again, there are multiple typologies of DIF; the most comprehensible typology identifies three types of DIF: a) configural equivalence, b) metric equivalence, and c) scalar equivalence.

These three types are in hierarchical relationship: configural equivalence is the lowest and scalar equivalence the highest type of statistical equivalence (Davidov, Meuleman, Cieciuch, Schmidt, & Billiet, 2014). Configural equivalence can be understood as construct equivalence manifested in data (van de Vijver & Poortinga, 2005). Metric equivalence refers to whether or not is the latent variable evaluated on the same scale across groups. Finally,

scalar equivalence refers to whether or not are the measures of central tendency (such as mean) comparable across groups – there is no systematic over-/undervaluing across the groups. The exact statistical procedures needed to compute the three types of measurement equivalence surpass beyond the scope of this article (for details see Davidov, Dülmer, Schlüter, Schmidt, & Meuleman, 2012).

Conclusion

The paper presents several types of equivalence of the test methods that are integral part of their validation process. The assumption about the universality of these aspects (e. g., construct equivalence) across different cultures may not be automatically correct. If not questioned and tested, it could lead to the serious mistakes both in research and diagnostic use of the tests.

References

- Ægisdóttir, S., Gerstein, L., & Çinarbacs, D. (2008). Methodological issues in cross-cultural counseling research equivalence, bias, and translations. *The Counseling Psychologist*, 36(2), 188-219.
- Byrne, B. et al. (2009). A critical analysis of cross-cultural research and testing practices: Implications for improved education and training in psychology. *Training and Education in Professional Psychology*, 3(2), 94-105.
- Davidov, E., Dülmer, H., Schlüter, E., Schmidt, P., & Meuleman, B. (2012). Using a multilevel structural equation modeling approach to explain cross-cultural measurement noninvariance. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 43(4), 558-575.
- Davidov, E., Meuleman, B., Cieciuch, J., Schmidt, P., & Billiet, J. (2014). Measurement equivalence in cross-national research. *Annual Review of Sociology*, 40, 55-75.
- Green, R., & White, P. (1976). Methodological considerations in cross-national consumer research. *Journal of International Business Studies*, 7(2), 81-87.
- Cheung, F., van de Vijver, F., & Leong, F. (2011). Toward a new approach to the study of personality in culture. *American Psychologist*, 66(7), 1-11.
- ITC. (2017). *ITC Guidelines for the large-scale assessment of linguistically diverse populations*. International Test Commission.
- Leong, F., Leung, K., & Cheung, F. (2010). Integrating cross-cultural psychology research methods into ethnic minority psychology. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 16(4), 590-597.
- Leung, K., & van de Vijver, F. J. (2008). Strategies for strengthening causal inferences in cross-cultural research: The consilience approach. *International Journal of Cross-cultural Management*, 8(2), stránky 145-169.
- Malda, M. et al. (2008). Adapting a cognitive test for a different culture: An illustration of qualitative procedures. *Psychological Science Quarterly*, 50(4), 451-468.
- Malhotra, N., Agarwal, J., & Peterson, M. (1996). Methodological issues in cross-cultural marketing research: A state-of-the-art review. *International Marketing Review*, 13(5), 7-43.
- Schaffer, B., & Riordan, C. (2003). A review of cross-cultural methodologies for organizational research: A best-practices approach. *Organizational Research Methods*, 6(2), 169-215.
- Sternberg, R. J. (2004). Culture and Intelligence. *American Psychologist*, 59(5), 325-338.
- Urbánek, T. (2010). Stav české psychologické diagnostiky a evropský model recenze testu. *Testforum*, 1(1), 2-5.
- Urbánek, T. (2013). Hodnocení kvality psychodiagnostických metod ve světě a u nás. *Testforum*, 2(2), 28-31.
- Urbánek, T., Denglerová, D., & Širůček, J. (2011). *Psychometrika: Měření v psychologii*. Praha: Portál.
- van de Vijver, F. J., & Leung, K. (2001). Personality in cultural context: Methodological issues. *Journal of Personality*, 69(6), 1007-1031.
- van de Vijver, F. J., & Poortinga, Y. H. (2005). Conceptual and methodological issues in adapting tests. V R. K. Hambleton, P. F. Merenda, & C. D. Spielberger, *Adapting educational and psychological tests for cross-cultural assessment* (str. 39-63). NJ(USA): Lawrence Erlbaum.
- van de Vijver, F. J., & Tanzer, N. K. (2004). Bias and equivalence in cross-cultural assessment: An overview. *Revue Européenne de Psychologie Appliquée/European Review of Applied Psychology*, 54(2), 119-135.

Watkins, L. (2010). The cross-cultural appropriateness of survey-based value (s) research: A review of methodological issues and suggestion of alternative methodology. *International Marketing Review*, 27(6), 694-716.

MLUVÍME (V TÝMU) ČASTĚJI S MUŽI NEBO ŽENAMI? SROVNÁNÍ FREKVENCE KOMUNIKACE MEZI MUŽI A ŽENAMI V TÝMU

Ivana Fabianová, Radvan Bahboub

Univerzita Karlova. Katedra psychologie

ivana.fabianova@ff.cuni.cz

(IN THE TEAM) DO WE TALK MORE OFTEN WITH MEN OR WOMEN?
THE COMMUNICATION FREQUENCY COMPARISON BETWEEN MEN AND WOMEN IN THE
TEAM

Abstrakt

Předkládaná studie se zabývá srovnáním rozdílů frekvence komunikace mezi muži, mezi ženami, od mužů k ženám a od žen k mužům v pracovních týmech. Nástrojem měření je sociomapování, kde respondenti označují na 5- bodové likertovské škále frekvenci komunikace s ostatními členy týmu. Průměrná frekvence byla měřena dvojím způsobem: 1. jako aritmetický průměr původních hodnot na škále, 2. jako aritmetický průměr pořadí hodnocení normalizovaný počtem osob v týmu. Celkem bylo do výzkumu zařazeno 135 sociomapovacích matic (týmů) s celkovým počtem 2585 jmen. Výsledky ukázaly, že mezi muži a ženami není statisticky významný rozdíl ($p=0.75$) ve frekvenci vzájemné komunikace na základě hodnot z likertovské škály (1) a ještě silněji tento výsledek ukázala data transformovaná dle pořadí (2) ($p=0.98$). Statisticky významný rozdíl nebyl identifikován ani ve srovnání frekvence komunikace mužů směrem k ženám a žen směrem k mužům ($p=0.55$) na základě hodnot z likertovské škály (1) ani dle dat na základě transformace dle pořadí (2) ($p=0.82$).

Klíčová slova: gender, komunikace, sociomapování, týmová komunikace, genderová komunikace, týmy

English abstract

The presented study compares the communication frequency differences between men. Women, from men to women and from women to men in workplace teams. For this study, the sociomapping tool was used to measure the current frequency of communication with their teammates on a 5- point likert scale. Two ways of measuring the frequency mean were used: 1. the arithmetic mean of the original ratings on the likert scale, 2. the arithmetic mean of the original data transformed to ordinal data and normalised with the number of team members. In total, 135 sociomapping matrices (teams) with 2585 names were included in the study. The results showed that there is no statistically significant difference ($p=0.75$) between the current frequency of communication based on the likert scale rating (1) and based on the transformed ordinal data (2) this result was even stronger ($p=0.98$). There was no statistically significant difference ($p=0.55$) between the frequency of communication from men to women and from women to men based on the likert scale rating (1), nor was the difference significant based on the transformed ordinal data (2) ($p=0.82$).

Key words: Gender, Communication, Sociomapping, Team communication, Gender communication, Teams

Introduction

Traditionally, there tends to be a stereotype that women speak more per day than men, with some research suggesting that the frequency may be up to three times higher. This hypothesis was formulated by the influential neuropsychiatrist Louann Brizendine (2006) and later permeated the literature dealing with the differences between the male and female brain and further infiltrated several popular psychology books (e.g., Brizendine, 2006). Subsequent more systematic research showed that this was a myth. Although women do have a different communication style than men, there was no significant difference in the actual quantity of words spoken (Tannen, 2007). In addition, Leaper and Ayers' meta-analysis (2007) of gender differences in the use of language uncovered only negligible average effects sizes. More specifically, men were more talkative and used more assertive speech, while women showed a tendency to use affiliative speech.

Nevertheless, the context in which the communication is studied is certainly important – the communication of students (Leaper & Ayres, 2007) is clearly something else than internet communication (Pennebaker, 2011). A long-term observation of communication in teams via sociomapping gives the researchers a unique possibility of processing large amounts of data on mutual communication, wherein we can even differentiate between intra and intergender communication.

The objective of the study is to examine whether the given and received values of communication frequency within teams differ based on gender. Specifically, whether the communication occurs within groups of men or women, whether the direction is from men to women or vice versa, and whether all of the above occurs in a statistically significant frequency.

The following hypotheses will be tested:

H1: There is a statistically significant difference in the communication frequency of men (or women) amongst themselves.

H2: There is a statistically significant difference in communication frequency of men towards women and women towards men.

Methods

Sociomapping method

The data concerning the communication frequency between men and women was collected using sociomapping. This allows for the data on mutual communication (and also relationships, cooperation and other parameters) to be transformed into a map, which provides an easily understandable visualization and exploration of data (Bahbouh, 2011). Subsequently, this data is used to facilitate the team's communication.

Sociomapping was first used on teams in the Czech Army in 1994, when the communication process was scrutinized continuously and the indicators of its potential failures were noted and examined. The method was used again for a similar purpose in the international experiments simulating long-term space flights called MARS 205 (Bahbouh & Děchtěrenko, 2014) and MARS-500 (Lačev, et al., 2011).

It rests on the assumption that individual team members possess a certain communication distance between each other, which is given by the frequency of mutual communication. The sociomap then depicts those people with a high communication frequency close to each other and those with a low communication frequency far from each other. Sociomapping also allows for communication asymmetry to be displayed, wherein one person may be

close to another, who in turn may consider someone else close. The sociomap thus enables one to monitor the communication frequency in teams and to subsequently visualize it in a manner that is understandable to the team.

The communication frequency is operationalized via subjective scales, which were, however, proven to be reliable in multiple studies (the test retest reliability of the communication frequency is 0.8 in the first six months, 0.7 in the second six months and 0.3 in the second year (Höschlová, 2013).

Data collection

Between 2009 and 2014, the sociomapping method has been used to map communication in 135 teams from wide variety of industries and settings, which constitutes the source of this data. The teams ranged between 5 and 15 members with the median of 8 team members. For the purposes of this study we differentiated following patterns of communication:

1. Amongst men,
2. Amongst women,
3. From men to women and
4. From women to men.

During each of the sociomapping sessions, the respondents evaluated the current communication frequency on a 5-point likert scale (1 – *all the time*, 5 – *almost never*). The question could have been alternated slightly for individual projects, but most commonly it was: *How often do you communicate with these people about work-related topics?* The respondents answered this question for each team member. Previous research showed that this single-item measure has acceptable levels validity and reliability (for review, see Bahbouh, 2011).

Experimental sample

In total, data from 1654 participants (905 males and 749 females) in 135 teams was included in the analysis. Consequently, the communication frequency was mapped among men (mm), women (ff), from men to women (mf) and from women to men (fm).

Data processing

The average frequency was measured in two ways:

1. As an arithmetic mean of the original values from the likert frequency scale 1-5
2. As an arithmetic mean of the evaluation order, normalized by the amount of people within the team

Results

Descriptive statistic

The data was processed using the statistical and analytical program R. The descriptive statistic indicates the minimum and maximum values, as well as the first and third quartile. Furthermore, it shows the median and average for the arithmetic mean of the submatrices of the interaction between men, between women, of men and women as well as women and men.

The amount of men and women in a team, the value “all”, refers to those team members whose name did not clearly indicate their gender.

The difference in the arithmetic means of the male and female submatrices (the positive number indicates that men gave each other a higher value on the frequency scales than women did).

The difference in the average communication of men towards women and that of women towards men (the positive number shows that men consider the communication towards women to be more frequent than women consider their communication towards men).

The data was processed on the level of the original values given according to the frequency scales and converted into order values.

Table 1 Descriptive statistic

	Men- Men	Women- Women	Men- Women	Women- Men	Men	Women	All	Men- Women Difference	Reciprocal values difference
Min	0.12	0.14	0.31	0.30	2.00	2.00	4.00	-0.38	-0.28
1st Quartile	0.48	0.46	0.46	0.46	3.00	3.00	9.00	-0.12	-0.05
Median	0.51	0.51	0.49	0.50	6.00	4.00	13.00	0.01	0
Mean	0.52	0.52	0.49	0.49	6.70	5.55	13.93	0	0
3rd Quartile	0.54	0.57	0.52	0.53	9.00	7.00	17.00	0.07	0.06
Max	0.90	0.79	0.60	0.75	20.00	19.00	31.00	0.44	0.28

Results of the testing based on original data

A one sample t-test of the differences in communication frequency between men and between women did not yield a statistically significant difference in the communication frequency among men and among women; $t(134) = 0.32$, $p = 0.75$, $d = 0.055$.

A one sample t-test of the differences between the evaluation of men towards women and that of women towards men did not yield a statistically significant difference in the communication frequency between men and women; $t(134) = 0.61$, $p = 0.55$, $d = 0.11$.

Results of the testing based on transformed data

A one sample t-test of the differences in communication frequency between men and women did not yield a statistically significant difference in the communication between men and women; $t(134) = 0.03$, $p = 0.98$, $d = 0.005$.

A one sample t-test of the differences in communication frequency between the evaluation of men towards women and that of women towards men did not yield a statistically significant difference in the communication between men and women; $t(134) = 0.23$, $p = 0.82$, $d = 0.04$.

Based on the available data, no statistically significant difference could be observed between the communication frequency among men and women, or between the frequency given by men towards women or women towards men. The difference was established even more strongly on the data that was transformed according to the order.

Discussion

The analysis conducted did not yield a difference in the communication frequency of each gender amongst itself, nor in men towards women or women towards men. Neither the analysis of the original data nor that of the transformed data showed a statistically significant difference. The results agree with Tannen (2007) and Leaper and Ayres (2007) studies saying that there is no significant difference between the frequency of the men and women communication.

The advantage of the research is the nature of the data, which was collected from real work teams whose participants were not aware that they would be a part of a larger analysis. It is thus very unlikely that the demand characteristics influenced the research, i.e. that the respondents would have attempted to answer according to the assumed objective of the research. Another strength is the sample size of the respondents, which allowed an examination of the communication pattern of 135 teams. The respondents in the research provided data about the team they are a part of and on whose development they are beginning to work (or are already working on).

The respondents did not enter the assessment knowing the research objective. This allows us to exclude unwanted variables, which often result from research with a similar design.

The character of the input data could limit the interpretation of the results. Given that the data on the frequency of mutual communication was gathered based on subjective scales, one should consider validating the data with other possible objective sources, such as mutually exchanged emails, phone call frequency or time spent discussing work topics.

The results could differ from those of research studies dealing with partner communication or communication of men and women in general outside of a work environment. The context in which the data was collected limits the application of our findings to the frequency of mutual communication about work-related topics.

The results could serve to better understand communication patterns of men and women and can contribute to the findings on the differences in communication amongst the two genders. They will also be used for a more complex understanding of the communication of individual team members, team diagnostics, sociomapping and subsequent team coaching.

Literature

- Bahbouh, R. (c2011). *Sociomapping týmů*. Praha: QED GROUP.
- Bahbouh, R., & Děchtěrenko, F. (2014). Sociomapping of communication changes during simulations of flights to Mars. In R. Bahbouh, & G. Lasker (Eds.). *Sociodiagnostics and sociomapping: Volume III*. (pp 34-40). Canada: The International Institute for Advanced Studies in Systems Research and Cybernetics.
- Brizendine, L. (2006). *The Female Brain* (1st ed.). New York: Morgan Road Books.
- Höschlová, E. (2013). *Reliabilita a validita sociomappingu komunikace* (Doctoral dissertation). Praha.

- Lačev, A., Sýkora, J., Bahbouh, R., Lukáš, R., Höschl, C. (2012). Sociomapping of the crew cooperation and performance in the Mars 500 spaceflight simulation. In G. Lasker, R. Bahbouh (Eds.). *Sociodiagnostics and sociomapping: Volume I*. Canada: The international institute for advanced studies in systems research and cybernetics, 21-25.
- Leaper, C., & Ayres, M. M. (2007). A Meta-Analytic Review of Gender Variations in Adults' Language Use: Talkativeness, Affiliative Speech, and Assertive Speech. *Personality And Social Psychology Review*, 11(4), 328-363.
- Pennebaker, J. W. (2011). *The secret life of pronouns: How our words reflect who we are*. New York: Bloomsbury.
- Tannen, D. (2007). *You just don't understand: Women and men in conversation* (1st ed.). New York: William Morrow Paperbacks.

SÚ CHARAKTERISTIKY CIEĽOV PREDIKTORMI VYNAKLADANÉHO ÚSILIA NA DOSIAHNUTIE CIEĽA?

Nikola Fabiny, Ladislav Lovaš

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

nikola.fabiny@gmail.com, ladislav.lovass@upjs.sk

DO GOAL CHARACTERISTICS PREDICT EFFORT EXERTED ON A GOAL ATTAINMENT?

Abstrakt

Vynakladané úsilie ovplyvňujú niektoré charakteristiky cieľov, pričom Locke a Latham (2002) poukázali na rolu záväznosti. Teoretické prístupy z oblasti motivácie zdôrazňujú význam želania. Štúdia sa zameriava na overenie možnosti predikcie úsilia na základe zvolených dvoch charakteristík cieľa. Výskumnému súboru $n = 412$ vysokoškolských študentov boli predložené 3 krátke škály – úsilie (Nelissen et al., 2011), záväznosť (Brunstein, 1993, Klein et al., 2014) a želanie dosiahnuť cieľ (Herrmann, Brandstätter, 2015). Tie sa týkali výskumníkom definovaného akademického cieľa. Testoval sa regresný model kde sa ako prediktory úsilia vynaloženého na dosiahnutie cieľa ukázali záväznosť a rod. Významnosť rodu ako prediktora sa stala podnetom pre skúmanie rodových rozdielov, ktoré sa preukázali v prospech žien v škálach záväznosť a úsilie. Preukázané vzťahy charakteristík cieľa otvárajú možnosť skúmania zložitejších vzťahov.

Kľúčové slová: charakteristiky cieľa; akademický cieľ; úsilie; rod

English abstract

Effort is influenced by certain goal characteristics where Locke and Latham (2002) underlined the role of commitment. Theoretical approaches in motivation field stress the importance of a desire. The study aims to test the possibility to predict exerted effort based on the selected goal characteristics. Three short scales – effort (Nelissen et al., 2011), commitment (Brunstein, 1993, Klein et al., 2014) and desirability (Herrmann, Brandstätter, 2015) were administered to a research sample of $n = 412$ university students. The characteristics were related to the academic goal defined by researchers. A regression model was tested where commitment and gender were identified as the predictors of effort. The significance of gender as predictor became an impulse to gender differences analysis that appeared in commitment and effort. Confirmed relationships of goal characteristics open the possibility to explore more complex relationships.

Key words: goal characteristics; academic goal; effort; gender

Grantová podpora: Príspevok je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0924/15 Procesy sebaregulácie v dosahovaní distálnych cieľov.

Úvod

Kľúčovým faktorom dosahovania cieľov je vynakladané úsilie. Vynaložené úsilie je teda prediktorom dosiahnutia cieľa (Nelissen et al., 2011). Je známe, že vynakladané úsilie ovplyvňuje niektoré charakteristiky cieľov – premenné, ktoré sa týkajú cieľov a ich dosahovania. Locke a Latham (2002) v teórii stanovovania cieľov poukázali na význam vnímanej záväznosti voči cieľu. Význam sa vo výskume cieľov pripisuje aj ďalším premenným súvisiacim s dosahovaním cieľa ako želanie dosiahnuť cieľ. Prezentovaný príspevok je pokusom o integráciu dvoch prístupov, nakoľko cieľové charakteristiky záväznosť a želanie dosiahnuť cieľ odrážajú dva odlišné teoretické prístupy.

Cieľom príspevku je zistiť rozdiely v predikčnej sile dvoch premenných – záväznosti a želania dosiahnuť cieľ pri predikcii úsilia vynaloženého na dosiahnutie cieľa. Okrem popísaných cieľových charakteristík bude testovaný ako prediktor vynakladaného úsilia aj rod. Príspevok sa tiež zameriava na analýzu vzťahov uvedených premenných. Vzhľadom na významnosť rodu ako prediktora sa zameriame aj na analýzu rodových rozdielov v skúmaných charakteristikách cieľa na príklade akademického cieľa u výskumného súboru vysokoškolských študentov.

Želanie je pôvodne konštrukt týkajúci sa motivácie. Obsahuje však aj prekrývanie s afektívnou sférou, môžeme tu teda predpokladať prítomnosť silných automatických procesov (napr. Hofmann, Nordgren, 2015). Želanie môže byť definované ako afektívne sytená motivácia voči istému predmetu, osobe alebo činnosti, ktorá je spojená s radosťou alebo vyhnutím sa opačnej emócii (Kavanagh, Andrade, May, cit. podľa Hofmann, Van Dillen, 2012). Pojem želanie dosiahnuť cieľ nachádzame v prácach Heckhausena a možno ho chápať ako hybnú silu, ktorá jedinec vedie k tomu, aby niečo urobil pre dosiahnutie cieľa (napr. Heckhausen, Heckhausen, 2008). Heckhausen et al. definujú želanie dosiahnuť cieľ v rámci ich Modelu optimalizácie primárnej a sekundárnej kontroly ako „zvýšené oceňovanie zvoleného cieľa“ (cit. podľa Herrmann, Brandstätter, 2015, s. 124). Želanie nachádzame aj v Modeli na cieľ orientovaného správania (napr. Perugini, Bagozzi, 2001), kde v spolupôsobení s inými premennými ovplyvňuje behaviorálny zámer. Rozdiely v želaní dosiahnuť cieľ môžu významne ovplyvňovať vynaložené úsilie (Nelissen et al., 2011).

Iní autori (napr. Klein et al., Brunstein, Locke a Latham) používajú pojem záväznosť voči cieľu vyjadrujúci vzťah osoby k cieľu. Záväznosť je tu chápaná ako premenná, ktorá ovplyvňuje vzťah medzi cieľom a úsilím vynakladaným na jeho dosiahnutie. Locke a Latham ju definujú široko ako rozhodnutie jedinec dosiahnuť cieľ (Locke, Latham; Oettingen et al., citované podľa Burkley et al., 2013, s. 663). V porovnaní so želaním dosiahnuť cieľ má komplexnejší charakter, pretože odráža dosiahnutý progres v dosahovaní cieľa. Záväznosť ovplyvňuje najdôležitejšie premenné týkajúce sa cieľa - správanie, motiváciu, vytrvalosť a výkon v rôznych situáciách (napr. Brown, cit. podľa Monzani et al., 2015). Odráža vstupné faktory a možno teda predpokladať bezprostrednejší dopad na úsilie vynaložené na dosiahnutie cieľa. Burkley et al. (2013) považujú záväznosť za hlavný faktor (ne)dosiahnutia cieľa. Má rozhodujúci vplyv na sledovanie cieľa a je považovaná za prerekvizitu pre jeho úspešné dosiahnutie (napr. Oettingen et al., cit. podľa Burkley et al., 2013). Záväznosť je kľúčovým konštruktom pre porozumenie (moderátorom) vzťahu cieľov a správania (Klein et al., 2001). Vzťah cieľ – správanie je najsilnejší, ak sú ľudia zaviazaní voči svojmu cieľu (Locke, Latham, 2002).

Metóda

Na zachytávanie 3 zvolených charakteristík akademického cieľa popísaného výskumníkom – „úspešné ukončenie štúdia“ sme použili prevzaté krátke škály – záväznosť (5 položiek - Brunstein, 1993, Klein et al., 2014, napr. „Nakoľko vnímaš tento cieľ ako záväzok?“), želanie dosiahnuť cieľ (5 položiek - Herrmann, Brandstätter,

2015, napr. „Tento cieľ je pre mňa dôležitý.“) a úsilie (3 položky - Nelissen et al., 2011, napr. „Koľko úsilia vynakladáš, aby si dosiahol tento cieľ?“). Vo výskume bolo zachytávaných viacero charakteristík cieľa, no pre tento výskum sme považovali za kľúčové uvedené tri. Respondenti hodnotili výroky reprezentujúce jednotlivé charakteristiky cieľa na 6-bodovej škále. Ku koncovým bodom škál záväznosti a želaní boli priradené verbálne kotvy 1 = „vôbec nie“ a 6 = „úplne“. Položky škály úsilia mali vzhľadom na obsah odlišné verbálne ukotvenia koncových bodov škál: 1 = „nie veľa“ a 6 = „veľmi veľa“.

Poradie jednotlivých položiek v dotazníku predloženom respondentom je vytvorené striedaním položiek zachytávajúcích rôzne charakteristiky. Zámerom je spoľahlivejšie overenie reliability škál skúmaných charakteristík cieľa, než keby boli položky zachytávajúce jednu charakteristiku cieľa prezentované za radom („tvrdšie kritérium reliability“). Reliabilita takto použitých 3 škál bola uspokojivá (záväznosť - $\alpha = 0,81$, želanie dosiahnuť cieľ - $\alpha = 0,87$ a úsilie - $\alpha = 0,91$).

Výskumný súbor tvorilo 412 vysokoškolských študentov s priemerným vekom $M = 21,04$ roka a štandardnou odchýlkou $SD = 1,60$. Pomer mužov a žien bol 151: 261 (37 %: 63%). Súbor bol tvorený študentmi Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Technickej univerzity v Košiciach a Univerzity veterinárneho lekárstva a farmácie v Košiciach. Študentov prírodovedných odborov bolo spolu 263 (63% výskumného súboru, z toho 116 mužov a 147 žien) a študentov humanitných odborov bolo 149 (36%, z toho 35 mužov a 114 žien). Všetky dáta boli získané priamou skupinovú administráciou.

Dáta boli analyzované štatistickým softvérom SPSS 21 a využil sa výpočet korelácií (Pearsonov korelačný koeficient), jednoduchá a viacnásobná lineárna regresia, t-test pre nezávislé výbery (rodové rozdiely) a výpočet ukazovateľa Cronbachova alfa.

Výsledky

Najprv sme sa zamerali na korelačnú analýzu. Ako ukazuje Tabuľka 1 úsilie vynakladané na dosiahnutie cieľa je vo významnom vzťahu so želaním dosiahnuť cieľ ($r_{xy} = 0,55$, $p_{\alpha} = 0,0001$) aj so záväznosťou, ktorá s úsilím koreluje o niečo silnejšie ($r_{xy} = 0,66$, $p_{\alpha} = 0,0001$). Veľmi tesný sa ukázal pozitívny vzťah záväznosti so želaním dosiahnuť cieľ ($r_{xy} = 0,82$, $p_{\alpha} = 0,0001$).

Následne boli jednoduchou lineárnou regresiou testované tri osobitné regresné modely. Želanie dosiahnuť cieľ ($t = 12,95$, $\beta = 0,55$, Sig. = 0,0001), záväznosť ($t = 17,27$, $\beta = 0,66$, Sig. = 0,0001) ako aj rod ($t = 4,62$, $\beta = 0,22$, Sig. = 0,0001) sa ukázali ako významné prediktory vynaloženého úsilia na dosiahnutie cieľa (vid' Tabuľka 2).

Nakoniec bol viacnásobnou lineárnou regresiou testovaný regresný model s tromi prediktormi. Overovalo sa či charakteristiky záväznosť a želanie dosiahnuť cieľ a premenná rod predikujú mieru vynaloženého úsilia. Uspokojivé hodnoty VIF (pre záväznosť VIF = 3,21, rod 1,04 a želanie dosiahnuť cieľ 3,14), tolerancia (pre záväznosť 0,31, rod 0,96 a želanie dosiahnuť cieľ 0,32) a nie príliš silné korelácie prediktorov ($< 0,8$) vylučujú multikolinearitu ako prekážku použitia tejto štatistickej metódy. Ako vidíme v Tabuľke 3 takto zostavený regresný model je štatisticky významný ($p = 0,0001$, $F = 105,38$) a vysvetľuje 45% variability ($R = 0,67$, $R^2 = 0,45$). Priemerná hodnota Cookovej vzdialenosti bola $D = 0,003$ so štandardnou odchýlkou $SD = 0,008$ a hodnota ukazovateľa Watson-Durbin bola 1,96. Ako významné prediktory sa ukázali rod ($t = 2,57$, $\beta = 0,10$, Sig. = 0,01) a vnímaná záväznosť ($t = 9,63$, $\beta = 0,65$, Sig. = 0,0001). Predpokladaný prediktor želanie dosiahnuť cieľ sa nepreukázal ako štatisticky významný ($t = -0,05$, $\beta = -0,004$, Sig. = 0,96). Na základe hodnôt β , korelácií „zero-order, part a partial“ môžeme konštatovať, že sa nejedná o supresorový efekt. Na základe hodnôt prediktorov záväznosť a rod môžeme teda odhadnúť na 45% mieru vynaloženého úsilia na dosiahnutie cieľa.

Vzhľadom na významnosť premennej rod ako prediktora sme sa nakoniec zamerali na analýzu rodových rozdielov v skúmaných charakteristikách cieľa (s. v. = 411). Ako ilustruje Tabuľka 4 rodové rozdiely sa preukázali v škálach záväznosť ($t = -3,19$, Sig. = 0,002) a úsilie vynakladané na dosiahnutie cieľa ($t = -4,62$, Sig. = 0,0001). Ženy vnímali vyššiu mieru záväznosti voči cieľu a vyššiu mieru vynaloženého úsilia na jeho dosiahnutie. V želaní dosiahnuť cieľ sa rodové rozdiely neukázali ($t = -1,36$, Sig. = 0,176).

Tabuľka 1 Vzájomné korelácie škál charakteristík cieľa

		Záväznosť	Želanie
Želanie	r_{xy}	0,82**	1
	Sig.	0,0001	
Úsilie	r_{xy}	0,66**	0,55**
	Sig.	0,0001	0,0001

Tabuľka 2 Výsledky jednoduchých lineárnych regresí na predikciu vynaloženého úsilia

Prediktor	t	β	Sig.
Záväznosť	17,27	0,66	0,0001
Rod	4,62	0,22	0,0001
Želanie	12,95	0,55	0,0001

Tabuľka 3 Výsledky viacnásobnej lineárnej regresie na predikciu vynaloženého úsilia

Prediktor	t	β	Sig.
Záväznosť	9,63	0,65	0,0001
Rod	2,57	0,10	0,01
Želanie	-0,05	-0,004	0,96

Tabuľka 4 Rodové rozdiely v škálach charakteristík cieľa

Charakteristika cieľa	Priemer - muži	Št. odch. - muži	Priemer - ženy	Št. odch. - ženy	t	Sig.
Záväznosť	4,24	0,85	4,53	0,88	-3,19**	0,002
Želanie	4,74	0,93	4,87	0,93	-1,36	0,176
Úsilie	4,02	1,07	4,52	1,05	-4,62**	0,0001

Diskusia

Zámerom príspevku bolo preskúmanie možností predikcie úsilia vynaloženého na dosiahnutie cieľa na základe dvoch charakteristík cieľa – záväznosti voči cieľu a želania dosiahnuť cieľ. Naším cieľom bolo zistiť, ktorá z týchto premenných je významným, resp. lepším prediktorom vynakladaného úsilia na dosiahnutie cieľa. Želanie dosiahnuť cieľ ako aj vnímaná záväznosť k cieľu sa jednoduchou regresnou analýzou ukázali ako významné prediktory vynakladaného úsilia. Tieto zistenia sú v súlade so zisteniami Locka a Lathama (1990, 2002) ohľadom roly záväznosti, ako aj Heckhausena et al. (napr. 2008) a Hofmanna et al. (2012, 2015) o želaní (dosiahnuť cieľ) vo vzťahu k vynakladanému úsiliu. Viacnásobnou lineárnou regresiou sa však ako významný prediktor vynakladaného úsilia ukázala vnímaná záväznosť spolu s rodom, nie však želanie dosiahnuť cieľ, čo môže mať súvis s komplexnejším charakterom záväznosti. Za prínos výskumu považujeme, že uvedené premenné a ich rola v predikcii úsilia vynaloženého na dosiahnutie cieľa sa skúmali súčasne („paralelne“) a ukázal sa významný vzťah medzi nimi. Napriek tomu, že tieto premenné odrážajú rôzne teoretické prístupy, sú si obsahovo blízke, s čím pravdepodobne súvisí identifikovaný tesný vzťah.

Vzhľadom na to, že vzťah medzi charakteristikami cieľa by mal mať všeobecný charakter aj vzhľadom na teoretický prehľad sme nepredpokladali súvis cieľových charakteristík so študijným odborom. Z hľadiska

študijného odboru boli preto dáta analyzované pre výskumný súbor ako celok, neanalyzovali sa rozdiely medzi študentmi rôznych odborov. Výskumný súbor bol takto vybraný z dôvodu možnosti zovšeobecnenia na teoretickú populáciu vysokoškolských študentov (bez ohľadu na zameranie).

Štúdia otvára možnosti skúmania komplexnejších vzťahov charakteristík cieľa, napr. testovanie mediačného (napr. Monzani et al., 2015) a moderačného (napr. Locke, Latham, 1990, 2002) efektu záväznosti. Okrem toho, že rod sa ukázal ako významný prediktor vynakladaného úsilia na dosiahnutie cieľa, zistené boli rodové rozdiely v dvoch škálach charakteristík cieľa. Ženy viac vnímajú záväznosť voči cieľu a mieru vynakladaného úsilia na jeho dosiahnutie. Štúdia teda poukazuje aj na význam rodu v problematike cieľových charakteristík, ktorému sa podľa našich zistení doposiaľ nevenovalo veľa výskumnej pozornosti.

Literatúra

- Brunstein, J. C. (1993). Personal Goals and Subjective Well-Being: A Longitudinal Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1061 – 1070.
- Burkley, E., Anderson, D., Curtis, J., & Burkley, M. (2013). Vicissitudes of goal commitment: Satisfaction, investments, and alternatives. *Personality and Individual Differences*, 54, 663 – 668.
- Heckhausen, J., & Heckhausen, H. (2008). *Motivation and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Herrmann, M., & Brandstätter, V. (2015). Action Crises and Goal Disengagement: Longitudinal Evidence on the Predictive Validity of a Motivational Phase in Goal Striving. *Motivation Science*, 1, 121 – 136.
- Hofmann, W., & Nordgren, L. F. (2015). *The Psychology of Desire*. New York: The Guilford Press.
- Hofmann, W., & Van Dillen, L. (2012). Desire: The New Hot Spot in Self-Control Research. *Current Directions in Psychological Science*, 21, 317 – 322.
- Klein, H. J., Wesson, M. J., Hollenbeck, J. R., Wright, P. M., & DeShon, R. P. (2001). The Assessment of Goal Commitment: A Measurement Model Meta-Analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 85, 32 – 55.
- Klein, H. J., Molloy, J. C., Brinsfield, C. T. (2012). Reconceptualizing Workplace Commitment to Redress a Stretched Construct: Revisiting Assumptions and Removing Confounds. *Academy of Management Review*, 37, 130 – 151.
- Klein, H. J., Cooper, J. T., Molloy, J. C., & Swanson, J. A. (2014). The Assessment of Commitment: Advantages of a Unidimensional, Target-Free Approach. *Journal of Applied Psychology*, 99, 222 – 238.
- Locke, E. A., & Latham, G. P. (1990). *A Theory of Goal Setting and Task Performance*. Englewood Cliffs: Prentice Hall International.
- Locke, E. A., & Latham, G. P. (2002). Building a Practically Useful Theory of Goal Setting and Task Motivation. A 35-Year Odyssey. *American Psychologist*, 57, 705 – 717.
- Monzani, D., Steca, P., Greco, A., D'Addario, M., Pancani, L., & Cappelletti, E. (2015). Effective Pursuit of Personal Goals: The Fostering Effect of Dispositional Optimism on Goal Commitment and Goal Progress. *Personality and Individual Differences*, 82, 203 – 214.
- Nelissen, R. M. A., de Vet, E., & Zeelenberg, M. (2011). Anticipated emotions and effort allocation in weight goal striving. *British Journal of Health Psychology*, 16, 201 – 212.
- Perugini, M., & Bagozzi, R. P. (2001). The role of desires and anticipated emotions in goal-directed behaviours: Broadening and deepening the theory of planned behaviour. *British Journal of Social Psychology*, 40, 79 – 98.

ENTREPRENEURIAL INTENTIONS OF UNIVERSITY STUDENTS. AND WHAT DOES THE FAMILY SAY?

Denisa Fedáková¹, Ivana Studená²

¹ *SvÚ CSPV SAV*, ² *PÚ CSPV SAV*

dfedak@saske.sk, ivana.studena@savba.sk

PODNIKATELSKÉ ZÁMERY VŠ ŠTUDENTOV. A ČO NA TO RODINA?

Abstract

In this paper we present the first findings of the pilot study undertaken within our research grant on decision making with respect to entrepreneurship decisions and plans and specifically with respect to entrepreneurship opportunities. The research question discussed here is the role of the family support for an individual in his decisions about entrepreneurial intentions. The existing research evidence in this area (Edelman et al. 2016) in contrast to our approach, focused on identifying differences in perception of family support without focusing on entrepreneurial intentions. The aim of our pilot research study (questionnaire survey) was to identify the differences in perception of family support for entrepreneurship among students who already have experience with entrepreneurship or have intention to do so. We also inquired about differences in students' perception of family support across different fields of study such as psychology and economics. The sample consisted of 193 students (females 69%, males 31%), age 18-27 years ($M=21$, $SD=1,9$), study area economics (39%), psychology (47%), 14% other (pedagogy, linguistics). Results confirm statistically significant difference in perception of family support for entrepreneurial intentions by those students who intend to engage in entrepreneurial activities following the graduation. With regards to the statement that most relevant and crucial knowledge about entrepreneurship can be acquired in family a statistical difference was confirmed between the students of economics and psychology, the latter mostly agreeing with the importance of family as a key resource of entrepreneurial knowledge.

Klíčová slova: family support; entrepreneurial intentions; fields of study; pilot study

Abstrakt

V príspevku prezentujeme prvé zistenia pilotnej štúdie v rámci riešenia grantovej úlohy. Naším zámerom je odhaliť rolu rodinnej opory pri rozhodovaní sa o podnikateľských plánoch. Doterajšie štúdie (Edelman a kol. 2016), na rozdiel od nášho prístupu, zisťovali rodinnú oporu bez akcentovania podnikateľských zámerov. Cieľom pilotnej štúdie (dotazníkový prieskum) bolo zistiť, či existujú rozdiely vo vnímaní rodinnej opory pre podnikanie medzi študentmi, ktorí už počas štúdia mali skúsenosť s podnikaním alebo zámer podnikat'. Zároveň sme chceli zistiť či študenti rôznych študijných odborov (psychológia a ekonómia) vnímajú rodinnú oporu pre podnikanie rozdielne. Vzorku tvorilo 193 VŠ študentov (ženy 69%, muži 31%), vek 18-27 rokov ($M=21$, $SD=1,9$), študijný odbor ekonómia (39%), psychológia (47%), 14% iné (učiteľstvo, lingvistika). Výsledky potvrdili štatisticky významný rozdiel vo vnímaní rodinnej opory v podnikateľských zámeroch medzi študentmi, ktorí sú rozhodnutí pre podnikanie po ukončení VŠ a tými, ktorí podnikanie vôbec neplánujú, pričom vyššiu mieru vnímanej opory uvádzali študenti, ktorí sa chystajú podnikat'. Medzi študentmi ekonómie a psychológie sa potvrdil štatisticky významný rozdiel vo vyjadrení súhlasu s výrokom, že najužitočnejšie/kľúčové vedomosti o podnikaní sa dajú získať v rodine, pričom s výrokom väčšmi súhlasili študenti psychológie.

Key words: rodinná opora; podnikateľské zámery; študijné odbory; pilotná štúdia

Grant support: This research has been supported within research grant VEGA 2/0118/17

Grantová podpora: Príspevok je súčasťou riešenia grantu VEGA 2/0118/17

Introduction

In this paper we present the first findings of the pilot study undertaken within our research grant on decision making with respect to entrepreneurship decisions and plans and specifically with respect to entrepreneurship opportunities. In the stage following to this pilot study we will elaborate on entrepreneurship opportunities whereas in this paper we discuss the role of the level of family support perceived by university students when making decisions about entrepreneurial intentions in the context of the field of study and prior family business exposure. In contrast to our approach, the existing research evidence in this area (Edelman et al. 2016) was focused on identifying differences in perception of family support without focusing on entrepreneurial intentions but confirming importance of family support. In what follows, we put emphasis on entrepreneurial intention in connection to the family support and family environment.

Numerous studies (Matthews & Mose (1995), Veciana et al, (2005), Altinay et. al (2012), Ambad & Damit (2016)) refer to the Ajzen's theory of planned behaviour when describing/explaining family entrepreneurship history in a sense that the resources and opportunities available to a person must to some extent dictate the likelihood of behavioural achievement. In general the theory of planned behaviour (Ajzen, 1988) emphasis the *context* (e.g. family business) that shapes attitudes towards behaviour. More specifically, Ajzen and Fishbein (1980) stated that the attitudinal and behavioural mechanisms within the family business can shape or influence subsequent entrepreneurial intent. The literature on family background evidences a positive relationship between the presence of role models in the family and the emergence of entrepreneurs. Mathews and Moser (1995) empirically supported the hypothesis that family background is related to entrepreneurial intentions.

Veciana et al. (2005) confirmed the presence of positive relationship between the variable "entrepreneurs among relatives" and the intention to create/start a new venture. The percentage of students with entrepreneurs in their families who have thought seriously to create a new firm was significantly higher than the students without entrepreneurial family background. Additionally, Carr and Sequeira (2007) explain that the definition of family business by Chua et al. (1999) emphasises the great role the family business plays in the career choices of individual family members and in particular the children of family members participating in the entrepreneurship.

Identifying university students' perceptions of new venture desirability and feasibility is the first step to do something in awakening and stimulating students' interest in an entrepreneurial career (Veciana et al, 2005). Ambad and Damit (2016) found out that the greater the support from parents, family and friends was present the greater students' entrepreneurial intention was. Carr and Sequeira (2007) concluded that exposure to a prior family business serves as an important intergenerational influence on entrepreneurial intent.

The focus of research in the area of psychology and entrepreneurship is shifting from the personality of the entrepreneur to opportunity itself (Venkataraman, 1997). Individual opportunities and the process of their discovery and exploitation constitute the core of entrepreneurial endeavours. Clearly, an individual must be able to spot an opportunity to act on it (Shane, Venkataraman 2000). The opportunity identification competence is

being increasingly recognized in psychological, educational and economic research as a crucial skill closely connecting an individual and his/her future professional and personal prospects. (Studena, Fedakova 2016). The employers communicate demand for entrepreneurial behaviour of their employees at all employee levels as an asset in organisation's innovative capacity. (Baggen et al. 2016). The entrepreneurial skills are linked with opportunity competencies and have thus relevance not only to entrepreneurs, (founders and or owners of new or existing ventures) but to individuals and employees in general. Lans et al. (2015). Not negligible is also wide spectrum of first entrepreneurship opportunities as a result of technology progress and occurrence of digital service platforms.

While in this paper we focus on the role of family support, examining pilot data collection with students of different study areas, by the discussion of the opportunity concept above we are proposing that entrepreneurship is relevant at different stages of life and different career circumstances including employed. Students are becoming aware of this shift when reflecting on the increasing diversity of their career choices. When discussing entrepreneurship potential, we need to acknowledge the changing patterns of career options and the role of family support requires re-examination accordingly.

The aim of our current study was to examine the role of the family support in connection with perception of entrepreneurial activities and entrepreneurial intentions by university students.

Majority of university students in Slovakia live in their parents' homes. Edelman et al. (2016) state that the lack of social and financial capital lead young people to seek both instrumental financial and social support from their families.

H1: The level family-to-business support reported by students will be high.

For analysing the level of family support we focused on the field of study and family entrepreneurial experience and student's own entrepreneurial intention.

Significant differences in level of family-to-business support will be reported by students:

H2: with different field of study

H3: with different entrepreneurial intention

H4: with different entrepreneurial family background.

Sample

The sample consisted of 193 university students (females 69%, males 31%) from two biggest Slovak cities Bratislava and Košice. Age range was 18-27 years ($M = 21$, $SD = 1,9$), and two fields of study were highly represented as part of the survey took place during the lectures of these study programmes: economics (39%) and psychology (47%) (14% other fields of study; pedagogy, linguistics).

Method

Online questionnaire survey took place in May and June 2017. Students were invited to participate in the survey via university email or during university lectures in person.

Entrepreneurship exposure in family was measured by a single item: "Which option describes best entrepreneurship in your family: 1- my family runs own business, 2- my family used to run own business, 3- my family have never run own business, 4- my family is going to launch own business". Due to unequal distribution of measured categories, only category 1 ($N = 72$) and category 3 ($N = 73$) were introduced into analyses.

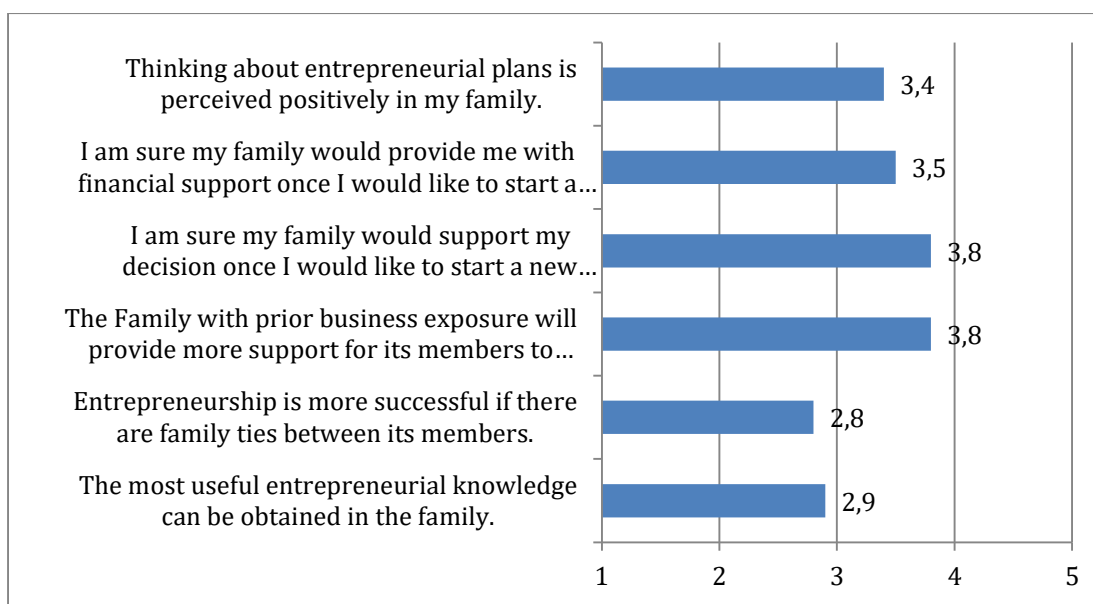
Students' entrepreneurial intention was measured by single item: "I am serious with my entrepreneurial intentions" (1strongly disagree, 5-strongly agree).

Family(-to-business) support was measured by 6 items (displayed in the tables 1-3) with 5-point response scale: (1strongly disagree, 5-strongly agree).

Results

Firstly, results show that university students expressed highest agreement with the statements „my family would support my decision about starting a new business“ and „family experienced with the prior business exposure will support its member to start a new business strongly“. Surprisingly, students showed lowest agreement with the statement „Entrepreneurship is more successful if there are family ties between its members“.

Graph 1 Mean scores of student's perception of family environment and family support

Focusing on the field of study, first we checked for the entrepreneurship in the family. 42.5% of psychology students reported family business in comparison to 38.7% of economics students. Differences were present when controlling for the entrepreneurial intention: 21.8% of psychology students expressed no intention at all to start own business in comparison to 9.3% of economics students. Similarly only 5.7% of psychology students expressed the definite intention to start up a business comparing to 14.7 % of economics students.

Consequently, we examined differences between students from two different fields of study (psychology and economics) in perceiving the level of family support related to entrepreneurship. Psychology students reported significantly stronger agreement with the statement that most useful entrepreneurial knowledge can be obtained in the family (see table 1).

Table 1 Differences between two fields of study: psychology and economics in perception of family environment and family support in the context of entrepreneurship (independent two-samples T-test)

	Mean		SD		t	p
	psychology	economics	psychology	economics		
The most useful entrepreneurial knowledge can be obtained in the family.	3,02	2,71	1,023	0,941	2,036	,043
Entrepreneurship is more successful if there are family ties between its members.	2,83	2,79	1,048	0,963	,257	,797
The Family with prior business exposure will provide more support for its members to start a new business.	3,98	3,84	0,927	0,871	,965	,336
I am sure my family would support my decision once I would like to start a new business.	3,84	3,97	1,109	1,090	-,774	,440
I am sure my family would provide me with financial support once I would like to start a new business.	3,53	3,56	1,247	1,093	-,168	,866
Thinking about entrepreneurial plans is perceived positively in my family.	3,44	3,53	1,178	1,095	-,537	,592

We also examined the differences in perception of family environment and family support between students with and without entrepreneurial experience in family. Results in table 2 show that students from entrepreneurial families reported significantly higher level of a) instrumental (financial) family support for entrepreneurship and b) positive perception of entrepreneurial intentions within family in comparison to students from families with no prior business exposure. Presented results were also confirmed by regression analyses where entrepreneurship in family stand as significant predictor of positive family attitude toward student's entrepreneurial intentions ($B=0,417$; $t=5,145$; $sig=0,000$) explaining 17,4% of variance ($R^2=17,4$).

Table 2 Differences between students with entrepreneurial family background and students from families with no prior business exposure in perception of family environment and family support in the context of entrepreneurship (independent two-samples T-test)

	Mean		SD		t	p
	my family runs own business	my family have never run own business	my family runs own business	my family have never run own business		
The most useful entrepreneurial knowledge can be obtained in the family.	2,79	2,88	1,100	1,013	-,484	,629
Entrepreneurship is more successful if there are family ties between its members.	2,69	2,81	1,096	0,938	-,672	,503
The Family with prior business exposure will provide more support for its members to start a new business.	3,82	3,92	1,025	0,829	-,636	,526
I am sure my family would support my decision once I would like to start a new business.	4,04	3,67	1,131	1,131	1,972	,051
I am sure my family would provide me with financial support once I would like to start a new business.	3,86	3,18	1,154	1,110	3,632	,000
Thinking about entrepreneurial plans is perceived positively in my family.	4,00	2,89	1,101	1,021	6,294	,000

Additionally, the significant role of family support was also confirmed by significant correlation between student's entrepreneurial intention and perceived positive attitude toward entrepreneurship in family ($r=0,186^*$). Moreover, significant differences were present when comparing perception of family supported environment between students with and without entrepreneurial intention. Higher level of positive perception of students' entrepreneurial plans was reported by students with entrepreneurial intention (table 3).

Table 3 Differences between students with entrepreneurial intention and without in perception of family environment and family support in the context of entrepreneurship (independent two-samples T-test)

	Mean		SD		t	p
	No entrepreneurial intention	Entrepreneurial intention	No entrepreneurial intention	Entrepreneurial intention		
The most useful entrepreneurial knowledge can be obtained in the family.	2,87	2,75	1,167	1,371	0,323	,748
Entrepreneurship is more successful if there are family ties between its members.	2,63	2,30	1,245	0,923	1,023	,311
The Family with prior business exposure will provide more support for its members to start a new business.	3,77	4,05	0,898	0,999	-1,045	,301
I am sure my family would support my decision once I would like to start a new business.	3,77	3,90	1,135	1,411	-0,369	,714
I am sure my family would provide me with financial support once I would like to start a new business.	3,37	3,60	1,474	1,188	-0,591	,557
Thinking about entrepreneurial plans is perceived positively in my family.	2,90	3,60	1,125	1,273	-2,045	,046

Discussion and conclusion

The aim of the study was to measure the level of expected family support of university students once they start thinking to start a new business. Students reported high level of perceived family-to-business support from their families but also expressed potentially high level of support in families with entrepreneurial experience.

H1 proposing that the level family-to-business support reported by students will be high was supported.

With regard to H2 referring to expected significant differences between students with different field of study in perceived family-to business support we conclude that the Hypothesis was weakly supported. Psychology students reported stronger agreement with the statement that the most useful entrepreneurial knowledge can be obtained in the family in comparison to economics students.

Some significant differences in level of family-to-business support were present when comparing students with different entrepreneurial intention, meaning that H3 was partially supported.

Also, H4 referring to significant differences in level of family-to-business support between students with different entrepreneurial family background was partially supported.

The contribution of this pilot study can be seen in focusing on the individual and situational factors when inquiring about entrepreneurial decisions and intentions. The strength of the family support measurement was the accent to the entrepreneurial context leading to the family-to business support.

The difference between students was not the field of study itself but whether the field of study exposed them or not to entrepreneurial education. There are voices that entrepreneurship education is a key to relevant education in Europe, but this can only be successful if it integrates cultural, interpersonal and civic competences (LLL Platform, 2017).

Further and more grounded explanation of impact of family support and family entrepreneurial background on students' entrepreneurial intention is needed. Future research should focus further on interaction between personal and environmental factors. Moreover, key entrepreneurial skills and their originating or learning paths should be explored in both formal and informal contexts. We should search for the answer to the question: How do people learn to work in entrepreneurial ways?

References:

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, 50(2), 179-211.
- Ajzen, I. (1988). *Attitudes, personality, and behaviour*. Chicago, Illinois:: Dorsey Press.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Altinay, L., Madanoglu, M., Daniele, R., & Lashley, C. (2012). The influence of family tradition and psychological traits on entrepreneurial intention. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 489-499.
- Ambad, S. N. A., & Damit, D. H. D. A. (2016). Determinants of entrepreneurial intention among undergraduate students in malaysia. *Procedia Economics and Finance*, 37, 108-114.
- Baggen, Y., Lans, T., Biemans, H. J. A., Kampen, J. & Mulder, M. (2016) Fostering Entrepreneurial Learning On-the-Job: evidence from innovative small and medium-sized companies in Europe: Fostering entrepreneurial learning on-the-job. *European Journal of Education* 51(2), 193-209
- Carr, J. C., & Sequeira, J. M. (2007). Prior family business exposure as intergenerational influence and entrepreneurial intent: A theory of planned behavior approach. *Journal of Business Research*, 60(10), 1090-1098.
- Chua, J. H., Chrisman, J. J., & Sharma, P. (1999). Defining the family business by behavior. *Entrepreneurship: theory and practice*, 23(4), 19-19.
- Edelman, L. F., Manolova, T., Shirokova, G., & Tsukanova, T. (2016). The impact of family support on young entrepreneurs' start-up activities. *Journal of Business Venturing*, 31(4), 428-448.
- LLL Platform. (2017). <http://lllplatform.eu/news/new-approach-entrepreneurship-education-paradigm-shift-eu/>
- Mathews, C. H., & Moser, S. B. (1995). Family background and gender: Implications for interest in small firm ownership. *Entrepreneurship & Regional Development*, 7(4), 365-378.
- Lans, T., Biemans, H., & Baggen, Y. (2015). High levels of individual and feed forward learning foster employee-driven entrepreneurship and innovativeness. *Policy Brief, proceedings of LLLight'in'Europe research project*. Retrievable at: www.lllightineurope.com/publications
- Shane, S., Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review* 25 (1), 217-226.
- Studená, I. & Fedáková, D. (2016). Opportunity identification competence and potential links to the learning of individuals and organisations. Review of key issues and relevance of the opportunity identification competence assessment in Slovakia. *Individual and Society, Vol. 19, No. 4*.
- Veciana, J. M., Aponte, M., & Urbano, D. (2005). University students' attitudes towards entrepreneurship: A two countries comparison. *The International Entrepreneurship and Management Journal*, 1(2), 165-182.
- Venkataraman, S. (1997). The Distinctive Domain of Entrepreneurship Research. *Advances in Entrepreneurship, Firm Emergence and Growth*, 3, 119-138.

MOŽNOSTI IDENTIFIKÁCIE A ŠPECIFIKÁCIE KĽÚČOVÝCH MANAŽÉRSKÝCH KOMPETENCIÍ

Miroslav Frankovský, Zuzana Birknerová

Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta manažmentu, Katedra manažérskej psychológie

miroslav.frankovsky@unipo.sk, zuzana.birknerova@unipo.sk

POSSIBILITIES OF IDENTIFICATION AND SPECIFICATION OF THE KEY MANAGERIAL COMPETENCES

Abstrakt

Jednou z významných otázok diskutovaných v kontexte manažérskej práce je aj problematika vymedzenia kľúčových manažérskych kompetencií. Kľúčové manažérske kompetencie sú skúmané z hľadiska výberu ľudí na manažérske pozície, výkonnosti manažérov, rozvoja ich schopností. V príspevku sú prezentované výsledky faktorovej analýzy metodiky Aktuálne kľúčové manažérske kompetencie, ktorá bola uskutočnená na vzorke 255 manažérov. Uvedená analýza umožnila extrahovať dva faktory druhého radu, ktoré boli špecifikované ako stratégia a taktika. V príspevku sú uvedené základné psychometrické parametre metodiky a špecifikovanie obsahu extrahovaných parametrov.

Kľúčové slová: manažér, manažérske kompetencie, metodika Aktuálne kľúčové manažérske kompetencie

Abstract:

One of the important issues discussed in the context of managerial work is also the issue of defining the key managerial competences. The key managerial competences are studied in terms of personnel selection for managerial positions, the performance of managers, and development of their abilities. The report presents the results of the factor analysis of the methodology titled Current Key Managerial Competences, which was carried out on the sample of 255 managers. This analysis enabled extraction of two second-order factors, which were specified as Strategy and Tactics. The report also provides the basic psychometric parameters of the given methodology, as well as the content specification of the extracted parameters.

Keywords: manager, managerial competences, Current Key Managerial Competences methodology

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu KEGA 003PU-4/2017.

Úvod

Súčasnú spoločenskú prostredie vrátane ekonomického je charakterizované nebyvalou dynamikou, turbulenciou a neustálych zmien (Drucker, 2000). Nič nie je stále, stála je iba zmena (Drucker, 2015). Efektívne fungovanie organizácií v týchto podmienkach je významne podmienené kvalitou manažmentu. Úroveň manažmentu je jedným zo strategicky najdôležitejších faktorov výkonnosti organizácie a jej konkurenčnej schopnosti. Strategický manažment, ako najvyššia úroveň riadiacich činností podniku, je úzko spojený s dlhodobou výkonnosťou podniku (Sabol, Tkáč, 2012).

Pred manažérmi stále stojí výzva myslieť globálne, konať lokálne, predovšetkým však operační manažéri musia realizovať funkcie orientované na výstupy organizácie. V kontexte práce ako výrobného faktora tak významne pôsobí na celkový výkon organizácie najmä kvalita manažérov (Aghazadeh, 1999).

Rose, Kumar (2006) uvádzajú, že implementácia správnych praktík riadenia ľudských zdrojov a zosúladienie týchto praktík s podnikateľskou stratégiou firmy má dôležitý vplyv na výkonnosť celej firmy. Do popredia tak vystupuje faktor stratégie ako aj faktor implementácie (taktiky). Prirodzene, nepochybné a zrejme sú aj všetky makroekonomické pozitívne implikácie (Frankovský, Birknerová a kol., 2017).

Jednou z významných otázok diskutovaných v kontexte manažérskej práce je aj problematika vymedzenia kľúčových manažérskych kompetencií. V literatúre sú prezentované mnohé koncepty tejto typológie (Janjua, et al., 2013; Paulienė, 2017; Watson, et al., 2004).

Mühlbacher (2014) popisuje konkrétne vedomosti, schopnosti a vlastnosti manažéra, pričom používa päť kompetenčných tried (funkčné a generické kompetencie, sociálne a kognitívne zručnosti, osobnostné charakteristiky). Manažérske kompetencie vymedzujú aj Hamel (1994); Prahalad, Hamel (1990) a i. Tento prístup je kritizovaný Cheetham, Chivers (1996), ktorí zdôrazňujú špecifické znalosti pre daný typ práce a menej pozornosti venujú osobnostným atribútom.

O konceptoch manažérskych kompetencií je možné diskutovať z viacerých uhlov pohľadu. Jednou z možností je aj diskusia o zmysluplnosti úrovni generalizácie ich vymedzenia. V prezentovanom príspevku bola pozornosť sústredená na možnosť vymedzenia týchto kompetencií na relatívne vysokej úrovni všeobecnosti.

Metóda

Východiskom pre zber údajov bol dotazník AKMK - Aktuálne kľúčové manažérske kompetencie použitý v projekte TITTESI (2010). Uvedenou metodikou je na základe sebaopisovania 60 tvrdení možné identifikovať 20 manažérskych kompetencií. Jednotlivé položky boli manažérmi posudzované na 5 bodovej škále od 0 do 4 (určite nie; nie; ani áno ani nie; áno; určite áno).

Údaje boli získané na výskumnej vzorke 255 manažérov (128 manažérov a 127 manažérok). Priemerný vek respondentov bol 36 rokov (smerodajná odchýlka bola 9,9 rokov). Vekové rozpätie respondentov bolo od 22 do 64 rokov. Priemerná dĺžka manažérskej praxe bola 6,6 rokov (smerodajná odchýlka bola 6,8 rokov), rozpätie dĺžky manažérskej praxe bolo od 1 do 35 rokov.

Výsledky

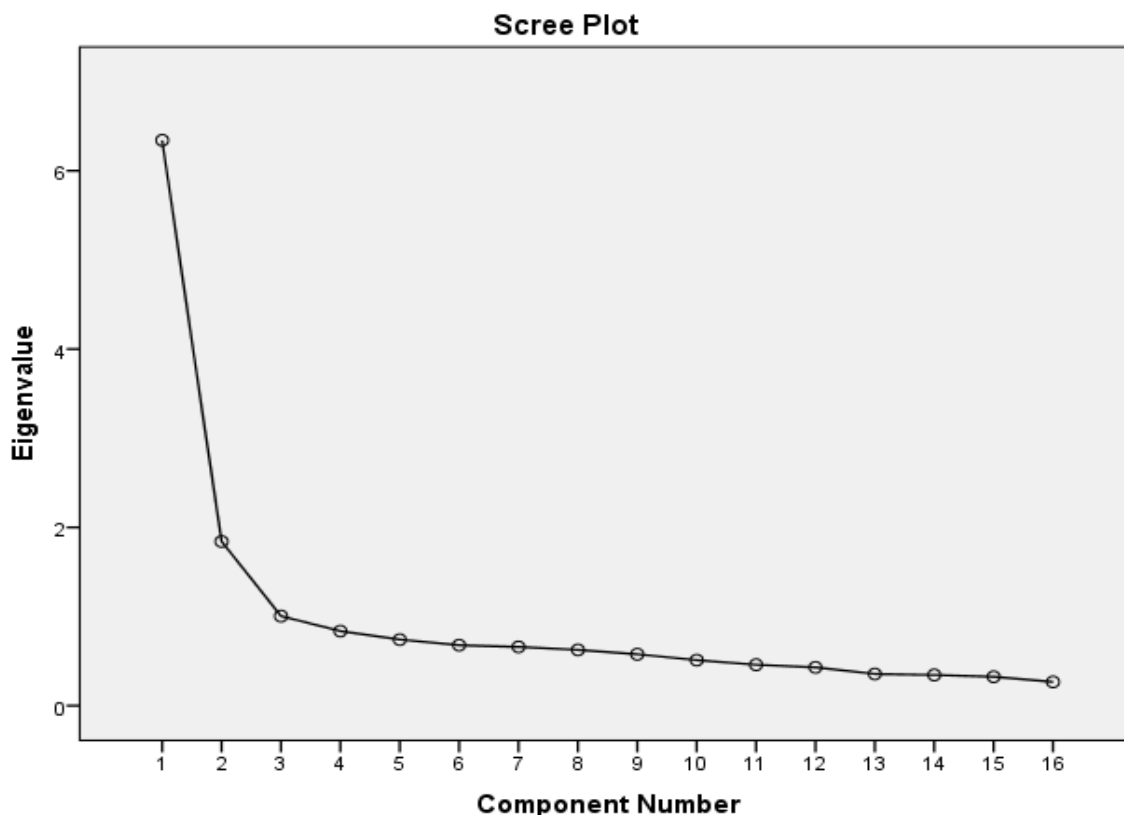
Faktorová analýza (Principal Component Analysis s Varimax rotáciou) umožnila v kontexte posudzovaných manažérskych kompetencií extrahovať dva základné faktory. Tieto faktory vysvetľujú 51% variancie a je možné ich obsahovo špecifikovať.

Uvedená analýza umožnila extrahovať dva faktory druhého radu, ktoré boli špecifikované ako stratégia a taktika (obrázok 1, tabuľka 1). Špecifikovanie obsahu extrahovaných parametrov:

1. STRATÉGIA – manažéri, ktorí vysoko skórujú v tomto faktore vykonávajú činnosti a plnia úlohy ešte pred tým, ako ich o to požiadajú, než je jednoznačné, že musia byť vykonané. Riešia problémy inými postupmi, ako sú zaužívané, vedú sa pozrieť na veci z iného uhla pohľadu, ako ostatní. Nevyhýbajú sa náročným a riskantným úlohám. Stanovujú si vysoké, nadštandardné ciele. Neštandardné aktivity vykonávajú na základe sociálnych, ekonomických a právnych poznatkov. Vytrvalo sledujú svoje ciele a trpezlivo prekonávajú prekážky. Viac sa orientujú na riešenie inovácií, ako na riešenie konkrétnych, čiastkových úloh.

2. TAKTIKA – manažéri, ktorí vysoko skórujú v tomto faktore hľadajú efektívne prístupy pri riešení úloh, ktoré už nemenia a používajú ich aj v budúcnosti. Plnenie úloh plánujú a takticky ich členia na menšie celky. Snažia sa pri plnení každej úlohy efektívne využívať financie aj svoj čas. Vyžadujú presné plnenie aj bežných úloh. Kladú dôraz na kvalitné plnenie aj jednotlivých, čiastkových úloh. Dávajú priebežne spätnú väzbu spolupracovníkom. Zohľadňujú v komunikácii rozdielnosť hodnôt. Vedú delegovať právomoc iným. Priebežne získavajú informácie z viacerých zdrojov. Každodenne budujú dobre vzťahy založené na dôvere. Vedú spoznať ľudí, ktorí sú schopní pomôcť pri dosahovaní aj každodenných cieľov. Snažia sa, aby mali priebežne úžitok všetci zúčastnení.

Obrázok 1 Sree plot extrahovaných faktorov

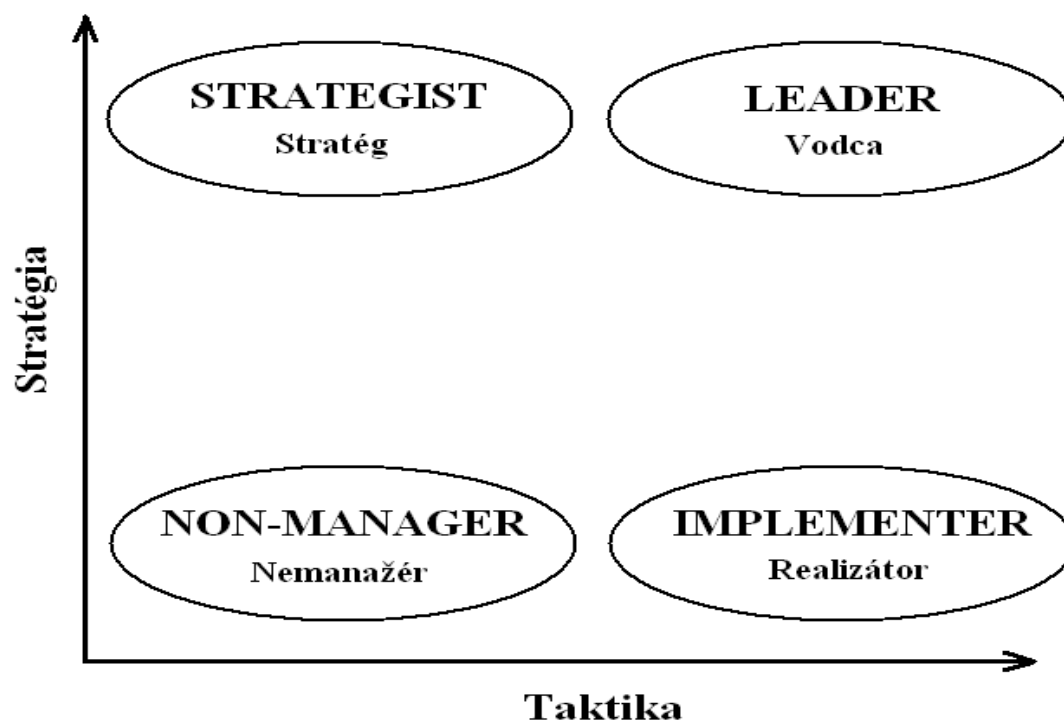
Na základe extrahovaných faktorov manažérskych kompetencií bol navrhnutý model základných štyroch typov manažérov (obrázok 2).

Uvádame charakteristiku jednotlivých typov manažérov na základe nami zostaveného modelu LISN (vodca, realizátor, stratég, nemanadžér).

Tabuľka 1 Extrahované faktory

	Faktory	
	TAKTIKA	STRATÉGIA
INICIATÍVA		,510
INOVÁCIE		,624
RIEŠENIE PROBLÉMOV PREBERANIE RIZIKA	,622	
SEBADÓVERA		,692
VYUŽITIE PRÍLEŽITOSTI		,714
PLÁNOVANIE	,589	
POZNATKY Z PRÁVA A EKONÓMIE		,719
ORIENTÁCIA NA VÝKON	,584	
KVALITA PRÁCE	,693	
ORIENTÁCIA NA LUDI	,815	
AKCEPTÁCIA	,635	
VYTRVALOSŤ		,590
ROZVOJ PROJEKTOV	,756	
VYHLADÁVANIE INFORMÁCIÍ	,771	
VZŤAHY	,724	
KOOPERÁCIA A ÚŽITOK	,711	

Obrázok 2 Typy manažérov – LISN

Jednotlivé typy manažérov je možné charakterizovať nasledovne:

1. (L)EADER [Vodca]

Tento typ manažérov je reprezentovaný komplexom kompetencií v obidvoch extrahovaných oblastiach. Títo manažéri sú iniciatívni, inovatívni, vytrvalí s vysokou úrovňou sebadôvery. Zároveň sú orientovaní aj na riešenie praktických úloh a problémov, ktoré vyplývajú z každodennej manažérskej práce. Akceptujú riziko, svoju činnosť plánujú, sú orientovaní na výkon aj na ľudí.

2. (I)MPLEMENTER [Realizátor]

Tento typ manažérov je dominantne orientovaný na riešenie praktických úloh a problémov, ktoré vyplývajú z každodennej manažérskej práce. Svoju pozornosť orientujú tak na dosiahnutie vysokého výkonu zamestnancov, ako aj na ich potreby. Sústreďujú sa na dosiahnutie vysokej úrovne kvality pri plnení aj bežných úloh.

3. (S)TRATEGIST [Stratég]

V centre pozornosti tohto typu manažérov je orientácia pozornosti na tvorivé riešenie problémov, iniciatívne vykonávanie činnosti a plnenie úloh. K problémom a úlohám pristupujú z iného uhla pohľadu ako ostatní. Nevyhýbajú sa náročným a riskantným úlohám. Ich pozornosť nie je dominantne sústredená na riadenie bežných úloh, naopak prevláda zameranie pozornosti na koncepčné stratégie organizácie.

4. (N)ON-MANAGER [Nemanažér]

Pre tento typ manažérov je ich práca skôr trápením ako radosťou. Títo manažéri majú problémy nielen s riešením každodenných problémov a plnením bežných úloh, ale aj s hľadaním nových, netradičných postupov, rozvojom vzťahov a s dosahovaním kvalitných, vysokých výkonov. Manažérska práca im nebude krátkodobu ani dlhodobu prinášať uspokojenie. Sú nešťastí nielen pre seba, ale aj pre svojich spolupracovníkov a organizáciu ako celok.

Diskusia a záver

Manažérske kompetencie sú nevyhnutné predpoklady efektívnej interakcie manažérov s prostredím organizácie v celom spektre jej štruktúry (Watson, McCracken, Hughes, 2004).

V kontexte skúmania týchto kompetencií je diskutovaná aj otázka úrovne generalizácie identifikovania a špecifikovania manažérskych kompetencií. Teoreticko-metodologický koncept vymedzenia manažérskych kompetencií súvisí takto s transsituačným, resp. situačným chápaním ich uplatnenia. Prezentovaný koncept typov manažérov LISN reprezentuje vysokú úroveň všeobecnosti pri vymedzení manažérskych kompetencií, ktoré sú špecifikované ako strategické a taktické kompetencie. Tento koncept je blízky k prístupom špecifikácie stabilných kompetencií definovaných z hľadiska osobnostných charakteristík (McKenna, 2004). Naopak, výraznejšie sa odlišuje od prístupov orientovaných situačne na báze dynamických kompetencií (Leiba, O'Sullivan, 1999) alebo na báze zdôraznenia špecifických znalostí pre daný typ práce (Cheetham, Chivers, 1996).

Prezentovaný koncept LISN je možné považovať za zovšeobecnený, syntetický pohľad na manažérske kompetencie, ktorý súčasne umožňuje vymedziť aj štyri základné manažérske pozície. Prepojenie tohto konceptu so zisťovaním vybraných manažérskych kompetencií podľa situačnej požiadavky na konkrétnejšej úrovni, ktoré boli napríklad skúmané v našich výskumných projektoch ako sociálna inteligencia, zvládanie náročných situácií, kognitívne omyly (Birknerová et. al, 2015; Frankovský, Birknerová, 2016; Frankovský et al, 2015; Lorincová, Lelková, 2015), je jednou z možností efektívnej predikcie manažérskeho správania.

Literatúra

- Aghazadeh, S.M. (1999). Human Resource Management: Issues and Challenges in the New Millennium. In *Management Research News*, Vol. 22, Iss. 12, p. 19-32.
- Birknerová, Z., Frankovský, M., Zbihlejová, L. (2015). Emotional and Social Intelligence. In Zysberg, L., Raz, S. (Eds.) *Emotional Intelligence: Current Evidence from Psychophysiological, Educational and Organizational Perspectives*. New York: Nova Science Publishers, p. 239-254.
- Drucker, P.F. (2000). *Management & leadership - Organization of people and work around information*, Video, 3, MTS Publishing, Naperville, IL.
- Drucker, P.F. (2015). *Management Challenges for the 21st Century*. Routledge, 204 p.
- Frankovský, M., Birknerová, Z. a kol. (2017). *Sociálna inteligencia – významná osobnostná charakteristika manažéra a coping*. Prešov: Bookman, s.r.o., 205 s.
- Frankovský, M., Birknerová, Z. (2016). Predictors of cognitive distortions in managerial decision-making: PCD18 methodology. In *Economic Annals-XXI*, 162 (11-12), p. 93-97.
- Frankovský, M., Zbihlejová, L., Birknerová, Z. (2015). Links between the social intelligence attributes and forms of coping with demanding situations in managerial practice. In *Psychology and psychiatry, sociology and healthcare*. Vol. I, *SGEM 2015*, Sofia: STEF92 Technology, p. 109-115.
- Hamel, G. (1994). *Competing for the Future*. Harvard Business School Press, 327 p.
- Hernes, H., Braenden, L.K. (2012). Employees' Reactions to Imperfect Managerial Behaviors In *International Journal of Business & Social Science*, Vol. 3 Iss. 8, p. 181.
- Cheetham, G., Chivers, G. (1996). Towards a holistic model of professional competence. In *Journal of European Industrial Training*, Vol. 20 Iss. 5, p.20-30.
- Janjua, S.Y., Kayani, F.N., Naeem, M. A. (2013). The Competence Classes: An Integrated Approach to Develop Managers. In *European Journal of Business and Social Sciences*, Vol. 1, No. 11, p. 92-130.
- Kubeš, M., Spillerová, D., Kurnický, R. (2004). *Manažerské kompetence: Způsobilosti výjimečných manažerů*. Praha: Grada Publishing, 183 s.
- Leiba, S., O'Sullivan. (1999). The Distinction between Stable and Dynamic Cross-cultural Competencies: Implications for Expatriate Trainability. In *Journal of International Business Studies*, Vol. 30, Iss. 4, p. 709-725.
- Lorincová, T., Lelková, A. (2015). Rodové rozdiely v sociálnej inteligencii ako súčasť manažérskych kompetencií u zamestnancov vo vybraných pracovných oblastiach. In *Psychologie práce a organizace*. Praha: MATFYZPRESS, 7 s.
- McKenna, S. (2004). Predispositions and context in the development of managerial skills. In *Journal of Management Development*, Vol. 23 Iss. 7, p.664-677.
- Mühlbacher, J. (2014). Competence Management and Corporate Performance in Austria. In *International Academic Conference*, Prague, p. 855-855.
- Paulienė, R. (2017). Interaction between Managerial Competencies and Leadership in Business Organisations. In *Regional Formation and Development Studies*, Vol. 21, No. 1, p. 98-108.
- Prahalad, C.K., Hamel, G. (1990). The Core Competence of the Corporation. In *Harvard Business Review*, Vol. 68, May-June, p. 79-91.
- Projekt TITTESI „Transfer inovatívnych tréningových nástrojov pre skvalitnenie podnikateľských zručností“ (2010). Slovenská obchodná a priemyselná komora.
- Rose, R.CH., Kumar, N. (2006). The Influence of Organizational and Human Resource Management Strategies on Performance. In *Performance Improvement*, Vol. 45, No. 4, p. 18-24.
- Sabol, J., Tkáč, M. (2012). Multi-criteria performance evaluation and Balanced Scorecard. In *Výkonnosť podniku*, roč. 2, č. 2, s. 95-105.
- Watson, S., McCracken, M., Hughes, M. (2004). Scottish visitor attractions: managerial competence requirements. In *Journal of European Industrial Training*, Vol. 28 Iss. 1, p. 39-66.

PERSONALITIES OF PARENTS AND THEIR BONDING TO INFANTS

Katarína Greškovičová, Eva Szobiová

Pan-European University

greskovicovakatarina@gmail.com, eva.szobiova@paneurouni.com

Abstract

The parent's personality helps clarify the different ways of parenting. In our contribution, we focused on the relationship between the Big five and bonding. Our sample consisted of 76 adult participants of non-clinical population that were less than 90-days after delivery of their healthy infants. We examined their personality by the NEO-FFI (Ruisel & Halama, 1992), where we measured all five dimensions. Bonding was examined by the Slovak version of the Postpartum bonding questionnaire (Brockington et al., 2001) with overall insufficient bonding and its three dimensions (impaired bonding, rejection and anger, anxiety about care). There were several relations, but the strongest one was shown between conscientiousness and rejection and anger. The same was confirmed by categories of personality dimensions. Subsequently, we determined the personality types using K-means. Types of personality moderately related to impaired bonding and rejection and anger, but the differences between the types were of low correlation measure of effect size. Rejection and anger in terms of bonding seems to be the most important in relation to parent's personality.

Key words: big five; bonding; parent; newborn; infant

Introduction

Personality of parents predicts parenthood (Belsky & Barends, 2002; Clar, Kochanska, & Ready, 2000, in Belsky, Crnic, & Woodworth, 1995) and, in general, personality of parents significantly relates with parenting of infants to adolescents (Belsky & Barends, 2002; Prinzie, Stams, Deković, Reijntjes, & Belsky, 2009; Schofield, Conger, Donnellan, Jochem, & Conger, 2012). Therefore, we wanted to clarify the bonding through the Big five perspective. Bonding is usually defined as a unique, specific, and long-lasting emotional relationship after birth of newborn (Klaus, 1998) that includes emotions of parents and their behaviour and interest in infants (Figueiredo, Costa, Pacheco, & Pais, 2009). The Big five has not been explicitly examined in relation to bonding, but we suppose that sensitivity, warmth, and other positive emotions towards children are included in bonding.

The recent research has shown that neuroticism negatively correlates with agreeableness and sensitivity of parents (Clark, Kochanska, & Ready, 2000; Kochanska, Clark, & Goldman, 1997; Smith et al., 2007). But the older the child, the weaker the relationship between neuroticism and warmth of parents toward their children (Prinzie et al., 2009). Belsky and Barends (2002) stated that there is a positive relationship between extraversion and sensitive parenting of parents. Some researchers have not confirmed this (Clark et al., 2000, in Smith et al., 2007; Kochanska et al., 1997, in Smith et al., 2007). Openness to experience is also questionable with regard to sensitivity of parents towards infants (Clark et al., 2000, in Smith et al., 2007; Smith et al., 2007). Smith and associates (2007) suggested that parenthood may not bring so many necessary experiences. Agreeableness reflects

tendency of parent to act lovingly and sensitively to child's needs (Bornstein, Hahn, & Haynes, 2011; Prinzie et al., 2009). Conscientiousness is in positive relationship with mother's support and sensitivity (Belsky & Barends, 2002; Smith et al., 2007), with observed positive emotional expression (Bornstein et al., 2011).

In our research we focused on parents' personality and their bonding to newborns and infants and therefore we stated following research questions:

RQ1 What is the relationship between bonding and personality in our research sample?

RQ3 What are personality types in our research sample?

RQ4 What is the relationship between personality types and bonding?

Methods

The research was quantitative, exploratory with correlational design.

We used snowball sampling/direct approaching of participants from September 2015 to March 2016. The criteria for including participants in the research were as follows: the Slovak citizenship, non-clinical background, married couple/partnership, full-term healthy infant less than 90-day old born in hospital. Our sample consisted of 76 participants aged from 22 to 44 years ($M = 33.21$, $SD = 4.837$, 39 women and 37 men) with their children (age in days $M=40.67$; $SD= 21.193$; 28 girls, 48 boys).

Since we took the Big-five model as a concept of personality, we used Slovak version of the NEO-FFI (Ruisel & Halama, 1992) with its five dimensions- neuroticism, extraversion, openness to experience, agreeableness, and conscientiousness. 12 items (with reversed items) for each dimension is scored on a scale from 0 (it does not apply to me at all) to 4 (it totally applies to me). Summary indices are computed and the higher the number, the more expressed the dimension is. Estimate of reliability was confirmed over time ($r=$ from .87 to .91). Internal consistency is acceptable (Cronbach's alpha from .64 to .83).

Bonding was measured by the Slovak version (Greškovičová, 2016) of the Postpartum bonding questionnaire (Brockington et al., 2001) with the dimensions of impaired bonding, rejection and anger, anxiety about care and overall insufficient bonding. We excluded the fourth dimension (risk of abuse), because it was not differentiative. The questionnaire in our case consists of 23 items that are scored from 0 (always) to 5 (never). The higher the summary indices, the more expressed the dimension is. Authors (Brockington et al., 2001; Brockington, Fraser, & Wilson, 2006) estimate good reliability ($\alpha= 0.77 / 0.95$)

Results

Univariation analysis

We computed five summary indices for personality: neuroticism ($\alpha = .706$), extraversion ($\alpha = .788$), openness to experience ($\alpha = .659$), agreeableness ($\alpha = .792$), and conscientiousness ($\alpha = .829$). Based on previous research, histograms and our results we concluded that distribution of NEO-FFI dimensions are Gaussian distributed (Table 1).

Table 1 Descriptive statistics for all variables, source: authors

	N	E	O	A	C	IB	RaA	AaC	OIB
M	16.64	29.25	26.78	31.39	35.22	5.36	3.36	3.82	12.53
Mdn	17	31	27	32.50	36	5	3	3	12.50
Mod	18	32; 33	30	33	35	8	1	3	10
SD	6.399	6.984	6.784	6.518	6.642	3.444	2.996	2.647	7.810
Min	4	12	9	8	16	0	0	0	0
Max	34	41	41	43	47	15	14	14	43

N- neuroticism, E- extraversion, O- openness, A- agreeableness, C- conscientiousness

IB- impaired bonding, RaA- rejection and anger, AaC- anxiety about care, OIB- overall insufficient bonding

We computed three summary indices for bonding, that is impaired bonding ($\alpha = .577$; N of items= 12), rejection and anger ($\alpha = .689$; N of items=7), and anxiety about care ($\alpha = .368$; N of items=4). Then we computed one total summary index, that we named overall insufficient bonding ($\alpha = .800$; total N of items= 23). Based on descriptive statistics and histograms we concluded that distribution of bonding dimensions as well as overall insufficient bonding are not Gaussian distributed (Table 1).

RQ1 What is the relationship between bonding and personality in our research sample?

Table 2 Correlation matrix between personality and bonding, source: authors

r_s	N	E	O	A	C
IB	.007	-.117	.265	-.085	-.261
RaA	.195	-.099	.235	-.222	-.412
AaC	.102	-.129	.037	-.094	-.180
OIB	.072	-.098	.244	-.142	-.304

IB- impaired bonding, RaA- rejection and anger, AaC- anxiety about care, OIB- overall insufficient bonding

N- neuroticism, E- extraversion, O- openness, A- agreeableness, C- conscientiousness

We checked scatter graphs and did not recognize other types of relations except linear ones. We used Spearman correlation coefficient to count the strength of relationships (Table 2). The strongest relationship is between rejection and anger and conscientiousness ($r_s = -.412$), which was also observed when we divided personality dimensions into 3 categories according to 25th and 75th percentiles (Table 3). Less conscientious participants were angrier and more rejecting (grouped Mdn= 4.20) than medium (grouped Mdn= 3.00) and more conscientious (grouped Mdn= 1.40) participants. 14% of variance of rejection and anger can be explained by conscientiousness categories ($\eta^2 = 0.14$). When we compared extreme groups in conscientiousness, we found statistical significance of the difference ($U = 66,000$; $p = .001$; 2-tailed sig.) and correlation measure of effect size was high ($r_m = .539$).

Table 3 Correlation between categories of personality dimensions and bonding, source: authors

r_m	N	E	O	A	C
IB	.051	.136	.300	.115	.262
RaA	.274	.133	.240	.229	.370
AaC	.251	.148	.111	.236	.209
OIB	.196	.110	.279	.197	.293

IB- impaired bonding, RaA- rejection and anger, AaC- anxiety about care, OIB- overall insufficient bonding

N- neuroticism, E- extraversion, O- openness, A- agreeableness, C- conscientiousness

Another medium relation ($\eta = .30$) was found between categories of openness and impaired bonding, where less open participant scored lower (grouped Mdn= 3.50) than medium open (grouped Mdn= 4.90) and more open participants (grouped Mdn= 7.00). 9% of variance of impaired bonding can be explained by openness categories ($\eta^2=0.09$). When we compared extreme groups in openness, we found statistical significance of the difference ($U=109,000$; $p = .021$; 2-tailed sig.) and correlation measure of effect size was medium ($r_m = .387$).

RQ2 What are personality types in our research sample?

Subsequently, we determined the personality types using clustering method K-means. The most appropriate number of types was 3. For statistical comparison of differences we chose ANOVA where we found that means of personality types (Table 4) were statistically different and of high correlation measure of effect size in all variables except agreeableness.

We entitled the types as impulsive introverts (1st type), social scientists (2nd type), and peaceful controllers (3rd type).

Impulsive introverts experience intense negative emotions, are less adapted, more irrational, they have lower levels of self-control. They are oriented inwards, are fond of theoretical thinking and intellectual debate. In this type, there were 19 participants (8 women and 11 men).

Table 4 Descriptive statistics of personality types, source: authors

Types	1, N= 19		2, N= 33		3, N= 24		Total, N= 76	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
N	21.47	6.222	16.79	5.343	12.63	5.232	16.64	6.399
E	21.16	6.602	32.18	5.009	31.63	4.261	29.25	6.994
O	24.74	5.905	32.09	4.475	21.08	4.138	26.78	6.784
A	29.26	7.101	32.76	5.449	31.21	7.163	31.39	6.518
C	28.84	5.947	35.09	5.258	40.46	3.934	35.22	6.642

N- neuroticism, E- extraversion, O- openness, A- agreeableness, C- conscientiousness

The second personality type named *social scientists* could be described as extraverted and directed outwards. They are active and intellectually curious with rich imagination. They like logical thinking, objectivity, reality, diversity. Social scientists are the largest group; out of 33 participants there were 19 women and 14 men.

Peaceful controllers- experience less negative emotions, have a greater ability to self-regulation and self-control, and actively solve problems. They can have things well planned and organized. They prefer simplicity, objectivity, practicality and do not seek new things or situations. We included 24 participants in this type (12 women).

RQ3 What is the relationship between personality types and bonding?

We found two medium relationships, namely between personality types and impaired bonding ($r_m = .321$) and rejection and anger ($r_m = .375$). 14% of the variance of the rejection and anger and 10% of impaired bonding can be explained by personality types. Weak relationship was found between overall insufficient bonding and personality types ($r_m = .278$).

We also confirmed the differences between the types in bonding. Small differences were found between peaceful controllers and impulsive introverts ($U = 103$; $p = 0.001$; 2-sided sig.; $r_m = .27$) and social scientists ($U = 253$; $p = 0.019$; 2-sided sig.; $r_m = .20$) with peaceful controllers having less impaired bonding. Small differences were also found between peaceful controllers and impulsive introverts ($U = 125.5$; $p = 0.011$; 2-sided sig.; $r_m = .25$) and social scientists ($U = 265.5$; $p = 0.035$; 2-sided sig.; $r_m = .19$) with peaceful controllers experiencing less rejection and anger.

Discussion

Parent's personality helps clarify the different ways of parenting. Therefore, we focused on the relationship between the Big five and bonding.

Neuroticism is usually described as experiencing negative emotions, irritability, nervousness, etc. Previous research has confirmed its relationship to sensitivity of parents (Belsky et al., 1995; Clark, Kochanska, & Ready, 2000, in Belsky & Barends, 2002; Prinzie et al., 2009). Moreover, neuroticism is the best of all personality dimensions to predict parenthood (Belsky et al., 1995). Surprisingly, we did not find a relationship between neuroticism and overall insufficient bonding. We had to concentrate on concrete dimensions of bonding (rejection and anger and anxiety about care) and personality categories where we found a weak correlation.

Extraversion has not been confirmed to be related to parenting (Clark, Kochanska, & Ready, 2000, in Smith et al., 2007; Kochanska, Clark, & Goldman, 1997, in Smith et al., 2007), which was supported by our research as well.

Interestingly, we found a weak relationship between openness and overall insufficient bonding suggesting that the more open our participants were, the higher overall insufficient bonding they had. Even stronger relationship has been shown with impaired bonding. Parenting may not bring so much new experience (Smith et al., 2007) that open people need.

Agreeableness of parents reflects their tendency to behave sensitively and lovingly to the needs of the child (Bornstein et al., 2011; Darling & Steinberg, 1993). High friendliness of parents was related to sensitivity and warmth toward children, and low to coercive, hyper-controlling behavior of parents (Prinzie et al., 2009). In our research, this was not confirmed.

The strongest (negative and medium/weak) relations were shown with conscientiousness. Similar results were obtained in other research concerning positive and supportive parenting (Belsky & Barends, 2002; Bornstein et al., 2011; Smith et al., 2007).

In a nutshell, out of five personality dimensions conscientiousness and then openness seem to be the most important in bonding. In our research, we used the Slovak version of Postpartum bonding questionnaire that has naturally its limits and its dimensions are subject for further analysis. We have to take into account that dimensions (and 17 out of 25 items) are negatively stated so we do not measure quality of bonding (positive meaning) but insufficient or lack of bonding. The questionnaire was originally used for clinical sample and for screening purposes with good specificity and sensitivity for two dimensions, namely impaired bonding and rejection and anger (Brockington et al., 2001). These dimensions have shown to be the most appropriate when measuring insufficient bonding in our research and are also important in personality types.

All three types received lowest scores in either rejection and anger or impaired bonding and the highest in anxiety about care. 14% of the variance of the rejection and anger and 10% of impaired bonding can be explained by personality types. We also found small differences between the types in bonding. Even though that we had a very specific sample we can conclude that the most important dimension of bonding in relation to personality types

was rejection and anger. Expression of bonding is slightly different in various personality types and parents expose their infants to different styles of parenting. In our research, peaceful controllers advocate for the best bonding compared to other types.

References

- Belsky, J., & Barends, N. (2002). Personality and parenting. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting* (Vol. 2, pp. 415–438). Mahwah, USA: Lawrence Erlbaum Associate.
- Belsky, J., Crnic, K., & Woodworth, S. (1995). Personality and parenting. *Journal of Personality*, 63(4), 905–929.
- Bornstein, M. H., Hahn, C.-S., & Haynes, O. M. (2011). Maternal Personality, Parenting Cognitions and Parenting Practices. *Developmental Psychology*, 47(13), 658–675. <http://doi.org/10.1037/a0023181>
- Brockington, I. F., Oates, J., George, S., Turner, D., Vostanis, P., Sullivan, M., ... Murdoch, C. (2001). A screening questionnaire for mother-infant bonding disorders. *Archives of Women's Mental Health*, 3(4), 133–140. <http://doi.org/10.1007/s007370170010>
- Clark, L., Kochanska, G., & Ready, R. (2000). Mothers' personality and its interaction with child temperament as predictors of parenting behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(2), 274–285.
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487–496.
- Figueiredo, B., Costa, R., Pacheco, A., & Pais, Á. (2009). Mother-to-Infant Emotional Involvement at Birth. *Maternal and Child Health Journal*, 13(4), 539–549. <http://doi.org/10.1007/s10995-008-0312-x>
- Greškovičová, K. (2016). *Bonding a attachment v kontexte rodičovstva* (Bonding and attachment within parenthood) [Dissertation thesis]. Retrieved from Centrálny register záverečných prác. (<http://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioFormChild3&sid=08B0A201CAF64A608886C6D1F450>)
- Klaus, M. (1998). Mother and infant: early emotional ties. *Pediatrics*, 102(5 Suppl E), 1244–1246. <http://doi.org/10.1542/peds.102.5.SE1.1244>
- Kochanska, G., Clark, L., & Goldman, M. (1997). Implications of mothers' personality for their parenting and their young children's developmental outcomes. *Journal of Personality*, 65(2), 387–420.
- Prinz, P., Stams, G. J. J. M., Deković, M., Reijntjes, A. H. a, & Belsky, J. (2009). The relations between parents' Big Five personality factors and parenting: a meta-analytic review. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(2), 351–362. <http://doi.org/10.1037/a0015823>
- Ruisel, I., & Halama, P. (1992). *NEO päťfaktorový osobnostný inventár*. Praha, CZ: Testcentrum - Hogrefe.
- Schofield, T. J., Conger, R. D., Donnellan, M. B., Jochem, R., & Conger, K. J. (2012). Parent Personality and Positive Parenting as Predictors of Positive Adolescent Personality Development Over Time. *Merrill-Palmer Quarterly*, 58(2), 255–283. <http://doi.org/10.1353/mpq.2012.0008.Parent>
- Smith, C. L., Spinrad, T. L., Eisenberg, N., Gaertner, B. M., Popp, T. K., & Maxon, E. (2007). Maternal Personality: Longitudinal Associations to Parenting Behavior and Maternal Emotional Expressions toward Toddlers. *Parenting, Science and Practice*, 7(3), 305–329.

MÝLIŤ SA JE NEBEZPEČNÉ ALEBO POTREBUJE MEDICÍNA PSYCHOLÓGIU?

Jitka Gurnáková

ÚEP CSPV SAV, Bratislava

jitka.gurnakova@savba.sk

TO ERR IS DANGEROUS OR DOES MEDICINE NEED PSYCHOLOGY?

Abstrakt

Napriek tomu, že medicína ako veda obsahuje komplexnú databázu cenných vedomostí, ľudia, ktorí ju vykonávajú, sú limitovaní rovnakou škálou fyzických i psychických obmedzení ako všetci ostatní. Výsledkom tejto kombinácie sú alarmujúce štatistiky o 10 % výskyte nežiaducich komplikácií (vrátane úmrtí pacientov) v dôsledku ľudských pochybení pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti. Psychologický výskum v tejto oblasti je veľmi potrebný, ale v dôsledku opatrení na „ochranu informácií“ zároveň značne komplikovaný. Príspevok predstavuje potenciál naturalistického výskumu rozhodovania pre zvyšovanie bezpečnosti pacientov v systéme poskytovania zdravotnej starostlivosti.

Tento príspevok je súčasťou riešenia projektu VEGA 2/0080/14: Rozhodovanie v emočne náročných situáciách: Výskum makrokognícií a emócií v paradigme naturalistického rozhodovania

Kľúčová slova: ľudský faktor, naturalistický výskum rozhodovania, sociálne procesy, medicína

English abstract

Although medicine as a science contains a huge amount of valuable knowledge, its practitioners possess the same physical and psychological limitations as other people. As a result there appears statistics referring to about 10% prevalence of adverse events in health-care attributed to human errors (including the deaths of patients). Even if psychological research in this field is needed, complications arise from many „rules of information protecting“. This contribution presents the potential of research on naturalistic decision making for enhancing patient safety in the health care system.

The study is supported by the grant - VEGA 2/0080/14 - Decision making in emotionally demanding situations: Research of macrocognition and emotions in the naturalistic decision making paradigm.

Key words: human factor, naturalistic decision making, social processes, medicine

Mýliť sa je nebezpečné

V roku 1999 vydal americký Institute of Medicine revolučnú správu o úrovni poskytovania zdravotnej starostlivosti v USA, s výstižným názvom „To err is human“ a povzbudzujúcim dovetkom „Building a safer health system“ (Kohn et al., 1999). Jej prevratnosť spočívala v poukázaní na masívny výskyt nežiaducich udalostí pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti v USA. Vďaka nej sa bezpečnosť pacientov stala horúcou témou mnohých ďalších štúdií. Rôzne typy pochybení zdravotníkov boli podľa tejto správy príčinou úmrtia 225 000 pacientov ročne, čo po srdcovo-cievnych ochoreniach a rakovine predstavovalo tretiu najčastejšiu príčinu smrti v USA vôbec (Starfield, 2000). Podľa Henricksena et al. (2008) približne 10 % hospitalizovaných pacientov v krajinách s vysokým HDP trpí následkami chýb alebo nehôd pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti. Vo Veľkej Británii to predstavuje viac ako 850 000 pacientov ročne (Sirrieh et al., 2010, in Shields & Flin, 2012). Keďže súhrnná evidencia medicínskych pochybení na Slovensku neexistuje, predpokladá sa, že reálne počty nežiaducich udalostí pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti sú podstatne vyššie, ako hovoria štatistiky. Napríklad v roku 2016 slovenský Úrad pre dohľad nad zdravotnou ríšou celkovo 870 sťažností, pričom 172 (19,77%) z nich vyhodnotil ako opodstatnených. Predmet podaní sa týkal predovšetkým nespokojnosti s postupom pri liečbe (56,16 %) a úmrtia v súvislosti s poskytovanou zdravotnou starostlivosťou (25,41 %).

Pätnásť rokov po vydaní správy to Err is human panel expertov z National Patient Safety Foundation (2015) skonštatoval, že sa bezpečnosť pacientov nezvyšuje takým rýchlym tempom, ako sa očakávalo. Ukázalo sa, že tento problém je oveľa komplexnejší a izolované opatrenia preto neprinášajú dostatočný efekt. Ak sa to má zmeniť, je potrebné rozvíjať systematický prístup zvyšovania bezpečnosti pacientov na všetkých úrovniach poskytovanej zdravotnej starostlivosti (tab. 1).

Tabuľka 1 Nevyhnutné úrovne systematického presadzovania prístupov pre zvyšovanie bezpečnosti pacientov (National Patient Safety Foundation, 2015)

<i>Postupy pre systematické zvyšovanie bezpečnosti pacientov:</i>
• presadzovanie kultúry bezpečnosti pacientov; • systematické prehľady o aktuálnej úrovni bezpečnosti pacientov; • vytváranie spoľahlivých meracích nástrojov bezpečnosti pacientov; • podpora výskumu a jeho aplikácie v tejto oblasti; • podpora bezpečnosti vo všetkých súčiastiach systému poskytovania zdravotnej starostlivosti; • podpora starostlivosti o fyzickú a psychickú pohodu zdravotníckych pracovníkov; • podpora budovania partnerských vzťahov s pacientmi a ich rodinami; • optimalizácia technológií a medicínskych postupov.

Odhady presných čísel strát na životoch v dôsledku pochybení zdravotníkov variujú v závislosti na kritériách hodnotenia, spoľahlivosti detekcie a zverejňovania údajov o ich výskyte. No autori prehľadových správ svorne upozorňujú, že k nežiaducim dopadom týchto udalostí treba prirátat' tiež menej závažné poškodenia zdravia, zníženú kvalitu života pacientov, ako aj ich príbuzných, a v neposlednom rade aj veľké finančné straty v dôsledku zvýšenej potreby následnej zdravotnej starostlivosti o poškodených pacientov a súčasne ich zníženú schopnosť spoločenského uplatnenia. Okrem toho, podobné nežiaduce udalosti majú deštruktívny vplyv aj na psychickú pohodu a fyzické zdravie samotných zdravotníkov.

Zdravotníci sa dopúšťajú chýb nie len v dôsledku objektívnych faktorov (nedokonalosť medicínskej vedy, pracovných podmienok, či zložitost' systému), ale aj v dôsledku subjektívnych faktorov (nedostatok vedomostí, nedbalosť). Ich pochybenia vedú k somatickému poškodzovaniu (napr. nevhodnou liečbou), ale aj psychickému poškodzovaniu pacientov (napr. necitlivým prístupom) (Mareš, 2002).

Mnohé z týchto chýb sú pripisované skôr nedostatkom kognitívnych a sociálnych (netechnických) zručností, ako nedostatkom odborných (technických) zručností (Vincent, 2010). No netreba zabudnúť ani na význam zníženej motivácie vykonávať svoju prácu čo najlepšie, či už v dôsledku syndrómu vyhorenia, alebo v dôsledku nedostatočnej podpory, slabého financovania či dlhodobého preťažovania zdravotníckych pracovníkov (ktoré však nie sú predmetom tejto štúdie). Na tomto mieste by sme chceli poukázať najmä na význam netechnických zručností v rámci schopnosti kvalitného vykonávania zdravotníckej profesie.

Netechnické zručnosti

Pojem netechnické zručnosti (NTS – non-technical skills) sa začal používať v rámci naturalistického výskumu rozhodovania najprv pri vyšetrovaní príčin leteckých havárií. Netechnické zručnosti boli definované ako „kognitívne, sociálne a osobnostné zdroje zručností, ktoré dopĺňajú technické (odborné) zručnosti a prispievajú k bezpečnému a efektívnemu plneniu úloh“ (Flin et al., 2008, s. 12). Nepovažujú sa za stabilné osobnostné črty ale skôr za zručnosti, ktoré je možné rozvíjať. Osobitný význam majú najmä v povolaniach s vysokým rizikom strát a nízkou toleranciou chýb, kde pôsobí časový tlak, neistota, v dynamicky sa meniacich podmienkach prostredia a pri meniacich sa cieľoch. Okrem civilného letectva sú cielene identifikované a rozvíjané tiež v armáde, petrochemickom priemysle, námorníctve, jadrových elektrárňach, v práci polície, požiarnikov a v urgentnej medicíne.

Tabuľka 2 Všeobecná klasifikácia kľúčových netechnických zručností zdravotníckych pracovníkov ((Flin, O'Connor & Crichton, 2008).

Kľúčové netechnické zručnosti zdravotníckych pracovníkov	
<i>Situčné uvedomenie</i>	schopnosť vytvorenia mentálneho modelu aktuálnej situácie, na základe a) zberu informácií, rozpoznania a zamerania pozornosti na jej kľúčové aspekty; b) správnosti ich porozumenia a interpretácie; c) predvídania budúceho vývoja situácie
<i>Rozhodovanie</i>	schopnosť urobiť také rozhodnutie, ktoré zodpovedá potrebám aktuálnej situácie. Pozostáva zo 4 komponentov: a) hodnotenia situácie (definovania problému); b) generovania a zvažovania možností ako zareagovať; c) výberu a implementácie zvolenej možnosti; d) zhodnotenia výsledku
<i>Tímová práca</i>	schopnosť jednotlivca adaptívne a efektívne spolupracovať s inými členmi skupiny na spoločných úlohách za účelom dosiahnutia spoločného cieľa. Zložkami tejto zručnosti je schopnosť a) podporovať ostatných členov tímu; b) riešiť konflikty; c) vymieňať si informácie; d) koordinovať aktivity
<i>Vedenie tímu</i>	a) schopnosť jednotlivca používať autoritu, pokiaľ je to nevyhnutné; b) zabezpečiť dodržiavanie štandardov; c) plánovať; d) určovať priority; e) efektívne riadiť pracovnú záťaž a zdroje skupiny alebo tímu
<i>Zvládanie stresu a únavy; komunikačné schopnosti</i>	faktory implicitne prítomné v prejavoch a hodnotení ostatných netechnických zručností. Pretože prvé dva z nich nie je vždy možné spoľahlivo hodnotiť na základe pozorovaného správania, sú z niektorých verzií zoznamov NTS vynechávané

Zvyčajne sú popisované elementy a behaviorálne markery reprezentujúce štyri kategórie NTS, ktoré podrobnejšie predstavuje tab. 2. Významom jednotlivých druhov NTS pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti sa

zaoberalo niekoľko štúdií. Analýza úmrtí pacientov po ortopedických a traumatologických operáciách odhalila, že nedostatočné NTS chirurgov prispeli k úmrtiu 112 pacientov z 257 študovaných prípadov úmrtí (Panesar et al., 2012). V Japonsku bolo v priebehu 3 rokov evidovaných 73 prípadov úmrtí pacientov v dôsledku fatálnych medicínskych nehôd (Uramatsu et al., 2017). Podrobnejšia analýza odhalila, že 33 úmrtí (45,2%) bolo zapríčinených samotným rozvojom ochorenia, 2 prípady úmrtia (5,5%) zlyhaním technických zručností a až 34 (46,6%) z týchto úmrtí bolo zavinených zlyhaním NTS zdravotníkov. V rámci tejto kategórie bolo 14 úmrtí spôsobených problémami v situačnom uvedomení, 8 problémami v tímovej spolupráci a 3 chybami v rozhodovaní. Tieto tri kategórie zlyhaní a ich kombinácie boli identifikované ako príčina smrti celkovo 33 pacientov (Uramatsu et al., 2017).

Úskalía

Základom rozvoja akýchkoľvek zručností, je praktický nácvik a efektívna spätná väzba. V klasickej konfrontačnej štúdií výskumu klasického a naturalistického rozhodovania Daniela Kahnemana a Garyho Kleina (2009) bola spätná väzba považovaná za jednu z troch nevyhnutných podmienok rozvoja skutočnej expertnosti v každej oblasti ľudského poznania:

1) musí sa jednať o oblasť s vysokou spoľahlivosťou riešenia problémov, kde existujú stabilné vzťahy medzi objektívne identifikovateľnými kľúčovými podnetmi v prostredí a udalosťami, ktoré po ich objavení sa nasledujú, alebo medzi kľúčovými podnetmi a výsledkami možných akcií;

2) jednotlivec musí mať adekvátnu možnosť sledovať a učiť sa rozpoznávať pravidelnosti týchto javov v oblasti svojej expertízy;

3) pričom je nevyhnutná tak dlhodobá praktická skúsenosť, ako aj včasná a jednoznačná spätná väzba o spoľahlivosti jeho predpokladov, či dôsledkoch jeho akcií.

Hoci medicína podľa Kahnemana a Kleina (2009) spĺňa prvú podmienku predvídateľnosti vzájomne súvisiacich javov, možnosť dlhodobého učenia sa prostredníctvom praxe a kvalitnej spätnej väzby, v závislosti na špecifikách systému vzdelávania a supervízie zdravotníkov v rôznych oblastiach medicíny variuje.

Občasný výskyt náhodných úspechov, chýbajúca, odložená alebo nejasná spätná väzba o dôsledkoch vlastných rozhodnutí, tendencia tajiť nežiaduce udalosti, ako aj tzv. „frakcionovaná expertnosť“, kedy je špecialista na jeden okruh problémov, žiadaný o konzultácie k inému okruhu problémov, vedú k preceňovaniu vlastných schopností a podceňovaniu rizika pochybení, obvyklému aj u príslušníkov zdravotníckych profesií (viď. napr. Gurňáková, Sedlár, Gröpel, 2017).

Príležitosti

Zatiaľ čo medicína prirodzene kladie dôraz na rozvoj odborného (technického) poznania týkajúceho sa starostlivosti o fyzické zdravie pacientov už niekoľko storočí, systematické poznanie v oblasti kľúčových netechnických zručností jej predstaviteľov sa začalo rozvíjať pomerne nedávno. Za posledných 15 rokov vzniklo niekoľko meracích nástrojov a programov pre rozvoj NTS zdravotníckych pracovníkov. Spoločne vychádzali z prístupu riadenia ľudských zdrojov známeho pod skratkou CRM (Crew Resource Management), ktorý sa od roku 1979 rozvíjal v rámci leteckého priemyslu (pôvodne v NASA). Ide o súhrn princípov riadenia bezpečnosti a tréningových intervencií pre zvyšovanie NTS personálu navrhnutých tak, aby redukovali výskyt ľudských pochybení (Gaba et al., 2001).

Využitie týchto systémov spočíva nielen v samotnom hodnotení kvality poskytovanej zdravotnej starostlivosti, ale najmä v možnosti poskytovania konštruktívnej (a pre rozvoj expertnosti nevyhnutnej) spätnej väzby. Čoraz

populárnejšou metódou, bezpečnou tak pre pacientov, ako aj pre samotných zdravotníkov, je využívanie realite blízkych tréningových simulácií. Ide o simuláciu komplexných problémových situácií v autentickom prostredí obvyklého pracovného prostredia zdravotníkov, s využitím živých figurantov, hercov, alebo sofistikovaných počítačom riadených figurín, schopných simulovať základné životné funkcie reálnych pacientov. Hoci vysoko špecializované medicínske simulačné centrá sú na rozdiel od Rakúska, Veľkej Británie či USA, v slovenských podmienkach zatiaľ hudbou budúcnosti, záujem niektorých zdravotníkov o pravidelné tréningové podujatia tohto typu z roka na rok rastie. Svetlým príkladom je oblasť poskytovania nevyhnutnej prednemocničnej zdravotnej starostlivosti, kde pravidelné cvičenia a súťaže posádok zdravotných záchranných služieb vo forme simulácií reálnych prípadov rôzneho typu už viac ako 20 rokov predstavujú najefektívnejší spôsob overovania a zdokonaľovania vlastných vedomostí a zručností (viď. Gurňáková, 2015). Aktivity podobného typu a rozsahu sú v iných zdravotníckych špecializáciách na našom území skôr raritou, no potenciál tohto spôsobu vzdelávania naznačuje tiež rastúci záujem anesteziológov o pravidelné simulačné workshopy venované zvládaniu kritických udalostí na operačnej sále v reálnom prostredí operačných sál Fakultnej nemocnice s poliklinikou F. D. Roosevelta, v Banskej Bystrici.

Kde teda ostáva priestor pre psychológiu? Podľa priekopníčky rozvoja klasifikačných systémov netechnických zručností pracovníkov rizikových profesií, profesorky Rhony Flinn, nie je vhodné mechanicky prenášať systémy hodnotenia netechnických zručností medzi rôznymi špecializáciami. Každá práca a každé pracovné prostredie má svoje špecifiká. Základom identifikácie kľúčových netechnických zručností pre jednotlivé povolania má byť systematická analýza existujúcich problémov a pochybení v danej oblasti; procesov, predpisov a písaných i nepísaných pravidiel v konkrétnych organizáciách alebo ich častiach; názorov profesionálov a najmä expertov v danej oblasti; pozorovania úspešných a menej úspešných postupov v teréne i v simulovaných úlohách (Flin, O'Connor, Crichton, 2008).

Aj keď si význam NTS niektorí medicínski experti uvedomujú, obvykle sa necítia dostatočne kompetentní podrobnejšie hodnotiť „psychologické“, resp. behaviorálne charakteristiky výkonu svojich kolegov a túto službu očakávajú skôr od psychológov. V mnohých oblastiach medicíny podobná klasifikácia chýba, čo pri rastúcom tlaku na skvalitňovanie poskytovaných služieb vytvára príležitosť pre ďalší psychologický výskum s priamou aplikáciou v praxi. Ďalšie možnosti uplatnenia psychológie v rámci zlepšovania systému poskytovania zdravotnej starostlivosti predstavuje tab. 3.

Tabuľka 3 Príležitosti pre aplikáciu psychológie v záujme zvyšovania bezpečnosti systému poskytovania zdravotnej starostlivosti

<i>Miesto psychológie vo zvyšovaní bezpečnosti systému poskytovania zdravotnej starostlivosti</i>
• Upozorňovanie na limity správneho fungovania ľudského faktora; • Analýza zdrojov pochybení v medicíne; • Tvorba nástrojov pre hodnotenie a rozvoj kľúčových netechnických zručností rôznych špecializácií zdravotníckych pracovníkov; • Vzdelávanie, príprava a realizácia špecializovaných tréningových programov pre študentov medicíny a zdravotníckych profesionálov; • Návrhy systémových opatrení, eliminujúcich riziko pochybení v dôsledku zlyhania ľudského faktora; • Identifikácia a starostlivosť o potreby zdravotníckych pracovníkov; • Identifikácia a starostlivosť o potreby pacientov a ich príbuzných; • Úloha mediátorov medzi systémom, jeho pracovníkmi a pacientmi

Literatúra

- Flin, R., O'Connor, P., & Crichton, M. (2008). Safety at the sharp end: a guide to non-technical skills. Hampshire, England: Ashgate Publishing Limited.
- Gaba, D. M., Howard, S. K., Fish, K. J., & Sowb, Y. A. (2001). Simulation based training in anesthesia crisis resource management (ACRM): a decade of experience. *Simulation & Gaming*, 32, 175-193.
- Gurňáková, J. (2015). Výskum rozhodovania zdravotníckych záchranárov v simulovaných úlohách. In K. Dudeková & L. Kostovičová (Eds.), *Cesty k rozhodovaniu: Šesť dekád psychologického výskumu* (pp. 32-43). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, ISBN 978-80-88910-50-7.
- Gurňáková, J., Sedlár, M., & Gröpel, P. (2017). Who is the champion? Performance confidence and actual performance among emergency medical services crew leaders. In J. Gore & P. Ward (Eds.), *Naturalistic decision making and uncertainty: Proceedings of the 13th bi-annual international conference on Naturalistic Decision Making* (pp. 217-220). Bath: University of Bath.
- Henriksen, K., Dayton, E., Keyes, M. A., Carayon, P., & Hughes, R. (2008). Understanding adverse events: A human factors framework. In R. G. Hughes (Ed.), *Patient safety and quality: An evidence-based handbook for nurses* (pp. 167-186). Rockville, MD: Agency for Healthcare Research and Quality.
- Kahneman, D. & Klein, G. (2009) Conditions for Intuitive Expertise. A Failure to Disagree. *American Psychologist*, 64, 6, 515-526.
- Kohn, L. T., Corrigan, J. M., & Donaldson, M. S. (Eds.). (1999). *To err is human: building a safer health system*. Washington, DC: National Academies Press.
- Mareš, J. a kol. (2002). *Iatropatogenie a sororigenie aneb jak lze poškozovat člověka* (2nd ed.). Praha: Vysoká škola J. A. Komenského s.r.o.
- National Patient Safety Foundation (2015). *Free from Harm: Accelerating Patient Safety Improvement Fifteen Years after To Err Is Human*. National Patient Safety Foundation, Boston, MA.
- Panesar, S. S., Carson-Stevens, A., Mann, B. S., Bhandari, M., & Madhok, R. (2012). Mortality as an indicator of patient safety in orthopaedics: lessons from qualitative analysis of a database of medical errors. *BMC Musculoskeletal Disorders*, 13, 93.
- Shields, A., & Flin, R. (2012). Paramedics' non-technical skills: a literature review. *Emergency Medicine Journal*, 30, 350-354.
- Starfield, B. (2000). Is US health really the best in the world? *JAMA*, 284, 4, 483-485.
- ÚDZS (2017). *Správa o činnosti Úradu pre dohľad nad zdravotnou starostlivosťou za rok 2016*. ÚDZS, Bratislava, Slovenská Republika.
- Uramatsu, M., Fujisawa, Y., Mizuno, S., Souma, T., Komatsubara, A., & Miki, T. (2017). Do failures in non-technical skills contribute to fatal medical accidents in Japan? A review of the 2010-2013 national accident reports. *BMJ Open*, 7, 2.
- Vincent, C. (2010). *Patient safety* (2nd ed.) Oxford, UK: Wiley-Blackwell.

TAXONOMY OF SITUATIONAL CHARACTERISTICS IN THE DIAMONDS MODEL. THE FIRST EXPERIENCES WITH THE SLOVAK VERSION OF S8-I SCALE FOR MEASURING SITUATIONAL CHARACTERISTICS

Peter Halama

Institute of Experimental Psychology, Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences

peter.halama@savba.sk

TAXONÓMIA SITUAČNÝCH CHARAKTERISTÍK V MODELI DIAMONDS. PRVÉ SKÚSENOSTI SO SLOVENSKOU VERZIOU ŠKÁLY SITUAČNÝCH CHARAKTERISTÍK S8-I

Abstrakt

Kým výskum v oblasti taxonómie osobnostných črt je pomerne rozsiahly, taxonómii situačných charakteristík sa v psychológii v minulosti venovalo pomerne málo záujmu. Príspevok oboznamuje s pokusom o zachytenie hlavných dimenzií situácie v modeli DIAMONDS, ktorého autori (Rauthmann et al. 2014) stanovili 8 takýchto dimenzií: Povinnosť (Duty -D), Intelekt (Intellect - I), Nepriazeň (Adversity - A), Sexualita (Mating - M), Pozitivita (pOsitivity - O), Negativita (Negativity- N), Podvádzanie (Deception - D), Sociálnosť (Sociality - S). Prezentované sú tiež prvé skúsenosti so slovenským prekladom škály situačných charakteristík S8-I (Rauthmann, Sherman, 2016), ktorá bola administrovaná 143 slovenským manažérom zo súkromnej aj verejnej sféry, pričom bola skúmaná jej schopnosť predikovať prokrastinačné správanie v situáciách pracovného rozhodovania v interakcii s črtami. Výsledky poukazujú na užitočnosť skúmania situačných charakteristík spolu s osobnosťou pri predikcii správania.

Kľúčová slova: situačný prístup; interakcionizmus, model DIAMONDS

English abstract

While research in the taxonomy of personality traits is extensive, less attention has been paid to the taxonomy of situational characteristics in previous psychology research. The study introduces an effort to describe the main situational characteristics in the DIAMONDS model, in which authors (Rauthmann et al. 2014) set 8 dimensions: Duty (D), Intellect (I), Adversity (A), Mating (M), pOsitivity (O), Negativity (N), Deception (D) and Sociality (S). The first experience with the Slovak translation of S8-I scale for measuring situational characteristics (Rauthmann, Sherman, 2016) is presented. This scale was administered to 143 Slovak managers from business and public area to identify its ability to predict procrastination behavior in work-related decision making situations and to interact with personality traits. The results point out the fact that it is useful to study situation characteristics together with personality in behavior prediction.

Key words: situational approach; interactionism; model DIAMONDS

The study was supported by Slovak Grant Agency VEGA no. 2/0080/14

Introduction

Personality psychology has been, for many years, dealing with sources of human behavior including both internal and external factors. Approaches emphasizing one of these two factors have been often in opposition, what has provoked a strong debate in the field of psychology known as person-situation controversy (Pervin, 2002). Trait psychologists emphasized the existence of stable and coherent psychological characteristics (some of them with strong genetic influence) called traits, which determine individual differences in behavioral responses. Some of these characteristics can be culturally generalized and universal, e.g. personality traits in the Five Factor Model (McCrae, Costa, 1997). However, this approach has evoked big criticism since the first trait theory appeared, e.g. Mischel (1968) criticized low predictability of personality traits for real-world behavior and emphasized core effect of situations on behavior. Both trait and situational approach collected huge empirical support for their position which resulted in the approach named interactionism (Endler, Edwards, 1986). This approach brought the conclusion that human behavior is a result of dynamic interaction between dispositional characteristics and situational cues.

Although widely accepted in psychological theory, interactionism has not been used very frequently in research in comparison with studies using personality traits as predictors of behavior. This could be due to the lack of explicit situation research and taxonomies of situations focused on situation characteristics, which could be widely accepted, e.g. as the five factor theory in the area of personality traits (Rauthmann et al, 2014). Some of the past attempts (e.g. Ten Berge, De Raad, 2002) did not receive much attention and failed to provide satisfying categorization of situations for general research purposes.

However, recent study of Rauthmann et al. (2014) brought new insight into situation taxonomy based on thorough research. The authors applied factor-analytic approach to establish situational dimensions from the Riverside Situational Q-sort (Sherman et al., 2010) which samples characteristics of different situations in quite a comprehensive way. The analysis identified eight basic dimensions called DIAMONDS:

- 1) Duty – situation includes work, fulfilling duties, attending to tasks, etc.,
- 2) Intellect - situation includes intellectual engagement, cognitive demands, deep reflection, etc.,
- 3) Adversity - situation includes threats, problems, conflict, competition, blaming, criticism, or victimization,
- 4) Mating – situation is related to sex, love, and romance (including making a good impression, being accepted by potential mates, and maintaining current mates),
- 5) pOsitivity - situation is pleasant, fun, enjoyable or playful,
- 6) Negativity - situation may elicit any sort of negative feeling (e.g., frustration, anxiety, tension, guilt, anger, etc.),
- 7) Deception - situation contains mistrust, deception, lying, betrayal, and hostility,
- 8) Sociality - situation contains socializing, communicating, interaction, relationship formation, etc.

Rauthmann and et al. (2014, 2016a, 2016b) developed several self-report measures for measuring situational characteristics as defined in the DIMANDS model, including the 32-item RSQ-8, 24-item S8* and several ultra-brief (8 items) version S8-I, S8-II, S8-III-A, S8-III-B differing in question format.

Goal of this study was to investigate the effect of situations on procrastination in managerial behavior during decision making situations. For this purpose, the scale S8-I, which measures situational characteristics as defined in the DIAMONDS model was used. Moreover, interaction of situational characteristics with personality traits as defined in the Five Factor Model was studied.

Method

Sample

Research sample consisted of 143 Slovak managers from both private and public area who were recruited through the online panel of a research agency. 77 of them were males and 66 females. The mean age of the participants was 41.7 years with standard deviation 12.68 years. The work domains of the managers included several areas but most frequent domains were finance, business and marketing, personal management, education, and building industry. Managers were asked to choose one specific work-related situation in which they had to make a decision. Subsequently, they were asked to assess this situation, their behavior in this situation as well as themselves in general.

Measures

S8-I scale (Rauthmann, Sherman, 2016) was used to measure situational characteristic. It is a short 8-item long scale measuring characteristics as defined in the DIAMONDS model (Duty, Intellect, Adversity, Mating, pOsitivity, Negativity, Deception, Sociality). Respondents were asked to assess a situation on a scale from 0 (not at all) to 6 (totally).

Five personality traits were measured by the Ten Item Personality Inventory (Gosling, Rentfrow, Swann, 2003). It is a short self-report measure, which was created through selection of adjectives from previous measures of Big Five. The inventory contains 10 items, adjective markers, two for each following trait: neuroticism (N), extraversion (E), openness to experience (O), agreeableness (A), and conscientiousness (C). The items are answered on a 7-point scale (from Disagree strongly to Agree strongly).

For measuring procrastination behavior, subtest Procrastination from the Melbourne Decision Making Questionnaire (MDMQ) was used. This questionnaire reflects the conflict theory of decision making and was created by Mann et al. (1997). The subtest Procrastination is defined as putting off important tasks to a later time or not making the decision at all, and it has five items, e.g. "I delay making decisions until it is too late". As MDMQ is a measure of decision making styles, in this study the instruction was adapted from typical behavior in decision making situations into specific behavior in the situations described by managers.

Results

Table 1 presents descriptive characteristics of S8-I dimensions, their mutual correlations and the correlation with procrastination. As seen, situation of managerial decision making is characterized by high level of duty, intellect as well as sociality. Correlational analysis showed that procrastination is higher in situations with deception but lower in situations accompanied by social interaction.

Table 1 Descriptive characteristics of S8-I items, their mutual correlations and correlations with procrastination (Spearman correlation was used)

		Mean (SD)	Skewness	Kurtosis	I	A	M	O	N	D	S	Procrasti- nation
Duty	D	4.93 (1.31)	-1.60	3.02	0.28**	-0.02	-0.03	-0.06	0.15	-0.17*	0.23*	-0.14
Intellect	I	5.15 (1.31)	-1.80	2.88		0.14	-0.05	-0.18*	0.20*	-0.20*	0.32**	-0.18*
Adversity	A	2.38 (2.25)	0.39	-1.37			0.23**	-0.31**	0.35**	0.32**	0.19*	0.00
Mating	M	1.48 (1.69)	0.70	-0.75				0.16	-0.02	-0.22**	0.07	0.08
pOsitivity	O	2.29 (1.71)	0.11	-1.04					-0.47**	-0.21*	-0.07	0.04
Negativity	N	3.29 (1.92)	-0.38	-0.98						0.26**	0.19*	0.00
Deception	D	1.08 (1.80)	1.51	0.90							-0.14	0.24**
Sociality	S	4.79 (1.40)	-1.43	1.93								-0.27**

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

In the next step, hierarchical regression analysis was performed to indicate whether situation characteristics increase the amount of procrastination variance explained by personality traits. The results are presented in Table 2. As seen, conscientiousness is a negative predictor of procrastination, and neuroticism is a positive one. Situational characteristics explain additional ten percent of procrastination variance, however, none of the items achieved significance level after adjustment for heteroscedasticity, although deception and intellect reached marginal level of significance.

Table 2 Hierarchical regression analysis with procrastination as dependent variables and personality traits and situation characteristics as predictors

Predictors	Step 1 B (SE)	sig.	Step 2 B (SE)	sig.
Extraversion	-0.08 (0.09)	0.35	-0.03 (0.08)	0.70
Agreeableness	-0.03 (0.07)	0.64	0.04 (0.07)	0.55
Conscientiousness	-0.47 (0.09)	0.00	-0.39 (0.08)	0.00
Neuroticism	0.14 (0.06)	0.03	0.11 (0.06)	0.07
Openness	-0.01 (0.07)	0.94	-0.01 (0.06)	0.87
Duty D			-0.14 (0.12)	0.27
Intellect I			-0.29 (0.18)	0.10
Adversity A			-0.03 (0.06)	0.65
Mating M			0.13 (0.09)	0.14
pOsitivity O			0.12 (0.12)	0.31
Negativity N			0.07 (0.12)	0.54
Deception D			0.17 (0.09)	0.06
Sociality S			-0.08 (0.12)	0.49
R ²	0.30**		0.40**	
R ² change			0.10**	

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

Note. Heteroscedasticity-consistent standard error estimators were used in analysis (Hayes, Cai, 2007)

Finally, moderation analysis was applied to test possible interaction between personality and situation in the prediction of procrastination. Together eight moderation analyses were performed with procrastination as dependent variable, conscientiousness as predictor and eight situation characteristics as moderators. Conscientiousness was chosen because it showed robust and stable correlation with procrastination. Estimation of the moderation effect was executed using the PROCESS macro developed by Hayes (2012) with coefficient estimations using ordinary least squares (OLS) regression for continuous variables with heteroscedasticity-consistent standard error estimators. Significant moderation was identified in two cases: mating and deception. For mating, R-square change due to interaction was 5 % ($p \leq 0.01$), and for deception it was 6 % ($p \leq 0.01$). Figure 1 and 2 shows interactions in graphical form. As seen from the figure, the relationship between procrastination and conscientiousness is higher in situation with deception. Similarly, situation with some mating aspects increases the level of procrastination with decreasing level of conscientiousness.

Figure 1 Graphical representation of interaction between conscientiousness and situational deception in prediction of procrastination

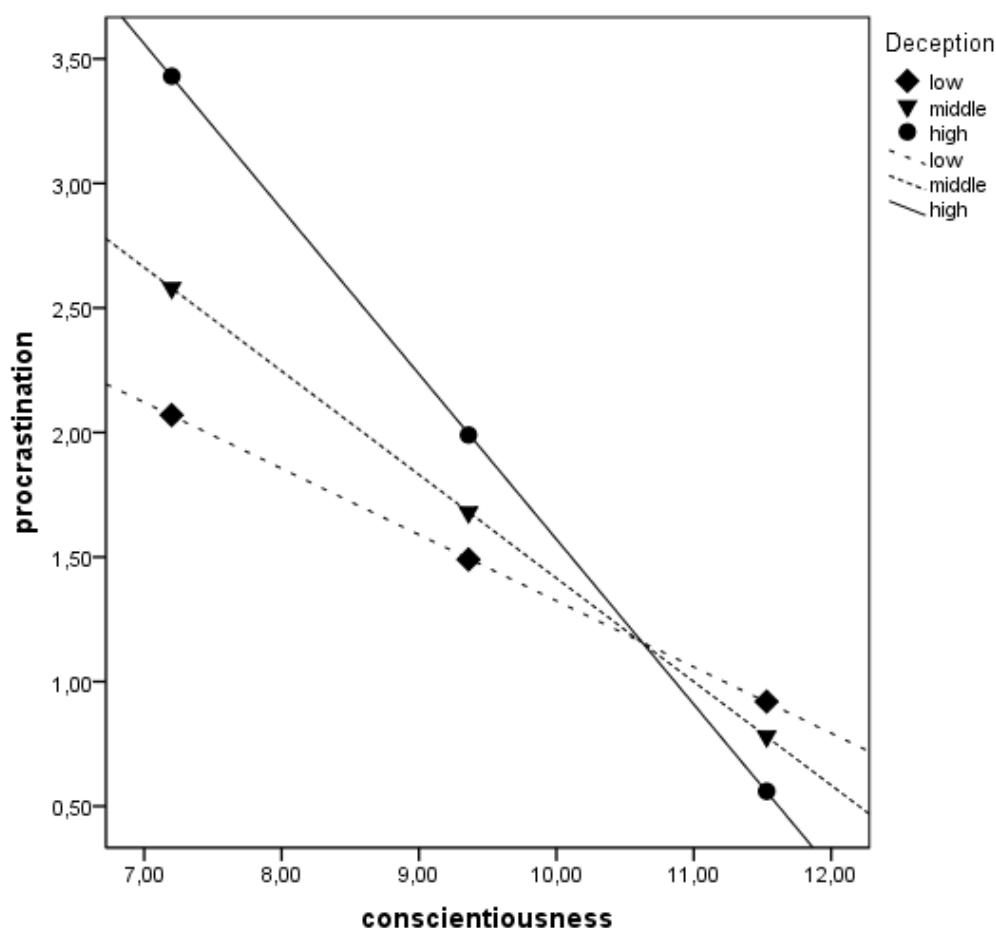
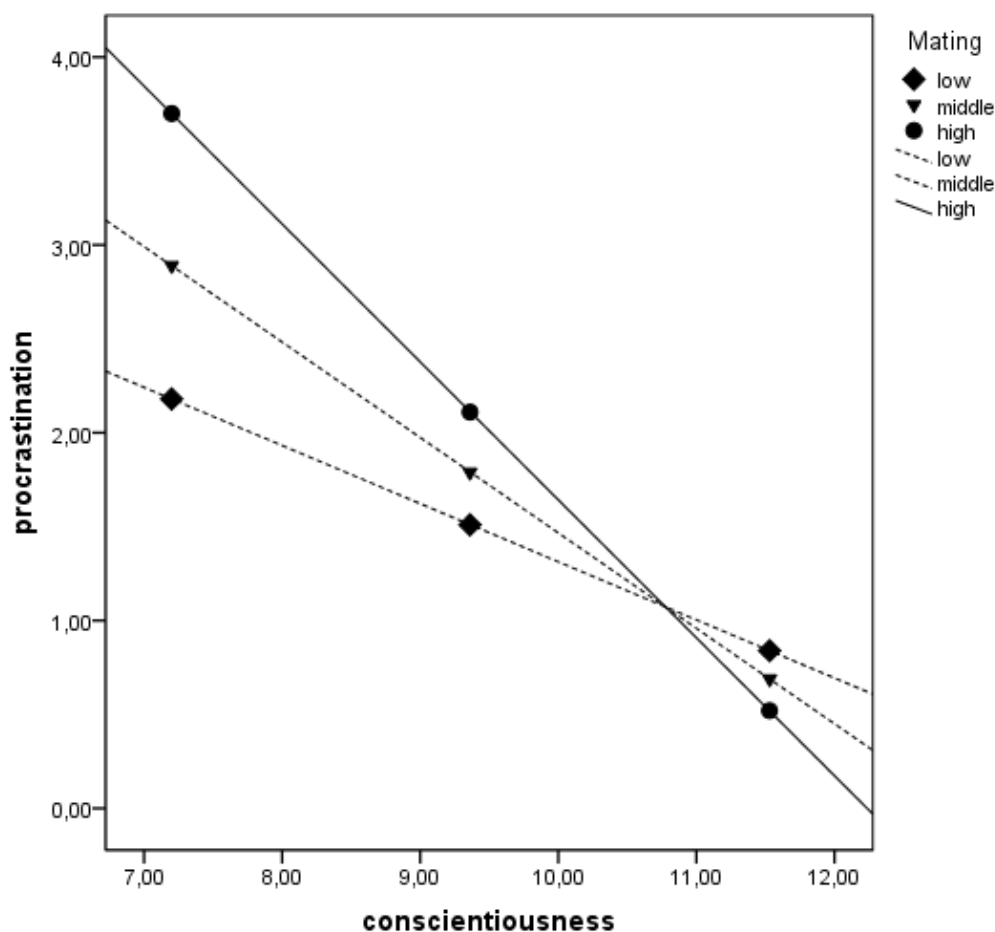

Figure 2 Graphical representation of interaction between conscientiousness and situational mating in prediction of procrastination

Discussion

Descriptive analysis showed that the most frequent characteristics of situation in managerial context are Intellect, Duty and Sociality, all of them with average score around 5 (on the scale from 0 to 6). This corresponds well with the fact that the described situations occurred in work setting and usual decision making of managers is related to work tasks and colleagues at work. Correlational analysis revealed that situational characteristics in this context are not independent and some of them share common variance which could mean lack of discriminant validity. This could be a problem especially for those dimensions which describe some negative features of situations as Negativity, Adversity, and Deception (correlations between them vary from 0.26 to 0.35) and this fact was found also in the original study of Rauthmann and Sherman (2016b). However, Rauthmann and Sherman (2016b) suggested that although all these dimensions can share a common negativistic core, they are different: adversity is related to overt threats, negativity to potential for negative feelings and deception to mistrust issues.

Three of the situational characteristics have significant correlations with procrastination: Sociality and Intellect correlated with procrastination negatively, and Deception positively. Presence of other people seems to be the highest preventing factor towards procrastinating behavior, because it can facilitate goal pursuit (Krause, Freund, 2014). On the other hand, deception increases the intensity of procrastination probably through increasing aversive emotions which are an important factor of procrastination (Eckert et al., 2016).

Although the correlation coefficients of situation characteristics are rather small, hierarchical regression analysis showed that they add ten per cent of additional variance to the variance explained by personality traits. This result confirmed the effect of situation on behavior independent of personality traits, but no situation characteristic was statistically significant (only deception and intellect shows marginal statistical significance). On the other hand, personality trait conscientiousness is the biggest negative predictor of procrastination non-reducible to other personality or situational factors. It seems that personality traits are more robust predictors of procrastination than situation, although there can be some interactions between them. Our results showed that situations with deception and mating make procrastination more probable in persons with low conscientiousness. In both cases, we can assume negative effect of these situations on goal focus resulting in the distraction from goal pursuit (Krause, Freund, 2014).

Conclusions

The study presented the DIAMONDS model describing the taxonomy of situation characteristics and introduced the S8-I scale measuring eight aspects of situations as defined in the model. The results showed that situational characteristics predict procrastination behavior in managerial decision making situations independently of personality traits. It was also confirmed that personality traits and situational characteristics interact together in prediction of procrastination behavior.

References

- Eckert, M., Ebert, D. D., Lehr, D., Sieland, B., & Berking, M. (2016). Overcome procrastination: Enhancing emotion regulation skills reduce procrastination. *Learning and Individual Differences*, 52, 10-18.
- Endler, N. S., & Edwards, J. M. (1986). Interactionism in personality in the twentieth century. *Personality and Individual Differences*, 7(3), 379-384.
- Gosling, S.D., Rentfrow, P.J., & Swann W.B. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 37, 504-528.
- Hayes, A. F. (2012). PROCESS: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling [White paper]. Retrieved from <http://www.afhayes.com/public/process2012.pdf>
- Hayes, A. F., & Cai, L. (2007). Using heteroscedasticity-consistent standard error estimators in OLS regression: An introduction and software implementation. *Behavior Research Methods*, 39, 709-722
- Krause, K., & Freund, A. M. (2014). How to beat procrastination. *European Psychologist*, 19, 132-144.
- Mann, L., Burnett, P., Radford, M., & Ford, S. (1997) The Melbourne Decision Making Questionnaire: An instrument for measuring patterns for coping with decisional conflict, *Journal of Decision Making*, 10, 1-19.
- McCrae, R. R., & Costa Jr, P. T. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52(5), 509-516.
- Mischel, W. (1968) *Personality and Assessment*. New York: Wiley.
- Pervin, L. A. (2002). *Current controversies and issues in personality* 3rd edition. New York: John Wiley & Sons.
- Rauthmann, J. F., Gallardo-Pujol, D., Guillaume, E. M., Todd, E., Nave, C. S., Sherman, R. A., & Funder, D. C. (2014). The Situational Eight DIAMONDS: A taxonomy of major dimensions of situation characteristics. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107(4), 677-718.
- Rauthmann, J. F., & Sherman, R. A. (2016a). Measuring the Situational Eight DIAMONDS characteristics of situations: An optimization of the RSQ-8 to the S8*. *European Journal of Psychological Assessment*, 32, 155-164.
- Rauthmann, J. F. & Sherman, R.A. (2016b). Ultra-Brief Measures for the Situational Eight DIAMONDS Domains. *European Journal of Psychological Assessment*, 32, 165-174.
- Sherman, R. A., Nave, C. N., & Funder, D. C. (2010). Situational similarity and personality predict behavioral consistency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, 330-343.
- Ten Berge, M. A., & De Raad, B. (2002). The structure of situations from a personality perspective. *European Journal of Personality*, 16(2), 81-102.

TĚLESNÉ SEBEPOJETÍ MLADÝCH ŽEN S OHLEDEM K PŮSOBENÍ MÉDIÍ

Lucie Hartmannová, František Baumgartner

Katedra psychologie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava

f14388@student.osu.cz, frantisek.baumgartner@osu.cz

PHYSICAL SELF-CONCEPT OF YOUNG WOMEN WITH RESPECT TO THE MEDIA

Abstrakt

Tělesné sebepojetí je důležitou součástí sebepojetí. V současnosti se prosazuje štíhlý ideál ženské krásy, co se promítá do tělesného sebeobrazu mladých žen. V uskutečněném výzkumu byl sledován vztah mezi mírou spokojenosti s vlastní postavou a hodnotami BMI. Dále bylo sledováno, jak se uvedená míra spokojenosti promítá do posuzování rozdílů mezi reálním já, ideálním já a mediálním tělesným ideálem. Data byla získána v souboru 419 žen s použitím Dotazníku formování sebepojetí a Škály fyzického vzhledu, které byly distribuovány pomocí sociální sítě. Výsledky poukázaly na vztah mezi nespokojeností s vlastní postavou a vyššími hodnotami BMI a byly zjištěné podstatné rozdíly reálného a ideálního sebeobrazu, jako i ideálního sebeobrazu a mediálního ideálu.

Klíčová slova: tělesné sebepojetí; mladé ženy; štíhlost; působení médií.

Abstract

Physical self-concept is an important part of self-concept. At present, the slender ideal of female beauty is being promoted, which is reflected in the body image of young women. In the research, the relationship between the level of self-satisfaction and BMI values was studied. It has also been observed how this level of satisfaction is reflected in the assessment of the differences between the real self, the ideal self and the media body ideal. The data was obtained from a set of 419 women using the Self-Implications Formation Questionnaire and the Physical Appearance Scale that were distributed through the social network. The results revealed the relationship between dissatisfaction with one's own figure and higher BMI values, and the substantial differences of real and ideal self-image, as well as ideal self-image and media ideal were found.

Key words: physical self-concept; young women; slimness; effect of media.

Úvod

Tělesný vzhled je jedním z pilířů, který výrazně formuje sebedojetí. Každé historické období a každá kultura má svůj tělesný ideál, který je společností preferován. Zejména na podobu ženského těla je vyvíjen nadměrný společenský tlak. Dnes je u žen upřednostňována štíhlá a pevná postava, která je spojována s pozitivními osobnostními vlastnostmi, úspěchem, atraktivitou a společenským uznáním. Médii prezentovaný ideál štíhlého těla, podle něhož by žena měla vypadat, může často vést k negativnímu vnímání svého těla i sebe sama (Fialová & Krch, 2012, Grogan, 2008, Šrámková & Cakirpaloglu, 2015).

Fialová (2001) pojem sebedojetí definuje jako celkový postoj k vlastní osobě, který obsahuje složky kognitivní, emocionální a činnostně regulativní. Blatný a Plhákova (2003) definují sebedojetí jako souhrn představ a hodnotících soudů, které o sobě člověk má.

Důležitou součástí celkového sebedojetí je tělesné sebedojetí. Pod pojem tělesné sebedojetí zahrnujeme všechny představy jedince, které mají vztah k jeho vlastnímu tělu. Tělesné sebedojetí je formováno vzájemným působením individuálních a sociálních faktorů (Fialová, 2001). S pojmem tělesné sebedojetí úzce souvisí pojem body image. Wykes a Gunter (2005) pojmem body image označují vnímání, pocity a myšlenky, které se týkají jedinceva vlastního těla. I když se jeví oba pojmy podobně, body image je komplexnější a tělesné sebedojetí v sobě zahrnuje. Cash a Pruzinsky (2002) uvádějí, že pojem body image je multidimenzionální konstrukt, který obsahuje složky postojové, citové a vjemové.

Jednou ze základních složek tělesného sebedojetí je vzhled (Fialová & Krch, 2012). Ženy podléhají společenskému tlaku na fyzickou atraktivitu častěji, nežli muži. Jejich sociální uznání záleží na jejich tělesném vzhledu, především na tvaru těla. Mužům je sociální uznání spíše propůjčováno na základě jejich moci, výkonnosti a úspěchu (Fialová, 2006).

Za zprostředkovatele společenských i kulturních norem považujeme média a společenskou normou je štíhlé tělo. Můžeme tedy předpokládat, že mediální zobrazování tohoto ideálu danou normu především rozšiřuje a potvrzuje (Crooková, 1995). Následkem je, že se ženy snaží štíhlého ideálu dosáhnout a srovnávají se s ním (Cash & Pruzinsky 2002). Média ženám vštěpují, že takové jaké jsou, nejsou dost dobré (Fialová, 2001).

Z výzkumů týkajících se žen a jejich pohledu na své tělo, které srovnala Gorgan (2008), vyplynulo, že většina žen v západních kulturách není spokojena se svým tělem a chtěly by být štíhlejší, než skutečně jsou. Dittmar a Halliwell (2005) zdůrazňují, že vystavení mediálním obrazům ideálu štíhlého těla je sice schopno zvyšovat nespokojenost žen s jejich tělem, ale je důležité brát v úvahu, nakolik tomu dopomohly individuální předpoklady jedince.

Cíl

Cílem uskutečněného výzkumu bylo sledovat, zda spokojenost/nepokojenost s vlastní postavou má spojitost s působením mediálního tělesného ideálu. Mediální ideál ženské krásy byl zkoumán na základě toho, jak jej subjektivně reflektují účastnice výzkumu. Předpokládáme, že mediální působení je více patrné u žen, které nejsou spokojené se svým tělesným vzhledem.

Metoda

V rámci kvantitativního výzkumu provedeného metodou dotazníkového šetření, byl pro sběr dat použit dotazník vlastní konstrukce o roli médií ve formování sebedojetí mladých žen. Dotazník byl doplněn o sebesupozovací škálu fyzického vzhledu Basic Olomouc Body Rating (BOBR). Dotazník byl distribuován

prostřednictvím sociální sítě Facebook s využitím databáze survio.com. Sběr dat probíhal v dubnu a květnu roku 2016.

Výzkumný soubor

Výběr výzkumného souboru probíhal metodami samovýběru, příležitostného výběru a metodou sněhové koule. Výzkumu se zúčastnilo 419 žen ve věku 18-30 let, s průměrným věkem 21,92 let (medián = 21 let, SD = 2,46 let). U respondentek byly dále sledovány údaje o rodinném stavu a společenském statusu. Nejvyšší zastoupení měly svobodné ženy 62,77% a studentky 83,05%.

Z údajů o výšce a váze bylo vypočteno BMI, což je nejčastěji používaný a mezinárodně uznávaný výškově-hmotnostní index. Postup výpočtu BMI řadíme mezi objektivní metody hodnocení těla (Fialová & Krch, 2012). BMI respondentek se pohybovalo v rozmezí 18,51 - 39,04, s průměrem 22,99 (medián = 22,04, SD = 3,71).

Výzkumný nástroj

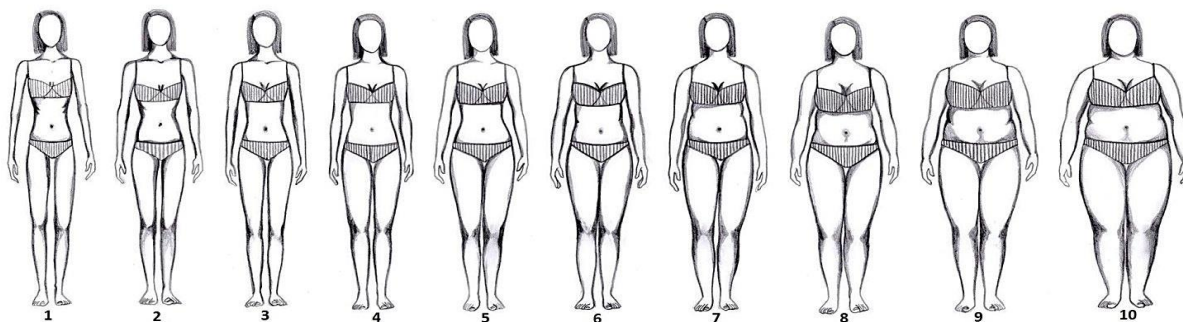
Východiskem při tvorbě položek dotazníku o roli médií ve formování sebepojetí mladých žen, byla zejména literatura Fialové (in Fialová & Krch, 2012) a Gorgan (2000, 2008), které uvádějí metody hodnocení tělesného sebepojetí a zabývají se účinky mediálních obrazů na sebepojetí. Se schválením autorky byla čerpána inspirace v dotazníku o vlivu médií na body image (Říhová, 2015). Dotazník byl rozdělen do 3 tematických celků (tělesné sebepojetí, tělesné sebepojetí a média zobrazující tělesný ideál, socio-demografie) a dohromady obsahuje 37 položek.

Do rámce dotazníku byla zařazena Škála fyzického vzhledu BOBR (tzn. Základní olomoucká škála k posouzení postav) jejíž autorkou je Šrámková (in Šrámková & Cakirpaloglu, 2015). Jde o subjektivní metodu hodnocení tělesného sebepojetí, konkrétně o sebeposuzování na vizuální škále deseti ženských postav. Škála fyzického vzhledu byla v dotazníku použita pro zjišťování reálného já (postava podobná Vaší), ideálního já (postava, jak byste chtěla vypadat) a mediálního tělesného ideálu (médií prezentovaná ideální postava).

Rozdíl mezi označenou ideální a reálnou postavou je považován za ukazatele míry nespokojenosti s vlastním tělem.

Obrázek 1: Škála fyzického vzhledu

Basic Olomouc Body Rating (Šrámková, 2015)

Statistická analýza dat

Data z dotazníku byly převedeny prostřednictvím programu Microsoft Office Excel 2010 do datové matice. Statistické vyhodnocení dat bylo provedeno ve statistickém programu PSPP 0.10.1.

Výsledky

Ze souboru mladých žen byly vytvořeny dvě skupiny podle hodnot BMI. Ženy s hodnotami BMI od 18,5 do 24,99 patří do skupiny označené „normální BMI“ a ženy s hodnotami BMI od 25 do 39,99 jsou zařazeny ve skupině „vyšší BMI“. V tabulce 1 jsou uvedeny pozorované četnosti kategorií dvou proměnných - spokojenost/nespokojenost mladých žen se svou postavou (řádky) a normální/vyšší BMI mladých žen (sloupce).

Tabulka 1 Vztah mezi spokojeností s postavou a hodnotami BMI

Jste spokojena s vaší postavou?	Skupiny žen podle hodnot BMI		Celkem
	normální BMI (18,5 - 24,99)	vyšší BMI (25 - 39,99)	
Spokojená	184,00	26,00	210,00
	59,93%	23,21%	50,12%
Nespokojená	123,00	86,00	209,00
	40,07%	76,79%	49,88%
Celkem	307,00	112,00	n= 419,00
	100,00%	100,00%	100,00%

Hodnota Pearsonova chí kvadrátu $\chi^2(1, n = 419) = 44,26$ ($p < 0,001$) poukazuje na to, že proměnné spokojenost/nespokojenost mladých žen se svou postavou a hodnoty jejich BMI nejsou nezávislé. Při pohledu na rozdělení osob v tabulce zaznamenáváme, že zatímco mezi ženami s normální hodnotou BMI převažují ty, které jsou spokojené se svou postavou, u žen s vyššími hodnotami BMI mají výrazně větší zastoupení ženy, které jsou v tomto ohledu nespokojené. Hodnota kontingenčního koeficientu $C=0,38$ naznačuje střední míru souvislosti proměnných.

Dále budeme sledovat spokojenost/nespokojenost s vlastní postavou s ohledem k subjektivně prožívanému mediálnímu působení. Následující tabulka 2 uvádí porovnání sledování médií věnovaných kráse u skupin žen spokojených a nespokojených se svou postavou.

Tabulka 2 Vztah mezi spokojeností s postavou a sledováním médií

Spokojenost s vlastní postavou	Sledování médií o kráse		Celkem
	Sledující	Nesledující	
Spokojená	134,00	76,00	210,00
	43,23%	69,72%	50,12%
Nespokojená	176,00	33,00	209,00
	56,77%	30,28%	49,88%
Celkem	310,00	109,00	n=419,00
	100,00%	100,00%	100,00%

Hodnota Pearsonova chí kvadrátu $\chi^2(1, n=419)=14,14$ ($p<0,001$) poukazuje na to, že proměnné spokojenost s vlastní postavou a sledování médií o kráse a módě nejsou nezávislé. Z rozdělení četností můžeme vidět, že mezi těmi, kteří věnují pozornost mediálnímu obrazu krásy, je větší zastoupení nespokojených, naopak mezi nesledujícími média jsou více zastoupeny ženy spokojené se svou postavou. V obou skupinách však převažují sledující nad nesledujícími. Hodnota kontingenčního koeficientu $C=0,15$ naznačuje pouze slabou souvislost proměnných.

V tabulce 3 je uvedeno srovnání žen spokojených, resp. nespokojených se svou postavou v tom, jaké dojmy v nich vyvolává shlédnutí fotografií modelek (jako ideálů krásy) v médiích.

Tabulka 3 Vztah mezi spokojeností s postavou a působením obrázků modelek

Spokojenost s vlastní postavou	Obrázky modelek působí negativně na posuzování vlastní postavy		Celkem
	Ano	Ne	
Spokojená	126	84	210
	52,50 %	46,93 %	50,12 %
Nespokojená	114	95	209
	47,50 %	53,07 %	49,88 %
Celkem	240	179	n=419
	100,00%	100,00%	100,00%

Hodnota Pearsonova chí kvadrátu $\chi^2(1, n=419)=1,27$ ($p>0,05$), ukazuje, že proměnné spokojenost se svou postavou a působení fotek modelek lze chápat jako nezávislé. Z rozdělení četností vidíme, že jak u žen spokojených, tak i u nespokojených se svou postavou mírně převažují ty, na které obrázky modelek a celebrit působí negativně ve smyslu posuzování svého tělesného vzhledu. Nelze tedy říci, že u nespokojených to má větší efekt.

Pro další analýzu byl soubor podle míry spokojenosti se svou postavou rozdělen do čtyř skupin (spokojené, částečně spokojené, částečně nespokojené a nespokojené). V těchto skupinách byla sledována jednak difference mezi reálným a ideálním obrazem sebe sama a jednak difference mezi ideálem sebe a mediálním ideálním obrazem ženské postavy. Posouzení postav bylo provedeno s pomocí Škály fyzického vzhledu BOBR. Kvůli tomu, že rozdělení dat proměnných se lišilo od normální distribuce, byly výsledky zpracovány neparametrickou statistikou.

Srovnání reálného a ideálního obrazu s použitím Wilcoxonova testu pro párové hodnoty ukazuje na signifikantní rozdíly u tří skupin, a to částečně spokojených ($z=9,1$, $p<0,001$), částečně nespokojených ($z=10,6$, $p<0,001$) a nespokojených žen ($z=6,54$, $p<0,001$). Rozdíl není statisticky významný pouze u spokojených žen ($z=1,8$, $p>0,05$). Ve všech skupinách přitom platí, že ideální podoba sebe odpovídá štíhlejší postavě než reálný obraz.

Pokud srovnáváme ideální obraz sebe a obraz, který jako ideál prezentují média (viděno očima respondentek), pak bylo zjištěno, že rozdíl je signifikantní u všech skupin. Pro srovnání byl opět využit Wilcoxonův test pro párové hodnoty. Ve skupině spokojených žen hodnota testovacího kritéria $z=3,4$ ($p<0,01$), u částečně spokojených $z=10,3$ ($p<0,001$), u částečně nespokojených $z=10,1$ ($p<0,001$), a u nespokojených $z=6,3$ ($p<0,001$). Ve všech skupinách byl mediální obraz posuzován jako štíhlejší ve srovnání s ideálním obrazem sebe sama.

Samotné posouzení obrazu ideální ženské postavy, jak je to prezentováno v médiích, je u částečně spokojených a obou skupin nespokojených žen velmi podobné (průměry jsou 2,6, 2,6 a 2,5). Ženy, které jsou spokojené se svou

postavou, kladou mediální ideál o něco výš na stupnici, tedy jako méně štíhlý ($AM=3,1$). Testování významnosti Kruskal – Wallisovým testem ukazuje signifikanci ($\chi^2=9,7$, $p<0,05$).

Diskuse a závěr

Výsledky poukazují na to, že spokojenost s vlastní postavou je více zastoupena u žen, které mají normální hodnoty BMI, zatímco mezi ženami se zvýšenými hodnotami BMI je převaha žen nespokojených s postavou. Výsledky jsou v souladu s výsledky výzkumu Fialové (2001), která realizovala zkoumání tělesného sebepojetí na české populaci (1992 - 1999). Tyto výzkumy ukázaly, že se vzrůstajícími hodnotami BMI roste negativní hodnocení vlastní postavy. Cash a Pruzinsky (2002) poukazují na silnou souvislost mezi výslednými hodnotami BMI, celkovou sebeúctou a sebevědomím jedince. Tedy s vyššími hodnotami BMI nejen, že stoupá nespokojenost s tělem, ale tato nespokojenost se může odrážet i v celkovém postoji k sobě.

Další prezentované výsledky se týkají cíle výzkumu, tedy sledování toho, zda je patrný rozdíl mediálního působení u žen spokojených a nespokojených s vlastní postavou. Zjištění v tomto směru nejsou průkazná ani jednoznačná. Sledování médií o kráse je o něco víc zastoupeno u nespokojených. Rovněž rozdíl reálného a ideálního tělesného obrazu sebe je větší u žen méně spokojených a nespokojených se svým vzhledem ve srovnání se spokojenými ženami. S velkou opatrností by se dalo říci, že prožívání nespokojenosti může jít zčásti na vrub mediálnímu působení. To by bylo v souladu s poznatkami, že dlouhodobé a opakované vystavení mediálním obrazům, které jsou obsaženy v ženských časopisech a v televizním vysílání, může mít za následek nespokojenost žen s vlastním tělem (Morry & Staska, 2001, Grabe, Hyde & Ward, 2008, Hamilton, Mintz & Kashubeck-West, 2007).

Limitem výzkumu je skutečnost, že mediální působení tělesného ideálu bylo zkoumáno pouze z hlediska subjektivní percepce respondentek a navíc spíš namátkově než systematicky. Použitý dotazník si vyžaduje dopracování a ověřování, a to i z pohledu rozšíření možností statistického zpracování. V tomto smyslu lze výzkum považovat za sondu do problematiky, přičemž by na něj mohly navazovat lépe propracované výzkumné projekty.

Literatura

- Blatný, M., & Plháková, A. (2003). Temperament, intelligence, sebepojetí. Nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu. Brno: Psychologický ústav AV ČR a Tišnov.
- Cash, T. F. (2004). Body image: Past, present, and future. *Body Image: An International Journal of Research*, 1, 1-5.
- Cash, T. F., & Pruzinsky, T. (2002). *Body image: A handbook of theory, research, and clinical practise*. New York: The Guilford Press.
- Crooková, M. (1995). V zajetí image těla. Jak chápat a odmítat mýty o vzhledu těla. Ostrava: Oldag.
- Dittmar, H., & Halliwell, E. (2005). The role of self-improvement and self-evaluation motives in social comparisons with idealised female bodies in the media. *Body Image*, Elsevier B. V., 2, 249–261.
- Fialová, L. (2001). *Body image jako součást sebepojetí člověka*. Praha: Karolinum.
- Fialová, L. (2006). *Moderní body image: jak se vyrovnat s kultem štíhlého těla*. Praha: Grada Publishing.
- Fialová, L. & Krch, F. D. (2012). *Pojetí vlastního těla: zdraví, zdatnost, vzhled*. Praha: Karolinum.
- Grabe, S., Hyde, J. S., & Ward, L. M. (2008). The role of the media in body image concerns among women: a meta-analysis of experimental and correlational studies. *Psychological Bulletin*, 134(3), 460–47.
- Grogan, S. (2000). *Body image: psychologie nespokojenosti s vlastním tělem*. Praha: Grada Publishing.
- Grogan, S. (2008) *Body image: understanding body dissatisfaction in men, women and children*. New York: Routledge.
- Hamilton, E. A., Kashubeck-West, S., Mintz, L. (2007). Predictors of media effects on body dissatisfaction in EuropeanAmerican women. *Sex Roles*, 56, 397–402.

- Morry, M. M., & Staska, S. L. (2001). Magazine exposure: Internalization, self-objection, eating attitudes, and body satisfaction in male and female university students. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 33 (4), 269–279.
- Šrámková, L., & Cakirpaloglu, P. (2015). Tvorba škály fyzického vzhledu a „body image“ v kontextu českého prostředí. *Psychologie a její kontexty* 6 (2), 95–10.
- Wykes, M., & Gunter, B. (2005). *The Media & Body Image*. Trowbridge: SAGE Publications.

ZHODA MEDZI SEBA-POSÚDENÍM ADOLESCENTA A POSÚDENÍM JEHO TEMPERAMENTOVÝCH A CHARAKTEROVÝCH ČŔT RODIČOM S POUŽITÍM TCI-A

Anton Heretik¹, Zuzana Gavláková², Michal Hajdúk²

¹*Dpt. Of Psychology, Faculty of Arts, Masaryk University, Brno.,*

²*Dpt. Of Psychology, Faculty of Arts Comenius University, Bratislava*

234723@mail.muni.cz, zgavlakova@gmail.com, miso.hajduk@gmail.com

SELF-OTHER AGREEMENT OF TEMPERAMENT AND CHARACTER JUDGED BY ADOLESCENT-PARENT USING TCI-A

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá skúmaním miery zhody medzi sebauposúdením adolescenta a posúdením jeho osobnosti (SOA) rodičom prostredníctvom dotazníku TCI-A navrhnutého na zisťovanie sedemdimenzionálnej štruktúry osobnosti podľa Cloningerovej psychobiologickej teórie. Výskumný súbor tvorilo 105 adolescentov (Vek: $M=16,45$; $SD=0,95$) a 105 rodičov (Vek: $M=44$; $SD=5,38$). Zhoda v SOA sa pohybovala od nižšej až po vysokú. Najvyššiu mieru zhody sme Pearsonovým korelačným koeficientom zaznamenali v dimenziách Vyhľadávanie nového (temperament) a Sebapresiahnutie (charakter), no adolescenti sebahodnotili uvedené dimenzie ako výraznejšie (št. významne vyššie priemerné skóre) v porovnaní s hodnotením posudzovateľa – rodiča. Najnižšiu mieru zhody sme zaznamenali v dimenzii Sebariadenie (charakter), kde sa hodnotili adolescenti v priemere nižšie, ako ich hodnotili rodičia, čo je v rozpore s výsledkami našej predošlej štúdie na mladých dospelých a ich rodičoch.

Kľúčové slová: temperament a charakter – osobnostné črty – adolescenti – zhoda sebauposúdenia a posúdenia druhým

Abstract

The paper investigates the degree of self-other agreement (SOA) of adolescent and assessing of his personality by parent using TCI-A, which has been designed to measure seven dimensions of personality based on Cloninger's psychobiological theory. The sample consisted of 105 adolescents (Age: $M=16,45$; $SD=0,95$) and 105 parents (Age: $M=44$; $SD=5,38$). SOA ranged from mild to high correlations. Using Pearson's correlation coefficient, the highest degree of agreement was found in dimensions Novelty Seeking (temperament) and Self-Transcendence (character), however, adolescents self-rated being higher on these dimensions than parents judged them to be. The lowest agreement was found in dimension Self-Directedness (character), where adolescent self-scored lower than the average from their parents, which is inconsistent with the results of our previous study on young adults and their parents.

Key words: temperament & character - personality traits – adolescents – self-other agreement

Úvod

Črtový prístup v oblasti psychológie osobnosti predpokladá, že osobnosť je možné opísať a vysvetliť prostredníctvom niekoľkých základných črt, pričom je možné ľudí medzi sebou v jednotlivých črtách aj kvantitatívne porovnávať. Napriek diverzite dostupných metód vo výskume prevažuje získavanie informácií cez sebahodnotenie (Connelly & Ones, 2010), čo z rôznych psychologických a metodologických dôvodov zahŕňa aj mnohé chyby a skreslenia.

Alternatívou k údajom získaným cez sebahodnotenie je posúdiť jednotlivca inou osobou, tzv. informandom. Napriek tomu, že hodnotenie osobnostných črt informandom tiež prináša riziká skreslení nielen v rámci procesov sociálnej percepcie (John & Robins, 1993), za určitých okolností dosahuje vyššiu prediktívnu validitu (Connelly & Ones, 2010) a vyššiu reliabilitu (Balsis, Cooper, & Oltmanns, 2014) v porovnaní so sebahodnotením. Z inej perspektívy môže takéto hodnotenie predstavovať dôležitý náhľad pre porozumenie pozorovateľných prejavov a teda aj podstaty osobnostných vlastností (Galione & Oltmanns, 2014).

Čo môžu obe perspektívy priniesť, za akých okolností a pri ktorých osobnostných dimenziách môže byť zaznamenaná pomerne vyššia miera zhody medzi posudzovateľmi (ďalej SOA – Self-Other Agreement) sa vo svojich modeloch pokúšalo objasniť viacero autorov. Funder (1995) navrhol Realistic Accuracy Model (RAM), ktorým objasňuje, čo ovplyvňuje primerané posúdenie osobnosti informandom. Podľa RAM sú faktormi, ktoré prispievajú k dobrému hodnoteniu druhej osoby: 1. hodnotiteľ, 2. hodnotená osoba, 3. hodnotená črta a 4. dostupnosť informácií, ktoré sú podkladom pre primerané hodnotenie. Jednotlivé zložky vzájomne na seba pôsobia a každý slabý článok znižuje presnosť výsledného posudku.

Iný model navrhla Vazire (2010), ktorá sa zamerala na kombináciu faktorov 1. posudzovateľa (ja, druhá osoba) a 2. kvality resp. dostupnosti informácií. Model Self-Other Knowledge Asymmetry (SOKA) predpokladá asymetriu v percepcii jednotlivých posudzovateľov. Vnímanie vlastnej osobnosti je podľa modelu odlišné od vnímania osobnosti inou osobou kvôli informačným rozdielom v perspektíve (napr. zjavné vs. skryté stránky osobnosti) a motivačným významom (napr. význam ega v hodnotení). Posudzovateľ dokáže presnejšie ohodnotiť ľahko pozorovateľné osobnostné dimenzie (napr. extravenziu) a sebahodnotujúci vie presnejšie ohodnotiť črty ťažšie interpretovateľné navonok (napr. neuroticizmus). Podobne aj tzv. vysoko cenené črty (napr. intelekt) sú primeranejšie posúdené inými, pričom asymetria sa znižuje smerom k relatívne neutrálnym osobnostným dimenziám.

Aj keď v súčasnosti stále neexistuje všeobecná zhoda v tom, ktorý osobnostný model najlepšie popisuje základné osobnostné črty, vo výskumoch SOA je najčastejšie využívaný Päťfaktorový model osobnosti (Connelly et al., 2007, Dobewall et al., 2014). V prípade hodnotení osobnostných črt informandom je zaznamenávaná stredne silná miera SOA pre väčšinu osobnostných dimenzií. Za najľahšie čitateľnú črtu je považovaná Extraverzia a naopak najťažšiu Neuroticizmus (Connelly & Ones, 2010). Vyššia miera SOA býva zaznamenávaná u rodinných príslušníkov v porovnaní s priateľmi (Connelly & Ones, 2010) a je možné zaznamenať porovnateľnú mieru SOA u mladších, ako aj u starších participantov (Allik et al., 2016).

V prezentovanej štúdii sme použili črtový model založený na Cloningerovej psychobiologickej teórii osobnosti. Model predpokladá, že osobnosť je vhodne opísateľná štyrmi dimenziami temperamentu - Vyhľadávanie nového (Novelty Seeking, NS), Vyhýbanie sa poškodeniu (Harm Avoidance, HA), Závislosť na odmene (Reward Dependence, RD) a Vytrvalosť (Persistence, PS) a tromi charakterovými dimenziami - Sebariadenie (Self-Directedness, SD), Spolupráca (Cooperation, CO) a Sebahodnotenie (Self-Transcendence, ST) (Cloninger et al., 1993). Najvyššia miera SOA pri hodnotení dospelých dospelými sa ukazuje byť zaznamenávaná v dimenzii Vyhľadávanie nového (Heretik, Maruniaková, & Hajdúk, 2016).

Cieľ

Cieľom štúdie je zistiť mieru zhody medzi seba-posudzovateľom - adolescentom a informantom - rodičom prostredníctvom Temperament and Character Inventory – Adolescent (TCI-A).

Metódy

Na zisťovanie osobnostných dimenzií podľa Cloningerovej psychobiologickej teórie sme využili verziu určenú pre adolescentnú populáciu - Temperament and Character Inventory – Adolescent (TCI-A), v ktorej je väčšina položiek prevzatá z dospeljej verzie (Bajnarová, Heretik, Hajdúk, & Mustagrudič, 2015). TCI-A obsahuje 165 položiek a sedem základných dimenzií je zložených z 31 subškál. Na základe cieľov našej práce sme vytvorili verziu aj v 3. osobe, v ženskom alebo mužskom rode, ktorá bola distribuovaná rodičovi adolescenta.

Výskumnú vzorku sme získali príležitostným výberom. Sebauposudzujúci adolescenti boli študentmi Evanjelického gymnázia Juraja Tranovského v Liptovskom Mikuláši, ktorí pre nezávislé hodnotenie ich osobnosti požiadali jedného z rodičov. Pôvodne sme oslovili 191 adolescentov, no výslednú výskumnú vzorku tvorí 105 adolescentov a 105 rodičov (N=210). Údaje o veku a pohlaví participantov uvádzame v tabuľke 1, avšak vo výskumnom súbore tvorenom rodičmi 11 (10,5%) osôb vyplnilo položky pohlavie a vek o svojom dieťati. Okrem spomínaných jedenástich rodičov dvaja ďalší rodičia neuviedli len svoj vek. Štatistické analýzy prebehli v programe SPSS 20.

Tabuľka 1 Opisné charakteristiky súboru sebauposudzujúcich a informandov

Opis súboru	Sebauposudzujúci (adolescent)	Informand (rodič)
Pohlavie: Muži/Ženy N (%)	M=19(18,1), Ž=86(81,9)	M=13(12,4), Ž=81(77,1)
Vek v rokoch: M, (SD)	16,45 (0,95)	44 (5,38)

Výsledky

Všetky hlavné dimenzie dosahovali prijateľnú hodnotu Cronbachovho koeficientu alfa, a to rovnako v prípade sebauposúdenia, ako aj posúdenia informantom (Tab. 2).

Tabuľka 2 Hodnoty Cronbachovho koeficientu alfa pre hlavné dimenzie TCI-A

Dimenzie TCI-A	Sebauposúdenie (α)	Informand (α)
Vyhľadávanie nového (NS)	0,769	0,810
Vyhýbanie sa poškodeniu (HA)	0,880	0,833
Závislosť na odmene (RD)	0,781	0,809
Vytrvalosť (PS)	0,891	0,912
Sebariadenie (SD)	0,816	0,841
Spolupráca (CO)	0,887	0,874
Sebapresah (ST)	0,908	0,891

Pearsonovým korelačným koeficientom sme vo všetkých hlavných dimenziách zaznamenali štatisticky významnú koreláciu; miera zhody sa pohybovala od slabšej (dimenzia SD) cez strednú (dimenzie HA, PS a CO) až po silnú mieru zhody (dimenzie NS, RD a ST, Tab. 3). Najvyššiu mieru vzťahu sme zaznamenali v dimenzii ST – charakter a najnižšiu opäť v charakterovej dimenzii Sebariadenie.

Tabuľka 3 Korelácie sebahodnotenia a posúdenia informantom pomocou TCI-A

Dimenzie TCI-A	r	p
Vyhľadavanie nového (NS)	0,591	<0,001
Vyhýbanie sa poškodeniu (HA)	0,431	<0,001
Závislosť na odmene (RD)	0,502	<0,001
Vytrvalosť (PS)	0,365	<0,001
Sebariadenie (SD)	0,290	0,003
Spolupráca (CO)	0,424	<0,001
Sebapresah (ST)	0,677	<0,001

r – Pearsonov korelačný koeficient, p – hladina štatistickej významnosti

Mieru zhody v dosiahnutých priemerných hodnotách sebahodnotenia a hodnotenia informantom pre hlavné dimenzie sme porovnávali použitím párového t-testu. Zistili sme významný rozdiel v priemernom skóre v dimenziách NS, SD a v dimenzii ST (Tab. 4).

Tabuľka 4 Porovnanie sebahodnotenia a hodnotenia informantom v dimenziách TCI-A

Dimenzia TCI-A	M Sebapo-súdenie	SD* Sebapo-súdenie	M Infor-mandom	SD* Infor-mandom	t-test	p	d
NS	3,1205	0,45990	2,9039	0,48777	5,172	<0,001	0,505
HA	2,9529	0,61939	2,8948	0,50999	0,977	0,331	0,095
RD	3,3298	0,44379	3,3718	0,44080	-0,976	0,331	-0,095
PS	3,0848	0,56267	3,1133	0,62612	-0,436	0,664	-0,043
SD	3,0789	0,48451	3,3166	0,48329	-4,225	<0,001	0,412
CO	3,6316	0,56445	3,5756	0,50859	0,993	0,323	0,097
ST	2,9418	0,69790	2,8125	0,58989	2,514	0,013	0,245

M-priemer; SD* – štandardná odchýlka, Cohenovo d, NS= Vyhľadavanie nového, HA= Vyhýbanie sa poškodeniu, RD= Závislosť na odmene, PS= Vytrvalosť, SD=Sebariadenie, C=Spolupráca, ST=Sebapresah

Diskusia

Najsilnejšiu koreláciu sme zaznamenali v dimenziách temperamentu Vyhľadavanie nového (NS) a Závislosť na odmene (RD) a v charakterovej dimenzii Sebapresah (ST) (najsilnejšia dosiahnutá korelácia zo všetkých dimenzií). Zistená vysoká miera SOA v dimenzii NS je v zhode s našim predchádzajúcim výskumom s použitím TCI-R na mladých dospelých, kde informandmi boli tiež rodičia (Heretik, Maruniaková, & Hajdúk 2016). Opakovane nameranú vysokú mieru zhody v NS si vysvetľujeme dobrou viditeľnosťou tejto osobnostnej dimenzie v bežnom správaní, relatívne nezaťaženú motivačným významom hodnotenia pre obe skupiny posudzovateľov. Z hľadiska priemerne uvádzaných hodnôt však adolescenti v našej štúdii hodnotili svoje črty výraznejšie, ako ich hodnotili ich rodičia. Na základe modelu SOKA (Vazire, 2010) uvažujeme v tejto súvislosti o motivačnom význame sebahodnotenia tejto osobnostnej črty, keďže vyššie NS je v tomto veku spájaná s oceňovanými vlastnosťami ako otvorenosť a záujem o všetko nové, ochota riskovať, výstrednosť a podobne.

Silnejšiu koreláciu a len malé rozdiely v priemernom skóre sme zaznamenali aj v dimenzii temperamentu RD, ktorá pri porovnaní črtových modelov koreluje s extravertiou. Na základe modelu RAM (Funder, 1995) a SOKA (Vazire, 2010) sú jej jednotlivé charakteristiky do istej miery dobre pozorovateľné v správaní a orientované smerom k druhým ľuďom (napr. vrúcnosť, kritickosť), a relatívne presnejšie odhadnuteľné druhým človekom.

Najsilnejšiu koreláciu v charakterových črtách sme zistili pri Sebapresahu. Podobne bola vyššia miera zhody a nevýznamné rozdiely v hrubom skóre jednotlivých posudzovateľov zaznamenané aj v predchádzajúcej štúdii na mladých dospelých (Heretik, Maruniaková, & Hajdúk 2016). Jednotlivé protipóly dimenzie opisujú ľudí ako napr. duchovne vs. racionálne založených, čo by mohlo byť potencionálne pomerne ľahko pozorovateľné v správaní a

posudzované bez skreslení a s ohľadom na posudzovateľov v našej práci - rodinne zdieľané. Zaznamenali sme však vyššie pridelované priemerné skóre adolescentmi v porovnaní s rodičmi, a preto by sme mohli uvažovať, ako sa odlišuje perspektíva rôznych posudzovateľov – v našom prípade rodiča a adolescenta s rozdielnym množstvom životných skúseností na dimenziu takéhoto charakteru. Podobne by sme mohli zvážiť, ako na adolescenta vplyva samotný druh evanjelickej školy a či niektorí z rodičov a v akej miere boli vo svojom živote vystavení podobným sociálnym vplyvom. V tomto kontexte by bolo zaujímavé porovnať dosiahnuté skóre rodičov v dimenzii ST so skóre adolescentov.

Miernu zhodu a podobné priemerné skóre sme zaznamenali v dimenziách temperamentu Vyhýbanie sa poškodeniu (HA) a Vytrvalosť (PS) a v charakterovej dimenzii Spolupráca (CO). Dimenzie HA a CO sú v určitom rozsahu podobné dimenziám neuroticizmus a prívetivosť (Aluja, & Blanch, 2011). Prívetivosť je považovaná za pomerne vysoko cenenú črtu, vyžadovanú sociálnymi normami a západnou kultúrou (Connelly & Ones, 2010). Podobne interpretujeme mieru zhody v dimenzii PS s charakteristikami ako napr. usilovnosť, ambicióznosť alebo pracovitosť. Vazire (2010) o črte neuroticizmus hovorí ako o ťažšie pozorovateľnej navonok a z hľadiska sebaobrazu skôr negatívne hodnotenej črte. Zaujímavé by opäť mohlo byť porovnanie miery zhody jednotlivých hodnotení aj s ďalším posudzovateľom, napr. blízkym priateľom adolescenta pri dimenzii CO charakterizovanej vo vzťahu k druhým ľuďom a zistiť, či rodič disponuje vhodnými informáciami pri hodnotení spomínanej dimenzie výrazne sa vyvíjajúcej práve v tomto životnom období (Cloninger, 2004).

Nízku mieru zhody (najnižšiu zo všetkých dimenzií) a významné rozdiely v priemernom skóre sme zaznamenali v charakterovej dimenzii Sebariadenie (SD). K podobným zisteniam sme dospeli aj v predchádzajúcom výskume uskutočnenom na mladých dospelých (Heretik, Maruniaková, & Hajdúk 2016). V uvedenom výskume si však sebauposudzujúci pridelovali vyššie hrubé skóre, zatiaľ čo súčasné výsledky ukazujú opačnú tendenciu. Niektoré charakteristiky dimenzie poukazujú skôr na vzťah k sebe samému (v zmysle self-konceptu), čo môže byť ťažko zhodne vnímané druhou osobou.

Za limity štúdie považujeme administráciu TCI-A rodičom, ktorú sme zverili do rúk adolescenta. Pri vyplňaní inventára rodičmi sme neboli prítomní a teda nevieme zaručiť, či inštrukcie pochopili správne a nemali sme možnosť prípadné neporozumenie vysvetliť. Vo výskumnom súbore prevažovali hodnotiteľky a aj výber vzorky z evanjelického gymnázia môže byť v určitom smere špecifický. V budúcom výskume by sme sa radi zamerali na získanie a porovnanie viacerých hodnotení adolescenta zo strany iného informanda, najmä rovesníka, alternatívne učiteľa. Aj keď výsledky skôr podporujú využiteľnosť TCI-A vo verzii pre informanda, pri získaní dostatočne veľkej vzorky plánujeme urobiť aj porovnanie invariantnosti merania TCI-A Self a TCI-A Other verzií.

Literatúra

- Allik, J., de Vries, R. E., & Realo, A. (2016). Why are moderators of self-other agreement difficult to establish?. *Journal Of Research In Personality*, 63, 72-8.
- Aluja, A., & Blanch, A. (2011). The Five and Seven Factors Personality Models: Differences and Similitude between the TCI-R, NEO-FFI-R and ZKPQ-50-CC. *The Spanish Journal Of Psychology*, 14(02), 659-666.
- Bajnarová, L., Heretik, A., Hajdúk, M., & Mustagrudič, A. (2015). Srovnání reliability slovenské a české verze dotazníku TCI-A. *Annales Psychologici*, 2(2), 25-32.
- Balsis, S., Cooper, L. D., & Oltmanns, T. F. (2014). Are informant reports of personality more internally consistent than self reports of personality?. *Assessment*, 22(4), 399-404.
- Cloninger, C. (2004). *Feeling good: The Science of Well-Being*. Oxford: Oxford University Press.
- Cloninger, C. R., Svrakic, D. M., & Przybeck, T. R. (1993). A Psychobiological Model of Temperament and Character. *Arch Gen Psychiatry*, 50(12), 975-990.
- Connelly, B. S., & Ones, D. S. (2010). An other perspective on personality: Meta-analytic integration of observers' accuracy and predictive validity. *Psychological Bulletin*, 136(6), 1092-1122.

- Connolly, J. J., Kavanagh, E. J., & Viswesvaran, C. (2007). The convergent validity between self and observer ratings of personality: A meta-analytic review. *International Journal of Selection and Assessment*, 15(1), 110–117.
- Dobewall, H., Aavik, T., Konstel, K., Schwartz, S. H., & Realo, A. (2014). A comparison of self-other agreement in personal values versus the Big Five personality traits. *Journal of Research in Personality*, 50, 1–10.
- Funder, D. C. (1995). On the accuracy of personality judgment: A realistic approach. *Psychological Review*, 102(4), 652–670.
- Galione, J., & Oltmanns, T. F. (2014). Multimethod Assessment of Traits. In C. J. Hopwood & R. B. Bornstein (Eds.), *Multimethod Clinical Assessment*. New York: The Guilford Press.
- Heretik, A., Maruniaková, M., & Hajdúk, M. (2016). Sebaosúdenie temperamentových a charakterových črt a ich posúdenie druhou osobou (dospelé dieťa - rodič) s použitím TCI-R. In K. Millová, A. Slezáčková, P. Humpolíček & M. Svoboda (Eds.), *Sociální procesy a osobnost 2015, Otázky a výzvy, Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita.
- John, O. P., & Robins, R. W. (1993). Determinants of interjudge agreement on personality traits: The Big Five domains, observability, evaluativeness, and the unique perspective of the self. *Journal of Personality*, 61, 521–551.
- Vazire, S. (2010). Who knows what about a person? The self–other knowledge asymmetry (SOKA) model. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 98(2), 281–300.

VZŤAH TEMPERAMENTU, CHARAKTERU A TEMNEJ TRIÁDY OSOBNOSTI

Anton Heretik¹, Adam Fronc², Jakub Šrol³

¹ Dpt. Of Psychology, Faculty of Arts, Masaryk University, Brno,

² Goodcall for Talent, GoodCall Slovakia s.r.o., Bratislava, ³ Institute of Experimental Psychology, Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences, Bratislava.

234723@mail.muni.cz, adamfronci@gmail.com, jakub.srol@savba.sk

TEMPERAMENT, CHARACTER AND DARK TRIAD OF PERSONALITY

Abstrakt

Úvod: V práci skúmame vzťah temperamentových a charakterových črt Cloningerovho Psychobiologického modelu osobnosti a Temnej triády osobnostných črt v teoretickom modeli Paulhusa a Williamsa.

Metódy: Dimenzie temperamentu a charakteru sme skúmali prostredníctvom slovenského prekladu Temperament & Character Inventory (TCI-R), úroveň temných črt bola zisťovaná pomocou upravenej formy slovenského prekladu Krátkeho dotazníka stránok temnej osobnosti (SD3) na vzorke 137 dospelých pracujúcich participantov (Vek: M=32,3, SD=12,2).

Výsledky: Machiavelizmus negatívne koreloval so Závislosťou na odmene (RD), Sebariadením (SD), Spoluprácou (CO) a Sebpresiahnutím (ST). Narcizmus negatívne koreloval s Vyhýbaním sa poškodeniu (HA) a CO a pozitívne s NS, Vytrvalosťou (PS) a SD. Psychopatia pozitívne korelovala s NS a negatívne s dimenziami HA, RD, SD a CO. Spolupráca ako jediná negatívne korelovala so všetkými dimenziami Temnej triády.

Diskusia: Nízka úroveň charakterovej črty Spolupráca predstavuje jadro temných črt v modeli Temnej triády osobnosti.

Kľúčová slova: temperament; charakter; temná triáda osobnosti; osobnostné črty

English abstract

Introduction: We examined the relationship between the temperament and character traits of the Cloninger Psychobiological Model of Personality and the Dark Triad of Personality in the Paulhus and Williams Dark Triad theory.

Methods: The temperament and character dimension was examined through the Slovak translation of Temperament & Character Inventory (TCI-R), the level of Dark triad was measured using a Slovak translation of the shortened form of Dark Personality Darkness Questionnaire (SD3) on a sample of 137 employed participants (Age: M=32,3, SD=12.2)

Results: Machiavelism negatively correlated with Reward Dependence, Self-Directedness, Cooperation, and Self-Transcendence. Narcissism negatively correlated with Harm Avoidance, Cooperation and positively with Novelty Seeking, Persistence, and Self-Directedness. Psychopathy has been positively correlated with Novelty Seeking and negatively with Harm Avoidance, Reward

Dependence, Self-Directedness and Cooperation. Cooperation as the only one negatively correlated with all the dimensions of the Dark Triad model.

Discussion: Low level of character trait Cooperation is the core of the dark traits in the Dark Triad personality model.

Key words: temperament; character; Dark Triad of Personality; personality traits

Úvod

Osobnostné črty Temnej triády - psychopatia, narcizmus a machiavelizmus charakterizujú ľudí na základe miery ich črtovej bezcitnosti manipulatívneho správania, ktorými dosahujú osobný prospech bez ohľadu na to, aké dôsledky to prinesie druhým osobám (Paulhus a Williams 2002). Teoretické ukotvenie konceptu Temnej triády (angl. Dark Triad, ďalej aj DT) vzišlo najmä zo sociálnej psychológie a psychológie osobnosti a pre psychológiu nie netypicky je pomerne slabo prepojená s výskumom v psychopatológii a klinickej psychológii. Autori konceptu sa však k tomu aj explicitne hlásia s tým, že miernejšie (neklinické, neforenzné) podoby týchto negatívnych črt sa vyskytujú v populácii podstatne častejšie ako extrémne poruchy osobnosti asociálneho typu (Furnham et al., 2013). Za spoločný znak a tiež spoločenskú užitočnosť konštruktu DT považujú funkčný znak antisociality v pozadí všetkých troch črt, pričom táto asocialita sa prejavuje v oblastiach každodennej medziľudskej interakcie, v pracovnom živote, vo výchovno-vzdelávacích inštitúciách, ale aj v partnerskom a rodinnom živote (Heretik & Heretik, 2016).

Koncept Temnej triády osobnosti stojí na predpoklade užitočnosti opisu osobnostných črt Machiavelizmu, Narcizmu a Psychopatie, pričom spoločným menovateľom všetkých troch črt je predátorské, zlomyseľné až antisociálne správanie. (Paulhus & Williams, 2002). Všetky tri črty majú mať silný negatívny presah z osobnostnou črtou Prívetivosť z konceptu Big-Five (Furnham et al., 2013). Machiavelizmus predstavuje náchylnosť k chladnému, sebeckému manipulovaniu a využívaniu druhých ľudí, Narcizmus mieru neprimerane pozitívneho sebaobrazu, exhibicionizmom a vyžadovaným potvrdzovaním výnimočnosti vlastnej osoby okolím, Psychopatia vyjadruje všeobecne asociálne správanie, zlovoľnosť a zlomyseľnosť voči druhým ľuďom a spoločnosti všeobecne, nízka miera empatie. ale aj náchylnosť k nude, vyhľadávanie rizika a pod.

Viacere výskumy poukázali na čiastočné vzájomné prekryvanie temných črt, ale aj očakávané vzťahy k päť- aj šesť-faktorovému modelu osobnosti (Lee & Ashton, 2005; O'Boyle et al., 2014). Vo vzťahu k cieľom našej štúdie sme v literatúre našli len jednu výskumnú štúdiu o vzťahu Temperamentu, Charakteru a Temnej triády (Garcia & Rosenberg, 2016, viac v Diskusii).

Temperament v Psychobiologickej teórii osobnosti charakterizuje Cloninger (1999) ako individuálne rozdiely v návykoch a zručnostiach, regulované amygdalou, hypotalamom a inými časťami limbického systému. Individuálne rozdiely v temperamente sú spojené rozdielnou automatickou asociačnou reaktivitou na emocionálne stimuly ovplyvňujúce návyky, resp. základné habituálne reakcie. Za zmysluplné považuje teória rozlišovať štyri temperamentové črty. Vyhľadávanie nového (NS) odráža dedičné individuálne rozdiely v behaviorálnom aktivačnom systéme zodpovedné za iniciáciu aktívnych exploračných reakcií. Vyhýbanie sa poškodeniu (HA) opisuje individuálne rozdiely v aktivácii behaviorálnych inhibičných systémov. Závislosť na odmene (RD) vyjadruje mieru potreby afiliácie a súvisiacu stresovú odpoveď na sociálnu izoláciu. Vytrvalosť (P) je chápaná ako behaviorálna perzistencia, výdrž až nechota ukončiť činnosť a odkloniť sa od momentálneho cieľa.

Charakterové črty sú podľa teórie skôr výsledkom skôr sociokultúrneho učenia, výchovných praktík a osobných skúseností a vyvíjajú sa počas života. Cloninger (1999) rozoznáva tri charakterové črty: Seba-riadenie (SD),

Spoluprácu (C) a Sebapresahovanie (ST). SD predstavuje črtu, ktorá súvisí so sebadisciplínou, vynachádzavosťou, sebaapresadením a plánovaním vlastného života. CO je mierou nastavenia vychádzať dobre s druhými, srdečnosťou, súcitnosťou a férovosťou. ST vyjadruje spiritualitu, získanú životnú múdrosť, schopnosť vidieť veci zo širšej perspektívy.

Cieľom našej práce je preskúmať vzťahy medzi temperamentom, charakterom a Temnou triádou a opísať tak ukotvenie temných črt v rovine biologickej a environmentálnej zložky osobnosti podľa 7-faktorovej teórie, ktorá bola vytvorená s cieľom kompaktného ale dostatočného opisu všeobecných základných črt osobnosti ľudí a zachytenia ich individuálnych rozdielov.

Metóda

Výskumný súbor

Participantí boli získaní stratégiou výhodného príležitostného výberu, kritériami bola slovenská štátna príslušnosť, vek 18+, všetci aktuálne zamestnaní. Výslednú vzorku tvorilo 137 *participantov* (12 bolo vylúčených z dôvodu pozitívneho záchyty vo validizačných položkách TCI-R, alebo nesplnenia kritérií výberu), Prevládali ženy $N=98$ (71.5%), Vek: 18-59 rokov, $M=32.1$, $SD=10.6$.

Materiály

Participantí vyplnili inventár Temperament and Character Inventory - Revised, (TCI-R, 240 položiek) v slovenskom preklade (Heretik & Hajdúk, 2014) a slovenskej verzii Krátkeho dotazníka stránok temnej osobnosti Short Dark Triad Questionnaire (SD3, 27 položiek), (Paulhus & Jones, 2011), obohateného o tri položky machiavelizmu podľa Christieho a Geisovej (Kozáková, 2013).

Cronbachova alfa sa na základe analýzy získanej vzorky pohybovala od 0.73 po 0.90 pre dimenzie TCI-R a od 0.68-0.73 pre dimenzie SD3. Pre analýzu vzťahov medzi DT a TCI-R sme použili Pearsonovu koreláciu a lineárnu regresiu metódou ENTER.

Výsledky

Črty Temnej triády spolu korelovali v rozsahu od miernej korelácie pre Machiavelizmus a Narcizmus ($r=.286$), cez strednú mieru korelácie pre Narcizmus a Psychopatiu ($r=.409$) po vysokú silu vzťahu medzi Machiavelizmom a Psychopatiou ($r=.645$), všetky hodnoty $p<.001$.

Korelácie črt Temnej triády vo vzťahu k siedmim črtám Cloningerovej teórie sú zhrnuté v kompozitnej Tab. 1. Pri všetkých troch temných črtách sme zistili negatívnu koreláciu s charakterovou črtou Spolupráca. Pre Machiavelizmus a Psychopatiu ide o vysoké miery korelácie, avšak obe temné črty silne korelujú aj navzájom. Po zohľadnení vplyvu Psychopatie (parciálna korelácia), ostáva vzťah medzi Machiavelizmom a Spolupracou výrazne negatívne korelovaný ($r=-.464$, $p<.001$).

Tabuľka 1 Pearsonove korelácie Temnej triády, temperamentu a charakteru

	NS	HA	RD	P	SD	C	ST
M_DT	.140	.041	-.337***	-.032	-.328***	-.671***	-.209*
N_DT	.388***	-.486***	.109	.255**	.181*	-.245**	.094
P_DT	.397***	-.165†	-.199*	-.031	-.299***	-.600***	-.012

Poznámka. Tabuľka zobrazuje Pearsonove korelačné koeficienty medzi dimenziami Temnej triády a temperamentovými a charakterovými črtami meranými dotazníkom TCI-R. *p < .05, **p < .01, p < .001. Štatisticky významné korelácie sú zvýraznené tučným písmom. M_DT = Machiavelizmus, N_DT = Narcizmus, P_DT = Psychopatia.

Machiavelizmus aj Psychopatia vykazovali mierne záporné vzťahy so Sebariadením, naopak Narcizmus vykazoval so SD nízky pozitívny vzťah (všetky hodnoty p<.05). Narcizmus a Psychopatia, nie však Machiavelizmus pozitívne korelovali s Vyhľadávaním nového. Vyhýbanie sa poškodeniu negatívne korelovalo s Narcizmom, nie však s Machiavelizmom či Psychopatiou. Najväčšie množstvo št. významných korelácií a to aj na úrovni subškál dimenzií TCI-R vykazoval Narcizmus, ktorý ako jediný z Temnej triády koreloval pozitívne s Vyrvalosťou.

Temperament a charakter meraný s pomocou TCI-R predikoval v každej z troch dimenzií Temnej triády okolo 50% variance - Machiavelizmus: $r^2=.516$, ANOVA: $F(7)=19.68$, $p<.001$; Narcizmus: $r^2=.460$, ANOVA: $F(7)=15.68$, $p<.001$; Psychopatia: $r^2=.586$ ANOVA: $F(7)=26.12$, $p<.001$ (Tab. 2-4).

Tabuľka 2 Prediktívny model Machiavelizmu pomocou TCI-R

	<i>b</i>	<i>SE</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
Intercept	5.967	.701		8.509	<.001
NS	.083	.106	.053	0.785	.434
HA	-.049	.083	-.050	-0.591	.556
RD	-.146	.079	-.123	-1.843	.068
P	.263	.088	.239	2.994	.003
SD	-.246	.108	-.216	-2.279	.024
C	-.783	.097	-.611	-8.089	<.001
ST	.015	.057	.018	0.258	.797

Poznámka. Tabuľka zobrazuje prediktívny model Machiavelizmu pomocou lineárnej regresie s metódou ENTER. Ako prediktory boli použité temperamentové a charakterové črty merané dotazníkom TCI-R. Zobrazené sú neštandardizované (*b*) a štandardizované (β) koeficienty Beta, ich asociované štandardné chyby (*SE*) a hladiny štatistickej významnosti. Štatisticky významné prediktory sú zvýraznené tučným písmom.

Tabuľka 3 Prediktívny model Narcizmu pomocou TCI-R

	<i>b</i>	<i>SE</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
Intercept	3.578	.825		4.335	<.001
NS	.426	.125	.241	3.406	<.001
HA	-.462	.097	-.427	-4.743	<.001
RD	.209	.094	.158	2.235	.027
P	.077	.103	.063	0.747	.456
SD	.058	.127	.046	0.458	.647
C	-.609	.114	-.427	-5.344	<.001
ST	.124	.067	.134	1.864	.065

Poznámka. Tabuľka zobrazuje prediktívny model Narcizmu pomocou lineárnej regresie s metódou ENTER. Ako prediktory boli použité temperamentové a charakterové črty merané dotazníkom TCI-R. Zobrazené sú neštandardizované (*b*) a štandardizované (β) koeficienty Beta, ich asociované štandardné chyby (*SE*) a hladiny štatistickej významnosti. Štatisticky významné prediktory sú zvýraznené tučným písmom.

Tabuľka 4 Prediktívny model Psychopatie pomocou TCI-R

	<i>b</i>	<i>SE</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
Intercept	5.388	.684		7.873	<.001
NS	.383	.104	.229	3.699	<.001
HA	-.347	.081	-.339	-4.296	<.001
RD	-.054	.078	-.043	-0.690	.491
P	.088	.086	.076	1.029	.305
SD	-.354	.105	-.295	-3.361	.001
C	-.783	.095	-.579	-8.286	<.001
ST	.161	.055	.183	2.901	.004

Poznámka. Tabuľka zobrazuje prediktívny model Psychopatie pomocou lineárnej regresie s metódou ENTER. Ako prediktory boli použité temperamentové a charakterové črty merané dotazníkom TCI-R. Zobrazené sú neštandardizované (*b*) a štandardizované (β) koeficienty Beta, ich asociované štandardné chyby (*SE*) a hladiny štatistickej významnosti. Štatisticky významné prediktory sú zvýraznené tučným písmom.

Diskusia

Charakterová črta Spolupráca negatívne korelovala so všetkými tromi temnými črtami, čo je v zhode s teoretickými východiskami, aj zisteniami Garcíu a Rosenbergovej (2016). V rozpore so zistením uvedených autorov Narcizmus vykazoval skôr nízku ale naopak pozitívnu koreláciu so Sebariadením. Vyššie skóre v Machiavelizme a Psychopatii korelovali so zníženým skóre v Sebariadení, čo spolu s negatívnymi koreláciami všetkých troch Temných črt k charakterovej črte Spolupráca podporuje Cloningerovu ideu nezrelého charakteru ako všeobecného jadra maladaptívnej až porušenej osobnosti (Svrakic, & Cloninger, 2010). Vo vzťahu k tretej charakterovej črte Sebakresiahnutiu sme zistili miernu negatívnu koreláciu voči Machiavelizmu, čo je v zhode s opisom oboch črt. Naše zistenia tiež potvrdzujú predošlé empirické zistenia o pozitívnom vzťahu medzi Psychopatiou, Narcizmom a temperamentovou črtou Vyhľadávaním nového (rýchle znudenia sa, potreba nových podnetov, vyhľadávanie rizika a vzrušenia), pričom Machiavelizmus v zmysle chladného, premysleného manipulovania s druhými s Vyhľadávaním nového nesúvisel. Je zaujímavé, že Vyhýbanie sa poškodeniu (HA), blízke robustnej črte Neuroticizmu významne nekorelovalo s Machiavelizmom ani Psychopatiou, keďže nízka miera HA uľahčuje porušovanie pravidiel a prekračovanie hraníc vo vzťahu k druhým ľuďom (Hajdúk et al, 2016). Na druhej strane to podporuje ideu Cloningera a Svrakica, že podstatou porúch osobnosti nie sú ani tak temperamentové črty, ktoré v extrémne zvyšujú riziko maladaptívneho správania, ale práve črty charakterové (Svrakic, & Cloninger, 2010). Na základe výsledkov štúdie sa prikláňame k presvedčeniu, že temné črty sú implicitne zakotvené aj v dimenziách temperamentu a charakteru podľa Psychobiologickej teórie, na druhej strane, tak ako pri iných inventároch sa presnejšie znalosti o špecifickom správaní v špecifickej situácii (napr. pracovné prostredie) lepšie získavajú špecificky formulovanými položkami ako tými, ktoré používajú všeobecné črtové modely.

Literatúra

- Cloninger, C. R. (1999). *The Temperament and Character Inventory – Revised*. St. Louis, MO: Center for Psychobiology of Personality, Washington University.
- Furnham, A., Richards, S.C., & Paulhus, D.L. (2013). The Dark Triad of Personality: A 10 Year Review. *Social and Personality Psychology Compass*. (7), 199-216.
- Garcia, D., & Rosenberg, P. (2016). The dark cube: dark and light character profiles. *PeerJ*, 4, e1675.
- Hajdúk, M., Heretik, A. jr., & Heretik, A., sr. (2016). Temperament, character a poruchy osobnosti. *Česká a Slovenská psychiatrie*; 112(1), 24–30.
- Heretik, A., & Hajdúk, M. (2014). Psychometric properties of the Slovak version of the Temperament and character inventory (TCI-R): a preliminary analysis. *Annales Psychologici*, 5–11.

- A. Heretik sr., & A. Heretik jr., (2016). *Poruchy osobnosti*; In: Klinická psychológia. Druhé, prepracované a rozšírené vydanie. Nové Zámky: Psychoprof, pp. 305-340.
- Kozáková, N. (2013). Osobnostné črty „Dark Triad“ (narcizmus, machiavelizmus a psychopatia) v súvislosti so správaním vodičov na Slovensku. 94 s. [Diplomová práca]. Bratislava: FIFUK.
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2005). Psychopathy, Machiavellianism, and Narcissism in the Five-Factor Model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences*, 38(7), 1571–1582.
- O'Boyle, E. H., Forsyth, D. R., Banks, G. C., Story, P. A., & White, C. D. (2014). A Meta-Analytic Test of Redundancy and Relative Importance of the Dark Triad and Five-Factor Model of Personality. *Journal of Personality*, 83(6), 644-664.
- Paulhus, D.L., & Jones, D.N. (2011). *Introducing a short measure of the Dark Triad*. San Antonio, Texas. Poster presented at the meeting of the Society for Personality and Social Psychology.
- Paulhus, D.L., & Williams, K.M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy. *Journal of Research in Personality*. 36(6), 556-563.
- Svrakic, D. M., & Cloninger, R. C. (2010). Epigenetic Perspective On Behaviour Development, Personality, And Personality Disorders. *Psychiatria Danubina*, 22(2), 153–166.

JAK NEJLÉPE POZNAT ZLOČINCE - PŘEHLED NEJČASTĚJI POUŽÍVANÝCH TESTŮ OSOBNOSTI U PACHATELŮ TRESTNÉ ČINNOSTI

Daniela Hodurová, Marek Blatný

Katedra psychologie, FF UK

daniela.hodurova@pcr.cz, blatny@psu.cas.cz

WHAT IS THE BEST WAY TO GET TO KNOW A CRIMINALS - THE OVERVIEW OF THE MOST FREQUENT PERSONALITY MEASURES FOCUSED ON OFFENDERS.

Abstrakt

Cílem příspěvku je poskytnout přehled metod, které jsou ve forenzních výzkumných studiích používané nejčastěji a nabídnout pohled na stav bádání v dané oblasti. Na základě studia literatury byly vybrány nejčastěji používané dotazníkové metody používané k identifikaci osobnostních proměnných, které jsou dávány do souvislosti s páčáním trestné činnosti. Příspěvek také přibližuje výsledky českých i zahraničních psychologických výzkumů věnovaných osobnostním proměnným pachatelů (mužů i žen) odsouzených za různé typy přestupků proti společenským normám. Poznatky z doposud provedených studií nám poskytují orientaci v problematice osobnosti pachatelů a mohou poukázat na silná i slabá místa v oblasti forenzního výzkumu.

Klíčová slova: pachatelé trestné činnosti; osobnostní rysy; násilný trestný čin; recidiva

English abstract

This paper deals with methods used in forensic researches and offer a view of the state of research in this area. The most common test methods were selected on the basis of literature studies. We focused on methods used to identify personality variables that are related to the commission of crime. The paper also presents the results of Czech and foreign psychological research devoted to personality variable of offenders (men also women) convicted of different types of offenses against social standards. Finding from studies provide us with an insight into the personality of offenders and can point to strengths and weaknesses of forensic research.

Key words: criminal offenders; personality variables; violent crime; recidivism

Studie vznikla v rámci programu UK Progres č. Q15 s názvem „Životní dráhy, životní styly a kvalita života z pohledu individuální adaptace a vztahu aktérů a institucí“.

Úvod

Studie se zaměřuje na přehled nejčastěji užívaných dotazníkových metod pro zjišťování osobnostních charakteristik pachatelů trestné činnosti (TČ) a poznatků pomocí nich získaných. Konkrétně zde uvádíme výzkumné studie zaměřené na osobnost pachatelů trestné činnosti v posledních 15 letech, jen výjimečně uvádíme studie starší. V popředí zájmu autorů stojí TČ vraždy a sexuální delikty. Pokud jde o metody, převládají osobnostní dotazníky a/nebo testy určené k měření poruch osobnosti. Z osobnostních dotazníků jsou pak nejčastěji používány Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI), dotazníky vycházející z Pětifaktorového modelu osobnosti (Five Factor Model of personality – FFM) a Dotazník temperamentu a charakteru (TCI). Toto zjištění je v souladu se Záhorskou (2007), která se výběrem vhodných metod pro specifické forenzní podmínky zabývá. Na začátek stručně zmíníme také nástroje pro měření poruch osobnosti, protože jim je ve studiích zaměřených na osobnost pachatelů TČ věnována velká pozornost.

Měření poruch osobnosti

Vůbec nejčastějším nástrojem využívaným ve vědeckých pracích k určení psychopatických rysů je The Hare Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R). Provedené studie naznačují, že nástroj PCL-R má ve forenzním výzkumu své místo (Meloy, 2000). V penitenciární praxi je tento nástroj používán např. ke zjišťování vztahu psychopatických rysů s agresivním chováním (Swogger a kol., 2010), s recidivou kriminálního chování (Harris, Boccaccini, Rice, 2017), s užíváním návykových látek (Mjåland, 2016), k predikci násilí a vlivu na proces nápravy odsouzených (Thomson, Towl, Centifanti, 2016) nebo v souvislosti s traumatem z dětství (Dargis, Newman, Koenigs, 2016). Výjimečně jsou používány také jiné metody k měření psychopatických rysů odsouzených, např. PPI-R (The Psychopathic Personality Inventory) (Hopley, Brunelle, 2012) či PAI (Personality Assessment Inventory) měřící poruchy osobnosti na více úrovních (Davidson, Sorensen, Reidy, 2016).

Dotazníky vycházející z FFM

Pokud jde o osobnostní rysy pachatelů TČ vycházející z pětifaktorového modelu osobnosti, v porovnání s běžnou populací byly zjištěny rozdíly na škále Otevřenosti vůči zkušenosti, zatímco difference na škále Extraverze je sporná (Ireland, Ireland, 2011). Eichelsheim a kol. (2015) zase uvádějí, že nejsilnější negativní vztah ke kriminálním postojům má dle Big Five Inventory (BFI) osobnostní škála Přívětivosti.

Z analýzy dat mladistvých delikventů bylo zjištěno, že z pěti osobnostních charakteristik se průměrné skóre ve třech škálách výzkumného vzorku lišilo od obecné populační normy. Ve studii Decuypera a kol. (2013) byl použit dotazník Quick Big Five (QBF) a konkrétně se jednalo o škály Emoční stabilita, Otevřenost vůči zkušenosti, které byly sniženy, a škálu Svědomitosti, která byla naopak zvýšená. Na základě těchto zjištění byly navrženy 3 typy osobnosti: *Emotionally labile, close-minded and goal-oriented* s nízkou mírou Emoční stability a Otevřenosti a naopak vysokou mírou Svědomitosti; *Undercontrolled* s velmi nízkým skórem na škále Otevřenost a Přívětivosti; a *Emotionally labile–careless* vyznačující se nejnižší mírou Emoční stability a Svědomitosti.

Rozdíly byly také zaznamenány mezi vězni odsouzenými poprvé a opakovaně. Samuels a kol. (2004) na základě měření pomocí dotazníku NEO-PI-R uvádějí, že odsouzení muži skórují významně výše v dimenzi Neuroticismu, konkrétně na subškálách Hněvivost-hostilita a Impulsivnost a na subškále Vyhledávání vzrušení škály Extraverze. Naopak nižších skóre dosahují v dimenzi Přívětivosti, a to na subškálách Důvěra, Upřímnost, Poddajnost a Skromnost.

Bulten, Nijman a Staak (2009) zjišťovali vztah osobnostních charakteristik (dle NEO-PI-R) vězňů s kriminálními styly myšlení (dle The Psychological Inventory of Criminal Thinking Styles – PICTS). Konkrétně se prokázala negativní korelace kriminálních stylů myšlení se škálou Přívětivosti. Škála „Kognitivní indolence, která je součástí nástroje PICTS představující nedostatečné plánování a kritické myšlení, úzce souvisí s osobnostní dimenzí Svědomitosti, jejíž snížená míra představuje krom jiného nedostatečnou sebedisciplínu.

TCI

Dotazník TCI vytvořený C. R. Cloningerem (1994) se stal další metodou často používanou k určování osobnostních rysů odsouzených. Lennox a Dolan (2014) předpokládali, že stejně jako u dospělých pachatelů (Snowden, Gray, 2010), se bude i u mladistvých delikventů vysoká míra poruchy osobnosti pojít s vysokým skórem na osobnostní škále Vyhledávání nového (Novelty Seeking-NS) a zároveň s nízkými výsledky v oblasti Vyhýbání se poškození (Harm Avoidance-HA) a Spolupráce (Cooperativeness-CO), což se potvrdilo. Podobně skupina vrahů s poruchou osobnosti dosahovala vyšších skóre kromě již zmíněných dimenzí také na škále Závislost na odměně (Reward Dependence, RD), Odolnost (Persistence, PS) a Sebeřízení (Self-Directness-SD) (Pádua Serafim a kol., 2014). Rozdílné osobnostní charakteristiky byly prokázány také u skupiny pachatelů sexuálně motivované trestné činnosti. U těchto odsouzených významně roste úroveň NS a naopak klesá míra RD, SD a CO. Dále ve vztahu ke kontrolní nekriminální skupině klesla míra PS u odsouzených za znásilnění a naopak úroveň Sebeopřesazení (Self-Transcendence) byla zvýšená pouze u odsouzených za obtěžování dětí. (Giotakos a kol., 2004).

Byla také prokázána diferenciací osobnostních rysů dle druhů drogového abúzu, která je u pachatelů TČ značná (Aggarwal a kol., 2015). U osob trpících poruchami spojenými s užíváním nealkoholových látek byla často celkově zvýšená temperamentová dimenze NS v popředí se subškálou Impulsivity. Naopak snížené hodnoty lze pozorovat na dimenzi HA. Jedinci s alkoholovou závislostí skórovali oproti kontrolní skupině níž na škále RD (Lukasiewicz a kol., 2007).

Dotazník TCI v souvislosti s osobností pachatelů TČ v našich podmínkách použili např. Kožený, Tišanská, Mezník (1998) či Polišínská (2009).

MMPI-2

Stejně jako v jiných oblastech psychologie, také ve forenzní psychologii se nezdá, že bychom se s nástrojem MMPI-2. Na základě dat získaných od mladistvých delikventů byly identifikovány profily, které by mohly pomoci pochopit jejich motivaci k páchaní trestné činnosti. Bylo zjištěno, že profily delikventů sexuálně motivované TČ vykazovaly méně patologických osobnostních rysů než profil ostatních mladistvých delikventů. Významně výše skórovali na klinické škále Psychopatie (Pd), nejvyšších hodnot dosahovali konkrétně na subškále Pd2 - Problém s autoritami. Dále také častěji nadměrně užívali alkohol a obecně byli více náchylní k drogové závislosti. Rozdíl byl také zaznamenán ve vztahu k otci. Sexuální delikventi popisovali vztah s otcem jako více pečovatelský a ochraňující než nesexuální delikventi. (Margari a kol., 2015). Dále byl dotazník MMPI-2 použit také ve studii, ve které se autoři snažili porovnat data získané od čtyř doživotně odsouzených žen. Vzhledem k jedinečnosti dat, ale také k omezenému počtu respondentek, je tato práce spíše explorační, protože se jedná o první práci, kterou tvoří data sebraná přímo od uvězněných žen podezřelých ze sériových vražd (Hildebrand, Culhane, 2015). V českém prostředí se pomocí nástroje MMPI-2 snažili o popis osobnosti pachatelů TČ Blatníková, Netík (2007), kteří ve své práci poukazují na stále málo prozkoumanou oblast osobnost pachatelek – žen.

Shrnutí

Na základě řady empirických výzkumů uvedených v příspěvku je zřejmé, že dotazníkové metody jsou ke zjišťování osobnostních rysů pachatelů trestné činnosti hojně používané. Příspěvek přináší stručné shrnutí výsledků jak ze zahraničních, tak i českých studií v oblasti osobnosti odsouzených. Vůbec nejčastěji se můžeme setkat se studii zaměřenými na mapování výskytu psychopatických rysů mezi vězni a dále na zjišťování souvislostí mezi psychopatií s dalšími proměnnými. Některé studie ukazují, že psychopatii lze považovat za jeden z velmi důležitých prediktorů násilné trestné činnosti a má také vliv na proces nápravy odsouzených (Thomson a kol., 2016). Nejrozšířenější nástroj používaný k identifikaci psychopatických rysů je jednoznačně PCL-R. Z osobnostních dotazníků uvádíme tři nejčastěji používané nástroje, což jsou MMPI-2, dotazníky vycházející z FFM a TCI. Přestože z některých zjištění víme, že Cloningerův dotazník TCI lze použít k identifikaci poruch osobnosti samostatně (Hajdúk, Heretik, Heretik, 2016), nejčastěji se setkáváme s tím, že autoři v testové baterii kombinují osobnostní dotazník s nástrojem PCL-R. Na závěr bychom rádi zmínili, že výběr jednotlivých metod se neodvíjí pouze od toho, co konkrétně chceme zjišťovat, ale je také potřeba zvážit limity vycházející z povahy vězeňského prostředí, ve kterém studie často probíhají a schopnosti jedinců z kriminální populace.

Literatura

- Aggarwal, A. Vaish, S., Sharma, D.K., Sushil, C.S., Usman, N., & Sudarsanan, S. (2015). A Study of personality profile and criminal behavior in substance abusers. *Industrial Psychiatry Journal*. 24(1), 35 – 39.
- Blatníková, Š., Netík, K. (2007). *Ženy jako pachatelky závažné trestné činnosti*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Bulten, E., Nijman, H., & Staak, C. (2009). Measuring criminal thinking styles: The construct validity and utility of the PICTS in a Dutch prison sample. *Legal and Criminological Psychology*. 14, 35–49.
- Prisoners Implications for Psychopathy and Criminal Offending. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 58(1), 41-58.
- Cloninger, C.R. (1994). Temperament and personality. *Current Opinion in Neurobiology*, 4(2), 266-273.
- Dargis, M., Newman, J., & Koenigs, M. (2016). Clarifying the Link Between Childhood Abuse History and Psychopathic Traits in Adult Criminal Offenders. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*. 7(3), 221–228.
- Davidson, M., Sorensen, J.R., & Reidy, T.J. (2016). Gender-responsiveness in corrections: Estimating female inmate misconduct risk using the Personality Assessment Inventory (PAI). *Law and human behavior*, 40(1), 72-81.
- Decuyper, M., Colins, O.F., De Clercq, B., Vermeiren, R., Broekaert, E., Bijttebier, P., et al. (2013). Latent personality profiles and the relations with psychopathology and psychopathic traits in detained adolescents. *Child Psychiatry and Human Development*, 44(2), 217-232.
- Eichelsheim, V.I., Nieuwebeerta, P., Dirkzwager, A.J., Reef, J., & De Cuyper, R. (2015). Predicting individual differences in criminal attitudes from offender characteristics: a study among Dutch prisoners. *Psychology, Crime and Law*, 21(6), 531-550.
- Giotakos, O., Vaidakis, N., Markianos, M., Spandoni, P., & Christodoulou, G.N. (2004). Temperament and character dimensions of sex offenders in relation to their parental rearing. *Sexual and Relationship Therapy*, 19(2), 141-150.
- Harris P.B., Boccaccini M.T., Rice A.K. (2017). Field Measures of Psychopathy and Sexual Deviance as Predictors of Recidivism Among Sexual Offenders. *Psychological Assessment*. 29(6), 639-651.
- Hildebrand, M.M., Culhane, S.E. (2015). Personality characteristics of the female serial murderer. *Journal of Criminal Psychology*. 5(1), 34-50.
- Hopley, A., Brunelle, C. (2012). Personality mediators of psychopathy and substance dependence in male offenders. *Addictive Behaviors*. 37(8), 947-955.
- Ireland, L.J., Ireland, A.C. (2011). Personality structure among prisoners: how valid is the five-factor model, and can it offer support for Eysenck's theory of criminality? *Criminal Behaviour and Mental Health*. 21, 35–50.
- Koženy, J., Tišanská, L., Mezník, J. (1998). Dotazník temperamentových a charakterových rysů TCI: Profil osob ve výkonu trestu. *Československá psychologie*, 42(3), 218-226.

- Lennox, Ch., Dolan, M. (2014). Temperament and character and psychopathy in male conduct disordered offenders. *Psychiatry Research*. 215(3), 706–710.
- Lukasiewicz, M., Falissard, B., Michel, L., Neveu, X., Reynard, M., Garsquet, I. (2007): Prevalence and factors associated with alcohol and drug-related disorders in prison: A French national study. *Substance Abuse Treatment, Prevention and Policy*. 2, 1-10.
- Margari, F., Lecce, P.A., Craig, F., Laforteza, E., Lisi, A., Pinto, F. & Margari, L. (2015). Juvenile sex offenders: Personality profile, coping styles and parental care. *Psychiatry research*, 229(1), 82-88.
- Meloy, J.R. (2000). *Violence Risk and Threat Assessment*. San Diego, CA: Specialiized Training Services.
- Mjåland, K. (2016). Exploring prison drug use in the context of prison-based drug rehabilitation. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 23(2), 154-162.
- de Pádua Serafim, A., de Barros, D.M., Castellana, G.B., & Gorenstein, C. (2014). Personality traits and violent behavior: A comparison between psychopathic and non-psychopathic male murderers. *Psychiatry research*. 219(3), 604-608.
- Palmer, E.J., & Hollin, C.R. (2004). Predicting reconviction using the psychological inventory of criminal thinking styles with English prisoners. *Legal and Criminological Psychology*, 9, 57–68.
- Polišenská, V.A. (2009). Popis osobnosti pachatele trestného činu vloupání dle Cloningerova dotazníku temperamentu a charakteru. *Československá psychologie*. 53(6), 545 – 555.
- Samuels, J.O., Bienvenu, J., Cullen, B., Costa, P. Jr., Eaton, W.W., & Nestadt, G. (2004). Personality dimensions and criminal arrest. *Comprehensive Psychiatry*, 45, 275–280.
- Snowden, R.J. Gray, N.S. (2010). Temperament and character as a function of psychopathy: relationships between the psychopathy checklist-revised and the temperament and character inventory in a sample of personality disordered serious or repeat offenders. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*. 21(6), 815-833.
- Swogger, M., Walsh, Z., Houston, R., Cashman-Brown, S., & Conner, K. (2010): Psychopathy and Axis I psychiatric disorders among criminal offenders: relationships to impulsive and proactive aggression. *Aggressive Behavior*. 36(1), 45-53.
- Thomson, N.D., Towl, G.J., & Centifanti, L. (2016). The habitual female offender inside: How psychopathic traits predict chronic prison violence. *Law and Human Behavior*. 40(3), 257-269.
- Záhorská, J. (2007). Psychologická intervence při vyšetřování trestných činů. Praha: Portál.

SEBAREGULÁCIA A DODRŽIAVANIE ZDRAVOTNÝCH CIEĽOV

Monika Hricová

Katedra psychológie, Filozofická fakulta. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

monika.hricova@upjs.sk

SELF-REGULATION AND ADHERENCE TO HEALTH GOALS

Abstrakt

Sebaregulačné procesy môžu napomôcť k objasneniu psychologického pozadia dodržiavania zdravotných odporúčaní a cieľov. Zámerom štúdie je ozrejmiť vzťah medzi dodržiavaním zdravotných cieľov a odporúčaní lekára a dĺžkou ochorenia, tiež s vybranými charakteristikami sledovaného cieľa ako je motivácia, vynaložená námaha, záväzok voči cieľu, ale aj vnímaná sebaúčinnosť pacienta. Na výskume participovalo 120 pacientov s diagnózou diabetes mellitus. Výsledky ukazujú, že dodržiavanie zdravotných cieľov klesá so zvyšujúcou sa dĺžkou ochorenia, ale narastá so zvyšujúcou sa mierou vnútornej motivácie pacienta. Zároveň dodržiavanie zdravotných odporúčaní a progres cieľov je v pozitívnom vzťahu s cieľovými charakteristikami ako je úsilie a sebaúčinnosť.

Kľúčové slová: sebaregulácie – diabetes mellitus – adherencia – ciele – zdravie

English abstract

The aim of this study is to clarify the psychological and self-regulation background of adherence and progress in health related goals. The focus of this study is also on the clarification of the relationship between the length of an illness and selected goal characteristics. 120 patients diagnosed with diabetes mellitus participated in the study. The results show that goal progress and adherence increase with the increase of internal patient motivation. On the other hand, adherence decreases with increasing duration of the disease. Adherence and goal progress are positively related with the goal characteristics of effort and self-efficacy.

Key words: self-regulation – adherence- diabetes mellitus - goals

Úvod

Jedinec je pripravený stanoviť si, sledovať a dosahovať zdravotné ciele najmä v prípade zvýšenej subjektívnej percepcie ohrozenia (Armitage, Conner, 1999). V súvislosti so subjektívnym vnímaním rizika Weinstein (1988) uvádza, že pokiaľ sa jedinec necíti ohrozený, nebude si dávať zdravotné ciele. Preto sa často dosahovanie zdravotných cieľov aktivizuje zámerom jedinca vyliečiť sa z fyzického ochorenia.

Griffith (1990) spresňuje, že udržanie záujmu a snáh o zdravotné ciele je otázne v prípade dlhodobej liečby. Napríklad Zhang a jeho spolupracovníci (2014) zistili, že pravdepodobnosť dodržiavania lekárskeho odporúčania negatívne koreluje s dĺžkou liečby. Sledovanie zdravotných cieľov si vyžaduje sebakontrolu (Baumeister, Heatherton, 1996). Preto práve pri dlhodobých zdravotných problémoch môže byť sebakontrola vyčerpaná. To ponúka vysvetlenie nedostatočnej vytrvalosti v dosahovaní zdravotných cieľov pri chronických ťažkostiach.

Iný pohľad na dosahovanie zdravotných cieľov pri ochorení ponúkajú zistenia týkajúce sa vzťahu vybraných charakteristík cieľov z rôznych oblastí s cieľovým progresom. Leduc-Cummings, Milyavskaya, a Peetz (2017) zistili, že sebakontingentné ciele z oblasti diéty, o ktoré sa jedinec snaží pre potešenie a jeho skutočný, vlastný záujem, vedú k lepšiemu cieľovému progresu. Potvrďuje to aj Smith a jeho spolupracovnícu (2011), že vnútorné motivované ciele zvyšujú pravdepodobnosť dlhodobo zotrvať pri dosahovaní cieľa. Preto práve zistenia o charaktere motivácie môžu napomôcť k doplneniu informácií o adherencii pri chronických ochoreniach. Ďalej bol preukázaný pozitívny vzťah medzi sebaúčinnosťou a progresom v dosahovaní cieľov (Naar-King et al., 2006).

Na základe uvedeného prehľadu otvorenou otázkou ostáva, ako dĺžka chronického ochorenia súvisí s dodržiavaním zdravotných odporúčaní a zdravotných cieľov. Preto je cieľom prezentovanej štúdie nájsť na ňu odpoveď. Druhým cieľom je zistiť vzťah medzi vybranými charakteristikami zdravotných cieľov a lekárskeho odporúčania s cieľovým progresom ako ukazovateľom dosahovania cieľa. Ciele a zdravotné odporúčania boli sledované u pacientov s chronickým ochorením, konkrétne s diagnostikovaným metabolickým ochorením diabetes mellitus.

Metóda

Výskumný výber

Výskumný výber tvorilo 120 pacientov s diagnostikovanou chorobou diabetes mellitus 2. typu. Získavanie respondentov prebiehalo lavínovým spôsobom. Priemerný vek oslovených pacientov bol 55,64 (SD=4,83), pričom najmladší účastník výskumu mal 45 rokov a najstarší vek po 66. Rodové zastúpenie tvorilo 86 žien a 34 mužov. Priemerná dĺžka ochorenia bola 9 rokov (SD = 5,74), s najkratším trvaním ochorenia v dobe 1 rok, až po dlhodobé ťažkosti v trvaní maximálne 20 rokov.

Nástroje merania

Na začiatku skúmania sme sa oslovených pacientov pýtali na **dĺžku** ich zdravotných ťažkostí, teda ako dlho majú diagnostikovaný diabetes mellitus. Pacientom bol následne predložený dotazník, ktorý pozostával z dvoch častí. V **prvej časti (zdravotný cieľ)** sme ich žiadali, aby sa zamysleli a napísali nám jeden cieľ z oblasti zdravia, na ktorý myslia a snažia sa ho aktívne dosiahnuť. V **druhej časti metodiky (zdravotné odporúčanie)** bola úvodná inštrukcia formulovaná v zmysle: „Zamyslite sa a uveďte nám jedno lekárske odporúčanie týkajúce sa diabetes mellitus, ktoré Vám určil Váš lekár a snažíte sa ho dosiahnuť“.

Motivácia bola v oboch častiach dotazníka meraná prostredníctvom Škály sebakonkordancie (Sheldon, Elliot, 1998; Deci, Ryan, 2000) so 7-bodovou odpoveďovou škálou (1 = vôbec nesúhlasím, 7 = úplne súhlasím). Ako ukazovateľ motivácie je možné použiť self-konkordačný index SKI (Deci, Ryan, 2000) alebo samostatne určiť „want to“ vnútornú motiváciu spočítaním vnútornej a identifikovanej regulácie a „have to“ vonkajšiu motiváciu zrátaním vonkajšej a introjikovanej regulácie (Milyavskaya et al. 2015).

Vynaložené **úsilie** („*Tvrdo pracujem, aby som dosiahol tento cieľ*“), **ťažkosť** („*Ťažko pracujem na dosiahnutí cieľa*“) a **záväzok** („*Cítim sa zaviazaný dosiahnuť tento cieľ*“) ako charakteristiky cieľa, zdravotného odporúčania boli zisťované len pomocou jednej položky (Sheldon, Kasser, 1998; Milyavskaya et al., 2015) s odpoveďou na 7-bodovej škále.

Sebaúčinnosť bola zachytávaná prostredníctvom troch položiek s odpoveďou na 7-bodovej škále vyjadrujúcej mieru súhlasu s tvrdením (Pomaki, Karoly, Maes, 2009). Napr.: „*Som si istý, že dokážem dodržať toto odporúčanie.*“

Progres ako ukazovateľ dosahovania cieľa/lekárskeho odporúčania bol zisťovaný odpoveďou na tri položky na 7-bodovej škále odhadujúcej mieru súhlasu (Koestner et al., 2012). Napr.: „*Cítim, akoby som už dosiahol tento cieľ.*“

Výsledky

V prípade zdravotných odporúčaní sme zistili negatívnu, avšak pomerne slabú koreláciu medzi dĺžkou ochorenia a dodržiavaním odporúčaní ($r=-0,22$, $p=0,017$). To znamená, že s čím narastá dĺžka ochorenia, tým klesá adherencia. V prípade vzťahu medzi dĺžkou ochorenia a dosahovaním zdravotných cieľov sa nám vzťah nepotvrdil ($r=-0,12$, $p=0,164$).

Deskriptívne výsledky charakteristík cieľov a lekárskeho odporúčania sú uvedené na začiatku tabuliek 1 a 2. V prípade zdravotných cieľov (tabuľka 1) dominovala vnútorná motivácia $T(118)=7,25$, $p=0,001$ v porovnaní s vonkajšou. Pri dosahovaní zdravotných cieľov vynakladali pacienti vysoké úsilie, cítili sa zaviazaní k cieľu, vnímali zvýšenú sebaúčinnosť. Avšak hodnotili cieľ ako pomerne ľahký. Respondenti uvádzali, že urobili veľký pokrok v naplnení cieľa.

V prípade zdravotných odporúčaní (tabuľka 2) tiež dominovala vnútorná motivácia. Pri dodržiavaní lekárskeho odporúčania vynakladali pacienti pomerne nízke úsilie, avšak hodnotili dodržiavanie lekárskeho odporúčania za ťažké. Respondenti vynakladali významne viac úsilia v prospech dosahovania zdravotných cieľov $T(118)=7,48$, $p=0,001$, naopak hodnotili zdravotné odporúčania za ťažšie dosiahnuteľné v porovnaní so sledovanými zdravotnými cieľmi $T(118)=7,17$, $p=0,07$. Podobne ako pri cieľoch, sa cítili zaviazaní k dodržiavaniu/dosahovaniu odporúčaní a vnímali zvýšenú sebaúčinnosť.

Tabuľka 1 Korelácie medzi charakteristikami zdravotných cieľov

	M (SD)	Vnút.	Vonk.	SKI	Úsilie	Ťažkosť	Závazok	Sebaúč.	Progres
Vnútoraná m.	10,92(2,5)	1	0,26**	0,42**	0,48**	0,07	0,34**	0,96	0,26**
Vonkajšia m.	7,24 (3,5)	0,26**	1	-0,76**	0,51**	0,14	0,10	0,11	0,12
SKI index	3,68 (2,7)	0,42**	-0,76**	1	-0,15	-0,86	0,12	-0,04	-0,10
Úsilie	5,10 (1,5)	0,48**	0,51**	-0,15	1	0,25**	0,31**	0,15	0,57**
Ťažkosť	3,74 (1,8)	0,07	0,14	-0,86	0,25**	1	0,11	-0,21*	0,12
Závazok	5,17 (1,6)	0,34**	0,10	0,12	0,31**	0,11	1	0,33**	0,25**
Sebaúčinnosť	5,42 (1,2)	0,09	0,11	-0,04	0,15	-0,21*	0,33**	1	0,41**
Progres	4,92 (1,1)	0,26**	0,30**	-0,10	0,57**	0,12	0,02	0,41**	1

* p < 0,05, ** p < 0,001

Čím viac sú pacienti vnútorne motivovaní k dosahovaniu zdravotných cieľov, tým viac sa cítia zaviazaní k týmto cieľom a vynakladajú aj viac úsilia na ceste k ich dosiahnutiu (tabuľka 1). Avšak aj nútená motivácia v podobe „have to“ je v stredne silnom, štatisticky významnom vzťahu s vynakladaným úsilím v prospech cieľa. Čím je cieľ ťažší, tým viac úsilia si vyžaduje. Okrem toho, čím je cieľ ťažší, tým viac respondenti pochybujú o svojich schopnostiach dosiahnuť cieľ. Nebol preukázaný vzťah medzi ťažkosťou cieľa a progresom. Preto otvorenou otázkou ostáva, či práve miera vynakladaného úsilia mediuje vzťah medzi ťažkosťou cieľa a progresom (progres stredne silno, signifikantne koreluje s úsilím). Progres, okrem toho, pozitívne a štatisticky významne koreloval s vnútornou motiváciou a sebaúčinnosťou.

Tabuľka 2 Korelácie medzi charakteristikami zdravotných odporúčaní

	M (SD)	Vnút.	Vonkaj.	SKI	Úsilie	Ťažkosť	Závazok	Sebaúč.	Progres
Vnútoraná m.	10,20(2,6)	1	0,35**	0,34**	0,22	-0,39**	0,23	0,36**	0,29*
Vonkajšia m.	7,66 (3,8)	0,35**	1	-0,75**	0,29*	-0,13	0,12	0,01	0,12
SKI index	2,51 (3,7)	0,34**	-0,75**	1	-0,14	-0,14	0,04	0,25*	0,08
Úsilie	3,58 (1,8)	0,22	0,29*	-0,14	1	0,09	0,46**	0,23*	0,52**
Ťažkosť	5,18 (1,7)	-0,39**	-0,13	-0,14	0,09	1	-0,01	-0,29*	0,01
Závazok	5,26 (1,3)	0,23	0,12	0,04	0,46**	-0,01	1	0,26*	0,21*
Sebaúč.	5,38 (1,2)	0,36**	0,01	0,25*	0,23*	-0,29**	0,26**	1	0,60**
Progres	4,89 (1,2)	0,29*	0,12	0,08	0,52**	0,01	0,21*	0,60**	1

* p < 0,05, ** p < 0,001

Čím viac je pacient motivovaný k dodržiavaniu zdravotných odporúčaní, tým ich vníma ako ľahšie (korelácia s ťažkosťou). Okrem toho dodržiavanie „want to“ zdravotných odporúčaní je v signifikantnom pozitívnom vzťahu so sebaúčinnosťou pacienta. Sebaúčinnosť je v pomerne silnom vzťahu s progresom. Pre porovnanie, čím viac je človek presvedčený, že má na to aby dodržal zdravotné odporúčanie, tým viac úsilia v tomto smere vynakladá. Progres pozitívne a štatisticky významne koreluje s vnútornou motiváciou, úsilím, záväzkom a sebaúčinnosťou.

Diskusia

Rizikom adherentného správania pri chronických ťažkostiach je to, že adherencia klesá s narastajúcou dĺžkou ochorenia (Sabaté, 2003). Naše výsledky to tiež potvrdili. Bol zistený negatívny vzťah medzi dĺžkou ochorenia a progresom pri dodržiavaní zdravotných odporúčaní, nie však pri zdravotných cieľov. Kľúčom k riešeniu nedostatočného adherentného správania môže byť priama podpora vnútornej motivácie pacienta pri plnení zdravotných odporúčaní.

Zistili sme tiež, že čím je človek viac vnútorne motivovaný k sledovaniu zdravotných odporúčaní, hodnotí ich aj ako ľahšie dodržiateľné. Vnútorná motivácia preto môže zľahčovať dodržiavanie zdravotných odporúčaní. V tejto súvislosti Austin, Vancouver (1996) objasňujú, že príťažké ciele môžu byť dôvodom ich nenaplnenia. V prípade dodržiavania zdravotných odporúčaní môžeme uvažovať aj o tom, že skôr odrážajú identifikovanú alebo integrovanú podobu motivácie, kde sa cieľ plní z dôvodu dosiahnutia iného cieľa, v tomto prípade uzdravenia. Okrem toho, zdravotné odporúčania si človek nedáva sám, ale prvotne ich začína plniť preto, že to od neho niekto požaduje (lekár, rodina). Teda nie sú výhradne sledované pre vnútornú motiváciu pacienta. To naznačuje aj priemerná hodnota self-konkordantného indexu pri zdravotných odporúčaníach.

Ukázalo sa, že vnútorná motivácia odporúčaní je v pozitívnom vzťahu so sebaúčinnosťou. Pokiaľ si človek verí, že má na to, aby ciele dosiahol, lepšie prekonáva prekážky a neželané výzvy na ceste k cieľu. Výsledky tiež ukázali, že čím je vyššia sebaúčinnosť, tým viac úsilia pacient vynaloží v smere naplnenia odporúčaní. Preto je pre zlepšenie dodržiavania zdravotných odporúčaní dobré podporovať sebaúčinnosť pacienta. Axelsson et al. (2001) zistili, že sebaúčinnosť nie len že napomáha adherencii, ale podporuje aj kvalitu života pacienta. Jerusalem, Mittac (1997) objasňujú, že vysoká vnímaná sebaúčinnosť napomáha jedincovi pozitívne hodnotiť udalosti, ktoré vie ovplyvniť vlastným úsilím a odlišovať ich od okolností determinovaných vonkajšími, ťažšie ovplyvniteľnými premennými.

Čím je vyššia vnútorná motivácia dosahovania zdravotných cieľov, tým sa zvyšuje ich cieľový záväzok, a tiež množstvo vynakladaného úsilia na ceste k cieľu. To potvrdzuje výsledky Sheldona a Kassera (1995), že self-konkordantné ciele udržiavajú sebareguláciu v prospech cieľa a cieľový záväzok. V prípade, že pacienti vnímali cieľ ako ťažší, vynakladali aj viac úsilia, čo podporuje pravdepodobnosť jeho dosiahnutia. Avšak ťažkosť cieľa znižovala vnímanú sebaúčinnosť.

Uvedená štúdia má svoje limity. Výsledky týkajúce sa sledovaných cieľov a zdravotných odporúčaní sú sebakomentované, preto by bolo dobré ich konfrontovať s objektívnymi ukazovateľmi progresu, ako je prírastok/úbytok hmotnosti v priebehu roka alebo hodnoty nameranej glykémie počas dňa. Okrem toho boli viaceré charakteristiky cieľov/ zdravotných odporúčaní zisťované jednou položkou.

Literatura

Armitage, C.J. and Conner, M. (1999) The theory of planned behaviour: assessment of predictive validity and “perceived control”. *British Journal of Social Psychology*, 38, 533- 554.

- Axelsson, M., Loertvall, J., Cliffordson, C., Lundgreen, J., Brink, E. (2013). Self-efficacy and adherence as mediating factors between personality traits and health-related quality of life. *Quality of life research*, 22, 567-75.
- Bandura, A (2001) Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual review of psychology*, 44, 1175-1184.
- Baumeister, R.F., Heatherton, T.F. (1996). Self-regulation failure: An overview. *Psychological Inquiry*, 7, 1-15
- Deci, E.L., Ryan, R.M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological inquiry*, 11, 4, 227-268.
- Gollwitzer, P.M. (1990). Action phases and mind-sets. In E. T. Higgins & R. M. Sorrentino (Eds.), *Handbook of motivation and cognition* (Vol. 2, pp. 53-92). New York: Guilford.
- Griffith S. (1990) A review of the factors associated with compliance and the taking of prescribed medications. *British Journal of General Practice*. 40, 114–116.
- Klein, H.J., Wesson, M.J., Hollenbeck, J.R. Wright, P.M., DeShon, R.P. (1999). The Assessment of Goal Commitment: A Measurement Model Meta-Analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 85(1), 32–55.
- Koestner, R., Powers, T.A., Carbonneau, N., Milyavskaya, M. (2012). Distinguishing autonomous and directive forms of goal support: Their effects of goal progress relationship quality and personal well being. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 38, 1609-1620.
- Leduc-Cummings, I., Milyavskaya, M., Peetz, J. (2017). Goal Motivation and the Subjective Perception of Past and Future Obstacles. *Personality and Individual Differences*, 109, 160-165.
- Locke, E.A., Latham, G.P. (2002). Building a practically useful theory of goal setting and task motivation. *American psychologist*, 57, 9, 705-717.
- Milyavskaya, M., Inzlicht, M., Hope, N., Koestner, R. (2015). Saying “no” to temptation: Want-to motivation improves self-regulation by reducing temptation rather than by increasing self-control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109, 677–693.
- Naar-King, S., Templin, T., Wright, K., et al. (2006). Psychosocial factors and medication adherence in HIV-positive youth. *AIDS Pathological Care STDS*, 20, 1, 44-47.
- Rains, J. C., Penzien, D. B., Lipchik, G. L. (2006). Behavioral facilitation of medical treatment for headache - part II: Theoretical models and behavioral strategies for improving adherence. *Headache*, 46, 1395-1403.
- Sabaté, E. (2003). *Adherence to Long-term Therapies: Evidence for action*. Geneva: World Health Organization.
- Sheldon, K.M., Elliot, A.J. (1998). Not all personal goals are “personal”: Comparing autonomous and controlling goals on effort and attainment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 546-557.
- Sheldon, K.M., Kasser, T. (1995). Coherence and congruence: Two aspects of personality integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 531-543.
- Smith, A.L., Ntoumains, N., Duda, J.L., Vansteenkiste, M. (2011). Goal striving, coping, and well-being: a prospective investigation of the self-concordance model in sport. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 33, 124-145.
- Weinstein, N. D. (1988). The precaution adoption process. *Health Psychology*, 7, 355-386
- Zhang, C., Tobias, D.K., Chavarro, J. E., Bao, W., Wang, D., Ley, S. H., Hu, F.B. (2014) Adherence to healthy lifestyle and risk of gestational diabetes mellitus: prospective cohort study. *Arch Intern Med* 166, 543–548
- <https://www.vseobecnipraktici.info/upload/soubory/DM.pdf>, Jak se strevovat pri diabetu druhého typu, citované dňa 28.08.2017.

VZŤAH KARIÉROVÝCH ZÁUJMOV A ŠTRUKTÚRY OSOBNOSTI

Miriama Hudáková, Tomáš Sollár

Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

miriama.hudakova@ukf.sk, tsollar@ukf.sk

RELATIONSHIP BETWEEN VOCATIONAL INTERESTS AND PERSONALITY STRUCTURE

Abstrakt

Štúdia sa zaoberá vzťahom medzi Hollandovou (1997) teóriou kariérových záujmov a päťfaktorovým modelom osobnosti (Costa & McCrae, 1992). Vzťah sme skúmali na všeobecnej úrovni osobnostných dimenzií aj na špecifickej úrovni faciet. Na zisťovanie päťfaktorového modelu osobnosti sme použili dotazník Big Five Structure Inventory (Arendasy, 2014). Kariérové záujmy boli merané prostredníctvom Multi-metódovej objektívnej testovej batérie záujmov (Proyer & Häusler, 2008). Vzorku tvorilo 68 participantov (25 mužov, 43 žien) s priemerným vekom $M=26,2$ ($SD=8,2$). Z výsledkov vyplýva, že kariérové záujmy súvisia s určitými osobnostnými charakteristikami. Skúmanie na úrovni faciet poskytlo detailnejší obraz týchto vzťahov.

Kľúčové slová: kariérové záujmy, Hollandova teória kariérových záujmov, päťfaktorový model osobnosti

English abstract

The study is focused on relationship between Holland's theory of vocational interests (1997) and five-factor model of personality (Costa & McCrae, 1985). The relationship of personality dimensions and also at specific level of facets was examined. The Big Five Structure Inventory (Arendasy, 2014) was used to measure the five-factor model of personality. Vocational interests were measured by Multi-method objective interest test battery (Proyer & Häusler, 2008). The research sample consisted of 68 participants (25 men, 43 women) with average age $M=26.2$ ($SD= 8.2$). Results showed that vocational interests are related to certain personality characteristics. Exploration at the facet level provided detailed picture of these relationships.

Key words: vocational interests, Holland's theory of vocational interests, five-factor model of personality

Grantová podpora výskumu: APVV-0540-12: Psychometrická kvalita psychodiagnostických nástrojov v kariérovom poradenstve; UGA-IX/4/2017: Overenie psychometrických vlastností Multi-metódovej objektívnej testovej batérie záujmov (Multi-method objective interest test battery) v slovenských podmienkach

Úvod

Podľa Hollanda predstavujú kariérové záujmy dôležitý aspekt alebo formu vyjadrenia osobnosti (Bergmann & Eder, 2011). Myšlienka, že kariérové záujmy sú zásadným spôsobom spojené so širšou skupinou dispozičných konštruktov inak identifikovaných ako osobnostné premenné je opakujúcou sa témou v literatúre zameranej na kariérové záujmy (Hogan & Blake, 1999). Pochopenie ich prekrývania a odlišnosti je rozhodujúce pre pokrok v teórii aj praxi kariérového poradenstva (Larson, Rottinghaus & Borgen, 2002).

Poprední odborníci v oblasti kariérových záujmov a osobnosti nezávisle od seba vytvorili dominantné modely, ktorými sa v štúdiu zaoberáme: Hollandov (1997) model kariérových záujmov a päťfaktorový model osobnosti (Costa & McCrae, 1992). Päťfaktorový model popisu osobnosti predstavuje taxonómiu hlavných dimenzií osobnosti: extravergia, neurotizmus/emočná stabilita, otvorenosť voči skúsenosti, svedomitosť a prívetivosť (McCrae & John, 1992). Hollandova teória kariérovej voľby (1997) na rozdiel od väčšiny prác zaoberajúcich sa kariérovými záujmami explicitne uznáva rolu osobnosti (Costa, McCrae & Holland, 1984). Podľa Hollanda (1997) patrí väčšina ľudí k jednému zo šiestich osobnostných/záujmových typov predstavujúcich osobnú orientáciu alebo životný štýl, teda k typu: prakticko-technickému, intelektuálno-vedeckému, umelecko-jazykovému, spoločenskému, podnikateľskému a organizačno-riadiacemu. Tvorcovia spomínaných modelov sa prvýkrát zaoberali ich konvergenciou v roku 1984 (Larson & Borgen 2002). Dospeli k výsledkom o značnom prekrývaní modelov (Costa, McCrae & Holland, 1984). Blake a Sackett (1999) tvrdia, že niet pochyb o tom, či existuje prepojenie medzi kariérovými záujmami a osobnosťou, avšak skutočnou otázkou je, aký je charakter tohto vzťahu.

Cieľom našej štúdie je preskúmanie súvislosti medzi Hollandovou teóriou kariérových záujmov a päťfaktorovým modelom osobnosti. Na širšej úrovni overujeme vzťahy medzi jednotlivými piatimi veľkými dimenziami osobnosti a kariérovými záujmami, ktoré sa konzistentne preukázali vo viacerých výskumoch (napr. DeFruyt & Mervielde, 1997; Gottfredson, Jones & Holland, 1993; Bergmann & Eder, 2011; Larson & Borgen, 2002, Larson, Rottinghaus & Borgen, 2002 a ďalší). Uvedené výskumy sú východiskom našich predpokladov, ktorých zhrnutie uvádzame v tabuľke 1. Na užšej úrovni zisťujeme vzťah medzi kariérovými záujmami a špecifickými facetami osobnostných dimenzií päťfaktorového modelu osobnosti.

Tabuľka 1 Predpokladané vzťahy medzi osobnostnými dimenziami a kariérovými záujmami

	R	I	A	S	E	C
Emočná stabilita					+	
Extravergia				+	+	
Otvorenosť		+	+	+		
Svedomitosť			-			+
Prívetivosť				+		

Legenda: R- prakticko-technické záujmy; I- intelektuálno-vedecké záujmy; A- umelecko-jazykové záujmy; S- sociálne záujmy, E- podnikateľské záujmy; C- organizačno-riadiace záujmy; + predpokladaný pozitívny vzťah; - predpokladaný negatívny vzťah

Metódy

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 68 participantov (25 mužov, 43 žien) s priemerným vekom $M=26,2$ ($SD=8,2$). Použitý bol príležitostný výber. Zber dát sa uskutočnil v období od januára do júna 2017.

Meracie nástroje

Na meranie kariérových záujmov bola použitá počítačová *Multi-metódová objektívna testová batéria záujmov (MOI)* od autorov Proyera a Häuslera (2008). MOI diagnostikuje záujmy na základe Hollandovej teórie (Proyer & Häusler, 2011). Testovú batériu tvorí 6 subtestov, pre výskum sme použili verbálny dotazník a nonverbálny test, ktoré predstavujú explicitne merané záujmy. Verbálny dotazník pozostáva z 96 položiek opisujúcich profesijné činnosti (napr. opravovanie), pri ktorých participanti musia rozhodnúť či majú alebo nemajú záujem o takúto činnosť. Nonverbálny dotazník tvorí 60 ručne kreslených, rodovo neutrálnych postáv zobrazujúcich buď ľudí v profesijnej situácii (napr. v pekárni) alebo nástroje na vykonávanie špecifických pracovných činností, napr. skrutkovač. Participant musí rozhodnúť, či je pre neho obrázok zaujímavý alebo nie (Proyer & Häusler, 2008).

Päťfaktorový model osobnosti sme zisťovali prostredníctvom *Big Five Structure Inventory (BFSI)*, ktorého autorom je Arendasy (2014). Dotazník meria päť veľkých dimenzií osobnosti ako aj ich jednotlivé faceti. Každá dimenzia pozostáva zo šiestich faciet. BFSI obsahuje 300 položiek. Na odpovedanie je použitá štvorbodová škála, kde respondenti uvádzajú ako typické je pre nich dané adjektívum. Pre každú facetu je vypočítané hrubé skóre a pre každú dimenziu parameter osoby na základe Modelu pre stupňovaný kredit (Partial Credit Model-PCM) vychádzajúceho z teórie odpovede na položku (Arendasy, Sommer & Feldhammer, 2014).

Štatistické spracovanie dát

Štatistické spracovanie dát sme realizovali v programe SPSS Statistics 24.0. Na zisťovanie vzťahov medzi premennými sme použili Pearsonov koeficient súčinovej korelácie.

Výsledky

Vzťah kariérových záujmov a osobnostných dimenzií

Zistili sme, že najsilnejšie s osobnosťou korelujú umelecko-jazykové záujmy, a to konkrétne s dimenziou svedomitosti a emočnej stability. Obidve korelácie boli negatívne a stredne silné. Stredne silná pozitívna korelácia sa preukázala medzi intelektuálno-vedeckými záujmami a otvorenosťou. Sociálne záujmy pozitívne korelovali s dvomi dimenziami osobnosti, a to s extravertiou a prívetivosťou. Obe korelácie boli slabé. Slabé pozitívne korelácie sme našli aj medzi organizačno-riadiacimi záujmami a svedomitosťou a medzi podnikateľskými záujmami a emočnou stabilitou.

Tabuľka 2 Korelácie medzi kariérovými záujmami a dimenziami osobnosti

	R	I	A	S	E	C
Emočná stabilita	,121	-,117	-,368**	-,033	,260*	,093
Extraverzia	,043	-,207	-,106	,278*	,134	-,133
Otvorenosť	,047	,356**	,214	,237	,054	-,041
Svedomitosť	,074	-,012	-,406**	,020	,246	,283*
Prívetivosť	-,084	-,239	-,128	,255*	,031	-,017

Legenda: R- prakticko-technické záujmy; I- intelektuálno-vedecké záujmy; A- umelecko-jazykové záujmy; S- sociálne záujmy; E- podnikateľské záujmy; C- organizačno-riadiace záujmy; * p < 0.05; ** p < 0.01

Vzťah kariérových záujmov a osobnosti na úrovni faciet

Na zistenie špecifickejších vzťahov medzi osobnosťou a kariérovými záujmami sme korelovali kariérové záujmy s jednotlivými facetami osobnostných dimenzií. Prehľad korelácií je uvedený v tabuľke 3. Preukázalo sa 33 slabých alebo stredne silných významných vzťahov (v rozpätí od $r=,241$ po $r=,515$). Podľa výsledkov sa javí, že s osobnosťou najviac súvisia umelecko-jazykové záujmy, u ktorých sme zistili 10 významných vzťahov s facetami troch osobnostných dimenzií, pričom všetky korelácie (okrem jednej) boli stredne silné. Spomedzi osobnostných dimenzií na úrovni faciet vykazuje najviac vzťahov so záujmami otvorenosť. Rôzne faceti otvorenosti slabo alebo stredne silno korelujú so všetkými typmi záujmov okrem podnikateľských.

Tabuľka 3 Korelácie medzi kariérovými záujmami a facetami osobnostných dimenzií

	R	I	A	S	E	C
EMOČNÁ STABILITA	,121	-,117	-,368**	-,033	,260*	,093
N1 bezstarostnosť	,181	,015	-,216	-,072	,182	,024
N2 miernosť	-,003	-,073	-,398**	-,120	,164	,164
N3 pozitívne ladenie	,130	-,167	-,243*	,059	,219	,038
N4 spoločenská sebaistota	-,016	-,094	-,122	,146	,216	-,034
N5 sebaovládanie	,117	-,031	-,213	,049	,170	,259*
N6 emočná sila	,046	-,118	-,448*	-,213	,166	,037
	R	I	A	S	E	C
EXTRAVERZIA	,043	-,207	-,106	,278*	,134	-,133
E1 priateľskosť	-,029	-,317**	-,039	,351**	,030	-,156
E2 spoločnosť	-,058	-,308*	-,028	,308*	,088	-,150
E3 schopnosť presadiť sa	,054	-,008	-,147	,200	,199	-,010
E4 energickosť	,053	-,121	-,047	,296*	,128	-,070
E5 dobrodružnosť	,178	,102	,032	,183	,136	-,137
E6 veselosť	,110	-,177	-,139	,086	,146	-,065
	R	I	A	S	E	C
OTVORENOSŤ	,047	,356**	,214	,237	,054	-,041
O1 otvorenosť voči fantázii	,206	,236	,135	,160	,037	-,072
O2 otvorenosť voči estetike	-,026	,278*	,495**	0,087	-,144	-,116
O3 otvorenosť voči pocitom	-,241*	-,132	,251*	,260*	-,133	-,241*
O4 otvorenosť voči konaniu	0,030	,197	,012	,168	,084	-,085
O5 otv. voči myšlienkam	,000	,515**	,084	,241*	,159	,191
O6 otv. voči hodnotám	,112	,403*	,211	,239*	,228	,056
	R	I	A	S	E	C
SVEDOMITOSŤ	,074	-,012	-,406**	,020	,246	,283*
C1 kompetentnosť	,116	,181	-,171	,104	,438**	,309*
C2 poriadkumilovnosť	,014	-,104	-,407**	-,116	,075	,179
C3 vedomie povinnosti	-,027	-,094	-,405**	,060	,117	,253*
C4 ctížiadosť	,013	,047	-,346**	,163	,231	,274*
C5 disciplinovanosť	,096	,031	-,328**	,020	,102	,167
C6 obozretnosť	,096	,025	-,302*	-,017	,154	,341**
	R	I	A	S	E	C
PRÍVETIVOSŤ	-,084	-,239	-,128	,255*	,031	-,017
A1 dôveryčivosť	-,073	-,091	,041	,419**	-,020	-,092
A2 úprimnosť	-,007	-,045	-,126	,163	,055	,047
A3 ochota pomôcť	-,028	-,237	-,080	,294*	,058	-,037
A4 ústretovosť	-,038	-,081	-,072	,102	,043	,108
A5 skromnosť	-,110	-,193	-,058	,123	-,071	,000
A6 dobromyseľnosť	-,111	-,256*	-,067	,306*	,044	-,038

Legenda: R- prakticko-technické záujmy; I- intelektuálno-vedecké záujmy; A- umelecko-jazykové záujmy; S- sociálne záujmy; E- podnikateľské záujmy; C- organizačno-riadiace záujmy; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Diskusia

Cieľom štúdie bolo preskúmanie spojitosti medzi osobnosťou a kariérovými záujmami. Na širšej úrovni overovania vzťahov medzi piatimi veľkými dimenziami osobnosti a kariérovými záujmami výsledky ukázali, že každý typ kariérového záujmu (okrem prakticko-technického) súvisí aspoň s jednou osobnostnou dimenziou. Prakticko-technické záujmy sa konzistentne s výsledkami Bergmanna a Edera (2011) a DeFruyta a Mervieldeho (1997) ukazujú ako nesúvisiace s päťfaktorovým modelom osobnosti. V predkladanej štúdii sa v súlade s predošlými zisteniami (napr. Bergmann & Eder, 2011; Larson & Borgen, 2002) potvrdil predpokladaný vzťah sociálnych záujmov s extraverziou a prívetivosťou a vzťah intelektuálno-vedeckých záujmov s otvorenosťou. Podobne ako výskum Larsonovej, Rottinghause a Borgena (2002) aj naše výsledky potvrdzujú vzťah podnikateľských záujmov s emočnou stabilitou, vzťah organizačno-riadiacich záujmov so svedomitosťou a negatívny vzťah umelecko-jazykových záujmov so svedomitosťou. Nezistili sme očakávaný vzťah podnikateľských záujmov s extraverziou a vzťah umelecko-jazykových a sociálnych záujmov s otvorenosťou na rozdiel od Costu, McCraeho a Hollanda (1985). Vzťah umelecko-jazykových a sociálnych záujmov k otvorenosti sa preukázal na špecifickejšej úrovni faciet.

Pri skúmaní súvislosti medzi osobnosťou a kariérovými záujmami na špecifickejšej úrovni faciet sme zistili viacero významných vzťahov. Umelecko-jazykové záujmy vykazujú najviac vzťahov s rôznymi facetami osobnosti. Najsilnejšie korelujú s otvorenosťou voči estetike, ktorá podľa Arendasyho, Sommera a Feldhammera (2014) vypovedá o miere v akej sa ľudia zaujímajú o umenie a kultúru. Spomedzi osobnostných dimenzií rôzne faceti otvorenosti súvisia so všetkými kariérovými záujmami okrem podnikateľských. Najsilnejší vzťah bol zistený medzi intelektuálno-vedeckými záujmami a otvorenosťou voči myšlienkam. Jednotlivci vysoko otvorení voči myšlienkam sa považujú za obzvlášť zvedavých a ochotných učiť sa (Arendasy, Sommer & Feldhammer, 2014). Obľuba učiť sa a dávať prednosť poznávacím a vedeckým aktivitám je zároveň obsiahnutá v charakteristike Hollandovho intelektuálno-vedeckého záujmového typu (Holland, 1997).

Vzťah medzi intelektuálno-vedeckými záujmami a otvorenosťou voči myšlienkam bol navyše silnejší, než vzťah samotnej dimenzie otvorenosti s intelektuálno-vedeckými záujmami. Výsledky podporujú tvrdenie Larsonovej a Borgena (2002) o tom, že skúmanie vzťahu záujmov a osobnosti na úrovni faciet môže priniesť silnejšie korelácie ako tie, ktoré boli zistené na všeobecnej úrovni osobnostných dimenzií, čo sa v našej štúdii potvrdilo vo viacerých prípadoch. Dokonca niekoľko vzťahov medzi osobnosťou a kariérovými záujmami sa objavilo len na úrovni faciet. Príkladom môžu byť intelektuálno-vedecké záujmy, ktoré podľa našich výsledkov nesúvisia s extraverziou, avšak na úrovni faciet sa jednotlivci s intelektuálno-vedeckými záujmami popisujú ako menej priateľskí a spoločenski.

Záver

Z výsledkov vyplýva, že kariérové záujmy súvisia s určitými osobnostnými charakteristikami na všeobecnej úrovni dimenzií ako aj na špecifickej úrovni faciet. Skúmanie na úrovni faciet dokáže precíznejšie zmapovať ich vzájomnú súvislosť a odhaliť vzťahy, ktoré nie sú zjavné na všeobecnej úrovni. Na základe sily vzťahov však súhlasíme s Gottfredsonom et al. (1993), ktorí tvrdia, že prekrývanie záujmov a osobnostných vlastností nie je natoľko silné, aby sa mohli navzájom nahrádzať. Meranie osobnostných charakteristík poskytuje užitočné prídavné informácie pre poradcov pri výbere vzdelávania a povolania (DeFruyt & Mervielde, 1997).

Literatúra

- Arendasy, M., Sommer, M., & Feldhammer, M. (2014). *Big five structure inventory*. Mödling: Schuhfried.
- Bergmann, CH., & Eder, F. (2011). *General interest structure test*. Mödling: Schuhfried.
- Blake, R. J., & Sackett, S. A. (1999). Holland's typology and the five-factor model: A rational-empirical analysis. *Journal of Career Assessment*, 7(3), 249-279.
- Costa, P. T., McCrae, R. R., & Holland, J. L. (1984). Personality and vocational interests in an adult sample. *Journal of Applied psychology*, 69 (3), 390-400.
- DeFruyt, F., & Mervielde, I. (1997). The five-factor model of personality and Holland's RIASEC interest types. *Personality and Individual Differences*, 23(1), 87-103.
- Gottfredson, G. D., Jones, E. M., & Holland, J. L. (1993). Personality and vocational interests: The relation of Holland's six interest dimensions to five robust dimensions of personality. *Journal of Counseling Psychology*, 40 (4), 518-524.
- Hogan, R., & Blake, R. (1999) John Holland's vocational typology and personality theory. *Journal of Vocational Behavior*, 55(1), 41-56.
- Holland, J. L. (1997). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Larson, L. M., & Borgen, F. H. (2002). Convergence of Vocational Interests and Personality: Examples in an Adolescent Gifted Sample. *Journal o Vocational Behavior*, 60 (1), 91-112.
- Larson, L. M., Rottinghaus, P. J., & Borgen, F.H. (2002). Meta-analyses of Big Six Interests and Big Five Personality Factors. *Journal of Vocational Behavior*, 61(2), 217-239.
- McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175-215.
- Proyer, R. T., & Häusler, J. (2008). MOI Multi-method Objective Interests Test Battery. Retrieved 26.6.2017, from: <http://www.schuhfried.com/viennatestsystem10/tests-test-sets/all-tests-from-a-z/test/moi-multi-method-objective-interests-test-battery-2/>
- Proyer, R. T., & Häusler, J. (2011). *Multi-method objective interest test battery*. Mödling: Schuhfried.

KULTURNÍ ORIENTACE ČESKÝCH VIETNAMCŮ S ODLIŠNÝM GENERAČNÍM STATUSEM

Petra Chvojková^{1,2}, Martina Hřebíčková²

¹ *Psychologický ústav FF MU*, ² *Psychologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i*

chvojkovap@gmail.com, martina@psu.cas.cz

CULTURAL ORIENTATION OF CZECH VIETNAMESE WITH DIFFERENT GENERATION STATUS

Abstrakt

Cílem studie bylo porovnat orientaci vietnamských Čechů na českou a vietnamskou kulturu ve třech souborech vietnamských Čechů s rozdílným generačním statutem (N = 430, 58 % žen, ve věku 12–68 let, M = 20,58 let, s = 7,65 let). Pro měření kulturních orientací jsme použily českou verzi Obecného dotazníku etnicity (General Ethnicity Questionnaire, GEQ, Tsai et al., 2000), který vždy na 37 položkách zjišťuje českou a vietnamskou kulturní orientaci. Na základě faktorové analýzy s následnou rotací Varimax jsme odvodily šest faktorů pro českou i pro vietnamskou verzi GEQ (např. jazyk, kulturní hrdost, média, kulturní preference, vystavení se kultuře, jazykové a kulturní preference). Následně jsme použily analýzu rozptylu a Scheffého post testy, abychom našly rozdíly v dílčích faktorech kulturní orientace u tří generací vietnamských Čechů.

Klíčová slova: kulturní orientace; Obecný dotazník etnicity; čeští Vietnamci; generační status.

English abstract

The aim of the study was to compare domains of Czech and Vietnamese cultural orientations in the three samples of Vietnamese Czechs differing in generational status (N = 430, 58% woman, in age 12 - 68 years, M = 20.58 years, SD = 7.5 years). Cultural orientations were measured using General Ethnicity Questionnaire (GEQ, Tsai et al., 2000) with 37 items measuring Czech and Vietnamese cultural orientations. We conducted explanatory factor analyses with subsequent Varimax rotation and six factors were extracted in both versions of GEQ (e.g. Language, Cultural pride, Media, Cultural preference, Exposure, Language and Cultural preference). Analyses of variance by groups and Scheffé post hoc test was conducted to find differences in domains of cultural orientation in three groups of Vietnamese Czechs.

Key words: cultural orientation; General Ethnicity Questionnaire; Czech Vietnamese; generational status.

Výzkum byl financován GA ČR 17-14387S a podpořen RVO: 68081740.

Úvod

Začleňování do nové a kulturně odlišné společnosti je dnes v souvislosti s migrační krizí aktuálním tématem. Proces kulturní a psychologické změny v důsledku interkulturního kontaktu, kdy je jedinec vystaven a internalizuje dvě nebo více kultur, se nazývá akulturace (Nguyen, Benet-Martinez, 2007). Zatímco akulturační strategie popisují spíše postoje k původní a hostitelské kultuře, kulturní orientace se více zaměřuje na konkrétní chování jedinců v kontextu původní a hostitelské kultury v různých oblastech jejich života (Tsai, Ying, Lee, 2000). Většina výzkumníků se shoduje na tom, že akulturace a kulturní orientace může probíhat v různých oblastech života odlišně (Laroche et al, 1997; Padilla, Perez, 2003; Navas et al, 2007; Tsai, Ying, Lee, 2000, van Oudenhoven, Ward, 2013), ale nejsou za jedno v tom, o které dílčí oblasti se jedná. Hlavním cílem studie pro je identifikovat dílčí oblasti orientace českých Vietnamců k české a vietnamské kultuře

V našem výzkumu budeme porovnávat tři generace Vietnamců žijících v ČR. Do druhé generace zařazujeme Vietnamce, kteří se v ČR narodili, do 1,5. ty, kteří přišli před svým 12.rokem a do první generace tedy spadají Vietnamci, kteří do ČR přišli v dospělosti nebo starší 12 let.

Hlavními cíli studie bylo: 1) Na základě položek Obecného dotazníku etnicity (GEQ) odvodit faktorovou strukturu vietnamské a české kulturní orientace a určit specifické faktory obou kulturních orientací. 2) Porovnat celkovou orientaci tří generací Vietnamců v ČR na vietnamskou a českou kulturu. 3) Porovnat specifické faktory obou kulturních orientací ve třech generacích českých Vietnamců.

METODA

Výzkumný vzorek

V souboru bylo 430 českých Vietnamců (více v Tabulce 1). Respondenty jsme kontaktovaly za pomoci vietnamských spolků a organizací. Dále jsme s prosbou o spolupráci oslovily střední školy v Praze, Brně a Chebu, na nichž studují Vietnamci. Někteří respondenti odpovídali na papírovou formu dotazníku, část respondentů se do výzkumu zapojila prostřednictvím elektronické formy.

Tabulka 1. Demografické charakteristiky jednotlivých generací.

<i>Proměnná</i>	<i>1. generace</i>	<i>1,5. generace</i>	<i>2. generace</i>
<i>N</i>	32	118	279
<i>Pohlaví (% žen)</i>	41	58	58
<i>Věk</i>	20-68	15-35	12-36
<i>M</i>	39,94	22,09	17,72
<i>SD</i>	13,08	4,56	3,20
<i>Věk migrace</i>	13-29	0-12	
<i>M</i>	18,76	6,70	
<i>SD</i>	4,04	3,25	
<i>Čas strávený v ČR (v letech)</i>	3-40	7-26	7-36
<i>M</i>	20,53	15,38	17,50
<i>SD</i>	11,17	4,58	3,39
<i>% života stráveného v ČR</i>	14-69	41-100	100
<i>M</i>	49	69	
<i>SD</i>	15,04	14,23	

Výzkumné metody

Pro měření české a vietnamské kulturní orientace jsme použily Obecný dotazník etnicity (General Ethnicity Questionnaire, GEQ, Tsai, 2000). GEQ obsahuje 37 položek pro českou a 37 pro vietnamskou kulturní orientaci. Míru souhlasu s položkami vyjadřovali na pěti stupňové Likertově škále. Výsledkem byly vždy dva skóry české a vietnamské kulturní orientace a skóry ve specifických faktorech kulturní orientace, které byly odvozeny z faktorové analýzy.

Výsledky

Z faktorové analýzy v programu SPSS Statistics 24 s následnou rotací Varimax pro položky české a vietnamské kulturní orientace jsme odvodily šestifaktorová řešení zvlášť pro českou a pro vietnamskou kulturní orientaci. Pro českou kulturní orientaci jsme identifikovaly specifické faktory: *jazyk*, *kontakt*, *kulturní hrdost*, *média*, *kulturní preference*, *rekreace*. Toto řešení vyčerpává v české verzi 50,53 % rozptylu. Faktor *jazyk* postihuje znalost mluvené i psané češtiny i kontext jejího používání (ve škole, práci, s kamarády). Faktor pojmenovaný *kontakt* zahrnuje kontakt s českou kulturou a sociální vztahy s Čechy (čeští kamarádi v minulosti i nyní). *Kulturní hrdost* reprezentují kladné postoje k české kultuře. Faktor *média* zahrnuje sledování českých filmů, televize, poslouchání rozhlasu a čtení české literatury. Preference českých stylů chování (např. v partnerském vztahu) a českých zvyků a kulturních prvků (např. česká kuchyně) je obsahem faktoru *kulturní preference*. *Rekreace* představuje preferenci českých stylů zábavy a rekreace jako jsou české tance, hudba a české svátky.

Tabulka 2. Faktory české kulturní orientace a faktorové náboje jednotlivých položek.

	JAZYK	KONTAKT	KULTURNÍ HRDOST	MÉDIA	KULT. PREFERENCE	REKREACE
1) JAZYK						
35. Jak dobře mluvíte česky?	0,90					
37. Jak dobře píšete česky?	0,88					
36. Jak dobře čtete česky?	0,87					
38. Jak dobře rozumíte češtině?	0,80					
27. Jak často mluvíte česky ve škole?	0,55			0,33		
30. Jak často mluvíte česky s kamarády?	0,50	0,40		0,42		
28. Jak často mluvíte česky v práci	0,38					
2) KONTAKT						
10. Chodím na místa, kde se vyskytují Češi.		0,71				
22. Nyní mám české kamarády.		0,71				
21. Když jsem byl/a malý/malá, měl/a jsem české kamarády.	0,30	0,67				
11. Znáám české způsoby a zvyky.		0,63				
2. Když jsem vyrůstal/a, byl/a jsem vystaven/a vlivu české kultury.	0,41	0,49				
3. Nyní jsem vystaven/a vlivu české kultury	0,31	0,50				0,31
3) KULTURNÍ HRDOST						
6. Na českou kulturu jsem hrdý/á.			0,78			
7. Česká kultura má na můj život pozitivní vliv.			0,74			
13. Obdivuji Čechy.			0,70		-0,31	
5. Stydím se za českou kulturu.			0,61			
4. Ve srovnání s tím, jak kritizují jiné kultury, kritizují českou kulturu méně.			0,40			
8. Myslím si, že by moje děti měly číst, psát a mluvit česky.			0,37			
23. Přál/a bych si, aby mě Češi akceptovali.		0,35	0,36			
4) MÉDIA						
32. Jak často sledujete filmy v češtině?				0,79		
31. Jak často sledujete televizní vysílání v češtině?				0,70		
33. Jak často posloucháte rádio v češtině?				0,68		
34. Jak často čtete literaturu v českém jazyce?	0,44			0,48		
5) KULTURNÍ PREFERENCE						
9. Jsem přesvědčen/á o tom, že by moje děti měly mít jenom česká jména.					0,65	
26. Jak často doma mluvíte česky?					0,56	
24. Chodím s Čechem/Češkou.					0,57	

14. Raději bych žil/a v české komunitě.	0,42	0,51
1. Byl/a jsem vychován/a tak, jak je to v Čechách obvyklé.		0,48
12. Ke svému partnerovi/partnerce se chovám tak, jak je to v Česku obvyklé.	0,37	0,39
19. Doma jím česká jídla.	0,32	0,39
6) REKREACE		
16. Tančím české tance.		0,75
15. Poslouchám českou hudbu.		0,73
17. Věnuji se českým formám rekreace.		0,58
18. Slavím české svátky.	0,33	0,45
20. V restauracích jím česká jídla.	0,32	0,36

Poznámka: faktory vyčerpávají: 1) 21,33 %; 2) 11,28 %; 3) 5,40 %; 4) 4,63 %; 5) 4,06 %; 6) 3,84 % rozptylu.

Pro vietnamskou kulturní orientaci jsme identifikovaly následující specifické faktory: *média a rekreace, jazyk, kulturní vlivy, kulturní hrdost, kulturní preference, kontakt*. Ve vietnamské verzi šestifaktorové řešení vyčerpává 53,14 % rozptylu. Faktor pojmenovaný *média a rekreace* je ve vietnamské kulturní orientaci širší než v české. Zahrnuje kromě sledování vietnamských filmů a televize, poslechu rozhlasu a četby literatury, i některé vietnamské způsoby zábavy jako je poslech vietnamské hudby nebo tančení vietnamských tanců. Faktor pojmenovaný *jazyk* obsahuje položky vztahující se ke znalosti mluvené a psané vietnamštiny. Do faktoru *kulturními vlivy* vstupují položky vyjadřující vystavení vietnamské kultuře a tradicím v minulosti i nyní. *Kulturní hrdost* postihuje kladné postoje (a absenci záporných) k vietnamské kultuře a Vietnamcům. Preferenci vietnamských stylů chování, tradic a jazyka postihuje faktor *kulturní preference*. Položky vztahující se k jazyku se ve vietnamské verzi rozpadly do tří faktorů (*kulturní vlivy, kult. preference a jazyk*). Kontakt s Vietnamci v současnosti i v minulosti zahrnuje faktor *kontakt*.

Tabulka 3. Faktory vietnamské kulturní orientace a faktorové náboje jednotlivých položek.

	MÉDIA REKREACE	JAZYK	KULTURNÍ VLIVY	KULTURNÍ HRDOST	KULTURNÍ PREFERENCE	KONTAKT
1) MÉDIA A REKREACE						
16. Tančím vietnamské tance.	0,72					
15. Poslouchám vietnamskou hudbu.	0,71					
33. Jak často posloucháte rádio ve vietnamštině?	0,70					
34. Jak často čtete literaturu ve vietnamštině?	0,68	0,38				
32. Jak často sledujete filmy ve vietnamštině?	0,67	0,35				
31. Jak často sledujete televizní vysílání ve vietnamštině?	0,56				0,35	
17. Věnuji se vietnamským formám rekreace.	0,54					
2) JAZYK						
35. Jak dobře mluvíte vietnamsky?		0,81				
38. Jak dobře rozumíte vietnamštině?		0,79				
36. Jak dobře čtete vietnamsky?	0,36	0,79				
37. Jak dobře píšete vietnamsky?	0,39	0,77				
3) KULTURNÍ VLIVY						
19. Doma jím vietnamská jídla.			0,69			
2. Když jsem vyrůstal/a, byl/a jsem vystaven/a vlivu vietnamské kultury.			0,66			
3. Jak často posloucháte rádio ve vietnamštině?			0,64			0,37
26. Jak často doma mluvíte vietnamsky?			0,53		0,33	
1. Byl/a jsem vychován/a tak, jak je to ve Vietnamu obvyklé.		0,36	0,53			
8. Myslím si, že by moje děti měly číst, psát a mluvit vietnamsky.			0,51	0,35		
18. Slávím vietnamské svátky.			0,48	0,42		
11. Znáám vietnamské způsoby a zvyky.		0,42	0,45			
4) KULTURNÍ HRDOST						
6. Na vietnamskou kulturu jsem hrdý/á.				0,74		
13. Obdivuji Vietnamce.				0,73		
5. Stydím se za vietnamskou kulturu.				0,60		
7. Vietnamská kultura má na můj život pozitivní vliv.			0,37	0,59		
23. Přál/a bych si, aby mě Vietnamci akceptovali.				0,50		

4. Ve srovnání s tím, jak kritizují jiné kultury, kritizují vietnamskou kulturu méně.	0,37	0,31	
5) KULTURNÍ PREFERENCE			
27. Jak často mluvíte vietnamsky ve škole?		0,61	0,31
28. Jak často mluvíte vietnamsky v práci		0,57	
9. Jsem přesvědčen/á o tom, že by moje děti měly mít jenom vietnamská jména.		0,56	
30. Jak často mluvíte vietnamsky s kamarády?	0,37	0,33	0,50
14. Raději bych žil/a ve vietnamské komunitě.	0,45	0,47	
24. Chodím s Vietnamcem/Vietnamkou.		0,45	0,33
12. Ke svému partnerovi/partnerce se chovám tak, jak je to ve Vietnamu obvyklé.		0,41	
6) KONTAKT			
22. Nyní mám vietnamské kamarády.			0,72
21. Když jsem byl/a malý/malá, měl/a jsem vietnamské kamarády.			0,61
10. Chodím na místa, kde se vyskytují Vietnamci.		0,38	0,59
20. V restauracích jím vietnamská jídla.			0,46

Poznámka: faktory vyčerpávají: 1) 26,48 %; 2) 9,37 %; 3) 5,70 %; 4) 4,82 %; 5) 3,46 %; 6) 3,32 % rozptylu.

Následně jsme porovnali generace v jednotlivých faktorech analýzou rozptylu (ANOVA)⁷. Tři zkoumané generace českých Vietnamců se významně neliší v celkové orientaci na českou kulturu, liší se ale ve specifických faktorech české kulturní orientace: jazyk $F(2,427) = 29,00$; kontakt $F(2, 427) = 11,08$; kulturní hrdost $F(2,427) = 16,28$; rekreace $F(2,427) = 42,20$. Vietnamci, kteří se v ČR narodili nebo do ČR přišli jako děti, mají více českých přátel a více se setkávají s Čechy ve srovnání s příslušníky první generace. Rovněž ovládají lépe češtinu a častěji ji používají (např. v práci, škole, s kamarády). V rozporu s trendem zvyšující se orientace na českou kulturu příslušníci první generace jsou více hrdí na českou kulturu a více se věnují českým způsobům rekreace než čeští Vietnamci ze 1,5 a druhé generace.

Statisticky významně se jednotlivé generace českých Vietnamců liší jak v celkové kulturní orientaci na vietnamskou kulturu $F(2,426) = 30,66$; tak v jejích specifických faktorech *média a rekreace* $F(2,427) = 42,20$; *jazyk* $F(2,427) = 78,75$; *kulturní vlivy* $F(2, 27) = 5,53$ a *kulturní preference* $F(2, 426) = 16,49$. Čím vyšší je generační status, tím nižší je orientace na vietnamskou kulturu. Znalost vietnamského jazyka a zájem o vietnamská média a styly zábavy klesá s generačním statutem. Příslušníci druhé generace jsou navíc méně vystaveni vlivům vietnamské kultury a méně preferují vietnamskou kulturu oproti 1,5. a první generaci. Můžeme tedy shrnout, že s generačním statutem se oslabuje zájem, kontakt a angažovanost ve vietnamské kultuře jak celkově, tak

⁷ Uváděné údaje jsou významné na hladině $p < 0.001$.

v jednotlivých oblastech života a u vietnamské kulturní orientace jsou tyto změny patrnější než u české. Jedinou výjimkou je kulturní hrdost, která vypovídá spíše o postoji k vietnamské kultuře a zůstává neměnná u různých generací.

Tabulka 4. Porovnání tří generací českých Vietnamců v české a vietnamské kulturní orientaci a specifických faktorech obou kulturních orientací.

Generace	1		1,5		2	
	M	s	M	s	M	s
Česká kulturní orientace	3,64	0,49	3,59	0,48	3,62	0,50
Jazyk	3,85*	0,91	4,57	0,52	4,67	0,57
Kontakt **	3,78	0,69	4,11	0,73	4,33	0,68
Kulturní hrdost	4,07*	0,56	3,50	0,63	3,42	0,60
Média	3,66	0,98	3,82	0,96	3,74	1,02
Kulturní preference	2,99	0,75	2,82	0,72	2,88	0,69
Rekreace	3,73*	0,68	2,97	0,90	2,95	0,83
Vietnamská kulturní orientace **	3,65	0,44	3,27	0,53	3,00	0,53
Média a rekreace**	2,89	0,66	3,35	0,94	1,80	0,70
Jazyk**	4,71	0,66	3,77	1,04	2,95	0,83
Kulturní vlivy	4,20	0,55	4,09	0,55	3,90*	0,69
Kulturní hrdost	3,80	0,57	3,59	0,59	3,61	0,68
Kulturní preference	2,97	0,74	2,63	0,72	2,33*	0,71
Kontakt	4,05	0,67	3,66	0,82	3,70	0,86

** všechny generace se významně liší

* označená generace se významně liší od zbylých dvou

Diskuse a závěry

Mnohá naše zjištění jsou v souladu se závěry výzkumu kulturní orientace tří generací čínských Američanů v USA (Tsaiová, 2000), některá se však odlišují. Tsaiová extrahovala rovněž šest faktorů pro čínskou kulturní orientaci (jazyk, sociální afiliace, aktivity, hrdost, vystavení kultuře a jídlo) a šest faktorů pro americkou kulturní orientaci (jazyk, sociální afiliace, aktivity, hrdost, média, jídlo). Obsah a pojmenování faktorů ve výzkumu čínských Američanů a českých Vietnamců se liší. Položky faktoru jazyk u čínské kulturní orientace vstupují u vietnamské kulturní orientace do dvou faktorů (*jazyk* a *média*). Položky faktoru sociální afiliace jsou u nás zahrnuty rovněž do dvou faktorů (*kontakt* a *kulturní hrdost*). Faktor aktivity, kam spadají čínské formy rekreace, u nás není zastoupen. Faktor *kulturní hrdost* se víceméně shoduje názvem i obsahem v obou verzích, faktor *kulturní vlivy* se svým obsahem překrývá s faktorem vystavení kultuře u amerických Číňanů. Faktor jídlo není v našem výzkumu obsažen a jeho položky jsou zahrnuty ve faktoru *kulturní vlivy* a *kontakt*.

V oblasti orientace na kulturu hostitelskou se faktory více překrývají a shodují. Mnohé položky vstupují do shodných faktorů (*jazyk*, *média*, *hrdost*) v případě čínských Američanů i našich Vietnamců. Samostatné faktory jídlo a aktivity nejsou opět v české kulturní orientaci zastoupeny a položky z nich vstupují u nás do faktorů *rekreace* nebo *kulturní preference*. Sociální afiliaci pak nejvíce odpovídá u nás faktor *kontakt*.

Porovnat můžeme i změny kulturních orientací v souvislosti s generačním statutem. Ve výzkumu Tsaiové znalost angličtiny u čínských migrantů i jejich potomků a jejich kontakt s Američany rostl s generačním statutem, stejně jako v našem případě znalost češtiny a zájem o kontakt s Čechy. Znalost čínského jazyka a zájem o čínské styly zábavy naopak klesal s generačním statutem. Příslušníci druhé generace byli méně vystaveni čínské kultuře, stejně jako u nás čeští Vietnamci vietnamské. Hrdost na původní kulturu se ani v případě Číňanů v USA ani v případě Vietnamců v ČR s generací nemění. Pro minority žijící v kontextu euro-americké společnosti tvoří hrdost na kulturu země svého původu důležitou součástí jejich etnické identity, vnitřní kulturní prvek, který se ani s probíhající akulturací nemění (Gordon, 1964).

U českých Vietnamců nacházíme ale odlišnosti, v nichž se naše výsledky liší od výsledků výzkumu Tsaiové. Příslušníci první generace čínských Američanů vyhledávali méně americké styly zábavy a byli méně hrdí na americkou kulturu než příslušníci následujících generací. Zatímco první generace českých Vietnamců pocituje více hrdosti na českou kulturu a více vyhledává české styly zábavy než generace následující. Může to vypovídat o snaze Vietnamců přicházejících do ČR v dospělosti zapadnout do české společnosti. Vliv mohou hrát rovněž okolnosti migrace, kdy v rámci hospodářské pomoci v 80. letech přicházeli do Československa organizovaně celé skupiny mladých Vietnamců, kteří byli rovněž organizovanou formou seznamování s českou kulturou a českými formami rekreace. Víkendy trávili kromě politických školení i výlety na hrady a zámky nebo sportovními turnaji (Brouček, 2016; Freidingerová, 2014). Orientaci druhé generace Vietnamců na českou kulturu ve většině oblastí jejich života můžeme vysvětlovat i velkým množstvím různých kontaktů s Čechy, ať už ve škole nebo v podobě českých chův a babiček, kterým dávají vietnamští zaměstnaní rodiče často své děti na starost (Souralová, 2015).

Za omezení našeho výzkumu můžeme považovat složení vzorku. Jednalo se zejména o dobře adaptované Vietnamce, kteří výborně nebo dobře ovládají češtinu. Omezení studie spočívá také v nerovnoměrném zastoupení jednotlivých generací v našem vzorku, kdy příslušníci první generace tvoří méně než desetinu vzorku (N=32), v důsledku čehož je porovnání průměrného skoru s jinými skupinami značně problematické. Náš výzkum je průřezový a jsme si vědomy, že pouze longitudinální studie by dokázala optimálně postihnout vývoj a případné změny v kulturní orientaci s prodlužující se dobou pobytu v ČR. Přesto jsme se pokusily nabídnout toto zajímavé srovnání přinášející bližší pohled do života, postojů a prožívání tří generací českých Vietnamců.

Literatura

- Brouček, S. (2016). *The visible and invisible Vietnamese in the Czech Republic*. Praha: Institute of Ethnology of the CAS.
- Freidingerová, T. (2014). *Vietnamci v Česku a ve světě: migrační a adaptační tendence*. Praha: Slon.
- Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in American life. The role of race, religion and national origins*. New York: Oxford University Press.
- Laroche, M., Kim, C., & Hui, M. K. (1997). A comparative investigation of dimensional structures of acculturation for Italian Canadians and Greek Canadians. *The Journal of Social Psychology*, 137, 317-331.
- Navas, M., Rojas, A. J., García, M., & Pumares, P. (2007). Acculturation strategies and attitudes according to the Relative Acculturation Extended Model (RAEM): The perspectives of natives versus immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 31(1), 67-86.
- Nguyen, A. M. D., & Benet-Martínez, V. (2007). Biculturalism unpacked: Components, measurement, individual differences, and outcomes. *Social and Personality Psychology Compass*, 1, 101-114.
- Padilla, A. M., & Perez, W. (2003). Acculturation, social identity, and social cognition: A new perspective. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 25(1), 35-55.
- Souralová, A. (2015). „Můžeš prostě říct, že máš babičku“: Vietnamské děti, české babičky a význam prarodičovství v jejich biografiích. *Czech Sociological Review*, 51(5), 815-845.
- Tsai, J. L., Ying, Y. W., & Lee, P. A. (2000). The meaning of “being Chinese” and “being American” variation among Chinese American young adults. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(3), 302-332.

- Tsai, J. L., Ying, Y. W., & Lee, P. A. (2001). Cultural predictors of self-esteem: A study of Chinese American female and male young adults. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 7(3), 284.
- van Oudenhoven, J. P., & Ward, C. (2013). Fading majority cultures: The implications of transnationalism and demographic changes for immigrant acculturation. *Journal of Community Applied Social Psychology*, 23(2), 81-97.

SÚVISLOSTI MEDZI VZŤAHOVOU VÄZBOU, ALEXITÝMIOU A ÚZKOSŤOU U JEDNOTLIVCOV ZÁVISLÝCH OD ALKOHOLU

Mária Jančiarová, Marta Popelková

Katedra psychologických vied FSVaZ UKF v Nitre

m.janciarova@gmail.com, mpopelkova@ukf.sk

ATTACHMENT, ALEXITHYMIA AND ANXIETY DISORDERS IN INDIVIDUALS ADDICTED TO ALCOHOL

Abstrakt

Cieľom príspevku bolo skúmať súvislosti medzi vzťahovou väzbou, alexitýmiou a úzkosťou u jednotlivcov závislých od alkoholu. Výskumu sa zúčastnilo 137 respondentov, ktorí sa liečili pre závislosť od alkoholu. Boli použité nasledovné metodiky: dotazník ECR – Ako prežívam blízke vzťahy (Bieščad, Hašto, 2010), TAS-20 - Torontská škála alexitýmie (Taylor, Bagby, Parker, 1992) a dotazník STAI (Müllner, Ruisel, Farkaš, 1980). Významný pozitívny vzťah sme zistili medzi úzkostnosťou vzťahovej väzby, celkovým skóre alexitýmie a externe orientovaným myslením. Pozitívny vzťah sme zaznamenali medzi vyhýbavosťou vzťahovej väzby, celkovým skóre alexitýmie, ťažkosťami popísať emócie a externe orientovaným myslením. Úzkostnosť vzťahovej väzby bola v pozitívnom vzťahu s črtou úzkostlivosť a vyhýbavosť vzťahovej väzby s aktuálnou úzkosťou. Úzkosť a úzkostlivosť pozitívne korelovali s ťažkosťami identifikovať a popísať emócie. Ako významné prediktory alexitýmie sa manifestovali úzkostnosť a vyhýbavosť (škály ECR), vek a črta úzkostlivosť.

Kľúčové slová: vzťahová väzba, alexitýmia, úzkosť, závislosť od alkoholu

Abstract

The aim of the study was to examine attachment style, alexithymia and anxiety in individuals addicted to alcohol. The research sample consisted of 137 participants who underwent treatment for alcohol addiction. The following measurement tools were used: to measure attachment style questionnaire titled "How I experience close relationships" (Bieščad, Hašto, 2010) was administered; Slovak version of TAS-20 - Toronto scale for alexithymia (Taylor, Bagby, Parker, 1992) and to measure anxiety STAI questionnaire (Müllner, Ruisel, Farkaš, 1980) was administered. We identified statistically significant positive relationship between anxious attachment style, overall alexithymia score and externally oriented thinking. We have also identified a positive relationship between avoidant attachment style, overall score of alexithymia, difficulties with describing feelings and externally oriented thinking. Anxious attachment style positively correlated with trait anxiety and avoidant attachment style correlated with state anxiety. State and trait anxiety positively correlated with difficulty identifying and describing own feelings. The results also demonstrated that anxious and avoidant attachment style (ECR scale), age and trait anxiety were significant predictors of alexithymia.

Key words: Attachment Style, Alexithymia, Anxiety, Alcohol Addiction

Úvod

Vzťahová väzba nie je aktívna len v detstve, ale sprevádza človeka aj v období dospelosti. Dospelí si najčastejšie vytvárajú vzťahovú väzbu k rodinným príslušníkom, romantickým partnerom či blízkym priateľom (Mikulincer, Shaver, 2008). Pri narušení vzťahov rodičov s deťmi vznikajú iné vzorce pripútania, ktoré predstavujú poruchy vzťahovej väzby (Brisch, 2011). Jednotlivci s bezpečnou vzťahovou väzbou vyhľadávajú pri náročných situáciách sociálnu oporu, pričom jednotlivci s neistým typom pripútania majú tendenciu uchýliť sa k iným zdrojom, ako sú drogy či alkohol. De Rick et al. (2007) uvádza, že jednotlivci závislí od alkoholu sa vyznačujú práve neistou väzbou, čo predstavuje dôležité zistenie najmä pri liečbe a v terapeutickom vzťahu. Na základe zahraničných výskumov je užívanie alkoholu vnímané ako následok alexitýmie (Taylor, 1997). Podľa Regiera et al. (1990, in Demovičová, 2008) každý tretí závislý od alkoholu v priebehu života splňa kritériá pre ďalšiu psychiatrickú poruchu. V posledných rokoch sa uvádza zvýšený výskyt úzkostných a depresívnych porúch u jednotlivcov závislých od alkoholu (McMurrán, 2011).

Thorberg et al. (2011) uvádza, že neistá vzťahová väzba u alkoholikov súvisí s výskytom alexitýmie. U 32.4% respondentov závislých od alkoholu sa vyskytovala alexitýmia. Hlavným zistením bolo, že vyššia úroveň alexitýmie viedla k silnejšej túžbe po alkohole. Drogovo závislí jednotlivci využívajú návykové látky na zvládnutie malého počtu attachmentových stratégií, aby zredukovali emočný stres a regulovali interpersonálne vzťahy. Objavuje sa u nich vysoká prevalencia vyhýbavej vzťahovej väzby (Mikulincer, Shaver, 2008).

Rovnako ako sa teória attachmentu uplatňuje ako rámec pre pochopenie a vysvetlenie závislosti od alkoholu, využíva sa pri nahliadaní na koncept alexitýmie. Výskumy naznačujú, že alexitýmia súvisí s dysfunkčným rodičovstvom (Thorberg et al., 2011). Neistý typ pripútania je spojený s alexitýmiou, škodlivým pitím a závislosťou od alkoholu (De Rick et al., 2007). Taylor et al. (1997) predpokladal, že závislosť od alkoholu je následkom alexitýmie. Jednotlivci využívajú alkohol k úniku pred pocitmi odmietnutia a k vytvoreniu bezpečnej vzťahovej základne. Picardi (2005) ako prediktory alexitýmie uvádza úzkosť, vyhýbavosť a úzkostnosť vzťahovej väzby.

Vzťah medzi vzťahovou väzbou a úzkosťou skúmal Wedekind et al. (2013), ktorý uvádza, že neistá vzťahová väzba bola asociovaná s vyššou úrovňou anxiety. U alkoholikov môže neisté pripútanie spôsobovať ťažkosti v zvládaní emócií, vyššiu úroveň úzkosti a ťažkosti v interpersonálnych vzťahoch.

Pri úzkostných a depresívnych poruchách je alexitýmia úzko spojená s úzkosťou ale nie s depresiou (Marchesi et al. 2000). Zvýšené skóre alexitýmie bolo zaznamenané u psychiatrických pacientov (Cox et al., 1995, in Taylor et al., 2004). Pri skúmaní psychiatrických príznakov u pacientov závislých od alkoholu sa najčastejšie objavovala úzkosť, depresivita, poruchy osobnosti a alexitýmia. Pacienti závislí od alkoholu s neistou vzťahovou väzbou dosiahli vyššie skóre depresivity, úzkosti a udávali častejšie problémy s verbalizovaním a komunikovaním emócií (alexitýmia) (De Rick et al., 2007).

Cieľom nášho príspevku je skúmať vzťahovú väzbu, mieru alexitýmie a úzkosti u jednotlivcov závislých od alkoholu. Rovnako ako aj preskúmanie možných prediktorov alexitýmie.

Predpokladali sme, že existuje signifikantne pozitívny vzťah medzi premennými, konkrétne medzi jednotlivými škálami vzťahovej väzby (úzkostnosť, vyhýbavosť), škálami alexitýmie (ťažkosti identifikovať emócie, ťažkosti popisovať emócie, externe orientované myslenie) a úzkosti (úzkosť, vyhýbavosť).

Metódy

Výskumná vzorka pozostávala zo 137 respondentov. Bolo to 108 klinických pacientov, hospitalizovaných na psychiatrickom oddelení a 29 klientov resocializačného zariadenia, ktorí boli v prvej fáze liečby. Všetci respondenti mali diagnostikovanú závislosť od alkoholu. Zber dát bol realizovaný v Psychiatrickej nemocnici profesora Matulaya v Kremnici, Psychiatrickej nemocnici vo Veľkom Záluží a v resocializačnom zariadení Žibritov. Výskumný súbor tvorilo 56 žien a 81 mužov vo veku od 18 do 69 rokov. Priemerný vek participantov bol 42 rokov. 54.7 % z celkového počtu respondentov absolvovalo liečbu závislosti od alkoholu prvýkrát.

Na analýzu vzťahovej väzby sme použili dotazník ECR – R (Brennan, Clark a Shaver, 1998). Pre klasifikáciu vzťahovej väzby je podľa autorov vhodné rozlišovať dve škály, ktoré určila už Ainsworthová – škálu úzkostnosti a škálu vyhýbavosti. Úzkosť je charakterizovaná strachom z odmietnutia a opustenia a vyhýbavosť nepohodou v intímnych situáciách. Vyššie skóre v spomínaných dimenziách predstavuje vyššiu vyhýbavosť/úzkosť (Mikulincer, Shaver, 2008). Kombináciou týchto dvoch škál získame štyri typy vzťahovej väzby. Na určenie konkrétneho typu vzťahovej väzby z dotazníka ECR sme použili vzorce, ktoré vypracovali Brennan, Clark, Shaver (1998), pričom u každého respondenta sme urobili celkovo štyri výpočty, pre každý typ väzby (bezpečná, ustráchaná, zaoberajúca sa a odmietajúca). Vždy najvyššia hodnota zo spomínaných štyroch výsledkov sa stáva určujúca pre väzbový štýl daného jednotlivca. Položky v dotazníku sme na základe inštrukcie modifikovali do podoby, ktorá zodpovedala našim zámerom. Respondenti sa v jednotlivých položkách vyjadrovali o vzťahoch k blízkemu človeku. Na záver dotazníka následne uviedli, koho pod pojmom blízky človek vnímali.

Alexitýmiu sme merali prostredníctvom Torontskej sebaopisovacej škály TAS-20. Pôvodná verzia, ktorá obsahovala 26 položiek vznikla v roku 1985 a bola preložená do 20 jazykov (Taylor et al., 1985). 20 položkovú verziu vyvinuli Taylor et al. (1994) z pôvodnej 26 položkovej.

Otázky sú zamerané na tri faktory, vnímané ako jadrové pre alexitýmiu:

- Ťažkosti identifikovať emócie *Difficulty Identifying Feelings* – DIF
- Ťažkosti popisovať emócie *Difficulty Describing Feelings* DDF
- Externe orientované myslenie *Externally Oriented Thinking* EOT.

Úzkosť sme merali prostredníctvom dotazníka STAI. Dotazník sme zvolili zámerne, nakoľko je pre slovenskú populáciu štandardizovaný (Müllner et al., 1980). Jeho výhodou je nenáročná administrácia, dostupnosť a vyhodnotenie. 40-položkovú sebaopisovateľskú škálu tvoria dve subškály, ktoré sú hodnotené na 4-bodovej škále, pričom 1 znamená takmer nikdy a 4 takmer vždy. Prvá subškála STAI X-1 je určená na meranie úzkosti ako prechodného stavu. Táto subškála sa zameriava na aktuálne prežívanú úzkosť, pýta sa na otázku: „Ako sa cítite práve teraz?“. Druhá subškála STAI X-2 je zameraná na úzkostlivosť ako relatívne stálu vlastnosť, pýta sa na otázku: „Ako sa zvyčajne cítite?“ (Müllner et al., 1980).

Výsledky

K spracovaniu získaných dát sme použili korelačnú analýzu. Overovali sme jednotlivé hypotézy, ktoré hovorili o významne pozitívnom vzťahu medzi škálami vzťahovej väzby, alexitýmie a úzkosti (Tabuľka 1).

Vzťahová väzba a alexitýmia

Vo vzťahu alexitýmie a vzťahovej väzby sa na základe výsledkov potvrdil významný pozitívny vzťah medzi škálami vzťahovej väzby – úzkosť ($r = .20$, $p = .04$) a vyhýbavosť ($r = .23$, $p = .01$) a celkovým skóre

alexitýmie (TAS-20). Rovnako sa potvrdili hypotézy, ktoré hovorili o pozitívnom vzťahu medzi úzkosťou vzťahovej väzby a externe orientovaným myslením ($r = .18$, $p = .04$) a vyhýbavosťou vzťahovej väzby a ťažkosťami v popísaní pocitov ($r = .17$, $p = .04$) a externe orientovaným myslením ($r = .31$, $p = .00$).

Vzťahová väzba a úzkosť

Ako významne pozitívny vzťah sa nám potvrdil vzťah medzi úzkosťou vzťahovej väzby a črtou úzkostlivosť ($r = .22$, $p = .01$), rovnako sa potvrdil významný pozitívny vzťah medzi vyhýbavosťou vzťahovej väzby a aktuálnou úzkosťou ($r = .21$, $p = .01$).

Úzkosť a alexitýmia

Ako štatisticky významný sa nám potvrdil pozitívny vzťah medzi aktuálnou úzkosťou a ťažkosťami v identifikácii emócií ($r = .37$, $p = .00$) a ťažkosťami v popísaní pocitov ($r = .24$, $p = .01$). Úzkostlivosť ako črta sa prejavila v pozitívnom vzťahu s ťažkosťami v identifikácii emócií ($r = .41$, $p = .00$) a ťažkosťami v popísaní emócií ($r = .21$, $p = .01$).

Tabuľka 2 Hodnoty korelačných koeficientov

	Úzkosnosť	Vyhýbavosť	TIE	TPE	EOM
Úzkostlivosť	.22**	.14	.41**	.21*	.14
Úzkosť	.08	.21*	.37**	.24**	.15
EOM	.18*	.31**			
TPE	.08	.17*			
TIE	.13	.08			
TAS 20	.20*	.23**			

TAS 20 – celkové skóre Torontskej škály alexitýmie, EOM – externe orientované myslenie, TPE – ťažkosti v popísaní emócií, TIE – ťažkosti v identifikovaní emócií, * $p < .05$, ** $p < .01$

Prediktory alexitýmie

Pri predikcii alexitýmie sme zvolili viacnásobný lineárny regresný model. V Tabuľke 2 sme F testom overovali, či zvolené faktory predikujú celkový výskyt alexitýmie u jednotlivcov závislých od alkoholu. Na hladine významnosti $p \leq .001$ sa potvrdilo, že vybrané faktory predikujú alexitýmiu. Determinanty zahrnuté v modeli dokážu vysvetliť 26% variability celkovej alexitýmie závislých od alkoholu.

Viacnásobnou regresiou sme zistili, že vek predikuje alexitýmiu na hladine významnosti $p = .00$, úzkosť vzťahovej väzby $p = .04$, vyhýbavosť vzťahovej väzby $p = .02$ a úzkostlivosť $p = .03$. Ostatné premenné sa v modeli nepreukázali ako štatisticky významné. Prediktormi alexitýmie sú dimenzie vzťahovej väzby úzkosť a vyhýbavosť, vek a úzkostlivosť.

Tabuľka 3 Odhady regresných koeficientov pre závislú premennú alexitýmia

Prediktory	R = .51, R ² = .26, F = 7.52, p = .00				
	B	SD	Beta	T	p
Pohlavie	2.82	1.82	.12	1.55	.12
Vek	.20	.07	.22	2.89	.00*
Úzkosť ECR	.09	.05	.16	2.01	.04*
Vyhýbavosť ECR	.10	.04	.18	2.33	.02*
Úzkosť X-1	.19	.10	.18	1.91	.06
Úzkosťivosť X-2	.26	.12	.21	2.14	.03*

Diskusia

Cieľom príspevku bolo skúmať vzťahovú väzbu, alexitýmiu a úzkosť u jednotlivcov závislých od alkoholu.

Rané vzťahy s primárnymi opatrovateľmi predstavujú základ životnej cesty jednotlivca. Neistá vzťahová väzba vytvorená v detstve má vplyv na interpersonálne vzťahy v dospelosti. Jednotlivci s neistou vzťahovou väzbou inklinujú k alkoholu, ktorý slúži ako prostriedok na vyrovnanie sa s problémami v medziľudských vzťahoch. V našom výskumnom súbore boli viac ako tri štvrtiny jednotlivcov závislých od alkoholu charakteristickí neistým pripútaním. Neisté pripútanie je u závislých jednotlivcov spájané s alexitýmiou. Alexitýmia predstavuje ťažkosti v popísaní či identifikovaní emócií. Alexitymickí jednotlivci využívajú alkohol na zmierňovanie stresujúcich situácií, uľahčenie verbálnych a emocionálnych interakcií. Vo výskume sa potvrdil pozitívny vzťah medzi alexitýmiou a úzkosťou a vyhýbavosťou vzťahovej väzby. Toto zistenie podporuje tvrdenie, že neistý typ pripútania je spojený s alexitýmiou (De Rick et al., 2007) a že jednotlivci využívajú alkohol k úniku pred pocitmi a vytvorením bezpečnej vzťahovej základne (Taylor et al., 1997). Vysoký výskyt úzkostnej symptomatológie je zaznamenaný u jednotlivcov závislých od alkoholu (Anker et al., 2016). Ukázalo sa, že úzkosť vzťahovej väzby pozitívne korelovala so stálou črtou úzkosťivosťou, čo môže byť podmienené relatívnou stálosťou oboch charakteristík. Úzkosťivosť môže prehľbovať neistú vzťahovú väzbu. Vyhýbavosť vzťahovej väzby bola pozitívne spojená s aktuálnou úzkosťou. Vo vzťahu alexitýmie a úzkosti sa preukázali pozitívne vzťahy medzi oboma škálami úzkosti a ťažkosťami identifikovať a popísať emócie.

Ako uvádza Scimeca et al. (2014), nie je prekvapujúci vzťah medzi vekom a alexitýmiou, keďže miera alexitýmie stúpa práve s rastúcim vekom. Toto zistenie sa prejavilo aj v našom výskumnom súbore, keďže priemerný vek participantov bol 42 rokov a starší respondenti (>42 rokov) vykazovali častejšie črty alexitýmie. Ďalším faktorom bola úzkosťivosť ako škála metodiky STAI. Úzkosťivosť predstavuje relatívne stálu vlastnosť osobnosti. Picardi et al. (2005) zistil, že úzkosť ako vlastnosť osobnosti predikuje celkovú alexitýmiu (TAS-20), rovnako ako ťažkosti identifikovať emócie. Vyššia úroveň alexitýmie u úzkostných jednotlivcov môže byť spôsobená negatívnym vnímaním seba alebo emocionálnymi obmedzeniami. Obidve charakteristiky vzťahovej väzby úzkosť aj vyhýbavosť sa preukázali ako prediktory vo vzťahu k celkovému skóre alexitýmie. Obidve charakteristiky pripútania úzkosť aj vyhýbavosť sa preukázali ako nezávislé prediktory celkového skóre TAS-20. Tento vzťah predstavuje silný vplyv raných väzbových skúseností na vývin emočných a kognitívnych zručností ovplyvňujúcich reguláciu emócií. Výsledky výskumu podporujú dôležitosť a význam skúmania vzťahovej väzby, alexitýmie a úzkosti pri práci so závislými.

Výsledky štúdií realizovaných v klinickej oblasti, ktoré sledujú vzťahovú väzbu, úzkosť a alexitýmiu u alkoholikov, majú dôležitý význam v terapii závislosti. De Rick et al. (2009) navrhuje, že v liečbe závislosti od alkoholu by mali byť pacienti rozlišovaní na tých s neistou vzťahovou väzbou a alexitýmiou na jednej strane kontinua a s bezpečnou vzťahovou väzbou a alexitýmiou na druhej strane. Autori navrhujú, že pozícia pacienta v tomto kontinuu má dôležitý význam pre liečbu. V závislosti od toho, kde sa pacient nachádza, môžeme vybrať medzi skupinovým a individuálnym psychoterapeutickým prístupom. Z hľadiska typu vzťahovej väzby pri liečbe

závislosti môže skupinová terapia pre pacienta do istej miery predstavovať rodinu. V terapii alexitymických pacientov závislých od alkoholu je dôležité zamerať sa predovšetkým na vytvorenie bezpečného terapeutického vzťahu. Iba v prostredí, ktoré pacient vníma ako bezpečné a dôveryhodné, môže získať zručnosti pre reguláciu emócií na verbálnej úrovni. Je vhodné rozlišovať podskupiny závislých pacientov s alexitýmiou, pretože môžu vyžadovať rôzne liečebné prístupy (De Rick, et al., 2007). Demovičová (2008) upozorňuje tiež na včasnú diagnostiku úzkosti už v úvode liečby závislosti od alkoholu, aby sa tak predišlo možným suicidálnym pokusom pacientov. Včasná diagnostika úzkosti a terapeutické intervencie u pacientov závislých od alkoholu zvýšia pravdepodobnosť trvalej abstinencie, kvalitu života či vzťahy s blízkymi.

Výsledky nášho výskumu podporujú dôležitosť a význam skúmania vzťahovej väzby, alexitímie a úzkosti pri práci so závislými. Skúmané premenné predstavujú dôležité faktory v terapeutickej liečbe závislosti od alkoholu. Prínos práce vidíme vo vhlade do danej problematiky, nakoľko podobná štúdia v našich podmienkach nebola realizovaná.

Literatúra

- Anker, J.J. et al. (2016). Drinking to cope with negative emotions moderates alcohol use disorder treatment response in patients with co-occurring anxiety disorder. *Drug and alcohol dependence*, 159, 93-100.
- Bieščad, M., Hašto, J. (2010). Diagnostikovanie typov vzťahovej väzby v dospelosti s použitím nástrojov dostupných v našich podmienkach. *Psychiatria*. 14, 68-74.
- Brisch, K. H. (2011). Bezpečná vzťahová väzba. Attachment v tehotenstve a prvých rokoch života. Trenčín: Vydavateľstvo F, 2011.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., Shaver, P. R. 1998. Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. In Simpson J. A., Rholes W. S. (Eds.). *Attachment theory and close relationships* (pp. 46-76). New York: Guilford Press.
- Demovičová, D. (2008). Depresívna úzkostná komorbidita u pacientov závislých od alkoholu. *Psychiatria-psychoterapia-psychosomatika*. 15, 184-193.
- De Rick, et al. (2007). Attachment styles in alcoholic inpatients. *European addiction research*. 13, 101-108.
- De Rick, et al. (2009). Alcohol addiction and the attachment system: An empirical study of attachment style, alexithymia, and psychiatric disorders in alcoholic inpatients. *Substance use and misuse*. 44, 99-114.
- Marchesi, C. et al. (2005). Relationship between alexithymia and panic disorder: a longitudinal study to answer an open question. *Psychother. Psychosom* 74, 56-60.
- McMurran, M. (2011). Anxiety, alcohol intoxication, and aggression. *Legal and criminological psychology*. 16, 357-371.
- Mikulincer, M., Shaver, P. R. (2008). Adult attachment and affect regulation. In: Cassidy, J., Shaver, P. R. *Handbook of attachment*. London: Guilford Press.
- Müllner, J. et al. (1980). Dotazník na meranie úzkosti a úzkostlivosti. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, n.p.
- Picardi, A., et al. (2005). Attachment and parenting in adult patients with anxiety disorders. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*. 9, 157-163.
- Scimeca, G., et al. (2014). The relationship between alexithymia, anxiety, depression, and internet addiction severity in a sample of Italian high school students. *The scientific world journal*. 2014, 8.
- Taylor G.J. et al. (1985). Toward the development of a new self-report alexithymia scale. *Psychotherapy Psychosom*. 44, 191-199.
- Taylor, G. J., et al. (1994). A preliminary investigation of alexithymia in men with psychoactive substance dependence. *The American Journal of Psychiatry*. 147, 1228-1230.
- Taylor, G. J., et al. (1997). Disorders of affect regulation: Alexithymia in medical and psychiatric illness. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, G.J., et al. (2004). New trends in alexithymia research. *Psychotherapy Psychosom*. 73, 68-77.
- Thorberg, A.F. et al. (2016). Alexithymia in relation to alcohol expectancies in alcohol-dependent outpatients. *Psychiatry research*. 236, 186-188.

STUDIJNÍ ASPIRACE JAKO MOTIVAČNÍ FAKTOR PRO STUDIUM: PŘEHLEDOVÁ STUDIE

Josef Kasal¹, Lucie Špráchalová², Zuzana Zapletalová³

¹odborný asistent, Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Katedra sociální patologie a sociologie,

²odborná asistentka, Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Katedra sociální patologie a sociologie,

³studentka, Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Katedra sociální pedagogiky

josef.kasal@uhk.cz, lucie.sprachalova@uhk.cz, zuzana.zapletalova@uhk.cz

STUDY ASPIRATION AS A MOTIVATION FACTOR FOR STUDY: REVIEW STUDY

Abstrakt

Přehledová studie se zabývá tématem studijních aspirací vysokoškolských studentů ve vazbě na pojmy sebeuskutečnění a odcizení. Zároveň prezentuje „review“ dosavadního poznání v této oblasti nejen v českém prostředí, ale též v kontextu evropském. Příspěvek pojímá studijní aspirace vysokoškolských studentů jako součást aspirací životních. Vybrané zahraniční studie autoři testují se záměrem potvrdit výchozí these, že univerzitní vzdělání začíná být pro vysokoškolské studenty spíše instrumentální hodnotou, a že jejich přístup ke studiu je poznamenán odcizením.

Klíčová slova: studijní aspirace, sebeuskutečnění, motivace, odcizení

English abstract

The overview study deals with the topic of study aspirations of university students in relation to the concepts of self-realization and alienation. At the same time, he presents a "review" of the previous knowledge in this field, not only in the Czech environment, but also in the European context. The paper reflects the study aspirations of college students as part of the aspirations of life. Selected foreign studies are being tested with the intention of confirming the initial thesis that university education is becoming an instrumental value for college students, and that their access to study is determined by alienation.

Key words: learning aspirations, self-realization, motivation, alienation

Úvod

Uvažujeme – li o vysokoškolském vzdělávání jako o sociální instituci, jejíž hlavní funkcí je příprava vysoce kvalifikovaných odborníků pro výkon určité profese, a přijmeme fakt, že řada studentů následně volí profesní dráhu v jiných oborech, je nutné si následně položit otázku: Jaké jsou hlavní priority studia dnešních vysokoškoláků, jaký mají vztah ke studovanému oboru, a také jakou váhu přikládají vzdělání jako sebeuskutečňujícímu faktoru? Sebeuskutečnění může být podstatný motivem jednání mladého člověka vstupujícího do vysokoškolského studia, ovšem za předpokladu, že jím bude vnímáno jako cíl snažení. Podle výchozí motivace ke studiu potom jedinec přistupuje i k stanovení tzv. aspirační úrovně – tedy roviny výkonu která jej vede k dosažení stanovených cílů. (srov. Janoušek, Slaměník, in Výrost, Slaměník, 2015, s. 148, 149) Sebeuskutečňující se jedinci jsou ti, kteří žijí sami nad sebou a smysl životu nedávají něčím transcendentním nebo naopak tím, co poskytuje okamžitou rozkoš, ale tím, že se dokážou nadchnout něčím vzdáleným, mají sílu vzplanout pro něco vyššího, zkrátka mobilizovat v sobě síly, které tvoří podstatu života. (srov. Kratochvíl, 1995, s. 55-58) Jsou tedy aspirace dnešních vysokoškolských studentů nastaveny spíše směrem k seberealizaci a seberozejví nebo jejich aspirací je zaměřit své studijní úsilí na dosažení diplomu, který jim otevře cestu k vyššímu sociální prestiži?

Vysokoškolští absolventi dnes tvoří nadpoloviční většinu všech mladých lidí, kteří opouštějí školský systém a jdou na trh práce. „Expanze počtu vysokoškoláků přicházejících ze škol na pracovní trh vede k tomu, že již dnes představují početně největší skupinu absolventů (většina z nich má navíc magisterský diplom) a jejich podíl se stále zvyšuje. (Kunstová a Řezánková, 2012) Jaké jsou však motivace studujících vysokoškoláků, s čím se potýkají během studia, jaká je kvalita studia a co za ni lze považovat?

Jak uvádí Ondřejkovič (2004) u studentů vysokých škol dochází k tzv. vysokoškolské socializaci a i přes značné rozdíly studovaných oborů dochází k jejich homogenizaci. Vysokoškoláci by měli být jistou nastupující elitou na trh práce a nést v sobě potenciál vzdělanostního kapitálu, který se významně podílí na celospolečenském chodu.

Nejen z těchto důvodů je téma terciálního vzdělávání již dlouhou dobu častým tématem sociologických výzkumů (blíže k tématu Minksová, 2010).

V České republice existuje řada subjektů (Centrum pro studium vysokého školství, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy aj.), které se dlouhodobě problematice věnují. Vedle těchto subjektů existují i organizace mezinárodní, které opakují výzkumná šetření pravidelně a data tak slouží k mezinárodní komparaci (EUROSTAT, OECD, UNESCO aj.).

Tyto výzkumy realizované převážně zmíněnými organizacemi, se z velké části věnují např. informacím o výsledcích přijímacího řízení, výkonovým ukazatelům (počty škol, žáků, absolventů, učitelů) a ukazatelům ekonomickým (financování školství, zaměstnanci ve školství a jejich mzdové prostředky). Národní ústav odborného vzdělávání (NÚOV) pak dále publikuje informace a analýzy zaměřené na úspěšnost absolventů na trhu práce.

Menclová a Baštová (2005) témata při komparaci dat z výzkumů klasifikují do tří kategorií: 1. podmínky studia a jejich hodnocení, 2. sociálně-ekonomické podmínky studia a 3. finanční situace studentů a s tím spojená problematika (finanční zatížení rodičů, zaměstnanost studentů, nezbytné výdaje spojené se studiem, ...).

Ze zveřejněných výzkumných zpráv tedy získáváme relativně přesné informace o sociálně-ekonomické situaci vysokoškoláků včetně sociálního a vzdělanostního zázemí, vedle toho také o ekonomických podmínkách, pracovní

činnosti při studiu a připravenosti pro budoucí povolání. Indikátory, na které se výzkumy převážně zaměřují, jsou tedy sociální, ekonomické a demografické (např. longitudinální mezinárodní projekt EUROSTUDENT). Téma hodnot v rámci výzkumu vysokoškolských studentů naopak tak časté není. Výjimku v rámci hodnotové problematiky tvoří European Values Study, která sleduje vývoj hodnot obyvatel evropských zemí pravidelně od roku 1981 v intervalech devíti let.

V rámci cílové skupiny vysokoškolských studentů můžeme sledovat, že se její hodnotové preference a orientace mění. Jak dokazují výsledky řady výzkumů (Menclová a Baštová, 2005; Minksová, 2010) studenti inklinují spíše k materiálním hodnotám a z nich vyplývajícím společensky uznávaným (pragmatickým) cílům. Jejich výkon je potom závislý na subjektivně vnímané obtížnosti úkolu a na aspirační úrovni, kterou si směrem k pragmatickým cílům stanovil.

Je tedy zřejmé, že intenzita studování se výrazně snižuje. Studenty uváděné orientace motivací „proč studovat“ jsou tak stále pragmatičtější. Zdá se, že určitá touha po naplnění vzdělanostních aspirací, tedy naplnění jakéhosi vzdělanostního předpokladu, který je významným faktorem pro dosažení dobrých výsledků v průběhu trvání studia i pro jeho úspěšné zakončení, ustupuje do pozadí.

Je otázkou, do jaké míry je pro dnešní vysokoškolské studenty studium spíše instrumentální hodnotou, která bude potřeba k výkonu práce, či je studijní hodnotou spíše touha po vzdělání, které vnitřně obohacuje, činí z člověka nezávislou a zdravě sebevědomou bytost.

Životní aspirace a „odcizené“ studium

Autoři studie EUROSTUDENT (2016) vycházejí z these, že univerzitní vzdělávání pro vysokoškolské studenty začíná být více instrumentální hodnotou a slouží k naplnění ekonomických jistot. Je tak posilována ekonomická funkce vzdělávání. Cesta k vlastnímu sebeuskutečnění prostřednictvím vzdělávání ustupuje do pozadí jako samotná skutečnost potřeby se vzdělávat. Motivace ke studiu jsou pragmatické – studenti vnímají studium jako prostředek k získání dobře placeného zaměstnání či dobré profesní kariéry, jen málo z nich má skutečně zájem o studovaný obor a chce se mu ve svém profesním životě po dokončení studia věnovat.

To dokazují i výzkumy, kde sice většina studentů deklaruje zájem o daný obor jako motivaci jít studovat, ale téměř čtvrtina dotázaných v minulosti studia zanechala/nedokončila úspěšně. Více jak 45% z nich nebyla spokojena s obsahem oboru. (Fischer a kol, 2016, online) Z toho vyplývá, že zájem o obsah oboru před zahájením studia je neúplný či povrchní.

Všestranný rozvoj osobnosti prostřednictvím vzdělání nahradila potřeba získat dovednosti k výkonu práce. To uvádí ve své publikaci i Rabušic a Hamanová (2009, s. 22), kde z evropského výzkumu z roku 2008 vyplývá, že roste význam práce na úkor hodnot, jako je volný čas či přátelé. Výsledky pro českou společnost korespondují s evropským trendem – pracovní úspěch se ve výzkumu Naše společnost z roku 2005 umístil nad zálibami a volným časem. Hned za pracovním úspěchem následovala snaha dosáhnout co nejvyššího vzdělání, což může být ovšem vázáno právě na již zmíněný pracovní úspěch, jelikož o motivaci výzkum nehovoří. (CVVM, 2005, online)

Snaha uplatnit se ve studovaném oboru klesá a s tím upadá i subjektivní vztah ke studovanému oboru. Samotné studování již není prioritou studia a jeho intenzita se také snižuje. Příprava na studium a na dílčí či závěrečné testování/zkoušky přestává být u studentů na denním pořádku a je spíše nárazová. Na základě toho upadá míra odborných, teoretických a metodologických znalostí studentů ve studovaném oboru. Uváděné tendence souvisí s Inglehartovým pojetím postmodernismu, kdy nové generace upřednostňují svobodnou seberealizaci, která tak

paradoxně může být v rozporu s universálními hodnotami (zejména humanitního) vzdělávání tak, jak jsou tradičně vnímány v evropském kulturním kontextu. Autoři studie si zde uvědomují problematičnost pojmu „universální hodnoty“ ve vědeckém diskurzu. (dále Wallerstein, 2008)

„Pojem aspirace zavedl do psychologie Lewin a jeho spolupracovníci ho vztáhli ke skupinovým standardům. V současné psychologické literatuře se aspirace označují jako snahy po dosažení něčeho, přičemž úroveň aspirace je záměrem dosáhnout určitého cíle určitým způsobem, v určitém čase, s dosažením určitého výsledku, na určité úrovni výkonu. Aspirace mají formu zaměření nebo snah a mohou plnit funkci stimulátora činností. Lukaszewski (1974, in Trpišovská) formuluje rozdíl tak, že aspirace jsou spojeny s ideálním já, očekávání s reálným já. Aspirační úroveň je úroveň cílů, které si jedinec vytyčuje a jejichž dosažení očekává.“ (Trpišovská, s. 15) Jak je tedy odcizení vnímáno našimi předchůdci? Jasně vymezení mu dává Karl Marx, jehož hlavním tématem – slovy Ericha Fromma – bylo přetvoření práce odcizené a nesmyslné na práci tvůrčí a svobodnou. Odcizení nebo také „zvnějšnění“ má u Marxe ten význam, že člověk při uchopování světa *se nevnímá* jako činná, hybná síla a svět (příroda, jiní lidé i on sám) je mu nadále cizí. Marx si všimá, že odcizení člověka je také tématem náboženským – odcizení se Bohu, i tomu v sobě, toto odcizení na sebe bere podobu modly – tedy člověk se před ní sklání, uctívá ji – *uctívá to, co sám vytvořil* – podrobil se modlám, v nichž zmrtněl život. (Fromm, 2004, s. 35-36)

V existenciální filosofii má výraz odcizení v jazyku netheistickém vlastně též význam jako slovo hřích v jazyce theistickém. V podstatě se zde dostáváme k problému toho, že lidská existence se odcizuje svojí podstatě. (Tillich in Sapík, 2016) Lidská podstata je tedy klíčem k nasměrování dalšího uvažování o odcizení.

Před naším uvažováním a zkoumáním odcizenosti v dnešním světě stojí dvě záležitosti. Tou první je these, že „lidská existence se odcizuje svojí podstatě“. Lidská podstata – velmi široký a pro současníky to může být vágní pojem. Zde nás napadají další otázky: Čím je definována? My ji vnímáme jako kulturní konstantu, tedy to, co se v člověku utváří v průběhu jeho existence a co je v každé historické době a v každé její generaci diskutováno zejména filosoficky, a také to, co je takto vnímáno a sdíleno daným společenstvím.

Druhou záležitostí, podrobenou zkoumání, je odpovědnost za svět, který jsem stvořil. Tedy individuální stvoření mikrosvěta, za který přebírám, nebo v případě odcizení nepřebírám odpovědnost. Heidegger tvrdí, že *vytváříme svět takovým způsobem, že se zdá nezávislý na našem tvoření*. Pokud je tedy nezávislý – nemusíme za něho cítit odpovědnost, přichází zdání, že svět se objektivizuje a v takto odosobněném světě mohu, jakoby mimo sebe a svoji odpovědnost, křivit lidské hodnoty. (Heidegger, in Černý, 1992, s. 19)

Na závěr krátké analýzy pojmů aspirace, odcizení, lidská podstata a odpovědnost přichází nutně otázka nakolik je v současné době možné připravit a vybavit člověka k tomu, aby byl schopen procítit tato témata jako podstatnou část individuálního a společenského bytí. V této souvislosti se dotkneme jen jednoho aspektu této zapeklitosti – vzdělání a vzdělávání. Použijme zde myšlenky velkého kritika současného pojetí vzdělávání Konrada Liessmanna, který zejména kritizuje bezduchost dnešních forem vzdělávání. Kromě jiného svoji kritiku vzdělávání zaměřuje na nedostatečnou snahu učit ve školách žáky a studenty kriticky myslet a *rozumět* podstatě, obsahu vědění. (Liessmann, 2009, s. 24) Tedy, ve vztahu k našemu tématu, pokud člověk neporozumí sám sobě, podstatě člověka, není a nebude ani schopen vnímat odcizenost.

Máme-li určitou zodpovědnost za rozvoj osobnosti našich studentů, měli bychom neustále přemýšlet o tom, co jim mimo záplavy předmětů a předmětnosti můžeme poskytnout. Odpověď je na první pohled snad až příliš jednoduchá: Lidství!

Výběr dalších zahraničních studií k problematice odcizení

Uvedme výsledky zahraničních a tuzemských studií vztahujících se k tématu studentských aspirací a problematiky „odcizení“ studentů v rámci studia.

Výzkum mezi 1823 studenty katalánských univerzit (Masjuan a Troiano, 2009): cílem výzkumné studie bylo navrhnout základní model pro analýzu procesů změn ve vzdělávacích institucích s přihlédnutím k individuálním i kontextovým proměnným. Studie teoreticky vychází z dlouhodobých zkoumání vysokoškolského prostředí Patricii Cryer a Lewisem Eltonem kteří, kromě jiného, implikovali Herzbergovu dvoufaktorovou teorii motivace do akademického prostředí. Teorie vychází z „vnějších“ a „vnitřních“ odměn. (více Brooks, 2003, s. 55) Pro naše téma jsou důležitá tato zjištění: Pouze 38 % oslovených studentů se věnuje výhradně studiu. Výzkum ukazuje na nedostatečnou přípravu na zkoušky právě z důvodu přivýdělku na univerzitní studia. Patrná je frustrace z nedostatečné přípravy na zkoušky. Vnější faktory ovlivňují vnitřní motivace. To se projevuje ve vztahu k získávání dobrých hodnocení u zkoušek a zápočtů. Dobré známky nejsou příliš důležité, jejich vylepšení stojí mnoho času. Většině studentů chybí vnitřní motivace ke studiu (sebeuskutečnění), motivaci je možné dosáhnout v budoucnu lepší pracovní pozicí (účelové studium). Podmínky pro studium hodnotí vesměs jako pozitivní. Motivace studentů se zvyšují, pokud najdou kvalitně probíhající vzdělávání (kvalitní lektori se schopností zaujmout, pravidelné a objektivní hodnocení průběžných výsledků). Studie navrhuje doporučení pro pedagogickou práci. Za všechny lze uvést zaměřenost výuky na potřeby studentů po škole.

Výzkum, provedený Středovýchodní technickou univerzitou v Ankaře, „Vnímaná sebedůvěra v integraci udržitelnosti do vlastního povolání a každodenního života: Ve slovních vyjádřeních univerzitních studentů“, byl veden snahou zjistit, s jakým efektem jsou vedeny snahy o osvojení si principů udržitelnosti studenty. Výsledky ukázaly, že vysokoškolští studenti, kteří absolvovali kurz trvale udržitelného rozvoje, mají relativně vysokou osobní sebedůvěrou víru o začlenění udržitelnosti do svého každodenního života. Nicméně, i když uvedli, že mají dostatečné poznatky o udržitelnosti, hodnocení studentských esejí o definici udržitelnosti ukázaly, že jim schází holistické vnímání a pochopení tohoto fenoménu dnešní doby. (Demirci a Teksöz, 2017, online)

Další přínosný výzkum, provedený finskou univerzitou v Turku, je nazván „Potřebuji výzkumné dovednosti v pracovním životě?“. V této studii byly osloveny dvě skupiny studentů – finská a americká. Studie přináší důležité poznatky pro učitele v tom směru, jak prohlubovat zájem o výzkumné metody a vyvolat ve studentech vědomí použitelnosti a užitečnosti v jejich profesním životě. Z osloveného vzorku studentů odpověděla na otázku, zda použijí znalosti z výzkumných metod v praxi, odpovědi „možná“ polovina studentů, jen malé procento (finští 4%, američtí 9%) odpovědělo „ne“. (Murtonen a Olkinuora, 2008, online) Další dva výzkumy jsou věnovány, kromě jiného, volnému času studentů a jeho využívání. Jedná se o výzkum university v Albertě v Kanadě s názvem „Mezikulturní porovnání volnočasové motivace mezi kanadskými studenty a studenty pevninské Číny“. (Walker a Wang, 2008, online) Druhý, španělský výzkum universit v Almerii a Granadě ve spolupráci s instituty ve Velké Británii a Austrálii „Postmoderní hodnoty a volný čas španělských univerzitních studentů: Výzkumná studie“. (Águila a kol., 2008, online) Oba výzkumy dokládají, jakou roli hraje vnitřní vztah k volnočasovým aktivitám v životě studentů. Z výzkumu vyplývá, že volný čas je univerzální. Tedy mezikulturní odlišnosti v jeho vnímání nehrají důležitou roli. Ukazuje se také, že pro západní studenty je volnočasový prostor vnímán jako prostor absolutní svobody - silněji než pro studenty v Číně. Obě studie však také odhalují materialistický přístup k trávení volného času. Materialistický v tomto významu znamená, že volný čas je využíván (více západními studenty) ke zvýšení výkonnosti. I když jsme si vědomi, že se v této chvíli pouštíme na tenký led spekulace, i z diskuse k jednotlivým výzkumům vyplývá, že volný čas je využíván samoúčelně, tedy způsobem, který bychom mohli nazvat „odcizeným“. Neslouží tedy k seberozvoji a sebevzdělávání (samostudiu), je ovšem orientován pragmaticky tak, jako v mnoha případech vysokoškolské studium.

Poslední výsledky rozsáhlého šetření EUROSTUDENT (2016) navíc ukázaly, že studenti v České republice věnují studiu a samostudiu nejméně času ze všech evropských zemí (Rakousko, Německo, Finsko, Francie, Irsko, Itálie a Nizozemí), které se výzkumu účastnily. Řada z nich tráví značnou část volného času participací na pracovním trhu (brigády, placené zaměstnání) – nutno zmínit, že většina z nich pracuje mimo svůj studovaný obor, přesto součet hodin, které stráví v práci a studiem dohromady často nepřesáhne 60 hodin týdně. Studie ovšem současně dokazuje, že bez práce by prezenční studium vysoké školy nebylo dostupné pro každého šestého studujícího. Nedostatek motivace je důvodem k ukončení započatého studia pro více jak 44% studentů, kteří studium ukončili. (Fischer a kol, 2016, online)

Závěr

Pojem odcizení, který zaznívá v moderních i v postmoderních diskurzech, je v tomto našem příspěvku svorníkem uvedených výzkumných šetření. Ať je to nedostatek celostního vnímání světa, neuvědomování si užitečnosti některých dovedností získaných na VŠ, nebo neurčitý vztah k využití volného času, to vše je příznačné pro odcizeného člověka. Výkonově orientovaná doba zasahuje tak mnoho sfér života vysokoškolských studentů a samozřejmě generací v produktivním věku také. Z výsledků zahraničních i tuzemských studií je však zřejmé, že odcizení je možné čelit kvalitním výběrem pedagogů, kteří jsou profesně i lidsky vybaveni k provádění výuky zajímavé a hlavně motivující.

Přehledová studie je orientována na subjektivní vnímání motivací a aspirací vysokoškolských studentů. Naznačuje jak jsou nasměrovány preference studentů při rozhodování do jaké míry a s jakým cílem se mají při studiu angažovat. Ze studie je také patrný odklon od rozvoje osobnosti k získání účelových dovedností. Samotné studování již není prioritou studia a jeho intenzita se také snižuje.

Literatura

- Aguila, C. A., Sicilia-Camacho, A., J., Rojas Tejada, M., A. Delgado-Noguera, Gard, M.. (2008) Postmodern Values and Leisure in Young Spanish University Students: An Exploratory Study. *Leisure Sciences [online]*. 2008, 30(4), 275-292, Retrieved October 10, 2017 from http://epubs.scu.edu.au/educ_pubs/456/
- Brooks, I. (2003) *Firemní kultura: jedinci, skupiny, organizace a jejich chování*. Brno: Computer Press.
- CVVM. Hodnotové orientace v naší společnosti (2005). In CVVM [online]. © 2017 [cit. 10-12-2017]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/casopis-nase-spolecnost/prehled-clanku/54-2005-2/559-hodnotove-orientace-v-nai-spolecnosti>
- Černý, V. (1992) *První a druhý sešit o existencialismu*. Praha: Mladá fronta.
- Demirci, S., Teksöz, G. (2017) Self-efficacy beliefs on integrating sustainability into profession and daily life: in the words of university students. *International Electronic Journal of Environmental Education*, 7(2), 116-133. Retrieved October 22, 2017 from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eih&an=124294291&scope=site>
- Fischer, J., Vltavská, K. a kol. (2016) EUROSTUDENT VI Základní výsledky šetření postojů a životních podmínek studentů vysokých škol v České republice. In: *MŠMT [online]*. © 2013 – 2018 [cit. 10-12-2017]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/vysoke-skolstvi/eurostudent-vi>
- Fromm, E. (2004) *Obraz člověka u Marxe*. Brno: L. Marek.
- Chak-Pong Gordon T., Hei-Hang H. T. African University Students in China's Hong Kong: Motivations and Aspirations. *Journal of Pan African Studies [online]*. 2015, 7(10), 109-125. Retrieved October 22, 2017 from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&an=102142066&scope=site>
- Kalousková, P., Vojtěch, J. 2008. *Potřeby zaměstnavatelů a připravenost absolventů škol*. Praha: MŠMT
- Kratochvíl, Z. (1995) *Výchova, zřejmost, vědomí*. Praha: Herrmann & synové
- Kunatová, R., Řezanková, H. (2012). Kompetence absolventů Vysoké školy ekonomické v Praze: analýza dosažených a požadovaných úrovní. *Acta oeconomica pragensia*, 20(2), 49-69.

- Liesmann, K. P. (2009) *Teorie nevzdělanosti: Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia.
- Menclová, Lenka a Jarmila Baštová (2005). *Vysokoškolský student v České republice roku 2005*. Praha: Centrum pro studium vysokého školství.
- Minksová, L. (2010) Vysokoškoláci - přehled hlavních sociologických výzkumů realizovaných v ČR: Higher education student : an overview of sociological research undertaken in the Czech Republic. *Data a výzkum*, 4(1), 39-60
- Masjuan, J., M., Troiano, H. (2009) University Students' Success: A Psycho-Sociological Approach. *Higher Education [online]*. 2009, 58(1), 15-28. Retrieved October 22, 2017 from DOI: 10.1007/s10734-008-9178-5
- Murtonen M., Olkinuora E., Tynjälä, P., Lehtinen, E. (2008) "Do I Need Research Skills in Working Life?": University Students' Motivation and Difficulties in Quantitative Methods Courses. *Higher Education [online]*. 2008, 56(5), 599 Retrieved October 22, 2017 from DOI: 10.1007/s10734-008-9113-9..
- Ondrejko, P. (2004) *Socializácia v sociológii výchovy*. Bratislava: VEDA.
- Rabušic, L., Hamanová, J. (2009) *Hodnoty a postoje v ČR 1991-2008 (pramenná publikace European Values Study)*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita.
- Sapík, M. (2016) Tradice a proces v sociálním a kulturním vývoji společnost. *Paradigmata Poznání*, 4/2016, 19-24, Praha: Sociosphaera.
- Trpišvská, D. (1997) *Postoje vysokoškolských studentů ke studiu a atribuční procesy*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Výrost, J., Slaměnik, I. (2015) *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada.
- Wallerstein, I. (2008) *Evropský universalismus: Rétorika moci*. Praha: SLON.
- Thomas Li-Ping Tang. (1990) Factors Affecting Intrinsic Motivation Among University Students in Taiwan. *Journal of Social Psychology [online]*. 1990, 130(2), 219-230. Retrieved October 22 2017 from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&an=9705111078&scope=site>
- Walker, G., J., Wang, X. (2008) A Cross-Cultural Comparison of Canadian and Mainland Chinese University Students' Leisure Motivations. *Leisure Sciences [online]*. 2008, 30(3), 179-19. Retrieved October 22, 2017 DOI: 10.1080/01490400802014420.

SOCIÁLNE A OSOBNOSTNÉ FAKTORY VNÍMANIA BEZPEČIA

Michal Kentoš

Spoločenskovedný ústav, Centrum spoločenských a psychologických vied, Košice

kentos@saske.sk

SOCIAL AND PERSONALITY ASPECTS OF PERCEPTION OF SAFETY

Abstrakt

Prezentovaná štúdia analyzuje sociálne a osobnostné prediktory vnímania bezpečia. t.j. kognitívno-emocionálneho obrazu o bezpečnostných podmienkach vo vymedzenom životnom priestore jedinca. Cieľom štúdie bolo analyzovať vplyv vybraných psychosociálnych premenných na vnímanie bezpečia a strach z kriminality. Prostredníctvom regresnej analýzy sme overovali vplyv sociálnych faktorov na úrovni jednotlivca (vulnerabilita, viktimizácia, vnímanie problémov v okolí) ako aj osobnostných faktorov (rizikové správanie, konzervativizmus, potreba štruktúry) na vnímanie bezpečia a strach z kriminality. Výskumný súbor tvorilo 1847 respondentov zo Slovenska, ktorí sa zapojili do 6.kola Európskej sociálnej sondy. Výsledky štúdie poukázali na dominanciu faktorov vulnerability ako prediktorov vnímania bezpečia a strachu z kriminality.

Kľúčová slova: vnímanie bezpečia; vulnerabilita, viktimizácia

English abstract

Presented study analyses the social and personal predictors of the perception of safety, as a cognitive-emotional image of safety conditions in a defined living space of an individual. The aim of the study is to analyze the effect of selected psychosocial variables on the perception of safety and fear of crime. Through multi-level analysis was verified the influence of social factors on the individual level (vulnerability, victimization, perceived problems in the area) and of personal factors (risky behavior, conservatism, need of structure) to perception of safety and fear of crime. The sample consist of 1847 respondents from Slovakia participated in the 6th round of the European Social Survey (ESS). Study results pointed the dominance of vulnerability factors as predictors of the perception of safety and fear of crime.

Key words: Perception of safety; vulnerability; victimization

Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA, projektu č. 2/0172/15 s názvom „Vnímanie bezpečia v kontexte osobnosti a práce“.

Úvod

Individuálne hodnotenie bezpečia je najčastejšie konceptualizované ako strach z kriminality, riziko viktimizácie alebo ako vnímanie resp. pocit (ne)bezpečia. Doposiaľ nejestvuje zhoda ohľadom vymedzenia a merania bezpečia ako závislej premennej. Využívajú sa najmä nástroje zamerané na monitorovanie strachu z kriminality, preventívneho správania ako aj rizika viktimizácie. Naopak mainstream výskumu je zameraný na identifikáciu nezávislých premenných, ktoré uvedené obavy vysvetľujú. Doterajší výskum prediktorov percepcie bezpečia sa sústreďoval na individuálne faktory. Ako prediktory vo výskumoch bezpečia najčastejšie vystupujú premenné vulnerability. Vychádzajú z predpokladu, že určité skupiny sú zraniteľnejšie voči ohrozeniu a nemajú dostatok kontroly nad situáciou než iné (Hale, 1996). Konkrétne ženy, seniori, príslušníci menšín a ľudia s nižším sociálnym statusom sa obávajú viac z hľadiska ich sociálnej alebo fyzickej vulnerability, napriek tomu, že ich viktimizácia je menej pravdepodobná (Nieuwbeerta, 2002, Pantazis 2000). Viktimizácia zahŕňa obeť, ktoré boli priamo ohrozené útokom páchateľa alebo zažili nejaké straty v súvislosti s viktimizáciou (Clark, 2003; Mesch, 2000). Podľa uvedených zistení, po priamej viktimizácii vzrastá citlivosť na riziko, preto obeť zvyknú definovať situácie ako nebezpečné (Mesch, 2000). Okrem osobnej skúsenosti s kriminalitou môžu byť zdrojom obáv aj generované reprezentácie. Ide o obavy produkované médiami a jednotlivcami, o príčinách, súvislostiach a dôsledkoch bezpečnostných incidentov. Celkovo však vplyv predchádzajúcej viktimizácie nebol jednoznačne výskumne potvrdený. Časť štúdií uvedený predpoklad potvrdila, iné výskumy vzťah viktimizácie a strachu z ohrozenia dokumentovali len čiastočne resp. predpokladaný vzťah nepotvrdili (Hale, 1996). Okrem uvedených sa na vnímaní bezpečia podieľajú aj kontextuálne faktory ako miera kriminality, ekonomické problémy, veľkosť sídla a etnická heterogenita, ktoré stimulujú u ľudí strach z kriminality (Rountree, Land, 1996)

Doterajší výskum psychologických konštruktov vo vzťahu k vnímaniu nebezpečia identifikoval v oblasti copingu dominanciu stratégie vyhýbania (Fyhri, Backer-Grondahl, 2012), zvýšenú mieru úzkostlivosti (Vitteli, Endler, 1993) a neuroticizmu (Sjöberg, 2003). Celkovo sa však uvedené psychologické prediktory nedosahovali explanačnú silu individuálnych faktorov.

Cieľ

Cieľom štúdie bolo identifikovať vplyv vulnerability, viktimizácie a kontextuálnych premenných (etnická hrozba, problémy v okolí) na vnímanie bezpečia a strach z kriminality. Osobitným cieľom bolo cieľom overiť vplyv ďalších psychologických konštruktov - potreby štruktúry, tendencie riskovať a konzervativizmu na oba uvedené závislé premenné. V tejto súvislosti sme tiež overovali, ktoré prediktory sýtia vnímanie bezpečia a ktoré strach z kriminality. Naším cieľom nebolo porovnávať oba konštrukty medzi sebou, ale rovnakými postupmi zistiť, ktoré premenné ich sýtia.

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 1827 respondentov zo Slovenska. Vo veku 15 až 91 rokov. Išlo o reprezentatívny 4 stupňový stratifikovaný výber, paralelne boli sledované základné populačné parametre – rod, vek a vzdelanie. Priemerný vek respondentov bol 49,28 rokov (SD= 16,53). Z celkového počtu respondentov boli 46,4% muži a 53,6% ženy.

Metóda

Závislé premenné

Premennú vnímanie bezpečia reprezentovala položka: Ako bezpečne sa cítite prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení? Škálu *strach z kriminality*, tvorili 4 položky: Do akej miery sa bojíte že by 1. na vás niekto pokrikoval alebo vás obťažoval na ulici, 2. Ste boli prepadnutý alebo okradnutý na ulici, 3. Ste boli fyzicky napadnutý na ulici, 4. Sa vám vlámali do bytu/domu a niečo ukradli, (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená vôbec sa nebojím a 4 veľmi sa bojím, Cronbachova alfa=0,892).

Nezávislé premenné

Prvú skupinu tvorili premenné individuálnej úrovne: rod, vek, veľkosť sídla, etnická hrozba, problémy v okolí a viktimizácia. Škálu etnickej hrozby tvorili položky: Do akej miery myslíte, že by Slovensko malo dovoliť ľuďom rovnakej rasy alebo etnika ako je väčšina Slovákov, aby prišli na Slovensko a žili tu? Povedali by ste, že je vo všeobecnosti zlé alebo dobré pre slovenskú ekonomiku, keď tu prichádzajú žiť ľudia z iných krajín? Žije sa na Slovensku horšie alebo lepšie preto, že sem prichádzajú ľudia z iných krajín? Cronbachova alfa = 0,858. Škála Problémy v okolí: Množstvo vandalizmu a grafitov v bezprostrednej blízkosti. Množstvo odpadkov a neporiadok v bezprostrednej blízkosti. Cronbachova alfa = 0,738. Viktimizácia: Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov?

Druhú skupinu tvorili vybrané psychologické konštrukty, ktoré replikovali škály použité vo výskume Eurojustis. Škála *podstupovania rizika*. Škála pozostáva z 8 položiek: 1. Keď som naozaj nahnevaný, ostatní by sa mali radšej odo mňa držať ďalej. 2. Často konám impulzívne, bez toho aby som sa zastavil a premýšľal. 3. Niekedy je vzrušujúce robiť veci, ktoré môžu byť nebezpečné. 4. Nevenujem veľa premýšľania a úsilia príprave na budúcnosť. 5. Niekedy riskujem len tak, pre zábavu. 6. Často sa snažím vyhnúť veciam, o ktorých viem, že budú náročné. 7. Nikdy nemyslím na to, čo sa so mnou stane v budúcnosti. 8. Celkom ľahko strácam nervy. (Cronbachova alfa=0,746). Škála *konzervativizmu*. Tvorí ju 10 položiek: 1. Žijeme v nebezpečnej spoločnosti, v ktorej sú dobré, slušné a morálne ľudské hodnoty a spôsob života ohrozované zlými ľuďmi. 2. Žijeme v spoločnosti, ktorá je nebezpečná, nestabilná a neistá, kde dobrí a slušní ľudia sú skôr výnimkou ako pravidlom. 3. Ľudia už nepoznajú rozdiel medzi dobrom a zlom. 4. Bojím sa, kam smeruje morálka v spoločnosti. 5. Poslušnosť a rešpekt k autoritám sú najdôležitejšími hodnotami, ktoré by sa deti mali naučiť. 6. Autority by sa mali poslúchať, pretože sú v najlepšej pozícii, aby vedeli, čo je dobré pre našu krajinu. 7. Tradície sú základom zdravej spoločnosti a mali by byť rešpektované. 8. Je dôležité, aby sme zachovávali naše tradičné hodnoty a morálne štandardy. 9. Je dôležité použiť silu proti ľuďom, ktorí sú hrozbou pre autoritu. 10. Naša spoločnosť potrebuje tvrdšiu vládu a prísnejšie zákony. (Cronbachova alfa=0,896). Škála *potreba štruktúry* pozostáva z 5 položiek: 1. Baví ma mať jasný a usporiadaný spôsob života. 2. Nerád sa dostávam do situácii bez toho, aby som vedel/a čo od nich môžem očakávať. 3. Zvyčajne robím dôležité rozhodnutia rýchlo a sebavedome. 4. Zvyčajne robím dôležité rozhodnutia rýchlo a sebavedome. 5. Nemám rád otázky, na ktoré sa dá odpovedať rôznymi spôsobmi. (Cronbachova alfa=0,866).

Výsledky

Model 1 – Vnímanie bezpečia s psychologickými premennými

Model 1 prezentuje vplyv prediktorov vulnerability, viktimizácie, kontextuálnych premenných ako aj psychologických konštruktov na vnímanie bezpečia.

Tabuľka 1 Regresná analýza prediktorov vnímania bezpečia vrátane psychologických premenných

Premenné	B	Štand. odch.	Beta	t	Sig.
Konštanta	1,405	,189		7,413	,000***
Rod (M=0, Ž=1)	,193	,034	,129	5,684	,000***
Vek	,002	,001	,043	1,719	,086
Veľkosť sídla (1=↑ - 4= ↓)	-,153	,015	-,230	-10,270	,000***
Spokojnosť s príjmom (1=↑ - 4= ↓)	,221	,021	,243	10,451	,000***
Priama viktimizácia (1=↑ - 0= ↓)	,551	,064	,187	8,601	,000***
Etnická hrozba (0=↑ - 10= ↓)	-,011	,003	-,096	-4,273	,000***
Problémy v okolí (1=↑ - 4= ↓)	,017	,017	,023	1,031	,303
Potreba štruktúry	,006	,006	,026	1,135	,257
Tendencia riskovať	-,015	,004	-,099	-4,352	,000***
Konzervativizmus	,013	,003	,093	3,731	,000***

Z prezentovaných výsledkov vyplýva, že na vnímanie bezpečia mali signifikantný vplyv premenné vulnerability a predchádzajúca viktimizácia. Významnou sa tiež ukázala etnická hrozba. Z psychologických prediktorov boli významnými tendencia riskovať a konzervativizmus. Naopak vo vzťahu k vnímaniu bezpečia sa nepreukázali ako významné vek, problémy v okolí a potreba štruktúry. Celkovo model vysvetľoval 25,2% variancie.

Model 2 – Vnímanie bezpečia bez psychologických premenných

Následne sme sa zamerali na vysvetlenie rozdielov vnímania bezpečia medzi jednotlivcami bez vplyvu psychologických prediktorov. Výsledný model vykazoval obdobné vzťahy, pričom vysvetlil 22,8% rozptylu a všetky prediktory vykazovali významný vzťah k vnímaniu bezpečia.

Tabuľka 2 Regresná analýza prediktorov vnímania bezpečia bez psychologických premenných

Premenné	B	Štand. odch.	Beta	t	Sig.
Konštanta	1,258	,145		8,703	,000***
Rod (M=0, Ž=1)	,236	,033	,160	7,256	,000***
Vek	,005	,001	,099	4,420	,000***
Veľkosť sídla (1=↑ - 4= ↓)	-,147	,014	-,226	-10,164	,000***
Spokojnosť s príjmom (1=↑ - 4= ↓)	,221	,020	,244	10,787	,000***
Priama viktimizácia (1=↑ - 0= ↓)	,538	,062	,187	8,637	,000***
Etnická hrozba (0=↑ - 10= ↓)	-,010	,003	-,091	-4,045	,000***
Problémy v okolí (1=↑ - 4= ↓)	,034	,016	,047	2,144	,032*

Model 3 – Strach z kriminality s psychologickými premennými

Model 3 prezentuje vplyv prediktorov vulnerability, viktimizácie, kontextuálnych premenných ako aj psychologických konštruktov na strach z kriminality.

Tabuľka 3 Regresná analýza prediktorov strachu z kriminality vrátane psychologických premenných

Premenné	B	Štand. odch.	Beta	t	Sig.
Konštanta	-1,092	,862		-1,267	,205
Rod (M=0, Ž=1)	2,095	,155	,279	13,516	,000***
Vek	-,003	,005	-,013	-,572	,567
Veľkosť sídla (1=↑ - 4= ↓)	-,649	,068	-,193	-9,539	,000***
Spokojnosť s príjmom (1=↑ - 4= ↓)	,805	,097	,175	8,338	,000***
Priama viktimizácia (1=↑ - 0= ↓)	-,107	,290	-,007	-,369	,712
Etnická hrozba (0=↑ - 10= ↓)	-,003	,012	-,006	-,274	,784
Problémy v okolí (1=↑ - 4= ↓)	,615	,076	,167	8,111	,000***
Potreba štruktúry	,190	,026	,151	7,410	,000***
Tendencia riskovať	-,165	,016	-,213	-10,271	,000***
Konzervativizmus	-,177	,016	-,252	-11,124	,000***

Výsledky regresnej analýzy priniesli odlišnú štruktúru významných prediktorov v porovnaní s vnímaním bezpečia. Vo vzťahu k strachu z kriminality neboli vek, viktimizačná skúsenosť a etnická hrozba signifikantnými prediktormi. Naopak problémy v okolí boli vysoko významné. Aj všetky sledované psychologické prediktory prispeli k vysvetleniu strachu z kriminality. Model vysvetlil 40% variancie.

Model 4 – Strach z kriminality s psychologickými premennými

Tabuľka 4 Regresná analýza prediktorov strachu z kriminality bez psychologických premenných

Premenné	B	Štand. odch.	Beta	t	Sig.
Konštanta	-2,950	,705		-4,185	,000***
Rod (M=0, Ž=1)	2,704	,159	,360	17,013	,000***
Vek	,030	,005	,127	5,885	,000***
Veľkosť sídla (1=↑ - 4= ↓)	-,613	,071	-,185	-8,634	,000***
Spokojnosť s príjmom (1=↑ - 4= ↓)	,961	,100	,209	9,578	,000***
Priama viktimizácia (1=↑ - 0= ↓)	-,077	,302	-,005	-,254	,799
Etnická hrozba (0=↑ - 10= ↓)	-,010	,013	-,017	-,786	,432***
Problémy v okolí (1=↑ - 4= ↓)	,807	,078	,218	10,380	,000***

Ako vyplýva z tabuľky 4, model replikoval rovnakú štruktúru ako predchádzajúci model s tým že jeho explanačná hodnota dosiahla úroveň 29,8%.

Diskusia

Výsledky štúdie potvrdili odlišnú štruktúru prediktorov vnímania bezpečia a strachu z kriminality. Pre vnímanie bezpečia boli významné takmer všetky tradične skúmané prediktory. Potvrdilo sa že vulnerabilné skupiny, konkrétne ženy, starší, respondenti z väčších miest a viktimizovaní s väčšou pravdepodobnosťou vykazujú nižšiu úroveň vnímania bezpečia, čo korešponduje s viacerými zisteniami, ktoré opakovane potvrdzujú zásadný vplyv faktorov vulnerability na vnímanie bezpečia (Will, McGrath, 1995). Aj problémy v okolí ako napr. vandalizmus, graffiti a odpadky boli významným prediktorom na individuálnej úrovni. Pre respondentov sú oblasti so zvýšenou koncentráciou problémov v okolí indikátorom absencie sociálnej kontroly. Rovnako negatívne vnímanie imigrantov môže byť spôsobené tendenciou spájať členov prisťahovaleckých skupín so špecifickými formami násilných trestných činov, ale aj s ekonomickými hrozbami, ako je konkurencia na trhu práce, bývanie,

či záťaž pre systémy sociálneho zabezpečenia (Schlueter, Scheepers, 2010). Vplyv psychologických premenných na vnímanie bezpečia bol síce významný, ale ich celkový príspevok k množstvu vysvetlenej variancie bol zanedbateľný (2,4%). Naopak pri použití rovnakých prediktorov pre strach z kriminality dosiahol ich prínos hodnotu 10,2%. Strach z kriminality vysvetľovali viac charakteristiky jednotlivcov ako kontextuálne premenné. Výnimkou boli vek a viktimizácia. Kým o veku je známe, že jeho vzťah s vnímaním bezpečia nemá lineárny charakter, skúsenosť s kriminalitou produkuje protichodné zistenia.

Je teda zrejmé, že vnímanie bezpečia a strach z kriminality spolu úzko súvisia a sú sýtené podobnými prediktormi, ale nejde o totožné konštrukty. Visser, Scholte a Scheepers (2013), ktorí analyzovali oba konštrukty v medzinárodnom kontexte samostatne, pričom použili rovnaké prediktory, tiež zistili čiastočné rozdiely. Mnohé z prediktorov buď neboli významné, ako napr. vzdelanie a príjem, alebo pôsobili rovnakým efektom. Aj Chiricos, McEntire a Gertz, M. (2001) vo svojej štúdii strachu z kriminality a vnímaného bezpečia identifikovali niekoľko rozdielov v sýtení oboch konštruktov, pričom najzávažnejším bol faktor vnímanej blízkosti etnických menšín v mieste bydliska, ktorý predikoval strach z kriminality, avšak nie bezpečie. Iné štúdie sa zamerali na vzťah oboch konštruktov v zmysle ich vzájomnej podmienenosti. LaGrange, Ferraro a Supancic (1992) v tejto súvislosti zistili, že vnímanie bezpečia je jedným z prediktorov strachu z kriminality. Uvedený predpoklad však môže platiť aj v obrátenom poradí, teda že strach z kriminality predchádza vnímaniu bezpečia (Gabriel, Greve, 2003). Z uvedeného prehľadu je zrejmé, že medzi autormi doposiaľ nepanuje zhoda ohľadom vymedzenia oboch konštruktov, a tieto inkonzistencie sa premietajú aj do ich merania.

Literatúra

- Clark, J. (2003). Fear in fear-of-crime. *Psychiatry, Psychology and Law*, 10(2), 267-282.
- Fyhri, A., Backer-Grøndahl, A. (2012). Personality and risk perception in transport. *Accident Analysis*, 49, p. 470-475.
- Gabriel, U., & Greve, W. (2003). The psychology of fear of crime. Conceptual and methodological perspectives. *British Journal of Criminology*, 43(3), 600-614.
- Hale, C. (1996). Fear of crime: A review of the literature. *International review of Victimology*, 4(2), 79-150.
- Chiricos, T., McEntire, R., & Gertz, M. (2001). Perceived racial and ethnic composition of neighborhood and perceived risk of crime. *Social Problems*, 48(3), 322-340.
- LaGrange, R. L., Ferraro, K. F., & Supancic, M. (1992). Perceived risk and fear of crime: Role of social and physical incivilities. *Journal of research in crime and delinquency*, 29(3), 311-334.
- Mesch, G. S. (2000). Perceptions of risk, lifestyle activities, and fear of crime. *Deviant Behavior*, 21(1), 47-62.
- Nieuwbeerta, Paul, ed. 2002. *Crime Victimization in Comparative Perspective: Results from the International Crime Victims Survey 1989–2000*. The Hague: Boom Juridische Uitgevers
- Pantazis, C. (2000). 'Fear of Crime', Vulnerability and Poverty. *British journal of criminology*, 40(3), 414-436.
- Rountree, P. W., & Land, K. C. (1996). Burglary victimization, perceptions of crime risk, and routine activities: A multilevel analysis across Seattle neighborhoods and census tracts. *Journal of research in crime and delinquency*, 33(2), 147-180.
- Schlueter, E.; Scheepers, P. (2010). The relationship between outgroup size and anti-outgroup attitudes: A theoretical synthesis and empirical test of group threat-and intergroup contact theory. *Social Science Research*, 39(2), 285-295.
- Sjöberg, L. (2003). Distal factors in risk perception. *Journal of risk research*, 6, 3, p. 187-211.
- Vitelli, R., Endler, N. S. (1993). Psychological determinants of fear of crime: a comparison of general and situational prediction models. *Personality and individual differences*, 14, 1, p. 77-85.
- Visser, M., Scholte, M., & Scheepers, P. (2013). Fear of Crime and Feelings of Unsafety in European Countries: Macro and Micro Explanations in Cross- National Perspective. *The Sociological Quarterly*, 54 (2), 278-301.
- Will, J. A., & McGrath, J. H. (1995). Crime, neighborhood perceptions, and the underclass: The relationship between fear of crime and class position. *Journal of Criminal Justice*, 23(2), 163-176.

UNIFORMNÉ ODLIŠNÉ FUNGOVANIE POLOŽIEK PODĽA TYPU BYDLISKA V REVIDOVANOM EYSENCKOVOM OSOBNOSTNOM DOTAZNÍKU EPQ-R

Michal Kohút, Peter Halama

Trnavská univerzita v Trnave, Trnava, Slovenská republika

michalkohut.tn@gmail.com, peter.halama@truni.sk

UNIFORM DIFFERENTIAL ITEM FUNCTIONING IN REVISED EYSENCK PERSONALITY QUESTIONNAIRE EPQ-R BY THE TYPE OF RESIDENCE

Abstrakt

Štúdia sa zaoberá uniformným odlišným fungovaním položiek (DIF) medzi obyvateľmi obcí a menších miest (do 20 tisíc obyvateľov) a obyvateľmi väčších miest (nad 20 tisíc obyvateľov) v slovenskej verzii revidovaného Eysenckovho osobnostného dotazníka (EPQ-R). Uniformné DIF nastáva, keď má jedna zo skupín respondentov vyššiu pravdepodobnosť kľúčovej odpovede na položku pri rovnakej miere meranej vlastnosti. Pre skúmanie odlišného fungovania položiek sme použili metódu Mantel-Haenszelovho chí-kvadrátu a metódu logistickej regresie. Výskumný súbor tvorilo 507 respondentov vo veku od 18 do 65 rokov ($M = 42,44$; $SD = 12,75$). Dvestoštyridsaťpäť respondentov bolo obyvateľmi obcí a menších miest a 262 obyvateľmi väčších miest. Analýzou boli identifikované 4 položky vykazujúce uniformné odlišné fungovanie, 1 v škále Neuroticizmus a 3 v škále Extraverzia. Zistené DIF pri týchto položkách dosahuje len malú až strednú veľkosť a nepredstavuje závažné skreslenie z hľadiska typu bydliska.

Kľúčové slová: odlišné fungovanie položiek; bydlisko; Eysenckov osobnostný dotazník; EPQ-R

English abstract

The study is focused on uniform differential item functioning (DIF) between residents of villages or small towns (up to 20 thousand residents) and cities (more than 20 thousand residents) in the Slovak version of Eysenck Personality Questionnaire – Revised (EPQ-R; Eysenck, Eysenck, Barrett, 1985). Uniform DIF occurs when one group has higher probability of key answer within the same level of measured ability. To assess DIF, Mantel-Haenszel chi-square method and logistic regression method was used. The sample consisted of 507 respondents with age between 18 and 65 ($M = 42.44$, $SD = 12.75$). Two hundred forty-five respondents were residents of villages and small towns and 262 were residents of cities. Analysis showed 4 items with significant uniform differential functioning, 1 in Neuroticism scale and 3 in Extraversion scale. DIF of these items is only small to medium size and does not represent serious bias in terms of type of residence.

Key words: differential item functioning; type of residence; Eysenck Personality Questionnaire; EPQ-R

Štúdia bola podporená Vedeckou Grantovou Agentúrou VEGA, č. projektu 1/0234/15.

Úvod

Odlišné fungovanie položiek (angl. *differential item functioning*, DIF) nastáva v prípade, že sa pravdepodobnosť správnej alebo kľúčovej odpovede líši medzi dvomi rôznymi skupinami respondentov (napr. muži a ženy, obyvatelia mesta a obce), ktorí však majú rovnakú alebo približne rovnakú mieru meranej vlastnosti (Clauser & Mazor, 1998). Vo všeobecnosti rozoznávame dva druhy DIF. O *uniformnom* DIF hovoríme v prípade, že jedna skupina má vyššiu alebo nižšiu pravdepodobnosť kľúčovej odpovede v rozsahu celej meranej miery vlastnosti. Pri *neuniformnom* DIF sa smer mení, to znamená, že pri určitej miere meranej vlastnosti má jedna skupina vyššiu, no pri inej miere meranej vlastnosti nižšiu pravdepodobnosť kľúčovej odpovede. Uniformné DIF sa v reálnych dátach vyskytuje častejšie (Osterlind & Everson, 2007). Skúmanie DIF je vhodnou cestou pre posúdenie spravodlivosti psychodiagnostických metodík, ako aj ich validity. DIF vzniká v prípade, keď položka zachytáva okrem primárnej dimenzie, pre ktorej meranie bola skonštruovaná, aj iné, sekundárne dimenzie. V miere primárnej dimenzie sa respondenti z rôznych skupín nelíšia (rovnaká miera meranej vlastnosti), no líšia sa v miere sekundárnej dimenzie. Posúdením možných príčin DIF môžeme rozlíšiť DIF, ktoré je spôsobené rozdielmi medzi skupinami v miere čiastkovej vlastnosti, ktorá je vo vzťahu s meraním konštruktom a DIF, ktoré je spôsobené skresľujúcimi faktormi (Roussous & Stout, 1996). Napriek prístupnosti rôznych metód netvorí u nás skúmanie DIF významnú súčasť procesu šandardizácie a validizácie nových alebo používaných psychodiagnostických metodík. Z tohto dôvodu sa v tejto štúdii zameriavame na identifikáciu uniformne odlišne fungujúcich položiek medzi obyvateľmi miest a obcí na Slovensku v revidovanej verzii Eysenckovho Osobnostného dotazníka EPQ-R (Eysenck, Eysenck, Barrett, 1985).

Metóda

Výskumný súbor

Dáta sme vyzbierali od 507 slovenských respondentov, 258 mužov (50,9%) a 249 žien (49,1%). Priemerný vek respondentov bol $M = 42,44$ rokov ($SD = 12,75$), konkrétne $M = 41,79$ ($SD = 12,88$) u obyvateľov obcí a menších miest, a $M = 43,05$ ($SD = 12,62$) u obyvateľov väčších miest. Z hľadiska najvyššieho dosiahnutého vzdelania uviedli 3% respondentov základné, 13% stredoškolské bez maturity, 46,7% stredoškolské s maturitou a 37,3% vysokoškolské vzdelanie. Respondenti pochádzali najmä z miest s počtom obyvateľov 20000 až 99999 (37,7%) a z obcí s 1000 až 4999 obyvateľmi (22,7%), po nich nasledovali mestá s 5000 až 19999 obyvateľmi (16,4%), mestá so 100000 a viac obyvateľmi (14%) a obce s počtom obyvateľov menším ako 1000 (9,2%). Pre skúmanie DIF sme rozdelili súbor na dve časti podľa veľkosti bydliska na obyvateľov väčších miest s počtom obyvateľov 20 tisíc a viac ($N = 262$) a obyvateľov obcí a menších miest s počtom obyvateľov do 20 tisíc ($N = 245$). V prvej uvedenej skupine bolo 144 mužov (55,0%) a 118 žien (45,0%). Priemerný vek bol 43,05 roku. Z hľadiska vzdelania uviedlo 2,3% respondentov najvyššie dosiahnuté vzdelanie základné, 9,9% stredoškolské bez maturity, 45,4% stredoškolské s maturitou a 42,4% vysokoškolské vzdelanie. V skupine obyvateľov obcí a menších miest bolo 114 mužov (46,5%) a 131 žien (53,5%). Priemerný vek bol 41,79 roku. Z hľadiska vzdelania uviedlo 3,7% respondentov najvyššie dosiahnuté vzdelanie základné, 16,3% stredoškolské bez maturity, 48,2% stredoškolské s maturitou a 31,8% vysokoškolské vzdelanie.

Merací nástroj

Odlišné fungovanie položiek sme skúmali v slovenskom preklade revidovaného Eysenckovho Osobnostného Dotazníku pre dospelých EPQ-R (Eysenck Personality Questionnaire Revised; Eysenck, Eysenck, Barrett, 1985). Tento obsahuje 100 dichotómnych položiek vo forme otázok, na ktoré respondent odpovedá prostredníctvom možností áno a nie. Dotazník je zameraný na meranie neuroticizmu resp. emocionálnej lability prostredníctvom škály Neuroticizmus, ktorá obsahuje 24 položiek. Vyššie skóre v tejto dimenzii vyjadruje tendencie k prežívaniu zlej nálady, rozladenosti, podráždenosti a pod. Druhou škálou je Extraverzia, ktorá obsahuje 23 položiek. Vyššie skóre vyjadruje sklon k spoločenskosti a energickosti. Tretia, škála Psychoticizmus obsahuje 32 položiek, ktoré sa pýtajú na sklony k samotárstvu, neprispôsobivosti, krutosti, nedostatku empatie a pod. Poslednou škálou je Lži škála, ktorá môže slúžiť ako validizačná škála pre odhalenie tendencie odpovedať spoločensky žiaducim spôsobom (Eysenck, Eysenck, 1992). V našom výskume sme zistili uspokojivú mieru vnútornej konzistencie pri všetkých škálach: Neuroticizmus $\alpha = 0,87$; Extraverzia $\alpha = 0,85$; Psychoticizmus $\alpha = 0,65$; Lži škála $\alpha = 0,81$.

Analýza

Pre skúmanie odlišného fungovania položiek sme použili neparametrickú metódu Mantel-Haenszelovho chí-kvadrátu (Holland & Thayer, 1988). Analýza DIF prostredníctvom tejto metódy spočíva v porovnaní pravdepodobnosti kľúčovej odpovede na položku u respondentov z fokálnej a referenčnej skupiny pri rôznej miere meranej vlastnosti, tak aby boli porovnávaní respondenti, ktorí majú rovnakú mieru tejto vlastnosti. V prípade, že celková pravdepodobnosť kľúčovej odpovede významne líši, položka vykazuje DIF. Pre potvrdenie a rozšírenie výsledkov tejto metódy sme použili metódu logistickej regresie (Swahinathan & Rogers, 1990). Pri tejto metóde sa nepracuje s porovnávaním pravdepodobnosti kľúčovej odpovede, no porovnávajú sa dva modely logistickej regresie. V prvom skúmame ako je pravdepodobnosť kľúčovej odpovede na položku daná meranou vlastnosťou. V druhom modeli pridávame k prvému modelu aj premennú vyjadrujúcu príslušnosť k určitej skupine. Pokiaľ je výpovednosť druhého modelu významne vyššia, položka vykazuje DIF. Výhodou tejto metódy je možnosť skúmať aj neuniformné DIF pridaním interakcie dvoch spomenutých premenných, no v rámci tejto štúdie sme sa zamerali len na uniformné DIF. Analýzu prostredníctvom oboch metód sme uskutočnili v programe difR (Magis, Béland, Tuerlinckx, & De Boeck, 2010) štatistického programu R. Veľkosť odlišného fungovania identifikovaných položiek sme kategorizovali podľa noriem pre Mantel-Haenszelovu (MH) metódu (Zwick & Ercikan, 1989), a noriem od Jodoin a Gierl (2001) pre metódu logistickej regresie (LR), pričom kategória A znamená zanedbateľné alebo slabé DIF, kategória B vyjadruje stredne silné DIF a kategória C silné DIF.

Výsledky

Analýzou prostredníctvom Mantel-Haenszelovej metódy sme identifikovali celkovo 3 položky, ktoré vykazovali uniformné DIF pri $p < 0,05$ – dve položky zo škály Extraverzia a jednu v škále Neuroticizmus. DIF týchto položiek bolo potvrdené aj prostredníctvom logistickej regresie, ktorá navyše identifikovala jednu položku. Prehľad identifikovaných položiek spolu s výsledkami analýz a kategorizáciou položiek uvádzame v tabuľke 1.

Tabuľka 1 Položky podozrivé z uniformného DIF

Škála	Položka	MH CHI	MH Delta	R ² Δ-U	MH/LR	Zvýhodňuje
N	100	5,73*	-1,17	0,014*	B/A	M
E	36	7,29**	1,43	0,012*	B/A	O
E	40	3,38	-1,10	0,012*	-/A	M
E	61	5,80*	1,29	0,016*	B/A	O

Poznámka. * - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$; MH CHI – Mantel-Haenszelov chí-kvadrát; R²Δ-U – zmena R² pre uniformné DIF; MH – kategorizácia podľa Zwick a Ercikan, (1989), LR – kategorizácia podľa Jodoin a Gierl (2001); A – zanedbateľné alebo slabé DIF, B – stredne silné DIF; M – obyvatelia mesta, O – obyvatelia obce

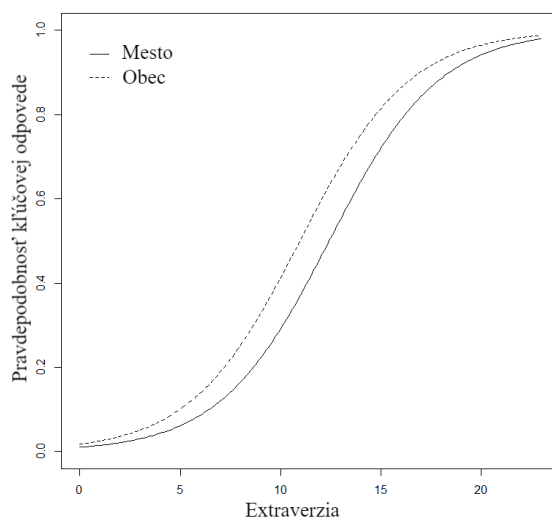
Jediná identifikovaná položka zo škály Neuroticizmus, položka č. 100 má znenie „Je pre Vás ťažké ovládať sa, keď sa Vás hnev stupňuje?“ Táto položka zvýhodňuje obyvateľov miest, to znamená, pri rovnakej miere neuroticizmu majú obyvatelia väčších miest vyššiu pravdepodobnosť kľúčovej odpovede *áno* v porovnaní s obyvateľmi obcí a malých miest. Podľa MH klasifikácie táto položka vykazuje stredne silné DIF, avšak podľa kritérií pre kategorizáciu DIF v logistickej regresii táto položka vykazuje len zanedbateľné alebo slabé DIF. Pre zistenie aký dopad môže mať táto DIF položka na rozdiel v neuroticizme medzi skúšanými skupinami sme zisťovali rozdiel v tomto skóre v pôvodnej škále a škále bez položky číslo 100. V pôvodnej škále sme nezistili signifikantný rozdiel medzi skupinami ($t_{(505)} = 1,84$; $p > 0,05$; Cohenovo $d = 0,16$; 95% KI [-0,01; 0,34]). Po odstránení tejto položky z hrubého skóre sme zistili signifikantný rozdiel medzi skupinami v smere vyššieho neuroticizmu u obyvateľov obcí ($t_{(505)} = 2,03$; $p < 0,05$; Cohenovo $d = 0,18$; 95% KI [0,01; 0,35]). Podotýkame však, že zmena je veľmi malá, podobne ako rozdiel medzi skupinami.

V škále Extraverzia sme identifikovali celkovo 3 položky vykazujúce DIF. Položky 36 a 61 boli kategorizované ako stredne silné DIF podľa MH, a iba ako zanedbateľne až slabo DIF podľa kategorizácie od Jodoin a Gierl (2001). Položka č. 36 má znenie „Máte veľa priateľov?“ a kľúčovou odpoveďou je možnosť *áno*. V tejto položke majú vyššiu pravdepodobnosť kľúčovej odpovede obyvatelia obcí. Položka č. 40 bola ako signifikantne DIF označená iba prostredníctvom metódy logistickej regresie. Znenie položky je: „Povedali by ste o sebe, že ste bezstarostný?“ Kľúčovou odpoveďou je možnosť *áno*, pričom vyššiu pravdepodobnosť tejto odpovede dosahujú obyvatelia mesta. Poslednou identifikovanou položkou je položka č. 61, ktorá má znenie: „Vyjadрили sa o Vás viacerí ľudia, že konáte unáhylene a zbrklo?“ Pri tejto položke dosahujú vyššiu pravdepodobnosť kľúčovej odpovede *áno* obyvatelia obcí. Pre zistenie možného dopadu DIF sme porovnali rozdiel medzi skupinami v originálnej škále Extraverzia a v upravenej škále bez položiek č. 36, 40 a 61. V originálnej škále sme nezistili signifikantný rozdiel medzi skupinami ($t_{(505)} = 1,33$; $p > 0,05$; Cohenovo $d = 0,12$; 95% KI [-0,06; 0,29]) a situácia sa významne nezmenila ani pri škále bez identifikovaných DIF položiek ($t_{(505)} = 0,96$; $p > 0,05$; Cohenovo $d = 0,09$; 95% KI [-0,09; 0,26]).

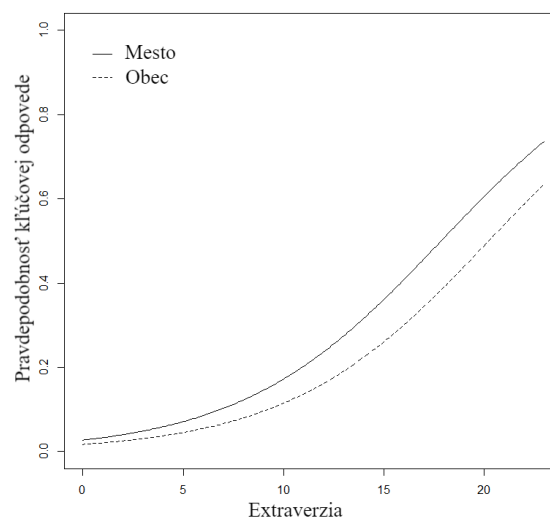
V obrázku 1 ponúkame grafické znázornenie pravdepodobnosti kľúčovej odpovede na identifikované DIF položky. Vodorovná os znázorňuje hrubé skóre meranej vlastnosti, zvislá os zobrazuje pravdepodobnosť kľúčovej odpovede na danú položku.

Obrázok 1 Znázornenie identifikovaných DIF položiek

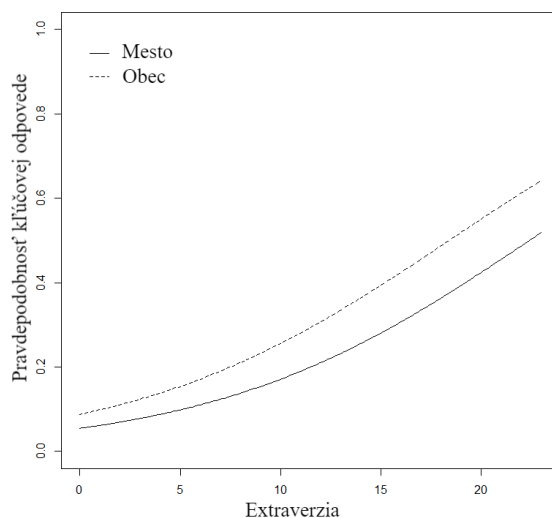
Znázornenie DIF položky č. 36

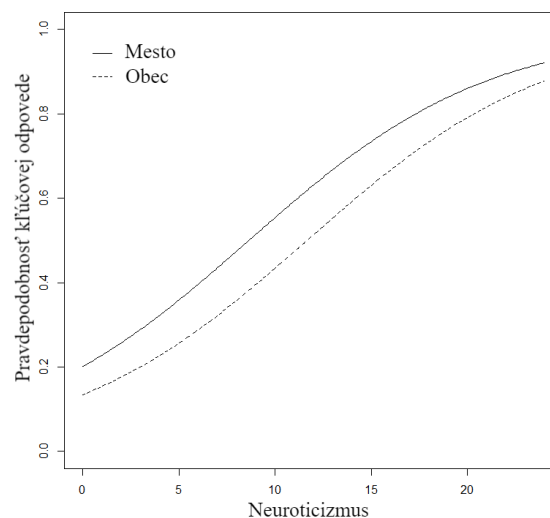
Znázornenie DIF položky č. 40

Znázornenie DIF položky č. 61

Znázornenie DIF položky č. 100

Diskusia

V našom výskume sme identifikovali 1 položku vykazujúcu slabé až stredne veľké DIF zo škály Neuroticizmus a 3 takéto položky zo škály Extraverzia. Dopad odlišného fungovania týchto položiek sme overili, pričom v škále Extraverzia sa situácia výrazne nezmenila po odstránení týchto položiek. V škále Neuroticizmus po odstránení identifikovanej DIF položky sa pôvodná neprítomnosť rozdielu medzi skupinami zmenila, a zistili sme štatisticky významný rozdiel, ktorý je však len veľmi malý. Možné príčiny vzniku DIF v identifikovaných položkách vidíme najmä v tom, že dané položky môžu zachytávať špecifické odlišnosti v správaní, prežívaní, prípadne v sociálnych normách či diskurzoch, ktoré sú explicitne či implicitne prítomné v menších obciach a v meste,

a môžu súvisieť s rozdielmi v spôsobe či štýle života. Tieto rozdiely v našom geografickom kontexte neboli skúmané, avšak zahraničné štúdie poukazujú na to, že rozdiely medzi obyvateľmi miest a vidieka sa dajú identifikovať v rôznych aspektoch správania a prežívania ako je napr. prosociálne správanie (Amato, 1993), agresivita a hnev (Deffenbacher, 2008) apod. Posledne menovaná štúdia (Deffenbachera, 2008) napr. poukázala na vyššiu agresivitu mestských mužov pri šoférovaní, čo je v súlade s nami identifikovaným DIF v položke neuroticizmu (Je pre Vás ťažké ovládať sa, keď sa Váš hnev stupňuje?), kde skórovali vyššie obyvatelia miest. Rozdiely v sebaregulácii osôb vychovávaných v meste a na vidieku boli dokonca preukázané aj na neurobiologickej báze (Lederbogen et al., 2011). Je pravdepodobné, že rozdiely podobného typu môžu byť v pozadí odlišného fungovania aj o ostatných položiek, napr. položka „Vyjadri sa o Vás viacerí ľudia, že konáte unáhle a zbrklo?“, ktorá vyšším skóre u obyvateľov vidieka naznačuje prítomnosť silnejšej sociálnej regulácie unáhlenosti zo strany iných ľudí v tomto prostredí.

Domnievame sa, že uvedené procesy môžu stáť aj za vzťahmi medzi geografickou polohou, prostredím a osobnosťou identifikované vo viacerých štúdiách (napr. Jokela, et al., 2015; Rentfrow, Gosling & Potter, 2008). Povaha nášho výskumu nám ale nedovoľuje hlbšie analyzovať možné príčiny DIF, preto sa naše úvahy nedajú podporiť konkrétnymi empirickými údajmi. Ďalšie výskumy by sa mohli preto zamerať na špecifiká testového správania v súvislosti so špecifickými aspektami prostredia, v ktorom jednotlivci žijú.

Záver

V slovenskej verzii EPQ-R sme identifikovali 2 položky, pri ktorých majú vyššiu pravdepodobnosť kľúčovej odpovede obyvatelia obcí a 2, pri ktorých naopak obyvatelia väčších miest. DIF je vo všetkých prípadoch malé až stredne veľké. Vzhľadom na počet položiek a veľkosť DIF sa domnievame, že na úrovni testu nedochádza k významnému skresleniu z hľadiska typu bydliska, avšak je potrebné zvažovať obsah položiek s identifikovaným DIF pri budúcich revíziách.

Literatúra

- Amato, P. R. (1993). Urban-rural differences in helping friends and family members. *Social Psychology Quarterly*, 56 (4), 249-262.
- Clauser, B. E., & Mazor, K. M. (1998). Using statistical procedures to identify differentially functioning test items. *Educational Measurement: Issues and Practice*, 17(1), 31-44.
- Deffenbacher, J. L. (2008). Anger, aggression, and risky behavior on the road: A preliminary study of urban and rural differences. *Journal of Applied Social Psychology*, 38(1), 22-36.
- Eysenck, H.J., & Eysenck, S. G. B. (1992). *Eysenckove osobnostné dotazníky pre dospelých – príručka*. upr. J. Senka, T. Kováč, M. Matejčík. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Eysenck, S. B. G., Eysenck, H. J., & Barrett, P. (1985). A revised version of the psychoticism scale. *Personality and Individual Differences*, 6(1), 21-29.
- Holland, P. W., & Thayer, D. T. (1988). Differential item performance and the Mantel-Haenszel procedure. In H. Wainer & H. I. Braun (Eds.), *Test validity* (pp. 129-145). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Jodoin, M. G., & Gierl, M. J. (2001). Evaluating Type I error and power rates using an effect size measure with logistic regression procedure for DIF detection. *Applied Measurement in Education*, 14(4), 329-349.
- Jokela, M., Bleidorn, W., Lamb, M. E., Gosling, S. D., & Rentfrow, P. J. (2015). Geographically varying associations between personality and life satisfaction in the London metropolitan area. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(3), 725-730.
- Lederbogen, F., et al. (2011). City living and urban upbringing affect neural social stress processing in humans. *Nature*, 474(7352), 498.
- Magis, D., Béland, S., Tuerlinckx, F., & De Boeck, P. (2010). A general framework and an R package for the detection of dichotomous differential item functioning. *Behavior Research Methods*, 42(3), 847-862.

- Osterlind, S. J., & Everson, H. T. (2009). *Differential item functioning*. NY: Sage publications.
- Roussos, L., & Stout, W. (1996). A Multidimensionality-Based DIF Analysis Paradigm. *Applied Psychological Measurement*, 20(4), 355-371.
- Smith, L. L., & Reise, S. P. (1998). Gender differences on negative affectivity: An IRT study of differential item functioning on the Multidimensional Personality Questionnaire Stress Reaction scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(5), 1350-1362.
- Swaminathan, H., & Rogers, H. J. (1990). Detecting differential item functioning using logistic regression procedures. *Journal of Educational Measurement*, 27, 361–370.
- Zwick, R., & Ercikan, K. (1989). Analysis of differential item functioning in the NAEP history assessment. *Journal of Educational Measurement*, 26, 55-66.

VZŤAHOVÁ VÄZBA A VYBRANÉ OSOBNOSTNÉ PREMENNÉ U PACIENTOV S DIABETES MELLITUS TYPU 1 V KONTEXTE REZILIENCIE.

Ľubica Konrádová

Katedra psychológie FFUK, Gondova 2, Bratislava

lubica.konradova@uniba.sk

ATTACHMENT AND SELECTED PERSONAL VARIABLES IN PATIENTS WITH DIABETES MELLITUS OF TYPE 1 IN THE CONTEXT OF RESILIENCE.

Abstrakt

Počet chronicky chorých pacientov každoročne stúpa a možnosti zachovania primeranej kvality ich života kladie výzvy okrem lekárov a pacientov aj na odborníkov z radov psychológov. Cieľom štúdie je poukázať na predpokladaný protektívny charakter vzťahovej väzby a vybraných osobnostných premenných (sebahodnotenie, rezilientný koping) ako zdrojov reziliencie vo vzťahu k prežívanému distresu chronicky chorých pacientov. Výskumný súbor tvorili pacienti - členovia občianskeho združenia diabetikov. Vo výskume bola použité dotazníkové metódy zamerané na sledované premenné (ECR-R, Rosenbergova škála sebahodnotenia, Connor-Davidsonova škála reziliencie, Stručná škála rezilientného kopingu). Zistili sme, že reziliencia negatívne súvisí s premennými vzťahovej väzby a tiež, že pacienti s vysokou rezilienciou majú vyššiu mieru rezilientného kopingu a sebahodnotenia. Tieto dve premenné vysvetľujú 56% variancie reziliencie.

Kľúčová slova: vzťahová väzba; reziliencia; rezilientný koping; diabetes typu 1

English abstract

The number of chronically ill patients is rising every year, and the possibility of preserving adequate quality of life challenges doctors, patients and psychologists as well. The aim of the study is to point out the assumed protective nature of relationship and selected personality variables (self-assessment, resilient coping) as resilience sources in relation to the enduring of distress of chronically ill patients. The research group consisted of patients - members of the civic association of diabetics. The research uses a questionnaire methods for the monitored variables (ECR-R, Rosenberg Self-esteem Scale, Connor-Davidson Resilience Scale, Brief Resilient Coping Scale). We found that resilience is negatively related to attachment variables. Another finding is that patients with high resilience have a higher degree of resilient coping and self-esteem. These two variables explain 56% resilience.

Key words: attachment; resilience; resilient coping; diabetes mellitus 1st type

Grantová podpora: VEGA 1/1013/16

Hlavné východiská

Diabetes mellitus je komplexné ochorenie, ktoré sa netýka iba telesných symptómov, ale má významný dopad na psychiku, na sociálne a rodinné vzťahy pacienta. Vzťah medzi ochorením a psychikou je obojstranný – fakt ochorenia je pre psychiku zaťažujúci, na druhej strane stabilizovaná psychika pozitívne ovplyvňuje kompenzáciu diabetu. Diabetes mellitus typu 1 je na inzulíne závislá cukrovka, ktorá vyžaduje neustály self-monitoring hladiny glukózy v krvi a aplikáciu inzulínu.

Ak sa u pacientov s diabetes mellitus stretávame so zodpovedným prístupom k ochoreniu, so spoluprácou s lekármi, s aktívnym prístupom k životu a celkovou dobrou kvalitou života, môžeme hovoriť o *rezilientných pacientoch*.

Reziliencia sa vo všeobecnosti chápe ako schopnosť jednotlivca prekonať nepriazeň a pokračovať vo svojom normálnom vývoji. V súčasnosti sa pri vymedzovaní reziliencie preferujú ekologickejšie a kultúrne citlivejšie definície. Podľa Ungara (2012) je reziliencia schopnosť jednotlivcov vystavených významne nepriaznivej situácii orientovať sa na psychologické, sociálne, kultúrne a fyzické zdroje, ktoré udržujú ich well-being. Aplikovanie tohto ekologického vymedzenia reziliencie na pacientov s diabetes mellitus otvára priestor pre skúmanie jej interných aj externých zdrojov, resp. protektívnych faktorov, ktoré ku kvalite života pacientov prispievajú. V rámci nich má svoje miesto vzťahová väzba (Kumpfer, 1999; Masten, O'Dougherty Wright, 2010).

Je známe, že *vzťahová väzba* sa zásadným spôsobom podpisuje pod správanie jedinca, jeho interpretáciu sveta, udalostí a ľudí okolo neho. Skúsenosti, ktoré dieťa v útlom veku získava z opakovanej interakcie s opatrovateľskou osobou, sú základom pre utváranie vnútorných pracovných modelov. Tie tvoria interpretačné filtre, prostredníctvom ktorých jedinec chápe svet okolo seba, vzťahové skúsenosti a tiež pravidlá, ako sa vzťahovať k iným a čo očakávať vo vzťahu s nimi.

Opakovane sa výskumne potvrdila súvislosť *vzťahovej väzby* a starostlivosti o vlastné zdravie, osobitne pri diagnóze diabetes mellitus. Daneman a Danemanová (2012) v tomto kontexte zdôrazňujú vzťah pacientov k poskytovateľom zdravotnej starostlivosti. Aplikovanie modelu vzťahovej väzby K.Bartholomew na vzťah pacienta (model seba) a poskytovateľov zdravotnej starostlivosti (model iných) umožnilo, podľa nich, pochopiť u pacientov súvislosť typov vzťahovej väzby nielen s psychickými premennými (sebavedomie, sebaopoznanie, prekonávanie distresu – reziliencie), ale aj medicínskymi parametrami choroby.

Súčasťou výskumu v oblasti reziliencie je tiež skúmanie protektívnych procesov *rezilientného kopingu*. Rezilientný koping súvisí s množstvom pozitívnych psychologických a fyzických dôsledkov. Sinclair a Wallston (2004) ho vymedzujú ako tendenciu efektívne využívať schopnosti kognitívneho hodnotenia pri flexibilnom a odhodlanom prístupe k aktívnemu riešeniu problémov napriek stresovým okolnostiam. Používanie rezilientného kopingu podporuje pozitívnu adaptáciu tvárou v tvár nepriazni a zahŕňa spoliehanie sa na dispozičné zdroje (identifikované Mastenovou & O'Dougherty Wrightovou, 2010; Kumpferovou, 1999; Polkom, 1997). Úspešné čelenie stresorom posilňuje rezilientné charakteristiky jedinca a zvyšuje pravdepodobnosť rezilientného kopingu aj v budúcnosti.

K protektívnym faktorom reziliencie odborníci radia aj *sebahodnotenie* - ako subjektívne emocionálne posudzovanie vlastnej hodnoty, ktoré môže v kontexte s nepriazňou fungovať ako „buffer“. Vysoké sebahodnotenie zmiernuje vplyv stresu, t.j. participuje na rezilientom kopingu a teda aj na rezilencii (Kumpfer, 1999; Polk, 1997; Ungar, 2012).

Výskumný cieľ a otázky

Výskum má exploračný charakter a jeho cieľom bolo preskúmať súvislosti vzťahovej väzby a vybraných osobnostných premenných u pacientov s diabetes mellitus typu 1 vo vzťahu k reziliencii.

VO1 : Ako súvisia premenné vzťahovej väzby (úzkosť, vyhýbanie) s rezilienciou, sebahodnotením a rezilientným kopingom ?

VO2 : Budú sa pacienti s vysokou a nízkou úrovňou reziliencie líšiť v úrovni vyhýbania, úzkosti, sebahodnotenia a rezilientného kopingu ?

VO3 : Predikujú sledované premenné (vzťahová väzba, sebahodnotenie, rezilientný koping) rezilienciu ?

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 47 pacientov s diabetes mellitus typu 1 z toho 22 mužov, 25 žien s priemerným vekom $M=23,47$, $SD=7,53$. Išlo o účastníkov letného týždenného rekondičného pobytu občianskeho združenia DIADOR (združujúce mladých diabetikov), ktorí vyplnili batériu 11 dotazníkov.

Metódy

Opierali sme sa o nasledovné sebahodnocovacie metódy:

Vzťahová väzba: *ECR – R- Dotazník ako prežívam blízke vzťahy* (Brennan, Clark a Shaver, 1998, česká verzia Lécbych, Pospíšiliková, 2012), 36 položiek, 2 dimenzie – úzkosť a vyhýbavosť vo vzťahoch s ľuďmi; Cronbach α pre vyhýbanie bola 0,870, pre úzkosť 0,900 (v českej verzii dotazníka je hodnota α pri vyhýbaní 0,838, α pri úzkosti 0,842).

Reziliencia: *CD-RISC - Škála reziliencie Conora a Davidsona* (Conor-Davidson Resiliente Scale, 2003), je stručná sebahodnocovacia škála reziliencie ako schopnosti vyrovnávať sa a prosperovať napriek nepriazni, obsahujúca 25 položiek, $\alpha=0,865$ (v pôvodnej štúdii 0,89).

Rezilientný koping: *BRCS – Stručná škála rezilientného kopingu* (Brief Resilient Coping Scale, Sinclair, Wallstone, 2004) na 4 položkách zachytáva tendenciu vyrovnávať sa vysoko adaptívne so stresom, Cronbach $\alpha=0,596$ (hodnoty Cronbach α z viacerých štúdií autorov škály sú v rozpätí 0,64-0,76).

Sebahodnotenie: *RSES - Rosenbergova škála sebahodnotenia* (Rosenberg Self-Esteem Scale, Baumeister et al., 2003) - meria globálne sebahodnotenie zisťovaním pozitívnych a negatívnych pocitov o sebe prostredníctvom 10 položiek, $\alpha=0,821$. V rôznych štúdiách sa vyskytujú hodnoty Cronbach α v rozpätí 0,72-0,88.

Skóre premenných sa vo všetkých metódach (okrem ECR) získava spočítaním jednotlivých položiek. Čím vyššia hodnota sumačného indexu, tým vyššia miera premennej. Pri ECR sa skóre pre obe premenné vypočítava ako priemerná hodnota položiek. Analýzu a interpretáciu výsledkov sily vzťahov a veľkosti rozdielov uvádzame podľa odporúčania Bolekovej, Ritomského a Košeckej (2017).

Výsledky

Popis premenných

Na základe deskriptívnej štatistiky (viď. tab. 1) a histogramov (jednovrcholové, symetrické - dostupné u autorky) sme usúdili, že rozloženie sledovaných premenných sa javí ako gaussovské. Použili sme teda parametrickú štatistiku.

Tabuľka 1 Deskriptívna štatistika, zdroj: autorka

	N	M	SD	Mdn	Mod	Min	Max	Šikmosť	Strmosť
reziliencia	47	66,30	12,14	65,00	57	35	99	,110	,816
úzkosť	44	3,48	1,11	3,53	3,89	1,00	7,00	,366	1,402
vyhýbanie	43	3,32	0,97	3,39	4	1,39	6,22	,332	,414
sebahodnotenie	47	20,06	5,66	21,00	17	7	29	-,524	-,170
rezilient.koping	47	14,43	2,48	15,00	15,00	9	20	-,101	,083

Poznámka: N- počet participantov, M – priemer, Mdn – spresnený medián, Mod – modus, SD – štandardná odchýlka, Min – minimálna hodnota, Max – maximálna hodnota

VO1

Naše zistenia týkajúce sa výskumnej otázky VO1 dokumentuje Tabuľka 2.

Tabuľka 2 Korelácie úzkosti a vyhýbania so sledovanými premennými, zdroj: autorka

		sebahodnotenie	reziliencia	rezilientný koping
Úzkosť	r	-,403**	-,289	-,194
N=44	p	,007	,057	,208
Vyhýbanie	r	-,236	-,311*	-,303*
N=43	p	,128	,043	,048

Poznámka: N- počet participantov, r- Personov korelačný koeficient, p- dvojsmerná signifikancia, *p < .05, **p < .01

Dimenzia *úzkosti* vo vzťahoch s ľuďmi negatívne koreluje so *sebahodnotením*, pričom korelácia je stredne silná. Dimenzia *vyhýbania* sa vo vzťahoch s ľuďmi negatívne koreluje s *rezilienciou* a *rezilientným kopingom*, pričom ide o stredne silný vzťah.

VO2

Participantov sme rozdelili do extrémnych skupín- do *málo* a *veľmi rezilientných* na základe 25. a 75. percentilu. Teoretické skóre v CD-RISC sa pohybuje v rozpätí 0-100, empirické 35-99. Málo rezilientní participant mali skóre menej ako 59 (N=12; 25,5 %), veľmi rezilientní mali skóre vyššie ako 76 (N=10; 21,3 %).

Tabuľka 3 Deskriptívne charakteristiky sledovaných premenných podľa extrémnych skupín v reziliencii, zdroj: autorka

Reziliencia		Vyhýbanie		Úzkosť		Rezilientný koping		Sebahodnotenie	
skupina	N	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
1 ≤ 59	12	3,46	1,222	3,80	1,447	12,58	2,193	15,83	6,279
2 76+	10	2,74	0,802	2,63	0,957	17,40	1,505	23,90	4,122

Poznámka: 1- málo rezilientní, 2- veľmi rezilientní, N- počet participantov, M- priemerná hodnota, SD- štandardná odchýlka

Rozdiel vo *vyhýbaní* medzi skupinami s extrémne nízkou mierou reziliencie (M=3,46; SD= 1,222) a extrémne vysokou mierou reziliencie (M=2,74; SD=0,802) *nebol štatisticky významný* (t=1,537; p=0,141), avšak v rámci *vecnej signifikancie* sme zistili stredne veľké rozdiely medzi skupinami ($\eta = 0,332$).

Pri *úzkosti* sme zistili, že rozdiel medzi skupinami s extrémne nízkou ($M=3,80$; $SD=1,447$) a extrémne vysokou mierou reziliencie ($M=2,63$; $SD=0,957$) bol *významný na hranici štatistickej významnosti* ($t=2,101$; $p=0,049$), podľa *vecnej signifikancie* ide o stredne veľké rozdiely medzi ($\eta=0,434$).

Rozdiel v *rezilientnom kopingu* (medzi skupinami s extrémne nízkou mierou reziliencie ($M=12,58$; $SD=2,193$) a extrémne vysokou mierou reziliencie ($M=17,40$; $SD=1,506$) bol *štatisticky významný* ($t=5,875$; $p<0,001$) aj *vecne významný* ($\eta=0,796$), t.j. konštatujeme veľmi veľké rozdiely medzi extrémnymi skupinami.

Rozdiel v *sebahodnotení* medzi skupinami s extrémne nízkou ($M=15,83$; $SD=6,279$) a extrémne vysokou mierou reziliencie ($M=23,90$; $SD=4,122$) bol *štatisticky významný* ($t=3,479$; $p=0,002$), pričom *vecná signifikancia* ($r_m=0,614$) znamená veľmi veľké rozdiely medzi skupinami.

VO3

S použitím viacnásobnej regresnej analýzy so stepwise metódou sme analyzovali predikciu reziliencie. Zistili sme dva signifikantné modely. Prvý sa týkal rezilientného copingu, kde $F(1,42)=37,532$; $p<0,001$, a adjustované $R^2=0,465$. Rezilientný coping bol teda signifikantným prediktorom reziliencie ($\beta=0,691$, $p<0,001$).

V druhom modeli bolo pridané sebahodnotenie, pričom $F(2,42)=31,210$; $p<0,001$, adjustované $R^2=0,590$. Rezilientný coping ($\beta=0,502$; $p<0,001$) spolu so sebahodnotením ($\beta=0,409$, $p<0,001$) boli signifikantným prediktorom reziliencie.

Na základe našich zistení môžeme konštatovať, že v prvom modeli rezilientný coping predikuje rezilienciu v 46,5 %. V druhom modeli rezilientný coping a sebahodnotenie predikujú až 59 % reziliencie.

Diskusia

Náš výskumný súbor tvorili pacienti s chronickým ochorením, takže je namieste porovnanie ich hodnôt sledovaných premenných s bežnou populáciou. V prípade vzťahovej väzby sú hodnoty porovnateľné napr. s výskumom Kaščáková a kol. (2016), ktorí zaznamenali hodnoty pre *úzkosť* $M=3,68$, $SD=0,73$ a pre *vyhýbanie* $M=3,14$, $SD=0,65$.

Priemerné hodnoty uvádzané autormi Stručnej škále *rezilientného copingu* sú $M=14,81$, $SD=2,95$, čo sú hodnoty tiež veľmi podobné hodnotám nášho výskumného súboru.

Pri *sebahodnotení* sme porovnali výsledky nášho súboru s hodnotami uvádzanými Schmitt a Allika (2005), ktorí vo svojej štúdii uvádzajú priemernú hodnotu $M=20,85$, $SD=4,82$ získanú od participantov 53 národov. Vo všeobecnosti sú hodnoty medzi 15-25 považované za normálny rozsah, skóre nižšie ako 15 naznačuje nízke sebahodnotenie. Aj v tejto premennej sú hodnoty nášho výskumného súboru zodpovedajúce bežnej populácii.

Priemerná hodnota *reziliencie* pacientov nášho výskumného súboru bola $M=66,30$, $SD=12,139$. Ako uvádzajú autori dotazníka (Connor, Davidson, 2003), priemer a SD v bežnej populácii pri štandardizácii CD-RISC bol $M=80,4$ a $SD=12,8$. Okrem hodnôt bežnej populácie uvádzajú hodnoty ambulantných psychiatrických pacientov ($M=68$, $SD=15,3$) a participantov s inými psychickými problémami (úzkostné poruchy $M=62,4$, $SD=10,7$), posttraumatické stresové poruchy $M=47,8$, $SD=19,5$). Participantí týchto skupín mali priemerné hodnoty porovnateľné s našim výskumným súborom. V reziliencii sa teda participantí nášho výskumného súboru líšia od bežnej populácie.

Za podstatné považujeme zistenie, že *vyhýbanie* vo vzťahoch negatívne súvisí s *rezilienciou*, pričom sila vzťahu bola stredne veľká, t.j. reziliencia pacientov s diabetes mellitus sa zvyšuje s klesajúcou mierou vyhýbania. Podobný vzťah platí aj pri *úzkosti*, i keď vzťah bol slabší, na hranici slabého a stredného. Jenkinsová (2016)

zaznamenala negatívne korelácie vzťahovej úzkosti aj vyhýbania s rezilienciou (-0,485, resp. -0,392). Korelačné súvislosti reziliencie a vzťahových premenných priniesli aj ďalšie štúdie (napr. Karreman & Vingerhoets, 2012).

Negatívne korelácie *úzkosti a vyhýbania s rezilienciou* potvrdzujú, že vyššia reziliencia je asociovaná s nižšími úrovňami úzkosti a vyhýbania vo vzťahoch. Nízka hladina oboch premenných vzťahovej väzby je typická pre bezpečnú vzťahovú väzbu, pričom bezpečná vzťahová väzba je považovaná za jeden z protektívnych faktorov reziliencie (Masten & O'Dougherty Wright, 2010).

Okrem toho sme zistili, že *vyhýbanie* negatívne súviselo s *rezilientným kopingom*. Rezilientný koping zaradila Kumpferová (1999), spolu so vzťahovou väzbou, medzi transakčné procesy s rovnakým transformačným potenciálom. Turan et al. (2003) zistili, že vyhýbavá vzťahová väzba súvisí so zlou adjustáciou na diabetes, nedostatočnou disciplínou pri self-monitoringu. Podľa ich zistení, vzťahy medzi vyhýbavou vzťahovou väzbou a zlými medicínskymi výsledkami boli mediované kopingovou stratégiou vyhýbania a pasívnou rezignáciou, t.j. nerezilientným kopingom.

Vzťahová *úzkosť* korelovala stredne silne negatívne so *sebahodnotením*. Vzťahová *vyhýbavosť* korelovala so *sebahodnotením* na hranici slabého a stredného vzťahu. Podobné vzťahy so sebahodnotením uvádzajú vo svojej validizačnej štúdii autori (Kaščáková et al., 2016) českej verzie skráteného dotazníka ECR (úzkosť -0,43, vyhýbanie -0,33) realizovanej na bežnej populácii.

Pri porovnaní výsledkov korelačnej analýzy je zrejmé, že u bežnej populácie sú silnejšie vzťahy. Pri koreláciách reziliencie so vzťahovými premennými je korelácia u pacientov nášho výskumného súboru silnejšia s vyhýbaním, u bežnej populácie s úzkosťou. Navyše sú u našich participantov obe hodnoty korelácie vzťahovej väzby s rezilienciou skôr podobné, u bežnej populácií sú viac rozdielne.

Podľa Danemana a Danemanovej (2012), interakcia pacientov s medicínskymi odborníkmi, ktorým dôverujú, prispieva k dosahovaniu cieľa udržiavať svoj zdravotný stav na primeranej úrovni. Kumpferová (1999) vo svojom modeli zdôraznila význam vzťahovej väzby pri transakčných procesoch, ktoré pomáhajú transformovať vysoko rizikové prostredie na viac protektívne prostredie. Ako príklad uvádza, že rezilientní mladí ľudia vyhľadávajú starostlivosť dospelých, ktorí facilitujú a urýchľujú protektívne procesy prostredníctvom poskytovania starostlivosti. V prípade našich pacientov môžeme ako o „caregiveroch“ uvažovať aj o poskytovateľoch zdravotnej starostlivosti.

V závislosti od extrémnych úrovni reziliencie sme zistili *rozdiely u všetkých sledovaných premenných*. Keďže sme mali v extrémnych skupinách málo pacientov, opierame sa primárne o vecnú signifikanciu, pričom sme zistili stredné až veľmi veľké rozdiely. Môžeme teda o rezilientnom kopingu, vzťahovej väzbe a o sebahodnotení uvažovať ako o protektívnych faktoroch reziliencie v súlade s prístupom Mastenovej & O'Dougherty Wrightovej (2010) a Kumpferovej (1999).

Z regresnej analýzy vyplynuli 2 modely predikujúce rezilienciu, ale ani v jednom sa nepotvrdila štatisticky významná pozícia vzťahovej väzby. Podľa našich zistení primárne vysvetľuje rezilienciu rezilientný koping. Prekvapujúca absencia vzťahovej väzby v zistených modeloch nezodpovedá teoretickým (Luthar, 2006, Masten & O'Dougherty Wright, 2010), avšak zodpovedá empirickým výskumom. Tie priniesli nejednoznačné zistenia: nespochybňujú význam vzťahovej väzby ako jedného z protektívnych faktorov, ale výsledky regresných analýz potvrdzujú nízku prediktívnu silu premenných vzťahovej väzby (Jenkins, 2016, Tomac, 2011). Existuje teda vzťah medzi vzťahovou väzbou a rezilienciou, avšak prítomnosť ďalších korelácií podporuje myšlienku, že do tohto vzťahu môžu intervenujúco vstupovať iné premenné, ktoré sú v konečnom súčte spoluzodpovedné za rezilienciu. V tomto kontexte je zmysluplné uvažovať o reziliencii ako o procese „čelenia nepriazni osudu“ a nie ako o rezilientnom výsledku.

Vzhľadom na predbežný charakter našich doterajších zistení úvahy o možných príčinách a ďalších súvislostiach zaznamenaných výsledkov ponechávame na ďalšie štúdie.

Hlavné zistenia:

- *Reziliencia negatívne súvisí s premennými vzťahovej väzby (pričom ide o stredne silný vzťah).*
- *Pacienti s extrémne vysokou rezilienciou sa líšia od pacientov s extrémne nízkou - disponujú nižšou mierou úzkosti a vyhýbania, súčasne prejavujú vyššiu mieru rezilientného kopingu a sebahodnotenia. Tieto rozdiely sú stredne veľké až veľké.*
- *Rezilienciu v 59% predikuje rezilientný koping spolu so sebahodnotením. Prediktívnu silu vzťahovej väzby sme nezistili.*

Naše výsledky majú predbežný charakter. Analyzované dáta boli vybrané z rozsiahlej batérie metód, ktorá bude podrobená ďalšiemu štatistickému spracovaniu a následnej komplexnej analýze a interpretácii zistení. Na Slovensku zatiaľ nebola výskumu dospelaj populácie s diabetes mellitus venovaná primeraná pozornosť. Doposiaľ realizované štúdie sa venovali primárne deťom, resp. adolescentom s týmto ochorením a kvalite zvládania ochorenia jednak samotnými jednotlivcami, jednak ich rodinou. V tomto kontexte má náš výskumný projekt „pilotný“ charakter.

Literatura

- Boleková, V., Ritomský, A., & Košecká, D. (2017). *Spracovanie dát o obetiach násilia pomocou PSPP*. Bratislava: Iris.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. In J. A. Simpson & W.S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp.46-76). New York: Guilford Press.
- Connor, K.M., & Davidson, R.T. (2003). Development New Resilience Scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18, 76-82.
- Daneman, D., & Daneman, M. (2012). What has attachment theory got to do with diabetes care? *Diabetes Manage*, 2(2), 85–87.
- Jenkins, J. K. (2016). *The Relationship Between Resilience, Attachment, and Emotional Coping Styles*. Psychology Theses & Dissertations. 28. Dostupné na: http://digitalcommons.odu.edu/psychology_etds/28
- Karreman, A., & Vingerhoets, J. J. M. (2012). Attachment and well-being: The mediating role of emotion regulation and resilience. *Personality and Individual Differences*, 53, 821–826.
- Kaščáková, N., Husárová, D., Hašto, J., Kolarčík, P., Poláčková Šolcová, I., Madarasová Gecková, A., & Tavel, P. (2016). Validation of a 16-Item Short Form of the Czech Version of the Experiences in Close Relationships Revised Questionnaire in a Representative Sample. *Psychological Reports 0(0)* 1–22. doi: 10.1177/0033294116667725 prx.sagepub.com
- Kumpfer, K. L. (1999). Factors and processes contribution to resilience: The resilience framework. In M. D. Glatz & J. L. Johnson (Eds.), *Resiliency and development: Positive life adaptations* (pp. 179-224). New York. Kluwer Academic.
- Léčbych, M., & Pospíšiliková, K. (2012). Česká verze škály experiences in close relationships (ECR): Pilotní studie posouzení vztahové vazby v dospělosti. *E-psychologie*, 6 (3). Dostupné na: <http://e-psychologie.eu/pdf/lechbych-pospisilikova>
- Luthar, S. S. (2006). Resilience in development. A synthesis of research across five decades. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology. Vol.3. Risk, disorder, and adaptation* (2nd ed., pp. 739-795). New York: Wiley.
- Masten, A. S., & O'Dougherty Wright, M. (2010). Resilience over the lifespan: Development Perspectives on Resistance, Recovery, and Transformation. In J.W. Reich, A.J. Zautra, & J.S. Hall (Eds.): *Handbook of Adult Resilience* (pp. 213–237) New York, The Guilford Press.
- Polk, L.V. (1997). Toward a middle-range theory of resilience. *Advances in Nursing Science*, 19(3), 1-13.

- Sinclair, V.G., & Wallston, K.A. (2004). The Development and Psychometric Evaluation of the Brief Resilient Coping Scale. *Assessment*, 11(1), 94-101.
- Schmitt, D.P., & Allik, J. (2005). Simultaneous administration of the Rosenberg self-esteem scale in 53 nations: exploring the universal and culture-specific features of global self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 623- 642.
- Tomac, M.M (2011). The Influence of Mindfulness on Resilience in Context of Attachment Style, Affect Regulation, and Self-Esteem A dissertation available from <http://udini.proquest.com/Google Scholar>
- Turan, B., Osar, Z., Turan, J.M., & Damci, T. (2003). Dismissing Attachment and Outcome in Diabetes: The Mediating Role of Coping. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 22(6), 607-626.
- Ungar, M. (2012). Social Ecologies and Their Contribution to Resilience. In M. Ungar (Ed.): *A Handbook of Theory and Practice*. (pp13-31). New York, Springer.

ANCHORING AND TIME FRAME EFFECTS IN ASSESSMENT OF HEALTH RISKS

Lenka Kostovičová

Institute of Experimental Psychology, Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences

lenka.kostovicova@savba.sk

EFEKTY UKOTVENIA A ČASOVÉHO RÁMCA V HODNOTENÍ ZDRAVOTNÝCH RIZÍK

Abstract

Risk assessment is an important part of health-related decisions. Two empirically supported psychological theories postulate contradictory claims about how the time frame of numerical data influences perception of health risks. I tested their assumptions in a mixed 2x11x3 experiment, on a sample of 140 undergraduates. I manipulated the time frame (day / week), while simultaneously emphasizing some text component via word order. The participants evaluated the levels of risk associated with eleven causes of death, listed in random order. Neither time frame, nor word order or their interaction affected perception of health threats. However, risk evaluation was strongly dependent on the severity of the cause of death which was presented as the first one. Thus, it is important to take into account the anchoring heuristic in the process of repeated assessment of a certain category of risks. Main applications of the findings concern communicating information to patients and the public.

Key words: risk assessment; time frame; anchoring; health domain

Abstrakt

Posudzovanie rizika je dôležitou súčasťou rozhodnutí týkajúcich sa zdravia. Dve empiricky podložené psychologické teórie postulujú protichodné tvrdenia o tom, ako časový rámec numerických údajov ovplyvňuje vnímanie zdravotných rizík. Ich predpoklady som overovala prostredníctvom zmiešaného 2x11x3 experimentu, na vzorke 140 vysokoškolákov. Manipulovala som časovým rámcem (deň, týždeň) a zdôraznením zložky textu prostredníctvom zmeny slovosledu. Úlohou participantov bolo ohodnotiť úroveň rizík v súvislosti s jedenástimi príčinami úmrtia, uvedenými v náhodnom poradí. Časový rámec ani slovosled, či ich interakcia, neovplyvnili vnímanie zdravotných hrozieb. Hodnotenie rizík však bolo silne podmienené závažnosťou príčiny úmrtia, ktorá bola prezentovaná ako prvá. Je preto dôležité brať do úvahy heuristiku ukotvenia v procese opakovaného posudzovania určitej kategórie rizík. Hlavná oblasť aplikácií výskumných zistení je komunikácia informácií pacientom a verejnosti.

Kľúčové slová: posudzovanie rizík; časový rámec; ukotvenie; doména zdravia

This research was supported by VEGA grant No. 2/0085/17 – ‘Cognitive limits of effective information processing and communication’ awarded by the Ministry of Education, Science, Research and Sports of the Slovak Republic and the Slovak Academy of Sciences.

Risk Framing

Evaluation of probability and risk is a cornerstone of rational informed choices in domains of high individual and social importance, such as health, finance or the environment. Decades of research have shown that even subtle changes in information wording substantially affect how people perceive probability and risk (e.g., Tversky & Kahneman, 1981; Pighin et al., 2011; Juanchich, Gourdon-Kanhukamwe, & Sirota, 2017). In this paper, I focus on risk framing in a form of different statistical formats, based on time-frame and corresponding numerical information.

There are several ways how to communicate the same piece of information. In the context of health risks, for instance, we can say “10 people die every day from...” or “3650 people die every year from...”. But are these two forms equally processed in people's minds? In their experiment, Bonner and Newell (2008) tested two empirically supported, yet contradictory assumptions: ratio bias and temporal construal hypotheses.

The ratio bias, also known as the denominator neglect phenomenon (e.g., Ballová Mikušková, 2015; Kirkpatrick & Epstein, 1992), is a tendency to pay excessive attention to numerators and to insufficiently reflect the denominators when assessing probabilities and frequencies. Accordingly, the statement “3650 people die every year...” should convey higher risk to people (than “10 people die every day...”) since the numerical part plays a major role in their mental processing.

Conversely, proponents of the temporal construal theory, also known as the group diffusion effect (e.g., Chandron & Menon, 2004; Yamaguchi, 1998), postulate that the bigger the reference class, the smaller the perceived risk. Thus, “10 people die every day...” should convey greater risk than “3650 people die every year...”. They argue that the day-framing makes risk appear more concrete and proximal compared with more distant time frames.

Bonner and Newell (2008) found that regardless of the word order (e.g., sentence begins either with numerical or temporal information) the year format resulted in higher perceived risk, in accordance with the ratio bias effect. Since day to year multiplications are computationally demanding, I decided to replicate their study on a sample from Slovak population, with different time frames: day versus week. This setting allows those who are less numerically literate to be able to transform the two wordings into the same format. I was interested whether this type of framing affects evaluation of health risks, controlling for other factors that might enter the information processing.

Methods

Participants. I powered the experiment to detect at least a medium-sized effect ($f = 0.25$, $\alpha = .05$, $1-\beta = .95$, two-sided tests), taking into account mortality due to repeated measurement. I recruited 182 social science undergraduates (Comenius University, Bratislava), out of which 42 were excluded due to incomplete data. Consequently, the final sample consisted of 140 participants (60% females, age range 18–24 years, $M = 20.1$, $SD = 1.0$). They studied applied psychology, applied economics or European studies.

Design. In a mixed 2x11x3 design, participants assessed the risks associated with 11 causes of death based on the statements in 2 different frames: day frame and week frame. As for the between-subject factor, they were randomly allocated to one of three conditions: control (statements started with geographical information: “In Central Europe...”), temporal (statements started with temporal information: “Every day / week ...”) or numerical (statements started with numerical information: “X people ...”). The order of time frames and causes of death was

counterbalanced. I also controlled for gender differences and the severity of the first presented cause of death [1-11].

Materials. The original authors used statistics from the Australian government report and the participants rated the risks for the average Australian on a 26-point Likert scale (0 = “no risk at all” and 25 “highest possible risk”). I adopted the scale but adapted the materials to the current sample. I used and slightly adjusted statistical information available at the website of the Institute for Health Metrics and Evaluation (2016). After each statement the participants were asked to rate particular risk for the average Central European citizen. The eleven selected causes of death and their corresponding incidence rates in both time frames are listed in Table 1.

Procedure. Participants filled in the first version of questionnaire with one format (e.g., day) and two weeks later they filled in the second version with the other format (e.g., week). There were 11 statements about the causes of death, each followed by the scale, with all statements and scales on the same page. For illustration, this is an example of the statement in the two versions for the control group: “In Central Europe, 70 people die every day from diabetes” / “In Central Europe, 490 people die every week from diabetes”. The statements were followed by this instruction and the 26-point scale: “Please, rate the risk that diabetes poses to the average Central European citizen”.

Table 1. Incidence rates of the 11 causes of death in the two formats

Cause of death	INCIDENCE	
	DAY	WEEK
Ischemic heart disease	1000	7000
Stroke	300	2100
Lung cancer	200	1400
Alzheimer's disease	150	1050
Chronic respiratory diseases	110	770
Hypertensive heart disease	90	630
Diabetes	70	490
Breast cancer	60	420
Self-harm	50	350
Chronic kidney disease	40	280
Falls	30	210

Results

Descriptive statistics as well as one significant difference between the two formats are listed in Table 2. Overall difference between the two formats was insignificant, $t(139) = -0.85$, $p = .395$, $d = 0.10$. One partial comparison (hypertension) showed significant, yet only small difference in line with ratio bias: $t(139) = -2.05$, $p = .042$, $d = 0.25$.

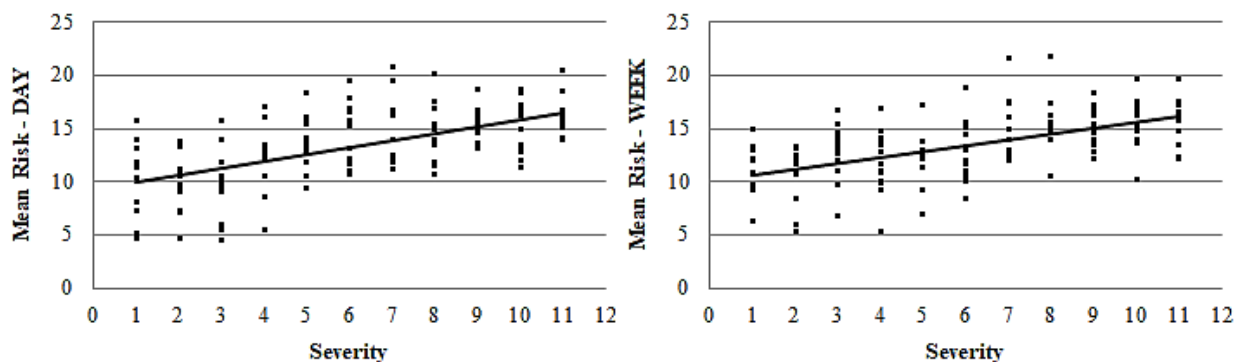
Table 2. Risk ratings for the 11 causes of death in the two formats

Cause of death	RISK			
	DAY	WEEK	DAY	WEEK
	<i>Min / Max</i>	<i>Min / Max</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>
Ischemic heart disease	7 / 25	6 / 25	19.3 (4.6)	19.0 (4.2)
Stroke	4 / 25	5 / 25	15.7 (5.0)	16.1 (4.5)
Lung cancer	3 / 25	6 / 24	14.6 (5.2)	15.3 (4.3)
Alzheimer's disease	0 / 22	1 / 23	11.4 (4.7)	12.1 (4.6)
Chronic respiratory diseases	2 / 23	4 / 24	14.3 (5.1)	13.7 (4.4)
Hypertensive heart disease *	1 / 23	4 / 23	13.6 (5.1)	14.5 (4.8)
Diabetes	2 / 24	2 / 24	12.4 (5.3)	12.7 (5.2)
Breast cancer	3 / 22	3 / 23	12.9 (4.9)	13.0 (4.6)
Self-harm	2 / 22	1 / 23	11.3 (5.6)	11.0 (5.4)
Chronic kidney disease	1 / 22	1 / 23	9.6 (5.1)	9.2 (4.9)
Falls	2 / 24	2 / 22	9.5 (5.0)	10.3 (4.6)
			13.1 (3.6)	13.3 (3.1)

* $p < .05$

In addition, a 2x11x3 factorial ANOVA was conducted, with factors of statistical format, cause of death and word order, and their interactions, resulting in only one significant effect: cause of death, $F(1,10) = 115.66$, $p < 0.001$, $\eta_p^2 = .46$. As for the role of gender, women and men did not differ in overall or any partial comparison. Taken together, risk evaluation was significantly affected by only one factor, cause of death.

Finally, I checked the relationship between risk rating and severity of the cause of death which was presented as the first one (Figure 1). In both frames, severity was a significant positive predictor of risk assessment, day: $\beta = .57$, $p < .001$; week: $\beta = .55$, $p < .001$. Specifically, severity explained 32% of variance in risk assessment in the day frame ($F = 66.36$, $p < .001$) and 30% of variance in risk assessment in the week frame ($F = 59.23$, $p < .001$). For instance, there was a large difference between those who rated Falls first (the least severe cause; $n = 13$) and Ischemic heart disease first (IHD; the most severe cause; $n = 11$). In the day frame, overall mean risk was substantially lower in the first ($M = 10.2$; $SD = 3.4$) than in the latter group ($M = 16.0$; $SD = 2.0$), $t(22) = -4.92$, $p < .001$, $d = 2.02$. In the week frame, the pattern was the same (Falls first: $n = 11$, $M = 10.7$; $SD = 2.8$; IHD first: $n = 12$, $M = 15.8$, $SD = 2.2$), $t(21) = -4.90$, $p < .001$, $d = 2.04$.

Figure 1. Relationships between severity of the cause of death and mean overall risk rating

Discussion

The present study was designed to examine the effect of a specific type of statistical information framing on assessment of health risks. In the original paper (Bonner & Newell, 2008), information framed in a longer time

horizon (year) led to greater perceived risks than information framed in a shorter time horizon (day). This finding is in line with the ratio bias assumption: people rely more on numerators than denominators when assessing probability and frequency.

I compared two rather similar time frames: day versus week, which allow for much simpler calculations than the former setting. In my experiment, neither time frame, nor word order or their interaction affected perception of health risks. It might be the case that the two frames do not differ sufficiently to produce the effect. Or it is also possible that the denominator neglect phenomenon does not apply universally. Its occurrence might be subject to the contextual factors such as risk domain or specific subcategories (e.g., diagnoses). Price and Matthews (2009), for instance, conclude that the ratio or group diffusion biases occur according to the feature of the statistical information that is more salient. However, salience manipulation via word order was ineffective in the present and the original experiment.

In both the experiments, participants rated the risks for an average person (Australian or Central European citizen). Reason behind this instruction was reduction of individual differences with respect to experience, familiarity, family anamnesis or health-related factors. On the other hand, this aspect of experimental design might at the same time eliminate the effect of time frame. Hence, previous studies that identified greater perceived risk associated with the day than the year frame were based on judging “self-risks” (Chandron & Menon, 2004; Yamaguchi, 1998).

I found that risk evaluation of the eleven causes of death was strongly dependent on the severity of the first presented cause. This is a conclusive evidence for the anchoring effect (Tversky & Kahneman, 1974): in their mental processing of statistical information, people were influenced by the first statement and then adjusted the rest of their answers to the initial “anchor”. Indeed, anchoring and adjustment is a robust heuristic that represents one of the most reliable and replicable findings in experimental psychology (Kahneman, 2011). It is, therefore, clear that this phenomenon should be taken into consideration while designing experiments based on repeated risk assessment.

The findings on what affects perception of medical probabilities are applicable in risk communication - either to patients or general public. Since some risks are usually underestimated (smoking, poor diet) while some are overrated (side-effects of medications and vaccination), communication of statistical information should be adjusted according to desirable outcomes. Thus, a suitably chosen way of presenting information has the potential to cause the difference between passivity and action - not only in health domain.

Literature

- Ballová Mikušková, E. (2015). The denominator neglect in decision-making. *Studia Psychologica*, 57(4), 255–269.
- Bonner, C., & Newell, B. R. (2008). How to make a risk seem riskier: The ratio bias versus construal level theory. *Judgement and Decision Making*, 3(5), 411–416.
- Chandron, S. & Menon, G. (2004). When a day means more than a year: effects of temporal framing on judgments of health risk. *Journal of Consumer Research*, 31(2), 375–389.
- Juanchich, M., Gourdon-Kanhukamwe, A., & Sirota, M. (2017). “I am uncertain” vs “It is uncertain”. How linguistic markers of the uncertainty source affect uncertainty communication. *Judgment and Decision Making*, 12(5), 445–465.
- Institute for Health Metrics and Evaluation (2016). *GBD Results Tool*. Retrieved from <http://ghdx.healthdata.org/gbd-results-tool>
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Kirkpatrick L. A., & Epstein S. (1992). Cognitive experiential self-theory and subjective-probability—further evidence for 2 conceptual systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(4), 534–44.

- Pighin, S., Savadori, L., Barilli, E., Cremonesi, L., Ferrari, M., & Bonnefon, J. F. (2011). The 1-in-X effect on the subjective assessment of medical probabilities. *Medical Decision Making*, 31(5), 721–729.
- Price P. C., & Matthews, T. V. (2009). From group diffusion to ratio bias: effects of denominator and numerator salience on intuitive risk and likelihood judgments. *Judgment and Decision Making*, 4(6), 436–46.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(4811), 453–458.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: heuristics and biases. *Science*, 185(4157), 1124–1131.
- Yamaguchi S. (1998). Biased risk perceptions among Japanese: illusion of interdependence among risk companions. *Asian Journal of Social Psychology*, 1(2), 117–31.

JA A PODNIKANIE? PREČO NIE?

Zuzana Kožárová

Spoločenskovedný ústav, Centrum spoločenských a psychologických vied, Košice

kozarova@saske.sk

ME AND ENTREPRENEURSHIP? WHY NOT?

Abstrakt

Príspevok sa venuje odhaľovaniu preferencií mladých ľudí ohľadne ich budúceho pracovného života. Na vzorke 185 vysokoškolských študentov (priemerný vek = 20,88, SD=1,81) sme dotazníkom vlastnej konštrukcie zisťovali preferencie mladých ľudí ohľadne ich budúceho pracovného života, vnímanie podnikania ako novej kariérnej cesty, intencie podnikat' a hodnotenie schopností pre podnikanie. Otvorenými otázkami sme zisťovali asociácie spájané so slovom podnikateľ/ka a subjektívne vnímanie výhod a nevýhod podnikania ovplyvňujúce podnikateľské tendencie študentov. Výsledky ukazujú, že študenti ekonomického zamerania vnímajú podnikanie pozitívnejšie, ich zámer podnikat' je signifikantne vyšší, rovnako ich hodnotenie schopností pre úspešné podnikanie v porovnaní so študentmi humanitného zamerania. Realizovaný výskum predstavuje sondu do problematiky podnikateľských zámerov mladých ľudí na Slovensku a nadväzovať naň bude ďalšia výskumná činnosť a vzdelávacie aktivity v spolupráci s Univerzitným poradenským centrom UPJŠ.

Kľúčové slová: kariérne preferencie; intencia podnikat'; vnímanie podnikateľských príležitostí; vysokoškolskí študenti

English abstract

In this paper we investigate preferences of young people about their future careers, perception of entrepreneurship as a career choice, entrepreneurial intention and entrepreneurial competencies. To explore push and pull factors determining entrepreneurial intention of students and their perception of entrepreneur we used open-ended questions and also method of free association. 185 university students (average age = 20, 88, SD = 1, 81) completed questionnaire. Results showed significantly higher level of entrepreneurial intention among Students of Economics and management and they assessed their entrepreneurial skills more positively than students of Social sciences. This study has a character of survey research providing basic data about entrepreneurial intentions of Slovak students followed by realization of entrepreneurship education and training programs in cooperation with University Counseling Centre UPJŠ.

Key words: career preferences; entrepreneurial intention; opportunity identification; university students

Príspevok je súčasťou riešenia grantu VEGA 2/0118/17: Posudzovanie rizika v rozhodovaní jednotlivcov o osobných a firemných/podnikateľských financiách a podnikateľských príležitostiach.

Úvod

Dôležitou a relevantnou otázkou, ktorá sa u budúcich absolventov vynára najmä v súvislosti s očakávaným ukončením formálneho vzdelávania je aká práca bude zodpovedať ich vedomostiam, kompetenciám, požiadavkám a záujmom. Rovnako však, či sa zamestnať alebo sa vydať na dráhu samozamestnania / podnikania. Táto voľba sa odvíja od množstva faktorov a viaže sa tiež k rozličným požiadavkám študentov na ich pracovný život.

Ako zhodnotil Turek (2005, str. 2) „školské systémy boli (a aj sú) zamerané skôr na prípravu zamestnancov, nie na prípravu podnikateľov (ako sa stať samozamestnávateľom, ako založiť a viesť podnik, ako rozvíjať ducha podnikavosti)“. Dôsledkom toho môže byť preferencia dráhy „zamestnanca“ u študentov, o čom svedčia závery medzinárodných či lokálnych prieskumov (Babiaková, Flešková & Nedelová, 2009; Jenčová & Rehová, 2016; Mesárošová & Mesároš, 2013; Sieger, Fueglistaller & Zellweger, 2016).

Čo sa týka absolventov vo veku 20-34 rokov, ktorí ukončili stredoškolské alebo vysokoškolské vzdelanie maximálne pred tromi rokmi, približne štvrtina sa radí k nezamestnaným. Nezamestnanosť mladých do 25 rokov na Slovensku dosiahla k 07.2017 hodnotu 16,6 % (Youth unemployment rate in Europe, 2017). Čo sa týka absolventov VŠ miera nezamestnanosti dosiahla úroveň 5,0 %, pričom najpočetnejšou skupinou boli uchádzači o zamestnanie z radov absolventov spoločenských vied, náuk a služieb (Nezamestnanosť absolventov slovenských vysokých škôl v roku 2016, 2017). Napriek celkovej nízkej nezamestnanosti absolventov VŠ, v Košickom a Prešovskom kraji dosahuje nezamestnanosť pomerne vysoké hodnoty – 16,11 % (KE), 24,13% (PO). Podiel nezamestnanosti sa síce znižuje, stále je však naliehavým problémom (nielen) našej krajiny. Práve podnikanie mladých, či už v podobe samozamestnávania alebo založenia firmy, by predstavovalo jedno z možných riešení tejto nepriaznivej situácie. Komplikáciu však predstavuje nízky záujem slovenských študentov o vlastné podnikanie a ešte nižší podiel aktívnej podnikateľskej činnosti mladých ľudí (GEM Slovensko 2015, 2016).

Jednou z najväčších prekážok na ceste za vlastným podnikaním predstavuje samotné podnikateľské prostredie: daňovo-odvodové zaťaženie podnikania, množstvo registračných a administratívnych povinností a nestálosť, resp. príliš časté zmeny legislatívy. Mladých odrádza i neistota, resp. riziko spojené s podnikaním a preferujú skôr istotu stabilného príjmu v zamestnaneckom pomere (Index prekážok v podnikaní mladých, 2015). Zaujímalo nás, či sa mení pohľad mladých ľudí na podnikanie, a to pod vplyvom startupového boomu a rôznych intervencií zameraných na podporu podnikania a podnikavosti.

Cieľ výskumu

Formulovali sme tieto ciele:

- zistenie preferencie mladých ľudí ohľadne ich budúceho pracovného života, vnímanie podnikania ako novej kariérnej cesty, intencie podnikat' a hodnotenie schopností pre podnikanie
- sledovanie rozdielov medzi študentami humanitných a ekonomických smerov vo vnímaní podnikania ako vhodnej novej kariérnej cesty, schopností pre podnikanie, a intencie podnikat'.
- zistenie výhod a nevýhod podnikania z pohľadu VŠ študentov a najčastejších asociácií spájajúcich sa so slovom podnikateľ/ka

Metóda

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 185 vysokoškolských študentov ($M = 20,88$, $SD = 1,81$), 58 mužov (31,4 %) a 127 žien (68,6 %). 41,1% študuje ekonomické zameranie (EZ) - ekonomika a manažment podniku, finančný manažment, zvyšok (58,9 %) je tvorený študentmi humanitného zamerania (HZ) - psychológia, politológia, učiteľstvo, atď. Respondenti boli vyberaní príležitostným výberom.

Metódy zberu a spracovania dát

Pre potreby výskumu sme zostavili dotazník súlade s výskumnými cieľmi. V úvode sme zisťovali sociodemografické ukazovatele (rod, vek, vzdelanie, študijný odbor). Preferencie v kariérnom rozhodovaní študentov sme sledovali prostredníctvom hodnotenia rôznych foriem pracovnej realizácie (napr. „*pracovať pre malú spoločnosť*“, „*začať podnikať*“ a pod.) na 5-bodovej škále (1-rozhodne nie, 5-rozhodne áno). Uplatnenie na pracovnom trhu, schopnosti pre podnikanie, podnikanie ako veľmi dobrú kariérnu cestu a intenciu podnikať respondenti hodnotili na 5-bodovej škále (1- rozhodne nie, 5-rozhodne áno). Intenciu v priebehu času (napr. ihneď po škole, o 1 rok a pod.) hodnotili respondenti na 5-bodovej škále (1-veľmi nepravdepodobné, 5-veľmi pravdepodobné). Deskriptívnu a rozdielovú štatistiku sme realizovali v SPSS 22.

Otvorenými otázkami sme zisťovali možné motivačné a brzdiace činitele ovplyvňujúce podnikateľské tendencie študentov vyplývajúce z hodnotenia podnikania („*Uveďte výhody/nevýhody podnikania z Vášho pohľadu. Uveďte ľubovoľný počet.*“) a taktiež asociácie spájané so slovom podnikateľ/ka („*Čo Vám napadne, ak sa povie slovo podnikateľ/ka. Uveďte 5 asociácií.*“). Kvantitatívnu obsahovou analýzou sme sledovali frekvenciu a intenzitu výskytu kategórie. Pre tento účel sme využili software pre obsahovú analýzu ATLAS.ti.

Výsledky

Respondentov sme sa na 5-bodovej škále (1 – rozhodne nie, 5 – rozhodne áno) pýtali, nakoľko sú presvedčení o tom, že sa ľahko uplatnia na trhu práce. Ich odpovede sa pohybovali v strednej časti škály ($Mdn = 3$, $IQR = 1$). Podobne odpovedali na otázky ohľadne podnikania, a to či je podnikanie ako životná cesta/kariéra veľmi dobrá cesta ($Mdn = 3$, $IQR = 1$), či majú kompetencie potrebné pre úspešné podnikanie ($Mdn = 3$, $IQR = 1$) a či majú vážne úmysly začať podnikať ($Mdn = 3$, $IQR = 2$).

Študenti prejavili najsilnejšiu preferenciu voči práci vo veľkej spoločnosti, zamestnať by sa tam chcelo 59 % respondentov, pričom túto možnosť vylúčilo iba 13,4 %. Skoro polovica (44,8 %) by bola ochotných pracovať pre spoločnosť v zahraničí. Pomerne veľká časť respondentov (41 %) zvažuje založenie živnosti či firmy, skoro rovnako veľká časť však svoju budúcnosť v podnikaní nevidí (39,5 %). Pätina nie je rozhodnutých (19,5 %). Najmenej atraktívnou alternatívou sa pre viac ako polovicu opýtaných (53 %) javí kombinácia podnikania a zamestnaneckého pomeru (Tab.1).

Tabuľka1 Výsledky frekvenčnej analýzy preferencií budúceho kariérneho života VŠ študentov (N = 185).

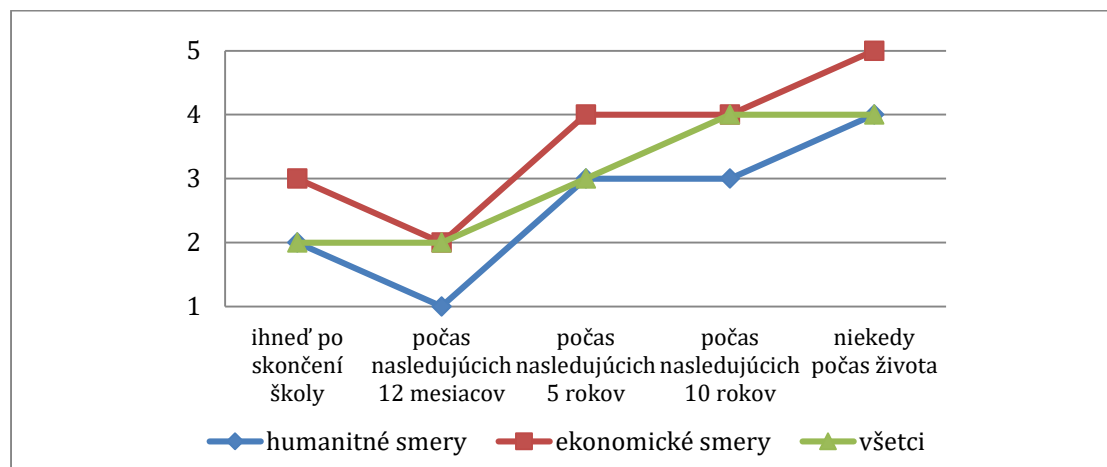
Druh pracovnej činnosti	Nie	Ani áno, ani nie	Áno	Σ	Mdn
Pracovať v štátnej organizácii	45,%	29,%	25,%	100%	3
Pracovať pre malú spoločnosť	34,%	38,%	27,%	100%	3
Začať podnikat'	39,%	19,%	41,%	100%	3
Pracovať pre veľkú spoločnosť	13,%	27,%	59,%	100%	4
Byť zamestnaný/á a zároveň podnikat'	53,%	26,%	20,%	100%	2
Byť zamestnaný v zahraničnej spoločnosti	27,%	28,%	44,%	100%	3

Pozn. Mdn – medián

5,9 % študentov má skúsenosť s podnikaním. Podnikanie v rodine uvádza približne tretina respondentov (31,4%). Vlastnú skúsenosť s podnikaním nemá celkovo 62,7 %.

Rozdiely medzi študentmi EZ a HZ

Zistené boli signifikantné rozdiely v odpovediach študentov ekonomického a humanitného zamerania. Výsledky ukazujú, že študenti ES vnímajú podnikanie pozitívnejšie (Mdn = 3,5) než študenti HS (Mdn = 3, U = 2919, $p < 0,001$), ich zámer podnikat' je signifikantne vyšší (Mdn = 3) ako u študentov HS (Mdn = 2, U = 2766, $p < 0,001$), rovnako hodnotenie schopností študentov ES pre úspešné podnikanie je vyššie (Mdn = 4) v porovnaní so študentmi humanitného zamerania (Mdn = 3, U = 3050, $p = 0,001$).

Graf 1 Intencia podnikania v priebehu času u študentov HZ (n = 109), študentov EZ (n = 76) a všetkých študentov (N = 185).

Intencia podnikania sa zvyšuje úmerne s časovým odstupom, pričom 67% si vie predstaviť vlastné podnikanie niekedy počas života.

Obsahová analýza

Otvorenými otázkami sme zisťovali subjektívny pohľad respondentov na výhody a nevýhody podnikania, pričom respondenti nemali obmedzenie v počte uvedených odpovedí. Obsahovou analýzou sme zistili, že ako výhodu najčastejšie uvádzali nezávislosť, riadenie vlastnej pracovnej činnosti a voľného času, možnosť

seberealizácie a finančné zabezpečenie (Tab.2) . Medzi nevýhody najčastejšie radili veľké riziko spojené s podnikaním, možnosť bankrotu a vysokú mieru zodpovednosti (Tab. 3).

Tabuľka 2 Výhody podnikania z pohľadu VŠ študentov.

Kategórie	Subkategórie	n (%)	N (%)
Sloboda	Nezávislosť	50 (15,97)	160 (51,11)
	„Som sám sebe pán“	47 (15,02)	
	Časová flexibilita	25 (7,98)	
	Samostatnosť	22 (7,02)	
	Voľnosť	16 (5,11)	
Seberealizácia	Možnosť seberealizácie	34 (10,86)	63 (20,12)
	„Robím čo ma baví“	11 (3,51)	
	Sebarozvoj	10 (3,19)	
	Kreatívna práca	8 (2,56)	
Finančná stránka	Financie	31 (9,90)	53 (16,93)
	Zisk z podnikania	22 (7,02)	
Iné	Prestíž	17 (5,43)	17 (5,43)
	Nadväzovanie kontaktov	8 (2,56)	8 (2,56)
	Moc	6 (1,91)	6 (1,91)
	Získavanie skúseností	6 (1,91)	6 (1,91)
	Spolu	313 (100)	313 (100)

Tabuľka3 Nevýhody podnikania z pohľadu VŠ študentov

Kategórie	Subkategórie	n (%)	n (%)
Neistota	Finančné riziko	71 (24,07)	158 (53,56)
	Riziko neúspechu	67 (22,71)	
	Nestálosť	20 (6,78)	
Stres	Veľká zodpovednosť	28 (9,49)	71 (24,17)
	Časová náročnosť	23 (7,80)	
	Stres	15 (5,08)	
	Konflikt práca-rodina	5 (1,69)	
Zlé podnikateľské prostredie	Zlé podmienky na podnikanie	9 (3,05)	22 (7,46)
	Daňové zaťaženie	6 (2,03)	
	Byrokracia	5 (1,69)	
	Kríza	1 (0,34)	
	Potreba kontaktov	1 (0,34)	
Iné	Počiatkové náklady	17 (5,76)	17 (5,76)
	Veľká konkurencia	17 (5,76)	17 (5,76)
	Potrebné podnikateľské schopnosti	8 (2,71)	8 (2,71)
	Strata statusu v prípade neúspechu	2 (0,68)	2 (0,68)
	Spolu	295 (100)	295 (100)

Respondenti mohli v dotazníku uviesť 5 asociácií k slovu podnikateľ/ka. Najčastejšie sa objavovalo slovo peniaze, zodpovednosť, nezávislosť, riziko, stres, zisk, nápady.

Diskusia

Podobne ako predošlé výskumy (Babiaková, Flešková & Nedelová, 2009; Mesárošová & Mesároš, 2013), výsledky nášho prieskumu poukazujú na nižšiu intenciu študentov podnikat' v porovnaní so zámerom zamestnať sa. Mladí preferujú zamestnanecký pomer vo veľkej zahraničnej firme (nadnárodné korporáty). Isté odlišnosti sa však ukazujú u študentov ekonomického zamerania, ktorých záujem o podnikanie je vyšší (Sieger, Fueglistaller, & Zellweger, 2016), či študentov technického zamerania predovšetkým v posledných rokoch štúdia (Hrehová & Jenčová, 2016), kedy už získali pomerne dobrý prehľad o podnikateľskej činnosti prostredníctvom formálneho či neformálneho vzdelávania. Vyššie hodnotia i svoje kompetencie pre podnikanie v porovnaní so študentmi humanitného zamerania. Bolo výskumne preukázané, že podnikateľský potenciál študentov ekonomického zamerania je obvykle vyšší ako u študentov iných odborov (Holienka, Holienková & Gál, 2015). Tento rozdiel pripisujeme vyššiemu povedomiu študentov ekonomického zamerania o podnikaní utvorenom účasťou na predmetoch zameraných na podnikanie a rozvoj podnikavosti.

Pozitívne stránky podnikania študenti vidia predovšetkým v slobode, ktorú umožňuje. Či už v riadení svojho času a pracovnej činnosti podľa vlastného uváženia, alebo v nezávislosti a vtom, že sú si „sám sebe pánom“. Dôležitým aspektom podnikania je sebarealizácia človeka v tom, čo ho baví. Za výhodu respondenti považujú možnosť zbohatnúť a finančne sa zabezpečiť. Na druhej strane vidia veľké riziko v nestabilite príjmu a možnosti bankrotu. Negatívne vnímajú i vysokú mieru zodpovednosti a stres plynúci z pracovného vyťaženia. Podľa výsledkov Indexu prekážok v podnikaní mladých (2015) záujem znižuje i nepriaznivé podnikateľské prostredie, čo respondenti uvádzali i v našom výskume. Aj tieto nevýhody podnikania pravdepodobne motivujú študentov voliť si istotu zamestnania. Podnikateľské vzdelávanie zvyšuje intenciu podnikat' (Sánchez, 2011; Karimi, Biemans, Lans, Aazami, & Mulder, 2014), preto sa domnievame, že jedným z ďalších dôvodov nízkeho záujmu študentov o kariéru podnikateľa (predovšetkým neekonomických smerov) môže byť absencia predmetov zameraných na podnikanie počas procesu formálneho vzdelávania. V súčasnosti na Slovensku neexistuje komplexný systém podnikateľského vzdelávania pre všetkých študentov všetkých stupňov škôl a rôzneho študijného zamerania a na niektorých vysokých školách úplne absentuje (Vančo a kol., 2014). Domnievame sa, že práve účasťou na rôznych formách podnikateľského vzdelávania by študenti získali objektívnejšiu predstavu o podnikaní a mohli by si rozvíjať podnikateľské myslenie, ktoré sa stáva pre úspešné pôsobenie na trhu práce čoraz kľúčovejšie (Obschonka, Schmitt-Rodermund, Silbereisen, Gosling, & Potter, 2013; Uy, Chan, Sam, Ho, & Chernyshenko, 2015).

Za obmedzenie výskumu považujeme relatívne malú vzorku a v ďalšom prieskume by sa dalo uvažovať o výbere vysokoškolských študentov viacerých zameraní (doplniť o napr. umelecký) či doplnenie vzorky o študentov stredných škôl. Toto obmedzenie je však možné čiastočne kompenzovať zisteniami iných globálnych prieskumov ako GEM A GUESSS, ktoré dlhodobo mapujú túto problematiku. Charakter výskumu umožnil len povrchné zorientovanie sa v problematike, preto bude naša výskumná činnosť pokračovať realizáciou fokusových skupín a experimentov.

Záver

Realizovaný výskum predstavuje sondu do problematiky podnikateľských zámerov mladých ľudí na Slovensku a nadväzovať naň bude ďalšia výskumná činnosť a vzdelávacie aktivity zamerané na rozvoj podnikavosti študentov v spolupráci s Univerzitným poradenským centrom UPJŠ.

Literatúra

- Babiaková, B., Flešková, M., & Nedelová, G. (2009). Predstavy vysokoškolských študentov o vlastnom podnikaní. Hospodárska politika v zemích EU: ekonomická krize - výzvy budúcnosti : sborník příspěvku mezinárodní vědecké konference, Trojanovice. Ostrava.
- GEM Slovensko 2015. (2016). Získáno 21. 09 2017, z <http://www.gemconsortium.org/country-profile/106>
- Holienka, M., Holienková, J., & Gál, P. (2015). Entrepreneurial characteristics of students in different fields education perspective. *Acta universitatis agriculturae et silviculturae mendelianae brunensis* (6), 1879-1889.
- Hrehová, D., & Jenčová, A. (2016). Podnikateľské zručnosti – preferované potreby na trhu práce. *GrantJournal*, 27-31.
- Index prekážok v podnikaní mladých. (2015). Získáno 21. 09 2017, z https://zmps.sk/others/downloads/9189171275_prieskum-final-na-web.pdf
- kol., M. V. (2016). Analýza získavania prierezových kompetencií na slovenských vysokých školách. Bratislava. Získáno 22. 11 2017, z <https://www.minedu.sk/analyza-ziskavania-prierezovych-kompetencii-na-slovenskych-vysokych-skolach-2016/>
- Mesárošová, M., & Mesároš, P. (2013). Podnikateľská tendencia študentov a podnikateľov. *Psychológia práce a organizácie 2012: zborník z medzinárodnej konferencie*, (stránky 89-101). Košice.
- (2017). Nezamestnanosť absolventov slovenských vysokých škôl v roku 2016. Bratislava: Odbor metodiky a tvorby informácií školstva Centrum vedecko-technických informácií SR.
- Sieger, P., Fueglistaller, U., & Zellweger, T. (2016). *Student Entrepreneurship 2016: Insights From 50 Countries*. St.Gallen/Bern : KMU-HSG/IMU.
- Turek, I. (2005). Formovanie podnikavosti žiakov a študentov - jeden z hlavných cieľov vzdelávacej politiky EÚ. *Pedagogické rozhľady - Príloha* (4), 2-8.
- Youth unemployment rate in Europe. (2017). Získáno 21. 09 2017, z <https://www.statista.com/statistics/266228/youth-unemployment-rate-in-eu-countries/>

EFEKT NADMERNEJ SEBADÔVERY VO VZŤAHU K PREFERENCII KOGNITÍVNEHO ŠTÝLU V ROZHODOVACOM PROCESE MANAŽÉROV

Robert Krause

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

robert.krause@savba.sk

OVERCONFIDENCE EFFECT IN RELATION TO COGNITIVE STYLE PREFERENCES IN MANAGERS' DECISION MAKING PROCESS

Abstrakt

Cieľom výskumu bola: 1.) Replikácia Krugerovej a Dunningovej štúdie v ktorej sme testovali mieru sebaapreciovania v spojitosti s kritickým myslením u manažérov a laikov z oblasti manažmentu. 2.) Preskúmanie spojitosti preferencie kognitívneho štýlu s mierou sebaapreciovania u manažérov a laikov a zistenie, či tento vzťah zohráva rolu v rozhodovacom procese. Výskumu sa zúčastnili manažéri (n=48) a taktiež laici z oblasti manažmentu (n=50). Zistili sme, že tí participanti, ktorí disponujú nízkou úrovňou kompetencie kritického myslenia sú viac sebaistí než kompetentnejší jedinci. Zároveň sme zistili, že profesionáli sa významne viac preceňujú (overestimation effect, overplacement effect) a laici sa významne podceňujú (overestimation effect, overplacement effect). Zistili sme, že preferencia analytického a ani intuitívneho kognitívneho štýlu neznižuje efekt nadmernej sebadôvery (overplacement effect, overestimation effect) ani u skupiny profesionálov a zároveň ani u skupiny laikov.

Kľúčové slová: Sebaapreciovanie; Manažéri; Krugger- Dunningov efekt; Analytické a intuitívne myslenie.

Abstract

The objectives of research were examination of the relation between the cognitive style preferences and the degree of self-overestimation by managers and lay population and determination whether this relationship plays a role in the decision-making process. Our sample consisted of managers (n=48) and also of lay population (n=50). The analytical cognitive style preference did not decrease the effect of overconfidence (overplacement effect, overestimation effect) neither in the group of professional nor in the group of students. Intuitive cognitive style preference did not increase the effect of overconfidence (overplacement effect, overestimation effect) in any of the analysed groups; however, results have shown that the intuitive cognitive style has a tendency to decrease the over-placement effect in the group of professionals. Besides, no statistically meaningful differences were shown between intuitive cognitive style preference and the overestimation effect in both analysed groups.

Key words: Overconfidence; Managers. Krugger- Dunning effect; Analytic and Intuitive Thinking.

Úvod

Rozhodovací proces v kontexte manažmentu je významný najmä v tom, že rozhodnutia, ktoré manažér uskutočňuje, ovplyvňujú efektívnosť fungovania a potenciálnu prosperitu organizácie. Z tohto dôvodu je dôležité, aby manažér disponoval schopnosťami a zručnosťami, vďaka ktorým dokáže dosiahnuť vopred stanovený výsledok. Výsledok samotného rozhodnutia však môže byť ovplyvnený rôznymi odchýlkami v myslení. Jednou zo základných odchýlok, ktorých sa manažéri dopúšťajú, je príliš veľká sebaistota, ktorú Olsson (2014) definuje ako efekt nadmernej sebadôvery. Pre efekt nadmernej sebadôvery je typické, že ľudia preceňujú svoj výkon a tým vzniká rozdiel medzi ich očakávaným a reálnym výkonom.

Efekt nadmernej sebadôvery

V rámci výskumných štúdií bol efekt nadmernej sebadôvery potvrdený u rôznych cieľových skupín. Oskamp (1965) ho preukázal u psychológov, Svenson (1981) ho vyskúmal na americkej a švédskej vzorke vodičov, McGraw, Mellers a Ritov (2004) u profesionálnych hráčov basketbalu a Kruger a Dunning (1999) u vysokoškolských študentov. Olsson (2014) uvádza, že efekt nadmernej sebadôvery je reprezentovaný aj termínmi ako overplacement effect, overestimation effect a calibration of probabilities.

Kognitívne štýly

V rámci literatúry sa môžeme stretnúť s rôznymi koncepciami zaoberajúcich sa dualitou ľudskej mysle, pričom všetky tieto koncepcie sa zhodujú v tom, že v rámci našej psychiky sa nachádzajú dva odlišné mechanizmy, ktoré pri riešení problémov využívajú odlišné stratégie. Hammond (1955), Kahneman (2012), Evans (1982), Stanovich (2004) hovoria o tom, že každý z nás disponuje dvomi štýlmi myslenia. Tvrdia, že naša myseľ je tvorená dvomi multifunkčnými systémami, pričom jeden je rýchly (Systém 1 podľa Kahnemana, 2012) a druhý je pomalý (Systém 2 podľa Kahnemana, 2012).

Vychádzajúc zo zistení Kruggera a Dunniga (1999), Olssona (2014), Oskampa (1965), Glaser, Langer a Webera (2005), De Bondt a Talera (1994) Stanovicha (2004), De Neysa (2006), Evans a Holmesovej (2005), Robbins a Coulteara (2004) sme formulovali nasledovné hypotézy:

H1: Predpokladáme, že participanti s nízkou úrovňou kompetencie kritického myslenia budú v porovnaní s kompetentnejšími jedincami viac nadmerne sebaistí o svojom výkone

H2: Predpokladáme, že vzorka manažérov sa bude v priemere viac preceňovať než vzorka študentov

VO1: Je rozdiel v miere kritického myslenia medzi manažérmi a laikmi z oblasti manažmentu?

H3a: Predpokladáme, že so zvyšujúcou sa preferenciou analytického kognitívneho štýlu sa bude znižovať nadmerná sebadôvera o svojich schopnostiach (overplacement effect)

H4a: Predpokladáme, že so zvyšujúcou sa preferenciou analytického kognitívneho štýlu sa bude znižovať nadmerná sebadôvera o svojom výkone (overestimation effect)

H3b: Predpokladáme, že so zvyšujúcou sa preferenciou analytického kognitívneho štýlu sa bude znižovať nadmerná sebadôvera o svojich schopnostiach (overplacement effect)

H4b: Predpokladáme, že so zvyšujúcou sa preferenciou analytického kognitívneho štýlu sa bude znižovať nadmerná sebadôvera o svojom výkone (overestimation effect)

H5: Predpokladáme, že so zvyšujúcou sa preferenciou intuitívneho kognitívneho štýlu sa bude zvyšovať nadmerná sebadôvera o svojich schopnostiach (overplacement effect)

H6: Predpokladáme, že so zvyšujúcou sa preferenciou intuitívneho kognitívneho štýlu sa bude zvyšovať nadmerná sebadôvera o svojom výkone (overestimation effect)

Metódy

Výskumná vzorka v našom výskume bola tvorená 98 participantmi vo veku 20 - 67 rokov, ktorých sme rozdelili do dvoch skupín. Prvá skupina ($n=48$, $AM=38.98$; $SD=11.050$) bola tvorená manažérmi z 21 firiem zo Slovenskej a Českej republiky. Druhá výskumná vzorka ($n=50$, $AM=22.17$, $SD=1.264$) bola tvorená laikmi z oblasti manažmentu, pričom táto skupina bola tvorená študentmi (ďalej len laikmi z oblasti manažmentu).

Metódy získavanie údajov

Test hodnotenia kritického myslenia

Watson- Glaserov Test hodnotenia kritického myslenia (THKM), formu C (2000). Pozostáva z 5 subtestov, pri ktorých je dôležité uplatniť schopnosti logického analytického uvažovania. Test obsahoval v našej výskumnej štúdii 40 úloh, čo je polovica z celkového testu.

Overestimation effect

Pri overestimation effect sme sa zamerali na porovnávanie úsudku jednotlivca o svojom výkone s jeho objektívnym a reálnym výkonom. Otázka znela napr.: „Práve ste vyplnili 8 úloh zameraných na hodnotenie argumentov. Napíšte, koľko si myslíte, že ste z nich mali určite správne.“

Overplacement effect

Pri overplacement effect sme sa zamerali a zároveň sledovali hodnotenie svojich znalostí a schopností očami participanta v porovnaní s ostatnými participantmi. Pýtali sme sa ich nasledovné otázky: „Tohto výskumu sa zúčastňuje reprezentatívna vzorka zo Slovenska v celkovom počte 100 ľudí. Na ktorom mieste si myslíte, že sa umiestnite z hľadiska počtu správnych odpovedí?“ (OC_100) A druhá otázka: „Na tomto výskume participovali aj vaši kolegovia z firmy v celkovom počte 20 ľudí. Ak by sa robilo poradie v tejto skupine podľa najvyššieho počtu správnych odpovedí v teste, skúste odhadnúť, na ktorom mieste si myslíte, sa umiestnite v porovnaní s nimi?“ (OC_20)

Test kognitívnej reflexie

Test kognitívnej reflexie bol vytvorený Frederickom (2005) a pozostáva z 3 úloh, pričom jednotlivé položky sú „jednoduché“ avšak pri rýchlej intuitívnej odpovedi vedúce k chybnému záveru.

General decision-making style

Dotazník General Decision-Making Style (GDMS), bol vytvorený Scottom a Bruceom (1995) tak, aby dokázal identifikovať jednotlivé rozhodovacie štýly. Autori identifikovali 5 rozhodovacích štýlov: Racionálny štýl, Vyhýbavý štýl, Závislý štýl, Intuitívny štýl, Spontánny štýl

Výsledky

V rámci analýzy sme sa zamerali na porovnanie úrovne kritického myslenia v spojitosti s efektom nadmernej sebadôvery. Na základe výsledkov Pearsonovho korelačného testu sme zistili štatisticky významný vzťah medzi úrovňou kritického myslenia a efektom nadmernej sebadôvery ($n=98$; $r=-.336$; $p=.001$). Z výsledkov vyplýva, že tí účastníci, ktorí disponujú nízkou úrovňou kompetencie kritického myslenia sú viac sebaistí než kompetentnejší jedinci.

V práci sme na analýzu dát využili aj Chí- kvadrát a zistili sme, že najmenej kompetentní účastníci (prvý kvartil) sa preceňovali najviac ($n=10$, $AM=16.4$, $OC=3.9$). Nasledovali účastníci v druhom kvartile ($n=39$, $AM=21.3$, $OC=1.46$). Účastníci v treťom kvartile sa podceňovali ($n=13$, $AM=25.6$, $OC=-0.63$). Účastníci, ktorí dosiahli najvyšší počet v Teste hodnotenia kritického myslenia boli zaradení do štvrtého kvartilu, pričom sa podceňovali najviac ($n=36$, $AM=28.5$, $OC=-5.05$). Výsledky potvrdzujú to, o čom písal Krugger a Dunning (1999), že účastníci, ktorí sú najmenej kompetentní, sa preceňujú a tí najviac kompetentní sa na druhej strane podceňujú.

V práci sme taktiež predpokladali (H_2), že vzorka manažérov sa bude v priemere viac preceňovať než vzorka študentov. (Tab.1)

Tabulka1 Porovnanie výskumných skupín v overplacement effect a overestimation effect

	skupina	n	AM	SD	t	Sig.
Celková úroveň overconfidence	Profesionáli	46	3.74	7.32	5.232	.000
	laici	52	-4.97	9.15		
OC_100	profesionáli	46	46.33	24.28	2.513	.014
	laici	52	59.17	26.31		
OC_20	profesionáli	45	8.36	4.17	4.548	.000
	laici	52	12.44	4.67		

Poznámka: OC_100- overconfidence pri porovnávaní s reprezentatívnou vzorkou, OC_20-overconfidence pri porovnávaní s referenčnou skupinou

V Tab.1 vidíme, že profesionáli sa významne viac preceňovali, ($n=46$, $AM=3.7422$) a laici sa podceňovali ($n=52$, $AM=-4.9751$) v overestimation effect. V Tab.2 je taktiež viditeľné, že profesionáli sa významne nadhodnocovali pri odhade s reprezentatívnou vzorkou ($AM=46.33$) a taktiež aj pri odhade s referenčnou skupinou ($AM=8.36$). Laici sa na druhej strane podceňovali pri porovnaní s reprezentatívnou vzorkou ($AM=59.17$) a taktiež s referenčnou skupinou ($AM=12.44$).

V rámci výskumnej práce sme zisťovali, či preferencia analytického, resp. intuitívneho kognitívneho štýlu ovplyvňuje efekt nadmernej sebadôvery (overplacement effect, overestimation effect). (Tab.2)

Tabulka 2 Porovnanie preferencie kognitívneho štýlu a efektu nadmernej sebadôvery (overplacement effect, overestimation effect)

vzťah	n	R	p
A(GDMS)-OC_100	98	.158	.120
A(GDMS)-OC_20	98	.167	.102
A(CRT)-OC_100	98	.134	.188
A(CRT)-OC_20	98	.102	.320
A(GDMS)-OE	98	-.066	.521
A(CRT)-OE	98	.133	.192
I(GDMS)-OC_100	98	.051	.615
I(GDMS)-OC_20	98	.156	.156
I(GDMS)-OE	98	-.033	.748

Poznámka: A- analytický kognitívny štýl, I- intuitívny kognitívny štýl, OC_100- overconfidence pri porovnávaní s reprezentatívnou vzorkou, OC_20- overconfidence pri porovnávaní s referenčnou skupinou

V Tab.2 vidíme, že sa nepreukázal štatisticky významný vzťah ($p=.120, r=.158, n=98$) medzi preferenciou analytického kognitívneho štýlu a efektom nadmernej sebadôvery pri porovnávaní svojich schopností s reprezentatívnou vzorkou 100 ľudí (overplacement effect), ale taktiež ani pri porovnávaní s referenčnou skupinou (overplacement effect), nakoľko ($p=.102, r=.167, n=98$). Zároveň sa nepreukázal štatisticky významný vzťah medzi analytickým kognitívnym štýlom a overestimation effect ($p=.188, r=.134, n=98$) a overplacement effect ($p=.320, r=.102, n=98$). Výsledky ukázali, že medzi preferenciou analytického kognitívneho štýlu a overestimation effect sme nepreukázali štatisticky významný vzťah ani v teste GDMS ($p=.521, r=-.066, n=98$) a zároveň ani v Teste kognitívnej reflexie ($p=.192, r=-.133, n=98$). Výsledky ukazujú, že sa nepreukázal štatisticky významný vzťah ($p=.615, r=.051, n=98$) medzi preferenciou intuitívneho kognitívneho štýlu a efektom nadmernej sebadôvery pri porovnávaní svojich schopností s reprezentatívnou vzorkou 100 ľudí (overplacement effect), ale taktiež ani pri porovnávaní s referenčnou skupinou (overplacement effect), nakoľko ($p=.156, r=.156, n=98$). Zároveň sme nezistili štatisticky významný vzťah ($p=.748, r=-.033, n=98$) medzi preferenciou intuitívneho kognitívneho štýlu a overestimation effect.

Diskusia

Výsledky Kruggera a Dunninga (1999), Dunninga et.al. (2003), Simonsa (2013) a Ferrara (2010) nás inšpirovali k tomu, aby sme tento efekt opätovne preskúmali. Keďže McGraw, Mellers a Ritov (2004), Lichtheimsteinová, Fischhoff a Phillips (1982) v rámci výskumných štúdií zistili, že preceňovanie súvisí aj s úrovňou metakognitívnej funkcie a ak jedinec disponuje metakognitívnym deficitom, je náchylnejší dopustiť sa kognitívneho omylu. Analýza zozbieraných výsledkov nám ukázala, že existuje štatisticky významný vzťah medzi úrovňou kritického myslenia a efektom nadmernej sebadôvery ($n=98; r=.336; p=.001$). Výsledky ukázali, že náš predpoklad bol správny a že tí participanti, ktorí disponujú nízkou úrovňou kompetencie kritického myslenia sú sebaistejší než kompetentnejší jedinci. Výsledky taktiež ukázali, že profesionáli sa významne viac preceňovali a laici sa podceňovali v celkovej úrovni efektu nadmernej sebadôvery. Z výsledkov môžeme usudzovať, že manažéri si myslia, že sú lepší než ich kolegovia a aj lepší než reprezentatívna vzorka manažérov zo Slovenska. Na druhej strane študenti si myslia, že ich spolužiaci a aj reprezentatívna vzorka študentov zo Slovenska je od nich múdrejšia. Z našich ďalších výsledkov vyplýva, že aj keď si participanti myslia, že dokážu analyticky a logicky myslieť, neovplyvní to ich sebaoprečňovanie (overplacement effect). Výsledky testu GDMS nám však explicitne nehovoria, že participanti „dokážu“ analyticky a logicky myslieť. Analýza dát ukázala, že participanti si to však

myslia. Zdá sa, že neschopnosť reálne zhodnotiť svoj výkon a z toho vyplývajúca nadmerná sebadôvera súvisí aj s nedostatkami v metakognícii, čo naznačuje aj zistenie, že participanti si síce myslia, že dokážu logicky a analyticky myslieť, ale v reálnom teste, ktorý tieto schopnosti meria (THKM a CRT) sa to však neukázalo. Na druhej strane však dodávame, že človek, ktorý si myslí, že je racionálne zmýšľajúci (GDMS), avšak je nekompetentný (THKM), tak nedokáže byť natoľko sebarefektívny, aby dokázal správne odhadnúť svoje schopnosti a výkon. Vychádzajúc z našich výsledkov tvrdíme, že aj keď je intuícia vnímaná aj ako heuristika, tak intuitívny kognitívny štýl sa nepodieľa na zvyšovaní efektu nadmernej sebadôvery. Vychádzajúc z výsledkov, ktoré sme zistili, usudzujeme, že preferencia kognitívneho štýlu nezohráva rolu v rozhodovacom procese, v ktorom odhadujeme svoje schopnosti a svoj výkon (overplacement effect, overestimation effect).

Literatúra

- DeBondt, W., & Thaler, R. (1994). Financial decision-making in markets and firms: *A behavioral perspective*. *National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 4777*. Dostupné na internete: <http://www.nber.org/papers/w4777.pdf>
- De Neys, M. (2006). Dual Processing in Reasoning Two Systems but One Reasoner. *Psychological Science*, 17 (5), 428-433
- Dunning, D. Johnson, K. Ehrlinger, & Kruger, J. (2003). Why people fail to recognize their own competence. *Current Directions in Psychological Science*, 12 (3), s. 83–87.
- Evans, J.St.B.T. (1982). The Psychology of Deductive Reasoning. *Trends in Cognitive Sciences*, 7 (10), 1982., 382-389
- Evans, J.St.B.T., & Holmes, J. (2005). Rapid responding increases belief bias: evidence for the dual – process theory of reasoning. *Thinking & Reasoning*. 11 (4), 382-389
- Ferraro, P. J. (2010). Know Thyself: Competence and Self-Awareness. *Atlantic Economic Journal*. 38 (2), s. 183-196.
- Glaser, M., Langer, T., & Weber, M. (2005). Overconfidence of Professionals and Lay Men: Individual Differences Within and Between Tasks? Mannheim: *Sonder for schungsbereich 504*, Working Paper.
- Hammond, K.R. (1955). Probabilistic functioning and the clinical method. *Psychological review* 62, 255-262.
- Kahneman, D. (2012). *Myšlení rychle a pomalé*. Brno. Jan Melvil Publishing. ISBN 978-80-87270-42-4
- Kruger, J., Dunning, D. (1999). Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77 (6), s. 1121–34.
- Lichtenstein, S., Fischhoff, B., & Phillips, L. D. (1982). Calibration of subjective probabilities: The state of the art up to 1980. In D. Kahneman, P. Slovic, A. Tversky (Eds.). *Judgment und eruncertainty: Heuristics and biases* (pp. 306-334). New York: Cambridge University Press.
- McGraw, P., Mellers, B. A., & Ritov, I. (2004). The Affective Costs of Overconfidence. *Journal of Behavioral Decision Making*, 17 (4), 281-295.
- Olsson, H. (2014). Measuring overconfidence: Methodological problems and statistical artifacts. *Journal of Business Research*, 67, 1766–1770.
- Oskamp, S. (1965). Overconfidence in case-study judgments. *Journal of Clinical Psychology*, 29, 261–265.
- Simons, D. J. (2013). Unskilled and optimistic: Overconfident predictions despite calibrated knowledge of relative skill. *Psychonomic Bulletin & Review*, 20 (3), s. 601-607
- Stanovich, K. E. (2004). Racionalita, inteligencia a kognitívna úroveň analýzy. In RJ Sternberg (Ed.): *Prečo robia múdri ľudia hlúposti*. Bratislava. Ikar
- Svenson, O. (1981). Are we all less risky and more skilful than our fellow drivers? *Acta Psychologica*, 47, 143–148.

VLIV SDÍLENÉ VIDEOHERNÍ ZKUŠENOSTI NA KVALITU TRANSGENERAČNÍCH VZTAHŮ

Petr Květon, Martin Jelínek

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.

kveton@psu.cas.cz, jelinek@psu.cas.cz

THE IMPACT OF SHARED VIDEO GAME EXPERIENCE ON THE QUALITY OF TRANSGENERATIONAL RELATIONSHIPS

Abstrakt

Cíle. Hraní videoher představuje významný fenomén v životě dnešních dětí a adolescentů. Kvalita mezigeneračních vztahů je mimo jiné ovlivněna sdílením zkušeností a zážitků. Tato studie se zaměřuje na prozkoumání vlivu sdílené zkušenosti s hraním videoher na kvalitu vztahů mezi prarodiči a jejich vnuky. **Metoda.** Výzkumný vzorek tvořilo 113 frekventantů Univerzity třetího věku Masarykovy univerzity (101 žen) ve věku 59 až 80 let ($M=66,3$; $SD=4,1$). V rámci elektronicky distribuovaného dotazníku byla zjišťována míra zkušenosti s hraním videoher, dále míra sdílení videoherního zážitku s vnoučaty, a míra kvality transgeneračních vztahů. **Výsledky.** V rámci mediačního modelu bylo zjištěno, že videoherní zkušenost nepřímo ovlivňuje kvalitu mezigeneračních vztahů prostřednictvím vzájemného sdílení této zkušenosti. **Limitace.** Limitujícím faktorem zobecnitelnosti výsledků je zapojení specifické skupiny seniorů (frekventantů U3V), která se odlišuje od obecné populace seniorů.

Klíčová slova: videohry, transgenerační vztahy, starší dospělost

Abstract

Objectives. Playing video games is a significant phenomenon in the lives of today's children and adolescents. The quality of intergenerational relationships is influenced by the sharing of specific experience. This study focuses on the impact of shared experiences with video game playing on the quality of relationships between grandparents and their grandchildren. **Subjects and setting.** The research sample consisted of 113 students of the University of the Third Age of Masaryk University (101 women) aged 59 to 80 ($M = 66.3$, $SD = 4.1$). Using the electronically distributed questionnaire, the level of video game experience, the sharing of video games with grandchildren, and the quality of transgenerational relationships were assessed. **Results.** Using the mediation model, it has been found that video game experience indirectly affects the quality of intergenerational relationships through mutual sharing of this experience. **Limitations.** The limiting factor for the generalizability of results is the involvement of a specific group of seniors (U3A participants), which is different from the general population of seniors.

Key words: videogames, transgenerational relationships, older adulthood

Funding: Studie byla podpořena grantem č. GA15-03875S Grantové agentury České republiky a vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68081740.

Úvod

Vzhledem k více než 35 let trvající historii vývoje videoher a jejich současnému rozšíření není překvapivé, že výzkumníci obrací svůj zájem v souvislosti s hraním videoher stále častěji nejen na populaci dětí a dospívajících, ale také na generaci střední a starší dospělosti. Specifikem generace dnešních je skutečnost, že se s fenoménem hraní videoher setkali až ve věku dospělosti a nikoli ve věku dětství či dospívání, jako je tomu u mladších generací. Quandt, Grueninger a Wimmer (2009) provedli studii s 21 hráči ve věku 35 až 73 let, ve které se zaměřili na herní kariéru, integraci hraní do běžného života a aspekty sociální interakce v rámci skutečného i virtuálního života. Navzdory skutečnosti, že starší hráči vnímají hry jako nevhodné pro svůj věk (z pohledu jejich partnerů a vrstevníků), pokládají hraní her za důležitou součást svého života a zejména akcentují jejich sociální aspekt. Z vyjádření respondentů v této studii dále vyplývá, že hraní videoher představuje důležitý průnik zájmů mezi dětmi a jejich rodiči a prarodiči a pomáhá překonávat generační rozdíly. Zejména nejstarší hráči velmi často udávali, že na ně jsou jejich potomci hrdí, protože hraní her v tomto věku je vnímáno jako neobvyklé a „cool“. V podobném duchu Aarsand (2007) hovoří o videohrách jako o prostředku, který umožňuje překonávat generační rozdíly zejména v oblasti digitálních technologií. Ve své etnografické studii vyzoroval, že záměrně projevená inkompetence v digitální oblasti může být dospělým použita jako užitečná strategie, která umožňuje dítěti nenásilně vstoupit do centra pozornosti a stát se hybatelem dění, přičemž jeho kompetence v dané oblasti může být oceněna. Zajímavým příspěvkem do této debaty je přirozený experiment autorů Chua, Jung, Lwin a Theng (2013). V rámci tohoto experimentu byli účastníci ve věku pozdní adolescence ($N = 37$) rozděleni náhodně do dvou skupin. Obě dvě skupiny se v rámci dvouměsíčního programu stýkaly s vybranými seniory z centra pro seniorské aktivity v Singapuru. Interakce probíhala jednou týdně po dobu 30 minut. Experimentální skupina hrála společně se seniory videohry na konzoli Nintendo Wii, zatímco kontrolní skupina měla za úkol interagovat se seniory při běžných aktivitách (společné sledování TV, hraní karet, ruční práce, apod.). Výsledky ukázaly, že oproti kontrolní skupině se mezigenerační anxieta u skupiny, která hrála videohry, snížila více, zatímco kvalita obecných postojů vůči jiné věkové skupině se u experimentální skupiny oproti skupině kontrolní výrazně zlepšila. Jako důležitý faktor ve zlepšení mezigenerační percepce se u seniorů projevila míra pozitivního zážitku z hraní videoher.

V širším pohledu je zřejmé, že výzkum v oblasti videoher u populace seniorů má své jednoznačné opodstatnění. Naše studie se snaží postihnout vliv videoherní zkušenosti seniorů v kontextu rodiny, konkrétně vzhledem ke vztahu k vnoučatům. Na základě teoretických východisek předpokládáme, že sdílení videoherního zážitku mediuje vztah mezi videoherní zkušeností seniorů a kvalitou jejich vztahů k vnoučatům. Předpokládáme tedy, že hraní videoher umožňuje ve vyšší míře sdílet relevantní zážitky s vnoučaty a vyšší míra tohoto sdílení následně pozitivně posiluje kvalitu mezigeneračních vztahů.

Metoda

Výzkumný vzorek

Data byla získána celkem od 113 posluchačů Univerzity třetího věku Masarykovy univerzity (101 žen a 12 mužů), průměrný věk respondentů byl 66,27 let ($sd = 4,12$) v rozmezí 59 až 80 let. Vzhledem k cíli studie však byla použita pouze data od osob, které uvedly, že mají vnoučata. Analyzovaný soubor tedy tvořilo 101 osob, z toho 89 žen a 12 mužů. Průměrný věk ve zkoumaném souboru byl 66,35 ($sd = 4,18$) v rozmezí 59 až 80 let.

Procedura

Frekventanti Univerzity třetího věku Masarykovy univerzity (n = 937) byli na podzim 2017 osloveni e-mailem s žádostí o vyplnění webového dotazníku zaměřeného na zjištění postoje k hraní videoher, aktivní zkušeností s hraním videoher a dalších psychosociálních charakteristik.

Instrumenty

V rámci dotazníkové baterie byly zjišťovány následující charakteristiky:

- zkušenost s hraním videoher - „*Hrajete videohry na počítači, herní konzoli (playstation, Xbox), mobilním telefonu nebo tabletu?*“ s čtyřbodovou odpověďovou škálou 1 - *vůbec*, 2 - *zřídka*, 3 - *občas*, 4 - *pravidelně*.
- míra sdílení videoherního zážitku - „*Povídáte si o videohrách (ať již na počítači, tabletu, chytrém telefonu nebo herní konzoli) s vnoučaty?*“ s čtyřbodovou odpověďovou škálou 1 - *vůbec*, 2 - *zřídka*, 3 - *občas*, 4 - *pravidelně*.
- kvalita vztahu s vnoučaty - „*Jak byste celkově zhodnotil kvalitu vztahu ke svým vnoučatům?*“ s pětibodovou odpověďovou škálou 1 - *špatný*, 2 - *ne moc dobrý*, 3 - *průměrný*, 4 - *dobrý*, 5 - *vynikající*.

Analýza dat

Mimo základních statistických postupů byl využit modul Process (Hayes, 2013) pro výpočet parametrů mediačního modelu. V rámci tohoto modelu byl kontrolován vliv věku a pohlaví (1 - žena, 0 - muž). Pro odhad konfidenčních intervalů parametrů (95 %) byla použita metoda bootstrappingu (bias corrected) s 5000 opakováními.

Výsledky

V tabulce 1 jsou uvedeny základní charakteristiky sledovaných proměnných a jejich vzájemné vztahy. Můžeme konstatovat, že hraní videoher pozitivně souvisí s mírou sdílení herního zážitku s vnoučaty a současně toto sdílení podporuje kvalitní mezigenerační vztahy. Z deskriptivních statistik je dále patrné, že hraní videoher seniorů není příliš rozšířeným fenoménem a že kvalita vztahů seniorů s jejich vnoučaty je v našem vzorku nadprůměrně dobrá.

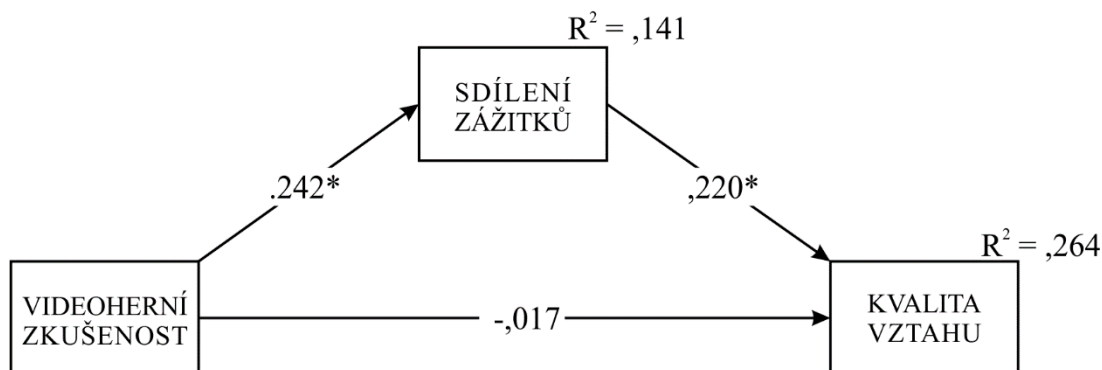
Tabulka 1. Deskriptivní statistiky a vztahy mezi sledovanými proměnnými (Pearsonův korelační koeficient)

	pohlaví	věk	hraní videoher	sdílení herního zážitku	kvalita vztahu
věk	-0,006				
hraní videoher	-0,074	0,069			
sdílení herního zážitku	0,092	0,060	0,355**		
kvalita vztahu	-0,036	0,007	0,069	0,255**	
<i>m (sd)</i>			2,01 (1,20)	2,53 (0,81)	4,60 (0,65)

Poznámka. ** koeficienty jsou významné na 1% hladině významnosti.

Síť vzájemných vztahů byla zakomponována do mediačního modelu (viz obrázek 1), kde videoherní zkušenost seniorů ovlivňuje kvalitu jejich vztahu k vnoučatům prostřednictvím sdílení této zkušenosti. Pohlaví a věk jsou kontrolovány jako kovariáty.

Obrázek 1. Mediační model vztahu videoherní zkušenosti, sdílení herního zážitku a kvality vztahu seniorů s jejich vnoučaty. * konfidenční interval parametrů nepokrývá nulovou hodnotu. Pro přehlednost nejsou na obrázku uvedeny vztahy týkající se věku a pohlaví: SDÍLENÍ ZÁŽITKŮ ~ POHLAVÍ = 0,295; KVALITA VZTAHU ~ POHLAVÍ = -0,126; SDÍLENÍ ZÁŽITKŮ ~ VĚK = 0,007; KVALITA VZTAHU ~ VĚK = -0,001.

Z uvedeného modelu je patrné, že vyšší videoherní zkušenost pozitivně souvisí s vyšší mírou sdílení videoherních zážitků mezi seniory a jejich vnoučaty. Sdílení zážitků pozitivně souvisí s kvalitou mezigeneračních vztahů. Přímý efekt videoherní zkušenosti na kvalitu vztahu není statisticky průkazný. Nepřímý efekt videoherní zkušenosti na kvalitu vztahu prostřednictvím sdílení zážitků má hodnotu 0,053 a konfidenční interval tohoto parametru nepokrývá nulovou hodnotu (95%CI[0,006; 0,137]).

Diskuze

Prarodiče mají významnou roli v životě svých vnoučat a také naopak - vnoučata jsou významným aspektem v životě prarodičů. Tento vliv sahá mimo samotný kontakt a vztahovou blízkost (Mueller & Elder, 2003). Například Ruiz & Silverstein (2007) zjistili, že kvalita vztahu s prarodiči pozitivně ovlivňuje výskyt depresivních symptomů v období pozdní adolescence a mladé dospělosti. Tyto skutečnosti dále podtrhují důležitost zkoumání prediktorů a mechanismů vytváření mezigeneračních vztahů. Literatura popisuje tzv. digitální propast jako faktor, který může negativně ovlivnit kvalitu mezigeneračních vztahů (Aarsand, 2007), a to zejména v případě velkého věkového rozdílu. Nacházíme se v unikátním období, kdy generace současných dětí a jejich rodičů v dětském věku a dospívání zažila rozmach digitálních technologií včetně rozmachu videoherního průmyslu. Tímto se tyto dvě generace výrazně odlišují od generace současných prarodičů, u nichž lze předpokládat výrazně opatrnější vztah k těmto fenoménům. Nicméně, podíl starších dospělých, kteří jsou aktivní hráči, se v posledních letech výrazně zvyšuje. Přestože výzkumy ukazují, že videohry zvyšují tělesnou a kognitivní pohodu u starších dospělých, role videoher při posílení sociálních interakcí je zatím poměrně málo prozkoumaná (Osmanovic & Pecchioni, 2016). Videohry však nyní představují v životě dětí a dospívajících často dominantní volnočasovou aktivitu (King et al., 2013; Turner et al., 2012), a překonání přirozeně rezervovaného postoje k videohrám se může stát naopak katalyzátorem intenzity vztahu s vnoučaty. V naší studii jsme zjistili, že hraní videoher u seniorů umožňuje sdílení odpovídajících zážitků s jejich vnoučaty a pozitivně souvisí s kvalitou vztahu. Naše výsledky jednoznačně ukazují, že hraní videoher je efektivním facilitátorem mezigeneračních vztahů. V této souvislosti vznikají dokonce originální hry, které jsou designovány tak, aby podpořily sociální interakce seniorů a dětí (Khoo, Cheok, Nguyen,

& Pan, 2008). Zjištěný vztah by zasluhoval podrobnější zkoumání s ohledem na charakteristiky herní aktivity (například společné hraní po Internetu vs. společné hraní ve fyzické blízkosti, hraní ve spolupráci nebo kompetitivní hraní, typ herního mechanismu), obecného postoje k hraní videoher, či mezipohlavních rozdílů. Ačkoli videoherní aktivity jsou primárně motivovány samotným uspokojením z této činnosti (jako je tomu u dětí a dospívajících), motivací projít potenciálně frustrující zkušeností získávání dostatečných dovedností v oblasti nových technologií u seniorů může být nejenom touha po samotném zážitku hraní, ale sekundárně také snaha přiblížit se světu odlišné generace.

Limity

Nejvýraznějším limitem studie je její průřezový charakter, který neumožňuje zachytit dynamiku vývoje vztahů v čase. Získané závěry byly vyvozeny z výpovědí seniorů, kteří mimo jiné referovali o kvalitě jejich vztahu s vnoučaty. Získání výpovědí od generace vnuků a vnuček by umožnilo získat komplexnější pohled na sledovanou problematiku. Další limitací je také specifikum výzkumného vzorku, který nereprezentuje obecnou populaci seniorů, ale byl samovýběrem získán z populace posluchačů Univerzity třetího věku Masarykovy univerzity.

Literatura

- Aarsand, P. A. (2007). Computer and video games in family life: The digital divide as a resource in intergenerational interactions. *Childhood, 14*(2), 235–256. <http://doi.org/10.1177/0907568207078330>
- Hayes, A. (2013). Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis. *New York, NY: Guilford*, 3–4. <http://doi.org/978-1-60918-230-4>
- Chua, P. H., Jung, Y., Lwin, M. O., & Theng, Y. L. (2013). Let's play together: Effects of video-game play on intergenerational perceptions among youth and elderly participants. *Computers in Human Behavior, 29*(6), 2303–2311. <http://doi.org/10.1016/j.chb.2013.04.037>
- Khoo, E. T., Cheok, A. D., Nguyen, T. H. D., & Pan, Z. (2008). Age invaders: Social and physical inter-generational mixed reality family entertainment. *Virtual Reality, 12*(1), 3–16. <http://doi.org/10.1007/s10055-008-0083-0>
- King, D. L., Gradisar, M., Drummond, A., Lovato, N., Wessel, J., Micic, G., ... Delfabbro, P. (2013). The impact of prolonged violent video-gaming on adolescent sleep: An experimental study. *Journal of Sleep Research, 22*(2), 137–143. <http://doi.org/10.1111/j.1365-2869.2012.01060.x>
- Mueller, M. M., & Elder, G. H. (2003). Family contingencies across the generations: Grandparent-grandchild relationships in holistic perspective. *Journal of Marriage and Family, 65*(2), 404–417. <http://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00404.x>
- Osmanovic, S., & Pecchioni, L. (2016). Beyond Entertainment: Motivations and Outcomes of Video Game Playing by Older Adults and Their Younger Family Members. *Games and Culture, 11*(1–2), 130–149. <http://doi.org/10.1177/1555412015602819>
- Quandt, T., Grueninger, H., & Wimmer, J. (2009). The gray haired gaming generation: Findings from an explorative interview study on older computer gamers. *Games and Culture, 4*(1), 27–46. <http://doi.org/10.1177/1555412008325480>
- Ruiz, S. A., & Silverstein, M. (2007). Relationships with grandparents and the emotional well-being of late adolescent and young adult grandchildren. *Journal of Social Issues, 63*(4), 793–808. <http://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2007.00537.x>
- Turner, N. E., Paglia-Boak, A., Ballon, B., Cheung, J. T. W., Adlaf, E. M., Henderson, J., ... Mann, R. E. (2012). Prevalence of Problematic Video Gaming among Ontario Adolescents. *International Journal of Mental Health and Addiction, 10*(6), 877–889. <http://doi.org/10.1007/s11469-012-9382-5>

PREDSUDKY VOČI RÓMOM NA SLOVENSKU: PREHĽAD VÝSKUMOV S POUŽITÍM PRIAMEHO, SPROSTREDKOVANÉHO A PREDSTAVOVANÉHO KONTAKTU

Barbara Láštiová

Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, v.v.i.

barbara.lasticova@savba.sk

**ANTI-ROMA PREJUDICE IN SLOVAKIA: A REVIEW OF RESEARCH ON DIRECT,
VICARIOUS AND IMAGINED CONTACT**

Abstrakt

Príspevok ponúka prehľad výskumov, ktoré sa zaoberali zmierňovaním predsudkov voči Rómom na Slovensku, prostredníctvom priameho i nepriameho kontaktu. V prvej časti predstaví dotazníkový prieskum, ktorý sa zaoberal štruktúrou a prediktormi postojov voči Rómom, vrátane priameho kontaktu. V druhej časti predstaví pilotný výskum, ktorý exploroval vzťah medzi sprostredkovaným kontaktom cez čítanie kníh o Harrym Potterovi a postojmi voči minoritám. V tretej časti prezentuje prehľad experimentov, ktoré sa zaoberali zmierňovaním predsudkov voči Rómom prostredníctvom predstavovaného kontaktu. V texte argumentujeme, že v spoločenských kontextoch, kde sú predsudky normatívne akceptované, je potrebné pracovať s kultúrne senzitívnymi intervenciami, ktoré podporujú formovanie pozitívnych medziskupinových noriem.

Kľúčové slová: predsudky; sociálne normy; priamy kontakt; nepriamy kontakt; Rómovia

English abstract

The paper reviews studies that focused on anti-Roma prejudice reduction in Slovakia, drawing on contact hypothesis in social psychology. The first study investigated structure and predictors of anti-Roma prejudice, including direct contact. The second study explored the relationship between vicarious contact via reading Harry Potter novels and attitudes towards stigmatized minorities. The third part of the paper presents the results of several experiments focusing on anti-Roma prejudice reduction via imagined contact. We argue that in societal contexts where anti-Roma prejudice is normatively sanctioned, culturally sensitive interventions should be used that support the formation of positive intergroup norms.

Key words: prejudice; social norms; direct contact; indirect contact; Roma

**Vznik tohto textu bol podporený z projektu Agentúry na podporu výskumu a vývoja, na základe Zmluvy
č. APVV 14-0531.**

Úvod

Sociálno-psychologické výskumy opakovane potvrdzujú, že priamy kontakt zmiernuje predsudky, predovšetkým ak prebieha za optimálnych podmienok rovnosti statusov, spolupráce pri dosahovaní spoločných cieľov a inštitucionálnej podpory (Allport, 1954/1979; Pettigrew & Tropp 2006). Podobné funkcie naplňajú aj rôzne formy nepriameho kontaktu. Rozšírený (*extended*) kontakt (Wright, et al, 1997) – povedomie o tom, že priatelia a známi z našej členskej skupiny majú priateľov z nečlenských skupín; sprostredkovaný (*vicarious*) kontakt (Dovidio et al, 2011) – sledovanie medziskupinových interakcií prostredníctvom knižných a filmových príbehov a predstavovaný (*imagined*) kontakt (Turner et al, 2007) – mentálna simulácia pozitívnych interakcií s príslušníkom nečlenskej skupiny. Viaceré metaanalýzy však poukazujú na problémy so slabším efektom kontaktu v prípade rasových a etnických predsudkov (Paluck et al, 2017; Miles & Crisp, 2014). Vysvetlením môže byť kultúrna zakorenenosť týchto predsudkov, ktorá súvisí aj s ich odlišnou normatívnou prijateľnosťou v rôznych kultúrnych kontextoch (ibid, Forscher et al, 2015). To je obzvlášť viditeľné v prípade predsudkov voči Rómom, ktoré sú, predovšetkým v strednej a východnej Európe, normatívne akceptované (Kende et al, 2017). To môže komplikovať prenosnosť kontaktných psychologických intervencií, ktoré sa zvyčajne používajú v západoeurópskom kontexte, do kultúrneho kontextu strednej a východnej Európy.

Výskum predsudkov a stereotypov na Slovensku

Špeciálny Eurobarometer o diskriminácii (European Commission, 2015) ukázal, že Slováci a Slovenky sú v porovnaní s priemerom EÚ menej tolerantní voči rôznym nečlenským skupinám. Napríklad, len 41% Slovákov by akceptovalo, ak by mali rómskeho kolegu (priemer EÚ 63%) a len 17% by akceptovalo, ak by ich syn alebo dcéra boli v romantickom vzťahu s Rómom či Rómkou (priemer EÚ 53%). Negatívne medziskupinové postoje sú rozšírené aj v školskom prostredí. Žiaci a žiačky vo viacerých výskumoch opakovane vyjadrovali predsudky voči Rómom, Maďarom, imigrantom či LGBTI ľuďom, pričom Rómovia boli vnímaní negatívnejšie ako iné menšiny (napr. Gallová Kriglerová & Kadlečíková, 2009). V reprezentatívnom výskume na slovenských stredných školách z roku 2017 však najviac negatívne boli vnímaní utečenci a moslimovia (Kalmárová et al, 2017). Negatívne postoje voči Rómom boli zistené aj medzi učiteľ/kami či študent/kami učiteľstva (napr. Kövérová, 2016). Nepreukázal sa ani jednoznačný súvis medzi vyššou frekvenciou priameho kontaktu a nižšími predsudkami voči kultúrne odlišným skupinám (Gallová Kriglerová & Kadlečíková, 2009). Na Slovensku boli v rámci (sociálnej) psychológie a sociológie navyše predsudky a stereotypy doposiaľ skúmané nesystematicky, mimo jasne definovaného teoretického rámca a s použitím ad hoc vytvorených dotazníkov (Láštiová & Findor, 2016). Podobne, intervencie na zmiernenie predsudkov realizovali subjekty mimo akademického prostredia, predovšetkým mimovládne organizácie a ich dopad nebol systematicky vyhodnocovaný (Drál' & Findor, 2016).

Kontakt a medziskupinové postoje na Slovensku

Nasledujúci text prezentuje výsledky publikovaných aj nepublikovaných výskumov, ktoré sme spolu s kolegami a kolegynami v uplynulých troch rokoch zrealizovali v rámci projektov APVV 14-0531 a VEGA 2/0079/15. Výskumy sa zamerali na efekt priameho, sprostredkovaného a predstavovaného kontaktu na medziskupinové postoje, najmä na postoje voči Rómom. Vo väčšine štúdií sa však vzťah medzi kontaktom a postojmi ukázal byť len mierne pozitívny, alebo dokonca negatívny.

V prvej štúdií (Kende et al, 2017) sme zrealizovali dotazníkový prieskum na vzorke vyše tisíc respondentov v Maďarsku a na Slovensku. Stereotypy o Rómoch možno na Slovensku (i v Maďarsku) popísať prostredníctvom troch dimenzií: otvorené negatívne stereotypy (tradičný rasizmus), nezaslúžené výhody (moderný rasizmus v zmysle dôrazu na to, že Rómovia sa „nedostatočne snažia“) a kultúrna odlišnosť (napr. esencialistická predstava Rómov ako rodených hudobníkov). Častejší medziskupinový kontakt s Rómami, bez ohľadu na jeho kvalitu a bez ohľadu na to, či sú Rómovia vnímaní ako hrozba, sa u príslušníkov etnickej majority na Slovensku spájal s negatívnejšími postojmi a s otvorenejším vyjadrovaním predsudkov, čo umožňujú sociálne kontexty, ktoré akceptujú takéto normatívne presvedčenia. Navyše, čím viac boli participant/ky vnútorne (a nie externe) motivovaní odpovedať bez predsudkov (Plant & Devine, 1998), tým menej súhlasili s negatívnymi a otvorene stereotypnými výrokmi o Rómoch. To tiež poukazuje na normatívny rozmer predsudkov a stereotypov.

V druhom výskume sme sa zaoberali súvislosťou medzi znalosťou príbehov o Harrym Potterovi (sprostredkovaný kontakt s menšinami z čarodejníckeho sveta) a postojmi voči menšinám u vyše dvesto slovenských stredoškôľakov (Lášticová, Findor, & Hruška, n.d.). Zistili sme len slabý pozitívny vzťah medzi počtom prečítaných kníh a postojmi k utečencom, maďarskej menšine a moslimom, nie voči Rómom. V prípade sledovania filmov boli vzťahy ešte slabšie. Len niekoľko participantov uviedlo, že sa postavy z príbehu stali ich rolovými modelmi a teda významne ovplyvnili aj ich hodnotové postoje. To protirečí zisteniam autorov skúmajúcich generáciu mileniálov (Vezzali et al, 2015; Gierzynsky & Eddy, 2013), ktorá – na rozdiel od dnešných stredoškôľakov – na Harrym Potterovi vyrastala, pričom nasýtenosť kultúrneho prostredia posolstvami z tejto knižnej série potenciálne vytvárala normatívny kontext, ktorý nie je prijímajúci voči predsudkom.

V sérii experimentov sme skúmali efekt predstavovaného kontaktu na zmiernovanie predsudkov voči Rómom u študentov SŠ a VŠ. V prvej štúdií (Kočišová, 2015) si participant/ky predstavovali pozitívny kontakt s rómskym spolužiakom, v kontrolnej situácii s majoritným spolužiakom. V porovnaní s kontrolnou skupinou participant/ky z experimentálnej skupiny vyjadrili pozitívnejšie postoje voči Rómom, ale experimentálna manipulácia nemala vplyv na anxiету, dôveru, ani behaviorálne intencie. Avšak kvalita predchádzajúceho priameho kontaktu s Rómami mala priamy vplyv na všetky závislé premenné. Participant/ky diskurzívne konštruovali rómskeho interakčného partnera pozitívne, no ako atypického pre nečlenskú skupinu, a preto sa ich pozitívne postoje z interakcie negeneralizovali na všetkých Rómov (porov. Poslon et al, 2017; Szecsányiová, 2016). V ďalších štúdiách sa nám nepodarilo replikovať experiment Kuchenbrandt a kol. (2013), ktorý manipuloval kooperatívnosť predstavovaného kontaktu s Rómami a teda sme nepreukázali, že aj na Slovensku kooperatívny predstavovaný kontakt na rozdiel od štandardnej pozitívnej a neutrálnej podmienky vedie k pozitívnejším postojom voči Rómom (Szecsányiová, 2016). Nepodarilo sa nám ani potvrdiť zistenia Vezzaliho a kol. (2015), že predstavovaný kontakt v podmienke spoločnej skupinovej identity zmiernuje predsudky voči Rómom (Poslon et al., 2017). Naše zistenia ukazujú, že kultúrne hlboko zakorenené predsudky je ťažké zmierniť prostredníctvom jednorazovej intervencie. Podobne nepresvedčivé zistenia sa však ukázali aj v prípade intervencií, ktoré sa zameriavali na menej stigmatizované nečlenské skupiny, než sú Rómovia (obézni ľudia, náboženské skupiny, atď.; prehľad in Petrik & Broniš, 2017).

Záver

Naše zistenia poukazujú na limity účinnosti priameho či nepriameho kontaktu v zmiernovaní predsudkov voči Rómom v slovenskom kontexte, kde sú predsudky voči Rómom normatívne akceptované. Pokiaľ ide o priamy kontakt, jedným z vysvetlení môže byť zistenie Graf, Paolini a Rubina (2014), že negatívny kontakt má

významnejší vplyv na vznik predsudkov než pozitívny kontakt. Pokiaľ ide o sprostredkovaný kontakt prostredníctvom knižných príbehov, je zrejme, že treba pracovať s vývinovo a kultúrne primeranou literatúrou. Problémy s vnímanou “netypickosťou” Rómov v pozitívnom predstavovanom kontakte zasa súvisia s tým, že hegemonická sociálna reprezentácia Rómov (nielen na Slovensku) je práve tá, ktorá je založená na otvorene negatívnych stereotypoch.

Na záver možno formulovať niekoľko odporúčaní. Po prvé, intervencie na zmiernenie predsudkov musia byť kultúrne a vývinovo senzitívne a nedajú sa mechanicky prenášať z jedného kultúrneho kontextu do druhého. Po druhé, je potrebné pracovať už s deťmi mladšieho školského veku (a nie až so stredoškólakmi). Po tretie, intervencie nestačí dizajnovať ako jednorazové aktivity, ale je potrebné vytvárať komplexnejšie intervenčné programy. Na ich implementovanie v školskom prostredí je však potrebná inštitucionálna podpora zo strany vedenia škôl, bez ktorej školy nemôžu kultivovať dôveru v kontakt (Turner & Cameron, 2016), ani formovať pozitívne medziskupinové normy (Liebkind & McAllister, 1999).

Literatúra

- Allport, G. W. (1979). *The nature of prejudice: 25th anniversary edition*. New York: Basic Books.
- Dovidio, J. F., Eller, A., & Hewstone, M. (2011). Improving intergroup relations through direct, extended and other forms of indirect contact, *Group Processes & Intergroup Relations*, 14, 147-160.
- Drál P., & Findor, A. (2016). Teachers as researchers? Assessing impact of pedagogical interventions on pupils' attitudes, *Human Affairs*, 26(3), 271-287.
- European Commission (2015). *Special Eurobarometer 437: Discrimination in the EU in 2015*. <http://dx.doi.org/10.2838/325154> [otvorené 17. 2. 2017].
- Forscher, P. S., Cox, W. T., Graetz, N., & Devine, P. G. (2015). The motivation to express prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109, 791–812. [http:// dx.doi.org/10.1037/pspi0000030](http://dx.doi.org/10.1037/pspi0000030).
- Gallová Kriglerová, E., & Kadlečíková, J. (2009). *Kultúrna rozmanitosť a jej vnímanie žiakmi základných škôl na Slovensku*. Bratislava: Open Society Foundation.
- Gierzynski, A., & Eddy, K. (2013). *Harry Potter and the millennials: Research methods and the politics of the muggle generation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Graf, S., Paolini, S., & Rubin, M. (2014). Negative intergroup contact is more influential, but positive intergroup contact is more common: Assessing contact prominence and contact prevalence in five Central European countries. *European Journal of Social Psychology*, 44, 536-547.
- Kalmárová, V., Láštiová, B., Findor, A., & Hruška, M. (2017). Aké vzdelávacie faktory súvisia s postojmi slovenských stredoškólakov a stredoškóláčok k menšinám?: Správa z výskumu. Dostupné na: https://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfiles/file/Dokumenty/ Sprava_z_vyskumu.pdf
- Kočišová, M. (2015). *Predstavovaný kontakt ako nástroj zmiernenia predsudkov voči minoritám*. Diplomová práca. Bratislava: FSEV UK.
- Kövérová, E. (2016). Školy ako pozitívne deviantné systémy. *Pedagogika.sk*, 7, 77-102.
- Kende, A., Hadarics, M. & Láštiová, B. (2017). Anti-Roma attitudes as expressions of dominant social norms in Eastern Europe, *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 12-27.
- Kuchenbrandt, D., Eyssel, F., & Seidel, S. K. (2013). Cooperation makes it happen: Imagined intergroup cooperation enhances the positive effects of imagined contact. *Group Processes Intergroup Relations*, 16(5), 635-647
- Láštiová, B., & Findor, A. (2016). Developing explicit measures of stereotypes and anti-Roma prejudice in Slovakia: conceptual and methodological challenges. *Human Affairs*, 26, 233–252.
- Láštiová, B., Findor, A., & Hruška, M. (n.d.). Nepublikovaná výskumná správa z korelačného výskumu o súvislosti medzi sledovaním príbehov o Harrym Potterovi a predsudkami v rámci projektu APVV 14-0531.
- Liebkind, K., & Mc Allister, A.L. (1999). Extended contact through peer modelling to promote tolerance in Finland. *European Journal of Social Psychology*, 29, 765-780.

- Miles, E., & Crisp, R. (2014). A meta-analytic test of the imagined contact. *Group Processes Intergroup Relations*, 17(3), 3-26.
- Paluck, E.L., Green, S.A., & Green, D.P. (2017). The Contact Hypothesis Revisited, <https://osf.io/preprints/socarxiv/w2jkg/>, DOI 10.17605/OSF.IO/W2JKF
- Poslon, X.D., Pavlíčková, R., & Lášticová, B. (2017). Predstavovaný medziskupinový kontakt a spoločná identita. In J. Halamová (Ed.), *Komunitná psychológia na Slovensku 2017: zborník zo 4. ročníka vedeckej konferencie Komunitná psychológia na Slovensku 2017*, 27. 11. 2017 (s. 81-91). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave vo Vydavateľstve UK pre Ústav aplikovanej psychológie, FSEV UK.
- Petrík, J., & Broniš, P. (2017). Anywhere but here: Attempts to reduce prejudice with imagined contact technique in Slovakia. In J. Halamová (Ed.), *Komunitná psychológia na Slovensku 2017: zborník zo 4. ročníka vedeckej konferencie Komunitná psychológia na Slovensku 2017*, 27. 11. 2017 (s. 92-103). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave vo Vydavateľstve UK pre Ústav aplikovanej psychológie, FSEV UK.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751-83.
- Plant, E. A., & Devine, P. G. (1998). Internal and external motivation to respond without prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 811-832.
- Turner, R., & Cameron, L. (2016). Confidence in Contact: A New Perspective on Promoting Cross-Group Friendship Among Children and Adolescents, *Social Issues and Policy Review*, 10, 212-246.
- Turner, R. N., Crisp, R. J., & Lambert, E. (2007). Imagining intergroup contact can improve intergroup attitudes. *Group Processes and Intergroup Relations*, 10, 427-441.
- Szecsányiová, K. (2016). *Úloha kooperácie pri zmierňovaní predsudkov voči stigmatizovaným minoritám: overovanie intervencií prostredníctvom predstavovaného kontaktu*. Diplomová práca. Bratislava: FSEV UK.
- Vezzali, L., Stathi, S., Giovannini, D. Capozza, D., & Trifiletti, E. (2015). The greatest magic of Harry Potter: Reducing prejudice. *Journal of Applied Social Psychology*, 45, 105-121.
- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T., & Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 73-90.

VYUŽITÍ ŘIDIČSKÝCH SIMULÁTORŮ V SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGII A PSYCHOLOGII OSOBNOSTI

Václav Linkov

Centrum dopravního výzkumu, v.v.i.

linkov@email.cz

DRIVING SIMULATORS' USE IN SOCIAL AND PERSONALITY PSYCHOLOGY

Abstrakt

Řidičské simulátory jsou důležitou metodou, která umožňuje zkoumat chování řidičů v různých dopravních situacích. Jsou vhodné zejména tehdy, když daný výzkum není možno provést v reálném provozu z etických, bezpečnostních nebo zákonných důvodů. V příspěvku shrnuji některé psychologické výzkumy, v nichž byly řidičské simulátory použity. V psychologii osobnosti se řidičské simulátory používají ke studiu souvislostí řízení a osobnostních charakteristik. V oblasti sociální psychologie se zkoumají situace jako vliv skupinového tlaku na rychlost řízení nebo vliv stereotypů týkajících se schopnosti vlastní skupiny řídit auto na kvalitu řízení.

Klíčová slova: řidičské simulátory; stereotypy; vliv skupiny

English abstract

Driving simulators are important tool helping to study drivers' behavior in different traffic conditions. They are suitable especially for research questions when is not possible to conduct research in real traffic because of legal, safety, or ethical concerns. I summarize some psychological research, where was used driving simulation. In personality psychology, driving simulators are used to study connection between driving and personality characteristics. Social psychologists study problems like group influence on speeding or impact of stereotypes about one's group on one's ability to drive.

Key words: driving simulator; stereotypes; group influence

Tento text byl vytvořen za finanční podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy v rámci programu Národní program udržitelnosti I, projektu Dopravní VaV centrum (LO1610) na výzkumné infrastrukturu pořízené z Operačního programu Výzkum a vývoj pro inovace (CZ.1.05/2.1.00/03.0064).

Úvod

Řidičské simulátory jsou populárním nástrojem ke zkoumání řidičského chování. Umožní v kontrolovaných podmínkách sledovat řidiče i v situacích, v nichž by to například z důvodu nebezpečí nebo protiprávnosti nebylo v reálných podmínkách možné. Simulátory se používají ve výzkumu reakcí řidičů na změny dopravní infrastruktury, změn řidičských schopností pod vlivem návykových látek, i v klasických psychologických výzkumech. V tomto příspěvku se zaměřím na využití řidičských simulátorů ve výzkumech na témata z oblasti sociální psychologie a psychologie osobnosti.

Psychologie osobnosti

Co se týče psychologie osobnosti, výzkumy se vztahují zejména k souvislostem mezi řízením vozidla a osobnostními charakteristikami. Marengo, Settani a Vidotto (2012) se zaměřili na zkoumání bezpečného řízení. Své pokusné osoby nechali dvanáctkrát řídit na simulátoru mopedu. Během každé jízdy se vyskytlo 7-8 nebezpečných situací. U řidičů bylo sledováno bezpečné řízení (bezpečná vzdálenost, dodržení rychlostního limitu, správná pozice uprostřed jízdního pruhu) a počet havárií při jízdě. Počet havárií koreloval se sensation seeking a s externím místem kontroly (locus of control). Bezpečné chování korelovalo negativně se sensation seeking, externím místem kontroly a impulzivitou. Morton a White (2013) se zabývali vztahem mezi řízením pod vlivem stresu a osobnostním rysem úzkostné osobnosti (FFFS). Na simulátoru sledovali kontrolu volantu, schopnost včas reagovat před přecházejícím chodcem, včas brzdit a reagovat na dopravní signály. Stres u svých pokusných osob vyvolali tak, že části z nich řekli, že po ukončení jízdy budou pět minut mluvit o nejméně oblíbené části svého těla. Při řízení pod vlivem stresu se ukázala korelace mezi rychlostí brzdění před křižovatkami a úzkostnou osobností, přičemž tento vztah se neprojevil u kontrolní skupiny.

Další výzkumy se týkají rovněž vlivu self-esteemu na řízení. Podle terror management theory vědomí vlastní smrtelnosti nutí lidi věnovat se aktivitám, které zvyšují jejich self-esteem. Taubman Ben-Ari et al. (1999) dali účastníkům výzkumu dotazník týkající se toho, jak moc je řízení důležité pro jejich self-esteem a část z nich nechali zodpovědět otevřené otázky týkající se jejich smrti. Poté řídili na simulátoru. U řidičů, pro něž bylo řízení důležitější pro jejich self-esteem, vedlo uvědomění si vlastní smrtelnosti po přemýšlení nad položenými otázkami k tomu, že řídili rychleji. Vztah mezi rychlostí a vědomím vlastní smrtelnosti se neprojevil u řidičů, pro jejichž self-esteem nebylo řízení důležité.

Vliv osob komunikujících s řidičem

Sociálněpsychologický výzkum řidičského chování se zabývá například vlivem přítomnosti jiných lidí na silnici nebo v kabině na řidičovo chování. Palat a Delhomme (2016) nechali ZO řídit 12 kilometrů, přičemž projeli 12 křižovatek se semaforey. V polovině případu se zelené světlo na semaforu změnilo na oranžové čtyři sekundy před tím, než by řidič ve stávající rychlosti dojel k semaforu. Řidič byl na silnici buďto sám, nebo tam byla rovněž další auta. Pokud byla přítomna další auta, řidiči brzdili prudčeji, častěji projížděli na oranžovou a po přebliknutí semaforu na zelenou prudčeji zrychlovali. Pokud bylo řidičům sděleno, že mají spěchat, jeli rychleji, častěji projížděli na oranžovou a rychleji reagovali na zelenou. Vlivem přítomnosti jiných osob v kabině a jejich tlaku na rychlou jízdu se zabývali také Shepherd et al. (2011). Účastníky svého výzkumu nechali řídit v počítačové hře na Playstationu, přičemž byli přítomni další dva účastníci (ve skutečnosti výzkumníci). Účastníkovi bylo řečeno, že jeden ze tří bude řídit a on byl k tomu náhodně vybrán. Zbylí dva „účastníci“ se spolu při jízdě bavili, přičemž jejich konverzace byla buďto neutrální, podporující rychlejší a riskantnější jízdu nebo naopak podporující bezpečnější jízdu. Pokud se přítomní bavili o tom, že by měl jet rychleji, jel řidič rychleji než v ostatních případech.

Pokud se bavili o tom, že by měl jet pomaleji, jel pomaleji než pokud mluvili o s řízením nesouvisejícím tématu. Účastníci poté řídili znovu již bez přítomnosti dalších lidí, přičemž vliv předchozí konverzace na řízení přetrval. Zkoumá se rovněž vliv médií na riskantní řízení. Fischer et al. (2008) promítli zkoumaným osobám akční nebo neutrální filmové scény a poté je nechali řídit auto ve videohře. Řidiči, kteří sledovali riskantní scény, řídili a zrychlovali rychleji a měli během jízdy větší počet nehod.

Zajímavé je rovněž zkoumat jak je vliv osob komunikujících s řidičem na jeho řízení ovlivněn tím, do jaké míry si uvědomují aktuální situaci řidiče. Janssen et al. (2014) nechali řidiče řídit v simulátoru, přičemž měli za úkol následovat jiné vozidlo a držet se v konstantní vzdálenosti za ním. Na silnici bylo mnoho zatáček a vedoucí auto často měnilo rychlost. Další účastník experimentu řidiči zavolal a dostal za úkol společně s ním vytvořit příběh. Část volajících mohla slyšet tep řidičova srdce nebo zvuk řidičova auta. Kvalita řízení byla měřena jako vzdálenost od vedoucího auta, doba reakce na změnu rychlosti vedoucího auta a zda řidič měnil rychlost stejně rychle jako vedoucí auto. Pokud volající slyšel zvuky z auta, mluvil kratší dobu a řidič řídil lépe.

Komunikace ovlivňuje řízení i tehdy, pokud musí řidič lhát. Gawrylovicz et al. (2016) nechali řídit a u toho sdělovat pravdivý nebo lživý příběh. Podél silnice se pohybovali chodci a někteří z nich občas silnici přešli. Pokud řidič spatřil přecházejícího chodce, měl zmáčknout tlačítko. Lhaní vyžaduje více kognitivních zdrojů než sdělování pravdy, takže řidiči, kteří měli za úkol lhát, mačkali tlačítko pomaleji a jeli rychleji.

Stereotypy a atribuce

Další sociálněpsychologické výzkumy řidičského chování se zabývají tím, komu a do jaké míry řidiči přisuzují problémy na silnici. Lee a LaVoie (2014) řekli účastníkům, aby řídili co nejrychleji do blízkého místa, kde na ně čeká kamarád. Během čtyř jízd se třikrát vyskytl problém typu dopravní zácpa nebo kamion blokující ulici, který jim zamezil dojet do cíle včas. Mladí řidiči častěji než starší řidiči interpretovali dopravní problémy jako záměrně způsobené někým jiným. Waytz et al. (2014) nechali účastníky řídit ve dvou šestiminutových scénářích. Řídili buďto normální nebo autonomní auto. Pokud řídili autonomní auto, bylo některým z nich řečeno, že se auto jmenuje Iris, přičemž na ně auto během jízdy mluvilo ženským hlasem. Během druhé jízdy došlo k dopravní nehodě, kdy do auta najelo jiné auto. Pokud bylo auto autonomní, věřili mu účastníci obecně více než normálnímu autu. Ještě více mu pak důvěřovali, pokud mělo jméno a hlas. Pokud bylo auto autonomní, přisuzovali mu ovšem vinu za nehodu častěji než klasickému autu. Vinu mu přisuzovali méně (ale více než normálnímu autu) tehdy, pokud mělo identitu danou jménem a hlasem.

Výzkumy se zabývají rovněž vlivem stereotypů na řízení. Lambert et al. (2016) zkoumali sedmdesátileté řidiče, přičemž nejprve změřili kapacitu jejich pracovní paměti (working memory). Poté řídili v simulátoru, kde měli následovat vedoucí vozidlo v konstantní vzdálenosti, přičemž měli začít brzdit vždy, když brzdilo vedoucí auto. Část z nich předtím obdržela text pojednávající o tom, že staří lidé jsou špatní řidiči a rozebírající jimi způsobené nehody. U řidičů, kteří tento text četli, se projevila pozitivní korelace mezi kapacitou pracovní paměti a vzdáleností od vedoucího auta a negativní korelace mezi kapacitou pracovní paměti a reakčním časem při brzdění. Tyto vztahy se neukázaly u řidičů, kteří text neobdrželi. Chan et al (2016) zkoumali jak je řízení ovlivněno obsahem zobrazeným na billboardech kolem silnic. Nechali řidiče řídit v simulátoru na silnici, kde byly na billboardech okolo buďto normální slova nebo tabuizovaná slova. Pokud byla na billboardech tabuizovaná slova, drželi se řidiči více v centru jízdního pruhu, takže se zdá, že přítomnost provokativního obsahu vybudila jejich pozornost.

Závěr

V předchozích odstavcích jsem se pokusil nastínit možnosti využití řídičských simulátorů v sociálněpsychologických výzkumech a ve výzkumech osobnosti. Simulátory se používají ve výzkumech vztahů mezi osobnostními charakteristikami a různými aspekty řízení, vlivu ostatních osob na chování řidiče, atribuce dopravních problémů ze strany řidiče nebo ovlivnění výkonu řidiče díky stereotypům o jeho sociální skupině. Citované výzkumy ukazují, že řídičské simulátory jsou důležitým nástrojem pro psychologický výzkum ve všech jeho disciplínách.

Podstatnou otázkou je rovněž, které sociálněpsychologické a osobnostní charakteristiky jsou pro studium řídičského chování nejdůležitější. Osobnostní proměnnou nejčastěji se v odborné literatuře vyskytující jakožto mající vliv na řízení je sensation seeking, časté jsou rovněž souvislosti s neuroticismem a extravertizací – většina výzkumů ovšem neprobíhá s využitím simulátoru, ale jde o dotazníkové průzkumy. Sociálněpsychologická témata se s využitím dotazníků zkoumají hůře, a proto se nevyskytují tak často – nejčastější je nejspíše výzkum stereotypů, kromě zde zmíněných jsou to hlavně výzkumy chování vůči řidičům z rasových minorit. Nejčastěji zkoumaným tématem (opět s pomocí dotazníků) je patologické řídičské chování jako např. porušování rychlostních limitů a způsobení dopravní nehody (zde právě často hraje roli sensation seeking). Doposud zřejmě nezkoumaným tématem týkajícím se vztahu mezi osobnostními proměnnými a řízením je např. souvislost s konstrukty jako right wing authoritarianism a social dominance orientation. Tyto proměnné by mohly mít vliv na řízení v situacích, kdy si řidič spojuje svůj výkon (např. rychlost) se svou skupinovou příslušností, podobně jako se ukázal vliv situace zvýrazňující důležitost self-esteemu v citovaném výzkumu Taubman-Ben Ari et al. (2000).

Literatura

- Chan, M., Madan, Ch. R., & Singhal, A. (2016). The effects of taboo-related distraction on driving performance. *Acta Psychologica*, 168, 20-26.
- Fischer, P., Guter, S., & Frey, D. (2008). The effects of risk-promoting media on inclinations toward risk taking. *Basic and Applied Social Psychology*, 30, 230-240.
- Gawrylowicz, J., et al. (2016). Does Practice Make the Perfect Liar? The Effect of Rehearsal and Increased Cognitive Load on Cues to Deception. *Applied Cognitive Psychology*, 30, 250-259.
- Janssen, Ch. P., Iqbal, S. T. , & Ju, Y.-Ch. (2014). Sharing a driver's context with a caller via continuous audio cues to increase awareness about driver state. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 20, 270-284.
- Lambert, A. E., et al. (2016). Stereotype threat impairs older adult driving. *Applied Cognitive Psychology*, 30, 22-28.
- Lee, Y.-Ch., & LaVoie, N. (2014). Relationship between frustration justification and vehicle control behaviors – A simulator study. In *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society 58th Annual Meeting* (pp. 2235-2240). Chicago: Human Factors and Ergonomics Society.
- Marengo, D., Settani, M., & Vidotto, G. (2012). Drivers' subtypes in a sample of Italian adolescents: Relationship between personality measures and driving behaviors. *Transportation Research Part F*, 15, 480-490.
- Morton, R. D., & White, M. J. (2016). Revised reinforcement sensitivity theory: The impact of FFFS and stress on driving. *Personality and Individual Differences*, 54, 57-63.
- Palat, B., & Delhomme, P. (2016). A simulator study of factors influencing drivers' behavior at traffic lights. *Transportation Research Part F*, 37, 107-118.
- Shepherd, J. L., Lane, D. J. , Tapscott, R. L., & Gentile, D. A. (2011). Susceptible to social influence: Risky "driving" in response to peer pressure. *Journal of Applied Social Psychology*, 41, 773-797.
- Taubman Ben-Ari, O., Florian, V., & Mikulincer, M. (2000). The impact of mortality salience on reckless driving: A test of terror management mechanisms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 35-45.
- Waytz, A., Heafner, J., & Epley, N. (2014). The mind in the machine: Anthropomorphism increases trust in an autonomous vehicle. *Journal of Experimental Social Psychology*, 52, 113-117.

KOMPARÁCIA STRATÉGIÍ ZVLÁDANIA STRESU VZHLADOM NA VYBRANÉ SOCIO-DEMOGRAFICKÉ CHARAKTERISTIKY ZAMESTNANCOV

Tatiana Lorincová, Anna Tomková, Daniel Kopko

tatiana.lorincova@unipo.sk, anna.tomkova@unipo.sk, daniel.kopko@smail.unipo.sk

*Katedra manažérskej psychológie, Fakulta manažmentu, Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta manažmentu, Prešovská univerzita v Prešove*

COMPARISON OF STRATEGIES TO MANAGE STRESS CONSIDERING TO SELECTED SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF EMPLOYEES

Abstrakt

Predkladaný príspevok sa zaoberá analýzou vybraných stratégií zvládania stresu vzhľadom na rod, stupeň zaradenia v organizácii a veľkosť organizácie, v ktorej jednotliví zamestnanci pracujú. Cieľom príspevku je komparácia spôsobov zvládania a spracovávania záťažových situácií, ako aj ich variabilita vzhľadom na rod respondentov, na ich zaradenie v organizácii (manažér alebo výkonný zamestnanec) a vzhľadom na veľkosť podniku (malý a stredný podnik). Výskum bol realizovaný prostredníctvom využitia dvoch metodík, konkrétne to boli metodiky Brief COPE od Carvera (1997) a SVF 78 od Janke a Erdmannovej (2003). Výskumnú vzorku tvorilo 130 respondentov vo veku od 19 do 63 rokov (priemerný vek bol 40,38 so štandardnou odchýlkou 6,73), konkrétne 53,8 % mužov a 47,2 % žien. Výskumná vzorka pozostávala z výkonných pracovníkov (49,2 %) a manažérov (50,8 %) pracujúcich v malej a strednej organizácii. Výskumné výsledky boli analyzované prostredníctvom t-testu pre dva nezávislé výbery, konkrétne boli porovnávané jednotlivé stratégie zvládania stresu. Boli zistené štatisticky významné rozdiely v úrovni kontroly situácie, sebaobviňovania, POZ 1 a NEG medzi výkonnými pracovníkmi a manažérmi. V úrovni perseverácie, sebaobviňovania, religiozity a spirituality a NEG boli zistené štatisticky významné rodové rozdiely. Komparácia zamestnancov pracujúcich v malej a strednej organizácii preukázala existenciu štatisticky významných rozdielov v úrovni podhodnotenia, popretia, ventilovania a sebaobviňovania. Najčastejšie sa vyskytujúcou stratégiou zvládania stresu bola stratégia sebaobviňovania a to vzhľadom na analyzované socio-demografické charakteristiky respondentov.

Stres, zvládanie stresu, manažér, veľkosť organizácie

Abstract

The presented paper deals with the analysis of selected stress management strategies considering to gender, degree of organization and size of organization. The aim of the presented study is to compare of selected coping strategies in the context of the position in organization (managing or executive employees) and the size of organization (small and medium organization). The research was conducted by using two methodologies, namely Brief COPE from Carver (1997) and SVF 78 by Janke and Erdmann (2003). The research sample consisted of 130 respondents aged from 19 to 63 (mean age 40.38 with a standard deviation of 6.73), namely 53.8% of males and 47.2% of women. The research sample consisted of executive employees (49.2%) and managers (50.8%) working in a small and medium-sized

organization. The research results were analyzed using t-test for two independent samples. We found statistically significant differences in the level of control of the situation, self-blaming, POZ 1 and NEG among executive and managing employees. In the level of perseverance, self-blaming, religiosity and spirituality, and NEG we found statistically significant gender differences. Comparison of employees working in a small and medium-sized organization found the existence of statistically significant differences in the level of underestimation, negation, ventilation and self-blaming. The most common coping strategy was the strategy of self-blaming.

Stress, managing stress, manager, size of organization

0033PU-4/2017 – KEGA Implementácia výučby interpersonálnych zručností v kontexte predmetu Psychológia obchodu- inovácia obsahu a výučby predmetu

Teoretické východiská

Výskumná štúdia sa zaoberá problematikou stratégií zvládania stresu, teda problematikou copingových stratégií vzhľadom na rod, stupeň zaradenia v organizácii a veľkosťou organizácie, v ktorej jednotliví zamestnanci pracujú. Baumgartner (in Frankovský 2012) za stres považuje komplexný psychický či fyzický stav človeka nachádzajúci sa v nežiaducich situáciách, ďalej ho definuje tiež ako reakciu organizmu na stresujúce faktory alebo ako negatívny faktor, situáciu či okolnosť vplývajúcu na jedinca. Problematike stresu a zvládania náročných situácií vznikajúcich v dôsledku stresu venoval pozornosť aj Suresh (2008), ktorý definuje stres ako stav mysle. Jedná sa o psychologickú odpoveď na situáciu, ktorá je sprevádzaná anxiitou, tenziou a depresiou a je spôsobená silami prostredia alebo aj vnútornými silami, ktorým jednotlivec nie je schopný čeliť. Coping je na druhej strane chápaný Křivohlavým (1994) ako úsilie minimalizovať, tolerovať, riadiť či redukovať nezvyčajne vysoké, zaťažujúce alebo namáhavé požiadavky interného či externého prostredia a takisto rôzne strety medzi danými požiadavkami. Bartůňková (2010) rozdeľuje techniky zvládania stresu na aktívne a pasívne. Medzi aktívne techniky zvládania stresu začleňuje sublimáciu, agresiu, kompenzáciu, identifikáciu a upútanie pozornosti obliekaním či správaním. K pasívnym technikám patrí regresia, popieranie, izolácia t. j. únik do samoty, únik do choroby alebo denné snívanie. Výber jednotlivých copingových stratégií závisí od viacerých faktorov a ako uvádzajú Scheier a Carver (1985) pozitívne copingové stratégie môžu spôsobiť dôsledky akým spôsobom sa ľudia vyrovnávajú s pracovným stresom, ktorý je súčasťou ich každodenného fungovania (Lazarus, Kanner, Folkman, 1980; Reker, Wong, 1985). Teoretické postuláty nám poskytujú základňu pre formuláciu hypotéz a následne pre interpretáciu výskumných zistení.

Výskumný cieľ a hypotézy

Cieľom príspevku je komparácia spôsobov zvládania a spracovávania záťažových situácií, ako aj ich variabilita vzhľadom na rod respondentov, na ich zaradenie v organizácii (manažér alebo výkonný zamestnanec) a vzhľadom na veľkosť podniku (malý a stredný podnik).

H1: Predpokladáme existenciu štatisticky významných rodových rozdielov v úrovni zvládania stresu.

H2: Predpokladáme existenciu štatisticky významných rozdielov v úrovni zvládania stresu medzi manažérmi a výkonnými pracovníkmi.

H3: Predpokladáme existenciu štatisticky významných rozdielov v úrovni zvládania stresu medzi zamestnancami pracujúcimi v malom a v strednom podniku.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 130 respondentov vo veku od 19 do 63 rokov (priemerný vek bol 40,38 so štandardnou odchýlkou 6,73), konkrétne 53,8 % mužov a 47,2 % žien. Výskumná vzorka pozostávala z výkonných pracovníkov (49,2 %) a manažérov (50,8 %) pracujúcich v malom a strednom podniku.

Použité metodiky

V rámci realizovaného výskumného projektu boli empirické údaje získané dotazníkovou formou. Výskum bol realizovaný prostredníctvom využitia dvoch metodík, konkrétne to boli metodiky Brief COPE od Carvera (1997) a SVF 78 od Janke a Erdmannovej (2003).

Brief COPE

Dotazník obsahuje 28 položiek vyjadrujúcich a popisujúcich správanie sa človeka pod vplyvom stresu. Odpovede na uvedené položky je možné zhrnúť do 14 faktorov (aktívne zvládanie, plánovanie, pozitívne prerámcovanie, akceptácia, humor, religiozita a sprítualita, využívanie emocionálnej podpory, použitie inštrumentálnej sociálnej podpory, sebarozptýlenie, popretie, ventilovanie, používanie drog, odangažované správanie a sebaobviňovanie), ktoré zodpovedajú a reprezentujú jednotlivé stratégie zvládania danej situácie (každá stratégia je zastúpená dvoma položkami). Každú položku respondenti posudzovali na 6bodovej škále Likertovho typu (6 – úplne sa hodí, 5 – vo veľkej miere sa hodí, 4 – trochu sa hodí, 3 – skôr sa nehodí, 2 – vo veľkej miere sa nehodí, 1 – úplne sa nehodí).

SVF 78

Dotazník obsahuje 78 položiek zisťujúcich spôsoby zvládania a spracovania záťažových situácií. Odpovede na uvedené položky je možné zhrnúť do 13 faktorov (podhodnotenie, odmietanie viny, odklon, náhradné uspokojenie, kontrola situácie, kontrola reakcií, pozitívne sebainštrukcie, potreba sociálnej podpory, vyhýbanie sa, úniková tendencia, perseverácia, rezignácia a sebaobviňovanie), pričom ich sčítaním vznikajú faktory POZ 1, POZ 2, POZ 3 a NEG. Každú položku respondenti posudzovali na 5bodovej škále Likertovho typu (4 – úplne sa hodí, 3 – vo veľkej miere sa hodí, 2 – neviem posúdiť, 1 – vo veľkej miere sa nehodí, 0 – úplne sa nehodí).

Výskumné výsledky

Výskumné výsledky boli analyzované prostredníctvom t-testu pre dva nezávislé výbery, konkrétne boli porovnávané vybrané stratégie zvládania stresu a copingové stratégie vzhľadom na socio- demografické charakteristiky respondentov.

Tabulka 1 Komparácia vybraných úrovni zvládania stresu a copingových stratégií vzhľadom na rod respondentov

Úrovne zvládania stresu	Rod	n	M	SD	t	SV	p
Perseverácia	Muž	60	2,71	0,778	2,761	128	0,007
	Žena	70	2,33	0,788			
Sebaobviňovanie	Muž	60	2,10	0,749	2,462	128	0,015
	Žena	70	1,80	0,642			
NEG	Muž	60	2,20	0,561	2,708	128	0,008
	Žena	70	1,94	0,565			
Religiozita a spiritualita	Muž	60	3,73	1,694	3,112	128	0,002
	Žena	70	2,80	1,686			

Na základe tab. 1 je možné konštatovať, že boli zistené štatisticky významné rodové rozdiely v úrovni stratégií zvládania záťažových situácií, konkrétne to boli stratégie perseverácia, sebaobviňovanie, religiozity a spirituality a stratégie NEG (sčítanie faktorov úniková tendencia, perseverácia, rezignácia a sebaobviňovanie) v prospech mužov. To znamená, že muži vo výrazne vyššej miere používajú vyššie uvedené stratégie zvládania záťažových situácií. V tab. 2 sú prezentované štatisticky významné rozdiely v úrovni stratégií zvládania stresu vzhľadom na pracovnú pozíciu zamestnancov.

Tabulka 2 Komparácia vybraných úrovni zvládania stresu a copingových stratégií medzi manažérmi a výkonnými pracovníkmi

Úrovne zvládania stresu	Pracovná pozícia	n	M	SD	t	SV	p
Odmietanie viny	Manažér	66	2,32	0,610	2,340	128	0,021
	Výkonný pracovník	64	2,02	0,809			
Kontrola situácie	Manažér	66	3,15	0,495	2,512	128	0,013
	Výkonný pracovník	64	2,90	0,603			
Sebaobviňovanie	Manažér	66	1,77	0,632	-2,875	128	0,005
	Výkonný pracovník	64	2,12	0,742			
POZ 1	Manažér	66	2,33	0,540	2,365	128	0,020
	Výkonný pracovník	64	2,07	0,708			
NEG	Manažér	66	1,96	0,525	-2,057	128	0,042
	Výkonný pracovník	64	2,16	0,614			

Komparácia pracovnej pozície zamestnancov preukázala existenciu štatisticky významných rozdielov v úrovni odmietania viny, kontroly situácie a POZ 1 (podhodnotenie a odmietanie viny) v prospech manažérov. V úrovni stratégií sebaobviňovania a NEG boli zistené štatisticky významné rozdiely v prospech výkonných pracovníkov. V tab. 3 sú prezentované štatisticky významné rozdiely v úrovni stratégií zvládania stresu vzhľadom veľkosť podniku, v ktorom zamestnanci pracujú.

Tabulka 3 Komparácia vybraných úrovní zvládania stresu a copingových stratégií vzhľadom na veľkosť podniku

Úrovně zvládání stresu	Velikost podniku	n	M	SD	t	SV	p
Podhodnotenie	Malý podnik	48	2,13	0,696	-2,262	128	0,026
	Stredný podnik	48	2,46	0,733			
Popretie	Malý podnik	48	2,53	1,013	-3,028	128	0,003
	Stredný podnik	48	3,17	1,043			
Ventilovanie	Malý podnik	48	2,91	1,075	-2,166	128	0,033
	Stredný podnik	48	3,40	1,139			
Sebaobviňovanie	Malý podnik	48	2,97	1,118	-2,062	128	0,042
	Stredný podnik	48	3,46	1,207			

Komparácia veľkosti podniku, v ktorom zamestnanci pracujú, preukázala existenciu štatisticky významných rozdielov v úrovni stratégie podhodnotenie, ventilovanie a sebaobviňovanie v prospech zamestnancov, ktorí pracujú v strednom podniku. V úrovni stratégie popretie boli zistené štatisticky významné rozdiely v prospech zamestnancov, ktorí pracujú v malom podniku.

Diskusia

V rámci nami realizovaného výskumu boli zistené štatisticky významné rozdiely v úrovni kontroly situácie, sebaobviňovania, POZ 1 a NEG medzi výkonnými pracovníkmi a manažérmi v prospech manažérov. Len v prípade stratégie NEG boli zistené štatisticky významné rozdiely v prospech výkonných zamestnancov. V úrovni perseverácie, sebaobviňovania, religiozity a spirituality a NEG boli zistené štatisticky významné rodové rozdiely v prospech mužov. Predchádzajúci výskum od autorov Chang a kol. (1998) poukazuje na copingovú stratégiu religiozita a spiritualita, pričom zdôrazňujú schopnosť starostlivosti jednotlivcov s vysokou úrovňou tejto copingovej stratégie. Konceptuálny model autorov predpokladal priamy vzťah medzi stresormi a stratégiou religiozity a spirituality. Výskumné výsledky preukázali dôležitosť copingovej stratégie religiozita a spiritualita v prospech mužov, ktorí pomocou danej copingovej stratégie lepšie zvládajú pracovný stres ako ženy.

Komparácia zamestnancov pracujúcich v malom a strednom podniku preukázala existenciu štatisticky významných rozdielov v úrovni podhodnotenia, popretia, ventilovania a sebaobviňovania v prospech zamestnancov pracujúcich v strednom podniku. To znamená, že zamestnanci pracujúci v strednom podniku vo významne vyššej miere uplatňujú vybrané negatívne stratégie zvládania stresu a copingové stratégie ako zamestnanci pracujúci v malom podniku. Výskumné výsledky sú v súlade s predchádzajúcimi zisteniami od autorov Frankovský a Ištvániková (2008), ktorí poukazujú na fakt, že manažéri sa do týchto situácií dostávajú každodenne a pri ich riešení musia neziectka zmobilizovať všetky svoje sily niekedy s menším úspechom pri ich zvládnutí a vyskytnú sa aj prípady, keď v týchto situáciách zlyhajú a v tomto prípade volia negatívne spôsoby vyrovnávania so stresom. Najčastejšie sa vyskytujúcou stratégiou zvládania stresu bola stratégia sebaobviňovania a to vzhľadom na analyzované socio-demografické charakteristiky respondentov.

Výskumné výsledky je možné uplatniť pri tvorbe programu redukcie a zvládania stresu v kontexte tréningu zameraného na interpersonálne zručnosti. Konkrétne je možné vytvoriť program redukcie a zvládania stresu pomocou využívania relaxácie, sebaopozorovania s pomocou odborníka alebo použiť aj riadenú imagináciu vzhľadom k tomu, že spiritualita a religiozita sa ukázali ako štatisticky významné copingové stratégie. Výskumné zistenia nami realizovaného výskumu môžu prispieť k tvorbe edukačných programov, ktoré umožnia jednotlivcov lepšie sa vyrovnávať s náročnými situáciami v kontexte manažmentu stresu.

Použitá literatura

- Bartuňková, S. (2010). *Stres a jeho mechanismy*. 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1874-6.
- Carver, C. S. (1997). *Brief COPE* [online]. [cit. 19. apríla 2017]. Dostupné z: <http://www.psy.miami.edu/faculty/ccarver/sclBrCOPE.html>
- Chang, B. H., Noonan, A. E. a S. L. Tennstedt (1998). The role of religion/spirituality in coping with caregiving for disabled elders. *Gerotologist*, 38(4), 463-470.
- Frankovský, M. et al. (2012). *Vybrané kapitoly sociálnej psychológie pre manažérov*. Prešov: Prešovská univerzita. ISBN 978-80-555-0547-3.
- Frankovský, M. a L. Ištvaníková (2008). Zvládanie náročných pracovných situácií so sociálnym kontextom v manažmente medziľudských vzťahov. In: M. Kentoš a D. Fedáková (Eds.), *Psychológia práce a organizácie 2008* (pp. 87-95). Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.
- Janke, W., a G. Erdmannová (2003). *Strategie zvládání stresu – SVF 78*. Praha: Testcentrum. ISBN 80-86471-24-1.
- Křivohlavý, J. (1994). *Jak zvládat stres*. Praha: GradaAvicenum. ISBN 80-7169-121-6.
- Scheier, M. F. a C. S. Carver (1985). Optimism, coping and health. Assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology*, 4(1), 219-247.
- Lazarus, R. S., Kanner, A. D., a S. Folkman (1980). Emotions: A cognitive phenomenological analysis. In R. Plutchik & H. Kellerman (Eds.), *Emotion: Theory, research, and experience* (pp. 189-217). New York: Academic Press.
- Reker, G. T., a P. T. P. Wong, (1985). Personal optimism, physical and mental health: The Triumph of succesful aging. In J. E. Birren a J. Livingston (Eds.), *Cognition, stress and aging* (pp. 134-173). EnGlewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Suresh, S. (2008). Stress and Coping Strategies. *Management and Labour Studies*, 33(4), 482-487.

MOTIVÁCIA DOSAHOVANIA CIEĽOV A REZISTENCIA VOČI RUŠIVÝM VPLYVOM

Ladislav Lovaš, Andrea Mikulová

Katedra psychologie FF UPJŠ, Košice, SR

ladislav.lovas@upjs.sk, andrea.mikulova@student.upjs.sk

GOAL ATTAINMENT MOTIVATION AND RESISTANCE TO TEMPTATION

Abstrakt

Cieľom bolo zistiť: a) vzťah medzi ukazovateľmi motivácie dosiahnuť cieľ a rezistenciou voči rušivým vplyvom, b) vzťah medzi ukazovateľmi self-konkordancie podľa teórie Sheldona a Elliota a ukazovateľmi dôvodov dosahovania cieľa (goal-striving reasons) podľa modelu Ehrlicha (2012). Analýzou odpovedí 168 účastníkov výskumu vo veku od 18 do 25 rokov bol zistený tesný vzťah medzi rezistenciou voči rušivým vplyvom a motiváciou – seba-konkordanciou (0,358**) a indexom zdôvodňovania cieľov (0,293**).

Kľúčová slova: motivácia – cieľ – self-konkordancia

English abstract

The aim of presented study was identification of: a) relationship between goal attainment motivation and resistance to temptation, b) relationship of different approaches to identification of internal vs. external motivation. As indicators of goal attainment motivation were used: self-concordance as defined by self-concordance theory (Sheldon, Elliot, 1998, 1999), and index of goal-striving reasons as defined by Ehrlich (2012). By analysis of answers of 168 participants, aged 18 to 25, was identified relationship between resistance to temptation and self-concordance (0,358**), and between resistance and index of goal striving reasons (0,293**).

Key words: motivation – goal – self-concordance

Grantová podpora: Práca je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0924/15 Procesy sebaregulácie v dosahovaní distálnych cieľov.

Úvod

V priebehu posledných troch desaťročí sa stalo významnou otázkou vo výskume motivácie zisťovanie dôvodov dosahovania cieľov. Kľúčovú úlohu v tom zohrala self-determinačná teória (SDT) odlišením zvnútra (intrinsic) a zvonku (extrinsic) motivovaného správania (Ryan & Deci, 2000). Na jej prístup nadviazali práce ďalších autorov, v ktorých boli prezentované nové konceptualizácie pre odlišenie dôvodov dosahovania cieľov. Týka sa to najmä teórie self-konkordancie Sheldona a Elliotta (1998,1999) a kategorizácie dôvodov snaženia sa o dosiahnutie cieľa Ehrlicha (2012). Základným cieľom prezentovaného výskumu bolo zistiť, či je vzťah medzi rôznymi ukazovateľmi dôvodov motivácie dosiahnuť cieľ a rezistenciou voči rušivým vplyvom. Rôzne prístupy ku konceptualizácii dôvodov dosiahnuť cieľ reprezentovali identifikácia self-konkordancie a motivácie typu „chcem“ a „musím“ („want to“, „have to“) na báze modelu self-konkordancie (Sheldon, & Elliot, 1999) a dôvodov snaženia sa o dosiahnutie cieľa (goal-striving reasons) podľa modelu Ehrlicha (2012). Zároveň bolo našim zámerom zistiť vzťah medzi uvedenými prístupmi ku zisťovaniu dôvodov dosiahnuť cieľ. V predchádzajúcom období bol empiricky overený vplyv vnútornej motivácie na dosahovanie cieľov, ale vzťah typu motivácie a rezistencie voči rušivým vplyvom nebol zatiaľ empiricky overovaný. Z toho vyplynul zámer venovať sa tejto otázke.

Dôvody, pre ktoré sa človek usiluje o nejaký cieľ, patria k dôležitým faktorom dosahovania cieľov. Podľa self-determinačnej teórie (SDT) je potrebné odlišovať dosahovanie cieľov, ktoré majú charakter autonómnej alebo kontrolovanej motivácie. Ide o odlišenie cieľov podľa toho, či ich dosahovanie prináša jednotlivcovi určitý prospech vo vzťahu k vonkajšiemu prostrediu (externá motivácia), alebo satisfakciu a potešenie z vnútorných dôvodov (vnútorná motivácia). V rámci SDT boli konceptualizované viaceré úrovne internalizácie pôvodne vonkajšej stimulácie správania. Alternatívne sa pritom hovorí o rôznych typoch motivácie a regulácie.

Autonómna motivácia má kľúčové postavenie v teórii self-konkordancie (self-concordance) (Sheldon & Elliott, 1998, 1999), ktorá nadväzuje na SDT. Aj pre self-konkordanciu je základom odlišenie autonómnych a kontrolovaných dôvodov dosahovania cieľov. Self-konkordantné ciele (autori hovoria o nich ako o osobných cieľoch) sú ciele, ktoré sú v súlade s hodnotami a presvedčením jednotlivca, pre ktorého je ich výber a dosahovanie spojené s pocitom autonómie (Sheldon & Elliott, 1998, 1999). Self-konkordancia je mierou, v akej jednotlivec pociťuje autonómiu pri výbere a dosahovaní cieľa. Self-konkordancia sa identifikuje prostredníctvom úrovni regulácie konceptualizovaných SDT. Výsledný index (skóre seba-konkordancie) vzniká odčítaním skóre kontrolovanej regulácie od skóre autonómnej regulácie. Pozitívne hodnoty indikujú prevahu autonómnej motivácie, týkajúcej sa určitého konkrétneho cieľa. Rozšíreným sa stalo označovanie autonómnej motivácie ako motivácie typu „chcem“ („want to“) a kontrolovanej motivácie ako motivácie typu „musím (mám)“ („have to“) (napr. Milyavskaya, et al., 2015)

SDT ponúkla istý pohľad na dôvody výberu a dosahovania cieľov. Podľa Ehrlicha (2012) však jej prístup nepokrýva celé spektrum dôvodov, ktoré môžu tvoriť pozadie výberu cieľov a ich dosahovania. Hlavným problémom podľa neho je, že SDT uvažuje len o cieľoch z oblasti orientácie jednotlivca na seba, nezohľadňuje fakt, že sa ciele môžu týkať aj sociálneho prostredia. Preto navrhol model, ktorý tento problém rieši.

Obrázek 1 Ehrlichov (2012) model kategorizácie zdôvodňovania cieľov (goal striving reasons)

	Ciele orientované na seba		
Dimenzia priblíženia k želaným výsledkom	Potešenie	Vyhýbanie sa zlyhaniu	Dimenzia vyhýbania nežiadúcim výsledkom
	Altruizmus	Povinnosť, nutnosť	
	Ciele orientované na vzťah s prostredím		

Ehrlichov (2012) model kategorizácie zdôvodňovania cieľov (goal striving reasons) má dve základné dimenzie s pólmi: a) ciele orientovaná na seba – ciele orientované na vzťah s prostredím, b) priblíženia sa k želaným výsledkom – vyhýbania sa nežiadúcim výsledkom. Prostredníctvom týchto dvoch dimenzií sú definované štyri základné kategórie dôvodov snaženia sa o dosiahnutie cieľa: potešenie, altruizmus, vyhýbanie sa zlyhaniu a povinnosť, nutnosť.

Metóda

Výskumnú vzorku tvorilo 168 účastníkov výskumu – vysokoškolských študentov, vo veku od 18 do 25 rokov. Priemerný vek bol 21,2 roka (SD = 1,39). Z toho bolo 53 mužov a 115 žien.

Premenné boli zisťované prostredníctvom výskumného dotazníka, ktorý bol tvorený krátkymi škálami zisťujúcimi jednotlivé premenné. V úvode boli respondenti požiadaní, aby uviedli svoj najdôležitejší dlhodobý osobný cieľ, na ktorého dosiahnutí momentálne pracujú. Inštrukcii predchádzal krátky popis, ktorý respondentov uviedol do problematiky konceptu cieľov v psychológii. V druhej časti respondenti odpovedali na položky jednotlivých škál, pričom sa ich odpovede mali vzťahovať k vyššie uvedenému osobnému cieľu.

Túžba dosiahnuť cieľ bola zisťovaná krátkou škálou prevzatou z výskumu Brandtstätterovej a Herrmanna (2015). Tvorí ju päť položiek, ktoré mali respondenti vzťahovať k vyššie uvedenému cieľu. Možnosti odpovede boli: „1“ – vôbec nie, „6“ veľmi. Zistená vnútorná konzistencia bola 0,724. Výsledky tejto škály nie sú v prezentovanom príspevku analyzované vzhľadom na jeho zameranie.

Self-konkordancia bola zisťovaná krátkou škálou prevzatou z výskumu Sheldona a Elliotta (1999). Každá z položiek popisuje iný typ motivácie v intenciách SDT (vonkajšiu, introjektovanú, identifikovanú a vnútornú motiváciu). Respondenti ich mali vzťahovať k uvedenému cieľu a odpovedať prostredníctvom 6-bodovej škály s pólmi: „1“ – vôbec nie, „6“ veľmi. V súlade s postupom Sheldona a Elliotta bolo vypočítané skóre autonómnej motivácie ako súčet skóre dvoch položiek, ktoré reprezentovali vnútornú motiváciu (motiváciu typu „chcem“). Skóre kontrolovanej (vonkajšej) motivácie bolo vypočítané ako súčet skóre dvoch položiek, ktoré reprezentovali vonkajšiu motiváciu („musím“). Výsledné skóre self-konkordancie bolo vypočítané tak, že od skóre autonómnej motivácie bolo odčítané skóre kontrolovanej motivácie.

Zdôvodňovanie dosahovania cieľa bolo zisťované rovnomenným dotazníkom (Ehrlich, 2012). Tvorí ho 16 položiek, ktoré mali respondenti vzťahovať k uvedenému cieľu a vyjadriť súhlas s nimi prostredníctvom 7-bodovej škály („1“ úplne nesúhlasím, „7“ úplne súhlasím). Dotazník je vlastne tvorený štyrmi krátkymi škálami na zisťovanie nasledovného zdôvodňovania cieľa: potešenie (4 položky), altruizmus (3), vyhýbanie sa zlyhaniu (5) a povinnosti (4). Súčet skóre škál potešenie (hodnota Cronbachovej alfy bola 0,891) a altruizmus (alfa 0,795) tvorí skóre priblíženie sa k niečomu pozitívnemu (alfa 0,723). Súčet skóre škál zlyhanie (alfa 0,845) a povinnosti (alfa 0,864) tvorí skóre vyhýbania sa niečomu negatívnemu (alfa 0,802). Vnútorná konzistencia celého dotazníka bola

0,790. Výsledný index zdôvodňovania cieľa (GSRI) vyjadruje silu dimenzie približovania sa k niečomu pozitívnemu, ktorá bola vypočítaná ako rozdiel medzi skóre približovania sa a skóre vyhýbania.

Rezistencia voči rušivým vplyvom bola zisťovaná dotazníkom odolnosti v dosahovaní cieľov (Lovaš, Čopková, 2016). Tvorí ho 23 položiek, ktoré predstavujú rušivé vplyvy alebo pokušenia, s ktorými môžeme byť konfrontovaní na ceste za vytýčeným cieľom. Respondenti na 5 bodovej stupnici (1 - veľmi, 5 - vôbec nie) vyjadrovali, do akej miery by každý z uvedených rušivých vplyvov alebo pokušení dokázal ohroziť dosiahnutie cieľa, ktorý uviedli na začiatku dotazníka. Medzi posudzované rušivé vplyvy patria napr. návšteva diskotiek, spánok, lenivosť a pod. Výsledné skóre respondenta predstavuje sumu bodov v jednotlivých položkách, pričom vyššie skóre je indikátorom väčšej odolnosti voči pokušeniam. Hodnota Cronbachovej alfy na našej vzorke mala uspokojivú hodnotu (0,857). Položka č. 13 však veľmi nízko a zároveň negatívne korelovala s hrubým skóre v dotazníku, preto sme ju pre zvýšenie vnútornej konzistencie vylúčili. Cronbachova alfa po vyradení položky nadobudla hodnotu 0,866.

Výsledky

Pred analýzami, ktoré sú uvedené v ďalšom texte, boli zisťované rozdiely v odpovediach žien a mužov. Ani v jednom prípade z použitých škál neboli zistené štatisticky významné rozdiely.

Korelačnou analýzou bol zistený vzťah medzi sebakonkordanciou a odolnosťou voči rušivým vplyvom (tab. 1). Signalizuje to vyššiu odolnosť voči rušivým vplyvom u ľudí s dominujúcou autonómnou motiváciou (motiváciou typu „chcem“). Analogicky bol zisťovaný aj vzťah odolnosti voči rušivým vplyvom a zdôvodňovaním dosahovania cieľov podľa Ehrlichovho modelu. Na najglobálnejšej úrovni reprezentuje zdôvodňovanie výsledný index. Aj v tomto prípade bola zistená štatisticky významná pozitívna korelácia. Indikuje to vyššiu odolnosť u ľudí s dominujúcou pozitívnou motiváciou (motívy potešenie a altruizmus).

Tabuľka 1 Deskriptívne údaje škál self-konkordancie a zdôvodňovania dosahovania cieľa a ich korelácie s rezistenciou

Škála	Aritm. priemer	SD	Korelácia s rezistenciou (Spearman)
Index self-konkordancie	3,23	3,77	0,358**
- autonómna motivácia	9,42	1,87	0,159
- kontrolovaná motivácia	6,19	2,88	- 0,362**
Index zdôvodňovania	-1,28	12,86	0,293**
- priblíženie	32,58	8,58	0,048
- vyhýbanie	33,86	10,99	- 0,236**
Rezistencia	74,32	14,74	-

SD – štandardná odchýlka, * $p > 0,05$ ** $p > 0,01$

Následne sme analyzovali vzťah rezistencie k faktorom, ktoré sa využívajú pri výpočte výsledného skóre. V oboch prípadoch, aj v prípade seba-konkordancie, aj v prípade indexu zdôvodňovania, sa odčíta od autonómnej dimenzie resp. dimenzie priblíženia druhý faktor (kontrolovaná dimenzia, resp. vyhýbanie sa). Ukázalo sa, že v oboch prípadoch boli silnejšie a štatisticky významné korelácie s kontrolovanou dimenziou, resp. s dimenziou vyhýbania. V prípade self-konkordancie sme zároveň zistili slabú koreláciu vnútornej dimenzie s rezistenciou. Pri zdôvodňovaní snahy dosiahnuť cieľ bola korelácia medzi dimenziou priblíženia a rezistenciou blízka nule.

Zisťovanie vzťahu medzi seba-konkordanciou a zdôvodňovaním dosahovania cieľov podľa Ehrlicha naznačilo ich blízkosť. Poukazuje na ňu stredne silná korelácia medzi výsledným skóre seba-konkordancie a výsledným

indexom zdôvodňovania dosahovania cieľov, ktorej hodnota bola 0,515 ($p > 0,01$). Zaujímavé zistenia priniesla korelačná analýza medzi dimenziami seba-konkordancie a zdôvodňovania snahy dosiahnuť cieľ. Na pomerne tesný vzťah poukazujú stredne silné korelácie medzi vnútornou dimenziou seba-konkordancie a dimenziou priblíženia Ehrlichovho modelu a vonkajšiu dimenziou seba-konkordancie a dimenziou vyhýbania Ehrlichovho modelu.

Tabuľka 2 Korelačná analýza (Spearman) vzťahu dimenzií self-konkordancie a dôvodov snaženia sa dosiahnuť cieľ podľa Ehrlichovho modelu

Ehrlichov model	Seba-konkordancia	
	Autonómne správanie	Kontrolované správanie
Dimenzia priblíženia	0,478**	-0,124
Dimenzia vyhýbania	-0,015	0,393**

** $p > 0.01$

Diskusia

Výskumné zistenia potvrdili očakávaný vzťah medzi motiváciou a rezistenciou voči rušivým vplyvom pri dosahovaní cieľov. Self-konkordantné ciele sa spájajú so silnejšou rezistenciou, rovnako ako dominancia motívov priblížiť sa k cieľu. Zároveň to indikuje nižšiu úroveň rezistencie voči rušivým vplyvom v prípade cieľov, ktoré nie sú v súlade so self a hodnotami jednotlivca, rovnako ako v prípade cieľov, ktoré majú charakter plnenia povinností alebo sú motivované snahou vyhnúť sa neúspechu. Tieto zistenia poukazujú na to, že rezistencia voči rušivým vplyvom pri dosahovaní cieľov súvisí s tým o aké ciele ide a to z hľadiska ich vzťahu k self a odlíšenia pozitívnych a negatívnych dôvodov snahy dosiahnuť cieľ.

Neočakávaným je zistenie, že pri odlíšení dimenzií self-konkordancie sa prejavil silnejší vzťah s mierou rezistencie v prípade cieľov typu „musím“. Pri odlíšení dimenzií dôvodov dosiahnuť cieľ sa ukázalo, že s mierou rezistencie súvisí to, nakoľko ide o ciele z kategórie povinností a vyhýbania sa negatívnym dôsledkom. Charakter výskumu neumožňuje konštatovať kauzálne vzťahy, konkrétne, že zmienené kategórie cieľov sú príčinou zníženej rezistencie voči rušivým vplyvom pri dosahovaní cieľov. Na to by sa mali sústrediť ďalšie výskumy v tejto oblasti a to aj v súvislosti so zisteniami Milyavskej et al. (2015), ktoré poukázali na možnosť redukovania miery pokušenia ako procesu sebaregulácie pri dosahovaní cieľov – podľa ich zistenia sa sebaregulácia pri dosahovaní cieľov typu „chcem“ vzťahuje skôr na redukcii miery pokušenia, nie na zvýšenie sebakontroly..

Literatura

- Brandstätter, V., & Herrmann, M. (2015). Goal disengagement in emerging adulthood: The adaptive potential of action crises. In *International Journal of Behavioral Development*, 1–9.
- Ehrlich, C. (2012). Be careful what you wish for but also why you wish for it – Goal striving reasons and subjective well-being. *Journal of Positive Psychology*, 7, 493–503.
- Ehrlich, C., & Bipp, T. (2016). Goals and subjective well-being: Further evidence for goal-striving reasons as an additional level of goal analysis. *Personality and Individual Differences*, 89, 92–99.
- Lovaš, L., & Čopková, R. (2016). Dodržiavanie predsavzatí a zdôvodňovanie ich porušovania. *Psychologie a její kontexty*, 7, 51–63.
- Milyavskaya, M., Inzlicht, M., Hope, N. & Koestner, R. (2015). Saying ‘No’ to temptation: ‘Want-to’ motivation improves self-regulation by reducing temptation rather than by increasing self-control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109, 677–693.
- Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54–67.

- Sheldon, K.M., & Elliott, A.J. (1998). Not all personal goals are personal: Comparing autonomous and controlling goal on effort and attainment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 546-557.
- Sheldon, K.M., & Elliott, A.J. (1999). Goal striving, need satisfaction, and longitudinal well-being: The self-concordance model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 482-497.

DYNAMIKA PROCESOV REZILIENCIE – KONCEPTUALIZÁCIA PRÍPADU ADOLESCENTA S ATOPICKOU DERMATITÍDOU

Katarina Ludrovská

Katedra psychológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

katarina.ludrovaska@uniba.sk

DYNAMICS OF RESILIENCE PROCESSES – CASE CONCEPTUALIZATION OF THE ADOLESCENT WITH ATOPIC DERMATITIS

Abstrakt

V štúdií konceptualizujeme prípad adolescenta s atopickou dermatitídou, ktorý v liečbe indikovanej dermatovenerológom dosahoval len kolísavú úspešnosť. Po opakovanej hospitalizácii bol odporučený aj do psychologickéj starostlivosti. Stručne predkladáme najdôležitejšie anamnestické údaje a informácie o psychosociálnom vývine klienta, identifikujeme jadrové presvedčenia v osobnostnej štruktúre a významné interpersonálne spojitosti v rodine a širšom sociálnom prostredí. Na ochorenie nazeráme v kontexte procesov reziliencie a uvažujeme o motivačných silách a kompetencii klienta prekonávať ťažké životné situácie. Naším cieľom je na základe analýzy porozumieť týmto procesom v príbehu mladého človeka, ktorý čelí nepriazni života. V dobrej spolupráci s klientom sme dospeli k záverom, ktoré boli východiskom k efektívnym intervenciám. Išlo hlavne o podporu a aktiváciu interných a externých zdrojov reziliencie, ktoré pomáhali stať sa odolnejším a reagovať na riziko správnym spôsobom.

Kľúčové slová: reziliencia; atopická dermatitída; psychosociálna analýza;

English abstract

The study conceptualizes the case of an adolescent with atopic dermatitis who has achieved fluctuating results in prescribed dermatovenerologist treatment. After hospitalization he was recommended into psychological care. We briefly present the anamnestic and psychosocial development data of the client, we identify core beliefs and personality structure, and we present the important interpersonal relationships in the family and in the wider social environment. The disease is perceived in the context of resiliency and the client's competence and motivation to overcome difficult life situations is considered. The purpose of the study is to analyze and understand these processes in the case of the young person who facing an adversity of life. In cooperation with the client, we have achieved remarkable conclusions that have been the basis for effective interventions. This was mainly about supporting and activating internal and external resilience resources that helped become more resilient and respond to risks in the right way.

Key words: resilience; atopic dermatitis; psychosocial analysis

Štúdia vznikla s podporou grantovej agentúry VEGA v rámci grantového projektu číslo 1/1013/16.

Základné východiská a pojmy

Previazanosť medzi chronickým ochorením a psychikou pacienta je odborníkmi v súčasnosti široko akceptovaná. V klinickej praxi sa bio-psycho-sociálny model v spojení s koncepciou reziliencie len málokedy berie do úvahy a nebýva súčasťou rutiny zdravotníckej starostlivosti o pacienta. Ochorenie pritom zvyšuje emocionálnu záťaž všetkých zainteresovaných a má výrazný dopad na psychiku chorého ako aj na sociálny, hlavne rodinný systém. V rámci psychosomatického „začarovaného“ cyklu môže dochádzať k zhoršeniu zdravotného stavu.

Atopická dermatitída (AD) je chronické zápalové ochorenie kože, ktoré sa prejavuje silným svrbením, začervenaním a výsevom drobných červených vyrážok a vodnatých pľuzgierikov. Príčiny vzniku ochorenia zostávajú napriek množstvu jednotlivých poznatkov dodnes nejasné. Všeobecne akceptovaný je názor, že AD je multifaktorová kombinácia dedičnej predispozície, patologickej imunitnej reakcie kože a neimunologických (napr. hormonálnych) procesov. Definitívne vyliečenie AD nie je možné a recidívam sa nie vždy podarí zabrániť. K faktorom, ktoré vyvolávajú alebo zhoršujú prejavy AD sa radia aj psychické stresy a emočné napätie. AD sa považuje za psychosomatické ochorenie, čo znamená, že telesné podmienky a priebeh choroby môžu významne ovplyvňovať socioemocionálny stav chorého a vice versa (Hashiro, Okumura, 1997). Početné štúdie (napr. Absolon et al., 1997; Chamlin et al., 2004; Dennis et al., 2006; Wu et al. 2011) uvádzajú, že deti s chronickým ochorením, vrátane AD, sú oveľa náchylnejšie k depresii, úzkosti, ťažkostiam s adaptáciou a poruchám správania v porovnaní so zdravými deťmi. Thompson a Kent (2001) zdôrazňujú, že schopnosť dieťaťa zvládať emocionálne a sociálne dôsledky kožného ochorenia sa v priebehu času mení; preto pochopenie prečo sa niektoré dokážu so situáciou vyrovnávať lepšie, kým iných psychosociálne znevýhodňuje, je vecou prvoradého významu (Kim, Im, 2014).

Reziliencia (R) je kapacita vlastná každému človeku. Lutharová et al. (2000) považujú rezilienciu za dynamický proces zahŕňajúci pozitívne prispôsobenie sa človeka v kontexte značne nepriaznivých situácií. Garmezy (1993) ju definuje ako istú samoregulačnú tendenciu, ktorá môže rásť ak je podporovaná okolím. Ungarova (Ungar, Liebenberg, 2011) definícia vychádza z konštrukcionizmu a obsahuje dva podstatné komponenty, a to smerovanie jedinca k zdraviu (navigate) a schopnosť potrebné zdroje nadobudnúť od rodiny, sociálneho prostredia a spoločnosti, ktoré môžu zdroje poskytnúť (negotiation). Významnou zmenou v konceptualizácii reziliencie bolo zistenie, že reziliencia nie je stála, ale potenciálne kolísavá v priebehu času a vyvíja sa s meniacimi sa životnými podmienkami (Luthar, 2006).

Konceptualizácia prípadu

Okolnosti vyhl'adania psychologickej pomoci

Prvé stretnutie iniciovala matka. Synovi diagnostikovali AD, po hospitalizácii absolvoval pobyt pri mori, stále užíva lieky (kortikoidy, anxiolytiká). Výsledky kontrolných vyšetrení sú v norme, stav je mierne zlepšený, ale symptomatika pretrváva. Rodičia chcú konzultovať psychologické pozadie ochorenia. Syn je podľa nich nervovo labilný, často veľmi rozrušený, v noci sa budí a ráno dospáva, neplní si školské ani domáce povinnosti, prestal športovať, voľný čas trávi doma pri počítači, nestýka sa s kamarátmi, uzatvára sa. Často je bez nálady alebo vybuchne.

Metódy

Pri práci s klientom sme použili nasledujúce metódy:

a) pozorovanie; b) *štruktúrovaný a neštruktúrovaný rozhovor*; c) *Rané spomienky* (RS) - projektívnu metódu, ktorá patrí medzi efektívne nástroje na zachytenie dynamiky osobnosti (Clark, 2002).

Na psychologický význam spomienok upozornil medzi prvými Adler (1937), keď poukázal na ich konzistentnosť so štruktúrou osobnosti a ich relevantnosť vzhľadom na skryté resp. nevedomé aspekty jej fungovania. V súčasnosti existujú extenzívne výskumné aj praktické skúsenosti s uplatňovaním metódy RS v poradenskom a terapeutickom procese. Clark (2002) uvádza, že v praxi sa RS často využívajú na budovanie a posilnenie raportu, ale najmä odhalenie hlboko zakorenených presvedčení o významných stránkach života klientov. Metóda RS má potenciál sprostredkovať jedinečný systém organizácie osobnosti, na základe ktorého je možné vytvoriť konštrukt resp. „pracovný model“ fungovania klienta a systematicky overovať jeho platnosť v jednotlivých fázach terapeutického procesu. Teória RS kladie dôraz na konštruovanie schém, ktoré sú špecifické nielen pre individuálnu psychológiu, ale platia pre kognitívne terapie ako aj pre ďalšie schéma modality (Clark, 2002). Analyzovať a interpretovať RS môže len tréňovaný odborník, ktorého skúsenosti sú predpokladom profesionálnej kompetencie.

Administráciu a postup pri zaznamenávaní RS sme podrobne prezentovali na inom mieste (napr. Ludrovská, 2009, 2012).

Individuálna a rodinná anamnéza klienta

VIKTOR z lat. *victor* „víťaz“ – chlapec, vek 13 rokov, výška cca 155 cm, svetlá pľeť, blond vlasy, detský prejav, sympatický, bezprostredný. Krstné meno je z dôvodov utajenia identity klienta zmenené, ale krycie meno nesie silný symbolický odkaz.

Viktor je prvé dieťa a prvé vnúča. Rodičia uzavreli manželstvo po 4-ročnej známosti. Matka prekonala v tehotenstve závažné ochorenie a gynekológ odporučil prerušenie tehotenstva. Genetické vyšetrenie bolo negatívne, a tak sa matka rozhodla dieťa vynosiť. Až do pôrodu mala strach o zdravie dieťaťa. Dieťa sa narodilo zdravé. Po šiestich rokoch matka opäť otehotnela. Druhé tehotenstvo skončilo spontánnym potratom, z tretieho sa narodil druhý syn. V starostlivosti o deti obetavo pomáhajú aj starí rodičia. Štýl výchovy je hyperprotektívny.

Rodina - matka: 40 rokov, domáca; otec: 42 rokov, podnikateľ; brat: 5 rokov.

Viktor hodnotí svoje rané detstvo ako radostné, matka sa mu plne venovala, hrali sa, kreslili si. S otcom pravidelne športovali, hrali futbal, chodili na výlety, prázdniny trávil hlavne na chalupe.

Psychosociálna analýza klienta

Psychosociálna analýza klienta je výsledkom komparácie a syntézy informácií získaných v rozhovore s matkou, údajov z interview s Viktorom a záverov, ku ktorým sme dospeli kritickým zhodnotením všetkých dostupných dát.

Vývin v detstve:

- fyzický a psychický vývin normálny
- vývin reči, jemná motorika s miernym oneskorením
- v škole dobre prospieval
- obmedzené sociálne kontakty s rovesníkmi

Traumatické udalosti:

- vysoká miera stresu matky počas tehotenstva kvôli obavám o zdravie novorodenca
- úmrtie očakávaného súrodenca
- narodenie brata
- suspendovanie z prestížneho postu v športovom klube

Stresujúce faktory:

- kontrolujúca matka
- osoby, ktoré ohrozujú jeho status, rolu, funkciu
- situácie, v ktorých nie je stredobodom pozornosti
- situácie, ktoré nerešpektujú jeho požiadavky
- situácie hodnotenia, skúšky
- situácie prehry, neúspechu, zlyhania
- kritika výkonu, správania, výzoru

Dynamika osobnosti a procesov reziliencie

Dynamiku osobnosti a procesov reziliencie sme vypracovali v súlade s modelom kontexturálnej analýzy (contextural assessment model). Model rieši sporné stránky projektívnych metód v poradenstve a psychoterapii, tým že procedúru interpretácie považuje za nástroj, ktorým sa generujú hypotézy, aby boli následne podrobené verifikácii (Clark, 1995). Prístup je uznaný v Štandardoch pedagogického a psychologického testovania Americkéj psychologickéj asociácie (1985). Interpretácie RS sme integrovali so závermi z ďalších subjektívnych, objektívnych a interpersonálnych relevantných zdrojov, napr. pozorovania správania, odpovedí v interview, informácií od rodičov, učiteľov a pod. do koherentného celku.

Viktor ako očakávané, vytúžené a prvorodené dieťa zaujal v rodine centrálné postavenie. Celých 8 rokov mal všetko a všetkých len pre seba. Stal sa stredobodom pozornosti. Vyrástol ako ctižiadostivý jedináčik. Vyžaduje pozornosť, starostlivosť a oceňovanie. Vyhľadáva situácie, v ktorých sa cíti bezpečne a komfortne. Jeho jadrové osobnostné presvedčenia o sebe a svete sú:

JA som prvý, som výnimočný, hodný obdivu a pozornosti, som víťaz!

ŽIVOT je súťaž, svet patrí slávnym, víťaz berie všetko!

ĽUDIA ma musia rešpektovať, musia plniť moje potreby (ženy aj muži)!

Nikomu nedovolím zobrať mi moje výsostné postavenie, kto sa opováži ohroziť ma, pocíti moju moc a hnev.

Obrázok 1 Ilustrácia ranej spomienky

Raná spomienka:

Bol som u babky. S bratrancom sme sa pretekali na bicykloch. Ja som vyhral. Bratranec sa hneval a chcel môj bicykel. Musel som mu ho požičať. Nepáčilo sa mi to. Na piesku som našiel kýblik, nabral som do neho mokrý blatový piesok a hodil som mu ho na hlavu. Bratranec plakal a ja som nadával, že: Nebudeš mať môj bicykel!

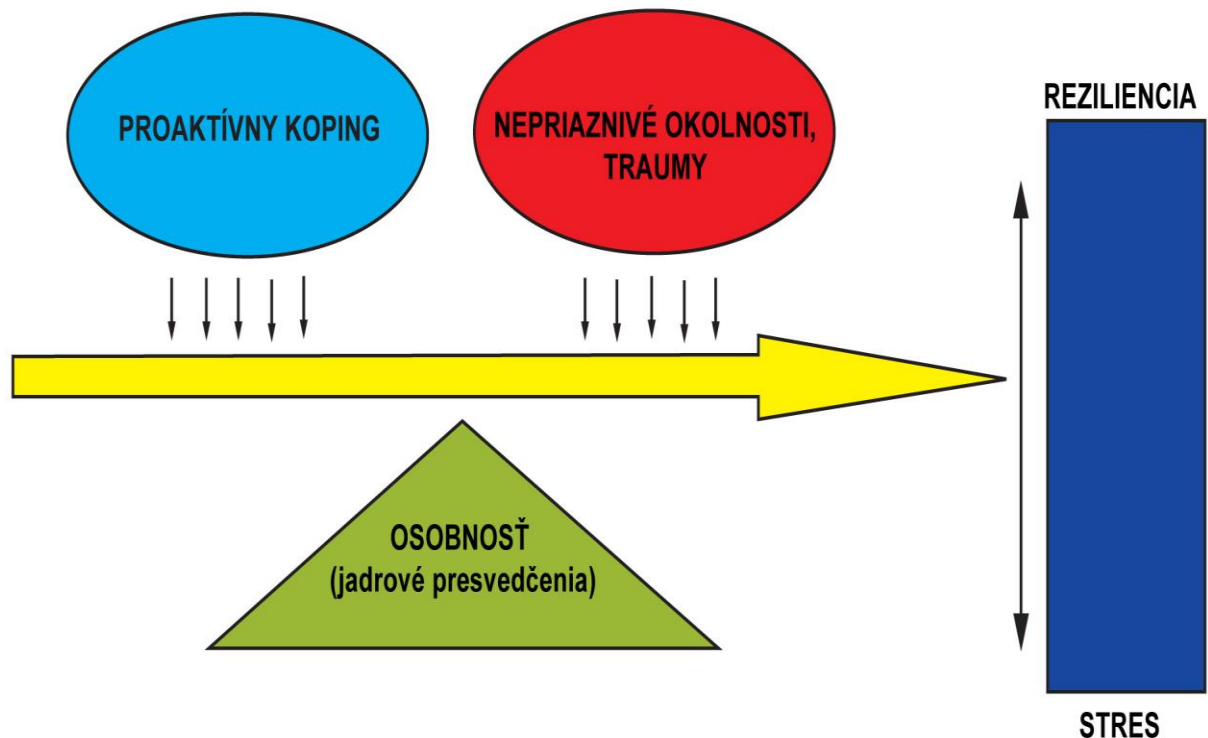
Obraz: aký som šťastný, že som vyhral a porazil protivníka

Emócia: radosť

Interakčné vzorce

Kľúčový sa javí vzťah s matkou. Matka cíti za rodinu veľkú zodpovednosť, riadi a kontroluje chod domácnosti. Je presvedčená, že dobrá matka musí vedieť, čo je pre jej dieťa najlepšie. Presadzuje sa aj vo vzťahu s Viktorom, a tým atakuje jeho presvedčenie, že iní za žiadnych okolností nesmú obmedzovať jeho práva a nesmú ho ovládať. Viktor sa cíti ohrozený, prežíva úzkosť, frustráciu a hnev. Často je veľmi podráždený a útočí. Psychický distress a emocionálne napätie ovplyvňujú telesné funkcie a symptomatiku. Zhoršenie zdravotného stavu je signálom matke, že sa málo angažuje v starostlivosti o syna a následne zasahuje s ešte väčšou energiou a tlakom. Obaja sú zápasom vyčerpaní.

Obrázok 2 Model reziliencie (Longshaw, 2011)

Ciele intervencie

Pri určovaní strategických cieľov intervencie je schopnosť poradcu konceptualizovať prípad klienta s jeho problémami rozhodujúca (Jones, Lyddon, 1997). Vo Viktorovom prípade sme pre progres vo všetkých fázach procesu odvodili nasledujúce ciele:

- získať si dôveru a upokojiť situáciu v rodine

- odhaliť a odstrániť zdroje emocionálneho napätia
- spochybniť účinnosť aktuálneho spôsobu riešenia konfliktov
- oceniť silné stránky osobnosti klienta
- klarifikovať a sprostredkovať jadrové presvedčenia, štruktúru osobnosti
- interpretovať prehnajú snahu byť najlepší, najdôležitejší, naj...
- identifikovať interné a externé zdroje reziliencie
- podporovať rozvoj všetkých domén reziliencie
- znižovať mieru úzkosti u matky

Výsledky a záver

Cieľom štúdie bolo konceptualizovať prípad adolescenta s AD a na základe identifikácie osobnostnej štruktúry (jadrových presvedčení) a zdrojov socioemocionálnej záťaže znižovať riziko stupňovania distresu a zdravotných komplikácií. V rámci kontexturálnej analýzy dát sme navrhli vhodné terapeutické ciele, ktoré sú východiskom pre ďalšiu intervenciu, zameranú najmä na stimuláciu a podporu málo rozvinutej kapacity reziliencie. Kľúčové zistenia o koncepte prípadu uvádzame ako záver.

Viktor bol v rodine rozmaznávaný a ochraňovaný. Kontakt s inými deťmi bol sporadický. Jeho reziliencia ako dynamická tendencia odolávať nepriazni, boriť sa s prekážkami sa nedostatočne rozvinula. Príchod mladšieho súrodenca prežíval ako ohrozenie exkluzívnej pozície v rodine. Osobne to stále cíti tak, že ak má byť šťastný, musí byť prvý. Tento imperatív riadi jeho prežívanie a konanie. Vždy, keď stratí hlavnú rolu, prestane kontrolovať situáciu alebo je vytlačený z príjemnej pozície, zažíva poníženie. Každá porážka ho vyčleňuje zo spoločnosti, pochybuje o svojich schopnostiach, cíti sa odradený. Bojuje za späť pripútanie rodičov. Vysoké psychické napätie sa premieta na koži ako na „projekčnom plátne psychiky“. Ak už inde stratil svoju prestíž, doma je ešte prvý! Chronické ochorenie funguje ako puto.

Literatúra

- Absolon, C.M., Cottrell, D., Eldridge, S.M. & Glover, M.T. (1997) Psychological disturbance in atopic eczema: The extend of the problem in school-aged children. *British Journal of Dermatology*, 137, 241-245.
- Adler, A. (1937) Significance of early recollections. *International Journal of Individual Psychology*, 3, 211-227.
- American Psychological Association & National Council on Measurement in Education (1985) *Standards for educational and psychological testing*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Clark, A.J. (1995) Projective techniques in the counseling process. *Journal of Counseling & Development*, 73, 311-316.
- Clark, A.J. (2002) *Early Recollections*. New York; London: Brunner-Routledge.
- Dennis, H., Rostill, H., Reed, J. & Gill, S. (2006) Factors promoting psychological adjustment to childhood atopic eczema. *Journal of Child Health Care*, 10, 126-139.
- Garmezy, N. (1993) Children in poverty: Resilience despite risk. *Psychiatry*, 56, 127-136.
- Hashiro, M. & Okumura, M. (1997) Anxiety, depression and psychosomatic symptoms in patients with atopic dermatitis: Comparison with normal controls and among groups of different degrees of severity. *Journal of Dermatological Science*, 14, 63-67.
- Chamlin, S.L., Frieden, I.J., Williams, M.L. & Chren, M.M. (2004) Effects of atopic dermatitis on young American children and their families. *Pediatrics*, 114, 607-611.
- Jones, J.V. & Lyddon, W.J. (1997) Adlerian and constructivist psychotherapies. *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly*, 11, 195-210.
- Kim, D.H. & Im, Y.J. (2014) Resilience as a protective factor for the behavioral problems in school-aged children with atopic dermatitis. *Journal of Child Health Care*, 18 (1), 47-56.
- Longshaw, G. (2011) Hard-wired for hard times. Retrived from: <https://www.slideshare.net/guylongshaw/cipd-stress-slides-nov-24th>

- Ludrovská, K. (2009) *Celoživotná vývinová intervencia v psychologickom poradenstve a psychoterapii*. Bratislava: [s.n.]
- Ludrovská, K. (2012) Paradoxná súvislosť „skrytej“ reziliencie a rasizmu v perspektíve adlerovskej psychológie. *Psychologica*, 41, 555-566.
- Luthar, S.S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000) The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child development*, 71(3), 543–562.
- Luthar, S.S. (2006) Resilience in development. A synthesis of research across five decades. In D. Cicchetti & D.J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology: Risk, disorder, and adaptation* (pp. 739-795). New York, NY: Wiley.
- Thompson, A. & Kent, G. (2001) Adjusting to disfigurement: Processes involved in dealing with being visibly different. *Clinical Psychology Review*, 21 (5), 663-682.
- Ungar, M., & Liebenberg, L. (2011) Assessing Resilience across Cultures Using Mixed-Methods: Construction of the Child and Youth Resilience Measure-28. *Journal of Mixed-Methods Research*, 5(2), 126-149.
- Wu, W.C., Chang, H.Y., Kuo, K.N. et al. (2011) Psychosocial problems in children with allergic disease. *Child, Care, Health and Development*, 37 (5), 662-670.

SOCIOEKONOMICKÉ A PSYCHOLOGICKÉ Činitele ako PREDIKTORY SUBJEKTÍVNEHO HODNOTENIA CHUDOBY: SÚ OBJEKTÍVNA A SUBJEKTÍVNA CHUDOBA TOTOŽNÉ?

Marcel Martončík, Matúš Adamkovič

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

martoncik@protonmail.ch, matho.adamkovic@gmail.com

SOCIOECONOMIC AND PSYCHOLOGICAL FACTORS AS PREDICTORS OF SUBJECTIVE
ASSESSMENT OF POVERTY: ARE OBJECTIVE AND SUBJECTIVE POVERTY IDENTICAL?

Abstrakt

Chudoba sa čoraz častejšie dostáva do oblasti záujmu psychologického výskumu, pričom mnohí autori poukazujú na jej multidimenzionálnu povahu, v ktorej dôležitú úlohu zohráva aj jej subjektívne hodnotenie. Aké sú však prediktory subjektívneho hodnotenia chudoby? Prostredníctvom 3 regresných modelov, na vzorke 430 osôb, autori zistili, že subjektívne hodnotenie chudoby závisí od (1) objektívnych premenných ako vek a rodinný stav, (2) socioekonomických premenných typu subjektívne hodnotenie socioekonomického statusu, vlastné hodnotenie finančnej a materiálnej stránky, schopnosť zvládať bežné ekonomické výdavky a prežívanie finančných ťažkostí, a (3) psychologických činiteľov ako spokojnosť so životom. Veľkosť príjmu jedinca/domácnosti subjektívne hodnotenie chudoby nepredikovali. Výsledky potvrdzujú komplexnosť mechanizmu prežívania chudoby a zároveň dokumentujú, že chudoba je multidimenzionálnym konštruktom a nemožno ju redukovať výhradne na činitele objektívneho charakteru, akými sú napríklad príjem jedinca alebo domácnosti.

Kľúčové slová: chudoba; subjektívne hodnotenie chudoby; socioekonomický status; spokojnosť so životom

English abstract

Research on poverty is increasingly getting more attention even in psychological science, with many authors emphasizing on its multidimensional nature, in which subjective assessment plays an important role. Thus, what are the predictors of subjective assessment of poverty? Via 3 regression models, on a sample of 430 participants, the authors found that subjective assessment of poverty depends on: (1) objective factors such as age or marital status, (2) socioeconomic factors like subjective assessment of SES, one's evaluation of own financial status and wealth, ability to handle regular expenses or financial hassles, and (3) psychological variables like satisfaction with life. Individual/family income did not predict subjective assessment of poverty. The results confirm the complexity of mechanism of experiencing poverty and concurrently provide evidence that poverty has multiple facets and therefore should not be reduced to solely objective factors such as income.

Key words: poverty; subjective assessment of poverty; socioeconomic status; satisfaction with life

Príspevok vznikol za podpory grantu APVV-15-0404

Úvod

V odbornej psychologickej literatúre je možné badať čoraz častejšiu tendenciu venovať sa konštruktu chudoby. Väčšina výskumníkov sa prikláňa k ekonomickému (monetárnemu) chápaniu chudoby ako objektívneho stavu, ktorý je možné prisúdiť osobe, napríklad na základe výšky príjmu - demonštráciou tohto prístupu je tzv. hranica rizika chudoby, definovaná ako 60% mediánu príjmu, vzhľadom na ktorú je možné dichotomizovať osoby na tie, ktoré sú nad a tie, ktoré sú pod hranicou objektívnej chudoby (pozri napr. Nygard, Härtull, Wentjärvi, & Jungerstam, 2016). Takýto prístup však môže byť sám o sebe nepostačujúci pre skúmanie a explanáciu behaviorálnych javov. Vzhľadom na komplexnosť konceptu chudoby sa tak javí ako potrebné zvažovať viacero prístupov k jej meraniu, a to ich doplnením o subjektívne indikátory (Smeding, 2015), akým je napríklad „subjective well-being poverty“ (Shams, 2015), keďže objektívne stanovené hranice nemusia nevyhnutne korešpondovať s tým, či sa osoba považuje za chudobnú alebo nie (Ravallion, 2016).

Subjektívne prežívanie chudoby, ako relatívne nový psychologický koncept, bolo doposiaľ skúmané minimálne, takže nie je možné korektne usudzovať na jeho determinanty. V doterajších výskumoch boli ako významné prediktory identifikované nižší objektívny príjem, vyšší vek, nižšie vzdelanie, dedina ako miesto bydliska, rodinný stav a etnická príslušnosť (Jansen, Moses, Mujuta, & Yu, 2014, Kingdon & Knight, 2006). Javí sa tak ako potrebné analyzovať, od ktorých faktorov závisí, a teda, či je prakticky odlišné od objektívnych ukazovateľov. Vychádzajúc z multidimenzionálneho prístupu Smeedinga (2015) a na základe analýzy ďalších výskumných zistení boli identifikované tri skupiny potenciálnych premenných, ktoré môžu subjektívne hodnotenie chudoby ovplyvňovať. Jedná sa o (1) demografické faktory typu rod, vek, rodinný stav, počet členov domácnosti, veľkosť bydliska, či dosiahnuté vzdelanie; (2) socioekonomické činitele ako socioekonomický status, sociometrický status, ekonomická situácia domácnosti a jednotlivca, príjem jednotlivca, zdravotný stav a aktuálny ekonomický status; a (3) psychologické aspekty typu prežívanie negatívneho afektu, stres, spokojnosť so životom, (finančné) ťažkosti, sebakontrola, impulzivita, neschopnosť oddialiť uspokojenie, finančná gramotnosť alebo pracovná pamäť). Cieľom štúdie je preskúmať, do akej miery sa načrtnuté premenné podieľajú na vysvetlení subjektívneho hodnotenia chudoby. Predpokladáme, že pri subjektívnom hodnotení chudoby zavážia viac než objektívne indikátory (ako napr. príjem jedinca alebo domácnosti) subjektívne činitele, ktoré sú skôr sociálneho (napr. hodnotenie socioekonomického statusu – porovnávanie vlastného spoločenského postavenia so zvyšnými ľuďmi v krajine), respektíve psychologického (napr. stres spojený s prežívaním (finančných) ťažkostí) charakteru.

Metóda

Výskumný súbor a postup zberu údajov

Výskumný súbor tvorilo 430 osôb (212 mužov a 218 žien) vo veku 18 až 61 rokov ($M = 40$, $SD = 12$). 261 osôb žilo v obciach s počtom obyvateľov väčším ako 5000, 281 osôb bolo v partnerskom vzťahu, 145 osôb malo vysokoškolské vzdelanie, pracujúcich bolo 273 respondentov. Priemerný mesačný príjem 214 osôb bol nižší ako 400eur v čistom. Respondenti boli oslovení online prostredníctvom agentúry zameranej na zber údajov a prieskum trhu.

Nástroje

Subjektívne ohodnotenie vlastnej chudoby bolo realizované pomocou jedinej otázky, v ktorej osoby mali vyjadriť mieru, do akej sa považujú buď za chudobných (hodnota 1) alebo bohatých (hodnota 9). *Ekonomická*

situácia osôb bola zisťovaná šiestimi otázkami, na ktorých osoby odpovedali na 5-bodovej stupnici (1 = veľmi zle; 5 = veľmi dobre). Príklad otázky: „Dokážete po ekonomickej stránke zvládať všetky bežné výdavky?“. *Socioekonomický a sociometrický status* boli zisťované pomocou The MacArthur Scale of Subjective Social Status (Adler & Stewart, 2007). *Prijem osoby a domácnosti* bol meraný pomocou otvorených otázok „Aký je Váš mesačný príjem v čistom?“ a „Aký mesačný príjem má Vaša domácnosť?“. *Zdravotný stav* bol zisťovaný otázkou „Ako by ste celkovo zhodnotili Vaše zdravie?“ Osoby odpovedali na stupnici od 1 (veľmi dobré) po 5 (veľmi zlé). Otázky zamerané na zisťovanie *sociodemografických údajov* sa pýtali na: rod, vek, rodinný stav, veľkosť obce, počet osôb v domácnosti, objektívny ekonomický status a vzdelanie. *Negatívny afekt* bol zisťovaný prostredníctvom subškály *negatívneho afektu* dotazníka PANAS (Watson, Clark, & Tellegen, 1988; $\omega_{\text{total}} = .887$). *Stres* bol meraný prostredníctvom dotazníka The Perceived Stress Scale (Cohen, Kamarck, & Mermelstein, 1983; $\omega_{\text{total}} = .822$). Z dotazníka The Hassles Scale (Kanner, Coyne, Schaefer, & Lazarus, 1981) bola použitá subškála *finančných ťažkostí* (konštrukt blízky stresu; ω_{total} pre výskyt ťažkostí bola .716 a pre ich závažnosť .817). *Spokojnosť so životom* bola zisťovaná dotazníkom The Satisfaction With Life Scale (Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985; $\omega_{\text{total}} = .884$). Na meranie *impulzivity a neschopnosti odložiť uspokojenie* boli použité rovnako pomenované subškály z Poor behavioral regulation scale (Wills et al., 2013; ω_{total} bola pre impulzivitu .880 a pre neschopnosť odložiť uspokojenie .761). Otázky na *finančnú gramotnosť* pozostávali z 3 základných, 3 pokročilých a 1 numerickej otázky použitých pri meraní finančnej gramotnosti autormi (Lusardi & Mitchell, 2005; Lusardi, 2008). *Pracovná pamäť* bola meraná pomocou *The operation span* (Stone & Towse, 2015) a taktiež prostredníctvom obdobného konštruktu – *pamäťové učenie* (subtest z Testu štruktúry intelektu; Amthauer, 1953; Hrabal, 1973).

Štatistická analýza údajov

Reliabilita bola zisťovaná pomocou koeficientu ω_t (ω_{total} , McDonald, 1999) v programe JASP 0.8.12. Pre overenie predpokladaných vzťahov bola použitá viacnásobná hierarchická regresná analýza. Podmienky pre použitie viacnásobnej regresnej analýzy (t.j. absencia multikolinearity; nezávislosť reziduí a ich normálne rozloženie; linearita vzťahov) boli splnené. Z dôvodu zachovania minimálne 80% štatistickej sily (apriórne vypočítaná štatistická sila dosahovala úroveň približne 99%), čím by bola umožnená detekcia aj malých efektov, boli realizované 3 regresné rovnice (zostavené na základe príbuznosti prediktorov). Kritérium predstavovala subjektívna chudoba. V prvej regresnej rovnici, kde bolo dosadených dokopy 17 socioekonomických a sociodemografických prediktorov (Blok 1: socioekonomický status, sociometrický status, 6 otázok týkajúcich sa ekonomickej situácie domácnosti a jednotlivca, Blok 2: 2 otázky na príjem jednotlivca, Blok 3: zdravotný stav, Blok 4: vek, veľkosť bydliska, počet členov domácnosti, najvyššie dosiahnuté vzdelanie a aktuálny pracovný/ekonomický status) bolo možné štatisticky potvrdiť veľkosť efektu samostatných premenných v rámci regresného modelu $f^2 = 0.051$. V druhej regresnej rovnici, kde vystupovalo 10 psychologických prediktorov (Blok 1: negatívny afekt, stres, spokojnosť so životom, ťažkosti, Blok 2: sebakontrola, impulzivita, neschopnosť oddialiť uspokojenie, Blok 3: finančná gramotnosť, Blok 4: 2x pracovná pamäť) bolo možné štatisticky potvrdiť veľkosť efektu $f^2 = 0.041$. Do tretej regresnej rovnici vstupovali už iba signifikantné prediktory z prvej a druhej regresnej rovnice. Vytváranie dummy premenných: objektívny ekonomický status (3 dummy premenné: zamestnaní/ostatní, nezamestnaní a dôchodcovia/ostatní, študenti/ostatní) a vzdelanie (3 dummy premenné: maximálne základné školské/ostatné, stredoškolské/ostatné a vysokoškolské/ostatné)

Výsledky

Výsledky viacnásobnej hierarchickej regresnej analýzy overujúcej existenciu vzťahu 17 socioekonomických premenných ako prediktorov (Model 1) ku kritériu subjektívnej chudoby sú prezentované v tabuľke nižšie. Pozn. pre modely 1 a 2 sú uvádzané len signifikantné prediktory.

Tabuľka 1 Výsledky regresnej analýzy 17 socioekonomických premenných ako prediktorov a subjektívnej chudoby ako kritéria

	B	SE B	β	t
Krok 1				
Konštanta	0.081	0.212		0.384
SES	0.236	0.035	.287**	6.671
Ekon1	0.219	0.093	.116*	2.346
Ekon2	0.449	0.095	.259**	4.728
Ekon4	0.251	0.082	.167**	3.059
Krok 4				
Konštanta	0.526	0.606		0.868
SES	0.221	0.036	.268**	6.114
Ekon2	0.467	0.097	.270**	4.809
Ekon4	0.235	0.083	.156**	2.831
Rodinný stav	0.315	0.098	.107**	3.224
Vek	-0.010	0.005	-.083*	-2.163

Poznámka: $F = 83.13^{***}$, $R^2 = .61$ pre Krok 1; $F = 66.85^{***}$, $\Delta R^2 = .01$ pre Krok 2 ($p > .05$), $F = 60.81^{***}$, $\Delta R^2 = .00$ pre Krok 3 ($p > .05$), $F = 35.17^{***}$, $\Delta R^2 = .00$ pre Krok 4, ($p < .05$). * $p < .05$, ** $p < .001$.

Ako je možné vidieť v Tabuľke 1, čím chudobnejšia sa osoba cíti, tým má nižší socioekonomický status, cíti sa po finančnej a materiálnej stránke horšie, cíti, že nie je schopná zvládať bežné výdavky, žije bez partnera a je staršia. Model 1 vysvetlil celkovo 63% variancie subjektívnej chudoby. Výsledky viacnásobnej hierarchickej regresnej analýzy overujúcej existenciu vzťahu 10 psychologických premenných ako prediktorov (Model 2) ku kritériu subjektívnej chudoby sú prezentované v Tabuľke 2.

Tabuľka 2 Výsledky regresnej analýzy 10 psychologických premenných ako prediktorov a subjektívnej chudoby ako kritéria

	B	SE B	β	t
Krok 1				
Konštanta	3.414	0.356		9.590
Ťažkosti	-0.075	0.010	-.303**	-7.176
Spokojnosť	0.101	0.010	.422**	9.810

Poznámka: $F = 76.39^{***}$, $R^2 = .42$ pre Krok 1; $F = 44.24^{***}$, $\Delta R^2 = .00$ pre Krok 2 ($p > .05$), $F = 39.10^{***}$, $\Delta R^2 = .01$ pre Krok 3 ($p > .05$), $F = 31.42^{***}$, $\Delta R^2 = .00$ pre Krok 4, ($p > .05$). * $p < .05$, ** $p < .001$.

Ako je možné vidieť v Tabuľke 2, čím chudobnejšia sa osoba cíti, tým vyššie finančné ťažkosti zažíva, a zároveň je menej spokojná so svojim životom. Model 2 vysvetlil celkovo 42% variancie subjektívnej chudoby. Výsledky viacnásobnej hierarchickej regresnej analýzy overujúcej existenciu vzťahu 5 sociodemografických a 2 psychologických premenných ako prediktorov (Model 3) ku kritériu subjektívnej chudoby sú prezentované v Tabuľke 3.

Tabuľka 3 Výsledky regresnej analýzy 5 sociodemografických a 2 psychologických premenných ako prediktorov a subjektívnej chudoby ako kritéria

	B	SE B	β	t
Krok 1				
Konštantá	0.258	0.180		1.435
SES	0.261	0.031	.317**	8.469
Ekon2	0.612	0.074	.354**	8.231
Ekon4	0.372	0.063	.247**	5.949
Krok2				
Konštantá	0.762	0.247		3.082
SES	0.250	0.030	.304**	8.272
Ekon2	0.587	0.073	.339**	8.021
Ekon4	0.361	0.061	.240**	5.877
Vek	-0.013	0.004	-.114**	-3.614
Rodinný stav	0.303	0.092	.103**	3.292
Krok3				
Konštantá	1.051	0.302		3.476
SES	0.210	0.030	.255**	6.939
Ekon2	0.432	0.075	.249**	5.781
Ekon4	0.308	0.061	.205**	5.076
Vek	-0.012	0.004	-.104**	-3.408
Rodinný stav	0.267	0.090	.091**	2.987
Ťažkosti	-0.030	0.009	-.120**	-3.377
Spokojnosť	0.037	0.009	.155**	4.198

Poznámka: $F = 214.45^{***}$, $R^2 = .60$ pre Krok 1; $F = 137.67^{***}$, $\Delta R^2 = .02$ pre Krok 2 ($p < .001$), $F = 112.11^{***}$, $\Delta R^2 = .03$ pre Krok 3 ($p < .001$). * $p < .05$, ** $p < .001$.

Celkovo je vzhľadom na tabuľku 3 možné konštatovať, že osoby, ktoré sa cítia byť chudobné majú tendenciu mať nižší socioekonomický status, horšie hodnotenie vlastnej situácii po finančnej a materiálnej stránke, horšiu schopnosť zvládať bežné výdavky, vyšší vek, nižšiu mieru spokojnosti so životom, vyššiu mieru finančných ťažkostí a žijú skôr osamote ako v partnerskom zväzku.

Diskusia a záver

Subjektívnu chudobu najlepšie predikovali socioekonomický status, hodnotenie vlastnej situácie po finančnej a materiálnej stránke a hodnotenie schopnosti zvládať bežné výdavky. Príjem jednotlivca a domácnosti, ako dva časté ukazovatele objektívnej chudoby, signifikantne nepredikovali jej subjektívne hodnotenie. Zdá sa, že pre vnímanie vlastnej chudoby nie je dôležité to, koľko osoba zarába, ale to, čo si o tejto sume myslí a ako sa hodnotí v porovnaní s ostatnými (porovnaj Buttler, 2013). To znamená, že osoba síce môže zarábať menej ako 60% mediánu priemerného hrubého mesačného príjmu, avšak ak výšku svojho zárobku považuje za dostatočnú pre uspokojovanie svojich potrieb, a zároveň si myslí, že v porovnaní s ostatnými na tom po finančnej stránke nie je až tak zle, za chudobnú sa považovať nebude. Tento fakt upozorňuje na potenciálnu problematiku kategorizácie osôb na základe jedného objektívneho ekonomického ukazovateľa. Vzhľadom k veľkostiam efektu možno považovať príspevok veku, zdravotného stavu, finančných ťažkostí a spokojnosti so životom k vysvetleniu variancie subjektívnej chudoby za limitovaný. Efekt veku na subjektívnu chudobu potvrdili aj Kingdon a Knight (2006) a efekt rodinného stavu Jansen, Moses, Mujuta a Yu (2014). Aj pri 2 psychologických prediktorech je dôležitý aspekt subjektivity, to jest, posúdenie závažnosti, ktorú osobe spôsobuje jej finančná situácia a miera prežívanej spokojnosti so životom.

Limitom výskumu môže byť štruktúra vzorky s nízkym zastúpením osôb s najvyšším dosiahnutým základným školským vzdelaním a nezamestnaných osôb, ktoré majú vyššie riziko objektívnej chudoby. Ďalším limitom môže byť spôsob merania subjektívnej chudoby, pri ktorom vhodnou alternatívou sa javí byť použitie viacerých metód

(napr. subjektívny sociálny status alebo subjektívny well-being) alebo aspoň viacpoložkový dotazník, ktorý by postihoval vyššie množstvo aspektov chudoby.

V závere je možné zhrnúť, že subjektívna a objektívna chudoba sú odlišné konštrukty determinované odlišnými ukazovateľmi. Pre subjektívnu chudobu je dôležitý aspekt hodnotenia vlastnej finančnej, materiálnej či sociálnej situácie a nie je nevyhnutne dôležitá výška príjmu či aktuálny ekonomický status. Keďže v určitých situáciách (napr. pri skúmaní kognitívnych kapacít; viď Mani, Mullainathan, Shaffir a Zhao, 2013) má subjektívne prežívanie chudoby porovnaní s jej objektívnymi indikátormi vyššiu explanačnú silu, je vhodné do výskumov zameraných na chudobné osoby zaradiť meranie tak subjektívnej ako i objektívnej chudoby.

Literatúra

- Adler, N., & Stewart, J. (2007). The MacArthur Scale of Subjective Social Status. Available on: <http://www.macses.ucsf.edu>.
- Buttler, F. (2013). What determines subjective poverty? An evaluation of the link between relative income poverty measures and subjective economic stress within the EU. DFG Research Unit Horizontal Europeanization, Dostupné na http://www.horizontal-europeanization.eu/downloads/preprints/PP_HoEu_2013-01_buttler_subjective_poverty.pdf
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 24(4), 386-396. doi: 10.2307/2136404.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75. doi: 10.1207/s15327752jpa4901_13.
- Jansen, A., Moses, M., Mujuta, S., & Yu, D. (2014). Measurements and determinants of multifaceted poverty in South Africa. *Development Southern Africa*, 32(2), 151-169. doi:10.1080/0376835x.2014.984377.
- Kanner, A. D., Coyne, I. C., Schaefer, C., & Lazarus, R. S. (1981). Comparison of two modes of stress measurement: Daily hassles and uplifts versus major life events. *Journal of Behavioral Medicine*, 4(1), 1-39. doi: 10.1007/bf00844845.
- Kingdon, G. G., & Knight, J. (2006). Subjective well-being poverty vs. Income poverty and capabilities poverty? *Journal of Development Studies*, 42(7), 1199-1224. doi:10.1080/00220380600884167.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2005). Financial literacy and planning: Implications for retirement wellbeing. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.881847.
- Lusardi, A. (2008). Financial Literacy: An Essential Tool for Informed Consumer Choice? *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.1336389.
- Mani, A., Mullainathan, S., Shafir, E., & Zhao, J. (2013). Poverty impedes cognitive function. *Science*, 341(6149), 976-980. doi: 10.1126/science.1238041.
- McDonald, R. P. (1999). *Test theory: A unified treatment*. Mahwah, N.J.: L. Erlbaum Associates.
- Nygård, M., Härtull, C., Wentjärvi, A. & Jungerstam, S. (2016). Poverty and old age in Scandinavia – a gendered problem? *Social Indicators Research*, 132(2), 681-698. doi: 10.1007/s11205-016-1313-6.
- Ravallion, M. (2016). *The economics of poverty: History, measurement and policy*. New York: Oxford University Press.
- Shams, K. (2015). Developments in the Measurement of Subjective Well-Being and Poverty: An Economic Perspective. *Journal of Happiness Studies*, 17(6), 2213-2236. doi: 10.1007/s10902-015-9691-z.
- Smeeding, T. (2015). *Poverty, sociology of*. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, (pp. 753-759). Amsterdam: Elsevier, Ltd.
- Stone, J. M., & Towse, J. N. (2015). A working memory test battery: Java-based collection of seven working memory tasks. *Journal of Open Research Software*, 3(1). doi: 10.5334/jors.br.
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Positive and Negative Affect Schedule [Database record]. Retrieved from PsycTESTS.
- Wills, T. A., O'Carroll Bantum, E., Pokhrel, P., Maddock, J. E., Ainette, M. G., Morehouse, E., & Fenster, B. (2013). Poor Behavioral Regulation Scale [Database record]. Retrieved from PsycTESTS.

NÁZEV PŘÍSPĚVKU: REZILIENCIA AKO PREDIKTOR KOPINGOVÝCH ŠTÝLOV U DIABETIKOV

Barbora Mesárošová

Katedra psychológie FFUK v Bratislave

barbora.mesarosova@uniba.sk

TITLE IN ENGLISH: RESILIENCE AS A PREDICTOR OF COPING STYLES IN DIABETICS

Abstrakt:

Štúdia je zameraná na skúmanie úrovne reziliencie a charakteru kopingových stratégií u mladých diabetikov. Vzorka 57 pacientov s diabetom typu I vyplnilo Škálu reziliencie od Connora a Davidsona (CD-RISC) a škálu COPE (Carver et al., 1989) merajúcu charakter kopingových stratégií. Zamerali sme sa na hľadanie rozdielov v úrovni reziliencie, ktorú sme definovali ako dynamickú zložku adaptačných procesov u mladých diabetikov vzhľadom na ich vek, pohlavie a aktívnu angažovanosť pri zvládaní ochorenia. Pozornosť sme upriamili i na faktorovú štruktúru reziliencie a jej spojitosť s kopingovými stratégiami, ktoré slúžia ako prediktory prežitia distresu. Zistili sme i významné vzťahy medzi úrovňou reziliencie a kopingovými stratégiami zameranými na emócie a na problémy (tzv. stratégie priblíženia). Výsledky ANOVA naznačili, že v našej vzorke diabetických pacientov sa nevyskytujú rozdiely v preferencii kopingových stratégií v závislosti od úrovne reziliencie (nízkej, strednej a vysokej).

Kľúčová slova: reziliencia, kopingové stratégie, diabetes mellitus I

English abstract

The study focuses on investigating the level of resilience and character of coping strategies in young diabetics. A sample of 57 patients with type I diabetes completed the Connor and Davidson Resilience Scale (CD-RISC) and COPE scale (Carver et al., 1989) measuring the character of the coping strategies. We focused on looking for differences in the level of resilience that we defined as a dynamic component of adaptation processes in young diabetics with respect to their age, gender and active commitment to managing the disease. Attention was also paid to the factorial structure of resilience and its association with the coping strategies that serve as predictors of distress survival. We also found significant relationships between resilience level and emotional and problem-focused strategies (the so-called approach strategies). The results of ANOVA indicated that in our sample of diabetic patients there are no differences in the preference of coping strategies depending on the level of resilience (low, and high).

Key words: resilience, coping strategies, diabetes mellitus I

Tento článok vznikol s podporou grantovej agentúry VEGA GÚ 1/1013/16 “Osobnosť ako zdroj reziliencie a rizika u chronicky chorých pacientov”

Úvod

Pacienti s chronickým ochorením diabetes mellitus 1 popri tom, že zvládajú bežné vývinové zmeny, musia sa vedieť prispôbiť záťažovým podmienkam ochorenia a náročným liečebným plánom. Je potrebné, aby si dokázali zvyknúť na inzulínový manažment, kontrolu hladiny cukru a dodržiavať pokyny týkajúce sa výživy a cvičenia. Spolu s prevzatím starostlivosti o svoj zdravotný stav od opatrovateľov čelia pokušeniam v podobe iných rizikových prejavov, ktoré môžu ďalej poškodiť ich zdravie (Sawyer et al., 2007). Navyše adolescenti zvyčajne nie sú ešte schopní spájať rizikové faktory správania s vlastným zdravím (Dickerson et al., 2012). Vzhľadom na túto skutočnosť je pre výskumníkov v oblasti psychológie zdravia dôležité sledovať schopnosť pacientov s DM1 dodržiavať náročný liečebný režim a starostlivosť o zdravie. Jedným z indikátorov ich odolnosti je podľa realizátorov podobných výskumov (Yi-Frazier et al., 2015) koncept reziliencie a s ním súvisiace kopingové stratégie, na ktoré sme sa zamerali v našom príspevku. Rezilienciu možno definovať ako schopnosť vzdorovať nepriazni a udržať si psychickú a fyzickú pohodu pri strese. Rew a Horner (2003) ju vymedzujú ako črtu, ktorá má pozitívny vplyv na rozhodnutia súvisiace so zdravím. Mancini a Bonanno (2010) považujú statický črtový prístup k reziliencii za limitujúci. Connor a Davidson (2003) vyvinuli Škálu reziliencie (CD-RISC) na princípe rozvoja adaptívnych reakcií na nepriazeň. Hoci máme k dispozícii viaceré meracie nástroje osobnej reziliencie ako črty, vývinového rezultátu či procesu, neraz sa jej úroveň sleduje cez osobné zdroje ako je sebaúcta, optimizmus a sebaúčinnosť, ktorými ju možno operacionalizovať (Connor & Davidson, 2003). Podpora odolnosti pomáha zlepšiť zvládanie a emocionálnu pohodu a tým umožňuje zlepšiť starostlivosť o seba a výsledky zdravia. Štúdium reziliencie u diabetikov je obzvlášť závažné, nie však celkom docenené, napriek dôkazom, že pozitívne psychosociálne zdroje ovplyvňujú kontrolu glykémie a kvalitu života (Yi-Frazier et al., 2015).

Koping sa týka rozmanitých stratégií kontroly a riadenia stresu. Folkman a Lazarus (1980; Litman, 2006) pôvodne zaviedli dva kopingové štýly - zamerané na problém i na emócie. Prvý sa orientuje na pôvod stresu, kým druhý odráža hodnotiaci aspekt. Carver et al. (1989) však vyzdvihli potrebu ďalšej diferenciacie a za týmto účelom vyvinuli dotazník COPE, ktorý pozostáva zo 4 faktorov kopingových stratégií – zameraných na problém, na emócie, stratégie sociálnej opory a stratégie vyhýbania sa (problémom či emóciám). Položky prvých dvoch stratégií sýtia neraz jeden a ten istý faktor, nazývame ich stratégie približovania. Vysvetlenie nachádzame v tom, že keď je človek v strese, používa oba druhy v závislosti od skúseností. Posledná zo stratégií má prevažne maladaptívny charakter a nazýva sa stratégia vyhýbania sa problému alebo emóciám. Charakter stratégií zvládania je dobrým prediktorom kontroly a riadenia správania diabetických pacientov.

Formulácia výskumného problému, výskumné ciele

V tejto štúdii chceme priblížiť niektoré výsledky z výskumnej batérie, zameranej na kvantitatívnu analýzu reziliencie. Zameriame sa na hľadanie rozdielov v tejto charakteristike u mladých diabetikov vzhľadom na ich vek, pohlavie a aktívnu angažovanosť pri zvládaní DM1. Pozornosť upriamime i na faktorovú štruktúru reziliencie a jej spojitosť s kopingovými stratégiami.

Hypotézy a výskumné otázky

H1: Predpokladáme, že sa nepreukážu významné rozdiely v úrovni reziliencie medzi mužmi a ženami s diagnózou DM1.

H2: Predpokladáme, že sa nepreukážu rozdiely v úrovni reziliencie medzi adolescentami a mladými ľuďmi vo veku vynárajúcej sa dospelosti s diagnózou DM1.

H3: Predpokladáme, že sa vyskytnú rozdiely v úrovni reziliencie medzi tými účastníkmi výskumu, ktorí žijú aktívnym spôsobom života a tými, ktorí čelia svojmu ochoreniu skôr pasívne.

VO1: Akú faktorovú štruktúru reziliencie meranú CD-RISC dosiahneme u vzorky mladých diabetikov použitím exploračnej FA ?

VO2: Vyskytnú sa pozitívne súvislosti medzi úrovňou reziliencie mladých diabetikov a ich kopingovými stratégiami približovania ?

VO3: Prejavia sa rozdiely vo vzťahu troch úrovní reziliencie (nízkej, strednej a vysokej) ku kopingovým stratégiám?

Participant

Štúdie sa zúčastnilo 57 participantov (32 žien a 25 mužov). Pozostávali z adolescentov - pacientov diabetologického oddelenia DFN v Bratislave (N = 20; priemerný vek 14 rokov 8 mesiacov, od 12r. 3 mes.- 18 r. 2 mes.) a účastníkov rekondičného pobytu občianskeho združenia Diador v Selčianskej doline - mladých ľudí vo veku vynárajúcej sa dospelosti (N = 37; priemerný vek 28 rokov 5 mesiacov, od 18 r. 9 mes.- 33 r. 6 mes.). Mieru aktivity pri zvládaní ochorenia sme posudzovali na základe športovej angažovanosti, účasti na rekondičných pobytoch a na základe pravidelného merania hladiny cukru v krvi.

Výskumné metódy

Poznatky o úrovni osobnej reziliencie sme zisťovali Škálou reziliencie (CD-RISC), ktorá pozostáva z 25 položiek. Stupnica hodnotenia je 5-bodová (0-4) od vôbec nepravdivé(0) po takmer vždy pravdivé (4), Cronbachovo $\alpha = 0,833$.

Koping bol posudzovaný dotazníkom COPE od Carvera et al. (1989), ktorý pozostáva zo 60 položiek, združených do 15 subškál (stratégií), ktoré účastníci hodnotili pomocou 4-bodovej stupnice (1-4). Hodnotenie siahalo od “zvyčajne to vôbec nerobievam”(1) po “zvyčajne to robievam často” (4), Cronbachovo $\alpha = 0,73$.

Výsledky

V súvislosti s vekom, rodom a mierou aktívneho postoja k ochoreniu sme sa snažili overiť platnosť 3 výskumných hypotéz. Pretože test normality vyšiel pozitívne a pri testovaní rozdielov t-testom sme nezaznamenali žiadne signifikantné rozdiely, v Tabuľke 1 uvádzame len priemery, štandardné odchýlky a hodnoty t-testu s úrovňou významnosti.

Možno konštatovať, že prvé dve hypotézy sa potvrdili. S ohľadom na rod a vek sa v našom súbore neprejavili žiadne významné rozdiely v úrovni reziliencie. S ohľadom na mieru angažovanosti pri zvládaní ochorenia, sme tiež nezaznamenali významný rozdiel. Znamená to, že tretia hypotéza sa nám nepotvrdila.

Tabuľka 1 Rozdiely v úrovni reziliencie vzhľadom na rod, vek a angažovanosť

sCD	Súbory	n	M	SD	Std. Error Mean	t-test	p
Rod	Ženy	32	63,75	12,144	2,147	-1,233	0,223 (ns)
	Muži	25	67,88	13,059	2,612		
Vek	Mladší	37	64,16	13,615	2,238	-1,143	0,258 (ns)
	Starší	20	68,15	10,323	2,308		
Angaž.	Aktívni	33	69,2	13,2	2,422	0,623	0,085 (ns)
	Pasívni	24	63,35	11,5	2,098		

Poznámka: n = počet participantov; M = priemer; SD = smerodajná odchýlka; t-test = parametrický test rozdielov; p = hladina významnosti

p = ns, *p < 0,05, **p < 0,01

V súvislosti s meraním štruktúry reziliencie cez CD-RISC (VO1) sme u vzorky mladých diabetikov dospeli pri exploračnej FA k 8 faktorom reziliencie (71,459 % sýtenia). V texte uvádzame výsledky FA po rotácii (do úvahy sme brali hodnoty nad 0,540). Jednotlivé faktory po významovej stránke možno porovnať s faktormi, ku ktorým dospeli autori CD-RISC i ďalší výskumníci (Campbell-Sills & Stein, 2007), hoci vzhľadom na malý počet participantov je naša faktorová štruktúra viac roztrieštená. Výsledné faktory sme označili ako:

F ₁ - faktor osobnej kompetencie,	F ₅ - faktor húževnatosti,
F ₂ - faktor kontroly/cieľavedomosti,	F ₆ - faktor adaptability,
F ₃ - faktor sociálnej opory a zotavenia,	F ₇ - faktor spirituálnych vplyvov,
F ₄ - faktor zodpovednosti a vedenia,	F ₈ - faktor pozitívneho myslenia

Pri druhej výskumnej otázke (VO2) sme sa zamerali na hľadanie súvislostí medzi úrovňou reziliencie a kopingovými stratégiami (Tabuľka 2), očakávali sme najmä väzbu medzi rezilienciou a stratégiami približovania. V Tabuľke 2 uvádzame korelácie medzi rezilienciou a štyrmi typmi stratégií. Medzi úrovňou reziliencie a stratégiou orientovanou na problém ($r = 0,373$, $p = 0,004$) i stratégiou orientovanou na emócie ($r = 0,360$, $p = 0,008$) sme dosiahli uspokojivú mieru vzájomných vzťahov. Rovnako sme dosiahli významnú úroveň medzi rezilienciou a stratégiami sociálnej opory ($r = 0,304$, $p = 0,021$). Výskum však nepreukázal vzťah medzi úrovňou reziliencie a stratégiami vyhýbania.

Tabuľka 2 Pearsonove korelácie medzi úrovňou reziliencie (CD-RICS) a kopingovými stratégiami (COPE)

		Stratégia orientovaná na problém	Stratégia orientovaná na emócie	Vyhýbavá stratégia	Stratégia sociálnej opory
SRCD	r	0,373**	0,360**	0,142	0,304*
	p (Sig.)	0,004	0,008	0,314	0,021
	n	57	53	52	57

Poznámka: r = korelačný koeficient; p (sig.) = hladina významnosti; n = počet participantov, *p < 0,05, **p < 0,01

Medzi celkovým skóre reziliencie a položkami COPE sme zaznamenali 20 prípadov signifikantných vzťahov (Tabuľka 3).

Tabuľka 3 Miera významnosti vzťahov medzi položkami COPE a celkovým skóre reziliencie (CD-RISC)

Položky COPE, ktoré korelujú s celkovým skóre reziliencie:	(r)	p (sig.)
Prekonávanie konkurujúcich aktivít		
15.Nedovolím, aby mi iné myšlienky alebo aktivity odvedli pozornosť od problému.	0,458**	0,000
33.Zameriavam sa na vysporiadanie s problémom a ak je to nutné, ostatné veci trochu zanedbávam.	0,261*	0,044
42.Snažím sa tvrdo zabrániť tomu, aby iné veci zasiahli do môjho úsilia vyrovnať sa so situáciou.	0,298**	0,031
55.Odkladám stranou iné aktivity, aby som sa mohol/-la na to sústrediť.	0,399**	0,003
Pozitívna reinterpretácia problému a rast		
1.Snažím sa zlepšiť ako osoba v dôsledku vlastných skúseností.	0,489**	0,000
29. Snažím sa vidieť problém v inom , pozitívnejšom svetle.	0,363**	0,005
38.Hľadám niečo dobré v tom, čo sa deje.	0,374**	0,003
59.Zo skúsenosti sa niečo naučím.	0,509**	0,000
Humor		
8.Situácii sa smejem.	0,329**	0,013
20.Vtipkujem o tom.	0,365**	0,005
50.Zo situácie si robím srandu, psinu.	0,292*	0,028
Inštrumentálna sociálna opora		
30. Porozprávam sa s niekým, kto by mohol urobiť s problémom niečo.	0,304*	0,021
45.Luď s podobnými zážitkami sa vypytujem na to, čo oni robili v takej situácii.	0,309**	0,019
Zameranie sa na emócie a ich prejav		
28.Prejavujem svoje city navonok.	0,427**	0,000
Sebakontrola		
41.Zabezpečím, aby sa nič nezhoršilo príliš rýchlym konaním.	0,332**	0,012
Akceptácia		
44.Príjмам skutočnosť, že sa to stalo.	0,358**	0,006
Plánovanie		
32. Pokúšam sa objasniť si stratégie, postup riešenia, čo robiť.	0,289*	0,030
Behaviorálne “vypnutie”		
51.Znižujem vynakladanie úsilia na vyriešenie problému.	-0,266*	0,046
Aktívny koping		
58.Krok za krokom robím, čo musí byť urobené.	0,317**	0,016
Zameranie na náboženstvo		
60.Modlím sa viac ako obyčajne.	0,229	0,090

Poznámka: r = korelačný koeficient; p = hladina významnosti, *p < 0,05, **p < 0,01

Napokon sme sledovali rozdiely vo vzťahu troch úrovní reziliencie (nízkej, strednej a vysokej) ku kopingovým stratégiám COPE (VO3). Rozdelenie reziliencie na 3 skupiny sa uskutočnilo metódou stenov. Pomocou štandardizovaných hodnôt sme hodnoty hrubého skóre pod -0,5 označili ako nízku rezilienciu, medzi -0,5 a +0,5 ako strednú a nad +0,5 ako vysokú. Výsledky ANOVA (Tabuľka 4) pre všetky 3 dimenzie COPE hovoria, že nie je rozdiel medzi 3 skupinami reziliencie.

Tabuľka 4 Výsledky ANOVA približujú rozdiely v kopingových stratégiách (COPE) v závislosti od úrovne reziliencie (CD-RISC)

Stratégie zamerané		Suma štvorcov	Df	Priemer štvorcov	F	P
na problém	Medzi skupinami	177,761	2	88,88	1,906	0,159
	V rámci skupín	2518,275	54	46,635		
	Spolu	2696,035	56			
na emócie	Medzi skupinami	259,204	2	129,602	2,186	0,123
	V rámci skupín	2963,928	50	59,279		
	Spolu	3223,132	52			
Vyhýbania	Medzi skupinami	20,922	2	10,461	0,192	0,826
	V rámci skupín	2670,386	49	54,498		
	Spolu	2691,308	51			

Poznámka: F = ANOVA; p = hladina významnosti, *p < 0,05, **p < 0,01

4 Diskusia

V pilotnej sonde sme dosiahli niekoľko podnetných výsledkov:

V súvislosti H1 a H2, pri relatívne malých súboroch participantov, dopadli testy normality uspokojivo, rozdiely v reziliencii vzhľadom na vek a rod sa v súlade s predpokladmi neprejavili. Závažným výsledkom je nízka priemerná úroveň reziliencie, ktorá sa líši o viac než 10 bodov od priemerného skóre reziliencie u všeobecnej populácie a je porovnateľná s populáciou psychiatrických ambulantných pacientov (Connor & Davidson, 2003). Pri H3 sme očakávali významné rozdiely v reziliencii medzi tými participantmi, ktorí vnímajú svoj spôsob života ako aktívny a tými, ktorí čelia životnej nepriazni pasívne. Očakávané rozdiely sa nepotvrdili. Tento výsledok ovplyvnili pravdepodobne viaceré osobnostné i sociokultúrne premenné, ktoré charakterizujú spôsob života mladých diabetikov.

Výsledky exploračnej FA reziliencie (cez CD-RISC) po rotácii naznačujú (VO1), že po významovej stránke možno jednotlivé faktory porovnať s faktormi, ku ktorým dospeli autori použitej škály i ďalší výskumníci (Campbell-Sill & Stein, 2007), hoci vzhľadom na malý počet participantov je naša faktorová štruktúra viac roztrieštená. Pre cieľovú skupinu diabetikov vyznieva významová stránka faktorov zmysluplne. Pre presnejšie výsledky by bolo potrebné viacnásobne zvýšiť počet participantov.

Pri druhej výskumnej otázke sme sa chceli dozvedieť, či sa prejavia pozitívne súvislosti medzi úrovňou reziliencie mladých diabetikov a ich kopingovými stratégiami. Zistili sme strednú mieru významnosti medzi rezilienciou a oboma hlavnými kopingovými stratégiami (zameranými na emócie i na problémy), významné vzťahy sme zaznamenali i pri stratégiách sociálnej opory a reziliencie. V prípade sociálnej opory sa vyskytli dve významné položky, ktoré vypovedajú o tom, ako mladí diabetici hľadajú radu pri riešení záťažovej situácii a čiastočne i dve položky, v ktorých diskutujú o svojich pocitoch. Vzťah k vyhýbavej stratégii sa prejavil len v jednom prípade. Osobitne interpretujeme úlohu humoru, lebo hoci položky spadajúce do tejto oblasti interpretujú niektorí autori ako vyhýbavé stratégie, v iných štúdiách ich zaraďujú výskumníci do samostatnej kategórie.

Naš výsledok súvisiaci s VO2 ráta so 4 typmi kopingových stratégií, tak ako ich definovali autori spoľahlivých kopingových škál (Carver et al., 1989), a naše výsledky, potvrdzujú ich teoretické úvahy. Súčasné novšie poznatky, testujúce vzťahy medzi kopingovými stratégiami a rezilienciou (Litman, 2006) však vedú k otázke, či nie sú efektívnejšie stratégie rozlišujúce medzi kopingom s pomocou a bez pomoci iných osôb (teda sociálnej opory) ako tie, zamerané osobitne na problémy a na emócie. Pre ďalší výskum môže byť podnetné sledovať, či nie je vhodnejšie rozlišovať medzi „sociálne podporovanými“ a „sebestačnými“ spôsobmi kopingu. Ďalší faktor, ktorý sa preukázal v sérii štúdií ako nepriaznivý ukazovateľ, je vyhýbavý koping, definovaný položkami, ktoré

opisujú ignorovanie alebo stiahnutie sa pred stresormi alebo s nimi spojenými emóciami. Ako konštatujú viacerí autori (napr. Moos a Holahan, 2003; Litman, 2006), štýly vyhýbavého kopingu môžu kontrastovať s približujúcim kopingom a vzťahujú sa k negatívnym osobnostným vlastnostiam. Yi-Frazier et al. (2010) uvádzajú zistenia viacerých autorov, že vyhýbavé kopingové stratégie súvisia s negatívnym prežívaním a nízkou kvalitou života. V našom prípade sa u mladých diabetikov síce neprejavil žiadny vzťah tejto stratégie k reziliencii, čo nepotvrdzuje priamo jej maladaptívne účinky, ale naznačuje jeho nezávažný efekt pri zvládaní nepriazne.

V Tabuľke 3 uvádzame prehľad tých položiek dotazníka COPE, ktoré najvýznamnejšie korelovali s celkovým skóre reziliencie. Najtesnejšie korelačné vzťahy (nad $r = 0,345$) sme zaznamenali medzi celkovou úrovňou reziliencie a šiestimi položkami stratégií orientovaných na emócie, dvoma položkami stratégií orientovaných na problémy a jednou položkou, používajúcou humor. Uvedené stratégie tvoria spoločný faktor aj pri FA v Litmanovom výskume s COPE (2006).

Napokon sme porovnávali tri skupiny diabetikov (nízkej, strednej a vysokej úrovne reziliencie) v troch kopingových stratégiách. Na rozdiel od výsledkov z iných výskumov (napr. Yi-Frazier et al., 2015) sme nezaznamenali žiadne odlišnosti v kopingových stratégiách medzi skupinami s rozdielnou úrovňou reziliencie.

Ďalší výskum v oblasti reziliencie, prežívania stresu a kopingových stratégií by mohol ďalej informovať o spôsoboch ako zlepšiť manažment diabetu aj u vekove mladších skupín pacientov s týmto chronickým ochorením.

Literatúra

- Campbell-Sills, L. & Stein, M.B. (2007) Psychometric analysis and refinement of the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC): Validation of a 10-item measure of resilience. *Journal of Traumatic Stress*. 20, 1019-1028.
- Carver, C.S., Scheier, M.F. & Weintraub, J.K. (1989). Assessing Coping Strategies: A Theoretically Based Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*. 56, 267-283.
- Connor, K.M. & Davidson, J.R.T. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*. 18, 76-82.
- Dickerson, J.B., Smith, M.L. & Sosa, E. et al. (2012). Perceived risk of developing diabetes in C adulthood: Beliefs about inherited and behavioral risk factors across the life course. *Journal of Health Psychology*. 17, 285-296.
- Folkman, S. & Lazarus, R. S. (1980). An analysis of coping in a middle-aged community sample. *Journal of health and Social behavior*. 21, 219-239.
- Litman, J.A. (2006). The COPE inventory: Dimensionality and relationships with approach- and avoidance-motives and positive and negative traits. *Personality and Individual Differences*. 41, 273-284.
- Mancini, A.D. & Bonanno, G.A. (2010). Resilience to Potencial Trauma. In J.W. Reich, A.J. Zautra & J.S. Hall (Eds.), *Handbook of Adult Resilience* (pp. 258-280). London, England: The Guilford Press.
- Moos, R. H., & Holahan, C. J. (2003). Dispositional and contextual perspectives on coping: Toward an integrative framework. *Journal of Clinical Psychology*, 59, 1387-1403.
- Rew, I. & Horner, S.D. (2003). Youth resilience framework for reducing health-risk behaviors in adolescents. *Journal of Pediatric Nursing*, 18, 379-388.
- Sawyer, S.M., Drew, S. & Yeo, M.S. et al. (2007). Adolescents with a chronic condition: Challenges living, challenges treating. *Lancet*, 369 (9571), 1481-1489.
- Yi-Frazier, J.P., Smith, R.E., Vitaliano et al. (2010). A Person-Focused Analysis of Resilience Resources and Coping in Diabetes Patients. *Stress Health*, 26(1), 51-60.
- Yi-Frazier, J.P., Yaptangco, M. & Semana Sh. et al. (2015). The association of personal resilience with stress, coping, and diabetes outcomes in adolescents with type 1 diabetes: Variable- and person-focused approaches. *Journal of Health Psychology*, 20(9), 1196-1206.

OPAKOVANIE SLOV A PSEUDOSLOV AKO NÁSTROJ HODNOTENIA JAZYKOVÉHO VÝVINU V PREDŠKOLSKOM VEKU

Marína Mikulajová¹, Iveta Bónová², Alojz Ritomský¹, Veronika Boleková¹

¹ *Fakulta psychológie Paneurópskej vysokej školy v Bratislave,*

² *Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*

marina.mikulajova@paneurouni.com, iveta.bonova@upjs.sk, a.ritomsky@gmail.com, veronika.bolekova@paneurouni.com

WORD AND PSEUDOWORD REPETITION AS A TOOL OF LANGUAGE ASSESSMENT IN PRESCHOOL AGE

Abstrakt

Jazykový vývin je kľúčovou oblasťou psychického vývinu detí, avšak v psychodiagnostickej praxi máme málo metód na jeho objektívne hodnotenie. Fonologické schopnosti a fonologická pamäť sú prediktormi osvojovania čítania a písania v ranom školskom veku, preto by mali byť zahrnuté do posudzovania pripravenosti detí na školu. Cieľom našej štúdie je predstaviť tvorbu testu Opakovanie slov a pseudoslov, ktorý vyvíjame pre potreby praxe aj psycholingvistikého výskumu a jeho prvé výsledky u detí predškolského veku. Porovnávali sme výkony v týchto dvoch skúškach u detí vo veku 5-6 rokov z bežnej populácie a u detí s diagnózou narušený vývin reči. Vyjadrujeme sa aj k otázke, či k neurovývinovým poruchám pristupovať z hľadiska diagnostických kategórií alebo ich chápať ako súčasť vývinového kontinua.

Kľúčové slová: opakovanie slov a pseudoslov; diagnostika školskej pripravenosti; vývin reči; narušený vývin reči.

English abstract

Language acquisition is a crucial part of psychical development of children. In psychodiagnostic practice there is only a limited number of tools for an objective assessment of language skills. Phonological skills and phonological memory are predictors of written language acquisition in early school age, that's why these skills have to be covered in the assessment of school readiness. The aim of our presentation is to introduce a test of words and pseudowords repetition that we currently create for practical and psycholinguistic research use. First results of its application in preschool age children are described. We compare words and pseudowords repetition performance in two groups of preschoolers: with typical language development and with language impairment. We discuss also a question if neurodevelopmental disabilities should be treated as separate diagnostic categories or as a part of developmental continuum.

Key words: word and pseudoword repetition; assessment of school readiness; language development; language impairment.

Výskum bol realizovaný v rámci projektu grantovej agentúry VEGA 1/0376/16 *Identifikácia hraníc rizikového vývinu jazykových schopností v predškolskom veku – overovanie platnosti klasifikácií narušeného vývinu reči a tvorba diagnostického nástroja a podporený grantom Akademickiej aliance GA/2016/18.*

Úvod

Jazykový vývin je kľúčovou oblasťou psychického vývinu detí, avšak v psychodiagnostickej praxi existuje málo metód na jeho objektívne hodnotenie. Osobitne je to zreteľné pri posudzovaní školskej pripravenosti detí. Psychológovia na Slovensku hodnotia jazykové schopnosti len orientačne alebo zastaranými nástrojmi (napr. Kondášovou Obrázkovo-slovníkovou skúškou, 1972), prípadne testami, ktoré nie sú plne štandardizované (napr. Grimmová, Schöler, Mikulajová, 1997). Navyše, akoby prehliadajú už dávno známy kauzálny vzťah medzi jazykovými schopnosťami a osvojovaním čítania, ako ho definuje tzv. *Simple view of reading* (Gough, Tunmer, 1986).

Fonologické schopnosti hrajú významnú úlohu „lešenia“ vo vývine ranej gramotnosti (Caravolas, 2005) a fonologické deficity sú vážnou vývinovou bariérou pri narušenom vývine reči (ďalej NVR) a dyslexii (Bishop, Snowling, 2004; Ramus, Szenkovitz, 2008).

Metóda opakovania pseudoslov sa v diagnostike používa od roku 1974 (Goldman et al., 1974) v rôznych obmenách. Výkon sa považuje za kognitívny marker fonologickej pracovnej pamäti (Gathercole, Braddley, 1990) a marker dedičného fenotypu NVR v genetických štúdiách (Newbury et al., 2005). Slabé výkony v tejto skúške však môžu mať rôzne pozadie, nielen špecifické ťažkosti v pamäťovej slučke – napríklad oromotorickú neobratnosť (Krishnan et al., 2017) alebo pretrvávajúce fonologické procesy z mladšieho vekového obdobia, ktoré sa prejavajú aj pri vyslovovaní slov, nielen pseudoslov. Preto je efektívne spojiť opakovanie pseudoslov s opakovaním reálnych slov, aby sa schopnosť opakovať dala posúdiť diferencovanejšie. Na opakovanie pseudoslov má vplyv viacero činiteľov, predovšetkým ich dĺžka v slabikách, komplexnosť slabík (napr. prítomnosť spoluhláskových zhlukov) a fonotaktická pravdepodobnosť výskytu konkrétneho reťazca foném v danom jazyku a tým aj podobnosť pseudoslova na slovo). Metóda sa dá využívať na mapovanie kvality fonologických reprezentácií u detí už od veku dvoch rokov (Verhagen et al., 2017). U nás bola vytvorená počítačovo administrovaná citlivá skúška opakovania pseudoslov (Kapalková et al., 2013) a jej autorky navrhujú v slovenskom jazyku používať dva skórovacie systémy: počet správne zopakovaných celých pseudoslov a počet správne zopakovaných samohlások v pseudoslovách. Skúška nie je štandardizovaným diagnostickým nástrojom.

Cieľ výskumu

Cieľom realizovaného výskumu je vytvoriť testy opakovania slov a pseudoslov na báze slovenčiny (v batérii s testom opakovania viet a testom morfematického uvedomovania) pre potreby psycholingvistického výskumu aj psychodiagnostickej praxe pre predškolský vek za účelom efektívnejšieho posudzovania školskej pripravenosti detí a prevencie ťažkostí v čítaní, písaní a dyslexie.

Metódy

Výskumný výber

Výskumu sa zúčastnilo 181 detí (z toho 89 chlapcov a 92 dievčat) z materských škôl bez vývinových porúch v roku pred vstupom do školy (skupina norma). Výber participantov bol náhodný. Skupinu NVR tvorilo 52 detí (40 chlapcov a 12 dievčat) v logopedickej starostlivosti s diagnózou narušený vývin reči. Deti do druhej skupiny boli vybrané zámerným výberom. Vek participantov sa pohyboval v rozpätí 5;0 – 6;6 rokov. Deti boli monolingválne a pochádzali zo všetkých regiónov Slovenska.

Výskumné metódy

Konštrukcia testov opakovania

Test Opakovanie slov sme zostavili z 28 slovenských podstatných mien rozdielnej dĺžky (1-5 slabík), slabičnej štruktúry a frekvencie. Slová sme vyberali tak, aby pochádzali z detskej slovnej zásoby; ťažiskovo sme vychádzali z dotazníka TEKOS (Kapalková et al., 2010), určeného pre vek do 30 mesiacov. Paralelný test opakovania 28 pseudoslov sme utvorili zmenou každého reálneho slova podľa stanoveného kľúča (zámenou vokálov alebo prehadzovaním konzonantov, napr. nos – nys, lokomotíva – votolokíma). Úlohou dieťaťa bolo zopakovať počuté slovo / pseudoslovo po vyšetrujúcom. Odpovede sa nahrávali a následne prepisovali a skórovali (správna odpoveď = 1 bod).

Metódy analýzy dát

V prvom kroku sme zisťovali diskriminačnú silu položiek s prihliadaním na ich dĺžku v slabikách. Cieľom bolo optimálne skrátenie oboch testov so zachovaním pôvodných dvojíc slovo – pseudoslovo a dosiahnutie dobrej reliability. Pri selekcii pseudoslov sme zohľadňovali ich fonotaktilné vlastnosti a vysloviteľnosť; toto kritérium sme uprednostnili pred kritériom diskriminačnej sily. Faktorovou analýzou sme zisťovali konzistentnosť položiek a skúmali sme, koľko variancie vysvetľuje prvý faktor. Následne sme overovali, či príslušnosť detí do skupín norma - NVR a výkon v opakovaní sú alebo nie sú štatisticky závislé. Na to nadviazala úvaha, či z diagnostického hľadiska sú skupiny norma a NVR rozdielne kategórie, alebo či výkony v opakovaní slov a pseudoslov máme chápať v rámci vývinového kontinua.

Výsledky

Analýza ukázala, že dĺžka slov a pseudoslov má zásadný vplyv na psychometrické vlastnosti položiek. Jednoslabičné slová aj pseudoslová majú veľmi nízku diskriminačnú silu, preto sme ich z testov vylúčili. Ďalej sme selektovali dvojice slov – pseudoslov podľa dĺžky (2- až 5-slabičné) na základe diskriminačných vlastností a konzistentnosti jednotlivých položiek. V dvoch prípadoch sme uprednostnili fonotaktilné (a výslovnostné) hľadisko. Zostavili sme tak 16 dvojíc slov – pseudoslov, po štyri z každej dĺžky. Ostatné položky sme vylúčili. Výsledkom je 16-položkový test opakovania slov a 16-položkový „paralelný“ test opakovania pseudoslov. Reliabilita testov zisťovaná na celej vzorke (N=233) je dobrá ($\alpha_{\text{slová}} = 0,858$; $\alpha_{\text{pseudoslová}} = 0,752$) a pri použití oboch celkov je vysoká ($\alpha = 0,876$). Výsledky kvality merania ilustruje Tabuľka 1.

Tabuľka 1 Výsledky kvality merania 16-položkových testov opakovania slov a pseudoslov

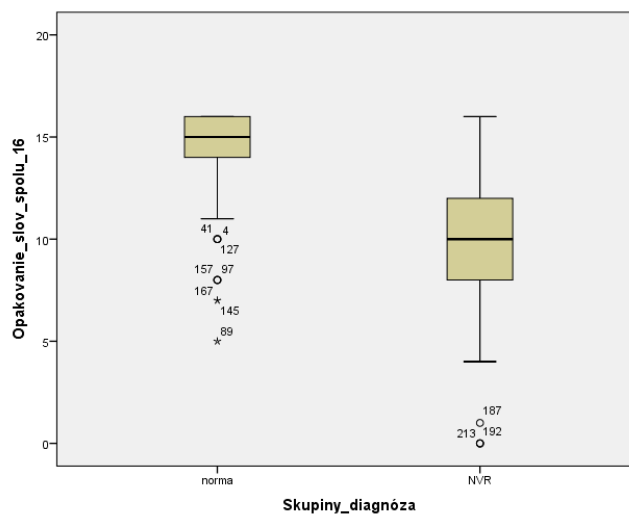
SLOVÁ					
	Číslo položky	Fonotaktické hľadisko	α	% vysvetlenej variance	Diskriminačná analýza
2-slabičné	1	zohľadnené	,754	58,349	,263
	4	zohľadnené			,143
	25	zohľadnené			,380
	27	zohľadnené			,630
3-slabičné	8	zohľadnené	,682	51,331	,257
	12	zohľadnené			,252
	17	zohľadnené			,255
	24	zohľadnené			,556
4-slabičné	2	zohľadnené	,529	43,038	,250
	5	uprednostnené			,098
	16	zohľadnené			,260
	22	zohľadnené			,619
5-slabičné	7	uprednostnené	,722	54,816	-,107
	10	zohľadnené			,510
	13	zohľadnené			,462
	28	zohľadnené			,510
slová spolu			,858	36,036	
PSEUDOSLOVÁ					
	Číslo položky	Fonotaktické hľadisko	α	% vysvetlenej variance	Diskriminačná analýza
2-slabičné	3	zohľadnené	,547	43,549	,309
	9	zohľadnené			,411
	20	zohľadnené			,169
	26	zohľadnené			,498
3-slabičné	4	zohľadnené	,513	41,422	,411
	8	zohľadnené			,403
	14	zohľadnené			,318
	21	zohľadnené			,274
4-slabičné	1	zohľadnené	,424	36,862	,732
	5	zohľadnené			,144
	10	zohľadnené			,198
	27	zohľadnené			,551
5-slabičné	6	zohľadnené	,623	47,056	,304
	13	zohľadnené			,166
	16	zohľadnené			,439
	24	zohľadnené			,593
pseudoslová spolu			,752	24,290	

Výsledky ďalšej analýzy ukázali, že premenná normality vývinu reči a výkon v opakovaní slov a pseudoslov spolu súvisia a ich vzťah závisí od dĺžky slabík; pri 4- a 5-slabičných slovách vidíme silný vzťah štatistickej závislosti (Tabuľka 2). Veľkosť rozdielov pre oba testy spolu posudzujeme tiež na základe Cramerovho V, ktoré nadobúda hodnotu $V = 0,733$. Mieru prekryvania výkonov detí z oboch skupín v opakovaní slov a pseudoslov ilustrujeme na krabičkových grafoch (Graf 1 a Graf 2).

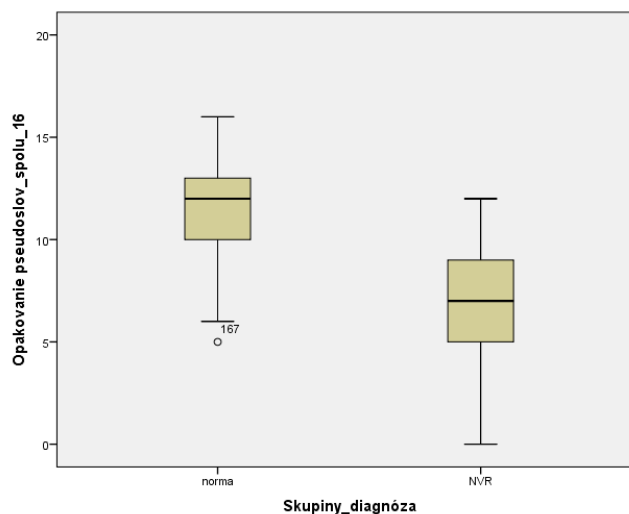
Tabuľka 2 Veľkosť rozdielov medzi výkonmi detí zo skupiny Norma a NVR

SLOVÁ	Cramerovo V	PSEUDOSLOVÁ	Cramerovo V
2-slabičné	,379	2-slabičné	,453
3-slabičné	,376	3-slabičné	,592
4-slabičné	,635	4-slabičné	,531
5-slabičné	,551	5-slabičné	,554
slová spolu	,706	pseudoslová spolu	,692

Graf 1 Porovnanie výkonov v opakovaní slov u detí zo skupín norma a NVR

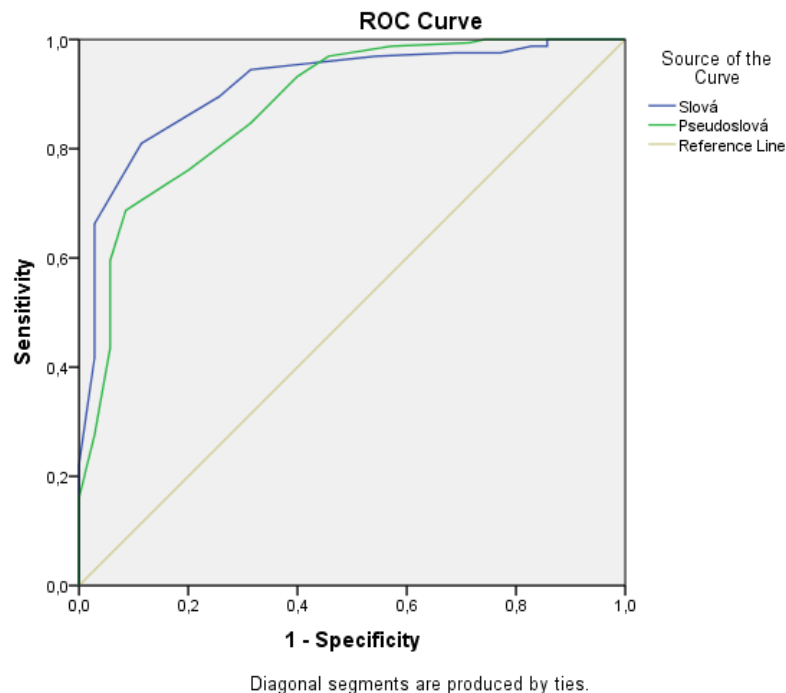

Graf 2 Porovnanie výkonov v opakovaní pseudoslov u detí zo skupín norma a NVR

Senzitivitu a špecificitu oboch testov sme tiež overovali pomocou ROC kriviek: plocha pod krivkou pre slová zodpovedala hodnote ,915 a pre pseudoslová ,879 (graf 3).

Graf 3 ROC krivky pre opakovanie slov a pseudoslov

Výsledky hovoria viac v prospech chápania opakovania slov a pseudoslov ako schopností, ktoré predstavujú v predškolskom veku vývinové kontinuum od normy k patológii. Táto skutočnosť nie je v rozpore so zámerom používať tieto dva testy opakovania v diagnostickej praxi, čo potvrdzujú aj hodnoty v ROC krivkách. Podporuje to aj nasledovná skutočnosť: vyčíslili sme výkony zodpovedajúce 10. a 25. percentilu v skupine norma a ukázalo sa, že pri opakovaní slov len 13,3 % detí s NVR má výkon nad hranicou 10. percentilu a 4,4 % detí nad hranicou 25. percentilu a pri pseudoslovách je to 16,2 % a 8,1 % detí. Ďalšie informácie v tomto smere prinesie kvalitatívna analýza chýb.

Diskusia a záver

Výsledky nás oprávňujú urobiť záver, že dva navrhované testy – opakovania slov a pseudoslov – spĺňajú požiadavky na psychodiagnostický nástroj, vhodný na identifikáciu detí s ťažkosťami vo vývine jazykových schopností vo veku pred nástupom do školy. Konštrukcia testov v zmysle „paralelných verzií“ umožní zvoliť jeden alebo druhý typ podnetového materiálu či ich kombináciu podľa zámerov vyšetrojúceho na odhalenie charakteru a závažnosti fonologických a pamäťových deficitov dieťaťa. Na výsledku testovania sa evidentne podieľajú okrem fonologickej pamäti aj iné činitele (Krishnan et al., 2017), o čom svedčia percentuálne hodnoty vysvetlenej variancie. Naším ďalším krokom bude kvalitatívna analýza chybných odpovedí aj na základe odporúčaní iných autorov so zohľadnením osobitostí slovenskej fonológie (napr. Kapalková et al., 2013).

Literatúra

- Bishop, D.V.M., & Snowling, M. (2004). Developmental dyslexia and specific language impairment: same or different? *Psychological Bulletin*, 130(6), 858 – 886.
- Caravolas, M. (2005). Osvojovanie pravopisu v alfabetickej systéme: prehľad problematiky a implikácie pre slovenčinu. In: V. Lechta (Ed.), *Logopaedica VIII. Zborník SAL* (s. 23-31). Bratislava: Liečreh Gúth.
- Gathercole, S. E., & Baddeley, A. D. (1990). Phonological memory deficits in language disordered children: Is there a causal connection? *Journal of Memory and Language*, 29, 336–360.
- Goldman, R., Fristoe, M., & Woodcock, R. W. (1974). *Goldman–Fristoe–Woodcock Auditory Skills Battery*. Circle Pines, MN: American Guidance Service.
- Gough, P., Tunmer, W. (1986). Decoding, reading, and reading disability. *Remedial and Special Education*, 7(1), 6 – 10.
- Grimm, H., Schöler, H., & Mikulajová, M. (1997). *Heidelberský test rečového vývinu*. Bratislava: Psychodiagnostika, a. s.
- Kapalková, S., Slančová, D., Bónová, I., Kesselová, J., Mikulajová, M. (2010). *Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku*. Bratislava: Slovenská asociácia logopédov.
- Kapalková, S., Polišínská, K., & Vicenová, Z. (2013). Non-word repetition performance in Slovak-speaking children with and without SLI: novel scoring methods. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 48(1), 78-89.
- Kondáš, O. (1972). *Obrázkovo-slovníková skúška*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Krishnan, S., Alcock, K.J., Carey, D., Bergstroem, L., Karmiloff-Smith, A., & Dick, F. (2017). Fractionating nonword repetition: The contributions of short-term memory and oromotor praxis are different. *PLoS ONE* 12(7), 18 p.
- Newbury, D. F., Bishop, D. V. M., & Monaco, A. P. (2005). Genetic influences on language impairment and phonological short-term memory. *Trends in Cognitive Sciences*, 9, 528–534.
- Ramus, F., & Szenkovitz, G. (2008). What phonological deficit? *The Quarterly journal of Experimental psychology*, 61(1), 129 – 141.
- Verhagen, J., de Bree, E., Mulder, H., & Leseman, P. (2017). Effects of Vocabulary and Phonotactic Probability on 2-Year-Olds' Nonword Repetition. *Journal of Psycholinguistic Research*, 46(3), 507-524.

GENERATIVITA V MLADÉ DOSPĚLOSTI V KONTEXTU HÉDONICKÉ A EUDAIMONICKÉ OSOBNÍ POHODY

Katarína Millová, Šárka Strýčková

Psychologický ústav FF MU

katarina@psu.cas.cz

GENERATIVITY IN YOUNG ADULTHOOD IN THE CONTEXT OF HEDONIC AND EUDAIMONIC WELL-BEING

Abstrakt

Cílem výzkumu bylo prozkoumat vztah mezi generativitou a různými aspekty osobní pohody u lidí v mladé dospělosti. Vycházely jsme z McAdamsova a St. Aubinova modelu generativity, Dienerova konceptu subjektivní pohody a modelu psychologické pohody Ryffové. Soubor tvořilo 323 lidí (93 mužů; 18-40 let; průměrný věk 25,3 let), z nichž bylo 51 % studentů a 62 % v partnerském vztahu/manželství. Respondenti vyplnili online dotazníky týkající se generativního zájmu (LGS), generativního jednání (GBC), životní spokojenosti (SWLS) a psychologické pohody (PWB). Generativní zájem i jednání významně korelovaly s psychologickou pohodou i se životní spokojeností. Jako prediktory vysvětlovaly velkou část variability psychologické pohody i spokojenosti se životem (až 38 %). Mediační analýzou jsme zjistili, že vliv generativního zájmu i generativního jednání na životní spokojenost je významně mediován právě psychologickou pohodou.

Klíčová slova: generativita; mladá dospělost; osobní pohoda

English abstract

The aim of the research was to examine the relationship between generativity and various aspects of well-being in young adults. We proceeded from McAdams and St. Aubin's model of generativity, Diener's concept of subjective well-being, and Ryff's model of psychological well-being. Sample consisted of 323 persons (93 men; 18-40 years, mean age 25.3 years), 51% students and 62% in partnership/marriage. Respondents completed online questionnaires regarding generative concern (LGS), generative action (GBC), life satisfaction (SWLS), and psychological well-being (PWB). Generative concern and action significantly correlated with psychological well-being and satisfaction with life. As predictors they explained significant amount of variability of psychological well-being and satisfaction with life (up to 38%). Mediation analysis revealed that influence of generative concern and generative action on satisfaction with life is significantly mediated by psychological well-being.

Key words: generativity; young adulthood; well-being

Úvod

Generativita je vývojová charakteristika významně definující chování člověka v průběhu celé dospělosti. Je spojená nejenom s rozením a výchovou dětí, ale má mnohem širší sociální význam v souvislosti s předáváním získaných zkušeností a vědomostí dalším generacím a péčí o další lidi (Erikson, 2002, 2015; McAdams, Hart, & Maruna, 1998). V současnosti teoretický i empirický výzkum vychází především z komplexního modelu generativity McAdamse a de St. Aubina (1992), kteří nahlíží na generativitu jako na komplexní a multidimenzionální konstrukt, který v sobě zahrnuje motivační složku (požadavky kultury, vnitřní touhy a zájem), kognitivní složku (přesvědčení o dobré povaze lidstva a pocit závazku), behaviorální složku (jednání) a významovou složku generativity (osobní příběh).

Generativita je podle Eriksona (2002, 2015) výsledkem úspěšně vyřešené krize v dospělosti a i v současném výzkumu bývá zkoumána v kontextu dalších charakteristik úspěšného vývoje, jako jsou silné stránky charakteru, smysl života nebo osobní pohoda (Hofer et al., 2014; McAdams, de St. Aubin, & Logan, 1993 atd.). Řada dosavadních výzkumů potvrzuje pozitivní vztah mezi různými dimenzemi generativity a hédonickou (životní spokojenost; Pavot & Diener, 1993) a eudaimonickou (psychologická pohoda; Ryff & Keyes, 1995) osobní pohodou (např. Huta & Zuroff, 2007), výsledky však nejsou zcela jednoznačné: u generativního jednání některé studie poukazují pouze na slabý (McAdams et al., 1993; Cheng, 2009) nebo dokonce žádný vztah (de St. Aubin & McAdams, 1995; Grossbaum & Bates, 2002).

Výsledky některých studií ukazují, že vztah mezi generativitou a osobní pohodou nemusí být lineární: McAdams s kolegy (1998) zjistili, že vztah mezi generativním zájmem a životní spokojeností je mediován úrovní vývoje ega; Cheng (2009) považuje za mediátor vztahu mezi generativním jednáním a osobní pohodou vnímaný respekt k vlastní osobě, Hutová a Zuroff (2007) zase potřebu po sobě něco zanechat (symbolickou nesmrtelnost).

Mnoho výzkumů se zabývá pouze generativním zájmem (Peterson & Duncan, 2007) nebo se soustředí pouze na jeden typ osobní pohody (psychologickou pohodu; An & Cooney, 2006; Rothrauff & Cooney, 2008 nebo životní spokojenost; Ackerman, Zuroff, & Moskowitz, 2000; Hofer et al., 2008). Tyto výzkumy se často zaměřují na období střední nebo starší dospělosti nebo naopak pracují s věkově velmi různorodým souborem (Cheng, 2009; Keyes & Ryff, 1998; Rothrauff & Cooney, 2008).

Vzhledem k tomu, že generativita se v mladé dospělosti teprve začíná rozvíjet a i osobní pohoda má často jiné zdroje (ve srovnání se střední dospělostí) zajímalo nás, jaký je vztah mezi různými dimenzemi generativity (zájem a jednáním) a eudaimonickou/hédonickou osobní pohodou (psychologickou pohodu a životní spokojenost). Na základě dosavadních výzkumů předpokládáme pozitivní vztah mezi generativním zájmem/jednáním a psychologickou pohodu/životní spokojeností. V návaznosti na výzkumy zabývající se mediátory ve vztahu generativity a osobní pohody, jsme se zaměřily i na možnost mediace tohoto vztahu.

Metoda

Výzkumný soubor

Soubor byl tvořen lidmi ve věku 18 – 40 let ($m = 25,25$; $sd = 5,02$; $N = 323$; 93 mužů a 230 žen), kteří vyplnili online dotazníkovou baterii. V souboru převažovali lidé s ukončeným vysokoškolským vzděláním bakalářského nebo magisterského stupně (165 lidí; 51,08 %), kteří žili v partnerství nebo manželství (200 lidí; 61,92 %).

Použité metody

Loyola Generativity Scale (LGS; McAdams & St. Aubin, 1992) je 20-položkový inventář zjišťující úroveň generativního zájmu (předávání vědomostí dalším lidem a generacím; tvořivost, péči atd.). $\alpha = 0,83$.

Generativity Behavior Checklist (GBC; McAdams & de St. Aubin, 1992) je 50-položková metoda, která zjišťuje generativitu na úrovni reálného jednání. 40 položek je spojených s generativním jednáním, 10 položek tvoří distraktory. Metoda zjišťuje, jak se často popsané chování vyskytuje za poslední 2 měsíce. $\alpha = 0,82$.

Satisfaction With Life Scale (SWLS; Pavot & Diener, 1993) je 5-položková metoda zjišťující obecnou spokojenost se životem. $\alpha = 0,88$.

Scales of Psychological Well-Being (PWB; Ryff & Keyes, 1995) zjišťuje 6 aspektů psychologické pohody: autonomii, sebedřívětí, zvládnání prostředí, osobní růst, smysl života a pozitivní vztahy s druhými. V studii byla použita 42-položková verze škály. $\alpha = 0,91$.

Výsledky

Výsledky Pearsonovy korelační analýzy ukázaly významné vztahy mezi generativitou a osobní pohodou (tabulka 1).

Tabulka 1 Pearsonova korelační analýza generativity a osobní pohody (N = 323)

	LGS	GBC	PWB	SWLS
LGS	1			
GBC	0,514**	1		
PWB	0,623**	0,348**	1	
SWLS	0,462**	0,301**	0,660**	1

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Legenda: LGS = generativní zájem; GBC = generativní jednání; PWB = psychologická pohoda; SWLS = spokojenost se životem

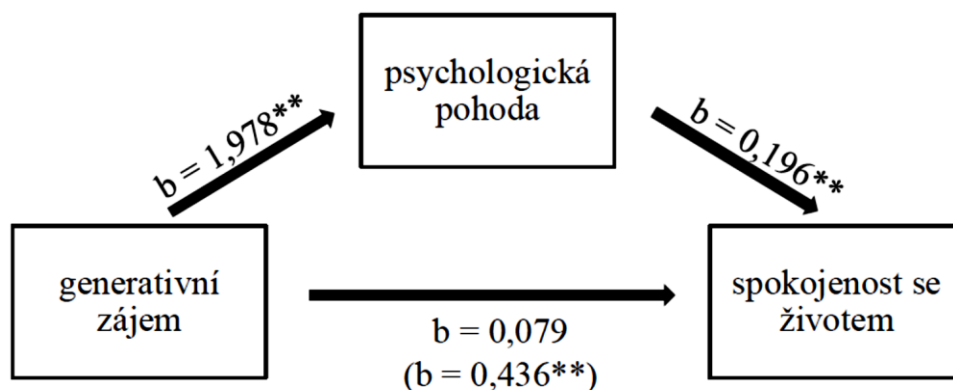
Pro zjištění dalších vztahů jsme využily regresní analýzu. Před jejím provedením jsme ověřily podmínky pro její použití. Graf reziduí potvrdil homogenitu rozptylů. V souboru se neobjevily významné případy (Cookovo D = 0,001 – 0,044), výsledky Durbinovy-Watsonovy statistiky ukázaly, že data nejsou autokorelovaná ($d = 1,958 - 2,056$). Provedena byla i diagnostika kolinearity. Hodnoty tolerance se pohybovaly v rozmezí 0,512 – 0,736; hodnoty VIF byly na přijatelné úrovni (1,359 – 1,953).

Výsledky regresní analýzy ukazují, že generativní zájem i jednání jsou významnými prediktory u obou typů osobní pohody (tabulka 2).

Tabulka 2 Regresní analýza se závislou proměnnou psychologická pohoda/spokojenost se životem (N = 323)

závislá proměnná: psychologická pohoda	Beta	t	Sig.	R ²
generativní zájem	0,623	14,252	< 0,001	0,388
závislá proměnná: psychologická pohoda	Beta	t	Sig.	R ²
generativní jednání	0,348	6,656	< 0,001	0,121
závislá proměnná: spokojenost se životem	Beta	t	Sig.	R ²
generativní zájem	0,462	9,324	< 0,001	0,213
závislá proměnná: spokojenost se životem	Beta	t	Sig.	R ²
generativní jednání	0,301	5,661	< 0,001	0,091

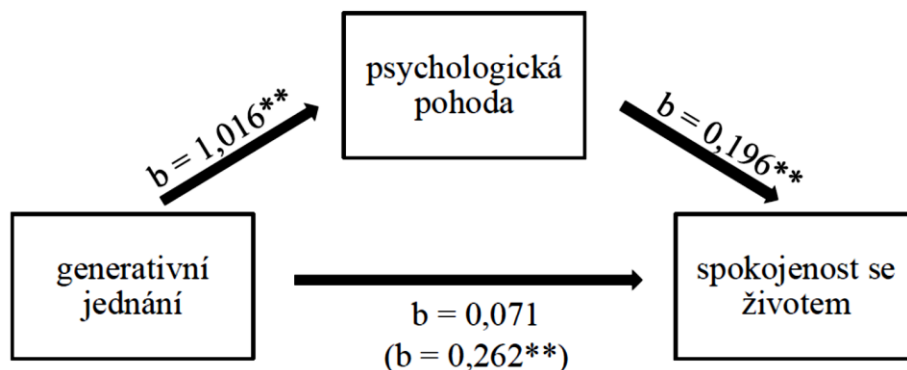
Následně jsme tedy provedly mediační analýzu (založenou na sérii regresních analýz). Zjistily jsme, že psychologická pohoda byla významným mediátorem ve vztahu mezi generativitou (zájmem a jednáním) a spokojeností se životem (obrázek 1 a 2).

Obrázek 1 Mediační model (založen na regresní analýze) generativního zájmu, psychologické pohody a spokojenosti se životem

** $p < 0,01$

Generativní zájem je významným prediktorem psychologické pohody ($b = 1,978$; $SE = 0,139$; $p < 0,01$) i spokojenosti se životem ($b = 0,436$; $SE = 0,047$; $p < 0,01$) a psychologická pohoda je významným prediktorem životní spokojenosti ($b = 0,196$; $SE = 0,012$; $p < 0,01$). Generativní zájem však již není významným prediktorem spokojenosti se životem, pokud je kontrolován psychologickou pohodou ($b = 0,079$; $SE = 0,051$; $p = 0,120$). Tento model vysvětluje 44 % rozptylu spokojenosti se životem ($R^2 = 0,439$). Výsledky Sobelova testu potvrdily významnost mediace ($9,283$; $SE = 0,041$; $p < 0,01$).

Obrázek 2 Mediační model (založen na regresní analýze) generativního jednání, psychologické pohody a spokojenosti se životem

** $p < 0,01$

Podobné výsledky jsme zjistily také u generativního jednání. Generativní jednání je významným prediktorem psychologické pohody ($b = 1,016$; $SE = 0,153$; $p < 0,01$) i spokojenosti se životem ($b = 0,262$; $SE = 0,046$; $p < 0,01$) a psychologická pohoda je významným prediktorem životní spokojenosti ($b = 0,196$; $SE = 0,012$; $p < 0,01$). Generativní zájem však již není významným prediktorem spokojenosti se životem, pokud je kontrolován psychologickou pohodou ($b = 0,071$; $SE = 0,039$; $p = 0,069$). Tento model vysvětluje 44 % rozptylu spokojenosti se životem ($R^2 = 0,441$). Výsledky Sobelova testu potvrdily významnost mediace ($6,152$; $SE = 0,032$; $p < 0,01$).

Diskuse

Cílem výzkumu bylo prozkoumat vztahy mezi generativitou a osobní pohodou. Vycházely jsme z McAdamsova a de St. Aubinova (1992) modelu generativity se zaměřením na dimenze generativního zájmu a jednání. U eudaimonické pohody jsme navázaly na model psychologické pohody Ryffové (Ryff & Keyes, 1995); hédonický typ pohody vycházel z Dienerova modelu životní spokojenosti (Pavot & Diener, 1993).

Výsledky Pearsonovy korelační analýzy ukázaly významné vztahy mezi všemi dimenzemi: generativním zájmem, generativním jednáním, psychologickou pohodou a životní spokojeností. Podobné výsledky zjistili i další studie, které se zabývali generativitou a osobní pohodou (Ackerman et al., 2000; Huta & Zuroff, 2007). Naše výsledky potvrdily závěry dalších studií, které poukazují na generativní zájem jako významný prediktor psychologické pohody (Rothrauff & Cooney, 2008) a životní spokojenosti (Hofer et al., 2008). Na rozdíl od předešlých studií jsme se zaměřily i na generativní jednání, které bylo rovněž významným prediktorem u obou typů osobní pohody. Výsledky u několika málo výzkumů sledujících u osobní pohody i generativní jednání jsou spíše nejednoznačné a často vyplývají ze specifík zkoumaného souboru (de St. Aubin & McAdams, 1995; McAdams, et al., 1993).

Na základě předešlých výzkumů, které zjistily, že vztah mezi generativitou a osobní pohodou nemusí být lineární, ale zprostředkovaný přes jiný významný mediátor (Huta & Zuroff, 2007; Cheng, 2009; McAdams et al., 1998), jsme provedly mediální analýzu. Ve vztahu mezi generativním zájmem i generativním jednáním a životní spokojeností figurovala jako významný mediátor psychologická pohoda. Tyto výsledky naznačují, že různé dimenze osobní pohody mohou plnit v souvislosti s generativitou různou funkci. Zejména u generativního jednání i další studie (de St. Aubin & McAdams, 1995; McAdams, et al., 1993) vysvětlují slabší nebo nevýznamný vztah se životní spokojeností na základě vlivu vstupujících mediátorů.

Vzhledem k povaze osobní pohody a generativity v mladé dospělosti je však možné, že vztahy mezi generativitou a osobní pohodou mají opačný směr – životní spokojenost a psychologická pohoda slouží jako prediktory generativního zájmu a jednání. Mladý člověk ještě není pod tak silným společenským tlakem chovat se generativně, a proto se tak chová spíše tehdy, když je šťastný a spokojený. To ostatně naznačují i některé jiné výzkumy zabývající se generativitou a osobní pohodou (pro přehled McAdams, 2013).

Omezení výzkumu

Interpretace zjištěných výsledků je limitována několika faktory: online sběrem dat, který vylučuje část populace z možnosti zúčastnit se výzkumu; velký podíl vysokoškolsky vzdělaných lidí na výzkumu (více než 50 %) a vlastnosti některých použitých metod (např. obtíže při odpovídání na záporně formulované položky u metody LGS).

Literatura

- Ackerman, S., Zuroff, D. C., & Moskowitz, D. S. (2000). Generativity in midlife and young adults: links to agency, communion, and subjective well-being. *International Journal of Aging and Human Development*, 50(1), 17-41.
- An, J. S., & Cooney, T. M. (2006). Psychological well-being in mid to late life: The role of generativity development and parent-child relationships across the lifespan. *International Journal of Behavioral Development*, 30(5), 410-421.
- de St. Aubin, E., & McAdams, D. P. (1995). The relations of generative concern and generative action to personality traits, satisfaction/happiness with life, and ego development. *Journal of Adult Development*, 2, 99-112.
- Erikson, E. H. (2002). *Dělství a společnost*. Praha: Argo.
- Erikson, E. H. (2015). *Životní cyklus rozšířený a dokončený: devět věků člověka* (2. přepr. vyd.). Praha: Portál.
- Grossbaum, M. F., & Bates, G. W. (2002). Correlates of psychological well-being at midlife: The role of generativity, agency and communion, and narrative themes. *International Journal of Behavioral Development*, 26, 120-127.
- Hofer, J., Busch, H., Au, A., Poláčková Šolcová, I., Tavel, P., & Tsien Wong, T. (2014). For the benefit of others: Generativity and meaning in life in the elderly in four cultures. *Psychology & Aging*, 29, 764-775.
- Hofer, J., Busch, H., Chasiotis, A., Kärtner, J., & Campos, D. (2008). Concern for generativity and its relation to implicit pro-social power motivation, generative goals, and satisfaction with life: A cross-cultural investigation. *Journal of Personality*, 76, 1-30.
- Huta, V. C., & Zuroff, D. C. (2007). Examining mediators of the link between generativity and well-being. *Journal of Adult Development*, 14, 47-52.
- Cheng, S-T. (2009). Generativity in later life: Perceived respect from younger generations as a determinant of goal disengagement and psychological well-being. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 64B, 45-54.
- Keyes, C. L. M., & Ryff, C. D. (1998). Generativity in adult lives: Social structural contours and quality of life consequences. In D. P. McAdams & E. de St. Aubin (Eds.), *Generativity and adult development* (pp. 227-263). Washington: American Psychological Association Press.
- McAdams, D. P. (2013). The positive psychology of adult generativity: Caring for the next generation and constructing a redemptive life. In J. D. Sinnott (Ed.), *Positive psychology. Advances in understanding adult motivation* (pp. 191-206). New York: Springer.
- McAdams, D., & de St. Aubin, E. (1992). A theory of generativity and its assessment through self-report, behavioral acts, and narrative themes in autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 1003-1015.
- McAdams, D. P., de St. Aubin, E., & Logan, R. L. (1993). Generativity among young, midlife, and older adults. *Psychology and Aging*, 8, 221-230.
- McAdams, D., Hart, H., & Maruna, S. (1998). The anatomy of generativity. In D. McAdams & E. St. Aubin (Eds.), *Generativity and adult development. How and why we care for the next generation* (pp. 7-43). Washington, DC: American Psychological Association.
- Pavot, W., & Diener, E. (1993). Review of the Satisfaction With Life Scale. *Psychological Assessment*, 5, 164-172.
- Peterson, B. E., & Duncan, L. E. (2007). Midlife women's generativity and authoritarianism: marriage, motherhood, and 10 years of aging. *Psychology and Aging*, 22(3), 411-419.

- Rothrauff, T., & Cooney, T. M. (2008). The role of generativity in psychological well-being: Does it differ for childless adults and parents?. *Journal of Adult Development*, 15, 148-159.
- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727.

GENERATIVITA A STAGNACE U LIDÍ VE STŘEDNÍ DOSPĚLOSTI V SOUVISLOSTI S CHARAKTERISTIKAMI RODINY PŮVODU

Katarína Millová

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.

katarina@psu.cas.cz

GENERATIVITY AND STAGNATION IN MIDDLE ADULTS IN THE RELATION TO CHARACTERISTICS OF FAMILY OF ORIGIN

Abstrakt

Cílem výzkumu bylo prozkoumat vztah mezi generativitou, stagnací a charakteristikami rodiny původu (SES rodičů, vztahy rodič-dítě a typ rodiny). Vycházeli jsme z McAdamsova a de St. Aubinova modelu generativity, modelu stagnace Bradleyové a vlastní rodinné typologie (harmonická, průměrná, disharmonická a neúplná rodina). Participanti (N=77; 52-54 let; 33 mužů) jsou součástí Brněnského výzkumu celoživotního vývoje člověka a vyplnili baterii dotazníků měřících stagnaci (BSS), generativní zájem (LGS) a jednání (GBC). Charakteristiky rodiny původu byly zjišťovány v průběhu dětství i dospělosti: SES rodičů (vzdělání a povolání) a typ rodiny (10 let); vztah rodič-dítě (15 let) a retrospektivní interakce mezi rodiči a dítětem (47-49 let). Lidé z harmonických rodin dosahovali významně vyšší úrovně generativity a nižší úrovně stagnace. Participanti s výše vzdělanými matkami dosahovali vyšší úrovně generativního jednání. V oblasti interakce mezi rodiči a dítětem jsme zjistili pouze významný negativní vztah mezi stagnací a retrospektivně hodnoceným zájmem rodičů.

Klíčová slova: generativita; stagnace; rodina původu; longitudinální výzkum

English abstract

The aim of the research was to examine the relationship between generativity, stagnation and characteristics of family of origin (parental SES, parent-child relationship and family type). We proceeded from McAdams and de St. Aubin's model of generativity and Bradley's model of stagnation and own family typology (harmonious, average, disharmonic, and incomplete family). Participants (N=77; 52-54 years; 33 men) are part of Brno Longitudinal Study and completed battery of questionnaires measuring stagnation (BSS), generative concern (LGS) and action (GBC). Characteristics of family of origin were examined during their childhood and adulthood: parental SES (education and occupation) and type of the family (10 years); parent-child relationship (15 years), and retrospective parent-child interaction (47-49 years). People from harmonious families achieved significantly higher levels of generativity and lower levels of stagnation. Participants with higher educated mothers achieved higher levels of generative action. In the area of parent-child interaction we found significant negative relationship only between stagnation and retrospective assessed parental involvement.

Key words: generativity; stagnation; family of origin; longitudinal research

Studie vznikla s podporou RVO: 68081740 a grantu GA ČR č. GA15-22474S

Úvod

Generativita jako charakteristika, kterou „doprovází prokreativita (plodnost), produktivita a kreativita (tvořivost), a tím i generace nových bytostí stejně jako nových výtvorů a nových myšlenek...“ (Erikson, 2015, s. 70) je spojena především s obdobím střední a starší dospělosti. Podle Eriksonova epigenetického modelu (2002) jde o hlavní vývojový úkol, který člověk v tomto období musí zvládnout. Velká část současného výzkumu generativity navazuje model McAdamse a de St. Aubina (1992), který obsahuje 7 dimenzí: motivační složku (požadavky kultury, vnitřní touhy a zájem), kognitivní složku (přesvědčení o dobré povaze lidstva a pocit závazku), behaviorální složku (jednání) a významovou složku generativity (osobní příběh). Právě střední a starší dospělost je obdobím, ve kterém dosahuje většina složek generativity svého vrcholu (McAdams, de St. Aubin, & Logan, 1993).

Přítomnost rodiny a zaměstnání jako prostředků k uplatnění generativity však nemusí automaticky vést k jejímu rozvoji. Pokud člověk není schopen vytvářet nové věci, zajímá se pouze o vlastní osobu a odmítá druhé lidi, rozvíjí se stagnace (Erikson, 2002, 2015). Podle Bradleyové (1997) jde o pasivní přístup k sobě a druhým i malý rozsah péče o druhé lidi. V současnosti některé výzkumy poukazují na to, že generativita a stagnace mohou být dvěma samostatnými dimenzemi (např. Van Hiel, Mervielde, & De Fruyt, 2006).

Rodičovství, výchova dětí a předávání vědomostí další generaci jsou oblasti tradičně spojované s generativitou (Erikson, 2002; Erikson, Erikson, & Kivnick, 1986). V kontextu rodinných charakteristik bývá označována jako *rodinná generativita* (Dollahite, Slife, & Hawkins, 1998). Empirický výzkum se soustředí především na výzkum vlastní rodiny (Einolf, 2014; McAdams & de St. Aubin, 1992; Rothrauff & Cooney, 2008). U rodiny původu zkoumá zejména *autoritativní rodičovství*, které je spojeno s vysokou kontrolou, péčí a vřelostí (Hart, McAdams, Hirsch, & Bauer, 2001) nebo *mezigenerační přenos generativity* (Peterson, 2006), a to i přes tři generace (Norris, Kuiack, & Pratt, 2004; Pittman, 2007).

Výzkum rodiny v souvislosti se *stagnací* je velmi omezený. Je to i z důvodu, že řada výzkumníků považuje stagnaci za druhý pól generativity a očekává opačné charakteristiky: rodičovskou výchovu bez velkého zapojení, zájmu a s malou emocionální investicí. Stagnace bývá spojována i s nepřítomností dětí, člověk se chová tak, jako by byl sám *svým vlastním a jediným dítětem* (Bradley, 1997). Jediný empirický výzkum, který se specificky zaměřil na stagnaci, ji zkoumal v souvislosti se způsobem interakce mezi rodiči a dítětem (Van Hiel et al., 2006): stagnace souvisela s nízkým zájmem rodičů a s jejich nízkým pozitivním zapojením ve výchově dítěte.

V současné studii jsme sledovali dvě dimenze generativity – generativní zájem (motivačně-kognitivní složka), generativní jednání (behaviorální složka), a stagnaci u lidí na přelomu střední a starší dospělosti v kontextu charakteristik rodiny původu. Zaměřili jsme se na objektivní (socioekonomický status rodičů; typologie rodiny) i subjektivní (vztah rodiče-dítě) charakteristiky rodiny původu. Položili jsme si otázku, jaké jsou vztahy mezi generativitou, stagnací a charakteristikami rodiny původu? Mnohé oblasti doposud nebyly ve vztahu rodiny a generativity zkoumány: jde o socioekonomický status rodičů (vzdělání a status zaměstnání) a behaviorální dimenzi generativity – generativní jednání. Oblast stagnace je ve výzkumu rodiny rovněž výrazně omezena. V návaznosti na předešlý výzkum, který se zabýval souvislostmi rodiny a generativním zájmem předpokládáme, že dobré vztahy s rodiči, vřelost a zájem o dítě, kontrola a nízká inkonzistence výchovy souvisí s vyšší generativitou v současnosti již dospělých potomků. Naopak, se stagnací souvisí špatné nebo chybějící vztahy s rodiči, nízký zájem, vřelost a kontrola ze strany rodičů a vysoká inkonzistence výchovy.

Metoda

Výzkumný soubor

Soubor byl tvořen účastníky Brněnské longitudinální studie celoživotního vývoje člověka, která probíhá již od roku 1961. Původní soubor (1961-1980) byl tvořen až 557 dětmi, které reprezentovaly obecnou populaci. Data pro tuto studii jsme získali v dětství a dospívání (1961 – 1980; měřeny SES rodičů, typologie rodiny a vztah s rodiči v adolescenci) a ve 3. a 4. vlně sběru v dospělosti – v letech 2011/12 a 2015/16. V roce 2011/12 byl soubor složen ze 75 osob (47-49 let, 43 žen; měřen způsob interakce rodič-dítě), v roce 2015/16 ze 77 osob (52-54 let; 44 žen; měřena generativita a stagnace). Téměř 40 % účastníků má vysokoškolské vzdělání, 64 % žije v manželství a 92 % má vlastní děti.

Použité metody

Socioekonomický status (SES) rodičů: vzdělání rodičů bylo zjišťováno u narození dítěte u matky i otce zvlášť. Rozdělení bylo vytvořeno na základě Mezinárodní standardní klasifikace vzdělávání (ISCED): 1 = vysokoškolské vzdělání; 2 = středoškolské vzdělání s maturitou; 3 = středoškolské vzdělání bez maturity a 4 = základní vzdělání. Povolání rodičů bylo zjištěno v 10 letech dítěte v dotazníku „Naše dítě“ a rozděleno podle upravené klasifikace EGP (Goldthorpeho třídní schéma; Erikson & Goldthorpe, 1992, cit dle Katrňák, 2005): 1 = nejvyšší pozice zaměstnání; 2 = střední pozice zaměstnání a 3 = nejnižší pozice zaměstnání.

Typologie rodiny byla vytvořena v 10 letech věku dětí na základě opakovaných návštěv, anamnézy a vyšetření sociálních poměrů rodiny sociálními pracovníky (Mazálková, 1976, 1979): 1 = harmonická rodina (naplnění všech potřeb dítěte); 2 = průměrná rodina (naplnění základních potřeb dítěte); 3 = disharmonická rodina (přítomné hrubé zacházení s dítětem, neshody); 4 = neúplná rodina (chybění jednoho z rodičů).

Vztah k rodičům v adolescenci byl zjišťovaný v 15 letech otázkou „Jak si rozumíš s matkou/otcem?“ a byl součástí interview: 1 = spíše pozitivní vztah; 2 = ambivalentní vztah; 3 = spíše negativní vztah; 4 = vztah není přítomný.

Parent-Child Interactions Scale (PCIS; Weissberg et al., 1991) zjišťuje 24 položkami čtyři dimenze zpětně hodnocené rodinné výchovy: rodičovský zájem ($\alpha = 0,82$), rodičovskou vřelost ($\alpha = 0,86$), rodičovský dohled ($\alpha = 0,81$) a inkonzistenci výchovy ($\alpha = 0,69$).

Loyola Generativity Scale (LGS; McAdams & St. Aubin, 1992) je 20-položkový inventář zjišťující úroveň generativního zájmu (předávání vědomostí dalším lidem a generacím; tvořivost, péči atd.). $\alpha = 0,77$.

Generativity Behavior Checklist (GBC; McAdams & de St. Aubin, 1992) je 50-položková metoda, která zjišťuje generativitu na úrovni reálného jednání. 40 položek je spojených s generativním jednáním, 10 položek tvoří distraktory. Metoda zjišťuje, jak se často popsané chování vyskytuje za poslední 2 měsíce. $\alpha = 0,80$.

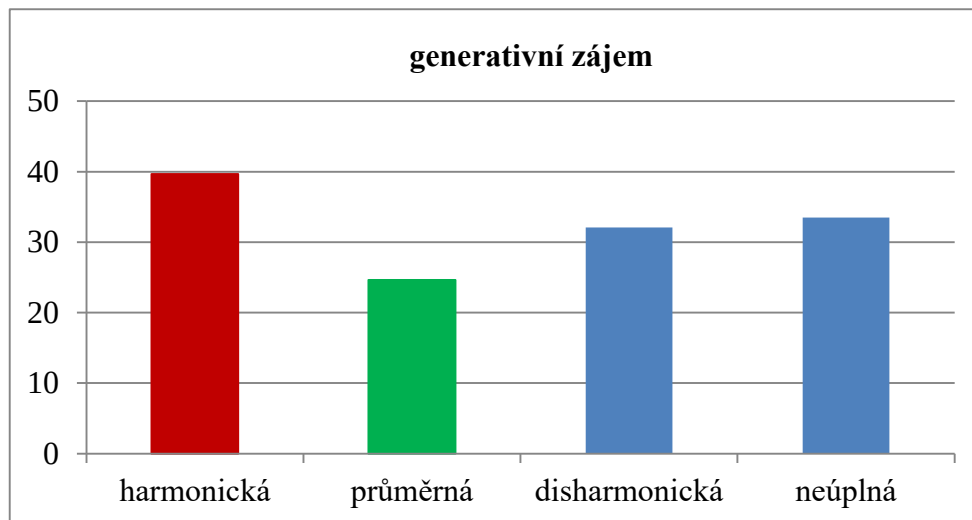
Bradley-based Stagnation Scale (BSS; Van Hiel et al., 2006) obsahuje 30 položek, které hodnotí stagnaci vlastní osobnosti, ve vztazích, v práci a v společnosti. $\alpha = 0,83$.

Výsledky

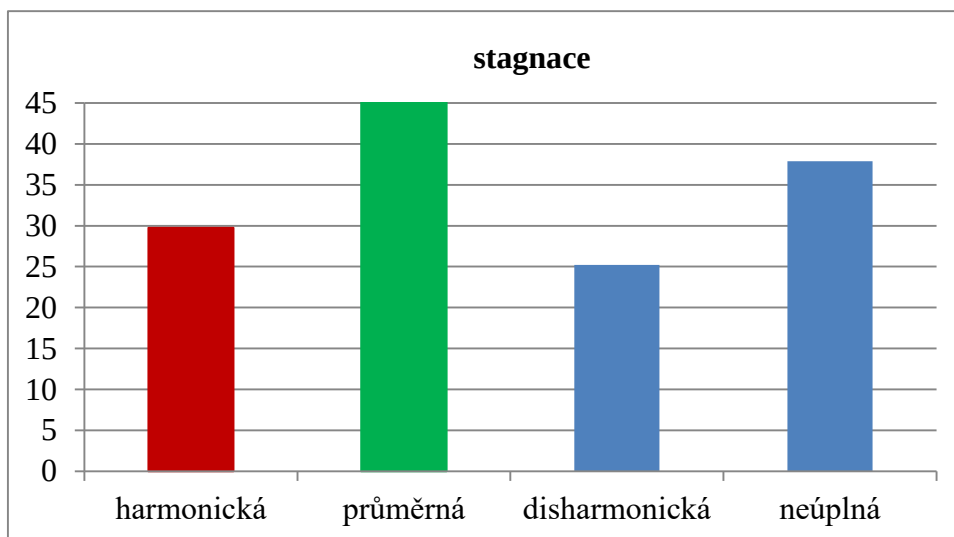
Z důvodu nízkého počtu lidí ve skupině disharmonická a neúplná rodina ($N < 10$) jsme pro zjištění rozdílů v generativním zájmu/jednání a stagnace v závislosti na typu rodiny použili neparametrický Kruskal-Wallisův test. Lidé z harmonických rodin dosahovali vyšší úrovně generativního zájmu ($H(3; 67) = 11,56; p < 0,05$) a nižší

úrovně stagnace ($H(3; 69) = 10,52; p < 0,05$) jako lidé z průměrných rodin (Dunn-Bonferonni post hoc test u generativity: $15,05; SE = 5,36; p = 0,005; \text{adj. } p < 0,05$; u stagnace: $-16,03; SE = 5,49; p = 0,004; \text{adj. } p < 0,05$; obrázek 1 a 2).

Obrázek 1 Rozdíly v generativním zájmu podle typu rodiny původu

Obrázek 2 Rozdíly ve stagnaci podle typu rodiny původu

V souvislosti se socioekonomickým statusem rodičů jsme sledovali jejich vzdělání a zaměstnání (s využitím Kendallový neparametrické korelace): vyšší úroveň generativního jednání dosahovali lidé se *vzdělanějšími matkami* ($\tau_b = 0,21; p < 0,05$). Nižší úroveň stagnace dosahovali lidé s rodiči s *vyšší pozicí zaměstnání* (otec: $\tau_b = -0,33; p < 0,01$; matka: $\tau_b = -0,24; p < 0,01$) a se *vzdělanějšími matkami* ($\tau_b = -0,24; p < 0,05$).

Zaměřili jsme se také na vztah s rodiči a generativitu/stagnaci. U vztahu s rodiči zjišťovaného v adolescenci jsme nezjistili žádné významné výsledky u generativity (otec: $\tau_b = -0,05; p > 0,05$; matka: $\tau_b = -0,06; p > 0,05$) ani u stagnace (otec: $\tau_b = 0,09; p > 0,05$; matka: $\tau_b = -0,01; p > 0,05$). U retrospektivně (v dospělosti) hodnocené interakce rodiče-dítě jsme zjistili významný vztah pouze u stagnace (tabulka 1).

Tabulka 1 Pearsonova korelační analýza generativního zájmu/jednání, stagnace a typu interakce rodič-dítě

	rodičovský zájem	rodičovská vřelost	rodičovský dohled	inkonzistence výchovy
LGS	0,115	-0,035	0,069	-0,052
GBC	0,156	-0,008	0,163	0,043
BSS	-0,273*	-0,160	0,036	0,161

* $p < 0,05$

Legenda: LGS = generativní zájem; GBC = generativní jednání; BSS = stagnace

Diskuse

Cílem výzkumu bylo prozkoumat vztahy mezi generativitou, stagnací a charakteristikami rodiny původu u lidí na počátku starší dospělosti. Navazovali jsme na 7-dimenzionální model generativity McAdamse a de St. Aubina (1992), ve vztahu generativity a stagnace jsme vycházeli z modelu Van Hiel a kolegů (2006), kteří je považují za dvě samostatné dimenze. Zjistili jsme, že „objektivní“ charakteristiky rodiny původu, jako jsou vzdělání a status zaměstnání rodičů a typ rodiny, ve které dítě vyrůstá, významně souvisí s úrovní generativity i stagnace. Vyšší úroveň generativity a nižší úroveň u stagnace u harmonické rodiny je spojena s tím, že tento typ zahrnoval rodiny, které poskytovaly dětem velkou péči a zajímaly se o to, co dítě chce a potřebuje. Jde tedy o rodiny s výchovou zaměřenou na dítě, která i v dalších studiích byla spojena s vysokou generativitou (An & Cooney, 2006; Pratt et al., 2013) a nízkou stagnací (Van Hiel et al., 2006). U dalších sledovaných typů rodiny byla výchova zaměřená na dítě mnohem méně výrazná (průměrná rodina) nebo zcela chyběla (zejména disharmonická rodina).

Je zajímavé, že v případě vzdělání šlo v případě vyšší generativity i nižší stagnace vždy pouze o vyšší vzdělání matky (nikoli otce). Může to souviset s tradičnějším způsobem výchovy a rodiny, která v 60. a 70. letech 20. století v naší společnosti převládala a kladla větší důraz na každodenní interakci matky s dětmi a její přítomnost ve výchově.

Navzdory našim očekáváním se u „subjektivní“ stránky rodiny původu (vztah s rodiči) neobjevili v souvislosti s generativitou žádné významné výsledky – na rozdíl od předešlých studií, které spojují generativitu s vysokou kontrolou, vřelostí i zájmem ve výchově v rodině původu (Hart et al., 2001). Naopak, v souvislosti se stagnací jsme zjistili významný vztah u nízkého rodičovského zájmu – podobně jako ve studii Van Hiel a kolegů (2006). Větší počet významných výsledků u stagnace spíše ukazuje na protektivní povahu pozitivních charakteristik rodiny původu v souvislosti s nízkou stagnací než na facilitační povahu v souvislosti s vysokou generativitou.

Omezení výzkumu

Výsledky výzkumu jsou limitovány několika faktory, mezi něž patří vlastnosti souboru, který tvoří pouze malou část původně reprezentativního souboru a vzhledem k některým demografickým oblastem (např. vzdělání) je velmi specifický. Mezi další významnou skupinu omezení patří vlastnosti použitých metod (např. kulturní relevantnost některých položek škály LGS; formulace vztahu k otci/matce v adolescenci jedinou otázkou) a malý počet lidí ve skupině disharmonické a neúplné rodiny.

Literatura

- An, J. S., & Cooney, T. (2006). Psychological well-being in mid to late life: The role of generativity development and parent-child relationships across the lifespan. *International Journal of Behavioral Development*, 30, 20-31.
- Bradley, C. L. (1997). Generativity-stagnation: Development of a status model. *Developmental Review*, 17, 262-290.

- Dollahite, D. C., Slife, B. D., & Hawkins, A. J. (1998). Family generativity and generative counseling: Helping families keep faith with the next generation. In D. P. McAdams & E. de St. Aubin (Eds.), *Generativity and adult development: How and why we care for the next generation* (pp. 449-481). Washington D. C.: American Psychological Association.
- Einolf, C. J. (2014). Stability and change in generative concern: Evidence from a longitudinal survey. *Journal of Research in Personality*, 51, 54-61.
- Erikson, E. H. (2002). *Dělství a společnost*. Praha: Argo.
- Erikson, E. H. (2015). *Životní cyklus rozšířený a dokončený: devět věků člověka* (2. přepr. vyd.). Praha: Portál.
- Erikson, E. H., Erikson, J. M., & Kivnick, H. Q. (1986). *Vital involvement in old age*. New York: Norton.
- Hart, H. M., McAdams, D. P., Hirsch, B. J., & Bauer, J. J. (2001). Generativity and societal involvement among African Americans and white adults. *Journal of Research in Personality*, 35, 208-230.
- Katrňák, T. (2005). *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno: CDK.
- Mazálková, J. (1976). Adaptace na psychologické vyšetření v závislosti na typu rodiny dítěte. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 11, 237-250.
- Mazálková, J. (1979). Vývoj sociální adaptace 6 - 10letých hochů a děvčat v závislosti na typu rodiny. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 14, 149-158.
- McAdams, D., & de St. Aubin, E. (1992). A theory of generativity and its assessment through self-report, behavioral acts, and narrative themes in autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 1003-1015.
- McAdams, D. P., de St. Aubin, E., & Logan, R. L. (1993). Generativity among young, midlife, and older adults. *Psychology and Aging*, 8, 221-230.
- Norris, J. E., Kuiack, S., & Pratt, M. W. (2004). As long as they go back down the driveway at the end of the day: Stories of the satisfactions and challenges of grandparenthood. In M. W. Pratt & B. H. Wiese (Eds.), *Family stories and the life course: Across time and generations* (pp. 353-374). Mahwah: Erlbaum.
- Peterson, B. E. (2006). Generativity and successful parenting: An analysis of young adult outcomes. *Journal of Personality*, 74, 847-870.
- Pittman, L. D. (2007). Grandmothers' involvement among young adolescents growing up in poverty. *Journal of Research in Adolescence*, 17, 89-116.
- Pratt, M. W., Norris, J. E., Alisat, S., & Bisson, E. (2013). Earth mothers (and fathers): Examining generativity and environmental concerns in adolescents and their parents. *Journal of Moral Education*, 42, 12-27.
- Rothrauff, T., & Cooney, T. M. (2008). The role of generativity in psychological well-being: Does it differ for childless adults and parents?. *Journal of Adult Development*, 15, 148-159.
- Van Hiel, A., Mervielde, I., & De Fruyt, F. (2006). Stagnation and generativity: Structure, validity, and differential relationships with adaptive and maladaptive personality. *Journal of Personality*, 74, 543-573.
- Weissberg, R. P., Voyce, C. K., Kaspro, W. J., Arthur, M. W., & Shriver, T. P. (1991). *The social and health assessment*. Chicago, IL: Authors.

EMPATIE JAKO PREDIKTOR SEBETRASCENDENCE

Zdeněk Mlčák

Katedra psychologie Filozofické fakulty Ostravské univerzity

zdenek.mlcak@osu.cz

EMPATHY AS A PREDICTOR OF SELF-TRANSCENDENCE

Abstrakt

Článek pojednává o možném teoretickém a empirickém vztahu mezi na druhé orientovanou empatií ve smyslu osobnostního faktoru a sebetranscendencí ve smyslu hodnotové orientace. Jsou v něm popsány některé vybrané výsledky, jichž bylo dosaženo administrací Baterie prosociální osobnosti (PSB) a Dotazníku hodnotových portrétů (PVQ) u poměrně velkého souboru dobrovolníků a pomáhajících profesionálů (N = 808). Výsledky podporují hypotézu, že na druhé orientovaná empatie vykazuje významné pozitivní spojení se sebetranscendencí a umožňuje také predikovat její úroveň.

Klíčová slova: na druhé orientovaná empatie; sebetranscendence

English abstract

The paper deals with possible theoretical and empirical relationship between other oriented empathy in the sense of personality factor and self-transcendence in the sense of value orientation. There are described some selected research findings in this paper, that was achieved by the administration of Prosocial Personality Battery (PSB) and Portrait Value Questionnaire (PVQ) in the relative large sample of volunteers and helping professionals (N=808). The findings support the hypothesis, that other oriented empathy embodies significant positive association with self-transcendence and allows to predict its level too.

Key words: other oriented empathy; self-transcendence

Úvod

Předložená studie vychází z konstruktu na druhé orientované empatie a z konstruktu sebetranscendence. Oba konstrukty byly v české odborné literatuře dostatečně popsány (viz Mlčák & Zášková, 2013), a z tohoto důvodu budou v následujícím textu charakterizovány pouze ve specifickém vztahu k vybrané teorii.

V této studii se využívá pojmu na druhé orientované empatie ve smyslu osobnostního faktoru, jenž spolu s faktorem ochoty pomáhat (helpfulness) vytváří prosociální osobnost. Koncept prosociální osobnosti byl vypracován L. A. Pennerem a jeho spolupracovníky (viz např. Penner et al., 1995; Schroeder & Penner et al., 1995; Penner & Finkelstein, 1998). Podle těchto autorů se prosociální osobnost vyznačuje permanentní tendencí myslet na dobro a práva druhých lidí, prožívat vůči nim empatii a jednat způsobem, který jim přináší prospěch. Na druhé orientovanou empatii tvoří kognitivní a emocionální prožitky, zatímco ochotu pomáhat odráží celkový soubor behaviorálních prosociálních aktů v životě člověka. Existence těchto faktorů byla podle L. A. Pennera a B. A. Fritzscheho (1993) empiricky doložena faktorovou analýzou výsledků, získaných prostřednictvím metody nazvané Baterie prosociální osobnosti (Prosocial Personality Battery). L. A. Penner se spolupracovníky (Penner et al., 1995) prokázali vyšší úroveň obou faktorů u dobrovolníků, která byla potvrzena i na českých výzkumných souborech (Mlčák & Zášková, 2013). K faktoru prospěšnosti se v této studii nepřihlíží.

Také pojem sebetranscendence, který je ve studii rovněž využíván, není v psychologii chápán jednoznačně (viz např. Levenson et al., 2005). Tato studie vychází z pojmu sebetranscendence, kterou specifickým způsobem rozpracoval S. H. Schwartz se svými spolupracovníky v teorii hodnot. Tento autor předpokládá (viz Schwartz & Bilsky, 1987, 1990), že hodnoty reprezentují přesvědčení jedince, jež se vztahují k žádoucím pozitivním cílovým stavům, řídí jejich výběr i hodnocení. Jsou univerzální, transsituační, hierarchicky strukturované a poměrně stabilní. Teorie hodnot S. H. Schwartze zahrnuje celkem deset hodnotových typů, z nichž dva, tj. benevolence, vztahující se k prospěchu a prosperitě druhých lidí a univerzalismus, týkající se tolerance, ochrany životního prostředí a lidského přežití, vytvářejí komplexnější hodnotovou orientaci, tj. sebetranscendenci. Podle S. H. Schwartze (1992) sebetranscendence současně představuje první z pólů velmi obecné dimenze kolektivismu - individualismu, zatímco druhý pól tvoří hodnotová orientace nazvaná sebesposílení. Vyšší míra sebetranscendence je obecně spojena s nízkou mírou úzkosti, s expanzí a růstem osobnosti, s dobrou schopností dosahovat vytčené cíle, se sociálním zaměřením na druhé a s dobrou úrovní regulace těchto sociálních a emocionálních vztahů.

Cíl, metoda, soubor

Cílem této studie je empiricky verifikovat teoretický model, podle něhož vykazuje konstrukt na druhé orientované empatie, včetně jejich dílčích komponent, kauzální efekt na konstrukt sebetranscendence, a to u souboru pomáhajících osob.

K dosažení tohoto cíle byly zvoleny dvě metody. K měření úrovně prosociálních faktorů dárců krve byla využita Baterie prosociální osobnosti (Prosocial Personality Battery, PSB), kterou zkonstruoval L. A. Penner se spolupracovníky (Penner, Fritzsche et al., 1995). Tento dotazník je založen na sebesposuzování respondenta prostřednictvím třiceti položek, které jsou posuzovány z hlediska souhlasu na pětibodové škále Likertova typu. Položky empatie orientované na druhé se však týkají pouze následujících pěti subškál.

1) Sociální odpovědnost (social responsibility, SR) – měří tendenci respondenta převzít zodpovědnost za důsledky činů druhých.

2) Empatický zájem (empathic concern, EC) – zjišťuje vcítění osoby ve smyslu tendence prožívat starost, soucit, obavy a zájem o druhé lidi v nouzi.

3) Přijímání perspektivy (perspective taking, PT) – měří tendenci subjektu ke spontánnímu přijetí kognitivního hlediska jiné osoby.

4) Na druhé orientované usuzování (other oriented reasoning, O) – odráží tendenci respondenta zaměřit se při morálním rozhodování na nejlepší zájmy ostatních lidí.

5) Vzájemné morální usuzování (mutual moral reasoning, M) – měří u subjektu tendenci hledat při morálním rozhodnutí řešení, které přihlíží k zájmu všech osob.

Celkový skóre na druhé orientované empatie se vztahuje k tendencím přejímat odpovědnost za druhé, vcítovat se a vmýšlet se do nich v nouzových situacích, mít na ně morální ohledy a hledat nejlepší řešení pro všechny a je sycen položkami výše uvedených subškál. Lidé s vysokým skórem v tomto faktoru mají velmi dobré emocionální a kognitivní předpoklady pomáhat druhým (viz Mlčák & Zášková, 2013).

Hodnotová orientace byla zjišťována pomocí Dotazníku hodnotových portrétů (Portrait Values Questionnaire, PVQ), který vytvořil S. H. Schwartz se spolupracovníky (Schwartz et al., 2001). Dotazník tvoří čtyřicet položek, které se vztahují k deseti hodnotovým typům, které respondenti posuzují na šestibodové škále Likertova typu podle toho, do jaké míry se jim podobají. K dílčímu vyhodnocení deseti hodnotových typů se v tomto příspěvku nepřihlíží, využívá se pouze možnost stanovit z vybraných hodnotových typů úroveň sebetranscendence.

K dosažení cíle této studie byla extrahována data z výzkumného souboru celkem 808 respondentů, kteří byli osloveni v rámci celostátního internetového šetření. Soubor zahrnoval dobrovolníky i profesionály z širokého spektra pomáhajících profesí. V souboru převažovaly ženy (635, tj. 78,6%) nad muži (173, tj. 21,4%). Z hlediska vzdělání převažovaly osoby se středoškolským (517, tj. 64%) a vysokoškolským vzděláním (244, tj. 30,19 %). Průměrný věk byl $M = 31,18$ se standardní odchylkou $SD = 12,57$. Obě výše uvedené metody byly součástí širší testové baterie. Výsledky tohoto výzkumu byly souborně knižně publikovány (viz Mlčák & Zášková, 2013).

Statistická analýza

Na základě sestavené databáze byly v programu SPSS vypočteny deskriptivně statistické hodnoty zkoumaných proměnných, které jsou uvedeny v tabulce 1.

Tabulka 1 Deskriptivně statistické hodnoty zkoumaných proměnných (N = 808)

	M	SD
EMP	76,32	7,16
SR	22,67	2,96
EC	19,64	2,25
PT	12,68	2,18
O	10,37	2,14
M	10,96	1,74
TRANS	4,51	0,67

Legenda k tabulce 1: EMP = na druhé orientované empatie, SR = sociální odpovědnost, EC = empatický zájem, PT = přijímání perspektivy, O = na druhé orientované usuzování, M = vzájemné morální usuzování, TRANS = sebetranscendence, N = počet respondentů, M = aritmetický průměr, SD = směrodatná odchylka.

Míru korelace mezi na druhé orientovanou empatií (EMP), jejími složkami (SR, EC, PT, O, M) a sebetranscendencí (TRANS) udává tabulka 2.

Tabulka 2 Korelace mezi faktory prosociální osobnosti a sebetranscendencí

	EMP	SR	EC	PT	O	M
SR	0,649					
EC	0,651	0,202				
PT	0,576	0,270	0,199			
O	0,587	0,112	0,283	0,125		
M	0,611	0,192	0,274	0,208	0,422	
TRANS	0,491	0,242	0,375	0,239	0,316	0,370

Legenda k tabulce 2: Význam zkratk vyplývá z výše uvedené tabulky č. 1, tučně označené hodnoty jsou statisticky signifikantní na 0,01 hladině významnosti.

Údaje v tabulce svědčí o existenci středně silné korelace mezi na druhé orientovanou empatií (EMP) a sebetranscendencí (TRANS). Středně silná korelace byla prokázána také mezi empatickým zájmem (EC), vzájemným morálním usuzováním (M), na druhé orientovaným usuzováním (O) a sebetranscendencí (TRANS).

V dalším kroku statistické analýzy byl proveden výpočet jednoduché lineární regrese pro zjištění kauzálního efektu nezávisle proměnné (EMP) na závisle proměnnou (TRANS). Výsledky jsou shrnuty v tabulce 3.

Tabulka 3 Výsledky jednoduché lineární regresní analýzy

	Sebetranscendence (TRANS)			
	R	R ²	Adjusted R ²	
	0,491	0,241	0,240	
	B	SE B	β	Sig
(Constant)	1,025	0,219		0,000
EMP	0,046	0,003	0,491	0,000

Výsledky ANOVA (F = 256,26; Sig = 0,000) jsou statisticky průkazné a dokládají platnost zvoleného modelu. Hodnota R² = 0,241 indikuje, že celkový rozptyl dat v rámci závisle proměnné byl způsoben v 24 % nezávisle proměnnou, tj. na druhé orientovanou empatií. Hodnota standardizovaného koeficientu β = 0,491 je statisticky významná.

Následně byl proveden výpočet vícenásobné regresní analýzy pro zjištění kauzálního efektu všech nezávisle proměnných, které tvořily dílčí komponenty na druhé orientované empatie (tj. SR, EC, PT, O, M), jejíž výsledky jsou kondenzovány v tabulce 4.

Tabulka 4 Výsledky vícenásobné regresní analýzy

	Sebetranscendence (TRANS)			
	R	R ²	Adjusted R ²	
	0,509	0,259	0,255	
	B	SE B	β	Sig
(Constant)	1,032	0,221		0,0002
SR	0,025	0,007	0,112	0,001
EC	0,062	0,009	0,237	0,000
PT	0,031	0,010	0,102	0,002
O	0,043	0,011	0,138	0,000
M	0,078	0,013	0,204	0,000

Výsledky ANOVA (F = 56,19; Sig = 0,000) jsou statisticky signifikantní a verifikují platnost zvoleného modelu. Hodnota R² = 0,259 udává, že celkový rozptyl dat v rámci závisle proměnné (TRANS) je způsoben v 25,9

% nezávisle proměnnými (SR, EC, PT, O, M). Nejvýznamnější kauzální efekt na závisle proměnnou (TRANS) vykazuje empatický zájem (EC) $\beta = 0,237$ a vzájemné morální usuzování (M) $\beta = 0,204$.

Diskuse

Vlivem hodnotové orientace na prosociální chování se zabýval S. H. Shalom (2010), který předpokládal především její motivační účinek na tento druh sociálního chování. Podle jeho názoru mohou hodnoty sebetranscendence zvyšovat senzitivitu jedince k potřebám jiných, emocionální i kognitivní empatii, osobní odpovědnost i plánování pomoci. Podle S. H. Schwartze sebetranscendence zásadně ovlivňuje anticipaci sebeocení nebo sebeobviňování za poskytnutí či neposkytnutí pomoci.

V této studii se naopak předpokládá, že empatie ovlivňuje hodnotovou orientaci. Výsledky studie verifikují teoretický model, podle něhož má konstrukt na druhé orientované empatie, včetně jejích dílčích komponent, kauzální vliv na úroveň sebetranscendence. Tento efekt vysvětluje cca čtvrtinu celkového rozptylu hodnot sebetranscendence. Prediktivní hodnota teoretického modelu tak není sice příliš velká, nicméně vliv empatie orientované na druhé lze pokládat za středně silný. Z hlediska jednotlivých komponent na druhé orientované empatie byl prokázán zejména vliv empatického zájmu a vzájemného morálního usuzování na úroveň sebetranscendence.

Výsledky byly získány na specifickém, nereprezentativním, avšak poměrně početném souboru dobrovolníků a pomáhajících pracovníků. Dřívější výzkum prokázal (viz Mlčák & Zášková, 2013), že v tomto souboru převažovaly osoby, jimž je možné přisoudit atribut prosociální osobnosti. S ohledem na konkrétně obsah položek PVQ, které sytí hodnotovou orientaci sebetranscendence (s dílčími hodnotovými typy benevolence a univerzalizmu) je možné dosažená zjištění vyjádřit následujícím způsobem. *Vyšší úroveň na druhé orientované empatie (zejména pak vyšší úroveň empatického zájmu a vzájemného morálního usuzování) ovlivňuje snahu pomáhat lidem okolo, starat se o jejich blaho a reagovat na jejich potřeby. Ovlivňuje loajalitu k přátelům, podporu druhých, tendenci ke spravedlivosti, k odpouštění a k ochraně slabších. Ovlivňuje snahu vidět na lidech to lepší. Má vliv na přesvědčení, že s každým člověkem na světě by se mělo zacházet stejně a že se má člověk snažit druhým porozumět. Má také vliv na přesvědčení, že lidé by měli žít v harmonii a v míru, starat se o přírodu, přizpůsobit se jí a ochraňovat ji.*

Prosociální osobnost byla studována v souvislosti s řadou proměnných, z nichž každá sama o sobě nedokáže definovat tento fenomén. Tyto proměnné však zakládají transsituační konzistenci prosociálního chování jedince. Patří k nim např. morální usuzování, víra ve spravedlivý svět, emocionální zájem, přijímání perspektivy, personální distres, vnitřní místo kontroly, na druhé orientovaná empatie, prospěšnost, přívětivost, extraverté, systemizace - empatizace apod. V odborné literatuře zatím bohužel neexistuje shoda, které z těchto proměnných tvoří skutečné jádro uvažované prosociální osobnosti a jaké mezi nimi existují organizační principy (viz Graziano, Habashi, 2014).

Závěr

Prosociální osobnost se z hlediska současné odborné literatury jeví jako komplikovaná a hierarchizovaná struktura motivačních, kognitivních, emocionálních a behaviorálních proměnných. Pravidla vnitřního uspořádání této struktury však zatím nejsou důkladně objasněna a řadě proměnných dosud nebyla věnována systematická vědecká pozornost. Tato studie poukazuje nejen na relativně těsnou spojitost, ale i na možnou kauzální souvislost mezi empatií orientovanou na druhé a sebetranscendencí, tj. na možné příčinné propojení různých etází prosociální

osobnosti. Hypoteticky však zatím nelze vyloučit ani možnost vzájemného, komplikovanějšího, tzv. cirkulárně kauzálního propojení těchto proměnných.

Literatura

- Graziano, W. G., & Habashi, M. M. (2014) Searching for the prosocial personality. In D. A. Schroeder, & W. G. Graziano (Eds.). *The Oxford Handbook of Prosocial Behavior*, (pp. 231–255). Oxford: Oxford University Press,.
- Levenson, M. R., Jennings, P. A., Aldwin, C. M. & Shiraishi, R. W. (2005). Self-transcendence: Conceptualization and measurement. *Aging and Human Development*, 60, 127–143.
- Mlčák, Z. (2012). Pojetí prosociální osobnosti v současné psychologii. In A. Heretik, & E. Rošková, E (Eds.). *Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, Psychologica XLI*. Bratislava, Stimul FiF UK, 2012, s. 635–644.
- Mlčák, Z., & Zášková, H. (2013). *Prosociální charakteristiky osobnosti dobrovolníků*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta 2013.
- Penner, L. A., & Finkelstein, M. A. (1998). Dispositional and structural determinants of volunteerism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 525–537.
- Penner, L. A., & Fritzsche, B. A. (1993). *Measuring the prosocial personality: Four construct validity studies*. Toronto: American Psychological Association.
- Penner, L. A., Fritzsche, B. A., Craiger, J. P., & Freifeld, T. R. (1995). Measuring the prosocial personality. In J. Butcher, J., C. D. Spielberger (Eds.). *Advances in personality assessment*. Vol. 10. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Schroeder, D. A., Penner, L. A., Dovidio, J. F., & Piliavin, J. A. (1995). *The psychology of helping and altruism: Problems and puzzles*. New York: McGraw-Hill.
- Schwartz, S. H. (2010). Basic Values: How they motivate and inhibit Prosocial Behavior. In M. Mikulincer, & P. R. Shaver (eds). *Prosocial motives, emotions, and behavior: The better angels of our nature*, (pp. 221–239). Washington; American Psychological Association
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., & Harris, M. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 32, 519 – 542.

OSOBNOSTNÍ VLASTNOSTI A SUBJEKTIVNÍ HODNOCENÍ VLASTNÍ PRÁCE

Karel Paulík

Katedra psychologie Filozofická fakulta Ostravské univerzity

paulik@osu.cz

PERSONALITY TRAITS AND SUBJECTIVE APPRAISAL OF OWN WORK

Abstrakt

Příspěvek se zabývá vztahem osobnostních charakteristik postihovaných pětifaktorovým modelem Big Five a některými jevy založenými na subjektivním hodnocení vlastní práce jako proměnnými zdůrazňovanými v psychologii v různých souvislostech. Sledovanými fenomény vycházejícími ze subjektivního hodnocení práce a pracovních podmínek byly pocíťovaná smysluplnost a náročnost práce a spokojenost s ní. Byly zjišťovány již osvědčenými výzkumnými metodami. Výzkumu se zúčastnil soubor pracujících osob (N=336) zaměstnaných v různých profesích. Statistické zpracování výsledků naznačuje některé souvislosti hodnocení vlastní práce s osobnostními vlastnostmi.

Klíčová slova: Big Five; pracovní smysluplnost; pracovní spokojenost; pracovní zátěž.

English abstract

The paper deals with the relationship between the personality traits encompassed by the five-factor model Big Five and some phenomena based on the subjective appraisal of their own work as a phenomenon emphasized in psychology in various contexts. The monitored phenomena based on the subjective appraisal of the work and the working conditions were the meaningfulness and demandingness of the work and the job satisfaction. Already proven research methods were used. The survey was attended by a group of working people (N = 336) employed in miscellaneous professions. The statistical processing of the results indicates some contexts of evaluating the work with personality traits.

Key words: Big Five; work meaningfulness; work satisfaction; work load.

Úvod

Důležitost hodnocení reality lidským jedincem v širším smyslu zdůrazňují četní autoři v různých souvislostech např. při adaptaci na zátěž (srovnej Paulík, 2017c) a životní podmínky vůbec, v psychoterapii (srovnej Kratochvíl, 2012), v relaci s pracovní výkonností (viz např. Kollárik, Letovancová, Výrost, & kol. 2011) atd. Přitom se klade důraz na různé aspekty hodnotícího procesu. My se zde zaměřujeme na souvislosti tří vybraných fenoménů založených na subjektivním hodnocení vlastní práce a pracovních podmínek s vlastnostmi osobnosti v obecném smyslu bez zřetele k vykonávané profesi. Navazujeme tak na své předchozí výzkumy, které se v tomto vztahovém rámci zabývaly některými ze zde sledovaných jevů v s ohledem na vybrané konkrétní profese (dělníci, učitelé).

Z proměnných vycházejících z hodnocení vlastní práce jsme zvolili percipovanou pracovní zátěž, pocit smysluplnosti vykonávané práce a pracovní spokojenost. Z osobnostních vlastností jsme zvolili ty, které jsou zahrnuty ve známém pětifaktorovém modelu Big Five (Hřebíčková, 2011). Ve výzkumu provedeném u souboru zaměstnanců netříděném podle druhů profesí chceme ověřit, zda předpoklad podporovaný výsledky dalších výzkumů (např. Hřebíčková, 2011, Paulík, 2016a;b; 2017a;b aj.), že fenomény založené na hodnocení práce a pracovních podmínek percepce pracovní zátěže práce, smyslu vlastní práce a pracovní spokojenost pozitivně souvisejí s osobnostními vlastnostmi zachycenými v modelu Big Five (s výjimkou neuroticismu), by mohl platit bez ohledu na charakteristiky konkrétní profese.

Metody

Zkoumaný soubor tvořilo 336 osob pracujících v různých profesích (věkový průměr 39,30; směrodatná odchylka 11. 44). Z toho bylo 165 mužů (věkový průměr 38.85; směrodatná odchylka 11.70) a 171 žen (věkový průměr 39.74 a směrodatná odchylka 11.04).

Při výzkumu jsme používali následující metody typu tužka-papír, podobně jako v některých dalších studiích, které budou publikovány později samostatně:

1. Škála pracovní smysluplnosti Work Meaning Inventory - WAMI (Steger, Dik, & Duffy, 2012) v českém překladu ověřeném pomocí zpětného překladu. Škálu tvoří 10 položek stupňovaných na pětibodových škálách. Rozmezí hodnot celkového skóre je 10 až 50.

2. Škála pracovní spokojenosti z Dotazníku životní spokojenosti - DŽS (Fahrenberg, Myrtek, Schumacher, & Brähler, 2001). Škálu představující jednu z deseti oblastí životní spokojenosti tvoří 7 položek měřených na sedmibodových škálách od minima 1 do maxima 7. Celkové skóre od je 7 do 49.

3. NEO Five Factors Inventory - NEO FFI v české úpravě (Hřebíčková & Urbánek, 2001). 60 položek se hodnotí na pětibodových sebesuzovacích škálách vyjadřujících míru výstižnosti předložených tvrzení pro respondenta od 0 do 4. Každý faktor je postižen 12 položkami. Rozmezí hodnot celkového skóre je 0 až 48.

4. Pětibodová škála zjišťující hodnocení náročnosti vlastní práce, stupňovaná od miminimální (1) po maximální (5) zátěž.

Kromě toho jsme zjišťovali věk, a délku dosavadní pracovní stáže.

Výsledky

Tabulka 1 Deskriptivní charakteristiky výsledků

	M	SD	Cronbachův koeficient α
Pracovní smysluplnost	30.79	0.58	0.85
Pracovní zátěž	3.11	0.82	-
Pracovní spokojenost	35.22	0.62	0.96
Neuroticismus	21.28	7.68	0.80
Extraverze	29.52	7.26	0.86
Otevřenost zkušenosti	26.06	5.92	0.69
Přívětivost	32.44	5.62	0.69
Svědomitost	34.96	5.77	0.79

Pozn. M označuje průměr, SD směrodatnou odchylku

Průměrné hodnoty osobnostních vlastností v našem souboru zhruba odpovídají normám uváděným autory české verze (Hřebíčková & Urbánek, 2001).

Tabulka 2 Korelace osobnostních rysů s dalšími sledovanými proměnnými

	Pracovní zátěž	Pracovní smysluplnost	Pracovní spokojenost
Neuroticismus	.14 (0.05)	-.27 (0.001)	-.24 (0.001)
Extraverze	-.18 (0.01)	.31 (0.001)	.36 (0.001)
Otevřenost zkušenosti	.07	.10	.09
Přívětivost	.03	.18 (0.01)	.18 (0.01)
Svědomitost	.06	.26 (0.001)	.35 (0.001)

V tabulce jsou Pearsonovy korelační koeficienty (v závorce je uvedena hladina statistické významnosti p) naznačující významné souvislosti smysluplnosti vlastní práce a pracovní spokojenosti se čtyřmi faktory Big Five. Pouze korelace s otevřeností zkušenostem byla statisticky nevýznamná. Kromě neuroticismu byly příslušné korelace pozitivní. Pracovní zátěž korelovala pozitivně pouze s neuroticismem. K hledání dalších souvislostí rysů pětifaktorového modelu osobnosti na jedné a sledovaných jevů vycházejících z hodnocení práce na druhé straně jsme provedli shlukovou analýzu. Tuto metodu jsme zvolili, protože umožňuje nalézt skupiny proměnných, které mají mezi sebou, vztahy, čili s její pomocí je možno identifikovat souvislosti určité konstelace osobnostních znaků a hodnot dalších sledovaných proměnných. Postupovali jsme tak, že jsme nejprve převedli hrubé skóry zmíněných proměnných na z-skóry. Pak jsme provedli hierarchickou shlukovou analýzu pomocí Wardovy metody (měřítkem podobnosti mezi případy jsou čtverce euklidovských vzdáleností). Na základě rozboru denogramu se jevílo jako optimální rozdělit případy do dvou shluků, které představovaly dvě rozdílné skupiny respondentů homogenní z hlediska všech sledovaných proměnných. Nezávislý t-test následně odhalil, že mezi uvedenými skupinami existují signifikantní rozdíly v průměrné míře neuroticismu, extraverze, přívětivosti, svědomitosti, pracovní smysluplnosti a pracovní zátěže a spokojenosti (viz tabulka 3). V první skupině byli jedinci s vyšší stabilitou (nižší hodnota neuroticismu), extraverzí, přívětivostí, svědomitostí, pracovní smysluplností, pracovní spokojeností, které hodnotily svou pracovní zátěž jako nižší. Druhou skupinu tvořili jedinci, u nichž byly tyto hodnoty statisticky významně nižší.

Tabulka 3 Shluková analýza

	skupina 1		skupina 2		t	p
	M	SD	M	SD		
Osobnostní rysy:						
neuroticismus	45.61	8.13	56.24	9.10	-7.20	< 0.001
extraverze	53.77	90.64	44.65	7.89	5.89	< 0.001
otevřenost zkušenosti	50.58	10.65	49.17	9.03	0.81	0.417
přívětivost	54,85	8.65	43.11	7.45	8.31	< 0.001
svědomitost	54,32	8.69	43.86	8.44	7.05	< 0.001
Pracovní zátěž	3.03	0.83	3.22	0.85	2.63	0.009
Pracovní smysluplnost	51.87	9.45	47.34	10.24	2.68	0.008
Pracovní spokojenost	51.91	8.81	46.92	10.88	2.97	0.004

Pozn. M označuje průměr, SD směrodatnou odchylku, t výsledek t- testu, p hladinu významnosti

Diskuse a závěr

V příspěvku jsme analyzovali vztahy mezi osobnostními rysy v pojetí pětifaktorového modelu a vybranými fenomény založenými na subjektivním hodnocení vlastní práce a pracovních podmínek - pocitem pracovní smysluplnosti, pracovní spokojenosti a percipovanou pracovní zátěží (dále „hodnotící faktory“) - u skupiny osob netříděné podle druhu vykonávané práce či profese. Korelační a shluková analýza umožnily zjištění určitých souvislostí, osobnostních vlastností sledovaného souboru a hodnotících faktorů. Ukázalo se, že dosahování vyššího skóre v extraverci, přívětivosti a svědomitosti se pravděpodobně váže k vyšší míře pracovní spokojenosti a vnímání vlastní práce jako smysluplnější. Vyšší míra neuroticismu se podle očekávání spojuje s tendencí hodnotit svou pracovní zátěž jako vyšší. Hodnota korelačních koeficientů v podstatě vypovídá maximálně o střední síle souvislosti, takže je třeba počítat i s dalšími vlivy působícími na dané vztahy. K podobným výsledkům poukazujícím na korelace pracovní zátěže, pocitu smyslu vlastní práce i pracovní spokojenosti a osobnostních rysů u učitelů i různých dalších profesních skupin jsme dospěli již dříve (např. Paulík, 2012; 2013; 2016a; 2017a;b;) stejně jako další autoři (např. Janovská & Orosová, 2014; Marzuki, 2013; Woods & Sofat, 2013 aj.).

Doplnění představy o souvislostech osobnosti a hodnotících faktorů práce lze získat na základě shlukové analýzy. S její pomocí bylo možno na základě rozdílů a podobností hodnot sledovaných proměnných nalézt dvě vzájemně statisticky odlišné skupiny. První z nich zahrnuje vyšší hodnoty extraverce, přívětivosti a zkušenosti a psychické stability (opak neuroticismu) spolu s vyšší úrovní pracovní spokojenosti a pocitu smysluplnosti vlastní práce a hodnocením pracovní zátěže jako nižší. Druhá skupina je tvořena nižšími hodnotami těchto proměnných s výjimkou pracovní zátěže. Tedy osoby hodnotící smysl své práce jako vyšší a svou pracovní zátěž jako nižší a současně pociťující vyšší pracovní spokojenost, mají rovněž vyšší úroveň psychické stability, extraverce, přívětivosti a svědomitosti. Naopak osoby méně stabilní, s nižší úrovní extraverce, svědomitosti a přívětivosti se vyznačuje tendencí vnímat svou práci jako méně smysluplnou, méně uspokojivou a více zatěžující. K podobným výsledkům jsme dospěli např. u dělnických profesí (Paulík, 2016b) nebo u učitelů. U obou skupin nebyl shledán rozdíl pouze v otevřenosti zkušenostem.

Naše výsledky tedy podporují předpoklad, že utváření osobnostních vlastností charakterizované pětifaktorovým modelem souvisí se smysluplností práce, s pracovní spokojeností zaměstnanců i percepcí pracovní zátěže u různých profesí a jeví se jako pravděpodobné, že tato souvislost by mohla platit (pokud by to podpořily i další výzkumy) obecně. Jestliže bychom vycházeli z vymezení osobnostních rysů jako dlouhodobě stabilních a transsituačně konzistentních psychických jevů, nabízela by se interpretace, že osobnostní rysy s určitým stupněm vyhranění ovlivňují hodnocení práce a pracovních podmínek. Nicméně se jako možná zdá i interpretace předpokládající kauzalitu tohoto vztahu v podstatě obrácenou, čili, že pracovní spokojenost, vnímaná pracovní

smysluplnost či pracovní zátěž určitým způsobem zasahují i do oblasti dalšího rozvíjení osobnostních vlastností (srovnej např. Blatný, Millová, Jelínek, & Osecká, 2010).

Limity našeho výzkumu spočívají ve zvoleném způsobu výběru, který neumožnil získat reprezentativní soubor pro pracující populaci i v použitých metodách založených na subjektivních výpovědích.

Literatura

- Blatný, M., Millová, K., Jelínek, M., & Osecká, T. (2010). Životní smysluplnost: Osobnostní souvislosti a antecedenty. *Československá psychologie*, 54(3), 225-234.
- Fahrenberg, J., Myrtek, M., Schumacher, J., & Brähler, E. (2001). *Dotazník životní spokojenosti DŽS*. Praha: Testcentrum.
- Hřebíčková, M., & Urbánek, T. (2001). *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae)*. Praha: Testcentrum
- Hřebíčková, M. (2011). *Pětifaktorový model v psychologii osobnosti*. Praha: Grada.
- Janovská, A., & Orosová, O. (2014). Podiel osobnosti učiteľov a suportívneho správania riaditeľa školy na vysvetlení spokojnosti s prácou a sociálnej pohody učiteľov. In D. Fedáková, M. Bozogánová, & L. Ištoňová (Eds.), *Psychológia práce a organizácie. Zborník príspevkov z 13. ročníka medzinárodnej konferencie v Starej Lesnej 15.-16.5. 2014* (pp.124-133). Košice: SVÚ SAV.
- Kollárik, T. Letovancová, Výrost, J. & kol. (2011). *Psychológia práce a organizácie*. Bratislava: UK.
- Kratochvíl, S. (2012). *Základy psychoterapie*. 6. vydání. Praha: Portál.
- Marzuki, M. A. (2013). The impact of personality on employee well-being. *European Scientific Journal*, 9(20), 43-52.
- Paulík, K. (2012). Job Satisfaction and Stress among Teachers. *New Educational Review*. 2012, 30(4), 138-149.
- Paulík, K. (2016a). Smysl práce a jeho některé psychologické souvislosti u dělnických profesí. In E. Sollárová, & T. Sollár (Eds.), *Psychológia práce a organizácie 2016 Zborník z medzinárodnej konferencie* (pp. 139-144). Nitra: UKF.
- Paulík, K. (2016b). Smysluplnost práce, životní spokojenost a osobnost. In: K. Millová, A. Slezáčková, P. Humpolíček, & M. Svoboda (Eds.), *Sociální procesy a osobnost 2015. Otázky a výzvy. Sborník příspěvků. 9. až 11. září 2015* (pp. 276-281). Brno: Masarykova univerzita
- Paulík, K. (2017a). Některé psychologické souvislosti hodnocení smyslu vlastní práce učiteli. *Studia Paedagogica*, 22(3), 9-24.
- Paulík, K. (2017b). Osobnost, pracovní spokojenost a vztah k práci. In. L. Pitel (Ed.), *Sociálne procesy a osobnosť. Zborník príspevkov* (pp. 387-393). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie.
- Paulík, K. (2017c). *Psychologie lidské odolnosti*. 2. vydání. Praha: Grada. Publishing
- Steger, M. F., Dik, B. J., & Duffy, R. D. (2012). Measuring meaningful work: The Work and Meaning Inventory (WAMI). *Journal of Career Assessment*, 20, 322- 337.
- Woods, S. A., & Sofat, J. A. (2013). Personality and engagement at work: the mediating role of psychological meaningfulness. *Journal of Applied Social Psychology*, 43, 2203-2210.

PSYCHOLOGICKÉ FAKTORY ZAKORENENOSTI MEDZI VYSOKOŠKOLÁKMI

Eva Paulisová¹, Oľga Orosová², Lucia Hricová²

¹*Katedra psychológie, FF UPJŠ v Košiciach,*

²*Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, FF UPJŠ v Košiciach*

euka.paulisova@gmail.com, olga.orosova@upjs.sk, lucia.hricova@upjs.sk

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF ROOTEDNESS AMONG UNIVERSITY STUDENTS

Abstrakt

Pripútanosť k miestu alebo zakorenenosť je pozitívna afektívna väzba medzi jednotlivcami a ich miestnym prostredím. Cieľom tejto práce je posúdiť vzťah vybraných psychologických premenných a faktorov zakorenenosti (túžba po zmene, spokojnosť s domovom). V súbore VŠ študentov (N=375, priemerný vek=22,93) sme sledovali faktory zakorenenosti, osobnostné črty, ochotu riskovať a vnímanie rizika, spokojnosť so životom, podporu samostatného rozhodovania a potláčanie fyzickej separácie v primárnej rodine a dôležitosť náboženskej viery. Dáta sme spracovali viacnásobnou regresnou analýzou a vytvorili dva modely s faktormi zakorenenosti ako závislými premennými. Model so závislou premennou túžba po zmene vysvetľoval 20,5% variancie. Druhý model so závislou premennou spokojnosť s domovom vysvetľoval 29,9% variancie. Spokojnosť so životom bola vo vzťahu k obojm faktorom zakorenenosti. Tieto zistenia môžu pomôcť predpokladať emigračné zámery vysokoškolákov.

Kľúčové slová: zakorenenosť; pripútanosť k miestu; spokojnosť so životom

Abstract

Attachment to a place, or rootedness, is a positive affective bond between individuals and their residential environment. We aimed to investigate association between selected psychological variables and factors of rootedness (desire for change, home/family satisfaction). University students (N=375, mean age=22.93) completed questionnaires assessing factors of rootedness, personality traits, risk taking, life satisfaction, promotion of autonomous decision making and inhibition of physical separation in primary family and importance of religious beliefs. Multiple regression was performed and two models were created with factors of rootedness as dependent variables. The model with the desire for change as a dependent variable explained 20.5% of variance. The second model with home/family satisfaction as a dependent variable explained 29.9% of variance. Life satisfaction was in association with both factors of rootedness.

Key words: rootedness; place attachment; life satisfaction

Táto práca bola podporená projektom APVV-0253-11, APVV-15-0662 a VEGA 1/0713/15.

Úvod

Pripútanosť k miestu alebo zakorenenosť je pozitívna afektívna väzba medzi jednotlivcami a ich miestnym prostredím, ktorá prináša pocity komfortu a bezpečia (Shumaker & Taylor, 1983). Čím je táto pripútanosť väčšia, tým je jedinec menej ochotný opustiť krajinu a dá sa predpokladať, že by prežíval ťažkosti v prípade sťahovania. Táto silná väzba medzi jednotlivcom a jeho prostredím slúži viacerým účelom: prežitiu a potrebe bezpečia, podpore dosahovania cieľov a sebaregulácii a osobnej a časovej kontinuite (Scannell & Gifford, 2010).

Scannell a Gifford (2010) navrhli multidimenzionálny model pripútanosti k miestu, ktorý zahŕňa osobu, psychologické procesy a dimenziu miesta. Prvou dimenziou je osoba, aktér, ktorý je pripútaný k miestu. V druhej dimenzii psychologických procesov autori rozlišujú afektívnu, kognitívnu a behaviorálnu zložku, ako sa manifestujú v pripútanosti k miestu. A treťou dimenziou je objekt pripútania, miesto so svojimi charakteristikami. Naša práca sa zaoberá prvou zložkou tohto modelu, aktérom pripútania a jeho osobnostnými črtami, tendenciou riskovať, náboženskou vierou a ďalšími charakteristikami. Zaujíma nás, či je možné na základe týchto črt predpokladať silu pripútanosti k svojmu bydlisku.

Jednotlivci sa naozaj odlišujú vo svojej tendencii pripútať sa k miestu a táto charakteristika je merateľná ako ostatné osobnostné črty. Avšak zakorenenosť je tiež viacdimenzionálnym konštruktom. McAndrew (1998) faktorovou analýzou svojej škály zakorenenosti vyextrahoval dva faktory: túžbu po zmene a spokojnosť s domovom.

Ukazuje sa, že jednotlivci so silnou zakorenenosťou sú skôr orientovaní na minulosť ako budúcnosť (Giuliani, 1991), sú vyššieho veku (napr. Hidalgo & Hernández, 2001) a nábožensky založení (Billig, 2006). Malá pozornosť však bola venovaná vzťahu osobnostných črt a ďalších psychologických charakteristík so silou pripútanosti k miestu.

Cieľom tejto práce je preskúmať vzťah faktorov zakorenenosti a vybraných psychologických premenných (osobnostné črty podľa koncepcie Big Five, ochota riskovať a vnímanie rizika, spokojnosť so životom, podpora samostatného rozhodovania a potláčanie fyzickej separácie v primárnej rodine a dôležitosť náboženskej viery).

Keďže v štúdiách sa konzistentne ukazuje, že neurotizmus negatívne súvisí s bezpečnou vzťahovou väzbou k osobám v dospelosti (Shaver & Brennan, 1992; Nettle & Shaver, 2006), predpokladáme, že podobným spôsobom môže neurotizmus súvisieť aj s pripútanosťou k miestu. Ďalej predpokladáme, že ochota riskovať bude negatívne súvisieť so spokojnosťou s domovom a kladne s túžbou po zmene, zatiaľ čo vnímanie rizika naopak. Predpokladáme, že čím študenti vnímajú rôzne situácie ako rizikovejšie, tým bude nižšia ich túžba po zmene a vyššia spokojnosť s domovom. V zhode s predchádzajúcimi štúdiami (Casakin & Reizer, 2017; Wiles et al., 2009) predpokladáme, že spokojnosť so životom bude kladne súvisieť so spokojnosťou s domovom. Ďalej predpokladáme, že podpora samostatného rozhodovania v primárnej rodine študentov bude pozitívne súvisieť so spokojnosťou s domovom a potláčanie fyzickej separácie v primárnej rodine bude negatívne súvisieť so spokojnosťou s domovom. V zhode s výskumom Billigovej (2006) predpokladáme pozitívny vzťah medzi spokojnosťou s domovom a dôležitosťou náboženskej viery.

Metódy

375 študentov vysokých škôl, z toho 75,5 % žien, s priemerným vekom 22,93 roka vyplnilo online dotazník.

Zakorenenosť sme zisťovali *Škálou zakorenenosti* (McAndrew, 1998) na 5 bodovej stupnici s dvoma faktormi. Faktor túžby po zmene má 6 položiek a faktor spokojnosti s domovom 4 položky.

Osobnostné črty podľa koncepcie Big Five sme zisťovali skráteným dotazníkom *IASR-B5* (Trapnell & Wiggins, 1990). Respondenti mali na 8 bodovej stupnici vyjadriť nakoľko presne ich vystihuje 25 osobnostných charakteristík.

Vnímanie rizika a ochotu riskovať sme zisťovali dotazníkom *DOSPRT* (Blais & Weber, 2006). Respondenti mali na 7 bodovej stupnici posúdiť 10 aktivít, do akej miery ich vnímajú ako rizikové resp. do akej miery by boli ochotní sa ich zúčastniť.

Spokojnosť so životom sme merali *Škálou spokojnosti so životom* (Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985) s 5 bodovou stupnicou, ktorý obsahuje 5 položiek.

Podporu autonómie v pôvodnej rodine sme zisťovali *Škálou podpory autonómie* (Manzi, Regalia, Pelucchi, & Fincham, 2012) so 7 bodovou stupnicou. Využili sme dve subškály, subškálu podpory samostatného rozhodovania s 5 položkami a subškálu potláčania fyzickej separácie so 6 položkami.

Dôležitosť náboženskej viery sme na 5 bodovej stupnici zisťovali jednou položkou: *Moja viera je veľmi dôležitá pre môj život*.

Získané dáta sme spracovali viacnásobnou regresnou analýzou metódou Enter v SPSS 21 a vytvorili dva modely s faktormi zakorenenosti ako závislými premennými, pričom sme kontrolovali rod.

Výsledky

Deskriptívne charakteristiky skúmaných premenných podáva Tabuľka 1.

Tabuľka 1 Deskriptívne charakteristiky skúmaných premenných

	Priemer	SD	C α
Prvý faktor zakorenenosti, Túžba po zmene	19.58	3.90	0.48
Druhý faktor zakorenenosti, Spokojnosť s domovom	15.70	2.70	0.47
Neurotizmus	19.33	7.35	0.86
Extroverzia	31.03	5.80	0.86
Otvorenosť voči skúsenosti	28.58	4.88	0.55
Prívetivosť	31.92	4.47	0.81
Svedomitosť	30.88	6.21	0.86
Ochota riskovať	34.46	8.87	0.64
Vnímanie rizika	44.81	8.33	0.67
Spokojnosť so životom	16.20	4.28	0.84
Podpora samostatného rozhodovania	27.24	6.35	0.90
Potláčanie fyzickej separácie	19.76	6.76	0.79
Dôležitosť náboženskej viery	3.25	1.44	-

Pozn. SD, štandardná odchýlka, C α , Cronbachova alfa

Model so závislou premennou túžba po zmene bol štatisticky signifikantný ($F(11,340)=7,99$, $p<0,001$) a vysvetľoval 20,5% variancie v túžbe po zmene. Vyššia otvorenosť voči skúsenosti a ochota riskovať a nižšia spokojnosť so životom bola spojená s vyššou túžbou po zmene (Tabuľka 2).

Tabuľka 2 Lineárna regresia s faktorom zakorenenosti *túžba po zmene* ako závislou premennou u vysokoškolských študentov.

	Beta	t	p	95% CI	
				Dolný	Horný
Otvorenosť voči skúsenosti	0.18	3.21	0.001	0.056	0.235
Ochota riskovať	0.28	4.51	<0.001	0.071	0.180
Spokojnosť so životom	-0.28	-5.25	<0.001	-0.346	-0.157

Pozn. V tabuľke uvádzame len nezávislé premenné s významným podielom.

Model so závislou premennou spokojnosť s domovom bol štatisticky signifikantný ($F(11,340)=13,18, p<0,001$) a vysvetľoval 29,9% variácie spokojnosti s domovom. Vyššia extroverzia, vnímanie rizika, spokojnosť so životom, dôležitosť náboženskej viery, podpora samostatného rozhodovania a potláčanie fyzickej separácie v primárnej rodine boli spojené s vyššou spokojnosťou s domovom (Tabuľka 3).

Tabuľka 3 Lineárna regresia s faktorom zakorenenosti *spokojnosť s domovom* ako závislou premennou u vysokoškolských študentov.

	Beta	t	p	95% CI	
				Dolný	Horný
Extroverzia	0.28	4.29	<0.001	0.070	0.187
Vnímanie rizika	0.15	2.55	0.011	0.011	0.084
Spokojnosť so životom	0.28	5.55	<0.001	0.110	0.231
Podpora samostatného rozhodovania	0.16	3.20	0.001	0.026	0.108
Potláčanie fyzickej separácie	0.16	3.26	0.001	0.024	0.099
Dôležitosť náboženskej viery	0.10	2.16	0.032	0.017	0.373

Pozn. V tabuľke uvádzame len nezávislé premenné s významným podielom.

Diskusia a záver

Cieľom tejto práce bolo preskúmať vzťah faktorov zakorenenosti s vybranými psychologickými charakteristikami. S obidvoma faktormi zakorenenosti významne súvisela spokojnosť so životom ako kognitívny aspekt osobnej pohody. Vyššia spokojnosť so životom bola spojená s nižšou túžbou po zmene a vyššou spokojnosťou s domovom u vysokoškolských študentov. V rovnakej miere s túžbou po zmene súvisela ochota riskovať a so spokojnosťou s domovom extroverzia. S faktormi zakorenenosti súviseli aj ďalšie premenné.

Položky *Dotazníka spokojnosti so životom* priamo vyžadujú posúdenie spokojnosti respondentov s podmienkami a spôsobom svojho života. Je preto pochopiteľné, že študenti spokojní so svojím životom majú nízku túžbu po zmene a sťahovaní a tiež vysokú spokojnosť s domovom. Podpora osobnej pohody vysokoškolských študentov dobrým rodinným zázemím a priaznivými ekonomickými podmienkami pomáha zvyšovať silu ich pripútania k bydlisku a tým predchádzať emigrácii vysokoškolákov po skončení štúdia. Tento výsledok je v súlade so štúdiou Casakina a Reizera (2017), kde pripútanosť k miestu bola vo významnom vzťahu ku spokojnosti so životom v kibucoch v Izraeli.

Otvorenosť voči skúsenosti bola v kladnom vzťahu s túžbou po zmene ako faktorom zakorenenosti. Vyššia otvorenosť voči skúsenosti súvisí s flexibilitou a zvedavosťou (McCrae & Sutin, 2009), a preto je pochopiteľné, že títo respondenti viac preferujú aj zmenu bydliska a s tým súvisiace nové skúsenosti.

Ochota riskovať významne kladne súvisela s túžbou po zmene a vnímanie rizika bolo v kladnom vzťahu so spokojnosťou s domovom. Čím väčšími študenti vnímali situácie popísané v dotazníku ako rizikové, tým viac zároveň prejavovali spokojnosť s domovom, ktorý je bezpečným a overeným miestom, kde sa možno rizikovým situáciám vyhnúť. V literatúre zaoberajúcej sa pripútanosťou k miestu sa stretávame hlavne so sledovaním vnímania rizika vo vojnu alebo prírodnou katastrofou ohrozených oblastiach a miere pripútanosti k tomuto miestu. Napríklad štúdia Billigovej (2006) ukázala, že čím silnejšie boli obyvatelia regiónu Gaza pripútaní k svojmu bydlisku, tým nižšie riziko bývania v tejto oblasti pociťovali. Tento výsledok je zdanlivo v protiklade k našim výsledkom, ale v našej štúdii sme zisťovali celkovú tendenciu vnímať rôzne situácie ako rizikové a tieto situácie zahŕňali nové skúsenosti, rovnako ako by zahŕňalo prípadné sťahovanie. V štúdii Billigovej naopak zisťovali vnímanie rizika obývania danej oblasti, ktorá bola zároveň predmetom pripútania a pravdepodobne preto je zistený vzťah opačný.

Extroverzia v našej štúdii kladne súvisela so spokojnosťou s domovom. Tento výsledok je možné interpretovať tak, že spoločenskejší študenti pozitívnejšie hodnotili širšie rodinné prostredie, ktoré je dôležitou súčasťou domáceho prostredia. Navyše extrovertnejší jednotlivci majú tendenciu viac prežívať a vyjadrovať kladné emócie (Lucas & Fujita, 2000) a to tiež môže vysvetľovať ich vyššiu spokojnosť s domovom.

V našej štúdii zistený kladný významný vzťah dôležitosti náboženskej viery so spokojnosťou s domovom je v súlade so štúdiou Billigovej (2006), kde veriaci jednotlivci mali silnejšiu pripútanosť k miestu. Zistený vzťah je možné interpretovať spoločnou črtou konzervatívnosti, ktorá by mohla vysvetľovať dôležitosť tradičnej hodnoty náboženskej viery a rovnako aj spokojnosť so starým, overeným prostredím domova.

Nakoniec sme zistili pozitívny vzťah medzi podporou samostatného rozhodovania v pôvodnej rodine študentov a spokojnosťou s domovom. Keďže potreba autonómie patrí medzi základné psychologické potreby (Deci & Ryan, 2000), je pochopiteľné, že študenti vyjadrovali väčšiu spokojnosť s domovom, kde bola táto potreba autonómie napĺňaná. Avšak navyše sme zistili prekvapivý výsledok kladného vzťahu medzi potláčaním fyzickej separácie v pôvodnej rodine so spokojnosťou s domovom. Dôraz na fyzickú separáciu mladých jednotlivcov od pôvodnej rodiny je kladený hlavne v anglosaských krajinách, kdežto v Taliansku potláčanie fyzickej separácie jednotlivcov od pôvodnej rodiny nemalo žiaden vplyv na osobnú pohodu mladých dospelých (Manzi, Vignoles, Regalia, & Scabini, 2006). Môžeme predpokladať podobnosti v tomto aspekte autonómie medzi tradičnými kultúrami Slovenska a Talianska. Navyše v subškále spokojnosti s domovom je položka zameriavajúca sa na súdržnosť a tesnosť vzťahov v pôvodnej rodine študentov a táto charakteristika mohla byť v niektorých aspektoch vnímaná podobne ako tlak na spoločné trávenie voľného času popisovaný položkami subškály potláčania fyzickej separácie.

Medzi limity našej štúdie patrí výskumná vzorka, ktorá vznikala samovýberom a išlo o online zber dát. Keďže sa jedná o prierezové štúdium, nevieme posúdiť smer zistených vzťahov, a teda napríklad vyššia zakorenenosť môže byť prediktorom vyššej spokojnosti so životom a nie naopak. Ďalšou limitáciou je nízka reliabilita *Škály zakorenenosti*. Avšak získané výsledky umožňujú čiastočný vhľad do týchto vzťahov a môžu pomôcť predpokladať migračné a emigračné zámery vysokoškolákov po skončení štúdia.

Literatúra

- Billig, M. (2006). Is my home my castle? Place attachment, risk perception, and religious faith. *Environment and Behavior*, 38(2), 248-265.
- Blais, A. R., & Weber, E. U. (2006). A Domain-Specific Risk-Taking (DOSPERT) scale for adult populations. *Judgment and Decision Making*, 1(1), 33-47.
- Casakin, H., & Reizer, A. (2017). Place attachment, residential satisfaction, and life satisfaction: Traditional and renewed kibbutz. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 27(7), 1-17.

- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75.
- Giuliani, M. V. (1991). Towards an analysis of mental representations of attachment to the home. *Journal of Architectural and Planning Research*, 8(2), 133–146.
- Hidalgo, M. C., & Hernández, B. (2001). Place attachment: conceptual and empirical questions. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 273–281.
- Lucas, R. E., & Fujita, F. (2000). Factors influencing the relation between extraversion and pleasant affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 1039–1056.
- Manzi, C., Regalia, C., Pelucchi, S., & Fincham, F. D. (2012). Documenting different domains of promotion of autonomy in families. *Journal of Adolescence*, 35(2), 289–298.
- Manzi, C., Vignoles, V. L., Regalia, C., & Scabini, E. (2006). Cohesion and enmeshment revisited: differentiation, identity, and well-being in two European cultures. *Journal of Marriage and Family*, 68, 673–689.
- McAndrew, F. T. (1998). The measurement of ‘rootedness’ and the prediction of attachment to home-towns in college students. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 409–417.
- McCrae, R. R., & Sutin, A. R. (2009). Openness to experience. In M. R. Leary & R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (pp. 257–273). New York, London: The Guilford Press.
- Noftle, E. E., & Shaver, P. R. (2006). Attachment dimensions and the big five personality traits: Associations and comparative ability to predict relationship quality. *Journal of Research in Personality*, 40, 179–208.
- Scannell, L., & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 1–10.
- Shaver, P. R., & Brennan, K. A. (1992). Attachment style and the big five personality traits: Their connection with romantic relationship outcomes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 536–545.
- Shumaker, S. A., & Taylor, R. B. (1983). Toward a clarification of people-place relationships: a model of attachment to place. In N. Feimer & E. S. Geller (Eds.), *Environmental Psychology: directions and perspectives*. New York: Praeger.
- Trapnell, P. D., & Wiggins, J. S. (1990). Extension of the interpersonal adjective scales to include the big five dimensions of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(4), 781–790.
- Wiles, J. L., Allen, R. E. S., Palmer, A. J., Hayman, K. J., Keeling, S., & Kerse, N. (2009). Older people and their social spaces: a study of well-being and attachment to place in Aotearoa New Zealand. *Social Science and Medicine*, 68(4), 664–671.

VYBRANÉ FAKTORY ŽIVOTNÍHO STYLU U SENIORŮ 65⁺

Stanislav Pelcák¹, Renáta Pelcáková-Čermáková²

¹*Katedra sociologie a sociální patologie, PdF UHK,*

²*Výchovný ústav Velké Meziříčí*

stanislav.pelcak@uhk.cz, cermakovarenata13@gmail.com

SELECTED LIFESTYLE FACTORS IN ELDERLY OVER 65

Abstrakt

Studie, v kontextu dlouhodobějšího salutogeneticky orientovaného výzkumu autorů, mapuje faktory životního stylu seniorů 65⁺ v Hradci Králové (N=192). Bližší pozornost je věnována vztahům mezi smyslem pro soudržnost a vybranými salutoprotektivními faktory, které souvisejí s adherencí ke zdravému životnímu stylu. Výzkumné metody: SOC 29 (Antonovsky, 1993), Stress Profile (Nowack, 1996), Sebeposuzovací stupnice deprese (Zung, 1972). Korelační studie identifikuje vztahy mezi silou smyslu pro soudržnost SOC a behaviorálními projevy včetně pohybu, kterými lze charakterizovat adherenci ke zdravému životnímu stylu.

Klíčová slova: senium; smysl pro soudržnost; adherence ke zdravému životnímu stylu; zvládání stresu, deprese;

English abstract

In the context of the authors' continuous research of salutogenesis, this study deals with the lifestyle factors in the population of elderly over 65 years of age in Hradec Kralove (N=192). Closer attention was paid to the relations between the sense of coherence and selected salutoprotective factors which are connected with the adherence to healthy lifestyle. Methods: SOC 29 (Antonovsky, 1993), Stress Profile (Nowack, 1996), and Self-rating depression scale (Zung, 1972). The correlation study shows relations between SOC and behavioural manifestations including physical activity which characterize the adherence to healthy lifestyle.

Key words: senium; sense of coherence; adherence to healthy lifestyle, coping with stress; depression;

Úvod

V roce 2016 tvořila věková kategorie 65+ v České republice 18,3% obyvatelstva. Prodlužování věku je pozitivně ovlivněno zejména zlepšením zdraví, kvalitou života a úrovní zdravotní péče o populaci (Zdravotnická ročenka ČR, 2016). Tento pozitivní trend však s sebou nepřináší automatické udržení kvality života. Pro senium je charakteristický vyšší výskyt zdravotních komplikací, postupný úbytek soběstačnosti a rostoucí míra hypokineze. U 71 % mužů a 83 % žen české populace starší 61 let nevyskytuje prakticky žádné záměrné tělesné zatížení. Seniori mají tendenci význam pohybu podceňovat a hypokinezi jako prvek významně ovlivňující zdraví řadí až za výživu, kouření, alkohol a stres (Fialová, Vlastníková a Faktorová, 2013).

Dlouhodobá a pravidelná pohybová aktivita snižuje podle řady studií mortalitu a na věku závislou morbiditu seniorů. Svými účinky přispívá ke zdravému stárnutí a zmírňuje či oddaluje s tím spojený pokles tělesných funkcí. WHO doporučuje dospělým ve věku 65+ alespoň 150 minut středně intenzivní aerobní fyzické aktivity týdně. Fyzická aktivita by měla zahrnovat volnočasové aktivity, chůzi, jízdu na kole, domácí práce, aktivity v rámci denních rodinných a komunitních aktivit (European Commission, 2008). Pravidelná a vhodně zvolená pohybová aktivita pomáhá zachovávat nebo i zlepšovat kardiovaskulární funkce a zvyšovat submaximální výkon. Zmírňuje trend úbytku svalové hmoty a síly, zlepšuje pružnost a zvětšuje rozsah pohybu (Máček, Radvanovský, 2011). Aktivní životní styl seniorů, včetně pohybové aktivity, oddaluje degenerativní procesy, ke kterým vede odevzdanost a pasivita seniorů, vytvářející podmínky pro vznik hypokinetické autodestrukce (Hošek, 2013). Pohybová aktivita je pozitivně vztažena k funkčnímu zdraví, vyšší úrovni kognitivních funkcí či nižšímu riziku pádů a souvisejícími zraněními. Pravidelná skupinová pohybová aktivita přináší kromě zvýšené fyzické kondice a zlepšení zdravotního stavu také sociální oporu (Šolcová, 1996).

Pohybová aktivita a sport jsou důležitými faktory kvality života i prostředkem k ovlivnění kvality života všech věkových skupin. Slepíčka, Mudrák a Slepíčková (2015, s. 45) v této souvislosti uvádějí: „Dnes je ve sportu seniorů akcentován význam pohybu ve vztahu k psychické stránce jedince jak ve smyslu duševně hygienickém, tak ve smyslu možného terapeutického působení“. Pohybová aktivita tak není pouze jedním z hlavních prediktorů objektivního zdraví ve stáří, ale také klíčovou determinantou vnímaného zdraví a subjektivní pohody jedince. Pelcák (2013) uvádí vztahy mezi silou smyslu pro soudržnost a vybranými koreláty zdraví u různých souborů klinické i neklinické populace. Studie reaguje na aktuální demografický vývoj v ČR i na relativní absenci poznatků o aktivním stáří. Cílem studie je ověřit protektivní roli smyslu pro soudržnost v adherenci ke zdravému životnímu stylu u seniorů 65+.

Výzkumný soubor

Výzkumný vzorek (N = 192, z toho 83 žen a 109 mužů) tvořili účastníci sportovních, společenských a vzdělávacích aktivit pořádaných Městskou organizací svazu důchodců v Hradci Králové, TJ Sokol Hradec Králové a Sdružením veteránů Českého atletického svazu Hradec Králové, kteří pozitivně reagovali na oslovení výzkumníkem a řádně vyplnili testovou baterii (forma tužka – papír). Sběr dat proběhl v listopadu 2016 – dubnu 2017. Vzhledem k věkovým zvláštěnostem cílové skupiny a náročnosti testové baterie byli respondenti vybráni záměrným výběrem a snow-ball technikou. Průměrný věk souboru = $72,24 \pm 7,74$.

Výzkumné metody

Pro posouzení síly smyslu pro soudržnost byl použit Dotazník nezdolnosti SOC 29 –The Orientation to Life Questionnaire (A. Antonovsky, 1979; autor české verze J. Krivohlavý, 1990). Škála se skládá z 29 položek a měří

celkovou koherenci (soudržnost) životní orientace jedince a její 3 dimenze: Comprehensibility (11 položek), Manageability (10 položek), Meaningfulness (8 položek). Orientační hodnoty smyslu pro soudržnost u různých souborů české populace (N = 2757) uvádí Pelcák (2013). Pro zhodnocení typických behaviorálních projevů a osobnostních faktorů, které ovlivňují životní styl seniora, byl použit dotazník Stress Profile (Kenneth M. Nowack, 1999; autoři české verze J. Klose & P. Král, 2006). Poskytuje informace o zvycích, specifickém životním stylu a chování jedince, jež ovlivňují proces zdraví a nemoci při expozici stresu: I. stres zahrnuje 6 kategorií stresorů (zdraví, práce, finanční situace, rodina, společenské vlivy, životní prostředí). II. zdravotní návyky a pravidelné aktivity přispívající k fyzické i psychické pohodě (cvičení, režim odpočinek a spánku, jídlo/výživa, prevence). III. spokojenost se sociální oporou (nadřízený, kolegové, partner/ka, příbuzní a přátelé). IV. rysy chování typu A. V. škála kognitivní nezdolnosti. VI. copingové strategie (pozitivní pohled, negativní pohled, minimalizace hrozeb a zaměřenost na problém). VII. psychická pohoda. Každá oblast může být interpretována jako relativně nezávislý faktor, který ovlivňuje vztahy stres-jedinec-zdraví. Jako možný parametr kvality života související s pohybovou aktivitou a inaktivitou seniorů byla zvolena deprese. Self-rating depression scale-SDS, (Zung, 1972; autor české verze J. Horáček, 1997). Deprese je autorem definována jako syndrom současně se vyskytujícími příznaky a problémů z oblasti nálad, somatických problémů, psychomotoriky a psychiky. Každá položka odráží určitý charakteristický rys deprese. Slouží ke kvantitativnímu zhodnocení intenzity deprese bez ohledu na její typ.

Výsledky a diskuse

Smysl pro soudržnost a adherence ke zdravému životnímu stylu u seniorů

Korelační analýza 1. identifikuje vztahy mezi silou SOC a behaviorálními projevy, kterými lze charakterizovat adherenci ke zdravému životnímu stylu (tabulka 1) a 2. vztahy mezi silou SOC a faktory ovlivňujícími zvládání stresu a závažnost depresivní symptomatologie v seniu (tabulka 2).

Tabulka 1: Korelace mezi smyslem pro soudržnost a oblastmi dotazníku Stress Profile

	SOC	ZDR	CVI	ODP	JIT	PRV	ARC
Síla smyslu pro soudržnost	1						
Celkové zdraví	,23*	1					
Pohybová aktivita, cvičení	,49**	,53**	1				
Odpočinek, spánek	-,20*	,46**	-,21*	1			
Jídlo, výživa	,06	,78**	,38**	,22*	1		
Preventivní chování	,17	,81**	,21*	,31**	,48**	1	
Rizikové chování	,08	,46**	,13	,16	,18	,62**	1

*p < 0,05, **p < 0,01

Teorie zdůrazňující význam trvalých osobnostních vlastností jedinců (the trait theory) vychází z předpokladu, že se specifické osobnostní vlastnosti v kombinaci s individuální motivací mohou stát prediktorem a rozlišujícím činitelem mezi adherencí k pohybové aktivitě (Annesi, 2004). Statisticky signifikantní vztah byl zjištěn mezi silou SOC a pohybovou aktivitou ($r = ,49$). Dostatečná a vhodně zvolená pohybová aktivita představuje významný faktor aktivního stárnutí i adherence ke zdravému životnímu stylu. Kromě fyzické odolnosti ovlivňuje duševní zdraví a kvalitu života. Potvrzují to statisticky signifikantní vztahy mezi pohybovou aktivitou (dále PA) a depresí ($r = -,58$), mezi PA a subjektivně prožívaným distresem ($r = -,49$), mezi PA a celkovým zdravím ($r = ,53$), mezi PA a subjektivní pohodou ($r = ,65$), mezi PA a výživou ($r = ,38$). Obdobně Ray & Wiese-Bjornstal (1999) konstatují, že aktivní pohyb přináší pozitiva v podobě nárůstu sebehodnocení, zlepšení nálady, odbourávání stresu a anxiозity. Bezprostřední psychologický efekt spočívá v relaxaci, redukci stresu a zlepšení nálady. Dlouhodobý

efekt pohybové aktivity spojují Holmerová, Jurašková a Vaňková (2007) se získáním nových dovedností, zlepšením kognitivních funkcí, celkové pohody a tím kvality života. Nelze opomenout ani zjištěný pozitivní vztah mezi PA a sociální oporou ($r = ,29$). Pravidelná pohybová aktivita poskytuje přirozenou příležitost k naplnění sociálních potřeb, sociálního kontaktu a pozitivní sociální odezvy, které jsou pro určité sociální skupiny obtížně dosažitelná (Slepička, Mudrák, Slepičková, 2015).

Méně těsné až nezávislé vztahy mezi silou SOC a zdravím, odpočinkem a spánkem, výživou a preventivním chováním reflektují zvláštnosti specifické cílové skupiny 65⁺ (např. zdravotní problémy omezující pohybovou aktivitu, poruchy spánku, nezdravé potravní preference, způsob užívání léků, kontakt s nemocnými jedinci, kognitivní deficit, konvojový efekt sociální opory aj.). Tuto skutečnost mohou reflektovat zjištěné kladné signifikantní vztahy mezi rizikovým chováním a celkovým zdravím ($r = ,46$), mezi rizikovým chováním a prevencí ($r = ,62$) při současném silném vztahu mezi preventivním chováním a celkovým zdravím ($r = ,81$).

Tabulka 2 : Korelace mezi smyslem pro soudržnost a oblastmi dotazníku Stress Profile

	SOC	SOP	NEZ	POZ	NEG	MIN	PRO
Síla smyslu pro soudržnost	1						
Sociální opora	,29*	1					
Kognitivní nezdolnost	,64**	,27*	1				
Pozitivní pohled	,65**	,38**	,62**	1			
Negativní pohled	-,49**	-,14	-,56**	-,33**	1		
Minimalizace hrozeb	,65**	,22*	,59**	,69**	-,50**	1	
Orientace na problém	,57**	,23*	,52**	,62**	-,25*	,64**	1

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Tabulka 2 ilustruje vztahy mezi silou SOC a dalšími faktory zvládání stresu. Statisticky signifikantní vztahy byly zjištěny mezi SOC a kognitivní nezdolností ($r = ,64$), SOC a minimalizací hrozeb ($r = ,65$), SOC a pozitivním pohledem ($r = ,65$), SOC a negativním pohledem ($r = -,49$), SOC a minimalizací hrozeb ($r = ,65$), SOC a zvládáním zaměřeným na problém ($r = ,57$). SOC kladně koreluje se sociální oporou ($r = ,29$) a psychickou pohodou ($r = 0,63$). Zajímavé jsou u této věkové skupiny statisticky signifikantní vztahy mezi silou SOC a distresem ($r = -,45$), mezi silou SOC a depresí ($r = -,80$).

Závěr

Problematika adherence ke zdravému životnímu stylu představuje komplexní jev, vyžadující interdisciplinární přístup. Pilotní studie oproti sportovnímu lékařství, kinantropologii či geriatrii záměrně akcentuje psychologické aspekty problému. Korelační studie u seniorů 65⁺ potvrdila protektivní roli smyslu pro soudržnost v adherenci ke zdravému životnímu stylu, a pozitivní vliv pohybové aktivity na vnímané zdraví a vybrané faktory kvality života. Výsledky šetření vzhledem k objektivním limitům (velikost souboru, použítá testová baterie, design výzkumného šetření) přirozeně nedovolují formulaci obecnějších závěrů pro celou specifickou věkovou skupinu. I přes uvedená omezení studie potvrzuje výsledky předchozí podrobné komparace s cizojazyčnou literaturou, která ukazuje na souvislosti mezi silou SOC a pomyslným pohybem jedince směrem k aktivnímu zdraví u různých souborů české populace (Pelcák, 2013).

Literatura

Annesi, J. J. (2004). Relationship of perceived health and appearance improvement, and selfmotivation, with adherence to exercise in previously sedentary women. *European Journal of Sport Science*, 4, 1–13.

- Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the sense of coherence scale. *Social Science and Medicine*. Oxford; New York: Pergamon, 36 (6), 725-733.
- Fialová, D., Vlastníková, V., Faktorová, Z.(2013) Pohybové aktivity seniorek I.: Antropometrické, fyziologické a biochemické zhodnocení. *Hygiena*,58,1,16-22
- Holmerová, I., Jurašková, B., Vaňková, H., Veleta, P.(2007) Křehkost vyššího věku a sarkopenie jako její důležitá komponenta. *Čes Ger Rev.*5, 1, 24 – 32.
- Hošek, V.(2013).The role of experience in the activation of seniors lifestyle. In. Adámková Ségard, B. Hátlová, T. Louková, (Eds.) *Psychomotor therapy in elderly care* (pp.21 -26). Ústí nad Labem:Univerzita J.E. Purkyně.
- Kisvetrová, H. & Valášková, P. (2014)Pravidelná pohybová aktivita českých a slovenských seniorů-pilotní studie. *Kontakt*,4, 249-255
- Máček, M., Radvanovský, J. et al.(2011). *Fyziologie a klinické aspekty pohybové aktivity*. Praha: Galén.
- Mudrák, J., Slepíčka, P., Elavsky, S. (2012) Pohybová aktivita a její sociálně kognitivní determinanty u českých a amerických seniorů. *Česká kinantropologie*, vol.16, no.3, p. 39 -53
- Mudrák, J., Slepíčka, P., Slepíčková, I. (2014) Vnímané zdraví a motivace k pohybové aktivitě u seniorů. *Kontakt* 14,1,50-57
- Nowack, K.M.(1999) *Stress Profile Manual*, Western Psychological Services, Los Angeles, CA
- Pelcák, S. *Osobnostní nezdolnost a zdraví*. (2013). Hradec Králové: Gaudeamus, 2013.
- Shaffer, S. M., & Wiese-Bjornstal, D. M. (1999). Psychosocial intervention strategies in sports medicine. In R. Ray, & D. Wiese-Bjornstal (Eds.), *Counseling in sports medicine* (pp. 41-54). Champaign, IL: Human Kinetics.
- Slepíčka, P., Mudrák, J., Slepíčková, I. (2015) *Sport a pohyb v životě seniorů*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum.
- Stackeová, D. (2010) Zdravotní benefity pohybové aktivity. *Hygiena*.55,1,25 -28
- Šolcová, I. (1996). Psychosociální stres žen: přehled současných poznatků. *Československá psychologie*, 40, 3, 237 – 247.
- World Health Organization.(2010) *Global Recommendations on Physical Activity for Health*. Geneva: WHO
- Zdravotnická ročenka ČR 2016.(2017) Praha: ÚZIS ČR
- Zung,W.W. (1972) The Depression Status Inventory:An adjunct to the Self-ratingDepression Scale: *Journal of Clinical Psychology*,28(4),539-543

OBČIANSKA PARTICIPÁCIA ONLINE U MLADÝCH SLOVENSKÝCH RÓMOV A RÓMIEK

Magda Petrjánošová, Romana Medved'ová

Ústav výskumu sociálnej komunikácie, SAV

magda.petrjanosova@savba.sk, romana.medvedova@savba.sk

CIVIC PARTICIPATION ONLINE IN YOUNG SLOVAK ROMA

Abstrakt

Od 90-tych rokov sa predpokladá, že nové médiá uľahčujú občiansku participáciu, a to aj u tých, pre ktorých je participácia inak z rôznych dôvodov problematická. Zároveň však empirické výskumy stále potvrdzujú existenciu digitálnej nerovnosti, a to v miere ich využívania aj ovládania. V tomto kontexte nás zaujímalo, ako na Slovensku ne/využívajú nové médiá mladí Rómovia a Rómky zo sociálne vylúčených lokalít. Analýzu materiálu zo 6 pološtruktúrovaných interview a 1 fókusovej skupiny sme zamerali na mieru, spôsoby a ciele využívania konkrétnych médií, ako aj na subjektívne bariéry online participácie. Medzi hlavné zistenia patrí, že napr. rómski žiaci ZŠ majú obmedzené možnosti prístupu na internet, a keď si prístup predsa len zabezpečia, nové médiá využívajú skôr pasívne a len na zábavu.

Kľúčové slová: občianska participácia – nové médiá – Rómovia - Slovensko

Abstract

Since the 1990s it has been assumed that new media can make civic participation easier in general and even for the groups where participation is for different reasons problematic. At the same time, empirical research keeps confirming the existence of digital inequality in how people use and skilfully manage them. In this context we were interested in how young Roma from socially excluded localities in Slovakia (do not) use new media. We focused the analysis of empirical material from 6 semi-structured interviews and 1 focus group on the extent, ways and goals of using specific media as well as on subjective barriers to online participation. Among the main findings was e.g. that Roma elementary school pupils have only limited access to the internet and if they succeed in organizing the access they use new media mainly passively and for fun.

Key words: civic participation; new media; Roma; Slovakia

Tento text bol podporený z grantu VEGA 2/0123/16: Nové médiá a znižovanie prahu pre občiansku participáciu u málo participujúcich skupín: analýza príkladov dobrej praxe, "svetlých výnimiek" a subjektívnych bariér participácie v kontexte SR.

Teoretický úvod

Vďaka nebyvanej technologizácii každodenného života a čoraz väčšiemu presadzovaniu sa tzv. nových médií (internetu, aj mobilných telefónov a iných osobných elektronických zariadení s pripojením na internet), téme občianskej participácie sa už nestačí venovať len v klasických kontextoch interakcie zoči-voči alebo s ohľadom na vplyv masových médií. Je nevyhnutné zobrať do úvahy aj rozšírenie sociálneho priestoru o priestory "online", nové druhy konania umožnené vďaka novým médiám, a vo všeobecnosti dôsledky týchto zmien pre komunity, participáciu a sociálny kapitál (por. McCaughey & Ayers, 2003).

U nových médií sa predpokladá ich pozitívny vplyv na posilnenie demokracie, hlavne kvôli ich interaktivite, mnohosmerným informačným tokom a sieťovým štruktúram, a tým rozšíreným možnostiam pre získavanie informácií aj konanie (por. napr. Šmahel & Štětka, 2009). To by malo uľahčovať mobilizáciu verejnosti zo strany mimovládnych organizácií a občianskych združení, aj participáciu zo strany občanov a občianok - špeciálne napr. u mládeže a mladých dospelých, u ktorých je používanie nových technológií mimoriadne rozšírené, alebo u rôzne marginalizovaných skupín, pre ktoré je klasická participácia z rôznych dôvodov problematická.

Výskum využívania nových médií zo strany inštitúcií v SR ukázal, že skúmané mimovládne organizácie a občianske iniciatívy na aktivizáciu verejnosti zmysluplne a kreatívne používajú a kombinujú „klasické“ a nové médiá navzájom, ako aj rôzne nové médiá (hlavne webstránky, Facebook, Twitter, mailingy), a to hlavne podľa cieľovej skupiny, dosahu médiá, nákladov na čas a financie. U niektorých združení však nie je využívaný plný potenciál nových médií na podporu občianskej participácie kvôli obmedzeným finančným a osobným zdrojom (Petrjánošová & Lášticová, 2014, Petrjánošová, 2014).

Čo sa týka participácie zo strany občanov a občianok, niektoré výskumy u nás ukazujú, že vďaka novým médiám sa do verejných záležitostí zapája viac ľudí a to takých, ktorí doteraz nezvykli participovať (Bútora, Bútorová & Strečanský, 2012). To je v súlade aj so zahraničnými zisteniami (napr. Mossberger et al, 2008). Aj v kontexte nových médií však ostávajú relevantné klasické kľúčové otázky okolo vôle a možnosti participovať. Na využívanie nových médií k nim totiž treba mať prístup (problém tzv. digitálnej nerovnosti, pozri napr. Rifkin, 2000) a navyše sú pre ich efektívne využívanie potrebné aj isté spôsobilosti (tzv. digitálna gramotnosť, pre naše podmienky pozri Veľšic, 2013, Veľšic, 2014).

Aj na Slovensku empirické výskumy potvrdili existenciu digitálnej nerovnosti, a to v miere využívania aj ovládania rôznych nových médií. Digitálna gramotnosť (na škále, kde ideál je 1 celý bod) je pre SR na strednej úrovni (0,47), ale prudko sa líši v súvislosti s vekom (do 35 rokov viac ako 0,7; nad 60 rokov 0,1; Veľšic, 2014). Pri rozlíšení len na digitálne gramotných a negramotných je dôležitý aj príjem domácnosti – v tých ekonomicky zabezpečených bola digitálna gramotnosť jej členov na úrovni 100%, v chudobných len 39% (Veľšic, 2013). Z toho vyplýva, že vyšší vek (už nad 50 rokov!) môže pôsobiť ako bariéra participácie online, podobne ako život v slabšie ekonomicky zabezpečenej domácnosti, práve kvôli limitovanému prístupu online aj spôsobilostiam.

Aj nedávny veľký medzinárodný výskum *Children Go Online* (Livingstone & Helsper, 2007) potvrdil, že deti z chudobnejších rodín nevykazujú oveľa menší prístup k digitálnym technológiám v porovnaní so svojimi bohatšími rovesníkmi, ale rozdiel je v spôsobe ich využívania. Ukázala sa totiž menšia rôznorodosť aktivít, ktoré realizujú deti zo sociálne slabších rodín, navyše uprednostňujú čisto zábavné aktivity a vykazujú nižšie sebavedomie pri práci s digitálnymi technológiami (ibid).

V tomto kontexte v našom výskumnom projekte systematicky overujeme vyššie spomenutý predpoklad, že nové médiá uľahčujú participáciu u rôzne marginalizovaných skupín (veľmi mladých ľudí, seniorov, chudobných, ľudí z etnických minorít, atď.). V tomto príspevku prezentujeme konkrétne dve pilotné sondy do tematiky využívania nových médií a online participácie u mladých Rómov a Rómiek. Mládež a mladí dospelí sú skupina,

ktorá nové médiá zväčša využíva intenzívne, naši participanti sú však zároveň zo slabšie ekonomicky zabezpečených domácností, čo je naopak rizikovým faktorom (Veľšic, 2013). Ako s tým interaguje ešte aj fakt, že sú to členovia a členky minority, ktorá je na Slovensku systematicky marginalizovaná?

Metodológia

Sonda prvá - deviataci

S pomocou miestnej rómskej asistentky sme zrealizovali fókusovú skupinu s mladými Rómami a Rómkami zo sociálne vylúčeného prostredia. Diskusia sa uskutočnila na slovenskej základnej škole v jednej z deviatich tried, ktorej veľká väčšina detí pochádza z miestnej rómskej vylúčenej lokality. Táto lokalita sa nachádza na okraji obce, pričom najväčším problémom pre jej približne 700 obyvateľov je chýbajúci prístup k vode a tiež slabá interakcia s majoritou (Mušinka et al, 2014). Diskusia prebehla v slovenčine, keďže v tejto komunite je rómština málo používaná a prvým jazykom je slovenčina. Zúčastnilo sa jej 8 žiakov a žiačok. Asistentka a zároveň moderátorka si robila z diskusie poznámky a s tými sme ďalej pracovali metódou kvalitatívnej obsahovej analýzy (Miles & Huberman, 1994).

Cieľom bolo zistiť, aké technológie tu mládež využíva, a to v školskom prostredí aj vo voľnom čase, a akým činnostiam sa pomocou technológií venuje.

Sonda druhá - mladí dospelí

Opäť s pomocou miestnej rómskej asistentky sme zrealizovali 6 pološtruktúrovaných interview s mladými ľuďmi do 30 rokov, štyrmi ženami a dvoma mužmi rómskeho pôvodu, ktorí žijú v tej istej sociálne vylúčenej lokalite. Rozhovory s jednotlivými respondentmi sa uskutočnili priamo u nich doma a boli vedené, nahrávané a následne prepísané členkou tej istej komunity, ktorá sa o tému zaujíma, dobre pozná respondentov, prostredie a študuje na vysokej škole v odbore sociálna práca. Materiál sme opäť analyzovali metódou kvalitatívnej obsahovej analýzy, so zameraním na výskumné okruhy, ale zároveň s otvorenosťou pre nami nepredpokladané témy, ktoré priniesli samotné participantky a participanti.

Cieľom bolo zistiť, aké nové médiá využívajú, ako sa správajú na sociálnych sieťach, do akej miery participujú a stávajú sa aktívnymi prispievateľmi a diskutérmi v rámci sociálnych médií, a tiež v akých konkrétnych spoločenských témach.

Výsledky

Sonda prvá - deviataci

Čo sa týka prístupu na internet – teda bazálneho predpokladu akejkoľvek online aktivity - len 1 žiačka z 8 participujúcich má doma k dispozícii laptop a ďalšia má doma k dispozícii stolový počítač. Ostatní chodia po vyučovaní do počítačovej miestnosti na ich základnej škole, ale podľa ich slov počítačov je tam málo, často sú niektoré nefunkčné a celkovo sú staré, internetové pripojenie je tam pomalé, využívajú ich predovšetkým na hranie. Niektorí navštevujú tiež internetovú kaviareň v neďalekom väčšom meste. Väčšina z nich vlastní „chytrý telefón“, ale iba niektorí a niekedy majú aktivovaný prístup na internet kvôli vysokým nákladom, ktoré im ich rodičia nemôžu hrať.

Keď si prístup na internet zabezpečia, využívajú predovšetkým stránky pre sociálne siete Facebook a Instagram, email, chaty (pokec.sk) a špeciálne rómske médiá – napr. rómsku internetovú TV (<http://www.romapozomatar.com>), ktorá funguje aj ako internetové fórum pre mladých ľudí rómskeho pôvodu. Celkovo nové médiá využívajú skôr pasívne a len na zábavu - sťahujú si pesničky, fotky, obrázky a texty, iba niektorí získavajú informácie o brigádach. Výnimkou je Facebook, kde sa podľa ich slov aktívne zapájajú písaním vlastných statusov, pričom tiež reagujú na statusy a komentáre svojich kamarátov.

Toto prevažne pasívne používanie je pozorovateľné v omnoho vyššej miere ako u ich „nevylúčených“ rovesníkov. Na aktívnejšiu úroveň využívania im chýbajú skúsenosti a spôsobilosti, okrem školy ich však nemajú veľmi kde získať, lebo ich rodičia väčšinou internet ani počítače nevyužívajú, ani využívať nevedia.

Sonda druhá - mladí dospelí

Mladých dospelých Rómov a Rómiek sme sa v pološtruktúrovaných rozhovoroch pýtali špecifickejšie. Jeden z okruhov otázok bol okolo subjektívneho prínosu internetu pre nich aj pre Rómov celkovo a tiež okolo prístupu alebo bariér prístupu na internet. Oceňujú hlavne uľahčenie nadväzovania nových kontaktov („hľadanie kamarátov“), udržiavanie kontaktu s rodinou, ktorá žije ďaleko, alebo (výnimočne) aj možnosť stretávacej platformy s majoritou:

Extrakt 1: *Podľa mňa je internet fajn miesto, kde sa ľudia spolu môžu stretávať, či si biely a či čierny, je to jedno. Najlepšie je, ak nemáš v profile foto a ľudia z majority napríklad si s tebou píše ako s rovnocenným, a keď náhodou mu pošleš po sto správach svoju fotku, tak človeku padne sánka...*(Karolína, 21r.)

Je dôležité podotknúť, že tento extrakt je od veľmi netypickej participantky – mladej Rómkyni, ktorá študuje na vysokej škole a má kontakty a zdroje aj mimo miestnej komunity, má všetky potrebné spôsobilosti na využívanie nových médií, ako aj laptop a prístup na internet.

Oproti tomu bežní Rómovia z osady sa sťažujú na obmedzenú možnosť prístupu na internet, kvôli vysokým nákladom, kvôli pomalosti pripojenia a tiež kvôli neexistencii káblového internetu, čo je v dnešnej dobe pre majoritu skoro nepredstaviteľné:

Extrakt 2: *(...) nie je to špás pre každého... Je to drahé a navyše u nás v osade je pripojenie veľmi pomalé, sme odkázaní na mobily...*(Jaro, 20r.)

Extrakt 3: *Mať doma káblový internet je u nás zakázané, keďže firmy, ktoré ponúkajú internet to majú zakázané od miestneho starostu a navyše je tu nainštalovaná rušička signálu, takže niekedy nefunguje ani mobil.* (Laco, 20r.)

Ďalší okruh otázok bol okolo konkrétnych aktivít na sociálnych sieťach, hlavne relatívne pasívneho lajkovania verzus aktívneho komentovania alebo diskutovania. Prevažovalo pasívne správanie a komunikácia len v rámci svojich najbližších sietí, ale participanti uvádzali aj príklady aktívneho komentovania, aj s motiváciou.

Extrakt 4: *Komentujem iba statusy svojich kamarátov, keď napríklad niekto napíše (...) „Kotleba nás zabije“, vtedy napíšem niečo povzbudivé, napríklad „nech dojde Kotleba, my sa ho nebojíme...“*(Ester, 18r.)

Extrakt 5: *Sledujem a lajkujem, ale komentý nepíšem, lebo je to také, že si myslím, že čo tomu pomôžem svojim napísaním, šak to nikto nečíta a na mojom názore nezáleží.* (Ivka, 16r.)

Namiesto záveru

Na záver môžeme zhrnúť, že naše prvé sondy do občianskej participácie online u mladých Rómov a Rómiek na Slovensku skôr podporujú obavy, než by vzbudzovali nádeje. Vyzerá to, že bez zásahu zvonka sa u chudobných

Ľudí zo sociálne vylúčených lokalít a navyše z etnickej minority len opakuje marginalizácia, ktorá funguje v offline svete, a že bariéry participácie sa rôznym spôsobom v online svete replikujú, namiesto aby boli nejako prekonané. K podobným zisteniam dospeli aj Stevens a kolegovia (2016), ktorí skúmali využívanie nových médií u mladých zo „znevýhodnených lokalít“ (ich účastníci boli zadaní cez miesto bydliska, ale v skutočnosti boli všetci zároveň príslušníkmi etnických minorít). Zásah zvonka odporúčajú aj ďalší výskumníci z USA, ktorí sa zamerali na používanie nových médií u chudobných mladých ľudí bez domova (z rôznych etnických minorít aj z majority, Rice et al, 2014). V snahe zabrániť zväčšovaniu digitálnej priepasti medzi touto ohrozenou skupinou a bežnými mladými ľuďmi ich veku, navrhli okrem iného štátom dotovaný prístup na internet v centrách pre mladých a na iných miestach, kam sa obracajú pri hľadaní podpory a pomoci, ako aj špecializované kurzy „digitálnej gramotnosti“, čiže rôznorodých spôsobilostí potrebných pre úspešné využívanie nových médií (ibid). V tomto kontexte sa aj náš výskumný tím bude snažiť naformulovať odporúčania, ktoré by prispeli k väčšej rovnosti príležitostí v online svete, aj keď v našom prípade nebudú adresované štátu, ale skôr mimovládnym organizáciám a občianskym združeniam, ktoré sa venujú práci s rôznymi marginalizovanými skupinami.

Literatúra

- Bútora, M., Bútorová, Z., & Strečanský, B. (2012). *Aktívne občianstvo a mimovládny sektor na Slovensku. Trendy a perspektívy*. Bratislava: Včelí dom.
- Livingstone, S. & Helsper, E. (2007). Gradations in digital inclusion: children, young people and the digital divide. *New media & society*, 9, 671-696.
- McCaughey, M., & Ayers, M. (Eds) (2003). *Cyberactivism. Online Activism in Theory and Practice*. NY and London: Routledge.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Mossberger, K., Tolbert, C. J. & McNeal, R. S. (2008). *Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Mušinka, A., Škobla, D., Hurrle, J., Matlovičová, K., & Kling, J. (2014). *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*. Bratislava: UNDP.
- Petrjánošová, M. (2014). New media and civic participation in Central Eastern Europe : Introductory. *Human Affairs: Postdisciplinary Humanities and Social Sciences Quarterly*, 24, 399-405.
- Petrjánošová, M., & Lášticová, B. (2014). Nové médiá a lokálne komunity alebo čo ponúka Facebook a web pre občiansku participáciu na lokálnej úrovni. In J. Sadovská Halamová (Ed.), *Komunitná psychológia na Slovensku: zborník z 1. ročníka vedeckej konferencie Komunitná psychológia na Slovensku (Bratislava, 2. 12.2014)* (s. 72-80). Bratislava: UK - Ústav aplikovanej psychológie FSEV.
- Rice, E., & Barman-Adhikari, A. (2014). Internet and Social Media Use as a Resource Among Homeless Youth, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19, 232–247.
- Rifkin, J. (2000). *Access. Das Verschwinden des Eigentums*. Frankfurt/Main: Campus.
- Šmahel, D., & Štětka, V. (2009). Nová média v perspektívě sociálních věd. *Sociální studia*, 6, 7-11.
- Velšic, M. (2013). *Digitálna gramotnosť na Slovensku 2013*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Velšic, M. (2014). *Digitálna priepasť v generáčnej optike*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

VPLYV INTERAKČNÉHO ŠTÝLU TRÉNERA NA MIERU PRETRÉNOVANIA U VRCHOLOVÝCH ŠPORTOVCOV V ADOLESCENCII

Viola Pirová, Iva Burešová

Psychologický ústav, Masarykova univerzita, Brno

violapirova@gmail.com, buresova@phil.muni.cz

THE IMPACT OF THE INTERACTION STYLE OF COACH ON OVERTRAINING SYNDROME IN ELITE ADOLESCENT ATHLETES

Abstrakt

Cieľom predkladaného príspevku bolo preskúmať vzťah medzi interakčným štýlom trénera a vnímanou mierou pretrénovania u vrcholových športovcov v adolescencii. Vo výskume sme sa zamerali na zmapovanie výskytu syndrómu pretrénovania v tejto skupine vo vzťahu k pohlaviu a typu športu, ktorý vykonávajú. Sekundárnym cieľom práce bolo overiť psychometrické vlastnosti použitých metód. České verzie dotazníkov Profile of Mood questionnaire a Questionnaire on Supervisor boli administrované 447 mladým vrcholovým športovcom (111 dievčat, 333 chlapcov) od 11 do 19 rokov ($M = 15,5$; $SD = 2,1$). Výsledky potvrdili genderové rozdiely a rozdiely medzi individuálnymi a tímovými športovcami vo vnímanej miere pretrénovania. Výsledky tiež potvrdili vzťahy medzi interakčným štýlom trénera a mierou pretrénovania v oboch pohlaviach aj v oboch typoch športov. Negatívne interakčné štýly pozitívne korelujú s celkovou mierou pretrénovania a naopak, pozitívne interakčné štýly korelujú s celkovou mierou pretrénovania negatívne. Výsledky výskumu môžu byť použité v trénerskej praxi ako podklad pre trénerov k vhodnej komunikácii so svojimi zverencami a k prevencii pretrénovania.

Kľúčová slova: syndróm pretrénovania; interakčný štýl trénera; tréningová záťaž; vrcholový športovci v adolescencii

English abstract

The main aim of the study was to examine the relationship between interaction style of coach and overtraining syndrome in elite adolescent athletes. We focused on mapping of occurrence of overtraining syndrome in this group based on gender and type of sport. The secondary aim was to verify the basic psychometric characteristics of used methods. Czech versions of following questionnaires – Profile of Mood questionnaire and Questionnaire on Supervisor were administrated to 447 young elite athletes (111 girls, 333 boys) from 11 to 19 years old ($M = 15,5$; $SD = 2,1$). Results confirmed the existence of gender differences and differences between individual and team athletes in the level of overtraining syndrome. The results also show relationship between interaction style of coach and level of overtraining syndrome among elite adolescent athletes. Negative interaction styles of coach correlate positively with overtraining syndrome and positive interaction styles correlate negatively with overtraining syndrome. The results of this study can be used in coaching practice as a guideline for interaction with young elite athletes and prevention of overtraining syndrome.

Key words: Overtraining syndrome; interaction style of coach; training load; elite adolescent athletes

Teoretický úvod

Obdobie adolescencie je spojené s veľkým množstvom zmien vo fyzickej, psychickej i sociálnej oblasti. To so sebou prináša zvýšené nároky na adaptáciu a schopnosť zvládať záťažové situácie. U vrcholových športovcov sú tieto nároky navyšené o záťaž spojenú so športovou činnosťou.

Ak je táto športová záťaž v tréningu primeraná a na tréning nadväzuje vhodná regenerácia, dochádza u športovca k zvyšovaniu adaptácie na záťaž a k zlepšovaniu výkonnosti (Rearick, Creasy, & Buriak, 2011). Ak je však záťaž na športovca nadmerná a v tréningu sa prehliadajú kompenzačné cvičenia a regenerácia, môže dochádzať k presileniu organizmu či dokonca až k maladaptívnej reakcii tela na záťaž – k syndrómu pretrénovania (Meeusen et al., 2006).

Pretrénovanie je pojem, ktorý indikuje, že jedinec bol vystavený tréningovému stresu a nie je schopný podávať optimálny výkon ani po adekvátnej dobe regenerácie (Rearick, Creasy, & Buriak, 2011). Príznaky pretrénovania môžeme rozdeliť do štyroch skupín – tab. 1.

Tabuľka 1 Príznaky pretrénovania (Kutz & Secrest, 2009; Rearick et al., 2011).

Skupina príznakov	Špecifické prejavy
Psychologické príznaky	Pokles výkonu Strata chutí športovať, odpor k tréningu, strach zo súťaže Labilita, podráždenosť, nedostatok kritičnosti, agresivita, apatia Problémy s koncentráciou Znížené libido Zhoršenie školského prospechu Sebapodceňovanie, pocity beznádeje Problémy so spánkom
Fyziologické príznaky	Vzostup systolického tlaku Zvýšenie pokojovej tepovej frekvencie, arytmia srdiečného rytmu Zmeny v dýchaní, zažívaní Poruchy menštruácie Bolesti pohybového ústrojenstva a svalových skupín Poruchy motoriky
Imunologické príznaky	Náchylnosť k ochoreniam – časté nachladnutia Dlhé hojenie zranení Zvýšená teplota Bolesti žliaz Dlhšia regenerácia po zranení
Biochemické príznaky	Poruchy hypotalamu Zníženie koncentrácie glykogénu, hemoglobínu a železa Zníženie mineralizácie kostí

Syndrómom pretrénovania sú ohrození hlavne menej skúsení športovci, ktorí využívajú nevedecké športové metódy a nie sú schopní rozpoznať prvé príznaky pretrénovania (Fry, Morton, & Keast, 1991). Ohrozenou skupinou sú tiež individuálni športovci, športovci na národnej a medzinárodnej úrovni a viac ženy ako muži (Dubuc-Charbonneau, Durand-Bush, & Forneris, 2014).

Existuje veľké množstvo faktorov, ktoré môžu vplývať na mieru pretrénovania. Niektoré faktory môžeme považovať za rizikové ako napríklad tréningový stres, očakávanie výkonu (Brenner, 2007), raná špecializácia do jedného športu (Wiersma, 2000) či osobné problémy (Grove, Main, & Sharp, 2013). Iné faktory zase môžu byť protektívne ako monitorovanie tréningového procesu, pravidelné testovanie somatických parametrov, správna životospráva a pravidelný denný režim (Armstrong & Vanheest, 2002).

Existujú ale aj faktory, ktoré majú za určitých podmienok protektívny a za iných podmienok rizikový charakter. Medzi tieto faktory patria sociálne vzťahy s kamarátmi, rodičmi ale aj trénermi.

Interakcia s trénerom

Tréner môže ovplyvňovať vývoj športovca prirodzenou interakciou medzi nimi a vďaka prostrediu, ktoré pre neho vytvorí. Ak tréner pozitívne posilňuje svojich zverencov, zaujíma sa o nich a na ich chyby sa pozerá ako na súčasť procesu, jeho športovci si šport viac užívajú a menej často šport opúšťajú (Wiese-Bjornstal et al., 2009). Tréner sa tiež môže stať zdrojom negatívnych skúseností, stresu a kritiky, čím môže u športovcov spôsobiť zníženie sebavedomia, pocity nedôvery a nedostatočný pocit podpory (Jowett & Cockerill, 2003).

V predkladanej štúdii sme sa zamerali na to, ako interakčný štýl trénera ovplyvňuje vnímanú mieru pretrénovania u vrcholových športovcov v adolescencii. Vychádzali sme zo systémového pojatia komunikácie, ktorého hlavnou premisou je tvrdenie, že nie je možné nekomunikovať. Komunikácia nemusí prebiehať len zámerne a vedome, ale vždy prebieha v systéme, ktorý tvorí obsah komunikácie a vzťah medzi aktérmi (Watzlawick, Bavelas, Jackson, & O'Hanlon, 2011).

Zo systémového pojatia komunikácie vychádzal pri tvorení svojej teórie o interpersonálnom správaní aj Leary (1958). Rozdiely v interpersonálnom správaní ľudí videl práve v tom, v akej miere sú schopní vyhnúť sa strachu a udržať si sebaúctu. Podľa jeho teórie je voľba tohto správania trvalá, čo znamená, že človek sa v podobných situáciách správa podobným spôsobom. Toto správanie nazval interakčný štýl a tvrdil, že sa prejavuje ako vo verbálnej, tak i v neverbálnej zložke komunikácie. Na základe tejto teórie potom vytvoril dotazník, ktorý zisťoval interpersonálny štýl pacienta – Interpersonálny dotazník – ICL⁸ (Leary, 1958), z ktorého vychádza Dotazník interakčného štýlu supervízora (QSDI⁹), ktorý sme v predkladanej štúdii využili.

Tento dotazník definuje 8 interakčných štýlov trénera, ktoré sú podľa pôvodnej Interpersonálnej teórií usporiadané do kruhu, tak ako to vidíme na obrázku 1.

⁸ Interpersonal Adjective Checklist

⁹ Questionnaire on Supervisor – Doctoral Student Interaction

[illegible]

Primárnym cieľom tejto práce je zmapovať súvislosti medzi interakčným štýlom trénera a mierou pretrénovania u vrcholových športovcov v adolescencii. V rámci výskumu sme sa tiež zamerali na zmapovanie výskytu pretrénovania u týchto športovcov vo vzťahu k ich pohlaviu a typu športu, ktorý vykonávajú. Výskum sa zaoberá len psychosociálnymi aspektami syndrómu pretrénovania.

Popis výskumného súboru

Metódy

Shachamová (1983) vo svojom článku uvádza vnútornú konzistenciu jednotlivých škál v rozmedzí .80 – .91, v našom výskume .71 - .89.

K identifikácii interakčného štýlu trénera sme využili dotazník Questionnaire on Supervisor – Doctoral Student Interaction (QSDI, Mainhard, van der Rijst, van Tartwijk, & Wubbels, 2009). Tento dotazník bol pôvodne určený na zisťovanie interakčného štýlu doktorského supervízora (Mainhard et al., 2009). Pre naše účely sme tento dotazník preložili z angličtiny a upravili niektoré položky tak, aby zodpovedali športovému prostrediu. „Môj supervízor“ sme nahradili „Môj tréner“.

Dotazník obsahuje 41 položiek, ktoré tvoria osem škál a sú tvorené dvoma nezávislými faktormi – dimenziou vplyvu a dimenziou blízkosti. Osem škál je usporiadaných v kruhovom diagrame, čo znamená, že škály, ktoré spolu susedia, spolu vysoko korelujú a škály, ktoré ležia v kruhu oproti sebe, korelujú negatívne. Štyri škály vypovedajú o pozitívnych (Organizátor, Pomáhajúci, Chápajúci, Vedúci k zodpovednosti) a štyri škály o negatívnych (Neistý, Nespokojný, Kárajúci, Prísny) aspektoch trénera. Skúmaná osoba hodnotí jednotlivé výroky na päťbodovej Likertovej škále od 1 (nikdy) po 5 (vždy) (Mainhard et al., 2009).

V pôvodnom výskume (Mainhard et al., 2009) sa Cronbachova Alfa pohybovala medzi .70 – .87, v našom výskume .60 - .82.

Výsledky

Rozdiely medzi pohlaviami v celkovej miere pretrénovania

V rámci celkového skóre dotazníku POMS sa priemery skupín líšili a rozdiely medzi pohlaviami sa v miere pretrénovania preukázali ako štatisticky významné na 1 % hladine významnosti (tabuľka 2). Z výsledkov analýz vyplýva, že existujú významné genderové rozdiely v celkovej úrovni vnímanej záťaže, pričom ženy vnímajú vyššiu mieru pretrénovania než muži.

Tabuľka 2 Rozdiel medzi pohlaviami v celkovej miere pretrénovania.

	Pohlavie	N	M	SD	t	df	p
TMD	muž	332	41,97	20,4	-3,253	166,79	,001
	žena	111	50,20	23,9			

Miera pretrénovania v individuálnych a tímových športoch

V rámci celkového skóre dotazníka POMS sme potvrdili signifikantné rozdiely medzi kolektívnymi a individuálnymi športmi na 5% hladine významnosti. Z tabuľky 3 je zrejmé, že individuálni adolescentní športovci vnímajú vyššiu mieru pretrénovania než adolescenti v kolektívnych športoch.

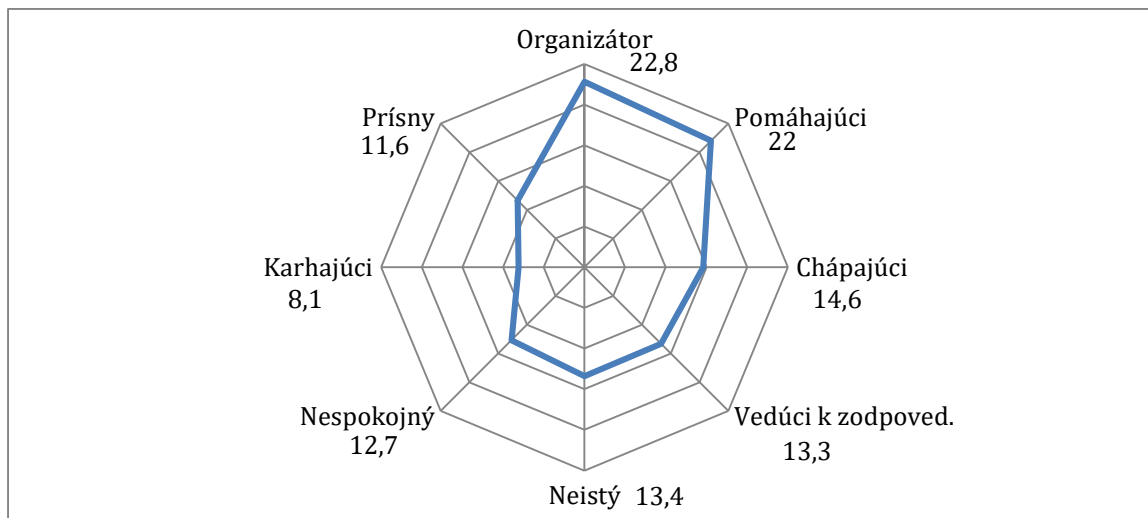
Tabuľka 3 Rozdiely v celkovej miere pretrénovania medzi individuálnymi a tímovými športovcami.

	Typ športu	N	M	SD	t	df	p
TMD	Kolektívny	302	42,34	20,2	2,363	242,41	,019
	Individuálny	144	47,80	24,0			

Profil interakčného štýlu trénera v našom výskumnom súbore

V grafe 1 je zobrazený profil interakčného štýlu trénera v našom výskumnom súbore. Graf naznačuje, že priemerný tréner v našej výskumnej vzorke je skôr organizátor a pomáhajúci tréner, než prísny, karhajúci a nespokojný tréner.

Graf 1 Profil interakčného štýlu trénera v našom výskumnom súbore

Interakčný štýl trénerov a tréneriek

Významné rozdiely vo využívaní interakčných štýlov medzi trénermi a trénerkami sa nepotvrdili v žiadnej dimenzii dotazníka QSDI ($p > 0,05$).

Interakčný štýl trénera a celková miera pretrénovania

Celkové skóre dotazníka POMS (TDM) preukázalo signifikantný vzťah na 5% hladine významnosti takmer so všetkými škálami dotazníka QSDI. U mužov sa nepotvrdil signifikantný vzťah s organizačným interakčným štýlom trénera a u žien s interakčným štýlom trénera, ktorý vedie športovcov k zodpovednosti. U kolektívnych športov sa preukázal signifikantný vzťah na 5% hladine významnosti so všetkými škálami dotazníka QSDI a u individuálnych športov sa nepotvrdil vzťah v škále pomáhajúci tréner a tréner vedúci k zodpovednosti. Korelačné koeficienty pre mužov, ženy, kolektívnych a individuálnych športovcov máme zobrazené v tabuľke 4.

Tabuľka 4 Koeficienty korelácie medzi celkovým skóre dotazníka POMS a interakčnými štýlmi trénerov u mužov, žien, kolektívnych a individuálnych športovcov.

	TMD muži	TMD ženy	TMD kolektív.	TMD individ.
Organizátor	-,093	-,376**	-,160**	-,217**
Pomáhajúci	-,170**	-,257**	-,216**	-,155
Chápajúci	-,185**	-,245**	-,226**	-,167*
Vedúci k zodpo.	-,148**	-,094	-,222**	,023
Pozitívne	-,178**	-,272**	-,240**	-,143
Neistý	,296**	,398**	,301**	,406**
Nespokojný	,324**	,314**	,320**	,298**
Karhajúci	,334**	,327**	,380**	,252**

Prísny	,315**	,221*	,221*	,273**
Negatívne	,381**	,377**	,383**	,372**

*Korelačný koeficient je signifikantný na hladine významnosti $p < 0,05$.

** Korelačný koeficient je signifikantný na hladine významnosti $p < 0,01$.

V rámci tesnosti vzťahu však išlo vo všetkých skupinách o nízke až stredne tesné vzťahy. Z uvedených tabuliek je zrejmé, že celkové skóre dotazníka POMS má tesnejšie vzťahy s negatívnymi interakčnými štýlmi trénera než s tými pozitívnymi. Z toho môžeme vyvodit' záver, že negatívne interakčné štýly trénera výraznejšie ovplyvňujú celkovú mieru pretrénovania u mužov aj žien v individuálnych aj kolektívnych športoch v adolescentnom veku. Z predkladanej analýzy do istej miery tiež vyplýva, že negatívne interakčné štýly trénera zhoršujú celkové narušenie nálad a pozitívne interakčné štýly celkové narušenie nálad zlepšujú.

Limity

Limity predkladanej štúdie vychádzajú z limitov použitých metód. Jednak nie sú tieto metódy štandardizované na českej populácii adolescentov, jednak sa jedná o self – report metódy a jednak majú tieto metódy svoje vlastné metodologické nedostatky. Dotazník POMS v sebe zahrňuje niektoré položky, ktoré by mohli byť pre respondentov nezrozumiteľné (napr. malomyseľný) a zameriava sa iba na jeden aspekt syndrómu pretrénovania, a to na zmenu afektívnych nálad a pocitov. Limity dotazníka QSDI vychádzajú z jeho prekladu do českého jazyka a tiež vymazania jednej položky (č.41) z dôvodu zlej vnútornej konzistencie škály.

Limity štúdie vnímame aj v nerovnomernom rozložení výskumnej vzorky a v rozdielnych podmienkach vyplňovania testovej batérie. Dotazníky boli zbierané po celej ČR a v rámci rôznych športových i vzdelávacích inštitúcií, preto nebolo možné zabezpečiť jednotné podmienky pre všetkých.

Diskusia

Výsledky prvej analýzy potvrdili signifikantné genderové rozdiely v celkovej miere pretrénovania ($t = -3,253$, $df = 166,79$, $p = ,001$), pričom ženy dosahovali v celkovom skóre dotazníka POMS vyššie priemerné skóre než muži. Tieto výsledky sú v súlade so zisteniami zahraničných štúdií (Dubuc-Charbonneau et al., 2014; Winsley & Matos, 2010). Otázkou, ale zostáva, či sa u mužov naozaj vyskytujú príznaky pretrénovania v nižšej miere alebo tieto príznaky len muži podceňujú a bagatelizujú.

Výsledky štúdie tiež potvrdili signifikantné rozdiely v celkovej miere pretrénovania medzi individuálnymi a tímovými športovcami ($t = 2,363$, $df = 242,408$, $p = 0,019$). Z predkladanej analýzy môžeme usudzovať, že individuálni športovci pociťujú vyššiu mieru pretrénovania než kolektívni, čo je v súlade s výsledkami zahraničných štúdií (Matos et al., 2011; Winsley & Matos, 2010). Individuálni športovci sa vo väčšine prípadov musia spoliehať sami na seba, je na nich kladená väčšia zodpovednosť a nároky zo strany rodičov i trénerov, čo môže mať za následok, že pociťujú určité somatické napätie či pocity anxiety. Tímoví športovci na druhej strane súťažia v kolektíve, ktorý im môže pomôcť pri zvládaní nárokov športovej činnosti a poskytnúť im tak určitú sociálnu oporu (Merkel, 2013).

Predpoklad rozdielu vo využívaní rôznych interakčných štýlov žien a mužov sme nepotvrdili. Tieto výsledky odporujú výsledkom z iných zahraničných štúdií (Camiré, Trudel, & Forneris, 2009; Fasting & Pfister, 2000) pravdepodobne z dôvodu nerovnomerného zastúpenia žien a mužov v oboch typoch športov. Túto skutočnosť

môžeme reflektovať aj tým, že väčšina tréneriek v našom výskumnom súbore sa venuje individuálnym športom ako je gymnastika či plávanie, čo môže u ich zverencov vyvolávať pocit väčšej kontroly či prísnosti.

Potvrdili sme aj existenciu vzťahu medzi interakčným štýlom trénera a vnímanou mierou pretrénovania, aj keď sa tesnosti vzťahov medzi škálami pohybovali na hranici medzi nízkymi až stredne tesnými. Tesnejší vzťah sa ukázal medzi TDM a negatívnymi interakčnými štýlmi trénera ako medzi tými pozitívnymi. Ak teda tréner využíva negatívne interakčné štýly, ako je napríklad Neistý či Karhajúci interakčný štýl, prehĺbuje tým u mladých jedincov pocity únavy, depresie, hnevu, zmätenia i napätia, a tým negatívne vplýva na celkové narušenie nálady jedinca a zvyšujú tak mieru pretrénovania. Tento predpoklad sa uplatňuje jak u žien, tak i u mužov, jak v individuálnych tak i v kolektívnych športoch. Ak sa, naopak, tréner stavia do role Pomáhajúceho trénera, zvyšuje tak u svojich zverencov pocity vitality, energie, plnosti života a radosti, čím prežívanie mladého jedinca zlepšuje a znižuje tak mieru pretrénovania. Týmto výsledkami sme podporili zistenia zahraničných výskumov (Baker, Yardley, & Côté, 2003; Patel, Omar, & Terry, 2010). Samozrejme ale nemôžeme zabúdať, že korelačné koeficienty, ktoré nám v analýze vyšli, dosahujú nízke hodnoty, preto si musíme byť vedomí toho, že tento vzťah medzi premennými nie je ultimátny a že na mieru pretrénovania vplýva ďalší rad faktorov, ako je osobnosť, rodinné zázemie, zdravotný stav či vzťahy s kamarátmi apod.

Literatura

- Armstrong, L. E., & Vanheest, J. L. (2002). The unknown mechanism of the overtraining syndrome. *Sports Medicine*, 32(3), 185 – 209.
- Baker, J., Côté, J., & Hawes, R. (2000). The relationship between coaching behaviours and sport anxiety in athletes. *Journal of science and medicine in sport*, 3(2), 110 – 119.
- Brenner, J. S. (2007). Overuse injuries, overtraining, and burnout in child and adolescent athletes. *Pediatrics*, 119(6), 1242 – 1245.
- Camiré, M., Trudel, P., & Forneris, T. (2009). High school athletes' perspectives on support, communication, negotiation and life skill development. *Qualitative research in sport and exercise*, 1(1), 72 – 88.
- Dubuc-Charbonneau, N., Durand-Bush, N., & Forneris, T. (2014). Exploring levels of student-athlete burnout at two Canadian universities. *The Canadian Journal of Higher Education*, 44(2), 135.
- Fasting, K., & Pfister, G. (2000). Female and male coaches in the eyes of female elite soccer players. *European Physical Education Review*, 6(1), 91 – 110.
- Fry, R. W., Morton, A. R., & Keast, D. (1991). Overtraining in athletes. *Sports Medicine*, 12(1), 32 – 65.
- Grove, J. R., Main, L. C., & Sharp, L. (2013). Stressors, recovery processes, and manifestations of training distress in dance. *Journal of Dance Medicine & Science*, 17(2), 70 – 78.
- Jowett, S., & Cockerill, I. M. (2002). Incompatibility in the coach-athlete relationship. *Solutions in sport psychology*, 16 – 31.
- Kutz, M., & Secrest, M. (2009). Contributing factors to overtraining in the adolescent multi-season/sport athlete. *Strength & Conditioning Journal*, 31(3), 37 – 42.
- Leary, T. (1958). Interpersonal diagnosis of personality. *American Journal of Physical Medicine & Rehabilitation*, 37(6), 331.
- Mainhard, T., van der Rijst, R., van Tartwijk, J., & Wubbels, T. (2009). A model for the supervisor–doctoral student relationship. *Higher education*, 58(3), 359 – 373.
- Matos, N. F., Winsley, R. J., & Williams, C. A. (2011). Prevalence of nonfunctional overreaching/overtraining in young English athletes. *Med Sci Sports Exerc*, 43(7), 1287 – 94.
- McNair, D. M., Lorr, M., & Droppleman, L. F. (1992). Profile of Mood States (POMS)–Revised Manual. San Diego, CA: Education and Industrial Testing Service.
- Meeusen, R., Duclos, M., Gleeson, M., Rietjens, G., Steinacker, J., & Urhausen, A. (2006). Prevention, diagnosis and treatment of the overtraining syndrome: ECSS position statement 'task force'. *European Journal of Sport Science*, 6(1), 1 – 14.

- Merkel, D. L. (2013). Youth sport: Positive and negative impact on young athletes. *Open Access J Sports Med*, 4, 151 – 160.
- Patel, D. R., Omar, H., & Terry, M. (2010). Sport-related performance anxiety in young female athletes. *Journal of pediatric and adolescent gynecology*, 23(6), 325 – 335.
- Rearick, M., Creasy, J., & Buriak, J. (2011). Avoid overtraining in young athletes. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 82(5), 25 – 36.
- Shacham, S. (1983). A shorted version of the Profile of Mood States. *Journal of Personality Assessment*, 47(3), 305 – 306
- Stuchlíková, I., Man, F., & Hagtvet, K. (2005). Dotazník k měření afektivních stavů: konfirmační faktorová analýza krátké české verze. *Československá psychologie*, 49(5), 459 – 467.
- Watzlawick, P., Bavelas, J. B., Jackson, D. D., & O'Hanlon, B. (2011). *Pragmatics of human communication: A study of interactional patterns, pathologies and paradoxes*. New York, NY: WW Norton & Company.
- Wiese-Bjornstal, D. M., LaVoi, N. M., & Omli, J. (2009). Child and adolescent development and sport participation. In B.W. Brewer, (Eds.) *Handbook of Sports Medicine and Science, Sport Psychology*, (97-112). West Sussex: John Wiley & Sons.
- Wiersma, L. D. (2000). Risks and benefits of youth sport specialization: Perspectives and recommendations. *Pediatric Exercise Science*, 12(1), 13 – 22.
- Winsley, R., & Matos, N. (2010). Overtraining and elite young athletes. In N. Armstrong & A.M. McManus (Eds.), *The elite young athlete* (pp. 97 – 105). Exeter, UK: Karger Publishers.
- Wubbels, T., Brekelmans, M., den Brok, P., & van Tartwijk, J. (2006). An interpersonal perspective on classroom management in secondary classrooms in the Netherlands. In C. Evertson & C.S. Weinstein (Eds.) *Handbook of classroom management: Research, practice, and contemporary issues* (1161-1191). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers
- Wubbels, T., & Levy, J. (1993). *Do you know what you look like?* London: Psychology Press.

THE ASSOCIATION OF SELECTED PERSONALITY AND SITUATIONAL FACTORS WITH ALCOHOL CONSUMPTION AS A MEANS OF MOOD REGULATION IN SLOVAK HEALTHCARE PROFESSIONALS

Lukáš Pitel, Jitka Gurnáková

Ústav experimentálnej psychologie, Centrum sociálnych a psychologických vied, Slovenská akadémia vied, Bratislava

lukaspitel@gmail.com, jitka.gurnakova@savba.sk

SÚVIS VYBRANÝCH OSOBNOSTNÝCH A SITUAČNÝCH FAKTOROV S UŽÍVANÍM ALKOHOLU ZA ÚČELOM REGULÁCIE NÁLADY U SLOVENSKÝCH ZDRAVOTNÍKOV

Abstrakt

Regulácia emócií prostredníctvom alkoholu (REA) môže mať za následok vytvorenie návyku, ktorý sa v pracovnej sfére podpisuje na zvýšenej chybovosti. Účelom tejto štúdie bolo identifikovať osobnostné a situačné faktory súvisiace s REA u zdravotníkov (záchranárov, operátorov a sestier) na Slovensku. Dáta boli zozbierané v roku 2010 (N = 199; 77,5% žien; priemerný vek 39 r., SD 9 r.). Každý ôsmy zdravotník uviedol, že častejšie než “niekedy” užíval alkohol ako spôsob dostania sa zo zlej nálady. REA pozitívne korelovala so sensation seekingom a post-traumatickou symptomatológiou, nie však s vnímaným stresom. Výsledky regresnej analýzy naznačujú, že sensation seeking a post-traumatické symptómy nezávisle od seba prispievajú k REA. V rámci prevenčných a terapeutických programov pre zdravotníkov je namieste venovať osobitnú pozornosť konštruktívnejším formám regulácie emócií a zvládania post-traumatických problémov. Dizajn štúdie však limituje možnosť kauzálnych inferencií.

Kľúčové slová: alkohol, regulácia emócií, post-traumatické symptómy, sensation seeking

English abstract

Use of alcohol as a means of affect regulation (AAR) might become a habit which results in an increased error rate at work. The aim of this study was to identify personality and situational factors associated with AAR among Slovak healthcare professionals (paramedics, emergency dispatch operators, and nurses). Data were collected in 2010 (N = 199; 77.5% females; average age 39 yrs., SD = 9 yrs.). Every eighth professional reported the use of alcohol as a means of lifting their bad mood more frequently than “sometimes”. AAR correlated positively with sensation seeking and post-traumatic symptoms, but not with perceived stress. The results of regression analysis indicate that sensation seeking and post-traumatic symptoms contribute independently to AAR. In prevention and therapy programs for healthcare professionals, particular attention should be paid to more constructive forms of affect regulation and coping with trauma-related problems. However, the design of the study limits its potential for causal inferences.

Key words: alcohol; affect regulation; post-traumatic symptoms; sensation seeking

The study was supported by Scientific Grant Agency VEGA, under project nr. 2/0080/14.

Introduction

Healthcare is a profession where human errors and incorrect decisions can lead to fatal consequences. Thus it is important to understand risk factors related to the tendency to increased error rate. Problematic alcohol consumption can have adverse long-term effects on work performance, even when drinking alcohol only off duty: absence, decline of social relationships and overall performance, and increase of error rate in work-related activities and decision-making (Midford, Welander, & Allsop, 2009). In this regard, it is alarming that, e.g. in the study of Kenna & Wood (2004), 8% of physicians, 9% of nurses, and 16% of dentists living in the north-east of the USA reported heavy episodic drinking in the previous month. Only a small part of them (5% of nurses and 2% of physicians) admitted that their drinking problems resulted in lower quality of their care of patients.

Individual differences in alcohol consumption were found to be associated with both personality and affective factors. One of the most frequently studied personality traits pertaining to use of psychoactive substances is *sensation seeking*. A meta-analysis of 61 studies (Hittner & Swickert, 2006) revealed a small to medium effect between alcohol consumption and overall score in sensation seeking measures (weighted mean $r = 0.26$). The currently prevalent theoretical explanations of the aforementioned relationship are based on findings of a negative correlation between sensation seeking and the level of monoamine oxidase (MAO). MAO regulates dopamine levels in the brain. In response to excitement, dopamine levels rise disproportionately among high sensation seekers, due to their lower levels of MAO. Elevated levels of dopamine motivate appetitive reward seeking behavior, especially when the rewards are biologically reinforcing (Zuckerman, as cited in Hittner & Swickert, 2006).

Also experiencing stress and/or negative affects is related to higher alcohol consumption. Positive association between perceived stress and alcohol consumption in a given day in a non-clinical population was confirmed in the study by Carney, Armeli, Tennen, Affleck, & O'Neil (2000). Similarly, a high degree of comorbidity of post-traumatic stress disorder (PTSD) and substance use disorders is extensively documented (Jacobsen, Southwick, & Kosten, 2001). These disorders are probably functionally related to one another. The majority of the published data shows that PTSD precedes substance abuse or dependence: substances are initially used in attempt to modify PTSD symptoms. However, the relationship is not exclusively one-directional (Cottler, Compton, Mager, Spitznagel, & Janca, 1992).

It is important to note that frequency or amount of alcohol used are not the only determinants of adverse consequences of alcohol consumption. Also the motivational aspect plays a role here. Those who drink alcohol for emotional relief or in order to forget their problems tended to follow less healthy alcohol consumption patterns and experienced more alcohol-related problems than those who drink alcohol primarily for social reasons (Cooper, Frone, Russell, & Mudar, 1995). Therefore, the practice of using alcohol for affect regulation (AAR) can be considered particularly risky in regards to everyday functioning, including work efficiency.

We are not aware of any study that would focus on prevalence of problematic alcohol consumption and potentially related risk factors in healthcare professionals from Central Europe. Due to a lack of available data, the aim of this study was to assess the AAR occurrence, as well as the relationship between AAR and sensation seeking, perceived stress, and post-traumatic symptoms (PTS). Since our study rests on a secondary analysis of existing data, the selection of the dependent variable as well as the risk factors had to be limited to the aforementioned variables.

Methods

Sample and procedure

Data was collected in 2010 by the questionnaire method at EMS stations and training centers of healthcare professionals around Slovakia. The research included three different groups of healthcare professionals: paramedics (N = 65; 55.4% men), operators (N = 81; 7.5% men), and nurses (N = 59; 6.8% men). We received 206 completed questionnaires (22.5% men) with mean age 39 years, standard deviation ± 9 years. Fully completed, here analyzed questionnaires were returned by 194 to 199 participants, depending on the given scale.

Measuring Instruments

We assessed sensation seeking with the 8-item Brief Sensation Seeking Scale (BSSS) (Hoyle, Stephenson, Palmgreen, Lorch, & Donohew, 2002), where each item is answered on a 5-point Likert scale.

Perceived stress was assessed by the 10-item Perceived Stress Scale (PSS) (Cohen, Kamarck, & Mermelstein, 1983). PSS measures on a 5-point Likert scale the degree to which situations in the life of man are considered as stressful, as well as the degree of perceived stress in the last four weeks.

PTS were assessed on the 10-item Post Traumatic Stress Symptoms Scale (PTSS-10; Weisaet & Mehlum, 1993, in Eid, Thayer, & Johnsen, 1999), where each item listed shortly one of the symptoms of PTSD. As opposed to the original version with seven answer options, participants had only five options (as the study was part of a larger project, where PTSS-10 items were included in a more extensive instrument).

AAR was assessed by a single item selected from the Measure of Affect Regulation Styles (Larsen & Prizmic, 2004). The item was formulated as follows: “I used alcohol to lift my bad mood”, with seven response options, ranging from “never” to “almost always”.

Statistical Analyses

Basic frequencies and descriptive statistics were calculated, as well as Cronbach's Alphas for all scales. Next were calculated associations between all studied variables, including gender, via Pearson's correlation coefficient (Table 2). Finally, sensation seeking, perceived stress, and PTS were included into a joint regression model, where by means of linear regression were calculated standardized Betas as indicators of the associations between the independent variables and AAR.

Results

Based on the diagnostic criteria for identifying PTSD, the following three categories (Stoll et al., 1999) were determined, depending on PTSS-10 scores of the participants: low degree of PTS (score 1-10); borderline PTSD symptomatology (11-16); and high degree of PTS, typical for the population with assigned diagnosis (17 and above). Around 56% of participants showed a low degree of symptoms, 21% were borderline PTSD, and up to 23% showed high degree of symptoms.

More than half of the participants reported never having used alcohol to lift their bad mood. A third of them reported having done so “rarely” or “sometimes”, and approximately every eighth respondent reported behaving like this “fairly often”, “often”, or “almost always” (Table 1). AAR occurrence was at a similar level in all three professions studied (data not presented).

The degree of internal consistency was at least satisfactory in all three scales, ranging from $\alpha = .73$ (BSSS) to $\alpha = .91$ (PTSS-10).

We found relatively small but statistically significant positive AAR correlations with sensation seeking and PTSs. The positive correlation between AAR and perceived stress was not statistically significant at the p-value level of 0.05 (Table 2).

Although women scored much higher in PTS compared to men, gender was not associated with AAR. Sensation seeking, perceived stress and PTS together explained about 10% of variance in AAR. In this model, similarly to univariate correlation analyses, we found a positive relation of AAR with sensation seeking, $\beta = 0.24$; $p < 0.001$ and PTS, $\beta = 0.20$; $p < 0.01$, but no relation to perceived stress, $\beta = 0.03$; $p > 0.1$ (data not presented).

A more detailed analysis found AAR (cut-off: at least “moderately often”) showing some discontinuity in the relation between AAR and PTS: group with highest score in PTS had a disproportionally high AAR occurrence (22.2%) in comparison to the groups with low (8.6%) and borderline (7.1%) scores. This was despite the fact that differences in AAR scores between given groups grew almost linearly: 5.2; 13.0; and 22.4 points (data not presented).

Table 1 Frequency table of post-traumatic symptomatology and affect regulation by alcohol consumption by category

Variable category (score range)	N	%
Post-traumatic symptomatology		
Low degree of symptoms (0-10)	109	55.6
Borderline score (11-16)	42	21.4
High score (17-40)	45	23.0
Overall	196	100
Affect regulation with alcohol consumption		
“Never” (0)	108	54.3
“Rarely” or “sometimes” (1-2)	66	33.2
“Fairly often” to “almost always” (3-6)	25	12.6
Overall	199	100

Table 2 Basic descriptive data and correlation matrix of studied variables in Pearson’s correlation coefficient

Variable (possible score range)	Mean	SD	1	2	3	4
1 Affect regulation with alcohol (0-6)	0.96	1.35	(-)			
2 Sensation seeking (8-40)	20.15	5.33	.24***	(.73)		
3 Perceived stress (0-40)	15.98	5.50	.13†	-.01	(.83)	
4 Post-traumatic symptoms (0-40)	10.79	7.81	.21**	-.01	.53***	(.91)
5 Gender (1 = male; 2 = female)	-	-	-.02	-.17*	.14*	.32***

Notes. N’s range from 194 to 199 due to occasional missing data. Numbers in parentheses indicate Cronbach’s Alphas of the scales.

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$; † $p < 0.1$

Discussion

The aim of this study was to assess the occurrence of AAR in the group of healthcare professionals, as well as the relationship between this coping strategy and sensation seeking, perceived stress, and PTS. Almost 13% of participants reported using alcohol “fairly often” to “almost always” in order to lift their bad mood. In line with previous research (Hittner & Swickert, 2006; Jackobsen et al., 2001), this behaviour was relatively weakly, but significantly positively associated with sensation seeking and PTS. However, previously documented positive association between perceived stress and alcohol consumption (Carney et al., 2000) was not confirmed in our

study. Frequent AAR occurrence was especially high in healthcare professionals scoring high in PTS, indicating the presence of PTSD diagnosis.

In comparison to the study by Kenna & Wood (2004), prevalence rate of moderate to permanent AAR was lower than the occurrence of minor alcohol-related dysfunctions in US nurses (27%), and at the same time higher than the occurrence of more severe dysfunctions among them (9%). In any case, the fact that every eighth healthcare professional in our sample admitted to consume alcohol regularly in order to cope with their bad moods is alarming in regard to the safety of patients.

In prevention or health promotion programs related to health professionals, we recommend to focus particularly on individuals with high PTSD symptomatology. In addition to a higher occurrence of AAR, their work efficiency can be impaired due to the cumulative effect of alcohol abuse and PTSD. Likewise, individuals with higher sensation seeking had a higher risk of increased AAR. As alternative to substance abuse, other leisure time activities, e.g. adrenaline, sports should be considered among them as a means of emotion regulation.

However, the results of our study should be interpreted with caution. Due to the study design, causality cannot be inferred. The limitations of the study include the specifics of our AAR indicator: no specifications were given either for the exact amount of consumed alcohol, or consumption frequency. The ratings, selected from a scale with rather vague categories such as “sometimes” or “often” could be quite subjective. It is also questionable how fitting is the data from 2010 for healthcare professionals in Slovakia of today. We recommend to conduct a similar study with a more precise measure of AAR. In the case of a larger sample than ours, a comparison of individual groups of healthcare professionals and gender differences in consumption of alcohol and other substances would be interesting, including abuse of prescription medication. It is necessary to include other personality and environmental variables in order to obtain a more complex picture of determinants of substance abuse, as those studied in our research could only explain a tenth of the overall variance. We recommend to apply the scores of the PTSD measures also as categorical variables rather than just continuous: as it was indicated in our preliminary analysis, no notable increase in AAR might occur until the scores are high enough for assigning the actual PTSD diagnosis. Also different scale sensitivity and cut-offs for men and women need to be considered (Parker-Guilbert, Leifker, Sippel, & Marshall, 2014).

References

- Carney, M. a, Armeli, S., Tennen, H., Affleck, G., & O’Neil, T. P. (2000). Positive and negative daily events, perceived stress, and alcohol use: a diary study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(5), 788–798.
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A Global Measure of Perceived Stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 24(4), 385.
- Cooper, M. L., Frone, M. R., Russell, M., & Mudar, P. (1995). Drinking to regulate positive and negative emotions: A motivational model of alcohol use. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(5), 990–1005.
- Cottler, L. B., Compton, W. M., Mager, D., Spitznagel, E. L., & Janca, A. (1992). Posttraumatic stress disorder among substance users from the general population. *The American Journal of Psychiatry*, 149(5), 664–670.
- Eid, J., Thayer, J. F., & Johnsen, B. H. (1999). Measuring post-traumatic stress: a psychometric evaluation of symptom- and coping questionnaires based on a Norwegian sample. *Scandinavian Journal of Psychology*, 40(2), 101–108.
- Hittner, J. B., & Swickert, R. (2006). Sensation seeking and alcohol use: A meta-analytic review. *Addictive Behaviors*, 31(8), 1383–1401.
- Hoyle, R. H., Stephenson, M. T., Palmgreen, P., Lorch, E. P., & Donohew, R. L. (2002). Reliability and validity of a brief measure of sensation seeking. *Personality and Individual Differences*, 32(3), 401–414.
- Jacobsen, L. K., Southwick, S. M., & Kosten, T. R. (2001). Substance use disorders in patients with posttraumatic stress disorder : A review of the literature. *The American Journal of Psychiatry*, 158(8), 1184–1190.
- Kenna, G. A., & Wood, M. D. (2004). Alcohol use by healthcare professionals. *Drug and Alcohol Dependence*, 75(1), 107–116.

- Larsen, B. J., & Prizmic, Z. (2004). Affect regulation. *Handbook of Self-Regulation: Research, Theory, and Application*, 7155, 40–61.
- Midford, R., Welander, F., & Allsop, S. (2009). Preventing Alcohol and Other Drug Problems in the Workplace. In: T. Stockwell, P. J. Gruenewald, J. Toumbourou, & W. Loxley (Eds.), *Preventing Harmful Substance Use: The Evidence Base for Policy and Practice* (pp. 191–205). New York, NY: Wiley.
- Parker-Guilbert, K. S., Leifker, F. R., Sippel, L. M., & Marshall, A. D. (2014). The differential diagnostic accuracy of the PTSD Checklist among men versus women in a community sample. *Psychiatry Research*, 220(1–2), 679–686.

HODNOTY AKO PREDIKTORY POSTOJOV K SOCIÁLNEMU ZABEZPEČENIU

Ivana Piterová

Spoločenskovedný ústav CSPV, SAV

piterova@saske.sk

HUMAN VALUES AS PREDICTORS OF ATTITUDES TO SOCIAL SECURITY

Abstrakt

Cieľom predloženého príspevku bolo preskúmať, ktoré hodnoty nám umožňujú predikciu miery sociálnej solidarity a sociálnej diferenciácie, na základe ktorých sme priradili respondentov k 4 postojovým typom k sociálnemu zabezpečeniu: konzervatívny, liberálny, sociálnodemokratický a radikálny, pre ktoré sme vytvorili hodnotové profily. Výskumnú vzorku tvorilo 1810 Slovákov, ktorí sa zúčastnili 4. kola Európskej Sociálnej Sondy (ESS) a pre vytvorenie vyhranených postojových typov bola vzorka redukovaná na 364 respondentov. Dáta pre overenie stanovených hypotéz sme získali z databázy ESS. Výsledky lineárnej regresie ukázali, že hodnoty Benevolencia a Tradícia sú významnými prediktormi pre sociálnu solidaritu a hodnoty Moc a Bezpečie nám umožňujú predikovať úroveň sociálnej diferenciácie. Vytvorené hodnotové profily daných skupín poskytujú možnosť pre lepšie porozumenie postojom k sociálnemu zabezpečeniu.

Kľúčové slová: základné ľudské hodnoty; postoje; sociálne zabezpečenie; Európska sociálna sonda

Abstract

The aim of this paper was to examine which human values allow us to predict level of social solidarity and social differentiation. Respondents were assigned to 4 distinctive types of attitude to social security: conservative, liberal, social-democratic, radical; based on the scores on social solidarity and differentiation scales. Creating value profiles for groups mentioned above was under the scope of this paper. A sample consists of 1810 Slovaks who participated in the 4th round of European Social Survey (ESS). Subsequently, in order to create well-defined attitude types the sample was reduced to 364. Data for verifying hypothesis were obtained from the ESS database. The results of linear regression have shown that while values Benevolence and Tradition are significant predictors of social solidarity, values Power and Security allow us to predict the level of social differentiation. Created value profiles for given groups provide an opportunity for better understanding of the attitudes towards social security.

Key words: basic human values; attitudes; social security; European social survey

Úvod

Slovenský právny systém sociálneho zabezpečenia predstavuje podstatnú časť sociálnej bezpečnosti občanov, pričom vychádza z európskej sociálnej a právnej kultúry. Vláda Slovenskej republiky sa v sociálnej oblasti hlási k tradičným európskym hodnotám, ako sú rovnosť šancí, sociálna spravodlivosť a solidarita (Tomanová, 2009). Hodnotové orientácie obyvateľov na Slovensku vyplývajúce z dát medzinárodného prieskumu European Social Survey (ďalej len ESS) poukazujú na prevalenciu konzervatívnych hodnôt s nižšou mierou sebatranscendencie (Kentoš, 2010). Hodnoty spadajúce do konzervatívnej hodnotovej orientácie odrážajú odmietanie zmien a neistoty (túžbu po bezpečí, zachovávaní tradícií a konformite). Spoločným cieľom sebatranscendenčných hodnôt je povýšenie záujmu o iných nad vlastné záujmy a kooperatívne sociálne vzťahy. Ako uvádza Kentoš (2010, s. 151): „Komparácia doposiaľ uskutočnených kôl projektu ESS priniesla relatívnu zhodu výsledkov a nepriamo tak potvrdzuje stabilitu hodnotových preferencií Európanov.“

Jedným z možných pohľadov na postoje k sociálnemu zabezpečeniu je cez príslušnosť respondentov k postojoyým typom (ďalej len PT) vychádzajúcich z Esping-Andersenovej (1990) typológie sociálno-politických systémov sociálneho štátu. Na základe miery sociálnej solidarity (vzájomná podpora, spoločenská súdržnosť, spolupatričnosť) a sociálnej diferenciácie (tolerancia sociálnych rozdielov medzi ľuďmi) definoval Výrost (2010) konzervatívny PT presvedčením o potrebe sociálnej diferenciácie s vysokou mierou sociálnej solidarity. Sociálnodemokratický PT je charakteristický nízkou potrebou sociálnej diferenciácie a vysokou sociálnou solidaritou. Liberálny PT sa vyznačuje preferenciou sociálnej diferenciácie a nízkou sociálnou solidaritou a radikálny PT nízkou sociálnou solidaritou i diferenciáciou. Najpreferovanejším PT na Slovensku je konzervatívny (34,5%), v podobnej miere liberálny (33,61%), následne radikálny (17,77%) a v najmenšom počte je zastúpený sociálnodemokratický (14,13%) (Výrost, 2010).

Spojenie medzi hodnotami a postojmi k prerozdeľovaniu zdrojov štátu sa stáva viac špecifické, čím je menej materiálne zabezpečená sociálna trieda alebo čím je prevalencia chudoby v krajine vyššia (Kulin, 2011). Práve hodnoty konzervativizmu a sebatranscendencie podľa výsledkov štúdie Gryaznovej a Maguna (2012) zvyšujú mieru podpory intervencii zo strany vlády v oblasti sociálneho zabezpečenia. V krajinách východnej Európy sa ukazuje najmä význam konzervatívnych hodnôt, čo si Kulin (2011) vysvetľuje rozdielnou kultúrnou, inštitucionálnou a sociálno-politickou históriou v porovnaní s krajinami západnej Európy. Významné pre podporu sociálneho zabezpečenia sa ukazujú aj sociálne a kultúrne hodnoty ako je egalitarizmus a zakorenenosť v protiklade k meritokratizmu a autonómnosti (Arikan & Ben-Nun Bloom, 2015) alebo kolektivismus a altruizmus v protiklade k individualizmu a egoizmu (Gryaznova, 2013).

V nadväznosti na zistenia doterajších štúdií je cieľom predloženého príspevku preskúmať, ktoré motivačné typy hodnôt Schwartza pôsobia ako prediktory pre sociálnu solidaritu a sociálnu diferenciáciu. Vychádzajúc z toho, že sebatranscendenčné hodnoty (univerzalizmus, benevolencia) zdieľajú motivačný dôraz na prehliadnutie vlastných sebeckých záujmov v prospech rovnakého zaobchádzania a blahobytu pre všetkých (Schwartz, 2012), očakávame, že budú ovplyvňovať mieru sociálnej solidarity. Keďže sebazdôrazňujúce hodnoty (moc, úspech) majú ako motivačný cieľ sociálnu nadradenosť, chcú motivovať ľudí k práci, a taktiež uprednostňujú hierarchické usporiadanie v spoločnosti (Schwartz, 2012), predpokladáme, že budú vplývať na mieru sociálnej diferenciácie. Pretože hodnoty konzervativizmu (tradícia, konformita, bezpečie) majú vo východoeurópskych krajinách význam pri podpore vládnych intervencií v sociálnej oblasti (Gryaznova & Magun, 2012), domnievame sa, že budú predikovať úroveň sociálnej solidarity i sociálnej diferenciácie. Čiastkovým cieľom je vytvorenie hodnotových profilov pre štyri PT: konzervatívny, radikálny, liberálny a sociálnodemokratický.

Vzorka

Z 1810 respondentov zo Slovenska, ktorí sa zúčastnili 4. kola Európskej sociálnej sondy boli pre škálu sociálnej solidarity a sociálnej diferenciácie dostupné dáta od 1343 respondentov. Pre účel vytvorenia 4 vyhranených PT bolo zo vzorky vylúčených 68% respondentov, ktorých skóre na škálach sociálnej solidarity i sociálnej diferenciácie sa pohybovalo 1SD okolo aritmetického priemeru. Výskumný súbor pre zisťovanie rozdielov medzi PT tak pozostával z 364 respondentov (z toho 224 žien, s dominanciou vo všetkých štyroch PT), z toho konzervatívny (165), sociálnodemokratický (22), liberálny (117) a radikálny (60) PT. Vzorka pre 4. kolo ESS bola vytvorená stratifikovaným 4 úrovňovým pravdepodobnostným výberom z lokalít všetkých regiónov Slovenska.

Metóda

Dáta boli získané pomocou dotazníka štvrtého kola Európskej sociálnej sondy. Z položiek rotujúceho modulu boli vytvorené dve škály vychádzajúc z práce Výrosta (2010). Škálu sociálnej diferenciácie tvorí 7 položiek, napr.: „Sociálne dávky a služby na Slovensku robia ľudí lenivými.“ Zistená reliabilita škály bola Cronbachová $\alpha = 0,679$. Škálu sociálnej solidarity tvoria 3 položky, napr.: „Sociálne dávky a služby na Slovensku vedú k rovnocennejšej spoločnosti.“ Zistená reliabilita škály bola Cronbachová $\alpha = 0,791$. Respondenti v oboch prípadoch odpovedali na 5 bodovej škále súhlasu, pričom 1 = rozhodne súhlasím a 5 = rozhodne nesúhlasím. Nízka interkorelácia škál ($r = 0,155$; $p < 0,001$) nám umožnila vytvorenie modelu štyroch PT k sociálnemu zabezpečeniu. Priemerné skóre na škálach rozdeľuje respondentov do štyroch kategórií: konzervatívny, liberálny, radikálny a sociálnodemokratický.

Na zistenie hodnôt bola použitá modifikovaná verzia Portrait Values Questionnaire Schwartza, ktorá je súčasťou stabilnej časti dotazníka ESS. Dotazník pozostáva z 21 položiek zachytávajúcich 10 motivačných typov hodnôt. Respondenti odpovedali na 6 bodovej škále, do akej miery sa podobajú na osobu opísanú v položkách, pričom 1 = veľmi sa mi podobá a 6 = vôbec sa mi nepodobá. Zistená reliabilita hodnotových typov vo slovenskej vzorke sa pohybovala v rozmedzí 0,484 - 0,751. Hladina vnútornej konzistencie by nemala klesnúť pod úroveň 0,4. Ako uvádza Kentoš (2010, s.136-7): „Ak však zohľadníme nízky počet položiek a obsahovú heterogénnosť jednotlivých hodnotových typov, ich reliabilita je uspokojivá.“

Výsledky

V rámci predbežných analýz, ktoré sme realizovali (overenie normality a vzťahov), uvádzame v Tabuľke 1 výsledky Pearsonovej korelačnej analýzy zisťovaných premenných.

Tabuľka 1 Výsledky Pearsonovej korelačnej analýzy (* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$)

Premenné	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Sociálna solidarita	—										
Sociálna diferenciácia	,155**	—									
Moc	,053	,148**	—								
Úspech	,032	,082**	,651**	—							
Hedonizmus	,037	,084**	,537**	,477**	—						
Stimulácia	,059*	,118**	,549**	,568**	,701**	—					
Sebaurčenie	,029	,108**	,479**	,568**	,486**	,578**	—				
Univerzalizmus	,068*	,033	,084**	,213**	-,015	,107**	,321**	—			
Benevolencia	,108**	,027	,140**	,261**	,025	,121**	,310**	,574**	—		
Tradícia	,110**	,019	-,238**	-,161**	-,276**	-,266**	-,063**	,474**	,436**	—	
Konformita	,040	,008	,078**	,129**	-,122**	-,052*	,104**	,513**	,402**	,418**	—
Bezpečie	,018	-,062*	,055*	,117**	-,039	-,033	,185**	,518**	,377**	,377**	,469**

Po využití metodiky false discovery rate (FDR) na zníženie pravdepodobnosti chyby typu I., na úrovni 0,05, sa hodnoty p nezmenili do takej miery, aby potvrdené korelácie prestali byť platné. Do analýzy sme následne zaradili len hodnoty, ktoré korelovali so škálami na hladine štatistickej významnosti $\leq 0,05$. Kvôli problémom s nízkou diskriminačnou validitou motivačných typov hodnôt a s tým spojeným rizikom multikolinearity, sme do analýzy zaradili len hodnoty z rôznych hodnotových orientácií. Po splnení ďalších podmienok pre regresnú analýzu (normalita dát, lineárny vzťah, normálna distribúcia reziduí, bez extrémnych hodnôt atď.) sme zvolili viacnásobnú lineárnu regresiu s metódou Enter, pri ktorej premenné vstupujú do analýzy súčasne.

Výsledky (Tabuľka 2) ukázali, že model pozostávajúci z 2 hodnôt: moc a bezpečie, nám umožňuje vysvetliť iba 2,7% variancie sociálnej diferenciácie. Napriek nízkej vysvetlenej variancii je model štatisticky významný ($sv = 1342$, $F = 18,500$, $p < 0,001$). Potvrdilo sa, že nárast dôležitosti hodnoty moc predikuje nárast v miere sociálnej diferenciácie, kým nárast v hodnote bezpečia predikuje jej pokles.

Tabuľka 2 Výsledky lineárnej regresie pre sociálnu diferenciáciu ($N = 1343$)

Prediktory pre sociálnu diferenciáciu			
	β	t	p
Moc	0,152	5,628	0,000
Bezpečie	-0,071	-2,615	0,009

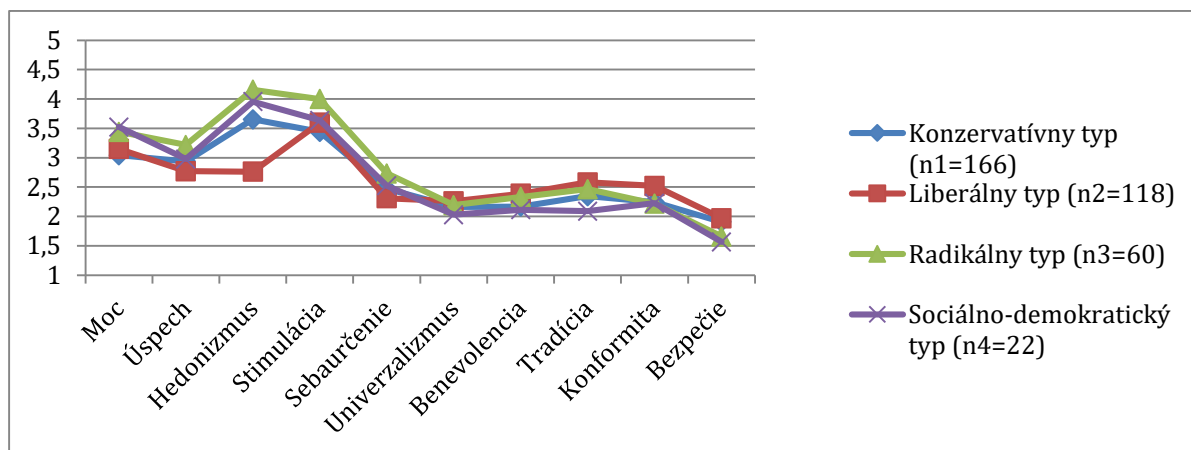
Model, ktorým sme testovali prediktívnu silu hodnôt pre úroveň sociálnej solidarity pozostával z 2 hodnôt: benevolencia a tradícia. Výsledky lineárnej regresie (Tabuľka 3) potvrdili, že tento model vysvetľuje 1,7% variancie sociálnej solidarity. Napriek nízkej vysvetlenej variancii je model štatisticky významný ($sv = 1342$, $F = 11,281$, $p < 0,001$). Štatisticky významnými prediktormi pre sociálnu solidaritu sú obe hodnoty, ktorých zvýšenie predikuje zvýšenie solidarity.

Tabuľka 3 Výsledky lineárnej regresie pre sociálnu solidaritu ($N = 1343$)

Prediktory pre sociálnu solidaritu			
	β	t	p
Benevolencia	0,074	2,470	0,014
Tradícia	0,077	2,575	0,010

Zaujímalo nás tiež, do akej miery sa respondenti patriaci medzi 4 postojoyé typy stotožňovali so základnými ľudskými hodnotami. Hodnotový profil 4 vyhraných postojoyých typov znázorňuje Graf 1, pričom čím nižšie skóre dosiahli, tým viac ich daná hodnota charakterizuje.

Graf 1 Hodnotové profile 4 postojových typov k sociálnemu zabezpečeniu (N=364)

Na základe grafu možno poznamenať, že respondenti patriaci k všetkým štyrom postojovým typom sa viac identifikovali s konzervatívnymi a sebatranscendenčnými hodnotami ako s hodnotami na opačnom póle. Dve najdôležitejšie hodnoty spoločné pre všetky štyri postojové typy boli hodnoty bezpečia a benevolencie. Najmenej sa stotožňovali s hodnotami hedonizmus (s výnimkou liberálneho typu), stimulácia a moc, ktoré odrážajú sebazdôrazňujúce ciele.

Štatisticky významné rozdiely v 95% konfidenčnom intervale medzi skupinami sa ukázali v hodnotách moc (ANOVA, sv = 365, F = 3,366, p = 0,019), stimulácia (ANOVA, sv = 365, F = 3,578, p = 0,014), sebaurčenie (ANOVA, sv = 365, F = 2,585, p = 0,053) a konformita (ANOVA, sv = 365, F = 2,978, p = 0,032). Post hoc testovanie (Bonferroniho korekcia) potvrdilo, že existuje rozdiel v hodnotách moc (MD = -0,399, SE = 0,149, p = 0,047, d = 0,42) a stimulácia (MD = -0,560, SE = 0,171, p = 0,007, d = 0,48) medzi konzervatívnym a radikálnym postojovým typom, pričom viac sa identifikuje s týmito hodnotami držiteľ konzervatívneho postoja. S hodnotou sebaurčenia sa viac stotožňuje liberálny typ oproti radikálnemu typu (MD = -0,424, SE = 0,153 p = 0,036, d = 0,43). Rozdiel v hodnote konformita sa preukázal medzi konzervatívnym a liberálnym typom (MD = -0,277, SE = 0,103, p = 0,045, d = 0,31), pričom viac konformní sú zástancovia konzervatívneho postojového typu. Hodnoty Cohenovho d sa pohybovali od 0,31- 0,48 čo je stále pod úrovňou 0,5, takže veľkosť efektu rozdielov medzi skupinami je nízka.

Diskusia a záver

Výsledky lineárnej regresie naznačujú, že vyššia dôležitosť hodnoty moci a nižšia dôležitosť hodnoty bezpečia nám predikuje vyššiu akceptáciu rozdielov medzi obyvateľmi, ktoré majú sociálny základ. Všetky postojové typy v našej vzorke sa identifikujú s hodnotou bezpečia v najvyššej miere spomedzi ostatných hodnôt, čo v Schwartzovej teórii predstavuje túžbu človeka po harmónii a stabilite spoločnosti, vzťahov aj jedinca samého (Caprara, Schwartz, Capanna, Vecchione, & Barbaranelli, 2006). Na zdôrazňovaní tejto hodnoty sa pravdepodobne podpísala vtedajšia ekonomická neistota a obavy z budúcnosti, ktoré pramenili z dopadov globálnej finančnej a hospodárskej krízy. Taktiež platí, že s nárastom dôležitosti hodnoty benevolencia a tradícia rastie miera sociálnej solidarity, a teda prijímania sociálneho zabezpečenia ako benefitu pre ľudí a spoločnosť. Naše predpoklady sa v tomto smere naplnili len čiastočne, keďže nám vlastnosti dát neumožnili zaradiť do analýzy všetky hypotetizované premenné. Napriek tomu, bol prediktívny význam potvrdený pre hodnoty z dimenzií

sebastasncendencie (benevolencia), sebazdôrazňovania (moc) a konzervativizmu (tradícia a bezpečie) na 95% hladine štatistickej významnosti.

Všetky štyri postojové typy v našej vzorke sa stotožňujú s konzervatívnymi hodnotami a v o niečo nižšej miere s hodnotami sebatranscendencie. Konzervatívne hodnotové orientácie východoeurópskych krajín vysvetľuje zahraničná štúdia Kulina a Meulemana (2015) skúsenosťou s „autoritárskym egalitarizmom“, teda skúsenosťou s kombináciou rozsiahlo sociálneho štátu a autoritarizmu počas komunizmu. Zistené rozdiely medzi skupinami boli nízke, čo mohlo byť spôsobené taktiež rozdielnym počtom respondentov v skupinách ale i zistenou dominanciou žien v každej z nich, čo zvyšuje riziko nepreukázania sa vplyvu niektorého znaku.

Za limit tejto štúdie považujeme charakteristiky ESS verzie metodiky Portrait value questionnaire, o ktorých diskutovalo vo viacerých štúdiách napr. Davidov, Schmidt a Schwartz (2008). Poukazujú na relatívne malé množstvo položiek pre dané hodnotové typy, kvôli ktorému mu chýba diskriminačná validita, ktorá by umožňovala jednoznačne oddeliť jednotlivé motivačné typy. Miesto toho sa všetky indikátory viažu na dimenzie vyššieho rádu a stúpa problém multikolinearity. Ad hoc vytvorenie postojových typov na základe daných škál sa ukázalo ako potencionálne vhodná cesta pre skúmanie otázky postojov k sociálnemu zabezpečeniu, preto v overovaní tohto postupu budeme pokračovať.

Literatúra

- Arikan, G., & Ben-Nun Bloom, P. (2015). Social Values and Cross-National Differences in Attitudes towards Welfare. *Political Studies*, 63(2), 431-448.
- Caprara, G. V., Schwartz, S., Capanna, C., Vecchione, M., & Barbaranelli, C. (2006). Personality and Politics: Values, Traits and Political Choice. *Political Psychology*, 27(1), 1-27.
- Davidov, E., Schmidt, P., & Schwartz, S. (2008). Bringing values back in - The adequacy of the European Social Survey to measure values in 20 countries. *Public Opinion Quarterly*, 72(3), 420-445.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Gryaznova, O. (2013). Factors Affecting Welfare Attitudes in Different Types of Welfare States: Personal Interests and Values. *Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP 18/SOC/2013*. Dostupné na Interneti: <https://ssrn.com/abstract=2267337>
- Gryaznova O., & Magun V. (2012). Zaprasy zhitelej evropejskih stran na gosudarstvennuju social'nuju podderzhku i ih bazovye cennosti. *SPERO*, 17, 7-34.
- Ištvániková, L., & Čižmárik, M. (2007). Hodnoty a hodnotové orientácie v zrkadle dejín. *Človek a spoločnosť*, 10(2), 12- 31.
- Kentoš, M. (2010). Hodnotové orientácie. In J. Výrost, & kol. (Eds.), *Európska sociálna sonda (ESS) 4. kolo na Slovensku* (s. 133-151). Prešov: Universum.

- Kulin, J. (2011). *Values and welfare state attitudes. The interplay between human values, attitudes and redistributive institutions across national contexts*. Sweden: Print & Media.
- Kulin, J., & Meuleman, B. (2015). Human Values and Welfare State Support in Europe: An East - West divide? *European Sociological Review*, 31(5), 418-432.
- Schwartz, S. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). Dostupné na Internetu: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- Tomanová, V. (2009). Sociálna politika vo vzťahu k sociálne znevýhodneným skupinám v sociálnej a ekonomickej núdzi. In M. Hejdiš, & A. Kozoň (Eds.), *Sociálna a ekonomická núdza - bezpečnosť jedinca a spoločnosti. Zborník príspevkov* (s. 15-20). Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety, n.o.
- Výrost, J. (2010). Postoje k sociálnej starostlivosti. In J. Výrost, & kol. (Ed.), *Európska sociálna sonda (ESS) 4. kolo na Slovensku* (s. 181-219). Prešov: Universum.

OSOBNÉ HODNOTY VYSOKOŠKOLÁKOV V R. 2007 A 2017 – PRVÉ POROVNANIA

Vladimír Poliach, Vladimír Salbot

Katedra psychológie, Pedagogická fakulta UMB, Banská Bystrica

vladimir.poliach@umb.sk, vladimir.salbot@umb.sk

COLLEGE STUDENT'S PERSONAL VALUES IN THE YEARS 2007 AND 2017 – THE FIRST COMPARISONS

Abstrakt

Autori realizovali úvodnú etapu prierezového replikačného výskumu osobných hodnôt vysokoškolákov, nadväzujúceho na pôvodný výskum v roku 2007. Výskumné vzorky boli vytvorené zo študentov rôznych študijných odborov (rok 2007: n = 462, 1. časť roku 2017: n = 235). Použité boli metodiky HO a OIŽS. Cieľom príspevku je načrtnúť výskumnú stratégiu, ako aj prehľad úvodných porovnaní osobných hodnôt medzi rokmi 2007 a 2017. Podľa zistení je štruktúra osobných hodnôt v oboch výberoch podobná, no s výnimkami. Dotazník HO indikuje v roku 2017 silnejší dôraz na hodnoty súvisiace so vzdelaním a slabší na hodnoty súvisiace s mravnosťou. OIŽS zachytáva prírastok dôrazu na hodnoty "benevolencia" a "tradícia", ale zníženie dôrazu na hodnotu "moc".

Kľúčové slová: osobné hodnoty, replikačný výskum, vysokoškolák

Abstract

Authors accomplished an initial phase of cross-sectional replication research of college student's personal values, following up on an original in the year 2007. Research samples were formed from the students of various fields of study (2007: n = 462, part 1 of 2017: n = 235). Methods HO, OIŽS were used. The purpose of contribution is to sketch the research strategy, as well as review of initial comparisons regarding personal values between the years 2007 and 2017. According to the findings, the structure of personal values in both samples is similar, but with exceptions. HO questionnaire in the year 2017 indicates a stronger emphasis on the values related to education and weaker one on values related to morality. OIŽS locates stronger accent on the values "benevolence" and "tradition", but decreasing one on "power".

Keywords: personal values, replication research, college students

Úvod

Termínom "osobné hodnoty" máme na mysli mentálne reprezentácie sveta a seba ako generalizované kritériá posudzovania zážitkov z hľadiska subjektívnej dôležitosti a valencie. Umožňujú človeku orientovať sa v životných situáciách a robiť rozhodnutia. Psychologický výskum trvá už vyše 110 rokov, známe sú mená, ako W.M.Urban, P.E.Vernon & G.W.Allport, Ch.Morris, V.E.Frankl, A.H.Maslow, M.Rokeach, L.V.Gordon, C.Hofstede, S.H.Schwartz, R.Inglehart, L.Pomeroy, R.Curhan, (Salbot et al. 2007), u nás P.Prunner (2002), P.Cakirpaloglu (2004), K.Popielski (2005). Najaktuálnejšia je monografia Values and Behavior (Roccas & Sagiv, 2017).

Hodnotové preferencie však majú sklon ku generačným zmenám. Ak sú vysokoškooláci tí, čo budú viesť budúce generácie národa, má poznanie ich hodnôt zásadný význam. Takýto výskum prebieha vo svete neustále a v rôznych kontextoch: od voľného času (Chen et al., 2016), cez profesné aktivity (Kaya et al., 2016), politickú angažovanosť (Barcellos et. al., 2014) až po zmysel života (Siwek et al., 2016).

V r. 2006-2008 sme uskutočnili sondu do osobných hodnôt slovenských vysokoškolákov. Hodnoty sme explorovali niekoľkými metodikami a výsledky načrtli zaujímavý vhl'ad do preferencií respondentov (Salbot & Poliach, 2007, 2011). Uplynulo desaťročie a štruktúra hodnotovej orientácie súčasnej generácie vysokoškolákov opäť nie je príliš známa. To sme vymedzili ako problém, k riešeniu ktorého chceme prispieť touto a ďalšími štúdiami.

Metódy

Pôvodný výskumný dizajn bol prevažne exploračno-deskriptívny. Súčasný, založený na replikácii, je však obohatený o komparačný aspekt (porovnanie časových vzoriek), ako aj o ambíciu analyzovať materiál hlbšie, než v r.2007. Pôvodné i nové dáta k tejto štúdii sme získali (okrem iného) týmito nástrojmi: (1) HO (1.časť dotazníka HO-PO-MO, Vonkomer, 1991); (2) OIŽS (stručný dotazník hodnotových typov podľa S.H.Schwartz & W.Bilsky, 1987, autori V.Salbot & V.Poliach, 2007).

Výskumná vzorka

Cieľovou skupinou sú študenti na učiteľské odbory zameraných vysokých škôl v SR. Výskumná vzorka (n = 235, 195 žien, 40 mužov) je z troch fakúlt UMB v B.Bystrici (n=130), FF Prešovskej Univerzity (n=46) a FSVZ UKF Nitra (n=59). Išlo o stratifikovaný dostupný výber s osobnou administráciou počas vyučovania v trvaní asi 35 minút. Proporcie vzorky odrážajú rodové zloženie študentov týchto fakúlt v r. 2007 a pri replikácii sme sa ich snažili dodržať. Vzorka bola na jeseň 2017 ešte rozšírená, no tu uvádzané výsledky sú ešte pred tohoto obdobia.

Výskumné otázky

- (1) Aké sú aktuálne preferencie hodnôt VŠ študentov, týkajúce sa konštruktov HO a OIŽS?
- (2) Je možné vnútri každého z konštruktov identifikovať vzťahy medzi hodnotami?
- (3) Sú hodnotové preferencie v r. 2017 iné ako boli v r.2007?

Výsledky

Konstrukt HO – rebríček osobných hodnôt a ich korelácie za r. 2017

Konstrukt HO tvorí 5 hodnotových orientácií: Vzdelávacia (VZDE), Estetická (EST), Morálna (MOR), Ekonomická (EKN) a Sociálna (SOC). Z dôvodu, že väčšina premenných nemá normálne rozdelenia, v analýze sme viac brali do úvahy neparametrickú štatistiku, no deskripciu dokumentujeme dvojmo, ako parametrickú i neparametrickú.

Rebríček hodnôt prezentujeme v tabuľke 1. Ide o zoradenie hodnotových orientácií v zostupnom poradí. Zoradovacím kľúčom je medián. Rovnocennosť distribúcií v poradí sme otestovali prostredníctvom Friedmanovho testu.

Najpreferovanejšia hodnotová orientácia, sociálna (SOC, Med=32), je signifikantne vyššia ako nasledujúca, ekonomická (EKN, Med=25). Tá je zase významne oceňovanejšia ako trojica morálna (MOR), vzdelávacia (VZDE) a estetická (EST).

Tabuľka 1 Deskriptívne charakteristiky konštrukt HO pre vzorku r. 2017

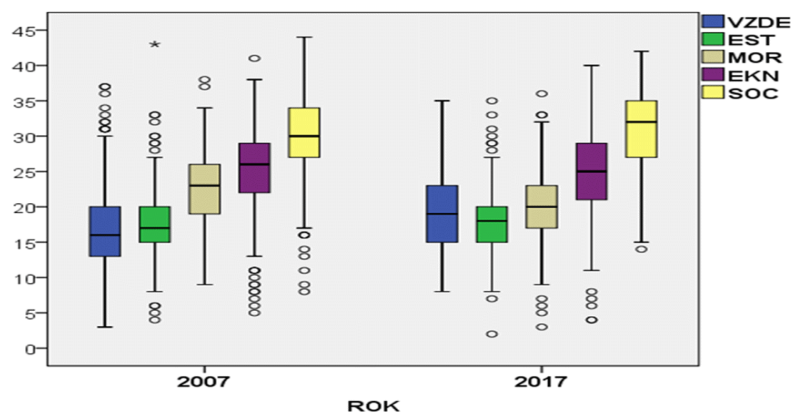
	AM	CI _{AM}	SD	Skew	Kurt	Mode	Q1	Med	CI _{Med}	Q3
SOC	31.1	30.3 - 31.9	6.1	-0.45	-0.17	33	27.0	32.0	31.0 - 33.0	35.0
EKN	24.7	23.8 - 25.5	6.6	-0.49	0.25	27	21.0	25.0	24.0 - 26.0	29.0
MOR	20.0	19.3 - 20.7	5.3	-0.12	0.50	19	17.0	20.0	19.0 - 21.0	23.5
VZDE	19.1	18.4 - 19.8	5.7	0.37	-0.48	20	15.0	19.0	18.0 - 20.0	23.0
EST	17.8	17.2 - 18.4	4.8	0.36	0.93	19	15.0	18.0	17.0 - 18.0	20.5

Vysvetlivky: Skóre premenných sa môžu pohybovať v rozpätí od 11 do 55. AM – aritmetický priemer, CI_{AM} – konfidenčný interval pre AM, SD – smerodajná odchýlka výberu, Skew – šikmosť, Kurt – špicatosť, Mode – modus, Q1 a Q3 – spodný a horný kvartil, Med – medián, CI_{Med} – konfidenčný interval pre medián. CI sú vypočítané s bootstrappingom na báze 1000 vzoriek.

Z hľadiska korelačných vzťahov najviac podobností vykazuje dvojica ekonomických a sociálnych hodnôt ($r = .515^{**}$). Slabo záporne korelujú dvojice ekonomické a vzdelávacie ($r = -.264$) a morálne a estetické ($r = -.228$).

Komparácia výsledkov HO medzi rokmi 2007 a 2017

Obrázok 1 Porovnanie preferencií hodnôt konštrukt HO v r. 2007 a 2017

Obidve obdobia majú podobnú preferenčnú štruktúru, no oceňovanie Morálky (MOR) medzi rokmi 2007 a 2017 klesá, zatiaľ čo oceňovanie Vzdelania (VZDE) mierne rastie. Preferovanosť ostatných hodnôt konštruktú HO sa s obdobiami nemení.

Vizuálny dojem sme overili Mann-Whitneyho U testom (na hladine alfa korigovanej podľa Bonferroniho na .01), ktorý v oboch prípadoch indikoval signifikantný rozdiel v mediánoch a distribúciách (MOR: Med₂₀₀₇=23, Med₂₀₁₇=20, Cohenovo d=.42) a (VZDE: Med₂₀₀₇=16, Med₂₀₁₇=19, Cohenovo d=.38).

Konštrukt OIŽS – rebríček osobných hodnôt a ich korelácie za r. 2017

Konštrukt OIŽS tvorí 10 hodnotových typov: Univerzalizmus (UNIV), Benevolencia (BENE), Tradícia (TRAD), Konformita (KONF), Bezpečie (BEZP), Moc (MOC), Výkon (VYKO), Hedonizmus (HEDO), Stimulácia (STIMU), Sebariadenie (SEBA). Skóre opäť nemajú normálne rozdelenia, v deskripcii znovu uvádzame dvojité charakteristiky.

V hodnotovom rebríčku (tab.2) ide o zoradenie hodnôt v zostupnom poradí, kde prvým kľúčom je medián. Zhodu distribúcií naprieč rebríčkom sme testovali Friedmanovým testom.

Tabuľka 2 Deskriptívne charakteristiky konštruktú OIŽS pre vzorku r. 2017

	AM	CI _{AM}	SD	Skew	Kurt	Mode	Q1	Med	CI _{Med}	Q3
BENE	3.5	3.4 - 3.6	0.7	-1.61	3.34	4	3.0	4.0	4.0 - 4.0	4.0
BEZP	3.2	3.1 - 3.3	0.9	-0.99	0.13	4	3.0	3.0	3.0 - 4.0	4.0
SEBA	3.2	3.1 - 3.3	0.9	-0.90	0.51	4	3.0	3.0	3.0 - 3.5	4.0
UNIV	3.1	3.0 - 3.2	0.9	-0.75	-0.15	4	3.0	3.0	3.0 - 4.0	4.0
HEDO	2.9	2.7 - 3.0	1.1	-0.66	-0.36	4	2.0	3.0	3.0 - 3.0	4.0
STIMU	2.7	2.6 - 2.8	1.1	-0.52	-0.47	3	2.0	3.0	3.0 - 3.0	4.0
VYKO	2.7	2.5 - 2.8	1.1	-0.32	-0.75	3	2.0	3.0	3.0 - 3.0	4.0
KONF	2.4	2.3 - 2.6	1.0	-0.47	-0.21	3	2.0	3.0	2.0 - 3.0	3.0
TRAD	2.3	2.2 - 2.4	1.0	-0.08	-0.30	2	2.0	2.0	2.0 - 2.0	3.0
MOC	1.1	1.0 - 1.2	1.1	0.94	0.36	1	0.0	1.0	1.0 - 1.0	2.0

Vysvetlivky: Skóre sú rozpätí 0 až 4. AM – aritmetický priemer, CI_{AM} – konfidenčný interval pre AM, SD – smerodajná odchýlka, Skew – šikmosť, Kurt – špicatosť, Mode – modus, Q1 a Q3 – spodný a horný kvartil, Med – medián, CI_{Med} – konfidenčný interval mediánu (cez bootstrapping 1000).

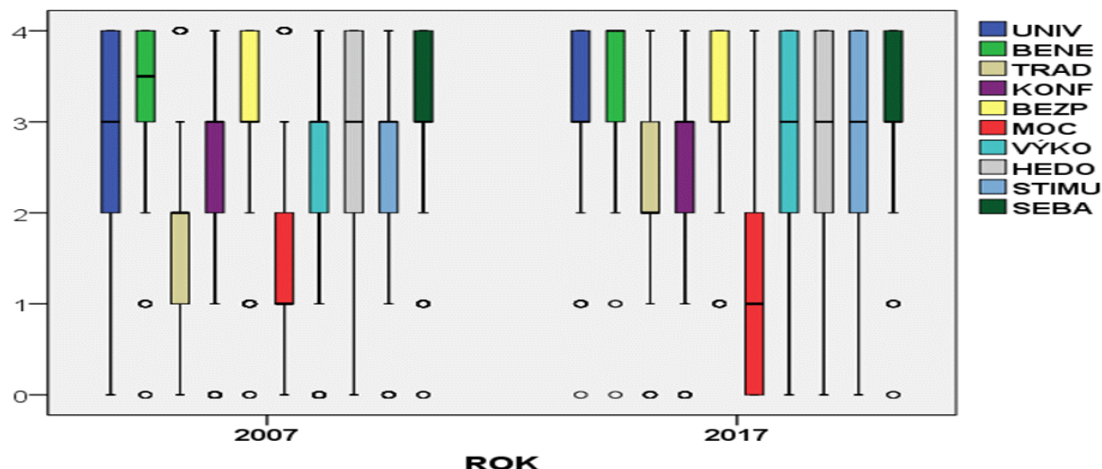
Najpreferovanejším hodnotovým typom je Benevolencia (BENE, Med=4.0), tesne nasledovaná Bezpečím (BEZP, Med=3.0). Tieto dva typy sa vzájomne signifikantne nelíšia. Benevolencia sa signifikantne líši so zvyšnými ôsmimi. Bezpečie sa nelíši od trojice Sebariadenie, Univerzalizmus, Hedonizmus, ale významne sa líši od poslednej päťice.

Typ Moc je významne najmenej žiadúci oproti všetkým ostatným (MOC, Med=1.0), ďalšie sú Tradícia a Konformizmus. Korelačne majú k sebe najbližšie dvojice Konformizmus a Tradícia ($r = 0.358^{**}$), Moc a Výkon ($r = 0.354^{**}$), Hedonizmus a Stimulácia ($r = 0.334^{**}$).

Komparácia výsledkov OIŽS medzi rokmi 2007 a 2017

Možné zmeny konštruktú OIŽS počas dekády vyzerajú nasledovne:

Obrázok 2 Porovnanie preferencií hodnôt konštruktú OIŽS v r. 2007 a 2017

Pravdepodobnosť zmeny preferencií sme opäť otestovali Mann-Whitneyho U testom na korigovanej hladine $\alpha = .005$ (Bonferroni). V roku 2017 štatisticky významne vzrástla preferencia Benevolencie ($Med_{2007}=3.5$, $Med_{2017}=4.0$, Cohenovo $d = .21$) a Tradície ($Med_{2007}=2.0$, $Med_{2017}=2.0$, ale AM stúpol z 1.89 na 2.29, Cohenovo $d = .38$). Preferencia "najneobľúbenejšieho" typu Moc štatisticky významne ďalej klesla ($Med_{2007}=1.0$, $Med_{2017}=1.0$, ale AM klesol z 1.45 na 1.10, Cohenovo $d = .30$).

Záver a diskusia

Zhrnutie k výskumným otázkam

Keďže cieľom článku je zhrnutie prvých empirických výsledkov začínajúceho výskumu, diskusia so zisteniami iných autorov by bola predčasná. Sústreďme sa na zodpovedanie výskumných otázok.

K výskumnej otázke 1 ohľadom aktuálnej preferencie hodnôt:

V rámci konštruktú HO študenti učiteľstva najviac preferujú Sociálnu orientáciu a po nej Ekonomickú. Podstatne menej si cenia Morálnu, Vzdelávaciu a Estetickú orientáciu. V konštrukte OIŽS najvyššie kladú hodnotové typy Benevolencia a Bezpečie a najnižšie (v zostupnom poradí) Konformizmus, Tradíciu, Moc.

K otázke 2, pýtajúcej sa na vnútrokonštruktové vzťahy:

Najtesnejší vzťah v rámci HO je medzi Ekonomickou a Sociálnou orientáciou. Slabý opačný vzťah majú Ekonomická so Vzdelávacou a Morálna s Estetickou orientáciou. Medzi hodnotovými typmi OIŽS sa objavili 3 stredne silne pozitívne vzťahy: Konformizmus a Tradícia, Moc a Výkon, Hedonizmus a Stimulácia.

K otázke 3, týkajúcej sa zmien po 10 rokoch:

Preferencia hodnotových orientácií tvoriacich HO je v r.2007 i 2017 podobná. Mierne, aj keď významne, vzrástlo oceňovanie Vzdelávacej orientácie a mierne kleslo oceňovanie Morálnej hodnotovej orientácie. V OIŽS cez desaťročie významne vzrástla preferencia dvoch hodnotových typov: Benevolencia a Tradícia. Zároveň signifikante ďalej kleslo oceňovanie najmenej preferovaného typu Moc.

Limity štúdie

Aktuálna štúdia vychádza zo zatiaľ neúplnej výskumnej vzorky. Výskum tiež nie je založený na jednoduchom náhodnom výbere, čo by samozrejme bolo ideálne. Do istej miery to však kompenzuje dvojúrovňová stratifikácia, rozsah vzorky a hlavne samotná diverzita spádových oblastí vysokých škôl. Do výskumu sme nezapojili niektoré nástroje, ktoré v čase prvého zberu dát ešte neboli dostupné.

Ďalšie perspektívy výskumu

Po definitívnom uzavretí výskumnej vzorky koncom r. 2017 ďalej plánujeme:

- (1) analýzu vnútornej konzistencie a exploračnú faktorovú analýzu použitých nástrojov;
- (2) tvorbu orientačných noriem jednotlivých metodík;
- (3) odhad prediktívnej sily osobnostných črt a kontextových premenných vo vzťahu k osobným hodnotám prostredníctvom regresnej analýzy;
- (4) typológiu variant hodnotových štruktúr zhlukovou analýzou;
- (5) hľadanie komplexnejšieho prediktívneho modelu štrukturálnym modelovaním.

Literatúra

- Barcellos, de M.D., Teixeira, C.M. & Venturini, J.C. (2014). Personal values associated with political consumption: an exploratory study with university students in Brazil. *International Journal of Consumer Studies*, Vol.38, Iss.2, (pp. 207–216).
- Cakirpaloglu, P. (2004). *Psychologie hodnot*. Olomouc: Votobia.
- Chen, H.Y., Yarnal, C., Hustad, J.T.P. & Sims, D. (2016). Take a Selfie of Life: A qualitative exploration of college students' self-reflections on free time use and personal values. *Journal of College and Character*. Vol.17, Iss.2. (pp. 101–115).
- Kaya, H., Isik, B., Senyuva, E. & Kaya, N. (2016). Personal and professional values held by baccalaureate nursing students. *Nursing Ethics*. Vol.24, Iss.6, (pp. 1–16).
- Popielski, K. (2005). *Noetická dimenzia osobnosti*. Trnava: TU Trnava.
- Prunner, P. (2002). *Výzkum hodnot*. Plzeň: Euroverlag, 2002.
- Poliach, V. & Salbot, V. (2011). The Relation between Big Five Personality Traits and the Personal Values of Youth. *The New Educational Review*, Vol. 25, Iss. 3, (pp. 321–335).
- Roccas, S. & Sagiv, L. (Eds.), (2017). *Values and Behavior. Taking a Cross Cultural Perspective*.
- Salbot, V. et al. (2007). *Psychologické pohľady na osobné hodnoty*. Banská Bystrica: PF UMB.
- Siwek, Z., Oleszkowicz, A., & Slowinska, A. (2016). Values Realized in Personal Strivings and Motivation, and Meaning in Life in Polish University Students. *Journal of Happiness Studies*. Vol.18, Iss.2, (pp.549–573).
- Schwartz, S.H. & Bilsky, W. (1987). Toward a Universal Psychological Structure of Human Values. *Journal of Personality & Social Psychology*. 53(3), (pp. 550–562).
- Vonkomer, J. (1991). *Dotazník na zisťovanie hodnotových orientácií, postojov k hodnotám a motivácie výkonu (HO-PO-MO)*. Bratislava: Psychodiagnostika.

PROBLÉMY ŽIAKOV V RANEJ ADOLESCENCII VO VZŤAHU S KLÍMOU V ŠKOLSKEJ TRIEDE

Marta Popelková, Dunja Balaban

Katedra psychologických vied FSaZ UKF v Nitre

mpopelkova@ukf.sk, duna.balabanova@gmail.com

PROBLEMS OF PUPILS IN EARLY ADOLESCENCE RELATED TO CLASSROOM CLIMATE

Abstrakt

Cieľom príspevku je analýza vzťahu medzi klímou v školskej triede a problémami žiakov v ranej adolescencii (depresivita, znížené sebahodnotenie, zla nálada, anhedónia, ineterpersonálne ťažkosti, nevýkonnosť). Výskumu sa zúčastnilo 254 žiakov z Báčskeho kraja v Srbsku a 206 žiakov z Nitrianskeho kraja na Slovensku, vo veku od 12 do 15 rokov. Na meranie klímy v triede sme použili dotazník CES (Fraser & Fisher, 1986) a na zachytenie problémov v ranej adolescencii Sebaopisovacia škála depresivity pre deti – CDI (Kovacs, 1998). Zistili sme viaceré významné negatívne vzťahy medzi oblasťami klímy v triede a problémami žiakov, ktoré sú vo vzorke srbských a slovenských žiakov rozdielne.

Kľúčové slová: klíma v triede, depresívne symptómy, raná adolescencia, srbskí a slovenskí žiaci

Abstract

The aim of the article is to investigate relationship between the classroom climate and problems of pupils in early adolescence (depression, negative and low self-esteem, negative mood, anhedonia, interpersonal problems, ineffectiveness). The research sample consisted of 254 students from Bačka District in Serbia and 206 students from Nitra, aged 12 to 15 years. Two measurement tools were used: to identify the classroom climate Classroom Environment Scale – CES (Fraser & Fisher, 1986) was administered and to measure problems in early adolescence Children Depression Inventory – CDI (Kovacs, 1998) was administered. The results indicate several negative relationships between the classroom climate and the pupils' problems that are different in Slovak and Serbian research sample.

Key words: classroom climate, depressive symptoms, early adolescence, students of Serbia and Slovakia

Grantová podpora: VEGA 1/0577/16 (Osobnostné a interpersonálne faktory adaptívneho vývinu adolescentov v kontexte školského prostredia).

Úvod

Dôležitosť zdravej a bezpečnej školy pre duševnú pohodu detí i vyučujúcich je nepopierateľná. Pozitívna klíma školy i školskej triedy je významným zdrojom spokojnosti s procesom výučby u žiakov i učiteľov, motivuje žiakov k učeniu a učiteľov v triede s dobrou klímou vyučovať, podporuje rozvoj rozumových schopností a osobnosti žiakov. Klíma ovplyvňuje správanie žiakov v triede aj mimo nej, formuje zdravé vzťahy v triede, pôsobí na výchovné a vzdelávacie výsledky žiakov a výsledky snaženia učiteľov.

Na základe rôznorodých definícií sledovaného termínu predstavuje klíma triedy súhrn vonkajších a vnútorných podmienok, subjektívnych hodnotení a sebahodnotení, prežívania, vnímania, emócií, ktoré v interakcii pôsobia na jednotlivých žiakov a učiteľov a ovplyvňujú ich správanie. Klíma školskej triedy ako sociálno-psychologická premenná vyjadruje dlhodobejšie sociálno-emočné naladenie, zovšeobecnené vzťahy a postoje, emočné výpovede žiakov triedy o udalostiach v nej (Mareš, 1998). Klíma triedy vyjadruje, do akej miery je žiak v triede spokojný; spokojnosť žiakov je nezanedbateľným výstupom diania v škole (Gavora 1999; Mareš 2003).

Problémový žiak, alebo žiak s problémami v správaní je pomerne široký pojem a zahŕňa všetky prejavy, kedy sa dieťa nespráva tak, ako to možno vzhľadom na jeho vek očakávať (Vágnerová, 1999). Z pohľadu vývinovej psychopatológie je používaný model internalizujúcich a externalizujúcich problémov, ktorého dvojdimenzionálna štruktúra bola potvrdená vo viacerých výskumoch na vzorke detí aj adolescentov Cosgrove, V.E., Rhee, S.H., & Gelhorn, H.L. (2010); Reitz, E., Dekovic, M., & Meijer, A.M. (2005). Podobne v rámci školskej a pedagogickej psychológie je známa klasifikácia Achenbacha (Gajdošová, 1998) rozlišujúca medzi tzv. internalistami a externalistami. Internalisti bývajú anxiózni, plachí, bojazliví, depresívni, hypersenzitívni a nepriateľskí. Môžu sa u nich vyskytovať nutkavé tendencie a psychosomatické ťažkosti. Naopak externalisti sa vyznačujú problémami v sebakontrola a sebaregulácii, môžu sa správať agresívne, deštruktívne a nekooperatívne. Problémy adolescentov súvisiace s klímou v triede, ktoré sme výskumne sledovali, konkrétne príznaky depresie, môžeme zaradiť medzi tzv. internalizujúce problémy. Predstavujú rizikové vzorce správania, maladaptívne copingové stratégie vyrovnávania sa s problémami. Cieľom príspevku je analýza vzťahu medzi klímou v školskej triede a problémami žiakov v ranej adolescencii.

Metódy

Výskumu sa zúčastnilo spolu 460 žiakov. 254 žiakov bolo z vidieckych základných škôl z Báčskeho kraja v Srbsku vo veku 12 -15 rokov (AM=12,8), z toho 110 chlapcov a 144 dievčat. 206 žiakov bolo z Nitrianskeho kraja na Slovensku vo veku od 12 do 15 rokov (AM=13,4), 110 chlapcov a 96 dievčat.

Na meranie klímy v triede sme použili dotazník CES - Classroom Environment Scale (Fraser & Fisher, 1982), ktorý skúma šesť premenných: zaujatie žiaka školskou prácou; vzťahy medzi žiakmi v triede; učiteľova pomoc žiakom; orientácia žiakov na úlohy; poriadok a organizovanosť a jasnosť pravidiel. Na zachytenie problémov v ranej adolescencii sme aplikovali Sebapostudovaciu škálu depresivity pre deti – CDI (Kovacs, 1998) s piatimi škálami: zlá nálada, interpersonálne ťažkosti, nevykonnosť, znížené sebahodnotenie a anhedónia - neschopnosť prežívať radosť.

Výsledky a diskusia

K adaptívnemu emočnému a sociálnemu fungovaniu adolescentov významne prispievajú okrem rodinného systému aj väzba na školské prostredie a vzťahy s triednymi učiteľmi a rovesníkmi. Interakcie v školskom prostredí, rovesnícke vzťahy v triede, priateľstvá, vzťah medzi učiteľom a žiakom a žiakom a školou predstavujú

protektívny faktor adaptívneho vývinu (Li & Lerner, 2011). Empirický výskum v tejto oblasti naznačil, že charakter uvedených interakcií súvisí s viacerými pozitívnymi aj negatívnymi aspektami emočného a sociálneho vývinu. Kvalitnejšie sociálne vzťahy v školskom prostredí súvisia v období adolescencie s vyšším psychologickým well-beingom (Jose & Pryor, 2010), akademickou kompetenciou (Tabbakh, R., Halsell, M.A., & Wheaton, J. 2012), s kladným sebahodnotením (Pittman & Richmond, 2007), s nižším výskytom rizikového správania (Barnes, G.M., Hoffman, J.H., & Welte, J.W. *et al.* 2007) a rôznorodých internalizujúcich a externalizujúcich problémov v správaní (Wang & Fredricks, 2014).

V našom výskume sme medzi sledovanými premennými zistili viaceré významné vzťahy - tesnejšie sa javia u slovenských než srbských žiakov (tab.1). Stredne silné negatívne vzťahy sme zaznamenali v slovenskom súbore medzi celkovým skóre depresivity a škálami klímy v školskej triede: poriadok a organizovanosť v triede a zaujatie žiakov učením; slabšie vzťahy aj s ostatnými škálami klímy v triede s výnimkou vzťahov medzi žiakmi v triede. V súbore srbských detí koreluje negatívne celkové skóre depresivity s učiteľovou pomocou žiakom a jasnosťou pravidiel. Medzi jednotlivými škálami oboch dotazníkov sme zistili viaceré korelácie najmä u slovenských žiakov, z ktorých sú najtesnejšie negatívne vzťahy medzi poriadkom a organizovanosťou v triede a zlou náladou a anhedóniou.

Zo škál klímy v triede v srbskom súbore koreluje negatívne škála učiteľova pomoc žiakom so všetkými škálami dotazníka depresivity a škála zaujatie žiakov učením so zníženým sebahodnotením.

Tabuľka 1 Korelácie medzi klímou v triede, depresivitou, zníženým sebahodnotením, zlou náladou, anhedóniou, interpersonálnymi ťažkosťami a nevykonnosťou

		<i>Klíma v triede</i>					
		Zaujatie žiakov učením	Vzťahy medzi žiakmi v triede	Učiteľova pomoc žiakom	Orientácia žiakov na úlohy	Poriadok a organizovanosť	Jasnosť pravidiel
Depresivita	Srbsko	-.142*	-.119	-.282**	-.024	-.058	-.292**
	Slovensko	-.307**	-.101	-.271**	-.282**	-.353**	-.239**
Znížené sebahodnotenie	Srbsko	-.201**	-.093	-.287**	-.061	-.100	-.228**
	Slovensko	-.185**	-.059	-.144*	-.167*	-.230**	-.194**
Zlá nálada	Srbsko	-.079	-.132*	-.263**	-.026	-.048	-.246**
	Slovensko	-.234**	.024	-.216**	-.248**	-.328**	-.204**
Anhedónia	Srbsko	-.109	-.125*	-.124*	-.008	-.009	-.212**
	Slovensko	-.269**	-.127	-.220**	-.246**	-.312**	-.169*
Interpersonálne ťažkosti	Srbsko	-.082	-.085	-.256**	-.030	-.048	-.258**
	Slovensko	-.246**	-.133	-.243**	-.229**	-.233**	-.268**
Nevykonnosť	Srbsko	-.069	-.001	-.220**	.026	-.037	-.207**
	Slovensko	-.269**	-.122	-.245**	-.210**	-.255**	-.135*

* $p < 0.05$; ** $p < .01$

Pri medzikultúrnom porovnaní srbských a slovenských žiakov sme zistili rozdiely v celkovom skóre depresivity a v premenných zlá nálada, anhedónia, znížené sebahodnotenie vo významne vyššej miere u srbských detí (tab.2).

Tabuľka 2 Priemerné hodnoty sledovaných premenných

		Srbsko		Slovensko		t	p
		AM	SD	AM	SD		
Klíma v triede	Zaujatie žiakov učení	7.480	2.650	7.170	2.520	1.321	.187
	Vzťahy medzi žiakmi v triede	8.000	1.300	7.830	1.510	1.305	.193
	Učiteľova pomoc žiakom	9.650	2.530	9.680	2.440	-.150	.881
	Orientácia žiakov na úlohy	7.060	2.280	7.200	2.520	-.604	.546
	Poriadok a organizovanosť	6.990	2.190	7.830	2.200	-4.065	.000
	Jasnosť pravidiel	10.430	1.930	10.440	1.820	-.067	.947
Problémy žiakov	Zlá nálada	2.880	2.180	2.330	2.070	2.750	.006
	Interpersonálne ťažkosti	.930	1.140	.950	1.300	-.230	.818
	Nevýkonnosť	2.430	1.850	2.480	1.760	-.280	.780
	Anhedónia	4.150	2.770	3.190	2.530	3.820	.000
	Znížené sebahodnotenie	2.650	1.990	2.070	1.580	3.510	.000
	Depresivita	13.040	7.730	11.010	7.330	2.860	.004

AM = aritmetický priemer, SD = štandardná odchýlka, t = hodnota t-testu, p = signifikancia

Naše výsledky korešpondujú s výsledkami viacerých štúdií, napr. Russel & Russel (1996); Bukowski, W. M., Laursen, B., & Hoza, B. (2010); Brand, S., Felner, R., Shim, M., Seitsinger, A., & Dumas, T. (2003); Engelland-Schultz (2015), ktoré poukazujú na negatívny vzťah medzi dobrou klímou v triede a sociálno-emočnými problémami detí, ako sú napr. depresia, vylúčenie zo skupiny, vyhýbanie sa kontaktu s rovesníkmi, slabá školská výkonnosť, nízke sebahodnotenie, rizikové správanie.

Podobné výsledky uvádzajú aj medzikultúrne štúdie, napr. Jia, Y., Way, N., Ling, G., & Yoshikawa, H., et al. (2009). Jedno z možných vysvetlení, prečo srbské deti dosahovali vyššie skóre v celkovom skóre depresivity a v premenných zlá nálada, anhedónia a znížené sebahodnotenie, môžu byť dôsledky balkánskej krízy v 90. rokoch minulého storočia, ktoré rezonujú v spoločensko-ekonomickej situácii a negatívne sa premietajú do životov srbských rodín. Získané výsledky neumožňujú vysloviť kauzálne závery o klíme školskej triedy ako prediktore depresivity u žiakov v období ranej adolescencie. Zistili sme, že negatívne vnímanie faktorov klímy v triede žiakmi, ako sú poriadok a organizovanosť, jasnosť pravidiel v súbore slovenských žiakov a pomoc učiteľa a jasnosť pravidiel u srbských žiakov, môžu súvisieť s rizikom vzniku depresívnych symptómov (tab.3).

Tabuľka 3 Prediktívna funkcia klímy v triede na problémy v ranej adolescencii

	Srbsko				Slovensko			
	R=.358, R ² =.107, F=6.034, p=.000				R=.433, R ² =.163, F=7.571, p=.000			
	B	β	T	p	B	β	T	p
1	-.366	-.125	-1.563	.119	-.311	-.107	-1.132	.259
2	-.306	-.051	-.828	.408	.327	.068	.977	.330
3	-.566	-.186	-2.760	.006	-.330	-.110	-1.463	.145
4	.209	.062	.820	.413	-.103	-.035	-.382	.703
5	.027	.008	.102	.919	-.800	-.241	-2.851	.005
6	-.735	-.183	-2.665	.008	-.658	-.164	-2.258	.025

1 = zaujatie žiakov učení; 2 = vzťahy medzi žiakmi v triede; 3 = učiteľova pomoc žiakom; 4 = orientácia žiakov na úlohy; 5 = poriadok a organizovanosť; 6 = jasnosť pravidiel; B = neštandardizovaný regresný koeficient; β = štandardizovaný regresný koeficient

Záver

Výsledky výskumu akcentujú rolu učiteľa ako významného spolutvorcu klímy v triede, medzi spôsobilosti ktorého patrí schopnosť vytvárať pozitívnu klímu v triede. Najmä kompetencie učiteľa viažuce sa k schopnosti

motivovať žiakov k učeniu, jeho ochota pomáhať, schopnosť organizovať a udržiavať poriadok, i schopnosť jasne presadzovať pravidlá v triede sú faktory prispievajúce k vnímaniu pozitívnej klímy v triede a k spokojnosti žiakov, ktorá zahŕňa kladné emócie, súvisí s pozitívnymi vzťahmi v triede, motiváciou k učeniu, sebadôverou.

Literatura

- Barnes, G.M., Hoffman, J.H., & Welte, J.W. et al. (2007). Adolescents time use: Effects on substance use, delinquency and sexual activity. *Journal of Youth and Adolescents*, 36, 697-710.
- Brand, S., Felner, R., Shim, M., Seitsinger, A., & Dumas, T. (2003). Middle school improvement and reform: development and validation of a school-level assessment of climate, cultural pluralism, and school safety. *Journal of Educational Psychology*, 95, 3, 570-588.
- Bukowski, W. M. – Laursen, B. - Hoza, B. (2010). The snowball effect: Friendship moderates escalations in depressed affect among avoidant and excluded children. *Development and Psychopathology*, 22, 749–757.
- Cosgrove, V.E., Rhee, S.H., & Gelhorn, H.L. (2010). Structure and Etiology of Co-occurring Internalizing and Externalizing Disorders in Adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 39, 109 – 123.
- Engelland – Schultz, J.L. (2015). Longitudinal Effects of School Climate on Middle- School Students Academic, Social-Emotional and Behavioral Outcomes: Thesis and Dissertations. Illinois: Illinois State University.
- Fraser, B.J., & Fisher, D.L. (1986). CES – Classroom Environment Scale. Using Short Forms of Classroom Climate Instruments to Assess and Improve Classroom Psychosocial Environment. *Journal of Research in Science Teaching*, 23, 5, 387-413.
- Gajdošová, E. (1998). *Školský psychológ a jeho vstup do humanizácie našich škôl*. Bratislava: Príroda.
- Gavora, P. (1999). *Akí sú moji žiaci? Pedagogická diagnostika žiaka*. Bratislava: Práca.
- Jia, Y., Way, N., Ling, G., & Yoshikawa, H., et al. (2009). The influence of student perceptions of school climate on socio-emotional and academic adjustment: A comparison of Chinese and American adolescents. *Child Development*, 80, 5, 1514– 1530.
- Jose, P. E., & Pryor, J. (2010). New Zealand youth benefit from being connected to their family, school, peer group and community. *Youth Studies Australia*, 29, 30-37.
- Kovacs, M. (1998). *Sebaprosudzovacia škála depresivity pre deti CDI*. Bratislava: Psychodiagnostika, a.s.
- Li, Y., & Lerner, R.M. (2011). Trajectories of school engagement during adolescence: implications for grades, depression, delinquency, and substance use. *Developmental Psychology*, 47, 233-245.
- Mareš, J. (2003). *Diagnostika sociálního klimatu školy. Psychosociální klima školy I*. Brno: MSD.
- Mareš, J. (1998). Sociální klima školní třídy. Přehledová studie. *Asociace školní psychologie ČR a SR. Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR*.
- Pittman, L.D., & Richmond, A. (2007). Academic and psychological functioning in late adolescence: The importance of school belonging. *The journal of experimental education*, 75, 270-290.
- Reitz, E., Dekovic, M., & Meijer, A.M. (2005). The Structure and Stability of Externalizing and Internalizing Problem Behavior During Early Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 6, 577–588.
- Russell, T.T. & Russell, D.K. (1996). The Relationships Between Childhood Depression, Perceptions of Family Functioning, and Perceptions of Classroom Social Climate: Implications for School Counselors. Texas: ERIC Document č. ED-396197.
- Tabbah, R., Halsell, M.A., & Wheaton, J. (2012). Self-concept in Arab American adolescents: Implications of social support and experiences in the school. *Psychology in the Schools*, 49, 817-828.
- Vágnerová, M. (1999). *Vývojová psychologie. Dětství, dospelost a stáří*. Praha: Portál.
- Wang M.T., & Fredericks, J.A. (2014). The reciprocal links between school engagement, youth problem behaviours, and school dropout during adolescence. *Child development*, 85, 722-737.

INTEGRITA V KOSTCE: OD VÝVOJE TESTU PO MODEL

Tereza Příhodová^{1,2}, Marek Preiss^{1,3}, Veronika Juričková¹, Jana Maliňáková¹, Eva Bolceková¹

¹Národní ústav duševního zdraví, ²1. Lékařská fakulta UK, ³University of New York in Prague

tereza.prihodova@nudz.cz, marek.preiss@nudz.cz, veronika.jurickova@nudz.cz, jana.malinakova@nudz.cz, eva.bolcekova@nudz.cz

INTEGRITY IN A NUTSHELL: FROM THE TEST DEVELOPMENT TO THE MODEL

Abstrakt

Integrita je v rámci pracovní psychologie často spjatá s chováním v práci, jako je docházka, poslušnost na pracovišti, dodržování předpisů či plnění cílů, ale i motivace a spokojenosti zaměstnanců. V České republice nenalézáme systematicky prováděné studie zabývající se testováním integrity, a proto jsme po přechozích studiích zabývající se podváděním u studentů přesměrovali náš zájem a vytvořili nový test a začali se zabývat integritou u dospělé, pracující populace. V návaznosti na vytvořený test jsme si kladli otázky, jaké proměnné mohou ovlivňovat integritu a zda je integrita jako taková state-like či trait-like konstrukt. Částečnou odpověď nám jsou další výzkumy v této oblasti testující hypotetický model vyobrazující integritu jako závislou proměnnou ovlivňovanou osobnostními proměnnými a situací v níž se jedinec nachází. Na druhou stranu je integrita chápána jako nezávislá proměnná ovlivňující tendence k morálnímu vyvážení se či postoje spjaté s nežádoucím chováním na pracovišti.

Klíčová slova: integrita; testy integrity; výběrové řízení

English abstract

In work psychology, integrity is often associated with behaviors, such as attendance, obedience and following the rules and inner goals, similarly we often find concepts, such as work satisfaction or motivation. In the Czech Republic we were not able to find systematic studies that would focus on integrity and therefore, after performing studies focusing on university students and their tendency to cheat, we changed the directions and started more systematic research in the area of integrity at the workplace. We have developed an original integrity measure, which aside from integrity itself also aims to assess whether integrity is a trait-like or a state-like construct. Answer to our questions was supposed to be a model, which displays integrity as both independent and dependent variable and may be influenced by some aspects of personality and social desirability. On the other hand, integrity as an independent variable has a tendency to influence a tendency towards moral disengagement or attitudes associated with counterproductive work behaviors to a certain degree.

Keywords: integrity; integrity tests; job interview

Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky, reg. č. 15-03615S. Práce je dále výsledkem badatelské činnosti podporované projektem číslo LO1611 za finanční podpory MŠMT v rámci programu NPU I. Dále byl projekt podpořen programem Progres = C4 = 8D . Q 06/LF1 = 20.

Úvod

Integrita je psychologicko-filozofický konstrukt v literatuře poměrně vágně definovaný a nejasně vymezený. Většinou bývá spojován s osobními charakteristikami jako je autenticita, odvaha nebo starostlivost (Barnard, Schurink a Da Beer, 2008). Podle Beebeho (1992) nemůže být přímo oddělena od osobních snah, které souvisí s převzetím odpovědnosti za to, co děláme. Abychom došli k převzetí této odpovědnosti za své činy je podle Cartera (1996) zapotřebí umět rozpoznat co je dobré a co špatné, dále dát najevo, že se chováme na základě tohoto rozpoznání. V neposlední řadě se takto chovat i v případě, že z našeho chování nebude pramenit žádný osobní zisk.

Integrita je proměnná, která se objevuje nejen v psychologických a filozofických badatelských oblastech. Pokud se podíváme na praktické disciplíny zahrnující aplikovanou psychologii, psychiatrii či oblast pracovní psychologie, nalezneme zde tento koncept spojovaný s proměnnými přímo spjatými s chováním v práci pouze označené jinými termíny. V rámci obecné psychologie je integrita spojovaná s pojmy, jako je poctivost, odpovědnost stálost či svědomitost (Preiss, Krámský a Příhodová, 2014). Oproti tomu v rámci pozitivní psychologie je integrita Petersonem a Seligmanem (2004) definovaná jako charakterová přednost oceňovat různé lidi v různých dobách a situacích. Pro účely měření tohoto abstraktního a široce pojatého konstruktů jsme se rozhodli ztotožnit se s psychometrickým pojetím integrity, kde je tato proměnná měřitelná pomocí psychologických testů zaměřujících se na stabilitu, loajalitu, odpovědnost či morální usuzování (Preiss, Krámský a Příhodová, 2014). K těmto testům patří právě testy integrity, hojně využívané v USA již od 40. let 20. století (Sackett a Harris, 1984).

Předchozí studie

Naše prvotní studie se zabývaly podváděním u studentských populací, kdy jsme porovnávali postoje a chování související s podváděním mezi vysokoškolskými studenty lišící se ve společenských kulturních a politických sférách (Preiss, Klein, Levenburg a Nohavová, 2013). Studie se účastnilo 291 českých vysokoškolských studentů studující psychologii, pedagogiku, teologii a business a 268 amerických vysokoškolských studentů z Midwestern University ze studijních programů kriminologie, inženýrství, biomedicína, ošetrovatelství a sociologie. Studentům byla administrována škála vnímaného a skutečného podvádění ve škole (Perception and behavioral scale of cheating at university) a škála vnímání a postojů k podvádění v zaměstnání (Perception and attitude of cheating at work). V rámci obou dotazníků byli studenti dotazováni na 12 různých situací, které lze vnímat jako podvádění, například pokud na samostatných úkolech spolupracují s jinými studenty či zda vydávají práci na internetu za svou. Pomocí 3 bodové a 4 bodové škály studenti hodnotili do jaké míry je daná situace podvádění a jestli se během svého studie takto chovali. Všechny rozdíly mezi českým a americkým souborem byly statisticky významné, přičemž u všech sledovaných proměnných měli čeští studenti vyšší tendenci k podvádění a měli tendence se dopouštět závažnějších provinění v rámci podvádění ve škole (Preiss, Klein, Levenburg a Nohavová, 2013).

Z oblasti morálního rozhodování a usuzování jsme se po studiích týkající se podvádění ve škole u studentů českých, amerických, polských a slovenských vysokých škol, přesunuli ke studiu integrity u dospělé, pracující populace. Testy integrity patří mezi nejkontroverznější administrované testy, přičemž se implementace těchto testů v rámci výběrových řízení osvědčila, což potvrzuje například studie Sturmana a Sherwyny (2007), kteří sbírali data v rámci náborů nových zaměstnanců do hotelových řetězců. Zde je každoročně vyšetřeno přes 29 000 zaměstnanců a pouze 6 100 z nich je skutečně přijatých. Zaměření této studie bylo na výši nárokovaných kompenzací a autoři zjistili, že u zaměstnanců, kteří byli před nástupem do zaměstnání testováni na integritu, byla

průměrná roční nárokováná cena na odškodnění \$2,119, oproti nárokováným \$3,446 u netestované skupiny. Vzhledem k finanční náročnosti testů integrity byla autory studie vyhotovena i finanční analýza nákladů, která poukázala na okamžitý profit \$135,673 a 50 % návratnost investice. Novější studie provedena Oliverem a kolegy (2012) potvrdila výsledky předchozí studie a ukázala, že implementace testů integrity výrazně snížila žádosti na odškodné spojené s úrazy na pracovišti. Nejrizikovější skupinou zaměstnanců byli ti, kteří ve firmě pracovali méně jak rok a z celkových zaznamenaných žádostí na odškodné bylo 42,1 % od nováčků. V rámci České republiky, jsme nenalezli systematicky prováděné studie zaměřené na integritu v pracovním prostředí, a proto jsme se rozhodli vytvořit vlastní test, který byl testován napříč pracovním spektrem.

Metoda

Nově vzniklá metoda Psychologická baterie testů – Integrita v pracovním prostředí obsahuje 154 položek a je složena ze 4 dotazníkových částí. Obsahuje dva druhy osobnostního dotazníku pro účely zahrnutí skrytých položek, a to dotazník BFI-44 a dotazník Krátká temná trojice (The Short Dark Triad). Validita vyšetření je zjišťovaná pomocí tří ukazatelů zaměřujících se na tendenci ke zkreslování odpovědi, a to pomocí dotazníku BIDR (Balanced Inventory of Desirable Responding) a párových konzistentních položek. Samotný dotazník zaměřený na integritu obsahuje zjevné položky, které jsou respondenty hodnoceny na 5ti bodové škále. Vyšší hodnoty ukazují na vyšší úroveň integrity a tím i nižší tendenci ke kontraproduktivnímu chování. Z důvodů vytváření percentilových norem počítáme celkový součtový skóre namísto běžně užívaných průměrných skóre, vzhledem k tomu, že je vhodnější a snadněji se v něm orientuje. Samotná integrita je sycena 8 faktory, které jsou 1=poctivost ve vztahu ke společnosti, 2=využití času v rámci pracovní doby, 3=svědomitost v práci, 4=využití pracovních benefitů, 5=rezistence krádeží, 6=zásadovost, 7=obecná čestnost, 8=rezistence podvodů. Pro jednodušší interpretaci výsledků navrhujeme sémantické sloučení faktorů do 3 dimenzí, v rámci kterých mohou být jednotlivé faktory interpretovány. Navrhnuté 3 dimenze se dělí na osobní integritu slučující faktory poctivost ve vztahu ke společnosti, zásadovost a obecnou čestnost, tato dimenze nalézá podporu v rámci korelačních vztahů jednotlivých faktorů a obecně popisuje porušování společenských norem či klamání za účelem osobního zisku. Druhá dimenze je pracovní integrita, která zahrnuje faktory využití času v rámci pracovní doby, svědomitost v práci a tendenci ke zneužití pracovních benefitů. Opět zde nalézáme statisticky silné korelační vztahy na střední úrovni a dimenze hodnotí efektivitu práce, využívání času pro jiné než pracovní účely a tendenci k rizikovému chování na pracovišti. Poslední dimenzí je morální integrita zahrnující faktory rezistence vůči krádežím a podvodům, které korelují na střední až podstatné úrovni a celkově interpretuje koncept morálního vyvázání se v rámci ospravedlňování krádeží a podvodů na pracovišti a mimo něj, a to jak u sebe tak u druhých osob.

Vzhledem k navrhovanému modelu byly dále využity další dotazníkové metody ke zjištění vztahů mezi integritou a dalšími psychologickými proměnnými spojenými s morálkou, a to dotazník morálního vyvázání se (Moore et al., 2012), dotazník morální identity (Aquino a Reed, 2002). Dále dotazník týkající se podvádění v práci (Sims, 1993) a dotazník týkající se neetického chování v práci (Robinson a O'Leary-Kelly 1998, Bennett a Robinson 2000). Dále byly použity nedotazníkové metody, a to semi-strukturovaný rozhovor STIPO (Clarkin et al., 2007) a počítačová metoda The Visual Perception task (Gino et al., 2010), při které respondenti mohou podvádět a získají tak větší finanční obnos.

Výsledky a Diskuze

Explorační faktorovou analýzou (použili jsme šikmou rotaci Oblimin) jsme získali 8 faktorů pokrývajících 51% variance. Na základě korelací jednotlivých položek, syčení položek faktorů a na základě významu jednotlivých otázek jsme získali 8 faktorů. Základní psychometrické vlastnosti nově vzniklé baterie poukazují na dobrou úroveň testu. Úroveň vnitřní konzistence byla podle klasifikace Saadem a kolegy (1999) na dobré úrovni (Cronbachova alfa 0,839; split half reliabilita 0,70, 0,75; test-retestová reliabilita $r=0,831$, $p<0,01$). Pro účely ověření konstruktové validity používáme skóre příbuzných proměnných z BFI-44 a Krátké temné trojice (přehled korelačních koeficientů Tabulka 1). Konvergentní validita zahrnovala analýzu vztahu mezi celkovým skóre integrity a skóre svědomitosti, přívětivosti a machiavelismu. Kladná korelace celkového skóre integrity a svědomitosti byla na středně silné úrovni ($r_s=0,289$, $p<0,01$, klasifikace podle de Vause, 2002) a na střední až podstatné úrovni s přívětivostí ($r_s=0,352$, $p<0,01$, klasifikace podle de Vause, 2002). Předpokládaná záporná korelace mezi celkovým skóre integrity a machiavelismem byla podle de Vause (2002) opět na středně silné až podstatné úrovni ($r_s=-0,443$, $p<0,01$). Nižší hodnoty z pohledu konvergentní validity jsou podpořeny výsledky analýzy divergentní analýzy, kde nebyly shledány žádné statisticky významné korelace mezi celkovým skóre integrity a skóre neuroticismu, otevřenosti či extraverte.

Tabulka 1 Přehled korelačních koeficientů (Spearman)

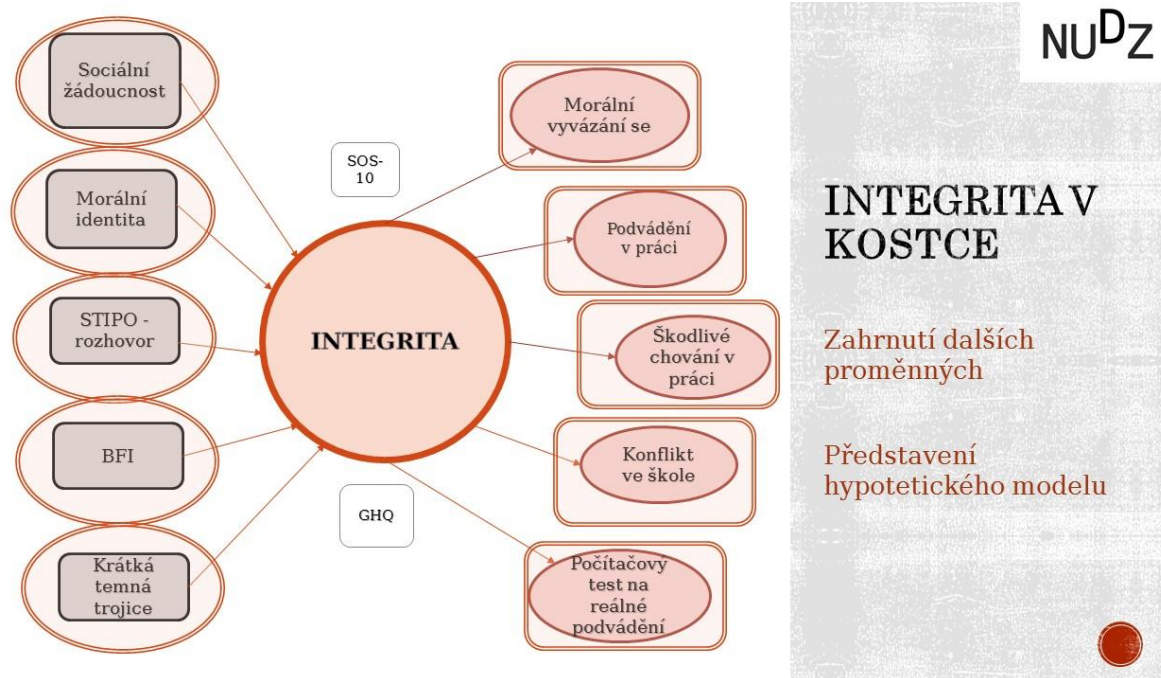
	Proměnná	Svědomitost	Přívětivost	Machiavelismus
Konvergentní validity	Faktor 1	0.274**	0.273**	-0.259**
	Faktor 2	0.213**	0.227**	-0.307**
	Faktor 3	0.189**	0.132*	-0.275**
	Faktor 4	0.138*	0.169**	-0.271**
	Faktor 5	0.176**	0.222**	-0.210**
	Faktor 6	0.029	0.203**	-0.252**
	Faktor 7	0.227**	0.281**	-0.327**
	Faktor 8	0.143*	0.217**	-0.295**
	Celkové skóre integrity	0.289**	0.352**	-0.443**
		Extraverte	Neurotismus	Otevřenost
Divergentní validita	Faktor 1	0.004	-0.103	-0.035
	Faktor 2	0.050	-0.053	0.062
	Faktor 3	-0.044	-0.048	0.099
	Faktor 4	-0.034	0.016	0.041
	Faktor 5	0.017	-0.096	0.048
	Faktor 6	0.030	-0.129*	0.025
	Faktor 7	0.043	-0.205*	0.036
	Faktor 8	-0.054	-0.022	0.105
	Celkové skóre integrity	0.021	-0.097	0.051

** korelace je statisticky významná na hladině $p<0,01$; * korelace je statisticky významná na hladině $p<0,05$.

Cílem projektu bylo vytvořit originální českou metodu měřící integritu v klinické praxi a v situaci výběru. Námi vytvořená metoda Psychologická baterie – Integrita v pracovním prostředí je prvním testem zaměřeným na integritu osobnosti v rámci výběrového řízení a v pracovních podmínkách. Baterie byla již testovaná u klinické populace, a to u depresivních jedinců žádajících o invalidní důchod a kontrol, tedy depresivních jedinců bez žádosti o invalidní důchody. Dále jsme testovali neklinické soubory v rámci výběrových řízení, kde byli zahrnuti jedinci vykonávající kancelářské profese (tzv. white-collar professions) a dále jedinci vykonávající dělnické profese (tzv. blue-collar professions). Na základě analýz jednotlivých souborů jsme sestavili hypotetický model zahrnující další proměnné, které integrita ovlivňuje a naopak které mohou samotnou integritu ovlivňovat.

Integrita v tomto modelu tedy figuruje jako nezávislá i jako závislá proměnná (viz. obrázek 1 níže). Přičemž na obrázku jsou na levé straně nezávislé proměnné, které integritu ovlivňují a na pravé straně jsou proměnné závislé na integritě. Tento hypotetický model byl testován u klinické i neklinické populace. Statistická analýza klinického souboru poukázala na to, že 63% variance integrity lze vysvětlit pomocí nezávislých proměnných vyobrazených v modelu. Tendence vytvářet dobrý dojem ovlivňovala integritu nejvíce, oproti tomu morální identita neměla s integritou žádný statisticky významný vztah. Tento výsledek však mohl být zapříčiněn nevhodným dotazníkem pro měření morální identity. Novou nezávislou proměnnou, která byla po analýzách přidána byl věk, který integritu společně s tendencí vytvářet dobrý dojem ovlivňoval nejvíce. Při testování integrity jako nezávislé proměnné byla nesilnější vliv integrity na postoje k podvádění v práci, kde úroveň integrity vysvětlovala 41% postojů. Model je dále testován na větších souborech klinických a především neklinických populacích.

Obrázek 1 Hypotetický model integrity

Vzhledem k tomu, že si jsme vědomi limitů našich studií, plánujeme u budoucích studií začlenit proměnné, ovlivňující míru integrity jedince a snažit se kontrolovat vliv sociální žádoucnosti především během výběrových řízení. V rámci probíhajících studií bychom rádi model testovali na větších souborech a přispěli k vytvoření rovnice, na základě které bude možno pracovat se skrytými položkami integrity, vzhledem k jejich větší rezistenci k sociální žádoucnosti, a odhadnout pak skóry u zjevných položek testu. Koncept osobní a pracovní integrity si získává rostoucí zájem u psychologů a specialistů v HR oblasti, proto doufáme v postupné začlenění baterie v rámci české psychologické, psychiatrické a posudkové praxe.

Literatura:

- Aquino, K. & Reed, A. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of Personality and Social Psychology* 83, 1423-1440.
- Barnard, A., Schurink, W. & De Beer, M. (2008). A conceptual framework of integrity. *Empirical Research*, 34, 2, 40-49.
- Beebe, J. (1992). *Integrity in Depth*. College Station, Texas A&M University Press.
- Bennett, R. J. & Robinson, S. L. (2000). Development of a measure of workplace deviance. *Journal of Applied Psychology* 85, 349-360.
- Carter, S.L. (1996). *Integrity*. New York, Basic Books.
- Clarkin, J. F., Caligor E., Stern, B. & Kernberg, O. F. (2003). *Structured interview of personality organization (STIPO)*. New York: Weil Medical College of Cornell University.
- De Vaus, D.A. (2002). *Surveys in social research*. Crows Nest, Allen & Unwin.
- Gino F., Norton, M. & Ariely, D. (2010). The counterfeit self: The deceptive costs of faking it. *Psychological Science*, 21, 712-720.
- Moore, C., Detert, J.R., Treviño, L.K., Baker, V.L., & Mayer, D.M. (2012). Why employees do bad things: Moral disengagement and unethical organizational behavior. *J. Personnel Psych* 65, 1-48.
- Oliver, C., Shafiro, M., Bullard, P. & Thomas, J.C. (2012). Use of integrity tests may reduce worker's compensation losses. *J Bus Psychol*, 27, 115-122.
- Peterson, C. & Seligman, M.E.P. (2004). *Character strengths and virtues: A classification and handbook*. New York, Oxford University Press/Washington, DC, APA.
- Preiss, M., Klein, H. A., Levenburg, N.M. & Nohavova, A. (2013). A cross-country evaluation of cheating in academia – A comparison of data from the US and the Czech Republic. *Journal of Academic Ethics*, 11, 2, 157-167.
- Preiss, M., Krámský, D., Příhodová, T. (2014). Morální usuzování a jednání jako součást integrity osobnosti. *E-psychologie*, 8, 1, 11-28.
- Robinson, S. L. & O'Leary-Kelly, A. M. (1998). Monkey see, monkey do: The influence of work groups on the antisocial behavior of employees. *Academy of Management Journal* 41, 658-672.
- Saad, S., Carter, G.W., Rothenberg, M. & Israelson, E. (1999): *Testing and assessment: an employer's guide to good practices*. Washington, DC: U.S. Department of Labor Employment and Training Administration.
- Sackett, P.R. & Harris, M.M. (1984): Honesty testing for personnel selection: a review and critique. *Personnel Psychology*, 37, 221-245.
- Sims, R. L. (1993). The relationship between academic dishonesty and unethical business practices. *Journal of Education for Business* 68(4), 207-211.
- Sturman, M.C. & Sherwyn, D. (2007): The truth about integrity tests: The validity and utility of integrity testing for the hospitality industry. *Cornell Hospitality Report*, 7, 15, 6-13.

MOTÍVY, VZDIALENOSŤ MOCI A ORGANIZAČNÉ OBČIANSKE SPRÁVANIE

Eva Rošková, Mária Mušínská

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta,

eva.roskova@uniba.sk, maria.musinska@uniba.sk

MOTIVES, POWER DISTANCE AND ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR

Abstrakt

Cieľom štúdie bolo preskúmať vzťahy medzi motívmi a organizačným občianskym správaním (OCB) a zistiť, ako sú tieto vzťahy facilitované prostredníctvom vnímanej vzdialenosti moci. Zamerali sme sa na meranie troch motívov: motív prosociálnej hodnoty, motív organizačného záujmu a motív riadeného vytvárania dojmu. Výberový súbor tvorilo 146 zamestnaných respondentov. Zistili sme pozitívny súvis všetkých troch motívov s výskytom OCB. Ukázalo sa tiež, že efekt každého zo spomínaných motívov na organizačné občianske správanie je čiastočne mediovaný vzdialenosťou moci. Výsledky ukázali, že s nízkou hodnotou vzdialenosti moci sa zvyšuje motív prosociálnej hodnoty a motív organizačného záujmu, ktoré vedú k zapojeniu sa do OCB. Na druhej strane, vyššia hodnota vzdialenosti moci súvisela s nižšou úrovňou zapájania sa do OCB a s preferenciou motívu riadeného vytvárania dojmu. V rámci veku sme zistili, že so stúpajúcim vekom sa zvyšuje prezencia OCB a klesá motív riadeného vytvárania dojmu. Praktické implikácie získaných výsledkov sú diskutované.

Kľúčové slová: Organizačné občianske správanie. Motív prosociálnej hodnoty. Motív organizačného záujmu. Motív riadeného vytvárania dojmu. Vzdialenosť moci.

English abstract

The aim of the study was to examine the relationship between motives and organizational citizenship behavior (OCB) through the perceived level of the power distance. We have focused on three types of motives: motives of prosocial values, motives of organizational concerns, and motives of impression management. Research sample consisted of 146 employees. The positive relationship of the all three motives with the OCB has been identified. Results showed mediation effect of the perceived power distance in that relationship. The results suggest that the lower the power distance, the higher the motives of pro-social values and motives of organizational concerns. Subsequently, the higher the perceived power distance, the higher motives of impression management and the lower level of OCB. Practical implications of the obtained results have been discussed.

Key words: Organizational citizenship behavior. Motives of prosocial values. Motives of organizational concerns. Motives of impression management. Power distance.

Úvod

V súčasnosti organizácie čoraz častejšie očakávajú od svojich zamestnancov správanie prekračujúce rámec ich formálne popísanej pracovnej náplne. Príkladom takéhoto správania je organizačné občianske správanie (*Organizational citizenship behavior*; OCB), definované ako „individuálne správanie, ktoré je dobrovoľné, s ktorým formálny systém odmeňovania spoločnosti neráta ani priamo ani nepriamo a ktorý v konečnom dôsledku podporuje účinné a efektívne fungovanie organizácie“ (Organ et al., 2006). Príkladom občianskeho správania je napr. šírenie dobrého mena spoločnosti, vytváranie a udržiavanie priateľských vzťahov na pracovisku, vzájomná podpora, ochota byť nápomocný. OCB je v odbornej literatúre špecifikované ako multidimenzionálny koncept (podobne ako pracovná spokojnosť). Napr. Williams a Anderson (1991) rozlíšili dve dimenzie OCB: správanie zamerané na jednotlivca (OCB-P) a správanie zamerané na organizáciu (OCB-O). Podsakoff et al. (2000) identifikoval 7 kategórií občianskeho správania: pomáhanie (*helping behavior*), športové správanie (*sportsmanship*), lojalita k spoločnosti (*organizational loyalty*), správanie v súlade s pravidlami spoločnosti (*organizational compliance*), individuálna iniciatíva (*individual initiative*), občianska cnosť (*civic virtue*) a ochota k rozvoju (*self development*). Premenné podporujúce výskyt OCB je možné identifikovať na strane jednotlivca (napr. osobnostné charakteristiky, vek, individuálne motívy, pracovné postoje) ako aj na strane vonkajšieho prostredia a organizácie (napr. práca samotná, organizačná kultúra, správanie lídrov a pod.) (Podsakoff et al. 2000). V štúdiu sa sústreďujeme na preskúmanie troch individuálnych motívov zapájania sa do dobrovoľného občianskeho správania zamestnancov: motív prosociálnych hodnôt (*prosocial values*), napr. potreba byť užitočným, záujem pomôcť ľuďom v organizácii; motív organizačného záujmu (*organizational concern*), napr. zaoberanie sa blahom organizácie, túžba jej pomáhať, zlepšiť produktivitu, zdieľať ciele a normy širšej sociálnej entity; a motív riadeného utvárania dojmu (*impression management*), napr. snaha byť okolím vnímaný pozitívne, urobiť dobrý dojem, zvýšiť svoju reputáciu pomáhajúceho prispievateľa (Rioux, Penner, 2001). Bowler a Brass (2006) zistili, že zamestnanci s nižším statusom majú tendenciu pomáhať a prejavovať požadované správanie zamestnancom na vyšších pozíciách v organizácii. Dôvodom je, že chcú, aby ich činy boli viditeľné tými „správnymi ľuďmi“, ktorých môžu ovplyvniť pri robení rozhodnutí v rámci organizácie. U zamestnancov na vyšších pozíciách sa preukázala tendencia menej pomáhať, pričom autori uvádzajú, že ak by u pracovníkov bola prítomná vízia povýšenia, zapájali by sa do vykonávania OCB viac. Ďalej sme sa zamerali na antecedent OCB vzdialenosť moci, definovanú ako vnímanú mieru mocenskej nerovnosti z pohľadu menej vplyvných jedincov v organizácii medzi nadriadenými a podriadenými (Hofstede, 2001). Čo sa týka vzťahu OCB a vnímanej vzdialenosti moci, výsledky výskumov nie sú konzistentné. Napr. Kirkman et al. (2009) uvádza, že čím je zamestnancom vnímaná vzdialenosť moci vyššia, tým by sa jednotlivci mali zapojiť do OCB menej často. Guzman, Espejo (2015) zistili opačný výsledok a argumentujú ho tým, zamestnanci sa zapájali do OCB preto, lebo boli motivovaní túžbou zvýšiť svoj „self- image“ v očiach nadriadených, pre ktorých bolo toto správanie želané a zamestnanci sa ho snažili nasledovať. Interakcie medzi vzdialenosťou moci a OCB sú určované tiež kultúrnym kontextom. Zamestnanci v kultúrach s typickou veľkou vzdialenosťou moci (napr. Čína) majú tendenciu vykonávať iba to, čo sa od nich priamo požaduje, prípadné vlastné iniciatívy by mohli byť vnímané negatívne zo strany authority.

Cieľom štúdie bolo preskúmať vzťahy medzi vyššie popísanými tromi motívmi a organizačným občianskym správaním (OCB) a zistiť, ako sú tieto vzťahy facilitované prostredníctvom vnímanej vzdialenosti moci. Vychádzali sme z teórie črtovej aktivácie (*Trait Activation Theory*) (Tett, Burnett, 2003), podľa ktorej individuálne charakteristiky človeka (v našom prípade motívy) predstavujú latentné potenciály, ktoré sú aktivizované vtedy, keď situácia (v našom prípade vzdialenosť moci) poskytuje stimuly, relevantné príslušnej charakteristike alebo rysu. Ďalším cieľom bolo zistiť, či sú merané premenné regulované na základe veku a pohlavia respondentov.

Metóda

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 146 zamestnancov (79 žien a 67 mužov) pôsobiacich v štátnej (N=45) aj súkromnej (N=101) sfére na Slovensku. Priemerný vek respondentov bol 34 rokov. Všetci zamestnanci boli zamestnaní na trvalý pracovný pomer. Odpovede sme získavali anonymne pomocou sebaopisovacieho dotazníka v elektronickej podobe. Všetci účastníci mali právo odstúpiť z testovania kedykoľvek v jeho priebehu, čím bola splnená požiadavka dobrovoľnej účasti.

Metodiky

Dotazník *Organizational Citizenship Behavior Checklist (OCB-C)* na meranie organizačného občianskeho správania (Spector, Fox, 2012). Dotazník obsahuje 20 položiek, 10 položiek meria občianske správanie zamerané na jednotlivcov (OCB-P) a 10 položiek správanie zamerané na organizáciu (OCB-O). Respondenti indikovali častosť výskytu správania na päťstupňovej Likertovej škále.

Na meranie motívov zapájať sa do OCB sme použili dotazník *Citizenship Motives Scale (CMS)* (Rioux, Penner, 2001). Škála pozostáva z 30 položiek, ktoré merajú tri motívy – motív prosociálnej hodnoty, motív organizačného záujmu a motív riadeného utvárania dojmu. Respondenti sa na päťstupňovej Likertovej vyjadrovali k dôležitosti príslušného výroku.

Na meranie vzdialenosti moci sme použili 5 položkovú škálu autorov Chelariu, Brashear, Osmonbekov a Zait (2008), podľa *Cultural Values Scale (CVSCALE)* od Hofstede (2001). Respondenti na päťstupňovej Likertovej škále označili mieru súhlasu s daným výrokom.

Výsledky

Dáta sme spracovali a vyhodnotili prostredníctvom štatistického programu IBM SPSS 20. Základné údaje – priemery, smerodajné odchýlky a koeficienty spoľahlivosti pre merané premenné uvádzame v tabuľke 1.

Tabuľka 1 Priemery, smerodajné odchýlky (SD), koeficienta spoľahlivosti (Alfa) pre merané premenné

Premenné	Priemer	SD	Alfa
OCB-P (OCB zamerané na jednotlivca)	33,5959	6,97936	0,815
OCB-O (OCB zamerané na organizáciu)	26,2603	5,8922	0,77
Motív prosociálnej hodnoty (M1)	33,0753	8,03105	0,887
Motív organizačného záujmu (M2)	30,1918	8,56723	0,893
Motív riadeného utvárania dojmu (M3)	32,4452	8,52018	0,871
Vzdialenosť moci (VM)	13,6712	5,62643	0,872

V prvom kroku sme testovali korelačné vzťahy (Spearmanov korelačný koeficient) medzi motívmi, občianskym správaním a vzdialenosťou moci. Výsledky (tabuľka 2) ukázali signifikantné súvislosti medzi týmito premennými, čím sme splnili podmienku pre overenie mediačnej hypotézy.

Tabuľka 2 Korelácie medzi motívmi, OCB, vzdialenosťou moci, vekom

Premenné	OCB-P	OCB-O	VM	Vek
Motív prosociálnej hodnoty (M1)	**,567	**,559	**-,436	,075
Motív organizačného záujmu (M2)	**,444	**,498	**-,334	,139
Motív riadeného utvárania dojmu (M3)	**-,407	**-,385	**,577	**-,226
Vzdialenosť moci (VM)	**-,464	**-,436	1	-0,036
Vek	**,312	**,361	-0,036	1

Predpokladali sme, že vzťah medzi motívmi a organizačným občianskym správaním bude mediovaný vzdialenosťou moci. Aby bola mediácia potvrdená musí existovať fundamentálny vzťah medzi nezávislou premennou (M1, M2, M3) a mediačnou premennou (VM) a rovnako musí byť prítomný vzťah medzi mediačnou premennou (VM) a závislou premennou (OCB-P; OCB-O) (MacKinnon et al., 2007) (podmienka splnená, tabuľka 2). Na testovanie mediačnej hypotézy sme použili Sobelov test. V tabuľke 3, 4 uvádzame mediačné modely všetkých troch motívov smerom k organizačnému občianskemu správaniu (OCB-P a OCB-O).

Tabuľka 3 Mediačný model pre OCB-P (Organizačné občianske správanie zamerané na jednotlivca)

Model	Efekt	Odhad	SE	t/z	p	LLCI	ULCI
M1>VM>OCBP	Celkový	0,502	0,059	8,504	<0,001	0,386	0,619
	Priamy	0,392	0,067	5,828	<0,001	0,259	0,525
	Nepriamy	0,11	0,037	2,856	0,004	0,045	0,192
M2>VM>OCBP	Celkový	0,339	0,062	5,483	<0,001	0,217	0,461
	Priamy	0,219	0,062	3,516	<0,001	0,096	0,343
	Nepriamy	0,119	0,032	3,493	<0,001	0,066	0,197
M3>VM>OCBP	Celkový	-0,343	0,062	-5,528	<0,001	-0,465	-0,220
	Priamy	-0,179	0,071	-2,516	0,013	-0,320	-0,038
	Nepriamy	-0,164	0,040	-3,637	<0,001	-0,251	-0,093

Poznámka: SE pre nepriame efekty boli odhadované prostredníctvom metódy bootstrap a p hodnota vyjadruje štatistickú významnosť Sobelovho testu.

Tabuľka 4 Mediačný model pre OCB-O (Organizačné občianske správanie zamerané na organizáciu)

Model	Efekt	Odhad	SE	t/z	p	LLCI	ULCI
M1>VM>OCBO	Celkový	0,420	0,050	8,369	<0,001	0,321	0,519
	Priamy	0,352	0,058	6,057	<0,001	0,237	0,466
	Nepriamy	0,068	0,032	2,127	0,033	0,012	0,139
M2>VM>OCBO	Celkový	0,321	0,051	6,322	<0,001	0,220	0,421
	Priamy	0,242	0,053	4,594	<0,001	0,138	0,347
	Nepriamy	0,078	0,024	3,005	0,003	0,039	0,135
M3>VM>OCBO	Celkový	-0,249	0,054	-4,633	<0,001	-0,355	-0,143
	Priamy	-0,121	0,062	-1,938	0,055	-0,244	0,002
	Nepriamy	-0,128	0,36	-3,318	<0,001	-0,207	-0,066

Poznámka: SE pre nepriame efekty boli odhadované prostredníctvom metódy bootstrap a p hodnota vyjadruje štatistickú významnosť Sobelovho testu.

Vysvetlivky (platné pre tabuľku 3, 4): M1 = Motív prosociálnej hodnoty, M2 = Motív organizačného záujmu, M3 = motív riadeného utvárania dojmu, VM = Vzdialenosť moci, OCBP = Organizačné občianske správanie smerom ku kolegom, OCBO = Organizačné občianske správanie smerom k organizácii.

Čo sa týka rozdielov v meraných premenných medzi mužmi a ženami, t-testy nepreukázali žiadne významné rozdiely. Pri premennej vek sme zistili, že so stúpajúcim vekom sa u zamestnancov zvyšuje prezencia zapájania sa do OCB (tabuľka 2) a významne sa znižuje výskyt zapojenia sa do OCB prostredníctvom motívu riadeného utvárania dojmu (tabuľka 2).

Diskusia a Záver

Naše zistenia ponúkajú príspevok do oblasti zaoberajúcej sa organizačným občianskym správaním a naznačujú, že vnímaná vzdialenosť moci zamestnancami ovplyvňuje vzťah medzi motívami a OCB. Tento záver je v súlade s Trait Activation Theory (Tett, Brunett 2003). Ukázalo sa, že efekt všetkých troch motívov t. j. motívu prosociálnej hodnoty, motívu organizačného záujmu, motívu riadeného utvárania dojmu na OCB je čiastočne sprostredkovaný (mediovaný) vzdialenosťou moci. Je potrebné zdôrazniť, že iba čiastočne, pretože priamy efekt – vzťah motívov a občianskeho správania ostáva takmer všade významný. Najvýraznejší mediačný účinok vzdialenosti moci sa prejavil pri motíve riadeného utvárania dojmu. Zistili sme, že čím je vyššia vnímaná vzdialenosť moci, tým sa zapájajú zamestnanci menej do organizačného občianskeho správania a sú motivovaní motívom riadeného utvárania dojmu. Pri tomto zistení nachádzame spojitosť s autormi Kirkman et al. (2009), ktorí sa dopracovali k obdobnému výsledku. Vnímaná vyššia miera mocenskej nerovnosti medzi zamestnancami je dôvodom menšieho záujmu o zapájanie sa do občianskeho správania. Ak sa však zamestnanci rozhodnú dobrovoľne prispievať do organizácie, tak sú zvyčajne motivovaní motívom riadeného utvárania dojmu, aby sa javili pred očami ostatných v pozitívnom obraze (Turnley, Bolino, 2001). Zistené významné súvislosti veku a motívov zapájania sa do OCB v zmysle celkovej zvýšenej prezencie OCB so stúpajúcim vekom a zároveň zníženého zapájania sa do OCB prostredníctvom motívu riadeného utvárania dojmu interpretujeme v súlade s teóriou socio-emocionálnej selektivity (Socioemotional selectivity theory (SST), podľa ktorej subjektívne vnímanie zostávajúceho času v živote človeka kritickým spôsobom ovplyvňuje selektivitú jeho cieľov a následne aj štýlov sociálneho správania. V tejto súvislosti je pravdepodobné, že starší dospelí viac ako mladší dospelí budú zameraní na emocionálne zmysluplné ciele v dôsledku toho, že starší dospelí vnímajú a hodnotia časovú obmedzenosť svojej budúcnosti, zatiaľ čo mladší dospelí sa viac zaujímajú o nadobúdanie poznatkov, znalostí a o pripravenosť na budúcnosť (Lang, Carstensen, 2002).

Limity štúdie. Uvedomujeme si limity štúdie vyplývajúce jednak z použitia sebaopisných výskumných metód (skreslené odpovede, sociálna žiadúcosť, rovnaké miery pre meranie prediktorových a kritériálnych premenných) a taktiež obmedzenia súvisiace s veľkosťou ako aj diverzitou výberového súboru. Všetci respondenti boli zamestnaní na trvalý pracovný pomer, netestovali sme vplyv typu organizácie – súkromná vs. štátna, vplyv typu pracovnej pozície (statusu) - manažérska vs. nemanadžérska, možnosti a obmedzenia kariérového rastu, vplyv kultúrneho kontextu, a pod. Napriek vyššie uvedenému sa nazdáme, že zistenia z realizovaného výskumu nachádzajú svoju praktickú implikáciu v podobe odporúčaní minimalizovať hierarchické organizačné štruktúry, spolupracovať v podpornej atmosfére vždy otvorenej k diskusii a odlišným názorom.

Literatúra

- Bowler, W. M., Brass, D. J. (2006). Relational correlates of interpersonal citizenship behavior: A social network perspective. *Journal of Applied Psychology*. 91,70–82.
- Chelariu, C., Brashear, T. G., Osmonbekov, T., Zait, A. (2008). Entrepreneurial propensity in a transition economy: Exploring micro-level and meso-level cultural antecedents. *Journal of Business & Industrial Marketing*. 23(6), 405-415.
- Guzman, F. A. & Espejo, A. (2015). Dispositional and situational differences in motives to engage in citizenship behavior. *Journal of Business Research*. 68(2), 208-215.

- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations* (2nd. ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications. 48(1), 127-131.
- Kirkman, B. L., Chen, G., Chen, Z. X. & Lowe, K. B. (2009). Individual power distance orientation and follower reactions to transformational leaders: A crosslevel, cross-cultural examination. *Academy of Management Journal*. 52(4), 744-764.
- Lang, F. R., & Carstensen, L.L. (2002). Time counts: Future time perspective, goals and social relationships. *Psychology and Aging*, 17, 125–139.
- MacKinnon, D. P., Fairchild, A. J., Fritz, M. S. (2007). Mediation analysis. *Annual Review of Psychology*. 58, 59–614.
- Organ, D. W., Podsakoff, P. M., & MacKenzie, S. B. (2006). *Organizational Citizenship Behavior: Its Nature, Antecedents, and Consequences*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B. & Bachrach, D. G. (2000). Organizational Citizenship Behaviors: A Critical Review of the Theoretical and Empirical Literature and Suggestions for Future Research. *Journal of Management*. 26(3), 513-563.
- Rioux, S. M. & Penner, L. A. (2001). The Causes of Organizational Citizenship Behavior: A Motivational Analysis. *Journal of Applied Psychology*. 86(6), 1306-1314.
- Spector, P. E., Fox, S. (2012). Organizational Citizenship Behavior Checklist (OCB-C). Dostupné z: <http://shell.cas.usf.edu/~pspector/scales/ocbcpage.html>
- Tett, R. P. & Burnett, D. D. (2003). A personality trait-based interactionist model of job performance. *Journal of Applied Psychology*. 88(33), 500–517 887.
- Turnley, W. H. & Bolino, M. C. (2001). Achieving Desired Images While Avoiding Undesired Images: Exploring the Role of Self-Monitoring in Impression Management. *Journal of Applied Psychology*. 86(2), 351-360.
- William, L. J., Anderson, S. E. (1991). Job satisfaction and organizational commitment as predictors of organizational citizenship and in-role behaviors, *Journal of Management*, 17(3), 601-617.

PLÁNOVANIE LEKÁROV ZÁCHRANNEJ ZDRAVOTNEJ SLUŽBY PRED PRÍCHODOM K PACIENTOVI

Martin Sedlár

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava

martin.sedlar@savba.sk

PLANNING OF EMERGENCY MEDICAL SERVICES PHYSICIANS BEFORE REACHING A PATIENT

Abstrakt

Cieľom príspevku je popísať aspekty plánovania lekárov záchranej zdravotnej služby pred príjazdom k situácii nehromadného charakteru s využitím makrokognitívnej perspektívy. Výskumný súbor tvorilo 15 lekárov, s ktorými boli vedené rozhovory založené na metóde kritických rozhodnutí. Analýza odhalila, že informácie o situácii získané z operačného strediska sú veľmi limitované a často nie veľmi reliabilné. Tieto informácie spúšťajú predbežné zhodnotenie situácie, určenie akčného plánu a niekedy to môže byť aj príprava materiálnej výbavy a rozdelenie úloh medzi členov tímu. Popísané mentálne a fyzické plánovacie aktivity sú skôr fragmentárne, teda týkajú sa len niektorých dôležitých situačných aspektov a priorít, a sú intuitívne alebo deliberatívne, čo závisí od jasnosti a vážnosti situácie. Výsledky ďalej naznačujú, že s týmito aktivitami súvisia faktory ako vedomosti a skúsenosti, emócie, doba dojazdu, typ ambulancie a postoj k plánovaniu.

Kľúčové slová: plánovanie; makrokognícia; záchranná zdravotná služba; lekári

English abstract

The aim of this paper is to describe the planning aspects of emergency medical services physicians before they reach a non-mass-casualty situation using the macrocognitive perspective. The research sample included 15 physicians, who were interviewed on the basis of the critical decision method. The analysis revealed that information about the situation received from the dispatch centre is very limited and often not very reliable. This information triggers preliminary situation assessment, action plan determination and sometimes also equipment preparation and tasks distribution among crew members. The described mental and physical planning activities are rather fragmentary, it means they refer only to some important situational aspects and priorities, and they are intuitive or deliberative, what depends on situation clarity and seriousness. The results further suggest that factors such as knowledge and experiences, emotions, time of arrival, ambulance type and attitude towards planning are related to these activities.

Key words: planning; macrocognition; emergency medical services; physicians

**Táto práca bola podporená grantom VEGA2/0080/14 Rozhodovanie v emočne náročných situáciách:
Výskum makrokognícií a emócií v paradigme naturalistického rozhodovania.**

Úvod

Plánovanie je jeden z makrokognitívnych procesov, ktorými sa zaoberá paradigma naturalistického rozhodovania. Je to proces voľby, organizácie, prípadne modifikácie postupu predtým ako bude implementovaný (Ghallab, Nau, & Traverso, 2004) na rozdiel od preplánovania chápaného ako modifikácia, prispôsobenie alebo nahradenie plánu, ktorého implementácia práve prebieha (Crandall, Klein, & Hoffman, 2006). Plánovanie je spojené s inými makrokogníciami, najmä s hodnotením situácie (Patterson & Hoffman, 2012), ktoré je o porozumení tomu, o čo v situácii ide. Dôležitú úlohu pri tom zohráva anticipačné myslenie, ktoré umožňuje pripraviť sa na potenciálne udalosti a výzvy (Klein, Snowden, & Pin, 2007), a stanovenie cieľov, ktoré čím sú jasnejšie, tým ľahšie je vytvorený plán (Klein, 2007). V mnohých naturalistických situáciách sú ciele zle definované alebo sa menia, čo obmedzuje používanie formálnych modelov plánovania, ktoré vyžadujú veľa deliberácie. Na rozdiel od nich deskriptívne modely poukazujú na význam skúseností a efektívnosti kombinácie intuície a deliberácie. O tom svedčia popisy plánovania napr. armádnych (Schmitt & Klein, 1999) a požiarnych dôstojníkov (Lauder & Perry, 2014). Skúsenosti sú dôležité aj v rámci plánovania členov posádok záchrannej zdravotnej služby (ZZS), ktorých skúmanie je prevažne orientované na udalosti s hromadným postihnutím osôb (Sundström & Dahlberg, 2012). V tejto štúdii ide o identifikáciu a bližší popis aspektov a faktorov súvisiacich s plánovaním lekárov ZZS pred príjazdom k situáciám, ktoré nemajú hromadný charakter.

Metódy

Výskumný súbor

Výskumu sa zúčastnilo 15 lekárov (vedúcich posádok) pozemnej ZZS (muži = 7, ženy = 8), ktorí pochádzali z dvoch štátov (Slovenská republika = 11, Česká republika = 4), ktorých vek bol od 29 do 62 rokov ($M = 44.40$; $SD = 10.20$), ktorých počet rokov praxe v zdravotníctve sa pohyboval od 4 do 37 ($M = 18.87$; $SD = 9.98$) a ktorých počet rokov praxe v ZZS bol v rozsahu od 3 do 37 ($M = 15.73$; $SD = 9.43$).

Výskumné nástroje

Metóda kritických rozhodnutí (Critical Decision Method; Hoffman, Crandall, Klein, & Endsley, 2008) je metódou retrospektívneho pološtruktúrovaného rozhovoru s profesionálom o ním vybranej náročnej, nerutinnej situácii z jeho praxe, ktorá bola pre neho výzvou a v ktorej bol hlavným rozhodujúcim sa. Počas takéhoto rozhovoru sa situácia rozoberá v niekoľkých krokoch pomocou špecifických otázok (kognitívnych sond) s cieľom porozumieť situácii do hĺbky. Okrem pôvodnej verzie metódy bola použitá aj verzia prispôbena potrebám rozhovoru o rutinnej situácii, a to z toho dôvodu, že táto štúdia vychádza z výskumu zameraného prioritne na porovnanie rozhodovania v rutinných a nerutinných situáciách, z ktorého už boli niektoré zistenia publikované. Participanti si v rámci rozhovoru mohli vybrať akúkoľvek rutinnú a nerutinnú situáciu s výnimkou udalostí hromadného charakteru. Vedenie každého výskumného rozhovoru trvalo 2 až 2,5 hodiny, čoho výsledkom bolo zozbieranie detailných popisov 15 rutinných a 15 nerutinných situácií, ktoré sa dajú rozdeliť do troch fáz: cesta k situácii, riešenie situácie, transport.

Postup a spôsob analýzy dát

Zber dát prebiehal od novembra 2015 do marca 2016. Všetky rozhovory boli so súhlasom participantov nahrané na diktafón a ich audiozáznamy boli doslovne prepísané. Prepisy boli analyzované prístupom vynárajúcich sa tém

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST, BRNO 2017

(napr. Sedlár, 2015), pričom boli analyzované nie len výpovede o plánovaní počas cesty ku konkrétnym skúmaným situáciám, ale aj všeobecné výpovede o plánovaní.

Výsledky

Aspekty plánovania pred príchodom k rutinnej a nerutinnej situácii sa navzájom nelíšili, pretože ne/rutinnosť sa vzťahovala k fáze riešenia situácie. Preto sú ďalej uvedené súhrnné výsledky. Tie sa primárne týkajú jednotlivca, ale zrejma bola aj tímová, koordinačná úroveň, keďže členovia posádok ZZS niekedy medzi sebou vzájomne komunikovali za účelom spoločného pochopenia situácie a ďalších plánovacích aktivít.

Prijatie informácií z operačného strediska

Procesy súvisiace s plánovaním sa spúšťali prijatím informácií od operátorov operačného strediska (OS). Prvé a často jediné informácie boli vo výzve. Niekedy lekári získali informácie aj *dodatočným hlásením* z OS, kedy operátori dohlásili, aký je ďalší vývoj situácie. Za to môže snaha operátorov ďalej komunikovať s volajúcou osobou s cieľom zistiť viac o situácii, prípadne nabádať k poskytnutiu laickej prvej pomoci.

Vo forme výzvy alebo dodatočného hlásenia z OS lekári získavali štyri typy informácií: 1. *O pacientovi* – stručný popis aktuálnych zdravotných ťažkostí, prípadne anamnestický údaj, vek a pohlavie; 2. *O iných ľuďoch* , napr. príbuzných – kto volal o pomoc, či volajúci dáva laickú prvú pomoc; 3. *O fyzickom prostredí* – presná adresa alebo približná lokalizácia miesta, kde je pacient, alebo aj popis širších okolností; 4. *O iných profesionáloch* – či je privolaná alebo už je na mieste ďalšia posádka ZZS, polícia alebo hasiči.

Predbežné hodnotenie situácie

Aj keď lekári získali z OS len veľmi málo informácií, poskytli im aspoň nejaký náznak toho, o čom bude situácia. Lekári na základe týchto informácií predbežne zhodnotili situáciu, čo súviselo s generovaním *predpokladov* o tom, aký je asi stav situácie, s generovaním *očakávaní* o pravdepodobnom vývoji situácie a so stanovením prioritných *cieľov* , ktoré sa zdali zmysluplné v nastávajúcej situácii. Lekári si tak vytvárali tri druhy scenárov – najpravdepodobnejší, najzávažnejší a ľahší scenár. Tieto scenáre neboli komplexné a detailné, ale mali podobu hrubým náčrtov, ktoré obsahovali len kľúčové aspekty situácie.

Z rozhovorov vyplýva, že ak výzva z OS pomerne jasne naznačovala určitú situáciu, čo sa týkalo aj jej závažnosti, lekári ju ihneď rozpoznali, resp. výzvu automaticky prijali bez ďalšieho rozmýšľania. V tomto prípade bol scenár situácie vytvorený *intuitívne* , nevedomene. Ak výzva nebola jasná a naznačovala viaceré možné situácie, lekári mali tendenciu k jej dôslednejšiemu *deliberatívne* mu zhodnoteniu, čiže zámerne sa snažili zhodnotiť informácie z OS a generovať viaceré možné scenáre situácie.

Plánovanie

Od predbežného hodnotenia situácie sa odvíjali plánovacie aktivity, resp. plánovanie, ktoré nebolo komplexné a detailné, ale týkalo sa len dôležitých elementov odhadovanej situácie. Významnou plánovacou aktivitou bolo určenie celkového *akčného plánu* , ktorý mal len všeobecné obrysy, a/alebo určenie *špecifických akcií* či procedúr.

Z výrokov lekárov sa dá usúdiť, že tieto plánovacie aktivity sa diali *intuitívne* , teda hneď im napadli známe všeobecné akčné plány a špecifické akcie. Ak pasovali do odhadovanej situácie, automaticky ich prijali, čo naznačuje skôr nevedomú formu plánovania. Ak sa známe akčné plány a špecifické akcie lekárom nezdali

vhodné alebo nemali žiadne dostatočne známe plány a akcie, *deliberatívne* sa snažili vytvoriť alebo upraviť akčný plán s ohľadom na vytvorený scenár situácie.

K ďalším plánovacím aktivitám, ktoré sa u niektorých lekárov objavili bola *príprava materiálnej výbavy*, t.j. nariadenie liekov, príprava infúzie, vytiahnutie zriedkavo používaných pomôcok, alebo *rozdelenie úloh* medzi členov posádky. Lekári tieto aktivity realizovali vtedy, ak sa im zdali v danej situácii prospešné.

Príklady výrokov intuitívneho a deliberatívneho predbežného zhodnotenia a plánovania sú prezentované v tabuľke 1.

Tabuľka 1 Príklady výrokov k predbežnému zhodnoteniu situácie a k plánovaniu

<i>Príklady výrokov</i>	
<i>Predbežné zhodnotenie situácie – intuitívne</i>	Takže manželka volala, že má vysoký tlak, nerozpráva a zdá sa jej, že tak nakrivo sa tvári, krivú tvár že má. No a to boli prvé príznaky. Tak sme tam vyštartovali s veľmi silným predpokladom, že pôjde o cievnu príhodu.
<i>Predbežné zhodnotenie situácie – deliberatívne</i>	A najväčšia časť toho tréningu prebieha v sanitke cestou na miesto zásahu. Že si namodelujete to najhoršie a potom, úplne to najhoršie. . . som dúfal, že bude tak ožratý, že sa nevládze ani hýbať, ale nebude nejako zranený. To by bolo to najjednoduchšie. Ďalšia možnosť bola, že naozaj spadol a je zranený a tretia, že je v takom stave, že ho bude treba oživovať.
<i>Plánovanie – intuitívne</i>	Ale vzhľadom na to, že to bol dospelý mladý muž, tak už človek vie v podstate keď sadá do auta, že keď bude intubovať, tak to bude osmička, osem a polka kanyla, vie dávkovanie základných liekov, pretože tí dospelí tak nejako ako viem z hlavy, alebo sa to používa najviac. Tak tam nebolo moc asi o čom.
<i>Plánovanie – deliberatívne</i>	Tiež som rozmýšľala nad tým, že kebyže došlo k tomu, že musím rodiť na adrese, tak ako. Čiže presne to mi prešlo hlavou, čo teraz, že teda akým spôsobom a čo sme robili v nemocnici, čo sme robili v škole, čo nás učili, čo som čítala.

Súvisiace faktory

Pri analýze sa objavilo niekoľko faktorov, ktoré súvisia s plánovaním pred príchodom k pacientovi. Jedným z nich sú *vedomosti a skúsenosti*. Vedomosti a skúsenosti týkajúce sa výzvy zahŕňajú informácie o tom, ako chodí výzva a nakoľko je výzva reliabilná. Podľa slov lekárov nie je výzva z OS veľmi reliabilná – výzva buď naznačuje vážnejšiu, alebo ľahšiu situáciu ako je v skutočnosti. Vedomosti a skúsenosti týkajúce sa aspektov nahlásenej situácie zahŕňajú poznanie hláseného zdravotného stavu pacienta, behaviorálnych a psychologických charakteristík príbuzných a iných ľudí, ktorí sa môžu nachádzať na mieste s pacientom, poznanie fyzických pomerov, lokality, kde sa pacient nachádza atď. Tieto vedomosti a skúsenosti boli aktivované informáciami z OS a zdá sa, že lekárom slúžili pri zhodnotení situácie ako zdroje informácií, ktoré vyplňali nedostatočné informácie z OS, a pri plánovacích aktivitách ako zdroje možností, ako postupovať, akú výbavu použiť, ako rozdeliť úlohy.

Objavili sa aj *emócie* ako pociťovanie časového tlaku a nabudenia, ak sa prípad javil ako urgentný alebo ak bol nedostatok informácií, tiež obavy ohľadne nedostatočnosti vlastných schopností, nepriaznivosti situácie či vlastnej bezpečnosti. Zrejma bola aj neistota z nedostatku informácií o situácii, ale aj neistota ohľadne neadekvátneho porozumenia situácii, plánovanej akcie a výsledku celej situácie.

Z rozhovorov tiež vyplynulo, že *doba dojazdu* k pacientovi býva rôzna a je daná vzdialenosťou medzi stanicou ZZS a pacientom. Od tejto doby závisí čas, ktorý majú lekári k dispozícii na plánovanie. Čím viac času majú, tým precíznejšie môže byť plánovanie. Vo všeobecnom záujme je však byť pri pacientovi čím skôr.

Participantmi výskumu boli lekári z rôznych *typov posádok/ambulancií*, čo sa prejavilo v ich plánovaní. Ak išlo o lekára v posádke rýchlej lekárskej pomoci (zloženie: lekár, zdravotnícky záchranár, vodič-zdravotnícky záchranár), ktorá chodí vo veľkom sanitnom vozidle (typické pre Slovenskú aj Českú republiku), v niektorých prípadoch si členovia posádky dopredu pripravovali materiálnu výbavu alebo si rozdelili úlohy. Ak išlo o lekára v posádke v systéme Rendez-Vous (zloženie: lekár, vodič-zdravotnícky záchranár), ktorá chodí v malom sanitnom vozidle (typické pre Českú republiku) a na mieste situácie sa stretá s posádkou rýchlej zdravotníckej pomoci (zloženie: zdravotnícky záchranár, vodič-zdravotnícky záchranár), členovia posádky nemali takúto možnosť prípravy.

U niektorých lekárov sa dal identifikovať aj *postoj k procesu plánovania*, ktorý môže súvisieť s mierou angažovania sa v plánovaní a s následným implementovaním plánu či preplánovaním. Pre postoj „čistej mysle“ bolo typické nevytváranie si presnej predstavy o situácii a čo v nej bude treba robiť s následnou otvorenosťou voči akejkolvek situácii. Pre postoj „fixovanej mysle“ bolo typické vytváranie si predstavy o situácii a čo v nej bude treba robiť s následným zameraním sa na potvrdzovanie tejto svojej predstavy. Pre postoj „testovacej mysle“ bolo typické vytváranie si predstavy o situácii a čo v nej bude treba robiť s následným zameraním sa na overovanie vytvorenej predstavy.

Diskusia

Štúdia mala za cieľ identifikovať aspekty plánovania lekárov ZZS pred príjazdom k situáciám nehromadného charakteru. Ukázalo sa, že plánovanie sa v určitých momentoch môže prelínať s makrokognitívnym procesom koordinácie a že predbežné zhodnotenie situácie je nevyhnutnou súčasťou plánovania, keďže mu sprostredkúva dôležité, aj keď veľmi orientačné, informácie o charaktere situácie (pozri Patterson & Hoffman, 2012). Predbežné zhodnotenie situácie aj samotné plánovanie bolo fragmentárne, teda sústredilo sa len na najdôležitejšie situačné aspekty a priority, výsledkom čoho boli hrubé náčrty situácie a plánu. Z vyjadrení lekárov je zrejmé, že takýto proces plánovania prebiehal buď intuitívne, preblesknutím v mysli, alebo deliberatívne, so zámerným vytváraním možného scenára situácie vrátane vlastnej akcie. To je v súlade s tvrdením, že keď ide o známe situácie, keď je cieľ akcie jasný alebo keď sú používané zapamätané plány, dochádza skôr k nevedomenému plánovaniu, a nie k explicitnému deliberatívne plánovaniu (Ghallab a kol., 2004).

Z výsledkov vyplýva, že proces plánovania spúšťa informácie z OS, lekári pri ňom využívajú svoje vedomosti a skúsenosti a prežívajú rôzne emócie – nabitie a pocit časového tlaku, ktorý môže ovplyvňovať rozhodovanie, napr. o rýchlosti jazdiť k pacientovi a o ne/zapnutí majákov; obavy, ktoré môžu slúžiť ako informácia dôležitá pre zhodnotenie situácie alebo môžu byť signálom vhodnosti plánu; a neistota, ktorá môže byť sama osebe dôvodom dôslednejšieho zhodnotenia situácie a plánovania. Pri analýze sa vynorili aj rôzne postoje k plánovaniu, ktoré môžu byť chápané buď ako všeobecné nastavenia naprieč všetkými situáciami, alebo ako špecifické nastavenia vyplývajúce z konkrétnej aktuálnej situácie. Môžu určovať kognitívne nastavenie lekárov nie len pred príchodom, ale aj po príchode k pacientovi. Z literatúry vyplýva, že myseľ zameraná na testovanie predstáv, ktorú bolo možné identifikovať u niektorých lekárov, vedie k najlepšiemu pracovnému výkonu (pozri Gurňáková, 2013; Rudolph, 2003). Vďaka tomuto postoju si lekári síce formujú určité predstavy o nadchádzajúcej situácii, ale zároveň ostávajú otvorení tomu, že situácia môže byť v skutočnosti značne odlišná, a tak majú tendenciu tieto svoje predstavy testovať, keď sa v nej ocitnú. To naznačuje, že sú a zároveň nie sú úplne pripravení na nadchádzajúcu situáciu (Sundström & Dahlberg, 2012), keďže informácie z OS sú nedostatočné a často nie veľmi reliabilné. Okrem toho vo fáze riešenia situácie môže dôjsť k situačným zmenám spolu s vynorením rôznych cieľov, a v takomto prípade dominuje preplánovanie, pričom plánovanie je skôr len jeho podporným procesom (Klein, 2007).

Uvedené zistenia sú limitované počtom participantov a subjektívnym, retrospektívnym charakterom dát. Dôležité je tiež upozorniť, že táto štúdia je skôr sondou do procesu plánovania, keďže otázky výskumných rozhovorov boli primárne zamerané na rozhodovanie počas riešenia situácií. Napriek tomu štúdia poskytuje náhľad na jednotlivé zložky plánovania lekárov ZZS týkajúce sa mentálnych a fyzických aktivít, ktoré inak v realite splyvajú v akomsi kognitívnom prúde (pozri Crandall a kol., 2006), a tak môže prispieť k lepšiemu porozumeniu tejto problematiky s potenciálnym využitím v rámci ďalších výskumov a práce v ZZS.

Literatúra

- Crandall, B., Klein, G., & Hoffman, R. R. (2006). *Working minds: A practitioner's guide to cognitive task analysis*. Cambridge, MA: MIT Press
- Ghallab, M., Nau, D., & Traverso, P. (2004). *Automated planning: Theory and practice*. San Francisco, CA: Elsevier.
- Gurňáková, J. (2013c). Ako vzniká diagnóza? Psychologická analýza postupu posádok RZP v súťažnej úlohe „Káča“ na Rallye Rejvíz 2010. In J. Gurňáková a kol., *Rozhodovanie profesionálov: Sebaregulácia, stres a osobnosť* (pp. 277–300). Bratislava: ÚEP SAV.
- Hoffman, R. R., Crandall, B., Klein, G., Jones, D. G., & Endsley, M. R. (2008). *Protocols for cognitive task analysis*. Pensacola, FL: Institute for Human & Machine Cognition.
- Klein, G. (2007). Flexecution as a paradigm for replanning, part 1. *IEEE Intelligent Systems*, 22(5), 79–83.
- Klein, G., Snowden, D., & Pin, C. L. (2007). Anticipatory thinking. In K. Mosier & U. Fisher (Eds.), *Proceedings of the 8th International NDM Conference*. Pacific Grove, CA: SFSU.
- Launder, D., & Perry, C. (2014). A study identifying factors influencing decision making in dynamic emergencies like urban fire and rescue settings. *International Journal of Emergency Services*, 3(2), 144–161.
- Patterson, E. S., & Hoffman, R. R. (2012). Visualization framework of macrocognition functions. *Cognition, Technology & Work*, 14(3), 221–227.
- Rudolph, J. W. (2003). *Into the big muddy and out again: Error persistence and crisis management in the operating room*. [Doctoral dissertation]. Boston, MA: Boston College.
- Sedlár, M. (2015). Systematické prístupy k analýze dát z Metódy kritických rozhodnutí. *Psychologie a její kontexty*, 6(2), 79–93.
- Sundström, B. W., & Dahlberg, K. (2012). Being prepared for the unprepared: A phenomenology field study of Swedish prehospital care. *Journal of Emergency Nursing*, 38(6), 571–577.
- Schmitt, J., & Klein, G. (1999). A recognition planning model. In *Proceedings of the 1999 Command and Control Research and Technology Symposium*. Newport, RI: U.S. Naval War College.

OSOBNOSTNÉ CHARAKTERISTIKY ŽIEN VO VZŤAHU K PREFERENCII DOMINANTNEJ/SUBMISÍVNEJ ALEBO EXTRAVERTNEJ/INTROVERTNEJ MUŽSKEJ TVÁRE

Lenka Selecká, Slávka Démuthová

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Slovensko

lenka.selecka@ucm.sk, slavka.demuthova@ucm.sk

PERSONAL CHARACTERISTICS OF WOMEN IN RELATION TO DOMINANT/SUBMISSIVE OR EXTROVERT/INTROVERT MEN FACE PREFERENCE

Abstrakt

Štúdia je orientovaná na otázku súvislosti vlastných a prisudzovaných osobnostných charakteristík ako antecedentov podmieňujúcich hodnotenie atraktivity mužských tvárí ženami. Vysoko symetrické tváre sú vo všeobecnosti hodnotené ako atraktívnejšie, zdravšie, či disponujúce pozitívnymi osobnostnými vlastnosťami. Na druhej strane, stabilné osobnostné charakteristiky sa v priebehu času môžu premietnuť do špecifických črt tváre. Dá sa predpokladať, že sa ženy o atraktivite muža rozhodujú na základe osobnostných charakteristík mužov, na ktorých prítomnosť usudzujú z ich tvárí, ergo na základe ich fyzickej krásy. Ďalšou otázkou je, ako sa ich vlastné osobnostné charakteristiky premietajú do hodnotenia atraktivity tváre muža. Výskum sa zameriava na prepojenie osobnostných charakteristík žien a preferencie mužskej tváre na základe predpokladaných osobnostných charakteristík mužov. Ženy (N=1253; M=24,13 rokov; SD=10.537) boli požiadané vybrať atraktívnejšiu kompozitnú tvár; 1. prezentovaná dvojica mužských tvárí bola so zvýraznenými znakmi dominancie/submisivity a 2. dvojica mužských tvárí so znakmi extravenzie/introverzie. Osobnostný inventár KUD bol využitý s cieľom zmapovať osobnostné charakteristiky žien: dominancia/submisivita, racionalita/zmyslovosť a extravenzia/introverzia. Výsledky poukazujú na to, že osobnostné charakteristiky žien hrajú dôležitú úlohu v hodnotení atraktivity tváre založenej na predpokladaných osobnostných charakteristikách tváre muža. Osobnostné charakteristiky zohrávajúce úlohu v hodnotení atraktivity sú prioritne miera zmyslovosti, extravenzie a introverzie. Vo všeobecnosti je najpreferovanejšou mužskou tvárou dominantná tvár.

Kľúčové slová: atraktivita tváre, osobnostné charakteristiky, ženský výber, individuálne rozdiely

English abstract

The research is oriented on the question of interconnection between own personality traits and presumed personality traits as antecedents shaping the evaluation of men face attractiveness. Faces high in symmetry receive higher ratings of attractiveness, health, and positive personality attributes. On the other hand, stable personality traits and affections could after time be reflected in specific facial traits. It could be assumed, that women evaluate the attractiveness of men by estimation of man's personal characteristics, which are perceived and evaluated from their face, ergo based on the image of physical beauty. The question is, how their own personality characteristics influence the process of men's face attractiveness evaluation. The research is focused on the connection between females' personality traits and the preference of a male's face image based on assumed personality trait of the male. Women (N=1253; M=24.13y; SD=10.537) were asked to choose more attractive composite face from: 1. A pair

of male faces with traits leading to a presumption of dominance/submissiveness, 2. A pair with traits leading to a presumption of introversion/extraversion. Personality Inventory KUD was used to assess personality traits: dominance/submissiveness, rationality/sensuality, and extraversion/introversion. The results provide evidence that personality traits of women play a role in face attractiveness evaluation according to a presumed personality trait of the evaluated male face. Personality characteristics which manifested themselves important in the evaluation of the attractiveness are the level of sensuality, extraversion, and introversion. The dominant male face is the most preferred choice.

Key words: face attractiveness; personality traits; female choice; individual differences

Poznámka: Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0294.

Úvod

Význam výskumu atraktivity ľudskej tváre v súvislosti s osobnostnými charakteristikami je možné nájsť v sociálnom fungovaní človeka, ľudská tvár predstavuje dôležitý stimul v oblasti sociálnych vzťahov. Určité črty tváre môžu predstavovať indikátor dobrého zdravia, plodnosti, extravenzie, či dominancie (Little, Jones, & DeBruine, 2011).

Problematika prisudzovaných osobnostných charakteristík a ich vplyv na hodnotenie atraktivity tváre má niekoľko rovín: (1) Na základe prisúdených osobnostných charakteristík hľadáme ideálneho partnera/partnerku. Pokiaľ prisudzujeme význam určitým osobnostným črtám, považujeme tváre vykazujúce tieto charakteristiky za atraktívnejšie (Little, Burt, & Perrett, 2006).

(2) Muži a ženy uprednostňujú rozdielne osobnostné charakteristiky. Osobnosť potenciálneho partnera je pre výber partnera u žien dôležitejšia ako u mužov (Buss & Schmidt, 1993).

(3) Na osobnej úrovni vykazujú osoby rozdielne preferencie ohľadom ideálneho partnera a preferujú partnerov, ktorí majú podobné osobnostné charakteristiky ako oni. Asortatívne párenie sa vyskytuje od socio-ekonomickej, vzdelanostnej, psychologickej, po fyzickú oblasť (Domingue, Fletcher, Conley, & Boardman, 2014).

V prezentovanom výskume sa venujeme dominancii/submisivite a extravenzii/introverzii pripísaným ľudským tváram.

Atraktivita tváre, ktorej je prisudzovaná dominancia, je otázna, niektorí autori zistili preferenciu dominantnej mužskej tváre (Grammer & Thornhill, 1994), iní naopak (Rhodes, Hickford, & Jeffrey, 2000). Zrelé tváre, charakteristické veľkou sánkou, huňatým obočím a malými očami, vytvárajú predpoklad dominantnej osobnosti (Keating, 1994). Podkladom je gonadálny testosterón, ktorý má anabolický efekt na muskuloskeletálny systém, vrátane zvýšenia telesnej hmotnosti a zvyšovania sily svalov (Evans, 2004). Testosterón pôsobí na vytváranie maskulínnych znakov tváre a mieru dominancie človeka (Fink, Neave, & Seydel, 2007). Zrelšie črty tváre sa začínajú prejavovať v priebehu puberty, zväčšenie kostí brady, zvýraznenie lícných kostí a užšie líca podliehajú endokrínnej úrovni jednotlivca (Bellak & Baker, 1981), v dôsledku čoho zrelšia tvár vyvoláva dojem sociálnej kompetencie, či dominancie.

Na druhej strane, zdrojom stereotypu fyzickej atraktivity býva extravenzia (Langlois et al., 2000). Tento efekt je možné pripísať sebanapĺňujúcemu sa proroctvu (Zebrowitz, Collins, & Dutta, 1998), nakoľko osoby hodnotené ako atraktívne sú hodnotené ako spoločenské a majúce vyšší sociálny status. Tiež, kontinuum extravenzie ako osobnostnej črty odráža kompromis medzi reproduktívnymi benefitmi a nákladmi (Ashton & Lee, 2007).

Extravertné správanie uľahčuje nadviazanie a udržanie sociálnych vzťahov (Anderson, John, Keltner, & Kring, 2001) a spája sa so súťaživým správaním a jeho dôsledkami (Lund et al., 2007). Pokiaľ sa extravergia “čitateľne” reflektuje v tvári človeka, sociálne žiadúce charakteristiky s ňou spojené môžu zvyšovať záujem o takého partnera. Resp. hodnotenie extravertnej tváre môže podliehať princípu „what is good is beautiful“ hypotézy (Little et al, 2006).

V prezentovanom výskume sa zameriavame na otázku: Ako súvisia osobnostné charakteristiky žien s procesom hodnotenia atraktivity muža, ktorého prisudzované osobnostné vlastnosti sú dominancia/submisivita alebo extravergia/introverzia?

Metóda

Výskumná vzorka je tvorená 1253 participantkami ($M=24,13$ r.; $SD=10,537$).

Osobnostné charakteristiky - Osobnostný inventár KUD (Miglierini & Vonkomeer, 1986) sme využili s cieľom zhodnotiť osobnostné vlastnosti participantiek - dominanciu/submisivitu, racionalitu/zmyslovosť a extraverziu/introverziu.

Dominantná/submisívna tvár - Tváre s neutrálnym výrazom (Oosterhof & Todorov, 2008) boli filtrované autormi Robinson et al (2014), viditeľnosť vizuálnej informácie, ktorá ovplyvňuje hodnotenie dominancie (oblasti obočia a sánky), bola zvýraznená alebo naopak potlačená v súlade so žiadaným efektom. Úlohou participantiek bolo zodpovedať otázku: “Ktorá tvár sa Vám páči viac?” Participantkám nebola poskytnutá informácia, že sa jedná o dominantnú a submisívnu tvár.

Extravertná/introvertná mužská tvár - Kompozitné tváre s neutrálnym výrazom (Penton-Voak et al., 2006) vznikli vizuálnym spriemerovaním tvárí osôb, ktorí skórovali ako extrémne extravertní alebo extrémne introvertní prostredníctvom osobnostného testu NEO (obr. 1).

Obrázok 1 Extravertná (vľavo) a introvertná (vpravo) tvár muža (Penton-Voak et al., 2006)

Výsledky

V preferenciách mužských tvárí sme zistili jasné smerovanie prostredníctvom jednovzorkového Chí kvadrátu. Počet žien, ktoré preferovali dominantnú tvár nad submisívnou, bol významne vyšší ($X^2=202,257$; $df=1$; $p=0,000$). V súvislosti s preferenciou extravertnej tváre sme dosiahli výsledok ($X^2=47,305$; $df=1$; $p=0,000$) v prospech zmienenej tváre (tab. 1).

Tabuľka 1 Chí kvadrát test ohľadom atraktivity mužských tvárí

Tvár	Zistený počet	Predpokladaný počet	Rezíduum	Chi-kvadrát	p
Dominantná	871	620.5	250.5	202.257	0.000
Submisívna	370	620.5	-250.5		
Extravertná	740	619.0	121.0	47.305	0.000
Introvertná	498	619.0	-121.0		

Analýzovali sme rozdiely v osobnostných charakteristikách žien na základe ich preferencie mužskej tváre. Prostredníctvom t-testu sme zistili rozdiely (tab. 2); ženy s preferenciou dominantnej tváre dosahujú vyššie skóre v extravertzii ($t=2,783$; $p=0,005$) a naopak, ženy s preferenciou submisívnej mužskej tváre sú zmyslovejšie ($t=-2,129$; $p=0,034$) a introvertnejšie ($t=-5,452$; $p=0,000$).

Tabuľka 2 Rozdiely v osobnostných charakteristikách žien s ohľadom na preferenciu dominantnej/submisívnej mužskej tváre

	Preferencia	M	SD	t	p
Zmyslovosť	Dominantná tvár	7,26	3,788	-2,129	0,034
	Submisívna tvár	7,84	4,342		
Extravergia	Dominantná tvár	11,05	3,509	2,783	0,005
	Submisívna tvár	10,41	3,665		
Introverzia	Dominantná tvár	5,27	4,171	-5,452	0,000
	Submisívna tvár	6,86	4,704		

Ženy preferujúce introvertnú tvár muža sú významne viac zmyslovejšie ($t=3,763$; $p=0,000$) a introvertnejšie ($t=2,834$; $p=0,005$) ako ženy preferujúce extravertnú tvár muža (tab. 3).

Tabuľka 3 Rozdiely v osobnostných charakteristikách žien s ohľadom na preferenciu extravertnej/introvertnej mužskej tváre

	Preferencia	M	SD	t	p
Zmyslovosť	Introvertná tvár	7,96	4,173	3,763	0,000
	Extravertná tvár	7,07	3,790		
Introverzia	Introvertná tvár	6,18	4,580	2,834	0,005
	Extravertná tvár	5,42	4,234		

Diskusia

Neexistuje konsenzus v preferencii dominantnej/submisívnej mužskej tváre. Dominancia a jej fyzické znaky manifestujúce sa s črtách tváre môžu naznačovať sociálny status a zdravie, avšak dominantná tvár na druhej strane naznačuje i to, že jej vlastník môže s ohľadom na svoju fyzickú silu druhému uškodiť. Dominancia je asociovaná s charakteristikami, ktoré môžu viesť k hodnoteniu osoby ako agresívnej (Oosterhof & Todorov, 2008). Tu sa však ukazuje jasná preferencia dominantnej tváre, v zhode s Grammer & Thornhill (1994), tu: 70,1% žien preferuje

dominantnú tvár. Ako zistili Mazur, Halpern & Udry (1994), dominantní muži majú viac príležitostí k sexuálnemu styku bez ohľadu na ich atraktivitu. Uvedený výskum je v prospech mužov s dominantnou tvárou, ktorý sa ukazuje i v našej štúdii.

V súvislosti s preferenciou extravertie a introverzie v mužskej tvári sme zistili prevahu extravertnej tváre, preferuje ju 59.1% žien. Zistenie je v súlade s autormi, ktorí demonštrujú prepojenie atraktivity a extravertie človeka (Langlois et al., 2000). Taktiež podporuje predpoklad, že sociálne charakteristiky extravertov môžu zvyšovať ich žiadanosť s súladom s “what is good is beautiful” hypotézou (Little et al, 2006).

Analyzovali sme možné rozdiely v osobnostných charakteristikách žien s ohľadom na preferencie mužských tvárí. Ženy preferujúce dominantnú mužskú tvár sú extravertnejšie. Welling et al. (2009) dokázali, že extravertia má potenciál ovplyvniť výber mužskej tváre v prospech maskulinity. Extravertia sa spája so symetriou ženskej tváre (Fink, Neave, Manning, & Grammer, 2005), jej atraktivitou (Penton-Voak et al., 2006) a taktiež so sociálnym statusom (Anderson et al, 2001). Extravertia preto môže signalizovať “kvalitu” ženy ako partnerky, pričom táto je spojená s preferenciou maskulínnych mužských tvárí (Penton-Voak et al., 2003). I napriek tomu, že sme nezisťovali súvislosť medzi extravertiou žien a ich preferenciou voči maskulinite, môžeme rovnaké vysvetlenie využiť v situácii nášho zistenia, nakoľko maskulinita a dominancia tváre sú výrazne prepojené. Dominancia sa spája s vyšším sociálnym statusom, čo zvyšuje hodnotu osoby v procese výberu partnera (Mueller & Mazur, 1996). Môžeme predpokladať, že dvaja ľudia, ktorí majú vysokú hodnotu ako partneri, sa budú vzájomne priťahovať.

Ženy, ktoré považujú submisívnu tvár za atraktívnejšiu, sú zmyslovejšie a introvernejšie. Vysvetlenie zisteného môžeme hľadať v predpoklade, že zmyslové a introvertné ženy majú tendenciu sa vyhýbať konfliktom. Introvertia sa pozitívne spája s vyhýbavým štýlom konfliktu (Antonioni, 1998). Na druhej strane, dominantní ľudia sa zvyčajne nevyhýbajú konfliktu, využívajú i dominantný štýl, ktorý je špecifický vysokým záujmom o vlastnú osobu a nízkym záujmom o druhých. Osoby, ktoré preferujú dominantný štýl sa spoliehajú na svoju silu, agresivitu a vytrvalosť (Gross & Guerrero, 2000). S ohľadom na tendenciu introvertných žien vyhýbať sa konfliktom, môžeme uvažovať o preferencii submisívnej mužskej tváre v zmysle adaptívnej stratégie.

V súvislosti s preferenciou introvertnej/extravertnej tváre sme zistili, že ženy preferujúce introvertnú tvár sú v porovnaní so ženami, ktoré považujú extravertnú mužskú tvár za atraktívnejšiu, zmyslovejšie a introvertnejšie. Zmyslovosť môžeme chápať ako opozitum racionality (Miglierini & Vonkomer, 1986), je možné ju vnímať ako typickú femínnu charakteristiku, v línii tejto úvahy je dominancia maskulínnou charakteristikou. V takom prípade, je tu možné uplatniť princíp asortatívneho párenia. Navyše, introverziu žien a ich preferenciu introvertnej tváre je možné spojiť s týmto mechanizmom (Domingue et al, 2014).

Výsledky ukazujú, nielenže želaná osobnosť vplýva na vnímanie atraktivity človeka opačného pohlavia, ale ženy sú vo svojich preferenciách ohľadom atraktivity tváre ovplyvnené vlastnými osobnostnými charakteristikami. Môžeme dospieť k záveru, že osobnostné charakteristiky žien môžu zohrávať úlohu pri posudzovaní atraktivity založenej na predpokladaných osobnostných charakteristikách hodnotenej tváre muža.

Literatúra

- Anderson, C., John, O. P., Keltner, D., & Kring, A. M. (2001). Who attains social status? Effects of personality and physical attractiveness in social groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(1), 116.
- Antonioni, D. (1998). Relationship between the big five personality factors and conflict management styles. *International Journal of Conflict Management*, 9(4), 336-355.
- Ashton, M. C., & Lee, K. (2007). Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure. *Personality and Social Psychology Review*, 11(2), 150-166.
- Bellak, L., & Baker, S. S. (1981). *Reading faces*. New York: Henry Holt & Co.

- Buss, D. M., & Schmidt, D. (1993). Sexual Strategies Theory: An evolutionary perspective on human mating. *Psychological Review*, 100, 204–232.
- Domingue, B. W., Fletcher, J., Conley, D., & Boardman, J. D. (2014). Genetic and educational assortative mating among US adults. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(22), 7996–8000.
- Evans, N. A. (2004). Current concepts in anabolic-androgenic steroids. *American Journal of Sports Medicine*, 32, 534–542.
- Fink, B., Neave, N., Manning, J.T., & Grammer, K. (2005). Facial Symmetry and the 'Big-Five' Personality Factors. *Personality & Individual Differences*, 39, 523–529.
- Fink, B., Neave, N. & Seydel, H. (2007). Male Facial Appearance Signals Physical Strength to Women. *American Journal of Human Biology*, 19, 82–87.
- Grammer, K., & Thornhill, R. (1994). Human (*Homo sapiens*) facial attractiveness and sexual selection: The role of symmetry and averageness. *Journal of Comparative Psychology*, 108, 233–242.
- Gross, M. A., & Guerrero, L. K. (2000). Managing conflict appropriately and effectively: An application of the competence model to Rahim's organizational conflict styles. *International Journal of Conflict Management*, 11(3), 200–226.
- Keating, C. F. (1994). World without Words: Messages from Face and Body. In W. J. Lonner & R. S. Malpass (Eds.), *Psychology and Culture* (p. 175–182). Boston: Allyn and Bacon.
- Langlois, J. H., Kalakanis, L., Rubenstein, A. J., Larson, A., Hallam, M., & Smoot, M. (2000). Maxims or myths of beauty? A meta-analytic and theoretical review. *Psychological Bulletin*, 126(3), 390.
- Little, A. C., Burt, D. M., & Perrett, D. I. (2006). What is good is beautiful: Face preference reflects desired personality. *Personality and Individual Differences*, 41(6), 1107–1118.
- Little, A. C., Jones, B. C., & DeBruine, L. M. (2011). Facial attractiveness: evolutionary based research. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London B: Biological Sciences*, 366(1571), 1638–1659.
- Lund, O. C. H., Tamnes, C. K., Moestue, C., Buss, D. M., & Vollrath, M. (2007). Tactics of hierarchy negotiation. *Journal of Research in Personality*, 41(1), 25–44.
- Mazur, A., Halpern, C., & Udry, J. R. (1994). Dominant looking male teenagers copulate earlier. *Ethology and Sociobiology*, 15(2), 87–94.
- Miglierini, B. & Vonkomer, J. (1986). *Osobnostný inventár KUD*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Mueller, U., & Mazur, A. (1996). Facial dominance of West Point cadets as a predictor of later military rank. *Social Forces*, 74(3), 823–850.
- Oosterhof, N. N., & Todorov, A. (2008). The functional basis of face evaluation. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105(32), 11087–11092.
- Penton-Voak, I. S., Little, A. C., Jones, B. C., Burt, D. M., Tiddeman, B. P., & Perrett, D. I. (2003). Female condition influences preferences for sexual dimorphism in faces of male humans (*Homo sapiens*). *Journal of Comparative Psychology*, 117(3), 264.
- Penton-Voak, I. S., Pound, N., Little, A. C., & Perrett, D. I. (2006). Personality Judgements from Natural and Composite Facial Images: More Evidence for a “Kernel of Truth” in Social Perception. *Social Cognition*, 24(5), 607–640.
- Rhodes, G., Hickford, C., & Jeffrey, L. (2000). Sex-typicality and attractiveness: Are supermale and superfemale faces super-attractive? *British Journal of Psychology*, 91(1), 125–140.
- Robinson, K., Blais, C., Duncan, J., Forget, H., & Fiset, D. (2014). The dual nature of the human face: there is a little Jekyll and a little Hyde in all of us. *Frontiers in psychology*, 5, 1–9.
- Zebrowitz, L. A., Collins, M. A., & Dutta, R. (1998). The relationship between appearance and personality across the life span. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(7), 736–749.

VZÁJOMNÝ VZŤAH EMOCIONÁLNEJ INTELIGENCIE A SEBAÚČINNOSTI U ADOLESCENTOV

Eva Szobiová, Katarína Polónyiová

Fakulta psychológie, Paneurópska vysoká škola Bratislava

eva.szobiova@paneurouni.com, katarina.polonyiova@gmail.com

RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND SELF-EFFICACY IN ADOLESCENTS

Abstrakt

Cieľom príspevku bolo zistiť, či existuje spojitosť medzi emocionálnou inteligenciou (EI) a sebaúčinnosťou u adolescentov a či úroveň oboch charakteristík je rodovo diferencovaná. Výskumnú vzorku tvorilo 195 študentov (80 mužov, 115 žien) gymnázií v Liptovskom Mikuláši, s priemerným vekom $M=16,91$ r. ($SD=0,69$). Dáta sme zozbierali pomocou TEIQue-SF a Škály všeobecnej sebaúčinnosti GSE. Výsledky ukázali, že medzi EI a sebaúčinnosťou existuje stredne silný vzťah ($r=0,595$). V celkovej úrovni EI sa nepreukázali žiadne významné rodové rozdiely ($U=4543$, $p=0,88$, $r_m=0,02$), v sebaúčinnosti vyššie skórovali muži ($U=3612$, $p=0,01$, $r_m=0,2$).

Kľúčové slová: črtová emocionálna inteligencia, sebaúčinnosť, adolescenti

English abstract

The goal of article was to find out whether there is a relation between emotional intelligence (EI) and self-efficacy in adolescents and to determine whether the level of both characteristics is differentiated by variable gender. Research sample consisted of 195 students (80 men and 115 women) from grammar schools in Liptovský Mikuláš. The average age of participants was $M=16,91$ years ($SD=0,69$). We measured EI by the TEIQue-SF and self-efficacy by the General Self-Efficacy Scale GSE. The results have shown there is a moderate relationship between EI and self-efficacy ($r=0,595$). There were no significant gender differences in EI ($U=4543$, $p=0,88$, $r_m=0,02$), but the men scored higher in self-efficacy ($U=3612$, $p=0,01$, $r_m=0,2$).

Key words: trait emotional intelligence, self-efficacy, adolescents

Úvod

Súčasná doba sa vyznačuje nárokmi na dosahovanie vysokých výkonov a úspešnosť jednotlivcov. Týka sa to aj adolescentov, od ktorých sa očakáva nielen preukazovanie výborných kognitívnych schopností, ale aj efektívne reagovanie či zvládanie emócií ako vlastných, tak iných ľudí. Zároveň sa očakáva, že si vypestujú odhodlanie vziať veci do vlastných rúk a nadobudnú dôveru v schopnosti zvládať životné výzvy. Odpoveď na otázku, či sú uvedené očakávania nasmerované k emocionálnej inteligencii a sebaúčinnosti dospievajúcich oprávnené, sme hľadali v teoretických koncepciách a v empirických zisteniach.

Chápanie emocionálnej inteligencie (EI) je rozdelené do dvoch smerov – buď *ako schopnosť merateľná testami maximálneho výkonu* (performance measures) alebo ako *súbor osobnostných črt a schopností merateľných sebaopisnými dotazníkmi* (self-report measures). V našej štúdií vychádzame z modelu črtovej emocionálnej inteligencie K. V. Petridesa, ktorý opisuje EI ako *súbor s emóciami spätých sebahodnotení* (Petrides & Furnham, 2006). Petridesova koncepcia črtovej EI sa skladá z 15 dimenzií, ktoré ústia v štyri faktory (Well-Being, Sociabilita, Emocionalita a Sebakontrola).

Sebaúčinnosť (Self-Efficacy) je ústredným pojmom sociálno-kognitívnej teórie A. Banduru (1997, s. 2), podľa ktorého „*vnímaná sebaúčinnosť znamená presvedčenie o svojich vlastných schopnostiach organizovať a vykonávať kroky potrebné k úspešnému zvládnutiu situácií.*“

Štúdií, ktoré sa venovali emocionálnej inteligencii a sebaúčinnosti ako samostatným fenoménom, je pomerne veľa, no výskumov zameraných na ich vzťah u adolescentov je len poskromne. Napr. Talebinezhad a Banihashemi (2013) a Hashemi a Ghanizadesh (2011) zistili u študentov stredných a vysokých škôl silnú koreláciu medzi týmito konštruktmi a to bez významných rodových rozdielov. Pre náš výskum sú kľúčové dve štúdie, v ktorých Mikolajczaková a Luminet (2008) použili dotazníky TEIQue a sebaúčinnosti. Výsledky ukázali, že študenti s vysokou EI preukázali aj vyššiu sebaúčinnosť a zadané úlohy hodnotili ako výzvu, zatiaľ čo študenti s nízkou EI vnímali úlohy ako ohrozenie (Mikolajczak & Luminet, 2008).

Cieľom výskumu bolo zistiť, či existuje súvislosť emocionálnej inteligencie a sebaúčinnosti u adolescentov študujúcich na strednej škole a zároveň objasniť prípadné rodové rozdiely.

Na základe doterajších výskumných zistení sme stanovili nasledovné hypotézy:

H1: Predpokladáme, že bude existovať pozitívny vzťah medzi emocionálnou inteligenciou a sebaúčinnosťou študentov. (Mikolajczak & Luminet, 2008)

H2: Predpokladáme, že medzi mužmi a ženami nebudú v emocionálnej inteligencii významné rozdiely. (Davis & Humphrey, 2012; Kentoš & Birknerová, 2011; Valihorová, Holáková, & Zsolnaiová, 2015)

H3: Predpokladáme, že muži budú v sebaúčinnosti skórovať vyššie ako ženy. (Dalgard, Stern, Lien, & Hauser, 2012; Pajares, 1996)

Metóda

Výskum je kvantitatívny, exploračný s korelačným a komparačným dizajnom. Zúčastnilo sa ho 195 študentov (80 mužov, 115 žien) 2. a 3. ročníka (priemerný vek 16,91 roka; SD=0,69) z 2 gymnázií v Liptovskom Mikuláši. Výberový súbor získaný nenáhodným spôsobom bol podmienený možnosťou a ochotou škôl realizovať výskum. Zber dát sa uskutočnil v decembri 2016 na vyučovacej hodine výchovného charakteru, anonymne a dobrovoľne za osobnej prítomnosti jednej z autoriek štúdie. Použili sme metódy:

Dotazník črtovej emocionálnej inteligencie TEIQue-SF

Autormi dotazníka sú Petrides a Furnham (2006). Ide o skrátenú verziu 153-položkového TEIQue. Slovenský preklad vznikol spojením krátkej verzie dotazníkov TEIQue-SF a TEIQue-ASF. Je vhodný pre adolescentov od 13 rokov a administrácia trvá 7-10 minút. Skladá sa z 30 položiek, pričom účastníci volia na 7-bodovej Likertovej škále jednu z možností (1=úplne nesúhlasím až 7=úplne súhlasím). Vyššie získané skóre znamená vyššiu úroveň EI. Teoretické rozpätie je 30 – 210 bodov. Nábělková a Kaliská uvádzajú na vzorke 717 adolescentov Cronbachovu α 0,81 (Kaliská, Nábělková, & Salbot, 2015).

Škála všeobecnej sebaúčinnosti GSE

Vytvorili ju Schwarzer a Jerusalem (1981). Použili sme slovenskú verziu (Košč & Heftyová, 1993). Obsahuje 10 položiek a zisťuje dôveru vo vlastné schopnosti vyrovnávať sa s náročnými životnými situáciami. Účastníci hodnotia výroky na 4-bodovej škále (1=vôbec nesúhlasím až 4=úplne súhlasím). Teoretické rozpätie je 10 až 40 bodov, pričom vyššie skóre znamená vyššiu všeobecnú sebaúčinnosť. V rozličných výskumoch bola Cronbachova α od 0,75 po 0,94; na vzorke 19 120 respondentov z 25 krajín α = 0,86 (Scholz, Gutiérrez-Doña, Sud, & Schwarzer, 2002).

Výsledky

V štatistickej analýze údajov v programoch PSPP a SPSS sme použili: deskriptívne štatistiky, výpočty koeficientov Cronbachovej α , korelačných koeficientov, T-test a Mann Whitneyho U-test.

V tabuľke 1 uvádzame deskriptívnu štatistiku TEIQue-SF. Dotazník bol vnútorne konzistentný (α = 0,89), dostatočne aj v jednotlivých faktoroch EI.

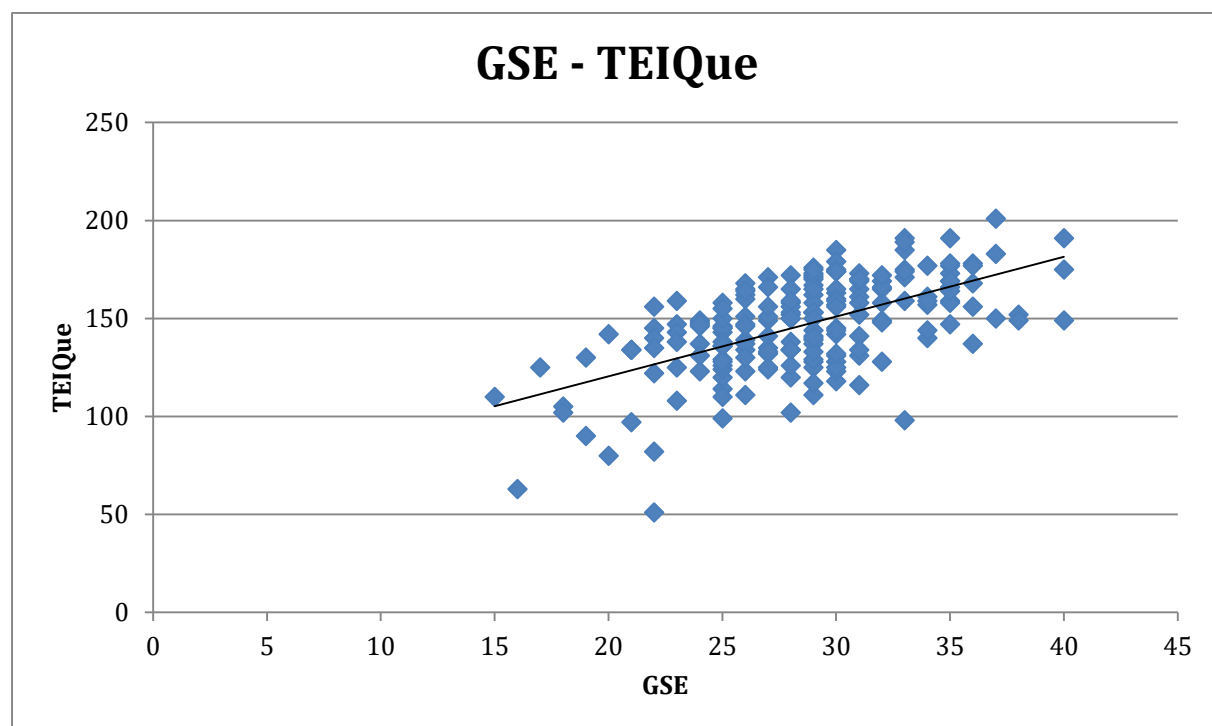
Tabuľka 1 Deskripcia emocionálnej inteligencie a jej jednotlivých faktorov

	TEIQue	Well-Being	Sebakontrola	Emocionalita	Sociabilita
Minimum	51	6	6	13	8
Maximum	201	42	40	55	42
Priemer	146,51	30,94	26,86	40,06	29,09
Štandardná odchýlka	24,01	7,16	6,02	7,52	6,21
Medián	149	32	27	41	29
Cronbachova α	0,89	0,86	0,65	0,65	0,72

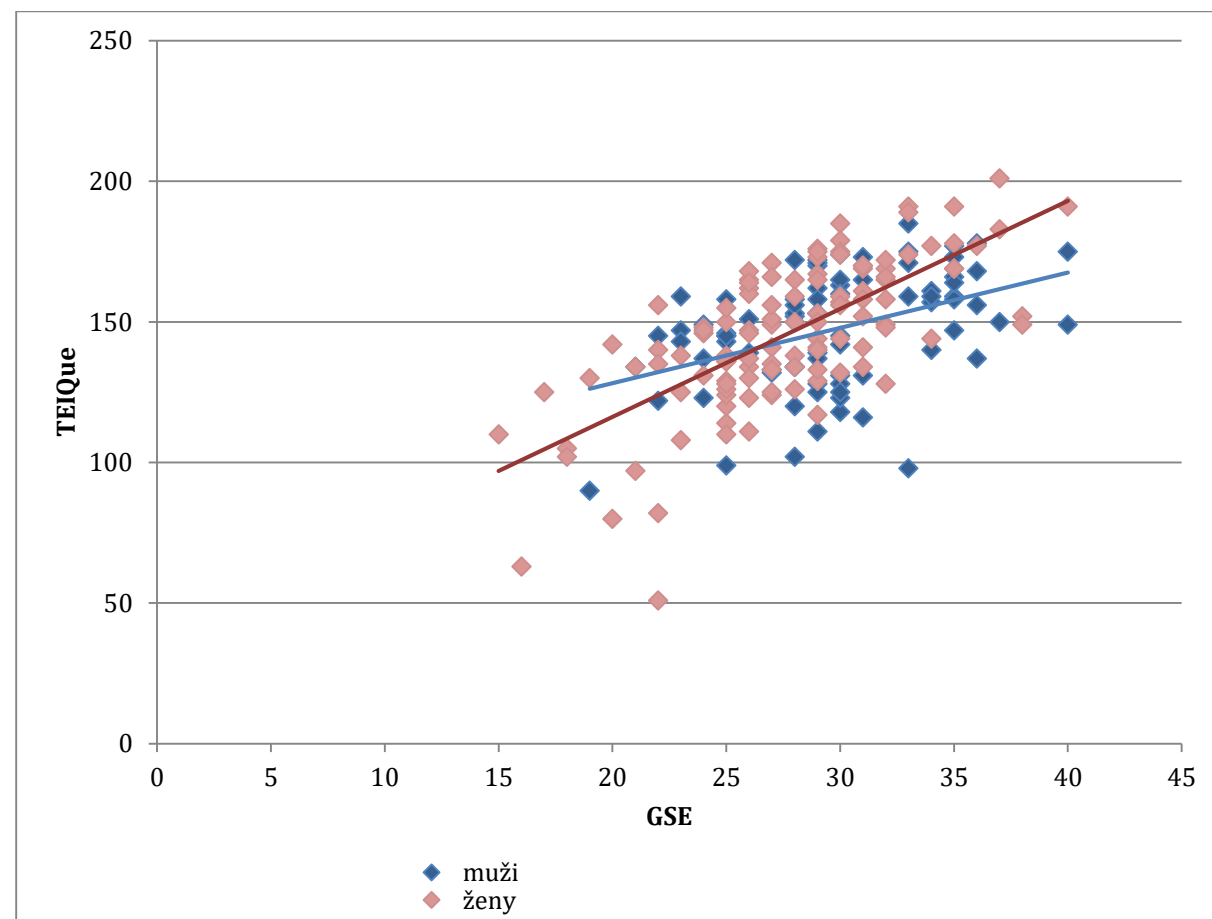
Deskriptívna štatistika GSE ukázala, že študenti dosiahli minimálny počet bodov 15 a maximálny 40, priemerný počet bodov bol $m = 28,53$ ($SD = 4,68$). Na základe deskriptívnych štatistík a histogramov (dostupné u prvej autorky) usudzujeme, že premenné sú gaussovsky rozložené. Dotazník bol dostatočne vnútorne konzistentný (α = 0,79).

Pri zisťovaní vzťahov medzi EI a sebaúčinnosťou sme použili Pearsonov koeficient poradovej korelácie, nakoľko išlo o normálne rozloženie premenných. Koeficient $r = 0,595$ a hodnota v intervale 0,3-0,7 umožňuje konštatovať stredne silnú pozitívnu súvislosť EI a sebaúčinnosti - H1 sme empiricky podporili. Vzájomný vzťah ilustrujeme v grafe 1.

Graf 1 Korelácia emocionálnej inteligencie a sebaúčinnosti

Graf 2 Korelácia emocionálnej inteligencie a sebaúčinnosti u mužov a žien

Pre porovnanie výsledkov mužov a žien sme najprv uskutočnili testy normality (Shapiro–Wilk, Anderson-Darling A, Jarque-Bera JB) rozdelenia početností. Z nich vyplynulo, že pre položky TEIQue, Well-Being a Emocionalita nie je rozdelenie normálne, keďže signifikancia bola v každom prípade najmenej v jednom z testov nižšia než 0,05. Preto sme vykonali testovanie existencie rozdielu U-testom. Pri položkách Sebakontrola a Sociabilita môžeme považovať rozdelenie za normálne, preto sme použili T-test.

Výsledky Mann-Whitneyho U-testu (Tabuľka 2) ukázali, že muži a ženy sa významne nelíšia v celkovej úrovni črtovej EI ($U = 4543$, $p = 0,88$, $r_m = 0,02$) a faktoroch Well-Being ($U = 4347,5$, $p = 0,52$, $r_m = 0,06$) a Emocionalita ($U = 3841,5$, $p = 0,05$, $r_m = 0,13$). Závery T-testu (Tabuľka 3) tiež ukázali, že medzi mužmi a ženami neexistujú významné rozdiely ani v Sebakontrola ($t = 0,89$, $p = 0,37$, $r_m = 0,06$) a Sociabilite ($t = -0,03$, $p = 0,97$, $r_m = 0,002$). H2 sme empiricky podporili.

Tabuľka 2 Mann-Whitneyho U-test pre TEIQue, Well-being a Emocionalitu

	Pohlavie	Medián	Medzikvartilové rozpätie	U	p	r_m
TEIQue	muž	149,5	27,25	4543	0,88	0,02
	žena	148,0	34,00			
Well-Being	muž	32	9,25	4347,5	0,52	0,06
	žena	32	9,00			
Emocionalita	muž	40	10,25	3841,5	0,05	0,13
	žena	42	8,50			

Tabuľka 3 Výsledky T-testu pre Sebakontrolu a Sociabilitu u mužov a žien

	Pohlavie	M	SD	t	p	r_m
Sebakontrola	muž	27,33	5,21	0,89	0,37	0,06
	žena	26,54	6,54			
Sociabilita	muž	29,08	5,29	-0,03	0,97	0,002
	žena	29,10	6,81			

Pred testovaním rodových rozdielov v sebaúčinnosti sme uskutočnili testy normality (Shapiro–Wilk, Anderson-Darling A, Jarque-Bera JB) rozdelenia početností. V jednom prípade sme dosiahli hodnotu signifikancie nižšiu ako 0,05; preto sme testovanie rozdielu v sebaúčinnosti realizovali U-testom. Z výsledkov vyplýva, že existuje malý rodový rozdiel v sebaúčinnosti, nakoľko $p < 0,05$ ($U = 3612$, $p = 0,01$, $r_m = 0,2$). Muži dosiahli v sebaúčinnosti vyššie hodnoty ako ženy, medián bol u mužov 29 a u žien 28 (medzikvartilové rozpätie je 5,25 u mužov a 6,00 u žien). H3 sme empiricky podporili.

Diskusia

V prvej hypotéze sme predpokladali, že bude existovať pozitívny vzťah medzi emocionálnou inteligenciou a sebaúčinnosťou študentov. Túto hypotézu sme empiricky podporili zistením stredne silnej korelácie medzi týmito konštruktami. Podobné výsledky priniesli aj štúdie Mikolajczakovej a Lumineta (2008), ktoré však mali experimentálny charakter a zohľadňovali okrem EI a sebaúčinnosti aj prežívanie stresu.

V druhej hypotéze sme predpokladali, že nezistíme žiaden významný rozdiel v EI medzi mužmi a ženami, keďže zahraničné i slovenské výskumné štúdie vychádzajúce z konceptu črtovej EI zhodne konštatujú

porovnateľnú úroveň celkovej EI mužov a žien (Davis & Humphrey, 2012; Kentoš & Birknerová, 2011; Valihorová, Holáková, & Zsolnaiová, 2015).

Tretou hypotézou sme empiricky overovali predpoklad vyššieho skóre v sebaúčinnosti u mužských participantov. Výsledky náš predpoklad podporili, muži prejavili vyššiu úroveň sebaúčinnosti ako ženy. Rovnaké výsledky ponúkajú aj Pajares (1996) či Dalgard, Stern, Lien a Hauser (2012). Parajes (1996) skúmal sebaúčinnosť pri riešení matematických zadaní talentovaných aj štandardných stredoškolských študentov a študentiek. Talentované študentky presiahli talentovaných študentov vo výkone, pričom ale odhadovali svoje schopnosti rovnako ako chlapci. V ostatných triedach dosahovali študenti aj študentky rovnaké výkony, zatiaľ čo dievčatá preukázali nižšiu sebaúčinnosť. Vyššia úroveň sebaúčinnosti mužov môže byť podmienená rôznymi faktormi, napr. celkovým nastavením očakávaní a rodových stereotypov v spoločnosti. Aj keď sa v dnešnej dobe hovorí o minimalizácii rodových rozdielov medzi dievčatami a chlapcami, podľa Cvikovej (2006) učitelia posilňujú tieto rodové stereotypy odlišnými očakávaniami a požiadavkami. Vo viac maskulínne zameraných spoločnostiach, ako je napríklad naša, sledujeme zameranie najmä na výkon, súperenie a typicky maskulínne vzory správania. Sociologické výskumy realizované na Slovensku potvrdzujú, že náš každodenný mikrosvet i makrosvet nesie znaky rozdelenia na ženský a mužský svet (Cviková, Debrecéniová, & Kobová, 2007). Keďže žijeme v spoločnosti, ktorá je nastavená viac v prospech mužov, muži väčšinou disponujú aj vyššou sebaúčinnosťou. Majú totiž bližšie k spoločnosťou danému vzoru úspešnosti (Oettingen, 1997).

Literatúra

- Bandura, A. (1997). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in Changing Societies* (pp. 1-45). New York: Cambridge University Press.
- Cviková, J. (2006). Nerodíme sa ako ženy a muži. In: J. Cviková, & J. Juránová (Eds). *Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky* (pp. 1-30). Občan a demokracia a ASPEKT, Bratislava 2006. Dostupné na: [http://www.ruzovymodrysvet.sk/sk/hlavne-menu/citaren/ruzovy-a-modry-svet-\(cd-rom\)/jana-cvikova-nerodime-sa-ako--zeny-a-muzi](http://www.ruzovymodrysvet.sk/sk/hlavne-menu/citaren/ruzovy-a-modry-svet-(cd-rom)/jana-cvikova-nerodime-sa-ako--zeny-a-muzi).
- Cviková, J., Debrecéniová, J. & Kobová, L. (2007). *Rodová rovnosť*. Metodická príručka. Bratislava: Občan a demokracia, MŠ SR a Európsky sociálny fond. Dostupné na: <http://prison-education.oad.sk/sk/index.html>
- Dalgard, F., Stern, R., Lien, L., & Hauser, S. (2012). Itch, Stress and Self-efficacy Among 18-year-old Boys and Girls: A Norwegian Population-based Cross-sectional Study. *Acta Derm Venereol*, 92, 547-552.
- Davis, S. K., & Humphrey, N. (2012). Emotional intelligence predicts adolescent mental health beyond personality and cognitive ability. *Personality and Individual Differences*, 52(2), 144-149.
- Hashemi, M. R., & Ghanizadeh, A. (2011). Emotional Intelligence and Self-Efficacy: A Case of Iranian EFL University Students. *International Journal of Linguistics*, 3(1), 1-16.
- Kaliská, L., Nábělková, E., & Salbot, V. (2015). *Dotazníky črtovej emocionálnej inteligencie (TEIQue-SF/TEIQue-CSF): manuál k skráteným formám*. Banská Bystrica: Belianum.
- Kentoš, M., & Birknerová, Z. (2011). Emocionálna a sociálna inteligencia mužov a žien. *Človek a spoločnosť*, 14(4), 16-22.
- Košč, M., Heftyová, E., Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1993). *Slovakian Adaptation of the General Self-Efficacy Scale*. Dostupné na: userpage.fu-berlin.de/~health/slovak.htm
- Mikolajczak, M., & Luminet, O. (2008). Trait emotional intelligence and the cognitive appraisal of stressful events: An exploratory study. *Personality and Individual Differences*, 44, 1445-1453.
- Oettingen, G. (1997). Cross-cultural perspectives on self-efficacy. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in Changing Societies* (pp. 149-176). New York: Cambridge University Press.
- Pajares, F. (1996). Self-Efficacy Beliefs and Mathematical Problem-Solving of Gifted Students. *Contemporary Educational Psychology*, 21, 325-344.
- Petrides, K. V., & Furnham, A. (2006). The role of trait emotional intelligence in a gender-specific model of organizational variables. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 552-569.
- Scholz, U., Gutiérrez-Doña, B., Sud, S., & Schwarzer, R. (2002). Is General Self-Efficacy a Universal Construct? Psychometric Findings from 25 Countries. *European Journal of Psychological Assessment*, 18(3), 242-251.

- Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1995). Generalized Self-Efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston, *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* (pp. 35-37). Windsor, England: NFER-NELSON.
- Talebinezhad, M. R., & Banihashemi, F. (2013). The Interaction of Emotional Intelligence and Self –Efficacy with EFL Learners` Age and Gender. *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 4(7), 1966-1971.
- Valihorová, M., Holáková, B., & Zsolnaiová, K. (2015). Emočná inteligencia a závislosť od internetu. *Školský psychológ: časopis Asociácie školskej psychológie SR a ČR*, 16(2), 60-69.

ZVLÁDANIE VYSOKEJ TRÉNINGOVEJ ZÁŤAŽE BALETNÝCH TANEČNÍKOV V OBDOBÍ ADOLESCENCIE V KONTEXTE PERFEKCIONIZMU A OSOBNOSTNÝCH CHARAKTERISTÍK

Júlia Tkáčová, Helena Klimusová

Psychologický ústav, Masarykova univerzita, Brno

julia.tkacova@gmail.com, klim@mail.muni.cz

THE COPING WITH HIGH TRAINING LOADS AT BALLET DANCERS IN THE PERIOD OF ADOLESCENCE IN THE CONTEXT OF PERFECTIONISM AND PERSONALITY TRAITS

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo zmapovanie výskytu pretrénovania u baletných tanečníkov v období adolescencie. Sekundárne sme overovali možné súvislosti medzi vnímanou úrovňou tréningovej záťaže a intenzitou tréningu, osobnostnými charakteristikami a perfekcionizmom a súvislosti medzi perfekcionistačnými tendenciami a osobnostnými charakteristikami päťfaktorového modelu osobnosti. Testová batéria bola administrovaná 97 respondentom študujúcich na tanečných konzervatóriách v Česku a na Slovensku. Potvrdili sme hypotézu o existencii vzťahu medzi úrovňou vnímanej záťaže a osobnostnými charakteristikami. Preukázala sa pozitívna korelácia s neuroticizmom ($r=0,326$, $p<0,001$) a negatívne korelácie s prítivnosťou ($r=-0,356$, $p<0,01$) a svedomitosťou ($r=-0,362$, $p<0,01$). Výsledky potvrdili tiež vzťahy medzi úrovňou vnímanej záťaže a perfekcionistačnými tendenciami a vzťahy medzi určitými perfekcionistačnými tendenciami a osobnostnými charakteristikami vo všetkých dimenziách päťfaktorového modelu osobnosti.

Kľúčové slová: pretrénovanie, perfekcionizmus, osobnosť, balet

English abstract

The primary aim was to research the occurrence of over-training syndrome in ballet dancers during adolescence. The secondary aim was to verify the relationships between the perceived level of training load and the intensity of training, personality and perfectionism, and the connection between perfectionist tendencies and personality characteristics of the five-factor model. The research battery was administered to 97 respondents studying at dance conservatories in Czech Republic and Slovak Republic. The hypothesis of the relationship between the level of perceived load and personality characteristics was confirmed. Positive correlations with neuroticism ($r = 0.326$, $p < 0.001$) and negative correlations with affinity ($r = -0.356$, $p < 0.01$) and consciousness ($r = -0.362$, $p < 0.01$) were shown. The results confirmed the relationship between the level of perceived load and perfectionist tendencies, and the relationships between certain perfectionist tendencies and personality traits.

Key words: overtraining, perfectionism, personality, ballet

Výskum sa uskutočnil v rámci výskumného grantového zámeru MUNI/A/1042/2015 Psychologické aspekty zvládania záťaže u vrcholových športovcov v adolescencii.

Úvod

V adolescencii jedinec prechádza zmenami na fyziologickej, psychologickej a sociálnej úrovni. Na adaptačné mechanizmy profesionálnych športovcov v adolescentnom veku sú kladené jednak nároky vyplývajúce z obdobia dospievania, tak aj špecifické nároky vychádzajúce z povahy konkrétneho športu.

Kombinácia vysokej športovej záťaže s následnou nedostatočnou regeneráciou môže viesť k výskytu únavy a prepätia. Meeusen, Duclos, Foster a kol. (2013) hovoria o 3 stupňoch:

1. *krátkodobé prepätie (functional overreaching, FOR)*, ktoré nastáva pri krátkodobom úmyselnom zdvihnutí úrovne záťaže

2. *dlhodobé prepätie (nonfunctional overreaching, NFOR)*, ku ktorému dochádza pri nedostatočnej rovnováhe medzi zvýšenou tréningovou záťažou a regeneráciou

3. *syndróm pretrénovania (overtraining syndrome, OTS)*. Literatúra ponúka rôzne terminologické vymedzenia OTS - stretávame sa s použitím pojmov pretrénovanie, vyčerpanie, (športové) vyhorenie, adaptačné zlyhanie a syndróm nevysvetliteľného poklesu výkonnosti.

Spoločným znakom všetkých teórií je skutočnosť, že sa športovci nedostatočne zotavujú z tréningov a ďalších nárokov (Tod, Thatcher & Rahman, 2012) a objavujú sa u nich príznaky ako je zníženie fyzického výkonu bez zjavného zdravotného dôvodu, konštantná únava a emocionálne a behaviorálne zmeny.

Pretrénovanie bolo identifikované ako hlavný mechanizmus zranení naprieč širokou vzorkou športovcov, ako sú profesionálni futbalisti, atléti, olympijskí vzpierači, korčuliari a samozrejme, tanečníci (Collins, Button & Richards, 2011). Pokiaľ sa zameriame na baletnú vzorku, 64% profesionálnych tanečníkov potrebuje rôzne dlhé obdobia prestávok v tanečnej kariére v dôsledku syndrómu pretrénovania (Shan, 2005) a výsledky švédskej retrospektívnej štúdie ukázali, že väčšina zranení bola prisudzovaná pretrénovaniu; počas päťročného obdobia výskumu utrpelo nejaké zranenie 95 % tanečníkov (Nilsson, Leanderson, Wykamm & Stredner, 2001). Je možné preto hovoriť o vysokej tréningovej záťaži, s ktorou sa musia profesionálni baletní tanečníci denne vyrovnávať.

So svetom vrcholového športu sa spája túžba po dosahovaní vynikajúcich výsledkov, neobyčajných výkonov či v prípade tanca, dokonalom predvedení. Športovec si môže vytvoriť presvedčenie, že každý aspekt musí zapadať do vopred určeného, predpísaného ideálu, pričom následné pokusy o kontrolu každej drobnosti sa môžu negatívne odraziť na jeho výkone (Collins, Button & Richards, 2011).

Popri skúmaní osobnosti športovcov a jej charakteristík, súvisiacich s dosahovaním vrcholových výsledkov, sa vo výskume venuje pozornosť samotnému perfekcionizmu. Psychológia označuje perfekcionista ako osobu, ktorá má ťažkosti s rozlišovaním medzi reálnymi a ideálnymi štandardmi (Flett & Hewitt, 2002 in Williams & Krane, 2015). Perfekcionizmus je dispozícia, ktorá sa prejavuje vo všetkých oblastiach života, najmä v školskej a následne v pracovnej, a takisto môže ovplyvniť vystupovanie osoby a jej sociálne vzťahy (Stoeber & Stoeber, 2009). Perfekcionizmus je tiež bežnou vlastnosťou u súťaživých športovcov (Murphy, 2012).

Aktuálne štúdie perfekcionizmu prinášajú závery o jeho multidimenzionálnej povahe a ukazujú, že môže byť vnímaný v dvoch zastrešujúcich kategóriách – funkčný a dysfunkčný perfekcionizmus (Cox, 2011). Funkčný perfekcionizmus je chápaný ako pozitívna, prirodzená súčasť osobnosti a označuje sa pojmom adaptívny. Charakterizuje sa ako snaha o dosiahnutie perfektnosti, vysoké osobné štandardy, túžba po organizovanosti, a toto úsilie je rovnomerne orientované vo vzťahu k sebe aj k druhým. Dysfunkčný perfekcionizmus zahŕňa perfekcionista záujmy, obavy z chybovania, je spájaný s vysokými očakávaniami a kritikou zo strany rodičov,

pochybnosťami o svojom konaní a vnímanými očakávaniami zo strany spoločnosti (Anshel & Sutarso, 2010 in Cox, 2011). Perfekcionizmus u detí je podľa výskumov predikovaný výskytom perfekcionizmu u rodičov.

Frost a kol. (1990) vytvorili model perfekcionizmu, v ktorom pracujú s jeho pozitívnymi (adaptívnymi) a negatívnymi (maladaptívnymi) charakteristikami. Za pozitívne následky perfekcionizmu sú považované vysoká úroveň výkonu, ktorá je umožnená snahou o dosiahnutie nastavených cieľov. Športovci si však často nastavujú príliš vysoké ciele, čím sa ich dosiahnutie stáva náročnejším a očakávaná úroveň výkonu sa preto dlhodobo udržiava veľmi ťažko. Pokiaľ nedôjde k ich naplneniu, dochádza k stretu s negatívnymi následkami perfekcionizmu, ktoré zahŕňajú krutú sebakritiku a intenzívne sústredenie na osobné a medziľudské nedostatky (Frost, Marten, Lahart & Rosenblat, 1990).

Vo vzťahu k športu sa výraznejšie objavujú určité osobnostné charakteristiky. Svedomitosť a neuroticizmus priamo korelujú s atletickým výkonom (Kovacs, 2008) a extravergia súvisí s vyhľadávaním a zapojením sa do športovej aktivity (Taylor & Doria, 1981 in Mirzaei, Nikbakhsh & Sharififar, 2013). Osoby, ktoré sa presadili v športe zvyknú vysoko skórovať na škále svedomitosti. Digman a Takemoto-Chocková (1981, in Hřebíčková, 2004) tieto charakteristiky pomenovali ako vôľa k výkonu.

Neuroticizmus môže negatívne ovplyvniť smerovanie predvýkonovej úzkosti (Cerin, 2004) a predikuje vyššiu intenzitu stresu a nižšie vnímanú kontrolu v záťažovej situácii (Kaiseler, Polman & Nicholls, 2012). Športovci s nízkou mierou úzkostnosti bývajú viac rezilientní, emocionálne stabilní a je pre nich jednoduchšie zachovať pokoj v stresových situáciách. Extravergia sa vyskytuje vo väčšej miere u osôb zapojených do tímových športov, než u individuálnych športovcov alebo nešportovcov a táto tendencia je konzistentná v čase (Eagleton, McKelvie & de Man, 2007). Svedomitosť reprezentuje charakteristiky dôležité pre udržanie sa v športovej aktivite, ako je cieľavedomosť, odhodlanie a disciplína, čím sa stáva hlavným prediktorom dlhodobého športového výkonu. Svedomitosť sa tiež spája s vyšším používaním copingových stratégií zameraných na emócie (Allen, Greenlees & Jones, 2011). Čo sa týka špecificky baletu, podľa našich informácií nie je aktuálne dostatok relevantných štúdií zameraných na skúmanie osobnostných charakteristík tanečníkov v kontexte päťfaktorového modelu osobnosti.

Ciele výskumu

Primárnym cieľom práce bolo zmapovať výskyt prípadného pretrénovania u baletných tanečníkov v období adolescencie a overenie možných súvislostí medzi vnímanou úrovňou tréningovej záťaže a intenzitou tréningu. Sekundárnym cieľom bolo overenie možných súvislostí medzi vnímanou úrovňou tréningovej záťaže a osobnostnými charakteristikami a preskúmanie možných vzťahov medzi perfekcionistačnými tendenciami respondentov a osobnostnými charakteristikami päťfaktorového modelu osobnosti – neuroticizmu, extravergie, otvorenosti, prívetivosti a svedomitosti.

Metóda výskumu

Súbor

Výskumný súbor tvorilo 97 respondentov, z toho 83 žien (86%) a 14 mužov (14%). Respondenti sa pohybovali na vekovej hranici od 15 do 22 rokov, s priemerným vekom 18 rokov. Najčastejšie počet tréningov bol 5 krát do týždňa (67%), 6 krát trénovalo 26,8% a 7 tréningov za týždeň uviedlo 6,2%. Respondenti denne strávili tréningom 4 až 12 hodín, s priemernou hodnotou 6 hodín. Konečnú intenzitu tréningu sme určovali ako počet hodín strávených tréningom za týždeň; tanečníci trénovali 20 (6,19%) až 72 (1,06%) hodín týždenne, s priemernou intenzitou tréningu 33 odtrénovaných hodín týždenne.

Použité metody

Vytvorili sme výskumnú batériu tvorenú demografickým dotazníkom a ďalšími metódami. Pre meranie osobnostných charakteristík respondentov sme použili metódu Big Five Inventory (BFI-44, Hřebíčková, Jelínek, Blatný et al.). Dotazník BFI-44 je multidimenzionálny, tvorený celkovým počtom 44 položiek, ktoré merajú všetky dimenzie päťfaktorového modelu osobnosti: neuroticizmus, extravenziu, otvorenosť, prítvornosť a svedomitosť. Jeho výhodou je oproti bežne používaným dotazníkom NEO-PI-R a NEO-FFI najmä malý počet položiek a krátky čas administrácie.

Pre meranie perfekcionizmu sme zvolili metódu Sport – MPS -2 (Gotwals & Dunn, 2009). Metóda je multidimenzionálna, tvorená 42 položkami, usporiadanými do šiestich škál - osobné štandardy, obavy z chýb, vnímaný tlak zo strany rodičov, vnímaný tlak zo strany trénera, pochybnosti o činoch a organizovanosť. Dotazník sme prispôbili prostrediu tanečníkov - pôvodný dotazník totiž obsahuje pojmy (napr. spoluhráč, zápas a pod.), ktoré sa v baletnej terminológii nepoužívajú.

Pre meranie tréningovej záťaže sme použili dvojicu metód, Training Distress Scale (TDS, Grove, Main, Patridge et al., 2014), 19-položkový dotazník zameraný na hodnotenie distress symptómov, s ktorými sa športovci stretávajú počas fázy akútneho tréningového pretrénovania a skrátenú verziu Profile of Mood States (POMS, McNair, Lorr & Doppleman, 1971, 1981 v úprave Stuchlíková, Man & Hagtvet, 2005), používanej na profilovanie krátkodobých a prechodných afektívnych stavov v rozsahu od niekoľkých minút do doby približne jedného týždňa.

Všetky použité metódy disponovali uspokojivou hodnotou reliability zisťovanou úrovňou vnútornej konzistencie položiek (Cronbachova alfa dosahovala minimálnu hodnotu $\alpha = 0,69$ v prípade BFI-44 a naberala vyššie hodnoty v ostatných metódach). Pretože výskum prebiehal na konzervatóriách v Českej Republike a Slovenskej Republike, bola testová batéria vypracovaná v dvoch jazykových úpravách – českej a slovenskej.

Výsledky

vzt'ah medzi úrovňou vnímanej záťaže a intenzitou tréningovej prípravy

Korelácia medzi intenzitou tréningu a vnímanou záťažou sa neukázala ako štatisticky významná. Tanečníci v našom výskumnom súbore nepovažovali tréningovú záťaž ako nadmernú, čiže neprejavovali príznaky prepätia či pretrénovania (tabuľka 1). Intenzita tréningu sa pohybovala v rozpätí 20-72 odtrénovaných hodín týždenne, s priemernou dobou tréningu 33 hodín týždenne.

Tabuľka 1 Koeficienty korelácie medzi vnímanou záťažou a intenzitou tréningu.

	TDS	POMS
Intenzita tréningu	0,004	0,012

* Korelácia na hladine významnosti $p < 0,01$.

** Korelácia na hladine významnosti $p < 0,05$.

vzt'ah medzi úrovňou vnímanej záťaže a osobnostnými charakteristikami

Zistili sme, že s vnímaním prejavov tréningovej záťaže uvedenými v dotazníku TDS kladne súvisia osobnostné charakteristiky neuroticizmus ($r=0,326$, $p<0,01$) a extravergia ($r=0,235$, $p<0,05$) a záporne súvisia osobnostné charakteristiky prívetivosť ($r=-0,356$, $p<0,01$) a svedomitosť ($r=-0,362$, $p<0,001$). S afektívnymi stavmi súvisiacimi s tréningovou záťažou (POMS) kladne koreluje neuroticizmus ($0,467$, $p<0,01$) a záporne korelujú prívetivosť ($r=-0,248$, $p<0,05$) a svedomitosť ($r=-0,232$, $p<0,05$). Korelácie uvádzame v tabuľke 2.

Tabuľka 2 Koeficienty korelácie medzi jednotlivými osobnostnými charakteristikami a vnímaním tréningovej záťaže.

	TDS	POMS
Neuroticizmus	0,326*	0,467*
Prívetivosť	-0,356*	-0,248**
Svedomitosť	-0,362*	-0,232**
Extravergia	0,235**	-0,086
Otvorenosť k príležitostiam	0,136	-0,682

* Korelácia na hladine významnosti $p<0,01$.

** Korelácia na hladine významnosti $p<0,05$.

vzt'ah medzi úrovňou vnímanej záťaže a perfekcionistickými tendenciami

Zistili sme súvislosť štyroch zo šiestich škál perfekcionizmu (obavy z chýb ($r=0,287$, $p<0,05$), vnímaný tlak zo strany rodičov ($r=0,370$, $p<0,05$), vnímaný tlak zo strany trénera ($r=0,408$, $p<0,05$) a pochybnosti o činoch ($r=0,353$, $p<0,05$) s prejavmi pretrénovania uvedenými v metódach TDS a POMS. Konkrétne hodnoty prezentujeme v tabuľke 3.

Tabuľka 3 Prehľad korelačných vzt'ahov pre jednotlivé škály SMPS-2 a skóre z dotazníkov TDS a POMS

	TDS	POMS
Osobné štandardy	-0,081	-0,142
Obavy z chýb	0,287**	0,317**
Vnímaný tlak zo strany rodičov	0,370**	0,130
Vnímaný tlak zo strany trénera	0,408**	0,060
Pochybnosti o činoch	0,353**	0,045
Organizovanosť	0,033	-0,155

* Korelácia na hladine významnosti $p<0,01$.

** Korelácia na hladine významnosti $p<0,05$.

Vzt'ah medzi perfekcionistickými tendenciami a osobnostnými charakteristikami

Pri analyzovaní vzt'ahov medzi osobnosťou a perfekcionizmom sme zistili nasledujúce výsledky. S neuroticizmom (N) korelujú obavy z chýb ($r=0,424$, $p<0,05$) a pochybnosti o činoch ($r=0,254$, $p<0,01$). Svedomitosť (S) kladne koreluje s organizovanosťou ($0,347$, $p<0,05$), osobnými štandardmi ($r=0,333$, $p<0,05$) a záporne s pochybnosťami o činoch ($r=-0,225$, $p<0,01$). Prívetivosť (P) záporne koreluje s pochybnosťami o činoch ($r=-0,353$, $p<0,05$) a vnímaným tlakom zo strany trénera ($r=-0,205$, $p<0,01$). S otvorenosťou (O) slabo súvisia vnímaný tlak zo strany trénera ($r=0,225$, $p<0,01$), vnímaný tlak zo strany rodičov ($r=0,231$, $p<0,01$) a osobné štandardy ($r=0,241$, $p<0,01$). Nakoniec extravergia (E) slabo koreluje s vnímaným tlakom zo strany rodičov ($r=0,232$, $p<0,01$) (tabuľka 4).

Tabuľka 4 Prehľad korelačných vzťahov medzi škálami dotazníkov Sport-MPS-2 a BFI_44

	TT	TR	OŠ	OCH	PČ	ORG
N	0,196	0,164	-0,002	0,424**	0,254*	0,054
E	0,134	0,232*	0,099	0,055	0,069	0,116
O	0,225*	0,231*	0,241*	0,154	0,087	0,194
P	-0,205*	-0,081	-0,068	-0,165	-0,353**	0,070
S	-0,040	-0,085	0,333**	0,083	-0,225*	0,347**

* Korelácia na hladine významnosti $p < 0,01$.

** Korelácia na hladine významnosti $p < 0,05$.

Diskusia

Tanečníci v našom výskumnom súbore s tréningovou intenzitou v rozsahu 20-72 hodín týždenne v priemere neprejavovali príznaky prepätia či pretrénovania, aj napriek intenzívnej tréningovej príprave, ktorú by adolescent mohol považovať ako zvýšenú, či potenciálne nadmernú záťaž. Z tréningovej záťaže takmer každodenne pociťujú najmä tie prejavy, ktoré sa vzťahujú k ich fyzickému stavu. Udávaný nedostatok energie, bolesť svalov, stuhnutosť svalov alebo kĺbov, pocit ťažoby v rukách alebo nohách a nezvyčajná únava v priebehu dňa môže ovplyvňovať ich afektívne stavy, tanečný výkon a odzrkadľovať sa aj v iných oblastiach (napr. školský výkon, spôsob trávenia voľného času, sociálne vzťahy, schopnosť zvládať stresové situácie a iné).

Vysoké hodnoty vitality v dotazníku POMS môžu poukazovať na skutočnosť, že respondenti spájajú tréningovú aktivitu s prílivom energie, ktorý súvisí so zvýšenou produkciou endorfinov a tanečník tak môže pociťovať nabudenie a zvýšenie energie. Vyššie hodnoty únavy naznačujú, že adolescenti pociťujú vyššiu mieru únavy, ktorá môže súvisieť ako so športovou aktivitou, tak aj inými faktormi. Výhodou spoločného využitia metódy POMS a TDS, často prezentovaného v športovej psychológii, je možnosť porovnania dát mapujúcich prejavy pretrénovania za určité časové obdobie s emočným stavom respondenta, ktorý sa u neho aktuálne vyskytuje a ponúknuť tým širší pohľad na aktuálne rozpoloženie športovca.

Jedinci, ktorí vyššie skórovali v neuroticizme a extravertzii mali tendenciu vyššie skórovať vo vnímaní záťaže. Po uskutočnení druhej korelačnej analýzy zameranej na súvislosť medzi neuroticizmom a jednotlivými položkami TDS sa ukázalo, že osoby vyššie skórujúce v dimenzii neuroticizmu výraznejšie pociťujú isté fyzické prejavy (nepokojný spánok, stuhnutosť alebo bolesť kĺbov) a psychické prejavy pretrénovania (všeobecná podráždenosť, nespokojnosť s rodinou, spolupracovníkmi alebo spoluhráčmi, prudkosť povahy, pocit, že splnenie obyčajných úloh vyžaduje neobyčajnú námahu, nedostatok záujmu o bežné denné aktivity).

Naše závery potvrdzujú zistenia Meeusena a kol. (2013), že prípadný výskyt syndrómu pretrénovania môže byť podmienený vnímaním nadmerných očakávaní zo strany rodičov a trénera. Tým by sa mohla zároveň podporiť teória, ktorá hovorí o súvislosti medzi perfekcionizmom a tlakom, ktorý prichádza zo strany sociálneho okolia človeka. Je pochopiteľné, že mladí tanečníci môžu vnímať nároky kladené zo strany týchto dvoch postáv a snažiť sa naplniť ich očakávania či vyhýbať sa kritike.

Pri uvažovaní o perfekcionizme však nesmieme zabúdať na skutočnosť, že perfekcionizmus je tiež bežnou vlastnosťou u súťaživých športovcov (Murphy, 2012) a neznamená vždy len negatívne dôsledky. V našom výskume sme sa zamerali na jeho vzťah s vnímanou športovou záťažou, podnet k ďalšiemu skúmaniu je možnosť sledovať baletnú populáciu v kontexte pozitívneho perfekcionizmu, ktorý podporuje dosahovanie lepšieho výkonu.

Očakávaná súvislosť neuroticizmu s perfekcionistickými obavami z chýb a pochybnosťami o činoch podporuje tvrdenia Hřebíčkovéj (2004), že ľudia dosahujúci vysoké skóre v neuroticizme bývajú často plní obáv, cítia sa

neistí, nervózni, úzkostní a intenzívne prežívajú negatívne stavy ako strach, obavy alebo smútok. Ich predstavy nemusia vždy korešpondovať s realitou, môžu mať zníženú schopnosť kontrolovať sa a zvládať stresové situácie.

Svedomitosť súvisí s kontrolou podnetov, podobne ako perfekcionistická subškála organizovanosť. V päťfaktorovom modeli osobnosti sýtia dimenziu svedomitosť aj subškály zodpovednosť, cieľavedomosť a spôsobilosť. Vzťah medzi perfekcionistickými osobnými štandardami a svedomitosťou môžeme vysvetľovať práve súvislosťou medzi schopnosťou svedomitých jedincov dobre sa vysporiadať s úlohami, ktoré sa im v živote vyskytnú. Tieto osoby preto môžu disponovať výraznejšími osobnými štandardami k dokonalému výkonu. Vyššia miera svedomitosti spojená s vierou, že dokážu zvládnuť aj vyššie nároky úloh môže súvisieť so skutočnosťou, že sa medzi svedomitosťou a vnímaním záťaže prejavila významná negatívna korelácia. Jedinci, ktorí vysoko skórovali v dimenzii svedomitosti menej vnímali tréningovú záťaž a pociťovali prejavy pretrénovania a naopak.

Za najväčší limit tejto práce považujeme skutočnosť, že sme sa zaoberali najmä intenzitou tréningovej aktivity a nezbierali sme dáta ohľadom ďalších športových aktivít tanečníkov (napr. návštevy iných tanečných hodín, kondičné cvičenia, rehabilitačné cvičenia, pilates, joga, beh a pod.). Pre zlepšenie tejto práce by mohlo byť užitočné zaoberať sa aj kontextom spôsobov aktívnej a pasívnej regenerácie, copingových stratégií tanečníkov a ich sociálnych vzťahov (vo vnútri aj mimo baletnej sféry) a mierou podpory zo strany sociálneho okolia.

Literatúra

- Allen, M. S., Greenlees, I., & Jones, M. V. (2011). An investigation of the five-factor model of personality and coping behaviour in sport. *Journal of Sports Sciences*, 29, 841 – 850
- Cerin, E. (2004). Predictors of competitive anxiety direction in male Tae Kwon Do practitioners: a multilevel mixed idiographic/nomothetic interactional approach. *Psychology of Sport and Exercise*, 5, 497-516.
- Collins, D., Button, A., Richards, A. (2011). *Performance psychology. A Practitioner's Guide*. London: Churchill Livingstone
- Cox, R. H. (2011). *Sport psychology. Concepts and applications* (7th ed). New York: McGraw-Hill
- Eagleton, J. R., McKelvie, S. J. & de Man, A. (2007). Extraversion and neuroticism in team sport participants, individual sport participants, and nonparticipants. *Percept Mot Skills*, 105(1), 265 - 275.
- Frost, R. O., Marten, P., Lahart, C., & Rosenblate, R. (1990). The dimensions of perfectionism. *Cognitive Therapy and Research*, 14(5), 449-468
- Gotwals, J. K., & Dunn, J. G. (2009). A multi-method multi-analytic approach to establishing internal construct validity evidence: The Sport Multidimensional Perfectionism Scale 2. *Measurement in Physical Education and Exercise Science*, 13(2), 71-92
- Grove, J. R., Main, L. C., Patridge, K., Bishop, D. J., Russell, S., Shepherdson, A & Ferguson, L. (2014). Training distress and performance readiness: Laboratory and field validation of a brief self-report measure. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 24, 483-490
- Hřebíčková, M., Jelinek, M., Blatný, M., Brom, C., Burešová, I., Graf, S., Mejzlíková, T., Vazsonyi, A. T. & Záborská, K. (2016). Big Five Inventory: Základní psychometrické charakteristiky české verze BFI-44 a BFI-10. *Československá psychologie*. 60(6), 567-583
- Hřebíčková, M. (2004). *NEO osobnostní inventář*. Praha: Testcentrum
- Kaiseler, M., Polman, R., & Nicholls, A. R. (2012). Effects of the Big Five personality dimensions on appraisal coping, and coping effectiveness in sport. *European Journal of Sport Science*, 12, 62 - 72.
- Kovacs, M. (2008). Relationship between personality and collegiate tennis rankings. *Medicine and Science in Sports and Exercise* 40, 209-210.
- Meeusen, R., Duclos, M., Foster, C., Fry, A., Gleeson, M., Nieman, D., ... & Urhausen, A. (2013). Prevention, diagnosis, and treatment of the overtraining syndrome: Joint consensus statement of the European College of Sport Science and the American College of Sports Medicine. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 45,1
- Mirzaei, A., Nikbakhsh, R. & Sharififar, F. (2013). The relationship between personality traits and sport performance. *European Journal of Experimental Biology*, 3(3), 439-442
- Murphy, S. M. (2012). *The Oxford Handbook of Sport and Performance Psychology*. Oxford: Oxford University Press,

- Nilsson, C., Leanderson, J., Wykman, A. & Strender, L. E. (2001). The injury panorama in a Swedish professional ballet company. *Knee Surgery, Sports Traumatology, Arthroscopy*, 9, 242-246
- Shan, G. (2005). Comparison of repetitive movements between ballet dancers and martial artists: risk assessment of muscle overuse injuries and prevention strategies. *Research in Sport Medicine*, 13, 63-76
- Stoeber, J. & Stoeber, F. S. (2009). Domains of perfectionism: Prevalence and relationship with perfectionism, gender, age and satisfaction with life. *Personality and Individual Differences*, 46, 530-535
- Stuchlíková, I., Man, F., & Hagtvet, K. (2005). Dotazník k měření afektivních stavů: Konfirmační faktorová analýza krátké české verze. *Československá psychologie*, 49(5), 459-469.
- Tod, D., Thatcher, J. & Rahman, R. (2012). *Psychologie sportu*. Praha: Grada Publishing
- Williams, J. M. & Krane, V. (2015). *Applied Sport Psychology* (7th ed.). New York: McGraw-Hill Education

HODNOCENÍ POČÍTAČOVÉHO KOGNITIVNÍHO PROGRAMU COGNIPLUS SE ZAMĚŘENÍM NA SELEKTIVNÍ POZORNOST U OSOB S POŠKOZENÍM MOZKU

Veronika Tomečková, Pavel Humpolíček

Psychologický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

tomeckova.v@gmail.com, hump@phil.muni.cz

Abstrakt:

Prezentace se zabývá jednou z variant kognitivního tréninku pomocí počítačového programu CogniPlus. Zaměřuje se na hodnocení modulů trénující selektivní pozornost DIVID, FOCUS a SELECT. Výzkum proběhl s lidmi po úrazu či poškození mozku. Prezentovány jsou výsledky probandů, kteří absolvovali kognitivní trénink v rámci 5 a 10 tréninkových sezení/intervencí. U všech sledovaných skupin se projevil statisticky významný rozdíl mezi první a poslední intervencí. Dále byla zjištěna korelace mezi změnou levelu (úroveň náročnosti) a změnou reakčního času. Z hlediska rozdílů v diagnóze probandů byl naměřen nejvýznamnější progres u pacientů po kraniotraumatu, hemoragii a nádorovém onemocnění. Cílem studie bylo hodnocení kognitivního programu zaměřeného na selektivní pozornost. Jedním z klíčových závěrů výzkumu je tedy zjištění, že i minimální počet tréninkových intervencí přinesl měřitelný vzestup selektivní pozornosti.

Klíčová slova: neurorehabilitace, kognitivní trénink, CogniPlus, selektivní pozornost, reakční čas, poškození mozku, DIVID, FOCUS, SELECT

Abstract:

The presentation deals with one option of the cognitive training using the CogniPlus software. It focuses on the evaluation of modules which train selective attention, namely: DIVID, FOCUS and SELECT. The research was performed on post-traumatic clients or clients with a history of brain damage. The objective of this study was the evaluation of the cognitive program focused on selective attention. The results were evaluated on the basis of the level achieved for which a correlation with an average response time was searched for subsequently. The last hypothesis was based on the differences in the probands' diagnoses. The most important result is: Relatively short and low intensive training - using CogniPlus software together with complex neurorehabilitation - improves the selective attention.

Key words: neurorehabilitation, cognitive training, CogniPlus, selective attention, reaction time, brain damage, DIVID, FOCUS, SELECT

Úvod

Po mnoho let nás fascinuje, jak funguje náš lidský mozek. Ani v dnešní době zobrazovacích přístrojů, technologií, které nám umožňují mozek zkoumat, nemáme všechny otázky zodpovězeny. V našem výzkumu jsme se zaměřili na mozek, jenž byl poškozen po cévní mozkové mrtvici, úrazu či nádorovém onemocnění a jeho léčbě. Výzkum spočívá v posouzení efektivity a smysluplnosti použití kognitivních tréninků v rehabilitačním zařízení. Kognitivní trénink probíhal pomocí počítačového programu CogniPlus. V naší studii jsme se zabývali selektivní pozorností, která byla procvičována pomocí tří modulů DIVID, FOCUS a SELECT.

Výzkum

Na začátku jsme vycházeli z potřeby trénování pozornosti po poškození mozku. Poruchy pozornosti a koncentrace jsou velmi častým problémem u lidí s poškozením mozku, ke kterému se poté přidružují komplikace se zapamatováním, uchováváním či vybavováním informací a další (Lippertová-Grünerová, 2005). Selektivní pozornost, na kterou jsme se primárně zaměřili, jsme chápali dle teorií Posnera a Raichleho (1994, in Sturm, 2012) a Zomerena a Brouwera (1994, in Sturm, 2012). Autoři hovoří o vlastnosti pozornosti, čímž je selektivita. Rozdělují ji na selektivní pozornost, zaměřenou a rozdělenou pozornost. Na tomto základě byly vyvíjeny moduly počítačového kognitivního programu CogniPlus DIVID, FOCUS a SELECT. Každý z těchto modulů je určen pro trénování právě jedné oblasti selektivity pozornosti. DIVID primárně procvičuje rozdělenou pozornost. SELECT trénuje selektivní pozornost a poslední FOCUS je vhodný pro trénink zaměřené pozornosti.

Z pohledu neuropsychologie je známé, že rehabilitace osob po poškození mozku by měla zahrnovat komplexní léčbu, kterou zajišťuje tým profesionálů, mezi nimiž patří také kognitivní terapeut. Terapeutický cíl je zejména restituce kognitivních funkcí, kompenzace poruch, naučení nových strategií a podpora duševního vyrovnání se s deficitem (Lippertová-Grünerová, 2005). Na možnost zlepšení kondice mozku také poukazuje vlastnost neuronových struktur, jež nazýváme neuroplasticita. Jedná se o schopnost adaptace, schopnost stavět, rušit a upravovat neuronovou tkáň (Benešová, Preiss & Kulišťák, 2009). Díky poznatkům o neuroplasticitě máme naději i u dospělých osob po traumatu, že dojde k vytváření k buněčné obnově a vytváření nových neuronových spojení (Wieloch & Nikolich, 2006 in Benešová, Preiss & Kulišťák, 2009). Progresivní rehabilitace mozku není však možná bez přičinění samotného člověka s poškozením mozku. V tuto chvíli nastupuje na scénu kognitivní trénink, který zahrnuje množství aktivit pomáhajících v rozvoji kognitivních funkcí, jejich procvičování či hledání kompenzačních strategií (Malia & Brannagan, 2010). Kognitivní trénink však může mít mnoho variant. Vedle starší verze kognitivního tréninku tužka-papír a pomocí dalších pomůcek se v dnešní době velmi rychle rozvíjí počítačové programy. Jedním z nich je CogniPlus. Základní software založený na Vídeňském testovém systému je rozšířen o testové metody, doplňkový software a vstupní a periferní zařízení. CogniPlus je primárně určen pro kognitivní trénink a rehabilitaci. Je složen z tréninkových modulů zaměřených na pozornost, paměť, exekutivní funkce, vizuomotorickou koordinaci a zpracování prostoru. V našem výzkumu jsme použili tři moduly, které hravou formou trénují selektivitu pozornosti. Jsou jimi DIVID, FOCUS a SELECT.

V našich výzkumných otázkách jsme si stanovili za cíl zjistit, zda došlo ke zlepšení selektivní pozornosti na základě dosaženého levelu v modulech DIVID, FOCUS a SELECT. Porovnávali jsme výsledky v počátečním a posledním sezení, přičemž jedna skupina absolvovala 5 sezení (S5) a druhá skupina 10 (S10). V další analýze jsme se zajímali o druh diagnózy probandů, u které jsme předpokládali, že má vliv na progres v dosaženém levelu.

Výzkumný soubor

Náš výzkumný soubor se skládal ze 152 respondentů, z toho 75 mužů a 77 žen. Výzkum proběhl v Sanatoriu Klimkovice, kde je klientům poskytována komplexní péče a během jejich zpravidla 4 - 6týdenního pobytu absolvují kognitivní trénink. Do výzkumu byli zahrnuti klienti, kteří absolvovali minimálně 5 sezení v uvedených modulech DIVID (n=24), FOCUS (n=56) a SELECT (n=72) a kteří byli na pobytu v Klimkovicích v letech 2015-2017 (únor). Věkové rozmezí probandů se pohybovalo od 18 do 91 let (M=52 let; SD=19,1). V naší studii byla také důležitá diagnóza respondentů. V následující tabulce můžeme vidět četnost jednotlivých diagnóz. Největší zastoupení bylo osob s cévní mozkovou příhodou.

Tabulka 1 Četnost diagnóz.

Diagnóza	Frekvence
CMP	65
hemoragie	16
kraniotrauma	27
RS	19
nádorové onemocnění	8
DMO	10
jiné	7
Celkem	152

Výsledky

Každý modul jsme analyzovali nejdříve zvlášť a poté jsme porovnávali výsledky v modulech navzájem. Vycházeli jsme z dosaženého levelu v daném modulu. K analýze jsme také připojili srovnání změny reakčního času a změny levelu a na konec vliv diagnózy na zlepšení dosaženého levelu.

Ke zpracování dat jsme využili neparametrický test Wilcoxonův test pro závislé výběry pro porovnání výsledků mezi prvním a pátým/desátým sezením v každém modulu. Díky této analýze jsme zjistili, že se u všech modulů DIVID, FOCUS a SELECT projevil statisticky významný rozdíl ($p < 0,05$) mezi prvním a posledním sezením v případě, že probandi absolvovali 5 sezení i v případě 10 sezení (DIVID: S5[n=12, SE=9,7] S10[n=12, SE=12,7]; FOCUS: S5[n=40, SE=54,5] S10[n=16, SE=19,2]; SELECT: S5[n=48, SE=62,2] S10[n=24, SE=20,9]. Dále jsme předpokládali, že čím delší kognitivní trénink bude, tím se proband v tréninkulepší. Zjišťovali jsme to pomocí neparametrického Mann-Whitney U testu pro nezávislé výběry. Avšak u modulu DIVID se tento předpoklad nepotvrdil, protože skupiny s 5 a 10 sezeními se v konečných výsledcích statisticky významně ($p > 0,05$) od sebe nelišily. Naopak se u modulu DIVID ukázal negativní korelační vztah (S5[$r_{sp} = -0,633$; $p < 0,05$]; S10[$r_{sp} = -0,768$; $p < 0,01$]), kde jsme využili Spearmanův korelační koeficient mezi změnou reakčního času a změnou levelu, což se u žádného dalšího modulu neprojevilo. U modulu FOCUS se vyskytlo statisticky významné zlepšení ($p < 0,05$) u skupiny s 10 sezeními než u s 5 sezeními. Korelace mezi změnou reakčního času probandů a změnou levelu měla pozitivní tendenci, avšak pouze u skupiny S10[$r_{sp} = 0,547$; $p < 0,05$]. Modul SELECT svými výsledky připomínal modul FOCUS zejména v oblasti porovnání změny reakčního času a změny levelu (S5[$r_{sp} = 0,461$; $p < 0,01$]; S10[$r_{sp} = 0,421$; $p < 0,05$]), avšak vliv počtu sezení se neprojevilo, protože se skupiny v počátečním sezení lišily. Závěrem jsme se zaměřili na vliv diagnózy. Tyto výsledky nám ukázaly, že největší progres měla skupina osob s nádorovým onemocněním, hemoragií a kraniotraumatem. Oproti tomu nejmenší zlepšení bylo u osob po cévní mozkové příhodě.

Diskuze

Autor CogniPlus Sturm (2012) doporučuje trénovat minimálně po 14 sezeních, aby byl vidět pokrok a výsledky byly trvalejšího rázu. Bohužel jsme byli omezeni dobou, kterou probandi strávili v Sanatoriu Klimkovice, která nepřesahovala více než 6 týdnů. Z tohoto důvodu jsme respondenty rozdělili do skupiny s minimálně absolvovanými 5 sezeními a druhé skupiny s 10 sezeními. Náš výzkum byl více o smysluplnosti zařazení tohoto programu do léčby i přesto, že doba trénování je krátká. Z výsledků však víme, že i když jsme nedodrželi doporučení autora CogniPlus, u všech skupin se projevil statisticky významný rozdíl v dosaženém levelu mezi prvním a posledním sezením. Domníváme se tedy, že program CogniPlus, i v případě krátkého trénování, je smysluplný a mělo by se v něm dále pokračovat.

Naneštěstí naše studie má několik limitů. Jsou jimi zejména různorodost diagnóz. I v rámci jedné diagnózy můžeme spatřovat velmi variabilní poškození mozku u různých osob. Zároveň velkou roli hraje aktuální zdravotní i psychický stav klienta či doba tréninku (Malia & Brannagan, 2010). Dalším limitem byla početní nerovnoměrnost skupin v jednotlivých modulech. Nemalý vliv má také premorbidní inteligence osob s poškozením mozku (Kesler, Adams, Blasey & Bigler, 2003). V kontextu trénování pomocí počítačového programu, mezi limity musíme zařadit také schopnost práce s počítačem, manipulace s myší atd. I když se autoři CogniPlus snažili tento vliv co nejvíce zmírnit pomocí speciální klávesnice s jednodušším ovládáním, stále se mohou projevit rozdíly zejména u starších osob. V neposlední řadě je limitující věk probandů a jeho velký rozptyl. V souvislosti se stárnutím a pozorností hovoříme spíše o zpomalení poznávacích funkcí či snížení schopnosti soustředění (Horn & Hofer, 1992, in Sternberg, 2002), což v našem výzkumu může mít za následek horší reakční čas. Na závěr je důležité zmínit komplexní péči, která se klientům v Sanatoriu Klimkovice dostává. Na základě realizovaného výzkumu tedy nemůžeme mít ambice tvrdit, že daný progres je následkem kognitivního tréninku. Všichni respondenti byli totiž současně začleněni do komplexní neurorehabilitace v podobě psychologické, logopedické, fyzioterapeutické a mnohé další péče.

Závěr

Prezentovaná studie se zabývala hodnocením kognitivního programu CogniPlus se zaměřením na selektivní pozornost u osob s poškozením mozku. I přes nedosažení doporučeného počtu sezení/intervencí se u všech klientů projevilo měřitelné a statisticky významné zlepšení i po 5 sezeních/intervencích. Lze tedy konstatovat, že zapojení modulů DIVID, FOCUS a SELECT programu CogniPlus do komplexní neurorehabilitace zlepšuje selektivní pozornost i při minimální počtu tréninkových intervencí (5), přičemž nejvýznamnější vliv této formy intervence lze očekávat u skupin osob s nádorovým onemocněním, hemoragií a kraniotraumatem.

Literatura

- Benešová, M., Preiss, M., & Kulišťák, P. (2009). Neuroplasticita lidského mozku a její význam pro psychologii. *Československá Psychologie*, 53(1), 55.
- Kesler, S. R., Adams, H. F., Blasey, C. M., & Bigler, E. D. (2003). Premorbid intellectual functioning, education, and brain size in traumatic brain injury: an investigation of the cognitive reserve hypothesis. *Applied neuropsychology*, 10(3), 153-162.
- Lippertová-Grünerová, M. (2005). Neurorehabilitace. Praha: Galén.
- Malia, K. & Brannagan, A. (2010). Jak provádět trénink kognitivních funkcí: praktická příručka pro každého. Praha: Cerebrum - Sdružení osob po poranění mozku a jejich rodin.
- Sternberg, R. J. (2002). Kognitivní psychologie. Praha: Portál.
- Sturm, W. (2012). Divid. Divided attention: Manual. Version 1.01. Mödlich: Schuhfried GmbH.

Sturm, W. (2012). Focus. Focus attention: Manual. Version 2.00. Mödlich: Schuhfried GmbH.
Sturm, W. (2012). Select. Selective attention: Manual. Version 1.01. Mödlich: Schuhfried GmbH.

TENDENCIA K VYHLÁDÁVANIU NOVÉHO A POHYBY OČÍ

Daniela Turoňová, Milica Schraggeová

Filozofická fakulta, UK v Bratislave

daniela.turonova@uniba.sk, milica.schraggeova@uniba.sk

NOVELTY-SEEKING AND EYE MOVEMENTS

Abstrakt

Cieľom štúdie bolo preskúmať vzťah medzi vybranými parametrami pohybov očí a temperamentom (TCI-R inventár). Venovali sme sa otázke, či sú pohyby očí vo vzťahu k tendencii vyhľadávať nové (NS) v pamäťovej úlohe. Testovali sme pohyby očí (počet fixácií, priemernú dĺžku fixácií) na vzorke 39 participantov, vo veku 21.45 (SD = 1.89) rokov, 14 mužov a 25 žien. Temperament sme posudzovali prostredníctvom TCI-R inventára (Cloninger, 1993). Ako podnetový materiál sme využili I-S-T 2000 R, Modul pamäť pre obrazce (Amthauer, Brocke, Liepmann & Beauducel, 2015). Tendencia k vyhľadávaniu nového nebola v našom výbere vo vzťahu k počtu fixácií, ani priemernej dĺžke fixácií. Signifikantný vzťah sme však pozorovali medzi impulzivitou a pohybmi očí. Štúdia bola podporovaná Agentúrou pre podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0508-16.

Kľúčové slova: NS, impulzivita, pohyby očí

English abstract

The goal of this study was to examine the relationship between chosen eye-movement characteristics and temperament features via TCI-R inventory. We investigated, whether eye movements were related to novelty-seeking in memory task. We examined eye movements (number of fixations, mean fixation duration) of 39 subjects, age 21.45 (SD = 1.89), 14 men and 25 women. Temperament was assessed by the Temperament and Character Inventory (Cloninger, 1993). As stimulus material the Intelligence Structure Test 2000 R (Figural Memory Modul) by Amthauer, Brocke, Liepmann, and Beauducel (2015) was administered. Our results suggest that novelty-seeking was not associated with number of fixations or mean fixation duration, but, we observed association between impulsivity and eye movements. The study was supported by the grant of Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-0508-16.

Key words: NS, impulsivity, eye movements

Úvod

Temperamentové vlastnosti osobnosti predstavujú široký biologicky determinovaný základ správania, ktoré sa vyznačuje značnou stálosťou počas života a naprieč situáciami. Je vyjadrením osobitého životného štýlu, miery aktivácie a nemá obsahovú stránku. Blatný (2010) vyzdvihuje ako dôležitý aspekt temperamentu spontánnosť jeho prejavov a malé podliehanie zámernej kontrole. Rozdiel medzi spontánnosťou a zámerne kontrolovaným správaním je kľúčový pre teóriu Cloningera, ktorý hovorí o temperamentových typoch a charakterových vlastnostiach, ktoré podliehajú sebareflexii a zámernosti (Cloninger, 1993, 2004). Práve nedostatok zámernej kontroly je charakteristika, ktorá sa spája s našim záujmom sledovať pohyby očí, ako prejav spontánnych biologických procesov. Cloningerova teória predpokladala pôvodne tri, neskôr štyri temperamentové dimenzie podmienené hereditárne. Prejavy správania dáva do súvislosti s fungovaním neurotransmitterov a opiera sa tak o najnovšie poznatky neurovied (Hrubý, Ondrejka, Nosál'ová, 2007).

Jednou z temperamentových dimenzii jeho teórie je aj tendencia vyhľadávať nové a vzrušivé podnety (NS), ktorá má biologický korelát v podobe dopaminového systému (Cloninger, 1993). Dopamín je považovaný za dôležitý neurotransmitter vo vzťahu k aktívnemu správaniu, jednak vo vzťahu tendencie priblíženia sa k atraktívnym objektom a tiež k exploračnému správaniu. Cloninger na tendenciu vyhľadávať nové nazerá ako na osobnostnú predispozíciu k správaniu, ktoré je charakteristické zvýšenou tendenciou k exploračnej aktivite, impulzivite, nesystematickosti, ale aj tendenciou vyhýbať sa frustrácii (Cloninger, 1993, 2004). Jedincov skórujúcich v tejto dimenzii vysoko charakterizuje ako zvedavých a impulzívnych. Ako jedincov ktorí radi objavujú a testujú nové veci, ale ktorí majú zároveň tendenciu rýchlo stratiť záujem o veci im známe a sú nestabilní v úsilí. Oproti tomu jedinci s nízkym skóre podľa Cloningera (2004) dobre zvládajú monotónne situácie, sú systematickí a rezervovaní.

V súvislosti s touto charakteristikou sme predpokladali, že sa tendencia vyhľadávať nové prejavuje v kontexte pohybov očí počas kognitívneho, resp. pamäťového výkonu.

Vychádzali sme z výsledkov štúdií ktoré podporujú predpoklad existencie významnejšieho vzťahu medzi pohybmi očí a osobnosťou. Orientujú sa však na iné črty osobnosti, ako neurotizmus (napr. Rauthmann et al., 2012, Perlman, et al., 2009), alebo úzkostlivosť (napr. Rohner, 2002, Buckner, Maner a Schmidt, 2010). Prípadne na dimenzie ktoré s Cloningerovým vymedzením tendencie k vyhľadávaní nového užšie súvisia. Napríklad impulzivitu (Cirilli et al., 2011), alebo extravenziu a otvorenosť (Rauthmann et al 2012).

Predpokladali sme, že tendencia k vyhľadávaní nového bude mať efekt na počet fixácii a priemernú dĺžku fixácii a že jedinci vykazujúci vyššie skóre v tendencii k vyhľadávaní nového, budú produkovať vyšší počet fixácii, a kratší priemerný čas fixácii. Predpokladali sme, že tento vzťah bude významným spôsobom sytený predovšetkým facetom impulzivity (NS2). Zaoberali sme sa tiež otázkou, či má tendencia k vyhľadávaní nového efekt na zmeny v počte fixácii a priemernú dĺžku fixácii medzi časovo limitovanou prezentáciou podmetového materiálu a časovo neobmedzenou fázou vybavovania pamäťového materiálu.

Metóda

Testovali sme 39 participantov vo veku 21.45 rokov ($SD = 1.89$). 25 žien a 14 mužov s nenarušeným, alebo korigovaným zrakom.

Tendenciu k vyhľadávaní nového sme hodnotili prostredníctvom slovenskej verzie TCI-R (Cloninger, 1993, Heretik, Hajdúk, 2014, Hajdúk, Heretik, Heretik, 2016). Sebavypovedajúceho dotazníka tvoreného 240 otázkami ktoré hodnotia charakter a temperament v dimenziách vyhýbanie sa ohrozeniu, vyhľadávanie nového, závislosť na odmene, perzistencia, sebariadanie, kooperácia a sebatranscendencia. Vzhľadom k cieľom štúdie sme analýze podrobili dimenziu NS – tendencia vyhľadávať nové a jej facetu: Exploračná excitabilita vs. Stoická strnulosť

(NS1), Impulzivita vs. Reflexia (NS2), Extravagancia vs. Rezervovanosť (NS3) a Nesystematickosť vs. Systematickosť (NS4).

Pohyby očí sme snímali prostredníctvom 60 Hz monokulárnej kamery. Analyzovali sme priemernú dĺžku fixácií a priemerný počet fixácií počas úlohy orientovanej na kódovanie a vybavovanie. Ako podnetový materiál - pamäťovú úlohu sme administrovali subtest Pamäť pre obrazce z inteligentného testu I-S-T 2000 R (Amthauer, Brocke, Liepmann & Beauducel, 2015). Podnetový materiál pre kódovanie bol v súlade s I-S-T 2000 R administrovaný po dobu 1 minúty. Na vybavovanie mali participantí neobmedzený čas.

Efekt tendencie vyhľadávať nové, ako aj jeho facetov na pohyby očí (priemerný počet fixácií a priemernú dĺžku fixácií) sme hodnotili prostredníctvom rmANOVA s NS, resp. jej facetmi ako fixným faktorom. Na základe testovania normality (Shapiro-Wilk. test) boli početnosť a priemerná dĺžka fixácií pre štatistickú analýzu logaritmizované (priemery sú prezentované v netransformovanej podobe).

Výsledky

U nášho výberu mala štatisticky signifikantný efekt na správanie – priemerný počet fixácií jedine impulzivita ($F(1,37) = 5.565$, $p = .023$, $\eta_p^2 = .176$). Participantí s vyšším skóre vo facete impulzivita produkovali vyšší počet fixácií. Participantí s vyšším skóre v impulzivite produkovali pri kódovaní v priemere 158.64 fixácií ($SD = 30.45$), kým participantí s nižším skóre 133.86 fixácií ($SD = 27.8$). Pri vybavovaní sme pozorovali priemerný počet fixácií u participantov s vyšším skóre v impulzivite na úrovni 335.50 ($SD = 147.19$) fixácií a u participantov s nižším skóre v impulzivite na úrovni 228.07 ($SD = 101.07$) fixácií. Impulzivita však nemala štatisticky signifikantný efekt na priemernú dĺžku fixácií ($F(1,37) = 3.591$, $p = .059$, $\eta_p^2 = .127$). Priemerná dĺžka fixácií u impulzívnejších participantov bola pri kódovaní na úrovni .344 ms ($SD = .089$). U menej impulzívnych participantov na úrovni .422 ms ($SD = .101$). Pri vybavovaní .259 ms ($SD = .395$) u impulzívnych participantov a .274 ms ($SD = .461$) u participantov s nižší skóre v impulzivite. U ostatných facetov NS, ani pri samotnej dimenzii NS sme však významnejšie vzťahy nepozorovali (tabuľka 1, tabuľka 2).

Aj keď testová situácia kódovanie vs. vybavovanie (1 minúta vs. neobmedzený čas) mala efekt na zmeny v počte aj priemernej dĺžke fixácií, efekt NS na tieto zmeny signifikantný nebol (Greenhouse-Geisser korekcia: $F(1, 37) = .217$, $p = .644$, $\eta_p^2 = .006$).

Tabuľka 1 Efekt NS a jeho facetov na priemerný počet fixácií (rmANOVA).

	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	η_p^2
NS1	37	.162	> .05	.006
NS2	37	5.565	< .05	.176
NS3	37	.779	> .05	.029
NS4	37	.434	> .05	.016
NS	37	.032	> .05	.001

Tabuľka 2 Efekt NS a jeho facetov na priemernú dĺžku fixácií (rmANOVA).

	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	η_p^2
NS1	37	.068	> .05	.003
NS2	37	3.591	> .05	.127
NS3	37	.297	> .05	.011
NS4	37	.035	> .05	.001
NS	37	1.306	> .05	.048

Diskusia

V našej štúdii sme predpokladali, že dopamín ako neurotransmitter primárne spájajú Cloningerom s tendenciou vyhľadávať nové, má širšie dopady aj na základné osobnostné dimenzie. Vychádzali sme z výsledkov štúdií (napr. Rauthmanna et al. 2012) ktoré spájajú pohyby očí s extraverziou a otvorenosťou. Naš predpoklad bol založený na redukcii modelu Big Five na dva základné faktory plasticity a stability. V kontexte tejto redukcie, faktor plasticity spája dimenzie extravenzie a otvorenosť ku skúsenosti. Korelátom plasticity je podľa takto redukovaného modelu dopaminový systém, ktorý reprezentuje základnú tendenciu exploračného správania a angažovania sa (DeYoung, Patarson, Higgins, 2001).

V našom výbere sa však tendencia vyhľadávať nové podnety neukázala ako faktor, ktorý by bol vo významnejšom vzťahu k pohybov očí počas špecifickej situácie pamäťového výkonu.

Dôvodom nesúladu medzi našimi zisteniami a štúdiami orientovanými napríklad na extravenziu môže byť predpoklad, že aj keď spolu extravenzia a NS vysoko korelujú, extravenzia je zrejme z TCI-R sytená nie len dimenziou vyhľadávania nového, ale aj závislosťou na odmene (Aluj, Blanch, 2011).

Skutočnosť, že sme v našom výbere významnejší efekt tendencie vyhľadávania nového na pohyby očí nepozorovali, môže zároveň naznačovať, že aj keď sú správanie v podobe pohybov očí a hĺbka spracovania informácii (latencia fixácii) do značnej miery stabilnou charakteristikou jedinca, môžu byť závislé aj od situačných faktorov.

V našom výbere sme však pozorovali signifikantne vyšší počet fixácii a nesignifikantne kratšie trvanie fixácii u participantov s vyšším skóre v impulzivite. Tieto zistenia sú v súlade s Cloningerovou charakteristikou impulzívnych jedincov ako tých, ktorí robia rýchle rozhodnutia aj na základe nekompletných informácií, ťažko ovládajú svoje impulzy a rýchlo menia svoje rozhodnutia, keď sa objavia nové informácie a ktorých pozornosť je ľahko rozptýliteľná. Tieto charakteristiky a naše zistenia sú taktiež v súlade s pozorovaním, že impulzivita v rámci kognitívneho výkonu ovplyvňuje predovšetkým rýchlosť spracovania informácii, kde vysoko impulzívní jedinci vykazujú konzistentne rýchlejšie, aj keď často nepresnejšie odpovede ako nízko impulzívní jedinci. Pričom takýto kognitívny štýl sa pri pohyboch očí odzrkadľuje predovšetkým vo zvýšenom počte fixácii. Kognitívna impulzivita však v závislosti od podmienok môže predstavovať aj výhodu pri spracovaní informácii, ak si toto spracovanie vyžaduje rýchle tempo (Dickman, Meyer, 1988). Čo je zrejme aj prípad našej štúdie, kde participant s vyšším skóre v impulzivite vykazovali nesignifikantne lepší výkon ($t(37) = -2.012, p = .051$).

Z tohto pozorovania usudzujeme, že špecifickosť nami navodenej situácie pamäťovej úlohy, ktorá si v prvej časti vyžadovala vysoké tempo spracovania informácii, mohla ovplyvniť aj naše výsledky v oblasti celkovej tendencie vyhľadávať nové. Vzhľadom na veľkosť vzorky si však všeobecnejšie závery budú vyžadovať ďalšie testovanie tohto predpokladu.

Literatúra

- Aluja, A., Blanch, A. (2011). The five and seven factors personality models: differences and similitude between the TCI-R, NEO-FFI-R and ZKPQ-50-CC. *Span J Psychol.*, 14, 2, 659-66.
- Amthauer, R., Brocke, B., Liepmann, D. & Beauducel, A. (2015). Test struktury inteligence I-S-T 2000 R (Druhé české vydání). Praha: Testcentrum.
- Blatný, M. (2010). Moderní teorie temperamentu. In: Blatný, M. & kol. (Eds.), *Psychologie osobnosti. Hlavní témata, současné přístupy* (pp.21-42). Grada publishing.
- Buckner, J. D., Maner, J. K. & Schmidt, N. B. (2010). Difficulty Disengaging Attention from Social Threat in Social Anxiety. *Cognitive Therapy and Research*, 34, 1, 99-105.

- Cirilli, L., De Timary, P., Lefèvre, P. & Missal, M. (2011). Individual differences in impulsivity predict anticipatory eye movements. *PloS One*, 6, 10, e26699.
- Cloninger, C. R., Svrakic, D. M. & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of General Psychiatry*, 50, 12, 975–990.
- Cloninger, C. R. (2004). *Feeling Good: The Science of Well-Being*. New York: Oxford University Press.
- DeYoung, C. G., Peterson, J. B. & Higgins, D. M. (2001). Higher-order factors of the big five predict conformity: Are there neuroses of health? *Personality and Individual Differences*, 33, 533–552.
- Dickman, S. J., Meyer, D. E. (1988). Impulsivity and speed-accuracy tradeoffs in information processing. *J Pers Soc Psychol.* 54, 2, 274-90.
- Hajdúk, M., Heretik Jr, A., & Heretik Sr., A. (2016). Temperament, charakter a poruchy osobnosti. *Česká a Slovenská Psychiatrie*, 112(1), 24–30.
- Heretik, A., & Hajdúk, M. (2014). Psychometric properties of the Slovak version of the Temperament and character inventory (TCI-R): a preliminary analysis. *Annales Psychologici*, 5–11.
- Hrubý, R., Ondrejka, I., Nosáľová, G. (2007). Základy osobnosti podľa R. C. Cloningera. *Psychiatria*, 17, 114-120.
- Perlman, S. B., Morris, J. P., Wyk, B. C. V., Green, S. R., Doyle, J. L. & Pelphrey, K. A. (2009). Individual Differences in Personality Predict How People Look at Faces. *PloS One*, 4, 6, e5952.
- Rauthmann, J. F., Seubert, C. T., Sachse, P. & Furtner, M. R. (2012). Eyes as windows to the soul: Gazing behavior is related to personality. *Journal of Research in Personality*. 46, 2, 147–156.
- Rohner, J. C. (2002). The time-course of visual threat processing: High trait anxious individuals eventually avert their gaze from angry faces. *Cognition and Emotion*, 16, 6, 837–844.

TESTOSTERON A KOGNITÍVNY VÝKON

Daniela Turoňová, Petra Soláriková, Igor Brezina, Jakub Rajčáni, Silvia Blahunková

Filozofická fakulta UK, Bratislava

daniela.turonova@uniba.sk, petra.solarikova@uniba.sk, igor.brezina@uniba.sk, jakub.rajcani@uniba.sk, silvia.mlyncekkova@uniba.sk

TESTOSTERONE AND COGNITIVE PERFORMANCE

Abstrakt

Kognitívny výkon je závislý od množstva faktorov vrátane pohlavia. V našej štúdii sme testovali predpoklad, že testosterón bude v priamom vzťahu ku kognitívnemu výkonu v exekutívnej úlohe orientovanej na verbálne schopnosti. Výskumu sa zúčastnilo 74 participantov vo veku 18-35 rokov ($M = 22.3$, $SD = 3.1$). 36 mužov a 38 žien. V rámci kognitívneho výkonu sme administrovali úlohu orientovanú na aktualizáciu informácií v pracovnej pamäti. Ženy s vyššou a nižšou hladinou testosterónu sa nelíšili v schopnosti aktualizovať informácie v pracovnej pamäti. U mužov sme však v súvislosti s hladinou testosterónu rozdiel vo výkone pozorovali. Štúdia bola podporovaná Agentúrou pre podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0496-12, Zmluvy č. APVV-0496-12, grantom VEGA 1/0739/17 a KEGA 085UK-4/2017.

Kľúčové slová: testosterón, pohlavie, exekutívna úloha

English abstract

Cognitive performance is dependent on a set of factors including gender. In our study, we were testing the assumption that testosterone is directly related to cognitive performance in executive function task, focused on verbal skills. 74 participants aged from 18 to 35 took part in the research ($M = 22.3$, $SD = 3.1$), 36 men and 38 women. Verbal skills were evaluated using task focused on the capability to update information in working memory. In women, testosterone was not associated with the ability to update information in working memory. On the other hand, men with higher testosterone performed significantly better than men with lower testosterone levels. The study was supported by the grant of Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-0496-12 and Development Agency under the contract No. APVV-0496-12, and VEGA 1/0739/17; KEGA 085UK-4/2017.

Key words: Testosterone, gender, executive task

Úvod

Kognitívny výkon je závislý od množstva faktorov. Od emocionality, motivácie, osobnosti, ale aj pohlavia. Rozdiel medzi mužmi a ženami je tradične pozorovaný v úlohách orientovaných na spracovanie vizuo-spaciálnych a verbálnych informácií. V rámci týchto rozdielov, ženy dosahujú lepšie výsledky vo verbálne orientovaných úlohách. Špecificky v úlohách zameraných na verbálnu fluenciu a verbálnu zložku pamäte (Zitzmann, Nieschlag, 2001, Parsons et al., 2005), ale aj v lokalizácii objektov v priestore (Postma et al., 2000), alebo jemnej motorike (Watson, Kimura, 1991). Lepší výkon sa im pripisuje v oblasti autobiografickej pamäte, ktorá by mala byť viac epizodická, emocionálne komplexnejšia a koherentnejšia (Grysmán, Hudson, 2013, Grysmán, 2017). Oproti tomu muži vykazujú lepšie výsledky v mentálnych rotáciách a vo všeobecnosti v úlohách vyžadujúcich si vizuo-spaciálne (Halpern, 2004, Persson et al., 2013), alebo matematické schopnosti (Lynn, Irwing, 2008).

Tieto rozdiely sa však netýkajú verbálneho a vizuo-spaciálneho výkonu všeobecne, ale sú pravdepodobne naviazané na diferencované spôsoby riešenia kognitívnych úloh medzi mužmi a ženami. Čo vysvetľuje, prečo v určitých typoch vizuo-spaciálnych a verbálnych úloh rodové rozdiely pozorované neboli (Duff, Hampson, 2001, Lejbak, et al., 2011, Hyde, Linn, 1988).

Aj keď podstata rozdielov v kognitívnom výkone medzi mužmi a ženami nie je úplne jasná, zrejme sa nich podieľajú psychologické, sociálne, edukačné, ale aj biologické faktory (Halpern, 2004). Napríklad v podobe pohlavných hormónov (Pintzka et al., 2016) a špecificky testosterónu (Zitzmann, Nieschlag, 2001).

Vyššia hladina testosterónu sa spája s lepším výkonom vo vizuo-spaciálnej oblasti (Beauchet, 2006, Barry et al., 2013) a to nie len u mužov, ale aj u žien (Hausmann et al., 2000). Zároveň ale s nižším výkonom vo verbálne orientovaných úlohách. U žien napríklad v úlohách zameraných na verbálnu fluenciu, alebo verbálnu zložku pamäte (Schattman, Sherwin, 2007).

Na kognitívny výkon má vplyv aj osobnosť a špecificky úroveň úzkostlivosti (Derakshan et al., 2009, Pacheco-Unguettiet et al., 2010). Tento vzťah je na jednej strane podmienený spravidla vyššou úzkosťou v testovej situácii u participantov s vyššou úzkostlivosťou, na druhej strane však úzkostlivosť ovplyvňuje aj stabilné premenné spracovania informácií (Eysenck 2010). Špecifickosť tohto vzťahu je o to zaujímavejšia, že anxieta sa zdá byť vo významnom vzťahu k úrovni testosterónu (Celec et al., 2015). Anxiolitické účinky boli u žien pozorované už pri administrovaní jednej (.5mg) injekčnej dávky (Van Honk et al., 2005) testosterónu. Predpoklad jeho protektívnych účinkov vo vzťahu k anxiете nepriamo podporuje aj celkovo nižší výskyt anxiety u mužov.

Na základe týchto východísk sme testovali predpoklad, že ženy aj muži s vyššou hladinou testosterónu budú dosahovať nižší výkon v úlohe založenej na využívaní fonologickej slučky.

Zaujímalo nás, či možno uvažovať o interakcii medzi hladinou testosterónu a úzkostlivosťou vo vzťahu k schopnosti efektívne využívať fonologickú slučku.

Metóda

Výskumu sa zúčastnilo 74 participantov vo veku 18-35 rokov ($M = 22.3$; $SD = 3.1$), 36 mužov a 38 žien. Participant boli testovaní medzi 14:00 a 18:00 h. U participantov sme s prihliadnutím na hormonálnu analýzu sledovali vek, pohlavie, BMI index a u žien fázu menštruačného cyklu. Verbálne schopnosti sme hodnotili úlohou orientovanou na aktualizáciu informácií v pracovnej pamäti (Update task). Vzorky salivárneho testosterónu sme odoberali bezprostredne pred administrovaním kognitívnej úlohy. Úroveň úzkostlivosti sme hodnotili Dotazníkom

úzkosti a úzkostlivosti – časť X2 (Mullner et al., 1980). Priemerné skóre úzkostlivosti u žien bolo v našom výbere na úrovni 42.86 (SD = 9.30). U mužov 38.33 (SD = 9.10).

Update task

Test je zameraný na fonologickú slučku a centrálnu exekutívu. Úlohou participantov je v správnom poradí reprodukovať vopred definovaný počet položiek zo zoznamu položiek nedefinovaného rozsahu. Keďže participant nemajú možnosť vopred predvídať z koľkých položiek bude prezentovaný zoznam ($m + n$) tvorený, vyžaduje si od nich úloha, aby po odprezentovaní aktuálneho zoznamu aktualizovali informácie v pracovnej pamäti. V nami koncipovanej verzii tvorili úlohu 3 sety, prezentované randomizovane. Sety sa líšili svojou náročnosťou.

Výsledky

Pri kontrole demografických premenných sme nepozorovali signifikantný rozdiel v BMI indexe ($t(72) = -1.551$, $p = .125$, $d = .36$) medzi mužmi a ženami. BMI index nekoreloval s hladinou testosterónu ($r = .155$, $p = .188$) a nepozorovali sme ani významnejší efekt menštruačného cyklu na koncentráciu testosterónu (One-Way ANOVA $F(2, 19) = .387$, $p = .684$).

Na základe testovania normality (Shapiro-Wilk. test) sme pri hodnotení rozdielov vo výkone medzi mužmi a ženami a posúdení vzťahu medzi úrovňou testosterónu a výkonom uplatnili t-test pre dva nezávislé výbery. Pre zhodnotenie efektu úrovne úzkostlivosti a úrovne testosterónu na skóre v administrovanej úlohe dvojsmernú analýzu variácie s hladinou testosterónu (vyššia vs. nižšia) a úrovňou úzkostlivosti (vyššia vs. nižšia) ako fixnými faktormi a hrubým skóre v úlohe ako závislou premennou. Analýzy sme realizovali separátne pre mužov a ženy. Dáta týkajúce sa hladiny testosterónu boli logaritmizované.

Pohlavie nebolo v našom výbere vo významnejšom vzťahu k aktualizácii informácií v pracovnej pamäti ($t(72) = .820$, $p = .415$). Celková úspešnosť žien bola na úrovni 37.1 % (SD = 11.8), mužov 34.31 % (SD = 14.79).

U žien nebola hladina testosterónu vo významnejšom vzťahu k schopnosti aktualizovať informácie v pracovnej pamäti ($t(36) = -1.289$, $p = .212$). Ženy s nižšou hladinou testosterónu dosahovali v priemere 12.85 (SD = 5.28) správnych odpovedí. Ženy s vyššou hladinou 14.01 (SD = 2.82) správnych odpovedí. Muži s nižšou hladinou testosterónu však dosahovali lepší výkon ($M = 12.8$, $SD = 5.39$) ako muži s vyššou hladinou testosterónu ($M = 10.83$, $SD = 5.39$). Muži s vyššou hladinou testosterónu dosahovali v priemere 31.3% úspešnosť (SD = 18.21), kým muži s nižšou hladinou 41.31% (SD = 23.4). Rozdiel medzi skupinami bol štatisticky signifikantný ($t(34) = 2.279$, $p = .03$). Interakčný efekt medzi hladinou testosterónu a úrovňou úzkostlivosti sme však u mužov nepozorovali ($F(1, 32) = .162$, $p = .690$).

Diskusia

V našej štúdii bola u mužov koncentrácia testosterónu v negatívnom vzťahu k výkonu v exekutívnej úlohe postavenej na využívaní verbálnych schopností. Muži s vyššou hladinou testosterónu reprodukovali správne nižší počet cieľových podnetov.

Výsledok je v zhode so zisteniami, ktoré uvádza napríklad Sterzer et al., (2015), ktorý spolu s kolegami administroval participantom obdobnú úlohu a pozoroval pozitívny vzťah medzi nízkou hladinou testosterónu a úspešnosťou v kódovaní nových (relevantných) informácií ale zároveň, že hladina testosterónu nemala významnejší vzťah k dostupnosti starých (irelevantných informácií).

Náš výsledok je tiež v zhode s výsledkami štúdií, ktoré uvádzajú negatívny vzťah medzi verbálnymi schopnosťami a hladinou testosterónu (napr. Janowsky et al., 1994, Zitzmann, Nieschlag, 2001, Wolf, Kirschbaum, 2002).

Fakt, že sme nepozorovali žiaden vzťah medzi testosterónom a schopnosťou efektívne aktualizovať informácie v pracovnej pamäti u žien, možno vysvetliť viacerými spôsobmi. Predovšetkým, tento výsledok podporuje predpoklad, že sa mechanizmus pôsobenia testosterónu u mužov a žien významne líši. Dôvodom však mohli byť aj špecifiká nášho výberu, keďže sme nepozorovali efekt fázy menštruačného cyklu na koncentráciu testosterónu.

Vo všeobecnosti však naše výsledky podporujú predpoklad, že v prípade pôsobenia testosterónu na kognitívny výkon zďaleka nejde o jednoduchý lineárny vzťah. Testosterón je pravdepodobne v úzkom – aj keď špecifickým vzťahom k vizuo-spaciálnym schopnostiam u oboch pohlaví. Na druhej strane vzťah testosterónu k verbálnym schopnostiam ostáva pomerne nejednoznačný. Zdá sa, že tu určitá spojitosť existuje, je však podmienená množstvom faktorov. Napríklad pohlavím, čo naznačujú aj naše výsledky, ale aj konkrétnym typom úlohy (Gouchie, Kimura, 1991) a podobou, v ktorej je potrebné verbálne schopnosti uplatniť. Túto skutočnosť ešte komplikujú výsledky štúdií, ktoré naznačujú nadhodnocovanie rodových rozdielov vo verbálnych schopnostiach, prípadne ich závislosť od životného štýlu, vzdelania a sociokultúrnych faktorov.

Skutočnosť, že na výkon nemala významnejší vplyv úzkostlivosť, interpretujeme ako dôsledok zvolenej kognitívnej úlohy, na ktorú má úzkostlivosť vplyv skôr na úrovni efektivity spracovania informácií ako samotného výkonu (Eysenck, 2010). Naše výsledky sú v súlade s Teóriou kontroly pozornosti (Eysenck et al., 2007), podľa ktorej sa síce úzkostlivosť spája so zníženým kognitívnym výkonom v náročných úlohách orientovaných na pracovnú pamäť, ale zároveň vedie k zvyšovaniu motivácie a následnej dodatočnej alokácii kognitívnych zdrojov ktoré vedú k zlepšovaniu výkonu.

Literatúra

- Beauchet, O (2006). Testosterone and cognitive function: current clinical evidence of a relationship. *Eur J Endocrinol.*,155(6), 773-81.
- Barry, J. A., Parekh, H.S.K., & Hardiman, P.J. (2013). Visual-spatial cognition in women with polycystic ovarian syndrome: the role of androgens. *Human Reproduction*, 28(10), 2832–2837.
- Celec, P., Ostatníková, D., Hodosy, J. (2015). On the effects of testosterone on brain behavioral functions. *Front Neurosci.*, 9(12).
- Derakshan, N., Ansari, T. L., Hansadr, M., Shoker, L., Eysenck, M. W. (2009). Anxiety, inhibition, efficiency, and effectiveness: An investigation using the antisaccade task. *Experimental Psychology*, 56, 48–55.
- Duff, S. and Hampson, E. (2001). A Sex Difference on a Novel Spatial Working Memory Task in Humans. *Brain and Cognition*, 47(3), 470-493.
- Eysenck, M. W.(2010). Attentional Control Theory of Anxiety: Recent Developments. In A. Gruszka, G. Matthews & B. Szymura (Eds.), *Handbook of Individual Differences in Cognition* (pp.195 – 205). New York, NY, USA: Springer-Verlag New York.
- Eysenck, M. W., Derakshan, N., Santos, R., Calvo, M. G. (2007). Anxiety and cognitive performance: Attentional control theory. *Emotion*, 7, 336–353.
- Gouchie, C., Kimura, D. (1991). The relationship between testosterone levels and cognitive ability patterns. *Psychoneuroendocrinology*,16(4), 323-34.
- Gryzman, A., Hudson, J. A. (2013). Gender differences in autobiographical memory: Developmental and methodological considerations. *Developmental Review*, 33, 239-272.
- Gryzman, A. (2017). Gender Differences in Episodic Encoding of Autobiographical Memory. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition* 6(1), 51-59.

- Halpern D. F. (2004). A cognitive taxonomy for sex differences in cognitive abilities. *Current Directions in Psychological Science*, 13, 135–139.
- Hyde, J. S., & Linn, M. C. (1988). Gender differences in verbal ability: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 104, 53–69.
- Janowsky, J.S., Oviat, S.K., Orwoll, E.S. (1994). Testosterone influences spatial cognition in older men. *Behav Neurosci.*, 108, 325–332.
- Lejbak, L., Crossley, M., Vrbancic, M. (2011). A male advantage for spatial and object but not verbal working memory using the n-back task. *Brain Cogn.* 76, 191–196.
- Lynn R, Irwing P. (2008). Sex differences in mental arithmetic, digit span, and g as defined as working memory capacity. *Intelligence*. 36, 226–235.
- Mullner, J., Ruisel, I., Farkaš, G. (1980). Príručka pre administráciu, interpretáciu a vyhodnocovanie dotazníka na meranie úzkosti a úzkostlivosti. Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Pacheco-Unguetti, A. P., Acosta, A., Calleja, A., Lupiáñez, J. (2010). Attention and anxiety: different attentional functioning under state and trait anxiety. *Psychol Sci.*, 21 (2), 298–304.
- Parsons, T. D., Rizzo, A. R., Van der Zaag, CH. V., McGee, J. S., Buckwalter, J. G., (2005). Gender Differences and Cognition Among Older Adults. *Aging, Neuropsychology, and Cognition*, 12, 78–88
- Persson, J., Herlitz, A., Engman, J., Morell, A., Sjölie, D., Wikström, J., Soderlung, H.(2013). Remembering our origin: gender differences in spatial memory are reflected in gender differences in hippocampal lateralization. *Behav Brain Res*, 256, 219–228.
- Pintzka, C. W. S., Evensmoen, H. R., Lehn., H., Håberg, A. K. (2016). Changes in spatial cognition and brain activity after a single dose of testosterone in healthy women. *Behav Brain Res.*, 298, 78–90.
- Postma A, Meyer, G., Tuiten, A., van Honk, J., Kessels, R. P., Thijssen, J. (2000). Effects of testosterone administration on selective aspects of object-location memory in healthy young women. *Psychoneuroendocrinology*, 25, 563–575.
- Shao, Z., Janse, E., Meyer, A. S. (2014). What do verbal fluency tasks measure? Predictors of verbal fluency performance in older adults. *Front Psychol.*, 5, 772.
- Schattmann, L; Sherwin, B. B. (2007). Effects of the pharmacologic manipulation of testosterone on cognitive functioning in women with polycystic ovary syndrome: A randomized, placebo-controlled treatment study. *Horm Behav.*, 51(5), 579–586.
- Sterzer L., Schabus M., Bäuml K.H., Kerschbaum, H.H. (2015). Intentional updating in episodic memory: Low testosterone associates with enhanced memory updating. *Neuro Endocrinol Lett.*, 36(3)196–200.
- Van Honk, J., Peper, J.S., Schutter, D.J. (2005). Testosterone reduces unconscious fear but not consciously experienced anxiety: implications for the disorders of fear and anxiety. *Biol Psychiatry*, 58(3) 218–25.
- Watson, N.V., Kimura, D. (1991). Nontrivial sex differences in throwing and intercepting: Relation to psychometrically-defined spatial functions. *Pers Indiv Differ.*, 12(5), 375–385.
- Wolf, O.T., Kirschbaum, C. (2002). Endogenous estradiol and testosterone levels are associated with cognitive performance in older women and men. *Horm Behav.*, 41(3), 259–66.
- Zitzmann M., Nieschlag, E. (2001). Testosterone levels in healthy men and the relation to behavioural and physical characteristics: facts and constructs . *Eur J Endocrinol*, 144, 183–197.

VYBRANÉ OSOBNOSTNÉ CHARAKTERISTIKY A EMOCIONÁLNY KONTEXT (NE)DÔVERY V ANTIVAKCINAČNÉ INFORMÁCIE

Ivana Václaviková, Lenka Selecká

Katedra psychológie FF UCM v Trnave

ivana.vaclavikova@ucm.sk, lenka.selecka@ucm.sk

SELECTED PERSONALITY TRAITS AND EMOTIONAL CONTEXT OF ANTIVACCINATION INFORMATION'S (NOT-)TRUSTWORTHINESS

Abstrakt

Dopad antivakcinačného hnutia v zmysle signifikantného zníženia preočkovanosť populácie podnecuje výskum v oblasti kontextu posúdenia dôveryhodnosti informácií spochybňujúcich bezpečnosť vakcinácie. Cieľom výskumu je overiť význam vybraných osobnostných charakteristík a lokalizácie kontroly pre vyjadrenie (ne-)dôvery prezentovanej informácii. Participanti vyjadrili mieru dôvery/nedôvery k informácii prezentovanej v podobe uvedenia rizík povinného očkovania pre rozvoj autizmu. Súčasne bolo zisťované emocionálne prežívanie participantov ($N=125$, $M=27,47$, $SD=9,124$) v situácii konfrontácie s informáciou v zmysle posúdenia prežívania základných emócií. Výsledky naznačujú prediktívny význam egocentrickej a agresívnej osobnosti, tiež lokalizácie kontroly voči dôvere v prezentovanú informáciu. Uvádzané emócie potvrdzujú špecifické nuansy prežívania pri hodnotení informácie ako pravdivej vs. nepravdivej.

Kľúčové slová: antivakcinačné informácie, osobnostné charakteristiky, lokalizácia kontroly, emócie

English abstract

The antivaccine movement which leads to significant decrease in population immunization gives rise to the research focused on assessment of the information questioning the vaccination safety. The aim of the current research is to verify the predictive importance of selected personality traits and locus of control for the trustworthiness of the presented information. Participants expressed a degree of belief/mistrust of the information presented in the form of introducing the risks of compulsory vaccination for the development of autism. Subsequently, experienced basic emotions of the participants ($N=125$, $M=27.47$ y.; $SD=9.124$) were detected in the situation of confrontation with the information. The results indicate the predictive importance of egocentric and aggressive personality, as well as the localization of control towards trustworthiness of the presented information. Mentioned emotions confirm the specific nuances of experiencing emotions in the situation of evaluation information as true vs. untrue.

Key words: anti-vaccination information, personality traits, locus of control, emotions

Úvod

Napriek úspechu vakcinácie narastá počet jej odporcov (Trebichavský, 2016), zvyčajne v dôsledku informácií od nespoľahlivých zdrojov, vyvolávajúcich obavy (Kumar et al., 2016). V posudzovaní sa objavuje tendencia odmietať informácie o dôležitosti očkovania prezentované formálnou autoritou (Masaryk & Čunderlíková, 2016), vyššia dôvera v anekdotické informácie oproti klinickým štúdiám (Freed et al., 2011). Rodičia neočkovaných detí neveria v bezpečnosť a účinnosť vakcín, vykazujú vyššiu dôveru v postupy alternatívnej medicíny. Jolley & Douglas (2014) zistili súvislosť poklesu očkovania s antivakcinačnými teóriami o manipulácii výskumu účinnosti vakcín z dôvodu ziskov farmaceutických firiem. Tieto nadobúdajú charakter konšpirácie - predstavy o plánovanom konaní určitých skupín, zameranom na manipuláciu a poškodenie väčšiny (Wood, Douglas & Sutton, 2012). Aké mechanizmy vedú u konkrétneho človeka k dôvere/nedôvere v informáciu o bezpečnosti očkovania? Jedným z významných prediktorov je pohlavie (Gilles et al., 2011; Freed et al., 2011). Vzdelanie tiež súvisí s dôverou v informácie netradičného charakteru, Prooijen (2017) zistil, že osoby s vyšším vzdelaním preukazujú menšiu pravdepodobnosť veriť konšpiračným teóriám. Súvislosť vyššej vzdelanostnej úrovne rodičov s očkovanosťou detí je potvrdená aj cross-culture výskumom (Rammohan, Awofeso, & Fernandez, 2012).

Výskumy venujúce sa charakteristikám jedincov, preferujúcim alternatívne vysvetlenia skutočnosti, uvádzajú nepriateľstvo, pesimizmus a nedôveru k ostatným, primárne k autoritám, ktoré sú podozrievané z manipulácie s cieľom dosiahnuť vlastný zámer (Swami, Chamorro-Premuzic, & Furnham, 2010). Ďalej vieru v alternatívne vysvetlenia skutočnosti zvyšuje pocit bezmocnosti, nízka sebaúcta, autoritárske tendencie, vonkajšia lokalizácia kontroly (Abalakina-Paap et al., 1999). S vyššou vierou voči alternatívnym vysvetleniam skutočnosti tiež súvisí hostilita, nedostatok sebavedomia, nespokojnosť s vlastným životom a anxieta (Grzesiak-Feldman, 2013; Swami, Chamorro-Premuzic, & Furnham, 2010). Uvádzané charakteristiky na strane osobnosti môžu byť vnímané ako tendencie k interpersonálnym reakciám a odrážajú dve základné dimenzie osobnostnej typológie podľa Leary, Laforge & Suczek (1976), a síce 1. dominancia-submisivita a 2. agresivita-afiliácia. Osobnosť je definovaná ako viac úrovní pozorovateľných, vedomých alebo skrytých interpersonálnych prejavov jedinca, ktoré sú zamerané na redukciiu úzkosti. Ľudia, ktorí majú pocit, že sú riadení nejakou vonkajšou silou, vnímajú (konšpiračné) teórie ako presvedčivé, keďže sú v súlade s vnímaním externého riadenia a predpokladu, že ich vlastné úsilie neprinesie žiadne výsledky. Napokon, úloha emócie v situácii rozhodovania v oblasti prevencie by nemala byť prehliadaná. V procese rozhodovania o bezpečnosti vakcinácie sa podpisujú konkrétne postoje jednotlivca, najmä v ich afektívnej zložke (Václavíková, Selecká, & Fábry, 2016), keďže pre správanie je afektivita často oveľa dôležitejšia ako objektívne poznanie (Ruisel, 2004).

Na základe uvedených súvislostí, výskumné ciele sú: 1. zistiť rozdiely v dôvere informáciám o rizikách vakcinácie vzhľadom na pohlavie a vzdelanie; 2. skúmať prediktívny význam osobnostných charakteristík a lokalizácie kontroly pre dôveru v predkladanú informáciu; 3. zistiť, aké emócie prežívajú účastníci počas čítania podnetového článku.

Metóda

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorí 125 osôb ($M=27,46$ r., $SD=9,124$), 45 mužov a 80 žien, so SŠ ($N=56$) alebo VŠ vzdelaním ($N=69$). Výskumná vzorka bola získaná príležitostným výberom, pričom podmienkou zaradenia do výskumnej vzorky bola dosiahnutá veková hranica 18 rokov.

Metódy

Realizovaný výskum má aplikačný charakter, s ohľadom na charakter dostupných poznatkov bol zvolený exploračný dizajn.

1. Škála súhlasu s predpokladaným súvisom očkovania a rozvoja autizmu - podnetový materiál pozostáva z fabulovaného vyjadrenia o potenciálnom súvisi vakcinácie a autizmu. Materiál pre krátky článok bol získaný z webových stránok s antivakcinačným obsahom.

2. Základné emócie podľa Ekmana (1992): znechutenie, smútok, šťastie, strach, hnev a prekvapenie. Pre každú z uvedených emócií participanti uviedli intenzitu jej prežívania po prečítaní podnetovej informácie.

3. Dotazník interpersonálnej diagnózy (Leary, Laforge, Suczek, 1976) - ICL zisťuje osem interpersonálnych črt.

4. Multidimenzionálny dotazník lokalizácie kontroly (Levenson, 1981) - IPC škála; oblasti internalita, vplyvní iní a náhoda.

Účasť na výskume bola dobrovoľná. Participanti boli informovaní o všeobecnom výskumnom zámere (vyjadrenie postojov k niektorým spoločenským témam), nie však o konkrétnych cieľoch výskumu. Z toho dôvodu bol po zozbieraní dát uskutočnený debriefing ohľadom predkladanej informácie o vakcinácii.

Výsledky

Neparametrickým Mann-Whitneyho U testom pri porovnaní mužov (MR=58,91) a žien (MR=64,54) nebol signifikantný rozdiel v dôvere voči informácii ($U=1616,00$; $p=0,381$), preukazuje však signifikantný rozdiel v dôvere voči prezentovanej informácii ($U=1486,00$; $p=0,021$) vzhľadom na vzdelanie (tab. 1).

Tabuľka 1 Rozdiely v dôvere v prezentovanú informáciu vzhľadom na vzdelanie

Vzdelanie	N	MR	U	sig.
Stredoškolské	56	55.04	1486.0	0.021
Vysokoškolské	69	69.46		

Logistická regresná analýza bola využitá k analýze prediktívneho významu osobnostných charakteristík a lokalizácie kontroly pre dôveru/nedôveru k podnetovej informácii ohľadom autizmu vyvolaného vakcinovaním (tab. 2).

Tabuľka 2 Prediktívny význam osobnostných charakteristík a lokalizácie kontroly pre zaradenie do skupiny vyjadrujúcej dôveru informácii

Prediktory	B	S.E.	Wald	df	p	Exp(B)	Lower	Upper
Egocentrická osobnosť	-0.532	0.179	8.802	1	0.003	0.587	0.413	0.835
Agresívna osobnosť	0.372	0.159	5.498	1	0.019	1.451	1.063	1.981
Internalita	-0.357	0.164	4.736	1	0.030	0.700	0.507	0.965

Legenda: $X^2=38,232$; $df=19$; $p=0,006$.

Osobnostné typy, ktoré sa manifestujú ako významné, sú egocentrická osobnosť ($B=-0,532$; $p=0,003$) a agresívna osobnosť ($B=0,372$; $p=0,019$). Z oblastí lokalizácie kontroly sa ako významná ukazuje škála internality ($B=-0,357$; $p=0,030$).

Tabuľka 3 Vyjadrované emócie s ohľadom na dôveru/nedôveru v prezentovanú informáciu

	Hnev	Strach	Znechutenie	Šťastie	Smútok	Prekvapenie	Celkom
Nedôvera Počet %	7 12.3%	5 8.8%	25 43.9%	0 0.0%	4 7.0%	16 28.1%	57
Dôvera Počet %	5 10.6%	10 21.3%	12 25.5%	2 4.3%	4 8.5%	14 29.8%	47

Nakoľko prežívané emócie môžu ovplyvňovať rozhodnutie o dôvere/nedôvere voči prezentovaným informáciám, zisťovali sme, do akej miery početnosti kategórií emócií dokážu predvídať príklon v smere k dôvere alebo k nedôvere v informáciu. Prostredníctvom Goodmanovej-Kruskalovej asymetrickej verzie testu Lambda sme získali nesignifikantný výsledok ($\lambda=0,149$; approx. $p=0,085$). Napriek tomu, početnosť voľby tej-ktorej emócie po konfrontácii s informáciou o potenciálnej škodlivosti vakcinácie, dokresľuje subjektívne prežívanie participantov (tab. 3). Ľudia v prípade dôvery i nedôvery prežívajú prioritne znechutenie a prekvapenie, avšak s výrazne odlišným proporčným zastúpením v prípade znechutenia (tab. 3). Tiež možno sledovať častejšie zmieňovanie strachu ($N=10$; 21.3%) u participantov, ktorí predkladanej informácii veria.

Diskusia

Participantí so SŠ vzdelaním dôverujú informácii o riziku vakcíny viac ako participantí s VŠ vzdelaním. Môžeme uvažovať o odlišnej informovanosti, či rozdielnom spracovaní informácií a ich zdrojov u vzdelanejších osôb. Antivakcinačná teória nesie znaky konšpirácie, výsledky sú v súlade s Prooijen (2017), ktorý zistil negatívny vzťah medzi dôverou v konšpiračné teórie a vzdelaním, tiež Greig (2006) uvádza atraktivitu zjednodušujúcich vyjadrení pre osoby s nižším kognitívnym potenciálom. Medzi mužmi a ženami nebol významný rozdiel v miere dôvery v prezentovanú informáciu, čo je v protiklade k zisteniam Gilles et al. (2011) alebo Freed et al. (2011). Nakoľko je naša výskumná vzorka nevyrovnaná a relatívne malá, nespochybňujeme tieto závery.

Interpersonálne črty, významné pre dôveru/nedôveru voči prezentovanej informácii, sú egocentrická a agresívna osobnosť. Participantí s vyššou mierou egocentrizmu majú vyššiu tendenciu k nedôvere informácii; tento typ osobnosti je zameraný na seba a vlastné ciele (Leary, Laforge & Suczek, 1976), preto môže okolitému svetu venovať menej pozornosti. Navyše, tento osobnostný typ zvyčajne prejavuje rešpekt voči vlastnej osobe, nezávislosť, sebadôveru a znaky superiority; nedôvera teda predstavuje spôsob, ktorý znižuje úzkosť spôsobenú informáciou.

Agresívny typ osobnosti (so zvýšenou kritickosťou voči iným) zvyšuje pravdepodobnosť dôvery v informáciu. Tento typ správania pramení v anxiety a pocite ohrozenia (Leary, Laforge & Suczek, 1976), jeho cieľom je vyvolať pocit, že táto osoba je nebezpečná a navýšiť jej emocionálnu stabilitu. Viera v konšpiračné teórie sa spája s hostilitou (Grzesiak-Feldman, 2013; Swami, Chamorro-Premuzic, & Furnham, 2010). Informácia o ohrození vakcináciou môže plniť úlohu nepriateľa, na ktorého je možné zamerať nenávisťné správanie (Goertzel, 1994) čo ďalej môže napomôcť k eliminácii sebaobviňovania (Greig, 2006).

Internalita znižuje pravdepodobnosť hodnotenia informácie ako dôveryhodnej, čo korešponduje s potvrdením prediktívneho významu externej lokalizácie kontroly pre akceptovanie konšpiračných teórií (Abalakina-Paap et al., 1999). Navyše, negatívny postoj voči vakcinácii sa spája s vyššou mierou neurotizmu (Václaviková, Selecká, & Fábry, 2016). Dôveru v alternatívne teórie podporuje neistota (Goertzel, 1994), typicky prežívaná neurotickejšími jedincami. Konšpiračné presvedčenia poskytujú vysvetlenia hlavne ľuďom, ktorí cítia nedostatok kontroly. Tento proces funguje ako obranný mechanizmus voči strachu a neistote (Lewandowsky, Oberauer, & Gignac, 2013).

Váhavosť voči vakcínam je ovplyvnená nedostatkom dôvery v ich bezpečnosť a účinnosť a tiež strachom z nespoľahlivosti zdravotného systému (Kumar et al., 2016). Ľudia majú tendenciu rozširovať konšpiračné teórie z dôvodu prežívania silných emócií, ako sú hnev a strach a vtedy neanalyzujú situácie racionálne (Ruisel, 2004). Pri konfrontácii s informáciou o rizikách vakcín vykazovali účastníci prekvapenie a znechutenie bez ohľadu na to, či informácii dôverovali alebo nie. Môžeme uvažovať o rozdielnych zdrojoch daných emócií.

Hoci väčšina ľudí naďalej vkladá dôveru do formálnych autorít (Freed et al., 2011), dôvera v zdroje mimo oblasti zdravotníctva by nemala byť podceňovaná, podozrenie voči bezpečnosti vakcinácie vedie k spochybňovaniu vedeckých dôkazov o efektívnosti a nevyhnutnosti vakcín (Jolley & Douglas 2014). V súlade s tvrdením Trebichavského (2016) je dôležité presvedčiť (nielen) rodičov citlivým a nekonfrontačným spôsobom; podobne, Faasse, Chatman, & Martin (2016) zdôrazňujú edukáciu zameranú na podnecovanie pochopenia vedeckej metódy. Vhodne podané informácie o zdraví a biologických mechanizmoch vakcinácie by mohli byť efektívne pre formovanie názoru váhajúcich a zameranie na dôležitosť imunizácie z dôvodu ochrany najzraniteľnejších členov spoločnosti.

Medzi limity štúdie patrí využitie sebaopisovacích škál, z ktorých niektoré sú staršieho dátá. Obmedzením výskumu sú nepochybne aj špecifiká výskumnej vzorky, ktorá je menej početná, nehomogénna a získaná nenáhodným výberom. Pre účely explorácie v danej téme však považujeme zistenia za inšpiratívne.

Literatúra

- Abalakina- Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T., & Gregory, W. L. (1999). Beliefs in conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637-647.
- Darwin, H., Neave, N., & Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences*, 50(8), 1289-1293.
- Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. *Cognition & emotion*, 6(3-4), 169-200.
- Faasse, K., Chatman, C. J., & Martin, L. R. (2016). A comparison of language use in pro-and anti-vaccination comments in response to a high profile Facebook post. *Vaccine*, 34(47), 5808-5814.
- Freed, G. L., Clark, S. J., Butchart, A. T., Singer, D. C., & Davis, M. M. (2011). Sources and perceived credibility of vaccine-safety information for parents. *Pediatrics*, 127(Supplement 1), S107-S112.
- Gilles, I., Bangerter, A., Clémence, A., Green, E. G., Krings, F., Staerklé, C., & Wagner-Egger, P. (2011). Trust in medical organizations predicts pandemic (H1N1) 2009 vaccination behavior and perceived efficacy of protection measures in the Swiss public. *European journal of epidemiology*, 26(3), 203-210.
- Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 731-742.
- Greig, C. (2006). *Conspiracy: History's Greatest Plots, Collusions and Cover-Ups*. Arcturus Publishing.
- Grzesiak-Feldman, M. (2013). The effect of high-anxiety situations on conspiracy thinking. *Current Psychology*, 32(1), 100-118.
- Jolley, D., & Douglas, K. M. (2014). The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint. *British Journal of Psychology*, 105(1), 35-56.
- Kumar, D., Mathur, M., Kapoor, N., Chandra, R., & Samdariya, S. (2016). Vaccine hesitancy: understanding better to address better. *Israel journal of health policy research*, 5(1), 2.

- Leary, T., Laforge, R. L., & Suczek, R. F. *Dotazník interpersonálnej diagnózy ICL. Príručka*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Levenson, H. (1981). Differentiating among internality, powerful others and chance. In H. M. Lefcourt (Ed.), *Research with the locus of control construct* (Vol. 1, pp. 15–63). New York: Academic Press.
- Lewandowsky, S., Oberauer, K., & Gignac, G. E. (2013). NASA faked the moon landing—therefore, (climate) science is a hoax: An anatomy of the motivated rejection of science. *Psychological science*, 24(5), 622–633.
- Masaryk, R. & Čunderlíková, A. (2016). Argumenty oponentov vakcinácie: príbeh nedôvery. In R. Badošek, R. Koukolík (Eds.), *Sborník abstrakt sdělení z 23. konference Sekce psychologie zdraví ČMPS* (pp. 25). Ostrava: Pedagogická fakulta OU v Ostravě.
- Prooijen, J. W. (2017). Why education predicts decreased belief in conspiracy theories. *Applied cognitive psychology*, 31(1), 50–58.
- Rammohan, A., Awofeso, N., & Fernandez, R. C. (2012). Paternal education status significantly influences infants' measles vaccination uptake, independent of maternal education status. *BMC public health*, 12(1), 336.
- Ruisel, I. (2004). *Inteligencia a myslenie*. Bratislava: Ikar.
- Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., & Furnham, A. (2010). Unanswered questions: A preliminary investigation of personality and individual difference predictors of 9/11 conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24(6), 749–761.
- Trebichavský, I. (2016). Odpůrci očkování. *Pediatric pro praxi*, 17(1), 13–15.
- Václavíková, I., Selecká, L., & Fábry, R. (2016). How the (anti)vaccine information credibility could be changed? The importance of personality traits, attitudes and expert source presence. *GRANT Journal*, 5(2), 82–85.
- Wood, M. J., Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2012). Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 3(6), 767–773.

ZVÝŠENIE ZVAŽOVANIA BUDÚCICH NÁSLEDKOV PROSTREDNÍCTVOM INTERVENČNÉHO PROGRAMU NA STREDNEJ ŠKOLE

Dominika Vajdová, Radomír Masaryk

Fakulta sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave

dominika.vajdova@gmail.com, radomir.masaryk@fses.uniba.sk

INTERVENTION PROGRAM INCREASED CONSIDERATION OF FUTURE CONSEQUENCES IN SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Abstrakt

Podľa stredoškolských učiteľov sa stredoškoláci nezaujímajú o štúdium, nevidia spojitosť medzi aktuálnym štúdiom a budúcou kariérou, a výber smeru budúceho štúdia je skôr náhodným procesom než premyslenou stratégiou. Na bratislavskom gymnáziu sme sa preto rozhodli realizovať intervenčný program postavený hlavne na rovesníckom tútingu, kde sa vysokoškolskí študenti snažili viesť stredoškolákov k predstavovaniu si svojej budúcnosti a aktívnemu prístupu k výberu ďalšieho štúdia, doplnený o motivačné prednášky a interaktívne workshopy. Výskumnú vzorku tvorilo 36 žiakov rozdelených do kontrolnej a experimentálnej skupiny. V experimentálnej skupine sme pozorovali významný rozdiel v škále zvažovania budúcich následkov. Program takéhoto typu má potenciál „postrčiť“ študentov k premýšľaniu o budúcom štúdiu, napomôcť im k informovanejšiemu rozhodovaniu, a zvýšiť záujem o štúdium.

Kľúčové slová: rovesnícky túting, zvažovanie budúcich následkov, záujem o štúdium

Abstract

Secondary school teachers claim their students are not interested in their studies, they do not see the connection between their studies and future career, and their choices of further education tend to be a random process rather than a deliberate strategy. In a Bratislava based secondary school we ran an intervention project based primarily on peer tutoring supplemented with motivational lectures and interactive workshops. Tutors were college students who motivated secondary school students to visualize their future, and motivated them to take active approach in further education. The research sample consisted of 36 pupils divided the control and experimental group. In the experimental group, we observed a significant increase in the scale of Consideration of Future Consequences (CFC). Such program has the potential to “nudge” students to consider further studies, assist in more informed decision-making, and increase interest in education.

Keywords: Peer Tutoring, Consideration of Future Consequences (CFC), interest in studies

Grantová podpora: Grant Univerzity Komenského č. UK/317/2018

Úvod

„Ešte je na to skoro a aj tak nemám čas.“ S týmto výrokom sa často krát stretávajú učitelia na stredných školách, ale aj rodičia, keď sa snažia so stredoškólákmi diskutovať o ich budúcom zameraní, výbere vysokej školy. Rovnako aj výsledky nášho predchádzajúceho výskumu (Masaryk, Vajdová & Túnyiová, 2015) zameraného na zvýšenie záujmu žiakov o školu a ďalšie štúdium ukázali, že väčšina žiakov nevidela dôvod zaoberať sa touto témou, považovala ju za predčasnú a snažila sa jej vyhýbať. Avšak žiaci si už v druhom ročníku strednej školy vyberajú maturitné semináre, ktoré by mali byť v súlade s ich budúcim štúdiom. Vzhľadom na to by mali už skôr ako v poslednom ročníku uvažovať nad zameraním svojho ďalšieho štúdia. Preto sme sa rozhodli pokračovať v našom výskume a zrealizovať intervenčný program, ktorého cieľom bolo postrčiť žiakov k premýšľaniu o ich budúcom zameraní, napomôcť k informovanejšiemu rozhodnutiu a zvýšiť záujem o štúdium.

Ako hodnotia existujúce výskumy možnosti takejto intervencie? Ferrari, Nota a Soresi (2010) na základe skúseností s intervenčným programom uvádzajú, že práve forma intervencie zameranej na orientáciu do budúcnosti môže proaktívnym spôsobom rozšíriť vnímanie žiakov ohľadom budúcnosti v období, kedy o nej nemajú tendenciu premýšľať. Rovnako ich môže podporiť, aby si boli istejší v tom, že sú schopní niečo aktívne urobiť pre vytvorenie svojej budúcnosti. Taktiež uvádzajú, že v dôsledku zvýšenia orientácie do budúcnosti môžu mať žiaci silnejší vzťah medzi tým, čo aktuálne robia a v čom môžu v budúcnosti pokračovať.

Podľa Boniwell a Zimbarda (2004) majú ľudia orientovaní do budúcnosti tendenciu byť úspešní v akademickom, ale aj kariérnom prostredí. Aj niekoľko výskumov v tejto oblasti potvrdzuje, že študenti, ktorí sú orientovaní do budúcnosti dosahujú lepšie známky (Barber, Munz, Bagsby & Grawitch, 2009), investujú viac času do školských povinností (Peetsma, 2000), vkladajú viac úsilia do učenia (Phan, 2009) a tento čas si dokážu riadiť a plánovať (de Bilde, Vansteenkiste & Lens, 2010). Navyše, študenti, ktorí si stanovujú ciele sú zameraní na svoje úlohy, vytrvalejší v plnení školských povinností, vnímajú svoje štúdium ako hodnotné a zmysluplné (de Bilde, Vansteenkiste & Lens, 2010), a napokon sú s ním aj spokojnejší (Zaleski, 1987). Walker a Tracey (2013) rovnako ako aj Atanásio, Paixao a da Silva (2013) navyše zistili, že orientácia do budúcnosti je kľúčová aj v oblasti budúceho smerovania.

Stratham a kolektív (1994) vychádzajúc z niekoľkých definícií však uvádzajú, že orientácia do budúcnosti je považovaná za všeobecný záujem o budúcnosť a udalosti v budúcnosti. Z toho dôvodu vyvinuli Škálu zvažovania budúcich následkov. Práve to, v akom rozsahu ľudia zvažujú budúce možné následky svojho správania môže mať dôsledky na výber ich súčasného správania a z dlhodobého hľadiska aj na ich život (Stratham et al., 1994). Rovnako aj v oblasti zvažovania budúcich následkov sa ukázal vplyv na akademické výsledky. Niekoľko výskumov spája zvažovanie budúcich výsledkov s lepšími známkami (Peters, Joireman & Rigdway, 2005; Adelman et al., 2016), úspechom a dosahovaním cieľov (Joireman, 1999), ale aj s vytrvalosťou a sebakontrolou (Joireman, Balliet, Sprott, Spangenberg & Schultz, 2008; Adelman et al., 2016). Dale Sandler (2015) navyše zistila, že zvažovanie budúcich následkov je možné ovplyvniť prostredníctvom intervencie zameranej práve na budúce ciele.

Metódy

Výberový súbor

Výskumný súbor tvorilo 36 žiakov 2. ročníka gymnázia v Bratislave rozdelených do kontrolnej a experimentálnej skupiny na základe dostupnosti. Žiaci boli vo veku 15-17 rokov ($M = 15,4$; $SD = 0,558$).

V experimentálnej skupine bolo 22 žiakov, 5 chlapcov (22,7%) a 17 dievčat (77,3%) vo veku 15 až 17 rokov ($M = 15,5$; $SD = 0,598$). V kontrolnej skupine bolo 14 žiakov, 1 chlapec (7,1%) a 13 dievčat (92,9%) vo veku 15 až 16 rokov ($M = 15,4$; $SD = 0,497$). Experimentálna skupina absolvovala intervenčný program, pričom v kontrolnej skupine prebiehalo normálne vyučovanie.

Intervenčný program

Intervenčný program pozostával z individuálneho tútoringu, motivačných prednášok a interaktívnych workshopov. Celý program sme realizovali v priebehu 3 mesiacov, od septembra do decembra 2016.

Individuálny tútoring

Individuálny tútoring sa orientoval na sprostredkovanie sveta vysokoškolského štúdia prostredníctvom tútorov. Tútormi boli študenti bakalárskeho stupňa sociálnej a pracovnej psychológie. Absolvovali prípravu, ktorej cieľom bolo priblížiť im súčasný intervenčný program, oboznámiť ich s rolou tútora a pripraviť ich na ňu prostredníctvom interaktívnych cvičení. Tútori o sebe pred začiatkom individuálneho tútoringu vypracovali stručnú charakteristiku, na základe ktorej si ich žiaci z gymnázia vybrali. Tútori sa stali pre stredoškolákov sprievodcami, ktorí žiakov viedli k aktívnemu prístupu k výberu ďalšieho štúdia. Prvé stretnutie tútorov a žiakov prebiehalo priamo na škole, pričom sa zameriavalo najmä na zoznámenie sa, spoznávanie a výmenu kontaktov. Ďalšie stretnutia mohli prebiehať na mieste, ktoré vyhovovalo žiakom. Navrhnutým obsahom ďalších stretnutí boli témy zamerané na osobnosť, vzťah ku škole, záľuby, voľný čas a plány po škole. Tútori mali prostredníctvom tútoringu žiakom pomôcť preskúmať rôzne možnosti potenciálnej kariérnej dráhy, pričom im v jeho priebehu mali sprostredkovať kontakt s najpravdepodobnejšou oblasťou záujmu (napr. vo forme prednášky na vysokej škole; stretnutia so študentom, vyučujúcim z odboru alebo s človekom z praxe; návštevy Dňa otvorených dverí, atď.).

Motivačné prednášky

Cieľom motivačných prednášok bolo vniesť do programu motivačný element prostredníctvom aktérov z vonkajšieho prostredia. Motivačné prednášky sme uskutočnili dve, každú v rozsahu 45 minút.

Interaktívne workshopy

Interaktívne workshopy tvorili cvičenia a hry interaktívneho charakteru zamerané na podporu procesu sociálneho učenia a rozvoj osobnej kapacity, individuálneho potenciálu, sociálnych zručností a kompetencií (Labáth, Smik & Matula, 2011; Mochňacká, 2012). Realizovali sme 5 stretnutí v rozsahu 45 minút na nasledujúce témy:

1. Predstavovanie, zoznamovanie, spoznávanie; Pravidlá skupiny; Interpersonálna percepcia, empatia, senzitivita v sociálnom styku; Interpersonálna komunikácia
2. Rozhodovacie procesy; adaptácia a socializácia; asertivita a autoregulácia správania
3. Emočné sebavyjadrenie; Spätná väzba; Zvládanie a riešenie konfliktov
4. Zvládanie a riešenie konfliktov; Načerpanie pozitívnej energie a životného elánu
5. Záverečné aktivity

Meracie nástroje

Na zistenie efektivity intervenčného programu sme použili Škálu zvažovania budúcich následkov (Stratham et al., 1994), životopisy a správy z individuálneho tútoringu. Škála zvažovania budúcich následkov (Stratham et al., 1994) meria rozsah, v ktorom ľudia zvažujú prípadné budúce výsledky svojho súčasného správania a do akej miery sú ovplyvnení tým, ako si výsledky predstavovali. Dotazník obsahuje 12 výrokov. Prostredníctvom druhého nástroja, životopisov sme zisťovali aktuálne predstavy žiakov o budúcnosti a zároveň, čo sa v ich predstavách v priebehu intervencie zmenilo a z akého dôvodu. Zber dát prebehol pred začiatkom programu (september 2016) a po ukončení (december 2016). Posledný nástroj, správa z individuálneho tútoringu, ktorú vypracovali tútori po ukončení programu, slúžil na zistenie podrobných informácií z priebehu individuálneho tútoringu (opis jednotlivých stretnutí, komunikácie medzi tútorom a žiakom, očakávaní a pocitov).

Výsledky

Kvantitatívne výsledky

Zmeny v hodnotách vo zvažovaní budúcich následkov pred a po intervencii sme overovali t-testom. V experimentálnej skupine sa ukázal signifikantný rozdiel vo zvažovaní budúcich následkov $t(21) = -2,11$; $p = 0,047$, $d = 0,64$. Žiaci zvažovali budúce následky po intervencii vo vyššej miere, pričom efekt intervencie bol stredne veľký. Ostatné testy nepreukázali štatisticky významný rozdiel vo zvažovaní budúcich následkov.

Tabuľka 1 Rozdiel vo zvažovaní budúcich následkov v experimentálnej skupine pred a po intervenčnom programe

Experimentálna skupina	M	SD	t	p
Pred intervenciou	35,59	6,15	-2,11	0,047
Po intervencii	38,55	6,26		

Tabuľka 2 Rozdiel vo zvažovaní budúcich následkov v kontrolnej skupine pred a po intervenčnom programe

Kontrolná skupina	M	SD	t	p
Pred intervenciou	37,00	6,41	-1,04	0,315
Po intervencii	38,50	6,30		

Tabuľka 3 Rozdiel vo zvažovaní budúcich následkov medzi experimentálnou a kontrolnou skupinou pred a po intervenčnom programe

	M	SD	t	p
Rozdiel pred intervenciou a po intervencii	1,92	4,60	0,43	0,671

Kvalitatívne výsledky

Kvalitatívne dáta zo správ z individuálneho tútoringu naznačujú, že žiaci z experimentálnej skupiny mali záujem o stretnutia s tútorami, pričom ich považovali za prospešné. Spomenuli, že mali možnosť dozvedieť sa užitočné informácie ohľadom štúdia na konkrétnej vysokej škole a oboznámiť sa s vysokoškolským systémom fungovania. Niektorí si uvedomili náročnosť vysokoškolského štúdia, či už z hľadiska samotného štúdia alebo aj prípravy na štúdium, čo ich však neodradilo, ale naopak, motivovalo a podnietilo k príprave na prijímacie skúšky. Väčšina žiakov ocenila možnosť skorej informovanosti, ktorá im buď načrtla budúce smerovanie, pomohla pri

rozhodovaní, utvrdila ich vo voľbe alebo len pomôže pri rozhodovaní, ktoré ich neskôr čaká. Rovnaké výsledky sme pozorovali aj zo životopisov, pričom žiaci potvrdili, že intervenčný program im dal impulz premýšľať nad budúcnosťou spojenou s ďalším štúdiom. Žiaci si v priebehu programu ujasnili predstavy a dokázali lepšie špecifikovať ich budúce zameranie.

Diskusia

Náš výskum poukázal na možnosť využitia intervencie takéhoto typu ako nástroja na postrčenie žiakov k prvotnému uvažovaniu nad budúcim štúdiom, ktorý napomôže k informovanejšiemu a aktívnejšiemu rozhodnutiu žiakov a zároveň tak zvýši záujem o aktuálne štúdium. Predpokladáme, že v dôsledku zvýšenej orientácie do budúcnosti majú žiaci na základe tvrdenia Boniwella a Zimbarda (2004) tendenciu byť úspešní v akademickom, ale aj kariérnom prostredí a ako ukazujú aj výskumy Walkera a Tracey (2013) a Atanásio, Paixao a da Silva (2013) budú sa vedieť lepšie rozhodnúť ohľadom ich budúceho smerovania. Tento predpoklad plánujeme overiť v rámci ďalšieho sledovania tejto triedy. Značný prínos nášho výskumu pre každodenný a praktický život vnímame okrem rozvoja osobných kompetencií cieľovej skupiny a zároveň aj rozvoja kompetencií vysokoškolských tútorov v tom, že projekt vytvára model spolupráce medzi strednou a vysokou školou. Takýto model smeruje k väčšiemu zapojeniu akademického prostredia do riešenia reálnych problémov sveta okolo nás. V ďalšom kroku zvažujeme uskutočniť výskum, ktorý, nám umožní otestovať jednotlivé zložky programu, pretože predbežné výsledky z fókusových skupín, ktoré sme uskutočnili rok po realizácii intervenčného programu naznačujú, že účinná môže byť intervencia vo forme samotného rovesníckeho tútoringu.

Literatúra

- Adelman, M. R., Herrmann, S. D., Bodford, J. E., Barbour, J. E., Graudejus, O., Okun, M. A., & Kwan, V. S. Y. (2016). Feeling Closer to the Future Self and Doing Better: Temporal Psychological Mechanisms Underlying Academic Performance. *Journal of Personality*.
- Atanásio, P., Paixao, M. P., & Silva, J. D. da. (2013). The Influence of Future Time Perspective in Career Decision-Making. The Mediating Role of Work Hope. In M. P. Paixao & J. T. da Silva (Coord.), V. Ortuno & P. Cordeiro (Eds.), *International Studies in Time Perspective* (183-190). Coimbra University Press.
- Barber, L. K., Munz, D. C., Bagsby, P. G., & Grawitch, M. J. (2009). When Does Time Perspective Matter? Self-control as a Moderator Between Time Perspective and Academic Achievement. *Personality and Individual Differences*, 46, 250-253.
- Boniwell, I., & Zimbardo, P. G. (2004). Balancing One's Time Perspective in Pursuit of Optimal Functioning. In P. A. Linley, & S. Joseph. (Eds.), *Positive psychology in practice* (1-23). Hoboken, NJ: Wiley.
- Dale Sandler, T. (2015). *The Effect of a leadership Training Program on Consideration of Future Consequences* (Theses).
- de Bilde, J., Vansteenkiste, M., & Lens, W. (2011). Understanding The Association Between Future Time Perspective and Self-Regulated Learning Through The Lens of Self-determination Theory. *Learning and Instruction*, 21, 332-344.
- Ferrari, L., Nota, L., & Soresi, S. (2010). Time Perspective and Indecision in Young and Older Adolescents. *British Journal of Guidance & Counselling*, 38(1), 61-82.
- Joireman, J. (1999). Additional Evidence for Validity of the Consideration of Future Consequences Scale in an Academic Settings. *Psychological Reports*, 84, 1171 – 1172.
- Joireman, J., Balliet, D., Sprott, D., Spangenberg, E., & Schultz, J. (2008). Consideration of Future Consequences, Ego-Depletion, and Self-Control: Support for Distinguishing Between CFC-Immediate and CFC-Future Sub-Scales. *Personality and Individual Differences*, 45, 15-21.
- Labáth, V., Smik, J., & Matula, Š. (2011). *EXPOPROGRAM. Intervenčný program pre skupinovú prácu s deťmi a mládežou*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Masaryk, R., Vajdová, D., & Túnyiová, M. (2015). "Ešte je na to skoro a aj tak nemám čas": Intervencia zameraná na zvýšenie záujmu stredoškôľakov o školu a ďalšie štúdium. In K. Millová, A. Slezáčková, P. Humpolíček & M.

- Svoboda (Eds.), *Sociální procesy a osobnost 2015. Otázky a výzvy. Sborník příspěvků* (239-244). Brno: Masarykova univerzita.
- Mochňacká, I. (2012). *Hravo riešime konfliktné situácie. Osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum.
- Peetsma, T. T. D. (2000). Future Time Perspective as a Predictor of School Investment. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 44(2), 177-192.
- Peters, B. R., Joireman, J. & Ridgway, R. L. (2005). Individual Differences in The Consideration of Future Consequences Scale Correlate with Sleep Habits, Sleep Quality, and GPA in University Students. *Psychological Reports*, 96, 817 – 824.
- Phan, H. P. (2009). Amalgamation of Future Time Orientation, Epistemological Beliefs, Achievement Goals and Study Strategies: Empirical Evidence Established. *British Journal of Educational Psychology*, 79, 155-173.
- Strathman, A., Gleicher, F., Boninger, D. S., & Edwards, C. S. (1994). The Consideration of Future Consequences: Weighing Immediate and Distant Outcomes of Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(4), 742-752.
- Zaleski, Z. (1987). Behavioral Effects of Self-set Goals for Different Time Ranges. *International Journal of Psychology*, 22, 17-38.
- Walker, T. L., & Tracey, T. J. G. (2013). The Role of Future Time Perspective in Career Decision Making. In M. P. Paixao & J. T. da Silva (Coord.), V. Ortuno & P. Cordeiro (Eds.), *International Studies in Time Perspective* (169-175). Coimbra University Press.

VZŤAH MEDZI EMOCIONÁLNYM STAVOM A FARBOU

Štefan Vendel

Prešovská univerzita

stefan.vendel@unipo.sk

THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL STATE AND COLOR

Abstrakt

Na vzorke 71 probandov (35 žien a 36 mužov) vo veku od 17 do 60 rokov sme skúmali vzťah emócií a farieb. Na zisťovanie preferencie určitej farby sme použili farby z testu *Lüscherová klinická diagnostika*. Na meranie aktuálnych emočných stavov sme použili *Dotazník 8 stavov* autorov J. P. Currana a R. B. Cattella, zisťujúci 8 aktuálnych emočných stavov – anxieta, stres, depresia, regresia, pocit viny, únava, arousal a extravergia. Predpoklad, že aktuálny emočný stav bude významne súvisieť s preferenciou farby sa potvrdil v prípade depresie a modrej farby, regresia a hnedej farby, pri únave a sivej farbe, pri červenej farbe a jej vzťahu k extravverzii a vo vzťahu žltej farby k emočnému stavu arousal.

Kľúčové slová: emočný stav; psychológia farieb; preferencia farieb; vnímanie farieb.

English abstract

The study investigated a relationship between emotions and colors on the sample of 71 probands (35 women and 36 men) aged 17 to 60. The 8 State Questionnaire (J. P. Curran and R. B. Cattell) was used to measure current emotional states - anxiety, stress, depression, regression, guilt, fatigue, arousal, and extraversion. The stimuli from Lüscher Color Diagnostic was used to determine the preference of a particular hue. The assumption that the current emotional state will be significantly associated with color preference was confirmed in the case of depression and blue color, regression and brown color, fatigue and gray color, red and extraversion and in relation of yellow to arousal .

Key words: emotional state; color psychology; color preference; color perception.

Príspevok bol podporený grantovým projektom VEGA č. 1/0616/16.

Úvod

Pôsobenie farieb je predmetom vedeckého záujmu od čias vydania Goetheho diela *Náuka o farbách* v r. 1810. Farby majú vplyv najmä na naše estetické a emocionálne prežívanie, čo určuje ich preferencie - preferujeme farby, ktoré vyvolávajú kladne emócie. Sú dôkazy o tom, že preferencie farieb určuje najmä kultúra, vek, región, móda a minulé skúsenosti osoby s danou farbou (Kaya & Epps, 2004; Beke et al., 2008; Zentner, 2001).

Výskumy súvislosti medzi emóciou a farbou boli väčšinou zamerané na skúmanie vplyvu farebných podnetov na citové a fyziologické reakcie ľudí, výskum farebných preferencií, asociácií k farbám, zážitkovej kvality jednotlivých farebných odtieňov, preferencií farieb v odlišných kultúrach, atď. Ich výsledky zhrnula v časopise *Československa psychologie* L. Veverková (2002). Vo všetkých experimentoch boli skúmaným osobám prezentované ako podnety vzorky farieb a respondenti mali vyjadriť aké emócie, resp. citové zážitky v nich daná farba vyvoláva. Svoje reakcie v týchto experimentoch mali respondenti vyjadriť väčšinou verbálne. Avšak dosiaľ používané postupy citové reakcie nediagnostikovali objektívnymi metódami.

METÓDA

Cieľ výskumu

Cieľom tohto výskumu bolo overiť, či emočne stavy osoby ovplyvnia preferenciu farieb. Otázka ktorú sme si položili bola: Existuje vzťah medzi vybranými aktuálnymi emočnými stavmi osoby a preferenciou farby?

Vzorka

Vzorku v tomto výskume tvorilo 71 osôb, 35 žien, a 36 mužov vo veku: od 17 do 60 rokov (priemerný vek bol 29,5 rokov). Respondentmi boli stredoškóľáci aj zamestnané osoby pracujúce na rôznych pozíciách. Výber vzorky bol príležitostný.

Výskumné nástroje

Vo výskume boli použité dva štandardizované diagnostické nástroje: prvým bol *Dotazník ôsmich stavov* (8SQ) autorov Curran & Cattell (1994). Diagnostikuje emočné stavy: anxieta, stres, depresia, regresia, únava, pocit viny, extravergia a arousal (vysoká aktivácia). Druhým nástrojom bol test *Lüscherova klinická diagnostika* (Lüscher, 1995).

Postup výskumu

Respondenti boli do vzorky vybraní nenáhodným príležitostným výberom. Výskumné nástroje boli administrované individuálnou formou na akademickej pôde. Účastníkom bol predložený dotazník 8SQ, ktorý je opísaný vyššie. Pokyny týkajúce sa administrácie boli uvedené v úvodnej strane dotazníka. Následne boli respondenti požiadaní o výber jednej farby zo šiestich, ktorá sa im najviac páčila. Podnetmi bolo 6 farebných kariet z testu *Lüscherova klinická diagnostika* – žltá, červená, modrá, hnedá, sivá a čierna - s otázkou: „Ktorá farba sa vám páči najviac“? Získané údaje sme spracovali v štatistickom programe SPSS 20.0 pomocou konfiguračno-frekvenčnej analýzy – Pearsonovho χ^2 - testu.

Učastníkom výskumu bol administrovaný dotazník 8SQ. Následne boli respondenti požiadaní o výber jednej farby zo farieb, ktorá sa im najviac páčila. Podnetmi bolo 6 farieb z Lüscherovej klinickej diagnostiky – žltá, červená, modrá, hnedá, sivá a čierna - s otázkou: „Ktorá farba sa vám páči najviac?“ Získané údaje sme spracovali v štatistickom programe SPSS 20.0 pomocou konfiguračno-frekvenčnej analýzy – Pearsonovho χ^2 -testu.

Výsledky výskumu

Pôsobenie modrej farby

Teoretické východiská ukazujú, že modrá farba vyvoláva pozitívne emocionálne reakcie vrátane pocitov relaxácia a pokoja, šťastia, pohodlia, mieru a nádeje avšak v menšej miere vyvoláva aj záporné odpovede, vrátane smútku a depresie. Modrá evokuje negatívne emócie preto, že je spojená s temnou nočnou oblohou, a tak pôsobí na niektorých ľuďoch depresívne (Kaya & Eps, 2004).

Na základe toho sme predpokladali vzťah medzi preferenciou modrej farby a aktuálnym emočným stavom depresia. Tento predpoklad sa potvrdil. Výskyt modrej farby ako preferovanej farby pri emočnom stave depresia, bol štatistický významný (pozri tab. č. 1).

Tabuľka 1 Preferencia modrej farby pri jednotlivých emočných stavoch

Emočný stav		modra farba	iná farba	spolu
Anxieta	fp	0	9	9
	Fo	1.1	7.9	
Stres	fp	1	12	13
	fo	1.6	11.4	
Depresia	fp	7*	3	10
	fo	1.3	8.7	
Regresia	fp	0	8	8
	fo	1.0	7.0	
Únava	fp	1	9	10
	Fo	1.3	8.7	
Pocit viny	fp	0	8	8
	fo	1.0	7.0	
Extraverzia	fp	0	7	7
	fo	0,9	6,1	
Arousal	fp	0	6	6
	Fo	0.8	5.2	
Spolu		62.0	9.0	71.0

Chi-kvadrat (df=7) = 35.559 (p < 0.001), * p < 0.05

K podobnému výsledku dospel Lewinski (in Veverkova, 2002), ktorý požiadal študentov, aby mu popisovali pocity, ktoré v nich vyvolávajú farebné svetla na osvetľovanie izieb. Modre svetlo vyvolávalo depresiu a chlad.

Pôsobenie hnedej farby

Schaie a Heiss (1993), autori Farebného pyramídového testu, tvrdia, že základným významom tejto farby je potreba útulnosti a zmyslovo telesného uspokojenia. Je to farba zbavená napätia. Bricks (in Schaie & Heiss, 1993) vo výskume o vzťahu emocionality a farieb v detskej kresbe zistil, že tmavé farby používali používali deti pri

stavoch uzlosti a depresie, hnedá sa uplatňovala najmä v obdobiach popisovaných ako regresívne. Na základe tohto výskumu sme predpokladali vzťah medzi aktuálnym emočným stavom regresia a preferenciou hnedej farby.

χ^2 - test potvrdil, že výskyt hnedej farby ako preferovanej farby pri emočnom stave regresia, bol štatistický významný (Tabuľka č. 2).

Tabuľka 2 Preferencia hnedej farby pri jednotlivých emočných stavoch

Emočný stav		hnedá farba	iná farba	spolu
Anxieta	fp	0	9	9
	Fo	0,6	8,4	
Stres	fp	1	12	13
	fo	0,9	12,1	
Depresia	fp	0	10	10
	fo	0,7	9,3	
Regresia	fp	3*	5	8
	fo	0,6	7,4	
Únava	fp	0	10	10
	fo	0,7	9,3	
Pocit viny	fp	0	8	8
	fo	0,6	7,4	
Extraverzia	fp	1	6	7
	fo	0,5	6,5	
Arousal	fp	0	6	6
	Fo	0,4	5,6	
Spolu		66,0	5,0	71,0

Chi-kvadrat (df=7) = 15.164 (p = 0.01),* p< 0.05

Pôsobenie sivej farby

Lüscher (1995) popisuje sivu ako farbu odstupu. Vyjadruje tendenciu vyhnúť sa vonkajším vplyvom a zakryť svoje myšlienky, city a úmysly. My sme predpokladali vzťah medzi preferenciou sivej farby a aktuálnym citovým stavom únavy. Tento predpoklad sa potvrdil. Výskyt sivej farby ako preferovanej farby pri emočnom stave únava, bol štatistický významný. Údaje sú v tabuľke č. 3

Tabuľka 3 Preferencia sivej farby pri jednotlivých emočných stavoch

Emočný stav		sivá farba	iná farba	spolu
Anxieta	fp	0	9	9
	Fo	0,9	8,1	
Stres	fp	1	12	13
	fo	1.3	11.7	
Depresia	fp	0	10	10
	fo	1.0	9.0	
Regresia	fp	0	8	8
	fo	0.8	7.2	
Únava	fp	5*	5	10
	fo	1.0	9.0	
Pocit viny	fp	1	7	8
	fo	0,8	7.2	
Extraverzia	fp	0	7	7
	fo	0.7	6.3	
Arousal	fp	0	6	6
	Fo	0.6	5.4	
Spolu		64.0	7.0	71.0

Chi-kvadrat (df=7) = 22.637 (p < 0.001),* p< 0.05

K odlišným zisteniam dospeli vo svojom výskume na vzorke študentov Kaya a Epps (2004). Sivá farba bola v ich výskume označená ako nudná, depresívna, smutná a zmätená.

Pôsobenie červenej farby

Podľa O. Bartka, autora monografie *Farba a jej použitie* (1980) symbolizuje červená živosť, čulosť, dynamiku, lásku a silu, ale aj nebezpečenstvo, náruživosť a žiadostivosť. Červená farba vyvolávala vo výskume Kaya a Epps, (2004) tak pozitívne, ako aj negatívne emočné reakcie. Bola považovaná za pozitívnu farbu, pretože je spájaná s láskou a romantikou, zatiaľ čo negatívne aspekty červenej zahrňovali asociácie s bojom a krvou. Ballast (2002) spája červenú farbu so vzrušením.

Výskyt červenej farby ako preferovanej farby bol v našom výskume štatistický významný pri emočnom stave extroverzia (viď tabuľka č. 4).

Tabuľka 4 Preferencia červenej farby pri jednotlivých emočných stavoch

Emočný stav		červená farba	iná farba	spolu
Anxieta	fp	0	9	9
	fo	0,6	8,4	
Stres	fp	2	11	13
	fo	0,9	12,1	
Depresia	fp	0	10	10
	fo	0,7	9,3	
Regresia	fp	0	8	8
	fo	0,6	7,4	
Únava	fp	0	10	10
	fo	0,7	9,3	
Pocit viny	fp	0	8	8
	fo	0,6	7,4	
Extraverzia	fp	3*	4	7
	fo	0,5	6,5	
Arousal	fp	0	6	6
	fo	0,4	5,6	
Spolu		66,0	5,0	71,0

Chi-kvadrat ($df=7$) = 18.962 ($p < 0.001$), * $p < 0.05$

Pôsobenie čiernej farby

Čierna farba vyvoláva záporné emócie, je symbolom smrti a smútku, ale považuje sa aj za farbu slávnostnej vážnosti a pod.

Bricks (in Schaie & Heiss, 1993) vo svojom výskume referuje, že deti používali pri maľbách rôzne farby v závislosti od aktuálneho prežívania. Tmavé farby používali pri stavoch úzkosti a depresie, čierna sa objavila pri potlačených emóciách a tiež ako výraz nepriateľstva a agresie pri emocionálnych konfliktoch. K podobným zisteniam dospeli vo svojom výskume na vzorke študentov aj Kaya a Epps (2004), ktorí požiadali respondentov o priradenie emočných odpovedí k farbám. Čierna farba bola vnímaná ako vyvolávajúca negatívne emócie, ako je smútok, depresia, strach a hnev, pretože bola spájaná so smrťou, smútkom, tragickými udalosťami, rovnako ako aj s temnotou a nočným časom. Pozitívne aspekty čiernej boli bohatstvo, zámožnosť a moc.

V našom výskume nebol výskyt čiernej farby ako preferovanej farby pri žiadnom emočnom stave štatisticky významne vyšší ako pri iných stavoch.

Pôsobenie žltej farby

Žltá patrí medzi teplé farby. Podľa Ballasta (2002) pôsobí aktívne a stimulujúco. Podľa Lüschera (1995) je farbou veselosti. Býva symbolom svetla, slnka a jasu. Pôsobí jasne, svetlo, povzbudivo a hojivo. V našej poslednej hypotéze sme formulovali predpoklad, že emočný stav arousal bude v štatisticky významnom vzťahu s preferenciou žltej farby. Tento predpoklad sa potvrdil. Výskyt žltej farby ako preferovanej farby pri emočnom stave arousal, bol štatisticky významný na hladine významnosti $p < 0,05$.

K podobným výsledkom dospel aj Schaie (1961). Zistil, že s odtieňom žltej farby je spojená podráždená, stimulujúca, veselá a žoviálna nálada.

S našimi výsledkami sa zhoduje aj klasické dielo J. W. Goetheho (1994). Rozdelil farby podľa pôsobenia na pozitívne a negatívne. Žltú farbu zaradil medzi pozitívne a tie popísal ako vzrušujúce, veselé a ctižiadostivé. Žltú opisuje ako príjemnú, energickú farbu radosti a čistoty.

Diskusia

Výskum potvrdil súvislosť medzi citovým stavom a preferenciou u 5 farieb zo šiestich. Výnimkou bola len čierna farba, ktorá sa spája s viacerými emočnými stavmi. Naše zistenia sú v prevážnej miere zhodné so zisteniami iných autorov citovaných vyššie. To poukazuje na možnosť využitia farieb v diagnostike citových stavov.

Je však potrebné pripomenúť, že preferencia farebného odtieňa mohla byť ovplyvnená nielen citovým stavom, ale aj módnosťou niektorých farieb a svetlosťou či sýtosťou farieb Luscherovej klinickej diagnostiky.

S určitým citovým stavom môže byť spojená viac ako jedna farba, napr. s čiernou sa v našom výskume spájalo šesť, so žltou štyri citové stavy. Je možné, že s niektorými citovými stavmi sa nespájajú žiadne farby.

Pôsobenie farieb pravdepodobne nie je konštantné. Ďalší výskum by mohol osvetliť závislosť preferencie farieb od iných faktorov, napr. od situácie.

Literatura

- Ballast, D. K. (2002). *Interior design reference manual*. California. Professional Pub. Inc. Belmont.
- Bartko, O. (2002). *Farba a jej použitie*. Bratislava. SPN, 2002.
- Goethe, J. W. (1810). *Zur Farbenlehre*. 2 Bde. Tübingen: Cotta, 1810.
- Goethes Werke (1994). *Naturwissenschaftliche Schriften I*, Band XIII. Munchen: C. H. Beck.
- Beke, L., Kutas, G., Kwak, Y., Young Sung, G., Park, D. S., & Bodrogi, P. (2008). Color preferences of aged observers compared to young observers. *Color Research & Application*, 33(5), 381–394.
- Kaya, N. E., & Eps, H. (2004). Relationship between Color and Emotion. A Study of College Students. *College Student Journal*, 3, 396–409.
- Luscher, M. (1995). *Luscherova klinická diagnostika*. Bratislava. Psychodiagnostika.
- Schaie, K. W. (1961). Scalling the association between colors and mood-tones. *American Journal of Psychology*, 74, 1961, pp. 266 – 273.
- Schaie, K. W., Heiss, R. (1993). *Farebný pyramidový test*. Bratislava. Psychodiagnostika.
- Veverkova, L. (2002). Psychologie barev. prožívání barev a jejich preference. *Československá psychologie*, 46 (1), 44–54.
- Zentner, W. R. (2001). Preferences for colours and colour--emotion combinations in early childhood. *Journal of Experimental Psychology*, 130, Issue 4, November 2001 Pages 389–398.

OSOBNOSTNÉ PREDIKTORY PREVENTÍVNEHO SPRÁVANIA

Jozef Výrost, Ivana Piterová

Spoločenskovedný ústav, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

vyrost@saske.sk, piterova@saske.sk

PERSONALITY PREDICTORS OF PREVENTIVE BEHAVIOR.

Abstrakt

V príspevku analyzujeme výsledky troch empirických štúdií, zameraných na hľadanie osobnostných prediktorov preventívneho správania. V 1. štúdií regresná analýza ukázala, že z dvoch skupín antecedentov významnejším prediktorom prejavov bezpečnostného správania sú emocionálne (sociálna anxieta, strach z neschopnosti, empatia, psychologická pohoda) ako osobnostné premenné (potreba štruktúry, postoje k riziku, obsedantno-kompulzívne tendencie). V 2. štúdií zo 7 ukazovateľov sebaregulácie sa ako signifikantný prediktor preventívneho správania preukázalo len hľadanie alternatív (nepriamo úmerne), v prípade generalizovanej sebaúčinnosti i viery v spravodlivý svet sa jasný dôkaz vzťahu nepotvrdil. V 3. štúdií sa vzťah (priamo úmerný) k preventívnemu správaniu preukázal v prípade sociálnej úzkosti, potreby kognitívnej uzavretosti a intolerancie neistoty, nie však poverčivosti, lokalizácie kontroly a komparatívneho optimizmu. Výsledky naznačili, že v preventívnom správaní bude kľúčovú úlohu hrať špecifický situačný kontext a aktuálny psychický stav, až následne globálnejšie psychologické subsystémy, najmä kognitívny (osobná „história“ skúseností jedinca) a osobnostný.

Kľúčové slová: vnímanie bezpečia; preventívne správanie; osobnostné prediktory;

Abstract

In the article we analyze results of 3 empirical studies oriented on the verification of personality predictors of preventive behavior. In the study 1 regression analysis showed that from two groups of antecedents the more significant predictor of expression of preventive behavior are emotional (social anxiety, fear of invalidity, empathy, psychological well-being) than personality variables (need of structure, risk attitudes, obsessive-compulsive tendencies). In the study 2 from 7 indicators of self-regulation only one – seeking alternatives – manifested as significant (inversely related), but not general self-efficacy and belief in just world. In the study 3 relation to the preventive behavior was confirmed with social anxiety, need for closure and intolerance for uncertainty, but not with suspiciousness, locus of control, and comparative optimism. Results indicate that in preventive behavior the key role belongs to the specific situational context and actual psychical condition, only subsequently the more global psychological subsystems, especially cognitive (personal history of experiences of individual) and personality subsystem.

Key words: safety perception; preventive/safety behavior; personality predictors;

Podporené grantom VEGA 2/0172/15 „Vnímanie bezpečia v kontexte osobnosti a práce.“

Bezpečnostné správanie (safety-seeking behavior, safety behavior) – správanie sledujúce zachovanie/zvýšenie prežívania bezpečia – sa považuje za integrálnu časť procesov zvládania (coping), za súčasť jednej zo základných

z copingových stratégií (vyhýbanie), resp. samostatnú copingovú stratégiu, ktorej prvotným cieľom je eliminácia úzkosti a strachu. Pôvodným účelom zavedenia tohto konštruktú v období 60-70 rokov minulého storočia bol detailnejší popis mentálnych porúch, najmä sociálnych fóbií, panickej i obsesívno-kompulzívnej poruchy, či posttraumatickej stresovej poruchy. BS zahŕňalo široký diapazón behaviorálnych prejavov, ktoré boli klasifikované do dvoch širokých kategórií: cieľom preventívneho správania je redukcia úzkosti a strachu z budúcich udalostí (napr. úzkostlivé vyhýbanie sa situáciám, o ktorých sa predpokladá, že by mohli obsahovať hrozbu); cieľom restoratívneho správania je redukcia úzkosti a strachu v aktuálnych situáciách (napr. kompulzívne umývanie rúk). Tak, ako sme tomu boli svedkami aj v iných oblastiach psychologického poznania, aj v oblasti bezpečnostného správania sa záber postupne rozšíril z klinickej optiky na „všeľudskú“ a tak v súčasnosti je téma bezpečia profilujúcou aj v mnohých ďalších oblastiach uplatnenia psychologického know-how – na pracovisku, v doprave, v oblasti telesného a duševného zdravia, atď.

V období 90-tych rokov začali vznikať špecializované nástroje zamerané na postihnutie prejavov bezpečnostného správania, napr. Social Behavior Questionnaire (SBQ; Clark et al., 1995); Texas Safety Maneuver Scale (TSMS; Kamphuis, Telch, 1998); Social Phobia Safety Behaviours Scale (SPSBS; Pinto-Gouveia et al., 2003); Subtle Avoidance Frequency Examination (SAFE; Cuming et al., 2009); Influences on Patient Safety Behaviors Questionnaire (IPSBQ; Taylor et al., 2013)

V psychologickom výskume bezpečia teda možno zaregistrovať dynamický vývoj, ktorý sa odzrkadľuje v konceptualizácii a následne i v obsahovom zameraní štúdia týchto javov: a) kým v 60-te a 70-te roky charakterizoval najmä záujem psychoanalyticky a humanisticky orientovaných psychológov o skúmanie úlohy potreby bezpečia, pocitu bezpečia a strachu z kriminality (Maslow, 1954; Bion, 1959; Sandler, 1960; Bowlby, 1969; Hale, 1996); b) v období 80-tych a 90-tych rokov sa pozornosť presunula na koncept rizika, a to jednak ako osobnostnej črty (sklon k riziku, risk propensity – Bromiley, Curley, 1992), ale predovšetkým postojov k riziku (risk attitudes – Rohrman, 2002); c) prvá dekáda tohto storočia, aj pod vplyvom prístupnosti dát veľkých medzinárodných komparatívnych sociálnych prieskumov niesla sa skôr v znamení renesancie kognitívne ladených konceptov: vnímanie rizika (Rohrman, Eichner, 2010) a vnímanie bezpečia/nebezpečenstva (Visser, Scholte, Scheepers, 2013); d) napokon „horúcu“ súčasnosť predstavuje koncept psychologické bezpečie (psychological safety; Edmondson, Lei, 2014). V pozadí týchto konceptov možno identifikovať predstavu, že tu ide o komplexnú štruktúru, so zložkami osobnostno-kognitívnu, emocionálnou a behaviorálnou. V príspevku sa budeme zameriavať na preventívne správanie (ktoré možno v tom zmysle chápať aj ako reprezentanta behaviorálnej zložky psychologického bezpečia) a jeho potenciálne osobnostné prediktory. V 3 výskumných sondách, riešených v rámci dvoch na seba nadväzujúcich projektoch VEGA sme sa zamerali na možné osobnostné prediktory preventívneho správania. Sústreďovali sme sa na osobnostné charakteristiky skôr „strednej“ úrovne generalizácie, s akcentovaným sociálnym zacielením.

Štúdia 1. (Výrost, Ambrová, Holubová, 2014)

VZORKA: 112 (68 Ž a 43 M) študentov stredných a vysokých škôl vo veku 18-22 rokov (priemer bol 18.8 r. a smerodajná odchýlka $SD=1,31$).

PREDIKTORY: potreba štruktúry (škála PNS, koeficient reliability v našom výskume $C\alpha=0,65$; Personal Need for Structure, Thompson et al., 2001); obsedantno-kompulzívne tendencie (OCI, $C\alpha=0,82$; Obsessive – Compulsive Inventory, Foa et al., 1998, 2002, Hajcak et al., 2004); postoje k riziku (DSRAS, $C\alpha=0,87$; Domain Specific Risk Attitudes Scale, Weber, Blais, Betz, 2002); psychologická pohoda ($C\alpha=0,62$; PWB, Psychological Well-Being Scale, Ryff, Keyes, 1995), empatia (MDEES, $C\alpha=0,80$; Multidimensional Emotional Empathy Scale,

Caruso, Mayer, 1998), úzkosť (LSAS, $\alpha=0,92$; Liebowitz Social Anxiety Scale, Liebowitz 1987, Fresco et al., 2001) a strach z neschopnosti (PFI, $\alpha=0,75$; Personal Fear of Invalidity, Thompson et al., 2001).

KRITÉRIUM: preventívne správanie zisťované metodikou SBSPS ($\alpha=0,79$; Social Phobia Safety Behavior Scale, Pinto-Gouveia, Cunha, Do Céu Salvador, 2003). SBSPS je sebaopisová škála, ktorá sa sústreďuje na frekvenciu výskytu (od 1 – nikdy, po 4 – zvyčajne) vybraných (17) prejavov správania v situáciách, ktoré sú pre potreby explorácie vymedzené ako situácie, ktoré v ľuďoch vyvolávajú obavy a napätie (napr. aktuálny spor či konflikt, prijímací pohovor, verejné vystúpenie, stretnutie s ľuďmi ktorých nemôžeme vystáť). Napr. „*Pozerám sa preč, alebo vyhýbam sa očnému kontaktu s osobou, s ktorou hovorím. Zrýchľujem svoju reč, hovorím rýchlo a bez prestávok. Predstieram, že som tú osobu nezazrel.*“ Miera vnímaného bezpečia jednotlivca je vo výsledkoch metodiky SBSPS teda nepriamo úmerná výskytu prejavov preventívneho správania: čím menej sa človek cíti bezpečne, tým vyššia je frekvencia sledovaných prejavov.

Tabuľka 1 Regresná analýza dvoch skupín prediktorov preventívneho správania – štúdia 1.

Prediktor	B	SE B	β	t	p	r
MODEL 1						
Potreba štruktúry	-0,116	0,061	-0,186	-1,896	0,061	-0,240*
Obs-kompulz.t.	0,138	0,054	0,236	2,553	0,012	0,223*
Postoje k riziku	-0,100	0,080	-0,125	-1,254	0,213	-0,153
MODEL 2						
Potreba štruktúry	-0,047	0,053	-0,075	-0,885	0,378	-0,240*
Obs-kompulz.t.	-0,011	0,049	-0,020	-0,236	0,814	0,223*
Postoje k riziku	0,013	0,070	0,017	0,190	0,850	-0,153
Psych. pohoda	-0,140	0,059	-0,199	-2,385	0,019	-0,384**
Empatia	0,131	0,063	0,186	2,084	0,040	0,421**
Úzkosť	0,225	0,075	0,280	2,991	0,003	0,503**
Strach z nesch.	-0,143	0,056	-0,245	-2,544	0,012	-0,526**
MODEL 1: $R^2 = 0,117$; ANOVA $p < 0,004$						
MODEL 2: $R^2 = 0,436$; ANOVA $p < 0,001$						

** $p < 0,01$ * $p < 0,05$

Prvú skupinu (MODEL 1) predpokladaných prediktorov vnímaného bezpečia, operacionalizovaného prostredníctvom konceptu preventívneho správania a metodikou SBSPS, tvorili vybrané osobnostné charakteristiky: potreba štruktúry, obsedantno-kompulzívne tendencie a postoje k riziku; druhú skupinu tvorili vybrané charakteristiky emocionálneho prežívania: psychologická pohoda, empatia, úzkosť a strach z neschopnosti. Výsledky uvedené v tab.č.1 potvrdzujú, že oba modely sú štatisticky signifikantné (ANOVA), pričom osobnostné premenné (R^2) vysvetľujú 11,7% rozptylu preventívneho správania. PO pridaní druhej skupiny prediktorov sa podiel vysvetleného rozptylu zvýšil na 43,6%. Možno teda zovšeobecniť, že ak jednotlivec má sklony k sociálnej anxiety, často zažíva strach z vlastnej neschopnosti, nepohodu, je empatický, má obsedantno-kompulzívne tendencie a zvýšenú potrebu štruktúry, pravdepodobnosť intenzívnejšieho výskytu bezpečnostného správania u tejto osoby je vysoká. Dáta zároveň potvrdili, že významnejším prediktorom výskytu prejavov bezpečnostného správania sú emocionálne, ako osobnostné premenné.

Štúdia 2. (Výrost, Mesárošová, 2017)

VZORKA: príležitostný výber, 81 osôb (68 Ž a 13 M) vo veku 18-48 rokov (priemer bol 26,5 r. a smerodajná odchýlka $SD=10,13$).

PREDIKTORY: sebaregulácia (škála SRQ, $\alpha=0,72$; Self Regulation Questionnaire, Brown, Miller, Lawendowski, 1999), 7 ukazovateľov, na seba nadväzujúcich segmentov sebaregulácie; sebaúčinnosť (GSE, $\alpha=0,84$; Generalised Self-Efficacy Scale, Schwarzer, Jerusalem, 1995); viera v spravodlivý svet (BJWS, $\alpha=0,65$; Belief in a Just World Scale, Dalbert, Montada, Schmitt, 1999), 3 ukazovatele – všeobecná, osobná viera v spravodlivý svet a viera v nespravodlivý svet.

KRITÉRIUM: preventívne správanie zisťované metodikou Škála vnímania bezpečia a preventívneho správania (Kentoš, 2014). Faktorová analýza položiek ukázala ako najvhodnejší (vysvetľujúci 67% variancie) dvojfaktorový model, pričom 5 položiek sýti faktor „Vnímanie bezpečia“ (napr. „Do akej miery sa bojíte, že by ste boli fyzicky napadnutí na ulici?“: respondenti odpovedajú na škále od „vôbec“ – 1 po „veľmi“ – 4) a 4 položky faktor „Preventívne správanie“ (napr.: „Vyhybam sa určitým miestam“: respondenti odpovedajú na 5 – stupňovej škále od 1 – nikdy po 5 – vždy). Vnútna konzistencia škály vnímania bezpečia udávaná autorom bola 0,90 a škály preventívne správanie 0,87. V našom výskume sme použili subškálu „Preventívne správanie“ ($\alpha=0,80$).

Tabuľka 2 Regresná analýza prediktorov preventívneho správania – štúdia 2.

Prediktor	B	SE B	β	t	p	R
Zaznamenanie info.	0,421	0,313	0,208	1,343	0,184	0,161
Zhodnotenie info.	0,406	0,400	0,195	1,013	0,315	0,101
Spustenie zmeny	-0,120	0,306	-0,064	-0,392	0,696	-0,032
Hľadanie možností	0,395	0,253	0,263	1,562	0,123	0,188*
Zostavenie plánu	-0,603	0,354	-0,316	-1,705	0,093	-0,156
Realizácia plánu	-0,371	0,306	-0,202	-1,215	0,229	-0,092
Zhodnotenie plánu	0,132	0,173	0,101	0,762	0,449	0,051
Sebaúčinnosť	-0,436	0,237	-0,229	-1,838	0,070	-0,122
Všeobecná viera	0,225	0,174	0,186	1,290	0,201	0,076
Osobná viera	-0,427	0,203	-0,283	-2,106	0,039	-0,236**
Viera v nespravodl.	-0,103	0,143	-0,082	-0,718	0,475	-0,126
$R^2 = 0,297$; ANOVA $p < 0,009$						

** $p < 0,01$ * $p < 0,05$

Výsledky uvedené v tab.č.2 potvrdzujú, že predikčný model je štatisticky signifikantný (ANOVA), a podiel vysvetleného rozptylu (R^2) je 29,7%. Očakávanie, že 7 ukazovateľov sebaregulácie (zaznamenanie informácií; zhodnotenie informácií; spustenie zmeny; hľadanie alternatív; zostavenie plánu; realizácia plánu; zhodnotenie plánu) môže byť efektívnym prediktorom preventívneho správania, sa naplnilo len čiastočne: naznačený je nepriamo úmerný vzťah s vyhľadávaním alternatív. U self-efficacy sa prejavil istý náznak súvislosti a to v tom zmysle, že generalizované presvedčenie o vlastnej účinnosti s preventívnym správaním súvisí nepriamo úmerne. Aj pri metodike BJW sa predpoklad, že presvedčenie o spravodlivom, usporiadanom a predvídateľnom svete môže byť efektívnym prediktorom preventívneho správania, opäť nepriamo úmerne, potvrdil len v ukazovateli *Osobná viera*.

Štúdia 3. (Výrost, Katanová, Tomčová, 2017)

VZORKA: 101 vysokoškolákov, študentov Prírodovedeckej fakulty UPJŠ a Ekonomickej fakulty TU (60 Ž a 41 M) vo veku 20-25 rokov (priemer bol 23.1 r. a smerodajná odchýlka $SD=1,54$).

PREDIKTORY: sociálna anxieta (škála LSAS, $\alpha=0,92$; Liebowitz Social Anxiety Scale, Liebowitz, 1987); potreba kognitívnej uzavretosti (NCS, $\alpha=0,84$; Need for Closure Scale, Kruglanski et al., 1997); intolerancia neistoty (IUS, $\alpha=0,91$; Intolerance of Uncertainty Scale, Freeston, 1994); poverčivosť (SSUB; Survey of

Scientifically Unaccepted Beliefs, Irwin, Marks, 2013); lokalizácia kontroly (IPC; Internality, Powerful Others and Chance Scales, Levenson, 1981); komparatívny optimizmus (KO; Benkovská, 2011).

KRITÉRIUM: preventívne správanie zisťované metodikou Škála vnímania bezpečia a preventívneho správania (Kentoš, 2014). V tomto výskume sme použili subškálu „Preventívne správanie“ ($\alpha=0,90$).

Tabuľka 3 Regresná analýza dvoch skupín prediktorov preventívneho správania – štúdia 3.

Prediktor	B	SE B	β	t	p	r
MODEL 1						
LSAS strach	-0,096	0,238	-0,067	-0,408	0,684	0,366**
LSAS vyhýbanie	0,637	0,248	0,423	2,567	0,012	0,449**
Kognit. uzavretosť	0,178	0,171	0,109	1,041	0,301	0,283**
Intolerancia neistoty	0,131	0,129	0,112	1,014	0,313	0,314**
MODEL 2						
LSAS strach	-0,067	0,243	-0,047	-0,275	0,784	0,366**
LSAS vyhýbanie	0,582	0,253	0,387	2,301	0,024	0,449**
Kognit. uzavretosť	0,259	0,185	0,158	1,396	0,166	0,283**
Intolerancia neistoty	0,100	0,142	0,085	0,701	0,485	0,314**
Poverčivosť	0,181	0,115	0,164	1,570	0,120	0,116
LOC internalita	-0,029	0,090	-0,033	-0,318	0,751	-0,056
LOC iné osoby	-0,014	0,101	-0,017	-0,141	0,888	0,122
LOC náhoda	0,032	0,086	0,043	0,373	0,710	0,152
Kompar.optimizmus	-0,005	0,006	-0,079	-0,810	0,420	-0,145
MODEL 1: $R^2 = 0,231$; ANOVA $p < 0,001$						
MODEL 2: $R^2 = 0,265$; ANOVA $p < 0,001$						

** $p < 0,01$ * $p < 0,05$

Aj v tomto prípade sa oba modely ukázali ako signifikantné, z jednotlivých prediktorov však iba subškála vyhýbanie v LSAS. Významné korelácie preventívneho správania sa preukázali aj so subškálou strach v LSAS, s potrebou kognitívnej uzavretosti a intoleranciou neistoty.

Diskusia a záver

Ak by sme na základe výsledkov týchto 3 empirických štúdií mali zostaviť osobnostný profil jednotlivca, vyznačujúceho sa akcentovaním preventívneho správania, bola by to osoba, ktorú v emocionálnom rozmere charakterizuje zvýšená empatia, sociálna anxieta, obsedantno-kompulzívne tendencie, strach z neschopnosti, znížené generalizované presvedčenie o sebaúčinnosti a znížená psychologická pohoda; v kognitívnom rozmere charakterizuje znížená osobná viera v spravodlivý svet, zvýšená potreba štruktúry, kognitívna uzavretosť, intolerancia neistoty a pri stanovení cieľov tiež znížená potreba vyhľadávania alternatív.

Alebo vyjadrené skôr metaforicky – bola by to osoba, ktorej životná pozícia ju vedie k stotožneniu sa s prísloviami: „Dvakrát meraj a raz rež.“; „Lepšie sa báť, ako sa zľaknúť.“; „Lepší vrabec v hrsti, ako holub na streche.“; „Každé hrable k sebe hrabú“; „Čím vyšší schod, tým ťažší pád“; „Bez opatrnosti je i múdrosť slepá“.

Podiel vysvetleného rozptylu preventívneho správania vo všetkých 3 exploračných štúdiách (pri N okolo 100) nebol nijako robustný – neprekročil hranicu 50% – teda aj v prípade štatistickej významnosti jednotlivých prediktorov, ako aj signifikantných korelácií s preventívnym správaním nie je adekvátne tento výsledok preceňovať. Súčasne to môže naznačovať, že vo vnímaní bezpečia všeobecne a preventívnom správaní konkrétne bude pravdepodobne dominantnú úlohu zohrávať špecifický **situačný kontext**, t. j. povaha konkrétnej situácie a

súčasne **aktuálny psychický stav**. Tieto dva kľúčové determinanty pravdepodobne následne rámcujú globálnejšie psychologické subsystémy, najmä **kognitívny** (osobná „história“ skúseností jedinca) a **osobnostný**.

Literatúra

- Benkovská, L. (2011). *Zmysel pre humor a komparatívny optimizmus*. Diplomová práca. Košice: FF UPJŠ.
- Bion, W. (1959). Attacks on linking. *International Journal of Psychoanalysis*, 40, 308-315.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*, Vol. 1: *Attachment*. London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Bromiley, P. & Curley, S. P. (1992). Individual differences in risk taking. In J. F. Yates (Ed.) *Risk taking behavior* (pp. 87–132). Chichester: John Wiley & Sons.
- Caruso, D. R., Mayer, J.D. (1998). A measure of emotional empathy for adolescents and adults. Unpublished Manuscript. 1998. <http://www.unh.edu/emotional.../Empathy%20Article%202000.doc>
- Clark, D.M., Butler, G., Fennell, M., Hackmann, A., McManus, F., & Wells, A. (1995). *Social behaviour questionnaire*, Unpublished manuscript. Metodika bola publikovaná v práci: Plasencia, M. L. (2008). Safety behaviors and social anxiety disorder. Vancouver, University of British Columbia. <https://open.library.ubc.ca/cIRcle/collections/ubctheses/24/items/1.0070965>
- Cuming, S., Rapee, R. M., Kemp, N., Abbott, M. J., Peters, L., & Gaston, J. E. (2009). A self-report measure of subtle avoidance and safety behaviors relevant to social anxiety: Development and psychometric properties. *Journal of Anxiety Disorders*, 23(7), 879–883.
- Edmondson, A. C. & Lei, Z. (2014). Psychological safety: The history, renaissance, and future of an interpersonal construct. *The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1, 23-43.
- Foa, E. B., Huppert, J. D., Leiberg, S., Langner, R., Kichic, R., Hajcak, G., & Salkovskis, P. M. (2002). The Obsessive–Compulsive Inventory: development and validation of a short version. *Psychological Assessment*, 14(4), 485–496.
- Freeston, M., Rhéaume, J., Letarte, H., Dugas, M. J., & Ladouceur, R. (1994). Why do people worry? *Personality and Individual Differences*, 17, 791-802.
- Fresco, D. M., Coles, M. E., Heimberg, M. R., Liebowitz, M.R., Hami, S., Stein, M. B., & Goetz, D. (2001). The Liebowitz Social Anxiety Scale. A comparison of the psychometric properties of self-report and clinician administered formats. *Psychological Medicine*, 31, 1025–1035.
- Hajcak, G., Huppert, J. D., Simons, R., & Foa, E. B. (2004). Psychometric properties of the OCI-R in a college sample. *Behaviour Research and Therapy*, 42, 115–123.
- Hale, C. (1996). Fear of crime: A review of the literature. *International Review of Victimology*, 4(2), 79–150.
- Irwin, H. J., Marks, A. D. G. (2013). The Survey of Scientifically Unaccepted Beliefs: A New Measure of Paranormal and Related Beliefs. *Australian Journal of Parapsychology*, 13(1), 133–167.
- Kamphuis, J. H., & Telch, M. J. (1998). Assessment of strategies to manage or avoid perceived threats among panic disorder patients: The Texas Safety Maneuver Scale (TSMS). *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 5(3), 177–186.
- Kuglanski, A. W., Atash, M. N., De Grada, E., Mannetti, L., & Pierro, A. (1997). Psychological theory testing versus psychometric nay saying: Need for closure scale and the Neuberg et al. critique. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1005–1016.
- Levenson, H. (1981). Differentiating among internality, powerful others, and chance. In H. M. Lefcourt (Ed.), *Research with the locus of control construct*. (Vol. 1, pp. 15-63). New York: Academic Press.
- Liebowitz, M. R. (1987). Social phobia. *Modern Problems of Pharmacopsychiatry*, 22, 141–173.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. New York, Harper&Row.
- Pinto-Gouveia, J., Cunha, M. I., Do Céu Salvador, M. (2003). Assessment of social phobia by self-report questionnaires: The Social Interaction and Performance Anxiety and Avoidance Scale and The Social Phobia Safety Behaviours Scale. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 31, 3, 291–311.
- Rohrmann, B. (2002). *Risk attitude scales: Concepts and questionnaires*. Project Report, Department of Psychology, University of Melbourne, Australia. <http://www.rohrmannresearch.net>
- Rohrmann, B. & Eichner, E. (2010): *Perception of hazards for health and safety - cross-cultural social-science perspectives*. <http://www.rohrmannresearch.net/pdfs/Rohrmann-TextRRA-RiskPerceptionResearch-General&Brazil-PrefaceAdded-310803.pdf>

- Sandler, J. (1960). The background of safety. *International Journal of Psychoanalysis*, 41(1), 191–198.
- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719–727.
- Taylor, N., Parveen, S., Robins, V., Slater, B., Lawton, R. (2013). Development and initial validation of the Influences on Patient Safety Behaviours Questionnaire. *Implementation Science*, 81, 8.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3846501/pdf/1748-5908-8-81.pdf>
- Thompson, M. M. et al. (2001). The Personal Need for Structure (PNS) and Personal Fear of Invalidity (PFI) scales: Historical perspectives, present applications and future directions. In G. Moskowitz (Ed.), *Cognitive social psychology: The Princeton symposium on the legacy and future of social cognition* (pp. 19-39). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Visser, M., Scholte, M. & Scheepers, P. (2013). Fear of crime and feelings of unsafety in European countries: Macro and micro explanations in cross-national perspective. *The Sociological Quarterly*, 54(2), 278–301.
- Výrost, J., Ambrová, J., Holubová, M. (2014). Potreba štruktúry, obsedantno-kompulzívne tendencie, postoje k riziku a emocionálne prežívanie ako prediktory vnímania bezpečia. In M. Kentoš a kol. *Psychologické súvislosti vnímania bezpečia* (pp. 67-80). Prešov, Universum,
- Výrost, J., Mesárošová, Ľ. (2017). Sebaúčinnosť, sebaregulácia a viera v spravodlivý svet ako potenciálne prediktory psychologického bezpečia. Zadané do časopisu *Psychologie pro praxi*.
- Výrost, J., Katanová, K., Tomčová, T. (2017). Sociálna anxieta, kognitívna uzavretosť, intolerancia neistoty, poverčivosť, lokalizácia kontroly a komparatívny optimizmus ako prediktory preventívneho správania. Zadané do časopisu *Človek a spoločnosť*.
- Weber, E. U., Blais, A. R., & Betz, N. (2002). A domain-specific risk-attitude scale: Measuring risk perceptions and risk behaviors. *Journal of Behavioral Decision Making*, 15, 263–290.